

Kiss László

KÉPEK ÉS SZEMELVÉNYEK

BOROSSEBES

VÁROS MÚLTJÁBÓL

(Bővített kiadás)

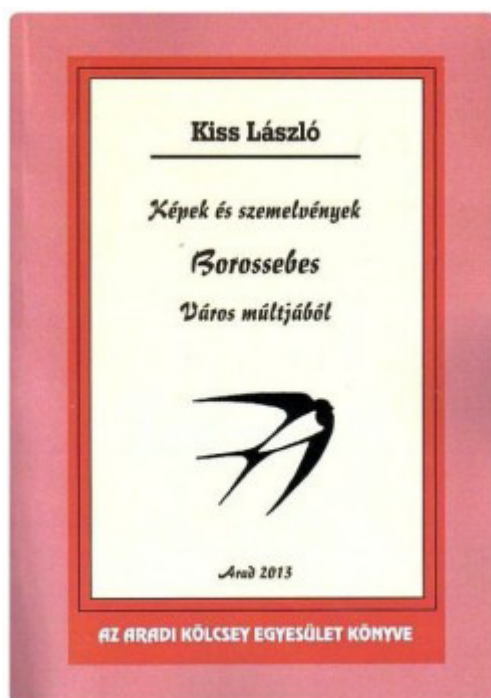

BUDAPEST 2014.

Képek és szemelvények Borossebes város múltjából

Lektorálta: Dr. Rácz István

© Kiss László 2014.

A könyv első, nyomtatott változata 2013-ban jelent meg az aradi Kölcsey Egyesület kiadásában.

ISBN 978-973-0-14838-1

A kötet anyagát válogatta és szerkesztette:

KISS LÁSZLÓ

Ajánlom e könyvet, nagyapám, néhai *Kiss András* emlékének, ki élete első tizennyolc évét e városka falai között töltötte, s a történelem vihara sodorta innen nyugatabbra.

Kiss László

* * *

A könyvben bemutatott képeslapok némely példánya családom borossebesi levéltárából, (valamint helybeli polgárok jóvoltából) kerültek elő, több mint százévi pihenés után. Hogy van e családi kötődésük, vagy csak képeslap mivoltuk miatt kerültek megőrzésre, már nem tudható. Az elmúlt korok képeslap-kiadói, fotósai, a borossebesi Bienenstock Jakab kereskedő, Kuliner Maxmilián nyomdász, Patkó Vilmos amatőr fotós, a szintén kedveltetésből fotózó Paradeyzer Lajos főszolgabíró, a brádi Deutsch Ármin, és az aradi/makói Honisch L. István hivatásos fényképészek, munkásságuk idején még nem gondoltak arra, hogy milyen kincsesbánya alapjait rakják le a későbbi korok helytörténészeinek. E monográfia létrehozásának ötletét is egy, a borossebesi ezredéves emlékműről, egykor készült képeslap és annak tanulmányozása motiválta.

* * *

Előszó

Arad vármegyéről az első, minden témakört átölelő munkák a 19.-20. század fordulója környékén jelentek meg, Márki Sándor, Dr. Somogyi Gyula, Dr. Gaál Jenő és szerzőtársaik jóvoltából. Ezek a művek tudományos könyvtárak féltve őrzött kincsei, kutatás belőlük elvileg lehetséges, gyakorlatilag körülményes. Antikvár példányok időnként felbukkanhatnak, bizonyára borsos áron. Az „Arad vármegye és Arad szabad királyi város monográfiája” című könyv betekintést nyújt, ismereteket közöl az elmúlt, régebbi idők szinte minden témakörében: történelem, néprajz, geográfiai ismeretek, növény- és állatvilág, közigazgatás, közművelődés, stb. témakörökből.

Borossebes magyarságának és e téma iránt érdeklődőknek készült el ez a válogatás, zömmel a helyi témákat helyezve előtérbe. Kivétel a húsz kilométerre fekvő Menyháza-fürdő, amit nemcsak az egykori kisvasút emléke köt össze Borossebessel, hanem a lakosság fiatalkori élményei is. Bár nem szomszédos település, úgy érzem, hogy a kisváros „szerves része”. Ezt a könyvecskét figyelmebe ajánlom annak a maroknyi sebesinek, kik nem csak nevükben, hanem lelkükben is magyarok tudtak maradni!

Budapest, 2012. január

Kiss László

Prefață pentru cititorul român

Această publicație cuprinde fotografiile păstrate și regăsite ale localității Sebiș (Borossebes) din perioada secolelor 18-20., prezentând evenimentele contemporane acelor vremi, existente în media scrisă, dezvăluind memorii, care conferă o introspecție în trecutul orașului nostru.

Operele literare prezentate în anexă sunt lipsite de naționalism, sunt lecturi interesante pentru ambele comunități naționale. Din cauza necunoașterii limbii române cercetare, colectare de fotografii de arhivă nu am putut face în rândul concetățenilor români. Evenimentele istorice ale trecutului, sunt altfel judecate de către comunitățile maghiare și române, acest lucru nu trebuie să ne surprindă. Această carte nu are ca scop corectarea, completarea cunoștințelor istorice false sau lipsă.

Suntem datori strămoșilor noștri cu onoarea să nu schimbăm istoria, cu scopul unor beneficii politice instantanee. Recomand cu plăcere cercetarea cărții și cititorilor români până când publicația va fi disponibilă de asemenea și în limba română.

Budapesta, mai 2014.

Kiss László

T a r t a l o m

I. rész: Borossebes

Az első világháború hősi halottjai és emlékművük Borossebesen.....	12
Borossebes egykori címerei.....	33
A vasgyár.....	36
Grünfeld Ilona magániskolája.....	39
„Az utcák egyenesek, a házak száma 345...”.....	41
A településszerkezet.....	44
A borossebesi hegyközség viaszpecsétnyomója.....	47
A Malom-csatorna.....	50
Paradeyzer Lajos.....	60
Borossebesi iparosok, kereskedők és vállalkozók a 20. sz. elején.....	61
A borossebesi „Zaránd-vidéki Múzeum” magyar vonatkozásai.....	66
A kőbánya.....	67
Deák József Sándor.....	70
Sárosy Gyula (1816-1861).....	74
A borossebes-menyházai keskenyvágányú kisvasút.....	82
Az I. a II. és a III. katonai felmérés borossebesi térképei.....	96
Borossebes a lexikonok tükrében.....	100
Németh Sándor (1938-).....	110
Az utolsó, magyar tannyelvű, katolikus felekezeti évfolyam (1947).....	112
A borossebesi uradalom.....	118
A régi templomok.....	119
Borossebes katolikus temploma.....	121
Karikás Frigyes (1882-1938).....	134
In memoriam Kiss Jenő (1907-1972).....	135
A református templom harmadik emléktáblája (2013).....	139
Mihai Beniuc (1907-1988).....	144
Borossebesi családnevek a 19. sz. első évtizedében.....	153
Borossebes mezőgazdasága.....	158
Egykori képeslapok és fényképek a településről és lakóiról.....	160
Andras, Petrică Vlase: A labdarúgás is írt történelmet Borossebesen.....	205
Banner János (1888-1971).....	214
Zakariás Jenő (1887-1967).....	215
Emlékek az egykori zsidó közösségről.....	218

II. rész: Menyháza

Régi, menyházai képeslapok.....	233
Czárán Gyula.....	261
Ujj János: „Volt egyszer egy igazi Menyháza” (2000).....	269
Utószó.....	276

III. rész: Melléklet

Balla Sándor: A borossebesi református egyház története.....	281
A református templom 200. éves évfordulója (2013).....	323
Karikás Frigyes: Bacsa Péter esete.....	329
Karikás Frigyes: Nana Paraszkejeva.....	335
Legendák Dézna várának lerombolásáról.....	340
Márki Sándor: A borossebesi nagy napok (1893).....	344
Az Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak.....	352
Összeírás — 1807 (beszkennelt dokumentumok).....	361
Paradeyzer Lajos: Évi jelentés...(1887).....	369
Banner János: Visszaemlékezések — Borossebes, 1892-1896.....	389
A borossebesi hadgyakorlat (1893).....	472
A király Borossebesen (1893).....	473
Dr. Kéry Imre (1798-1887).....	475
Bodányi Ödön: A borossebes-menyházai kisvasút ismertetése (1894)...	477
Karikás Frigyes: Önéletrajz, 1923. és 1937.	483

B o r o s s e b e s

„Boros-Sebes Arad vármegyének az északkeleti részén a Fehér-Körös völgyében, a Plesa-hegy alján fekszik, azon a ponton, ahol az erdélyi havasok rengetegei közül aláereszkedő völgy már mindinkább tágul, hogy rövid két mérfölddel alább széles nyílással egészen átolvadjon a végtelen Alföldbe”

Forrás: Márki Sándor „Vasárnapi Újság” 1893.

Boros-Sebes vasútállomás 1906

Borossebes 1880

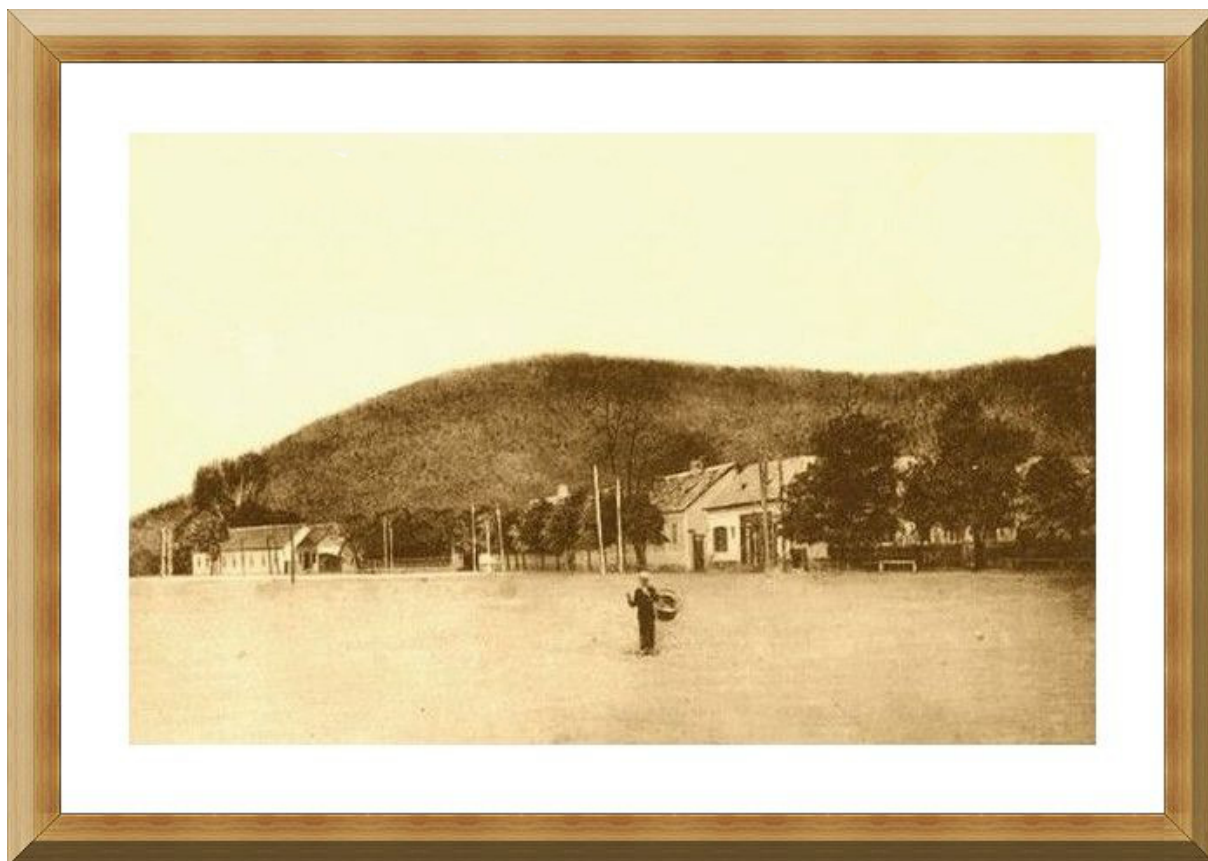

WENCKHEIM UDVARHÁZ

Cserna Károly rajza

„Fehér-Körös völgye az egykori Zaránd megye területe. Síksági része a honfoglalástól a 17. sz. elejéig sűrűn magyarlakta vidék volt. Gyula (1566.), Borosjenő (1566. és 1658.), Várad (1660.) eleste után magyar lakossága majdnem teljes egészében elpusztult vagy elmenekült. Maradékai Borossebesen, Borosjenőn és Nagyhalmágyon és a közeli Erdőháton élnek. Ma a 15. sz.-tól a Bihari-hegységből és az Érc-hegységből folyamatosan az Alföldre húzódó románok lakják többségben.”

Forrás: Jancsó-Somogyi „Arad vm. és Arad szabad kir. város monográfiája”

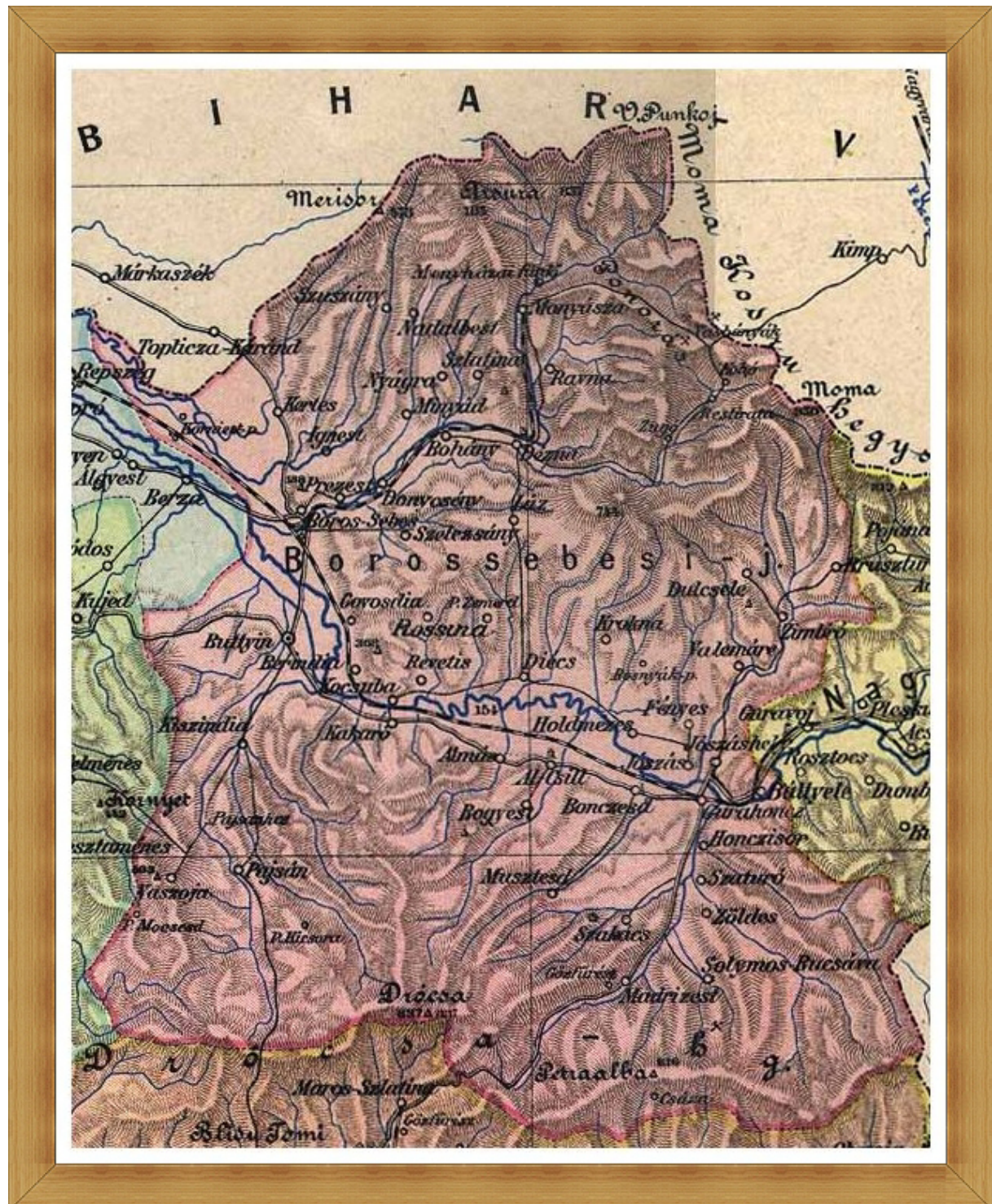
„Az Arad megyei magyar kultúra legkeletibb bástyájának számító *Borossebes* maroknyivá zsugorodott, illetve a megye magyarsága nevében ezúton is megköszönjük Kiss Lászlónak az értékes helytörténeti információkat, fotókat.”

Balta János

Borossebes környéke

„Boros-Sebes Aradmegye egyik járásának fő helye, melyhez 48 község tartozik”

Forrás: Magyar Földrajzi Intézet Rt.

Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára (részlet)

Borossebes

„A városka a XIV. század végén a Losonczyak birtokában volt, akik azt királyi adományként kapták többek között Dézna várával együtt. A déznai vár elestével ez a vidék is török megszállás alá került, s bár Borossebes 1597-ben János Zsigmond adományaként Kornis-birtok lett, rövid időn belül ismét török fennhatóság alá került, s ott is maradt negyed évszázadig. Felszabadulását követően birtokosai gyakran változtak. A városka nevében is utal arra, hogy a környék jól termő szőlő- és borvidék. Borossebesen egy XIX. században épült kastély is látható. (Miski György: Erdélyi és Erdélyen kívüli települések bemutatása (2001). Arcanum könyvtár II.

*

Sebiş [Şebiş Boroşsebiş] (Arad); Borossebes, Sebes; 1506 Sebes, 1552-1553 opp. Naghsebes (IstArad 217-218); 1715 Borossebes (Pragmatica Sanctio); 1746 opp. Sebes (Suciu II.112); 1808 opp. Sebes (Boros-), Borossebes, Borossebes, Sebes (Lipszky); 1839 Borossebes mv. (Fényes 1839); 1858, 1863 Boros-Sebes, 1877 Borossebes+Kornis, 1882 Boros-Sebes, Borossebes+Kornyest pusztá 1891, 1893 Borossebes (Hnt 1858, 1863, 1877, 1882, 1893; Népsz. 1891.) Şebiş (Boroşsebiş), Borossebes (Dicţionar 1909.); 1913. Borossebes + Kurjantó (Hnt 1913.); 1921. Şebiş, Borossebes (Dicţionar 1921.); 1932. Şebiş (Is); 1950. Şebiş comună (Leg. 1950/50) 1956 Sebiş (IAL); 1968, 1972 Sebiş oraş (Judeţe) 1744-ig Zaránd vm.; Arad vm.; 1785-1790 VII. Nagyváradi ker. Arad vm, 1839. Avm ., Borosjenői j, 1849-1850 Nagyváradi Főbiztossági Kerület (K.K. Ministerial–Comissariat Groswardein) 1851-1853 Nagyváradi kormánykerület (k.k. Districts-Regierung Groswardein) 1854-1860 Nagyváradi helytartósági osztály (k.k. Statthaltereien Abtheilung Groswardein) 1449-1860 Arad m., 1858 Butyini j., 1873., 1877-1919 Avm. Borossebesi j.; 1919-1938 Jud. Arad pls. Şebiş; 1941-1950 Jud. Arad pls. Şebiş; 1950-1956 RAR r. Gurahont; 1956-1960 RORD r. Gurahont; 1960-1968 RCR. r. Gurahont

*

Fekvése: a Béli- (Moma-Codru-) hg. DNy-i lábánál, az ÉKK-ről érkező Dézna- (Menyházai-) patak mellett fekszik, ez a települést Sebes-patak néven hagyja el, és rövidesen az itt ÉNy-ra tartó Fehér-Körös jobb oldalába ömlik. (A település É-i határában az ÉK-ről jövő és a határban ÉNy-ra forduló Tőz-patak folyik el.)

É-ra a Kiskút, és mögötte a Sebesi lunka nevű határrészek húzódnak, ÉK-re a Balhát K-Ny-i irányú dombvonulat legmagasabb csúcsa emelkedik, mögötte a Vadaskert nevű határrész húzódik, K-re a Dealu mare D-re és Ny-ra a Fehér-Köröst kísérő lapály terül el.

Települések: É-ra Kertes, ÉK-re Ignafalva, K-re Parázs, DDK-re Gósd, D-re a Fehér-Körösön és a Malomcsatornán túl Körösbökény, Ny-ra a túloldalon Barza, ÉNy-ra az innenső o-on Repszeg-telep, 1913-ban Kurjantó.

Nevei: 1552, 1746-oppidium Sebes 1828, 1851-Boros-Sebes”

Szabó M. Attila közlése 2012-ben

Az első világháború hősi halottai és emlékművük Borossebesen

(A milleniumi emlékoszlop)

A trianoni békediktátum utáni elcsatolt területeken valószínű ez az egyetlen épségben megmaradt ezredéves emlékművünk. Fennmaradását nem a tolarenciának, hanem gazdasági okoknak köszönheti, ugyanis az 1920-as évek első felében román katonai emlékművé alakították át.

Ennek a partiumi kisvárosnak az 1910-as év adatai szerint 2596 lakosából 1296 volt magyar, 1221 román anyanyelvű. A nem magyar anyanyelvűek egyharmada beszélt magyarul, a magyar lakosság körében sem volt gond a román nyelv ismerete. Megközelítőleg ezt az arányt tükrözi az első világháború harcaiban elesett katonák nemzetiségi összetétele is. A borossebesi katonák zömmel az aradi 33. gyalogezred kötelékében harcoltak a balkáni, az olasz, valamint az orosz hadszíntereken.

A négy év alatt 94-en vesztették életüket: 54 román és 40 magyar nemzetiségű. Emléküket a kisváros központi parkjában felállított emlékoszlopba vésett neveik őrzik.¹

Első pillantásra úgy tűnik, mintha az összes név román lenne, de figyelmesebb átolvasás után megállapítható, hogy fele magyar. A magyar nevek románosítva vannak. (1. ábra) Ilyen formában viselőik sohasem használták, hiszen születésüktől fogva magyarok voltak, és az impériumváltás előtt semmi okuk nem lett volna erre.

Az emlékmű az eredeti helyén

és a mostani helyszínen

Ismert tény, hogy az új hatalom nem tűrt el semmiféle utalást arra, ami a magyar időkre emlékeztetett volna. Az eredeti emlékoszlopot 1896-ban a millenium tiszteletére állíttatta a helyi közösség úgy, ahogy az akkoriban országszerte történt. Az emlékmű anyaga menyházai vörös márvány, 8-9 részből van összerakva, a köveket a kb. 24 km-re lévő márványbányából hozták és a helyi „Kőfaragótelep/márványcsiszoló” munkásai készítették el.

¹ 4 román és 3 magyar nemzetiségű, háborúban elesett katona neve az emlékművön nem szerepel.

Pozitívum, hogy a frissen berendezkedett hatalom (szokásától eltérően) nem törette össze, csak módosította az obeliszket. 1926-ban a világháború hősi halottainak nevét rávésték az emlékmű négy oldalára. Az igazi katarzis akkor érte az emlékművet mikor a kommunista éraban traktorral, drótkötelek segítségével ledöntötték, darabjaira bontva a temetőbe szállították. Több évi hanyattatás után 1968. körül ismét visszakerült a parkba, de már a jelenlegi helyére.

A korabeli képeslapokat tanulmányozva látható, hogy eredetileg nem a jelenlegi helyén állott a milleniumi oszlop, hanem kb. 100 méterre, délkeleti irányban, az egykori Főszolgabírói Hivatal egykori kocsibejáratával szemben mintegy 20-25 méternyire (adatközlő: Patkó Zsigmond). Az eredeti helyszín meghatározásához a görögkeleti templom toronysisakja nyújt támpontot, amely a korabeli fotón az emlékműtől balra látszik. Az egykori fotográfus a mostani Polgármesteri hivatal irányából készíthette felvételét. A képen látható, hogy akkoriban 1 m magasságú dombocskán volt az oszlop felállítva, míg a mostani talpazat talajszinten van. Az eredeti feliratok (ha voltak) nem ismertek, akik emlékezhetnének rá, már nincsenek közöttünk. A korabeli felvétel gyenge minősége miatt értékelhető ismeretekre nem tudtam szert tenni. Az emlékmű tetejére a mi turulmadarunkhoz hasonló fém madár került. Megjegyzendő: Kárpátalján, a vereckei honfoglalási emlékművünket az ukrán nacionalisták is államuk jelképével egészítették ki. Az emlékmű eredeti diszítéséből csak a görög „meander” mintasor maradt meg, ami 2,5 m magasságban körbefut. Az obeliszk homlokzati részén lévő emléktábla is leszerelésre került, sorsa ismeretlen, szövegét nem ismerjük. A román katonai emlékművé átalakított és áthelyezett milleniumi emlékmű a kisváros központi parkjában, az Arad-menyházai út mellett található, viszonylag rendezett környezetben. A homlokzati oldalra a „MORȚI PENTRU PATRIE 1914-1919” felirat került, míg a hátoldalon az átalakítás ideje (1926. aug.) látható.

Ezek a borossebesi katonák, függetlenül nemzetiségi hovatartozásuktól, egy értelmetlen háborúban, idegen érdekekért veszítették életüket. Nem Nagy-Romániáért, nem Nagy-

Magyarorszáért, hanem, talán egy Nagy-Ausztriáért haltak meg!

Feltételezhető, hogy a román névjegyzékben olyan személyek is szerepelhetnek, akik az 1919-es magyarországi román invázióban veszítették (román részről) életüket.

Deák József Sándor borossebesi helytörténész tudomása szerint a milleniumi emlékmű felállításakor vagy nem sokkal utána, az aradi vértanúk emlékére tölgyfákat ültettek a parkban, nyolc méter sugarú körben. Most egy játszótér hintáit öleli körbe a facsoport. Két tölgy is van a körön kívül a közelben de, ez utólagos ültetés következménye lehet. A fák ültetése óta eltelt száz év alatt az eredeti cél és annak

emléke is majdnem feledésbe merült. A park fa- és bokorállománya az óta jelentős mértékben megváltozott.

A helyi önkormányzat honlapján a régi, 1838-as építésű, görögkeleti templom történetének ismertetése kapcsán is megemlítesre kerül a 11 tölgyfa jelenléte, de egyéb információkat nem közöl e témával kapcsolatban a szerző. A 2001-es Deák-tanulmány megemlíti, hogy korhadás miatt korábban két fát kivágtak, a következő fakivágások 2012. júniusában, valamint 2013. nyarán történtek.

Kiss László

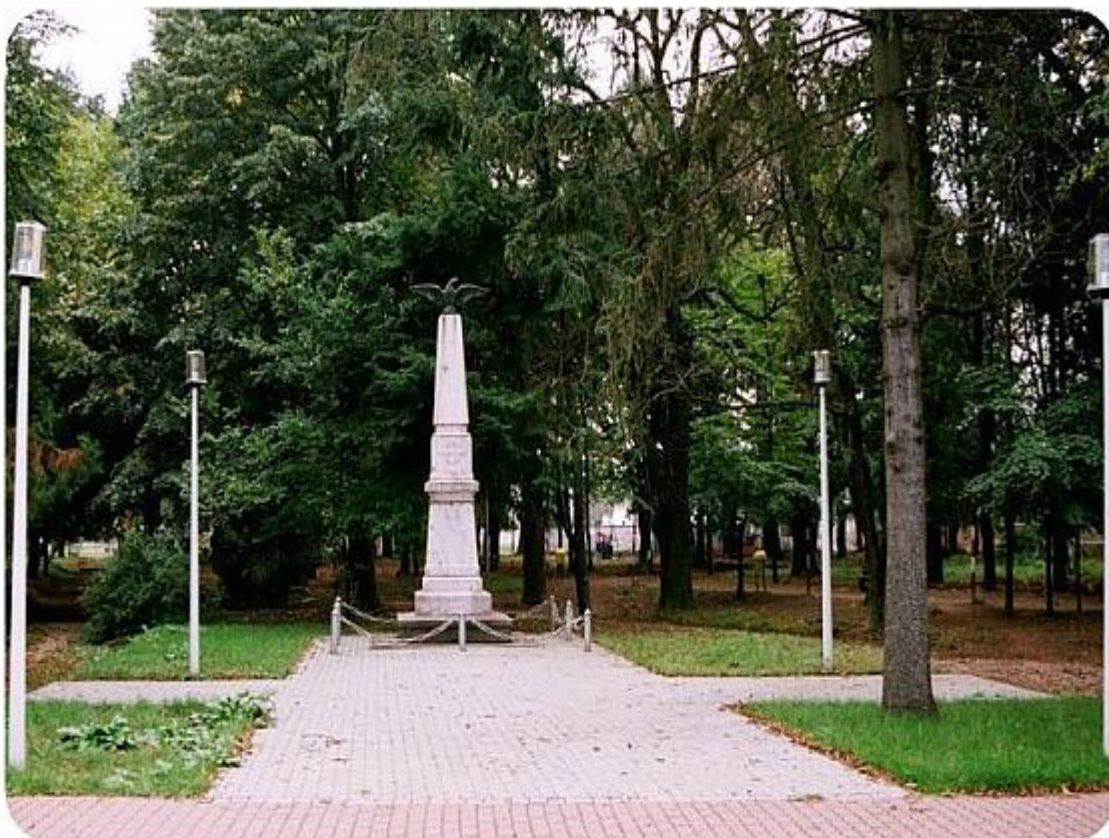

Foto: www.sebis.netne.net

A milleniumi emlékmű elkészítése és felavatása 1896-ban (részlet)

„...a márványcsiszoló rajzolója tervezte az emlékoszlopot és a szürkés-fehér emlékművet a márványcsiszolóban készítették el. Ha jól emlékszem, négy részből állott, és az egyszerű oszlop meghaladta a kétszeres embermagasságot. Felső része obeliszkyszerű volt... Mély alapozást ástak, s azt éppen úgy telerakták mészhabarcba ágyazott terméskövel, mint a házalapokat. Aztán csigák segítségével emelték rá az egyes részeket egészen az obeliszkig.

*

...Közben a megfelelő állvány is elkészült, hogy az összeillesztő mester kényelmesen dolgozhassék. Mindebből a járókelők nem láthattak semmit, mert az oszlop magasságának megfelelő deszkakerítésen belől folyt a munka...

...A tér közepén kocsit vezetett át, nem lehetett tehát a geometriai középre felállítani. Nem sokáig törték a fejüket azon, hogy hová tegyék. Mivel az utat a park bejáróirányában másik metszette, s ezzel az egész tér négy részre volt osztva, a bizottság úgy határozott, hogy abban a tükörben állítják fel, amelyik a kastély előtt fekszik....

...A kastélynál jobb hátteret nem lehetett volna találni a nagyon különböző nagyságú és épületekkel kerítésekkel körülvett téren...A márványt az uradalom adta, a csiszolást is az végezte sőt még a felállítással járó költségeket is az uradalom vállalta...

...már gyülekeztek díszbe öltözött bizottsági tagok és a különböző templomokból érkező közönség. A fekete férfiruhának akkor divatos nappali formái közül egy fekete díszmagyar emelkedett volna ki, ha az alak, aki viselte alkalmas lett volna a kiemelésre, de alacsony, vékony alakja szinte elveszett a díszruhában.

Az oszlopot a tetejétől a talpáig érő nemzetiszínű lepel borította. Úgy nézett ki vele, mintha végig palástba takarták volna. Kis emelvény volt előtte, amelyen a himnusz éneklése után – megjelent a díszmagyarba öltözött szónok, Rásel Pista² bácsi.

Aztán jött az oszlop megkoszorúzása. Szerencsére sok szép virággal és okosan kevés szóval. Majd újra a régi bandérium lovagolt el az oszlop előtt. Ezt követte...a tűzoltóság teljes felszereléssel, jól begyakorolt menetben.

Mire a déli harangszó megszólalt, ott állott a múltat dicsőítő, a jövőben reménységet jelképező oszlop. Ma aligha áll a helyén, hiszen a történelemnek újabb időszámítása kezdődött, annyi sok ezerrel együtt ebben a faluban is. **Az évek már akkor meg voltak számlálva, és még az eseményeket várók se hitték, hogy alig húsz esztendő választ el a sors beteljesedésétől.**

A kaszinóban tartott díszebéddel zárult a délelőtti hivatalos rész. A nép mulatság délután kezdődött az egész téren.”

Banner János

² Rásel István ekkortájt az uradalom gazdasági felügyelője, felelős beosztásban volt a kisvasút építésekor, korábban gr. Waldstein kohó- és bányagazgatója volt. (a szerk.)

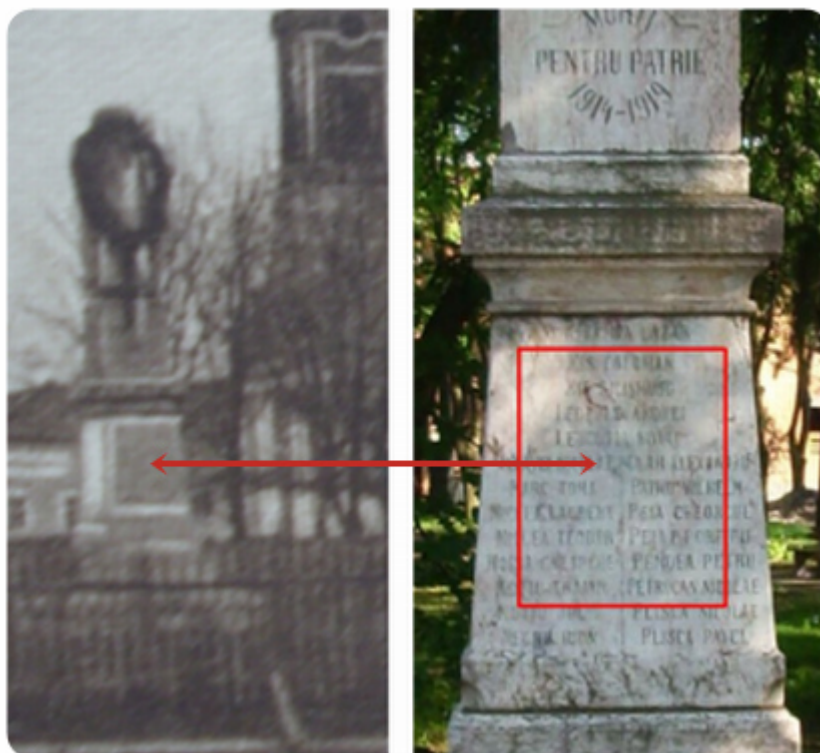

A mintasor

„Fent az emlékmű tetején egy sas (sólyom) madár, a lábainál egy keresztbe döfött karddal. De egy rendelet után, körülbelül a kommunista hatalomátvétel után, az emlékmű le lett szerelve és eltávolítva az ortodox temetőbe, darabjaiban és nem felállítva. Ez idő után eltűnt az eredeti madár, akinek a csőrében (egyések szerint) egy kis kereszt volt”

Részlet: Deák József Sándor, 2001. évi tanulmányából

Az emlékműről annakidején készült (márványból), több kicsi másolat íróasztaldísznek, levélnehezéknek. Ki tudja, fellelhető-e még belőlük valahol egy-egy példány? (a szerk.)

Az emléktábla egykori elhelyezkedése az emlékművön

PRO PATRIA

1914 – 1918

BÁLINT SIMON

BILEK JÓZSEF

Dr. BOROS RUDOLF

CSÁJA GYÖRGY

CSÁJA PÁL

FEKETE GYULA

GÁCS LAJOS

GUTHI JÁNOS

GUTHI LÁSZLÓ

HAJDÚ SÁNDOR

HLADIK GYULA

HUNYADI JÁNOS

HUTTER JÓZSEF

HROMÁTKA GÉZA

JANICSÁK JÓZSEF

JANICSÁK LAJOS

JÁVOR GYÖRGY

KISS KÁLMÁN

KISS ZSIGMOND

OLÁH SÁNDOR

PATKÓ VILMOS

SCHIDA ERNŐ

SCHVEIER ANDRÁS

SCHVEIER GYULA

SERBÁN MIHÁLY

SOLTÉSZ JÓZSEF

SZABÓ GYÖRGY

SZIDOR JÓZSEF

SZMOLÁR VIKTOR

TAKÁCS JÓZSEF

TAKÁCS ZSIGMOND

VÁCZI GYÖRGY

VEREBES PÉTER

Az aradi 33. (császári és királyi) gyalogezred kötelékében harcolt borossebesi magyar nemzetiségű katonáinak emlékére, kik a balkáni, az olasz valamint az orosz hadszíntereken veszítették életüket.

Egy képeslap a háborúból, 1916. ápr. 14.

Az aradi 33. gyalogezred borossebesi katonái, a baloldalon: Kiss András, valamint Kiss Zsigmond aki örökre Dalmáciában maradt, sírja a Sebenico-i katonai temetőben (ma Šibenik, Horvátország), neve felvésve, románosított formában az emlékművön látható.

A borossebesi emlékmű magyar nemzetiségű halottai

a bécsi « Kriegsarchiv » adatai alapján

„Az osztrák-magyar haderő I. világháborús veszteségi nyilvántartásait a bécsi cs. és kir. hadügyminisztérium 10. (veszteségi) osztálya kezelte. Az osztály iratai és ezzel együtt a mintegy 40 millió névmutató cédulából nyilvántartás átkerül az Osztrák Hadilevéltár őrizetébe, és most is ott van. Sajnálatos módon ez a kutatók számára közvetlenül nem hozzáférhető. A fenti nyilvántartásokban nemzetiségtől, illetőségi helytől függetlenül a katonák neve alapján tárolták és tárolják azóta is az említett cédulákat, amelyekből a Monarchia különböző országaiban élő katonák kiválogatása szinte lehetetlen, ezért soha nem is próbálkoztak ezzel. A budapesti Hadtörténelmi Levéltár a volt magyar kiegészítésű alakulatoknak, illetve a Magyarország területén működött katonai kórházaknak mintegy 250 halotti anyakönyvét őrzi. A két világháború között ezekben a halotti anyakönyvekben található bejegyzések alapján névmutató kartotékrendszert állítottak össze, amelyben viszonylag könnyen lehetett kutatni a fenti anyakönyvekben szereplő katonák után. Sajnálatos módon ezt a nyilvántartási rendszert az '50-es években feleslegesnek ítélték és kiselejtezték. Így ezek a nyilvántartások – amelyek csak töredékét képezték a bécsi anyagnak – elvesztek.”

Dr. Bonhardt Attila közlése, részlet

„Tisztelt Kiss úr!

A borossebesi hősi halottakkal kapcsolatos kutatásaim eredményét mellékelem. Tájékoztatom kell azonban, hogy csak részleges sikerre jutottam, ui. a Kriegsarchiv veszteségi nyilvántartásai igen hiányosak, gyakran pontatlanul lettek felvéve és egyáltalán nem teljes körűek. Remélem, mégis hasznos információkkal szolgálhattam.

2012. szeptember. 21.

Üdvözlettel: Dr. Lenkefi Ferenc kirendeltségvezető.”

Bilek József – nincs adat.

Dr. Boros Rudolf – 1886. Borossebes, a cs. és kir. 12. gy. e. 7. századának hadapródja, 1914. 10. 13-án esett el Stry Sambornál, [ma Старий Самбір \(Ukrajna\)](#)

Csája György – 1885. lakhely Arad, cs. és kir. 33. gy. e 1. sz. póttartalékos. Sipos Károly nevű volt bajtársa elmondása szerint 1917. 10. 09-én orosz fogságban halt meg Turinsky Rudnikban.

Csája Pál – 1881. Borossebes, cs. és kir. 28. tábori vadászászlóalj 4. sz., póttartalékos. 1914. 11. 28-án esett el a Lucavica folyónál, Konatica helységeknél (Szerbia).

Fekete Gyula – nincs adat.

Gács Lajos – 1894. Dézna, a cs. és kir. 33. gy. e. közlegényeként 1915. 11. 20-án esett el Doberdo 125. magaslatánál.

Guthi János – nincs adat.

Guthi László – nincs adat.

Hajdú Sándor – nincs adat.

Hladik Gyula – 1892. Borossebes, a 24. honvéd gy. e. munkása. 1917. 03. 25-én tüdőbajban halt meg a budapesti 4. sz. tartalékkórházban, a Kőbányai temető 17. parcella 14. sorának 23. sírjába temették.

Hunyadi János – nincs adat.

Hutter József – nincs adat.

Hromátka Géza – 1895. Borossebes, a cs. és kir. 33. gy. e. 4. pótszázadának katonájaként hadifogolyként a moszkvai 13. sz. egyesített evakuációs kórházban kezelték. Minden bizonnyal fogságban halt meg.

Janicsák József – nincs adat.

Janicsák Lajos – 1897. Borosjenő, a 301. honvéd gy. e. katonájaként hastífuszban halt meg a cs. és kir. 23. sz. mozgó járványkórházban 1918. 09. 25-én Sacilében, Udine tartomány, (Olaszország).

Jávor György – 1896. Borossebes, a cs. és kir. 33. gy. e. 7. századának katonájaként 1916. 09. 10-én esett el a Kuppe csúcsnál, Hryhoriwka, Máramaros vm, [ma \(Ukrajna\)](#)

Kiss Kálmán – 1879 Borossebes, haláláról nincs adat, de a 17. cs. és kir. tábori ágyús ezred tüzéreként 1917. 02. 20-án a ceglédi egyesített segélykórházból betegen átszállították a kecskeméti tartalékkórházba.

Kiss Zsigmond – 1872. Borossebes, a m. kir. 2. partvédő zászlóalj katonájaként tüdőbajban halt meg 1917. 02. 24-én a Sebenico-i (Dalmácia), [ma Šibenik \(Horvát o.\)](#) Landwehr gyengéledőházban. Február 26-án temették Sebenico katonai temetőjében.

Oláh Lajos Sándor – 1889. Borossebes, a cs. és kir. 33. gy. e. 11. sz. póttartalékos közlegénye, címzetes tizedese. 1916. 01. 28-án fejlövés következtében halt meg Wocheiner Feistritz 1/15 sz. tábori kórházában, Radmansdorf járás, Krajna tartomány (Ausztria), [ma Bohinjska Bistrica \(Szlovénia\)](#)

Patkó Vilmos – 1882. Borossebes, hadifogolyként kiütéses tífuszban halt meg 1915. 05. 06-én az oroszországi Perm-ben.

Schida Ernő – nincs adat.

Schweier András – nincs adat.

Schweier Gyula – 1881 Borossebes, a cs. és kir. 33. gy. e. 4. tábori százada póttartalékosaként 1914. 10. 01-én esett el a Nanove melletti Cserovopoljén (Montenegro).

Serbán Mihály – 1889. Borossebes, haláláról nincs adat, de a cs. és kir. 134. tábori tüzérezred tüzéreként tüdőcsúcsshuruttal a budapesti 4. sz. tartalékkórházban kezelték.

Soltész József – 1888. Borossebes, a 3. huszárezred géppuskás osztaga tizedeseként a hadi fáradalmak okozta szívszélhűdésben halt meg a szerbiai Valjevo tartalékkórházában 1918. 08. 16-án.

Szabó György – nincs bizonyító adat. A cs. és kir. 33. gy. e. hadnagyaként azonos nevű aradi illetőségű személy 1920. 02. 08-én Kinskben (Jenyiszej kormányzóság) fogságban halt meg tífuszban 36 évesen.

Másikuk 1898-as születésű, lakhelye „Fakert № 50”, a cs. és kir. 33. gy. e. katonájaként 1918. 02. 11-én vesebajban halt meg a bécsi XIII. kerületi tartalékkórházban, a Zentralfriedhofban temették.

Szidor József – nincs adat.

Szmolár Viktor – 1889. Parázs, a cs. és kir. 33. gy. e. 3. sz. póttartalékosaként 1916. 06. 16-án esett el Cesunánál (Olaszország).

Takács József – nincs adat.

Takács Zsigmond –

Váczai György – nincs adat.

Verebes Péter – 1899. Borossebes, a 33.-tól a 133. gy. e. 1. századához beosztott közlegényként 1918. 06. 06-án esett el Albanonál (Venezia tartomány) Olaszország.

A borossebesi emlékmű román nemzetiségű halottai

a bécsi « Kriegsarchiv » adatai alapján

„Tisztelt Kiss László!

Mellékelten küldjük azoknak az adatait, akiket az itteni adatbázisban meglettünk. Sajnos, nem túl sok névre van adatunk. Néhány olyan borossebesi születésűt is találtunk, akik nincsenek rajta a listán.

2013. november 21.

Tisztelettel: Kiss Gábor”

Horga Johann (Iuon) - gyalogos, Borossebes, 1890. alakulat: cs. és kir. 33. gyalogezred 7. század, 1914. szept. 28-án kolerában hunyt el a cs. és kir. 1/7. sz. tábori kórházban, Nagyberezsnye ([ma Szlovákia, Breznica, korábban Veľká Breznica](#))

Leopold Andrei – tizedes, Borossebes, 25 éves, alakulat: cs. és kir. 33 gyalogezred 14. század, elesett 1915. aug.14. Krn-csúcs, olasz harctér, ([ma Szlovénia, Júlai-Alpok](#)), temetés: 1915. aug. 15. uo.

Pandea Petru – gyalogos, Borossebes 1887. alakulat: cs. és kir. gyalogezred 16. század, elesett 1914. dec. 3. Lenšici? temetés: uo., ua

Petrucan Nicolae – tartalékos gyalogos, Borossebes, 1886. alakulat: cs. és kir. 33. gyalogezred 1. tartalékszázad, meghalt haslövés által 1917. aug. 10. Czernowitz ([ma Ukrajna, Чернівці / Csernyivci](#)), temetés: 1917. aug. 12. cs. és kir. 116. sz. tábori kórház temetője Czernowitz

Peia Georg (Gherorghe) – gyalogos, Borossebes, 32 éves, alakulat: cs. és kir. 24. gyalogezred 10. század, elesett 1915. aug. 20. Doberdo (olasz harctér), temetés: uo., ua.

Plisca Nicolae - gyalogos, Borossebes, 1879. alakulat: cs. és kir. 33. gyalogezred 6. tartalékszázad, elesett 1915. okt. 22. Mrzl-vrh ([Monte Merzli, ma Szlovénia](#)), temetés: 1915. okt. 22. uo

Pugna Johann (Iuon) – gyalogos, Borossebes, 1899. alakulat: cs. és kir. 33. gyalogezred 21. század, fejlövés 1917. szept. 24. Sleme, olasz harctér, ([ma Szlovénia](#)), temetés: 1917. okt. 26. IV/33. zászlóalj temetője Nova Planina Sleme

Rossu Paul – gyalogos, Borossebes, 1884. alakulat: cs. és kir. 33. gyalogezred 4. tartalékszázad, elhunyt tüdőgyulladásban 1917. febr. 14. Bécs, temetés: uo. 1917. febr. 18. Központi Temető

Vesa Johann (Iuon) – tizedes, Borossebes, 1887. cs. és kir. 33. gyalogezred 15. század, elesett 1916. ápr. 15. Mrzl-vrh (**Monte Merzli, ma Szlovénia**), temetés: uo., ua.

Vesa Pascu – huszár, Borossebes, 1896. alakulat: cs. és kir. 3. huszárezred, meghalt tüdőbajban 1917. febr. 27-én Valjevóban (**Szerbia**), temetés: ua., tartalékkórház

*

A fenti névsorból a következők találhatók a borossebesi emlékművön: **Leopold Andrei, Pandeia Petru, Petrucan Nicolae, Plisca Nicolae, Pugna Iuon és Vesa Pascu.**

* * *

Janicsák Julius, Infst., IR. Nr. 52, 5. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1893; verw.

Hromátka Karl, Infst., IR. Nr. 33, 10. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1893; verw.

Hunyadi Michael, Infst., IR. Nr. 33, 10. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1893; verw.

Kiss Zsigmond, Korp., HIR. Nr. 2, Ungarn, Arad, Borosse'es, 1872; gestorben (16./2. 1916).

Forrás: <http://kramerus.nkp.cz/>

↑

A Cseh Köztársaság Nemzeti Könyvtárában fellelhető az Osztrák-Magyar Monarchia I. világháborús veszteséglistája, digitális feldolgozásban (is). Megint előfordult, amint a bécsi „Kriegsarchiv” listáján történt keresés alkalmával, hogy olyan elesett katonák nevei is felbukkannak, kik az emlékművön nem szerepelnek. Valószínűsíthető, hogy a világháborúban elesett, borossebesi illetőségű katonák száma meghaladja az emlékművön feltüntetett létszámot, azaz meghaladja a százat. Az adatok nyilvántartásának kuszasága és az impériumváltás okozta kaosz következménye lehetett e pontatlanság. A prágai archívumban rákerestem az emlékoszlopon feltüntetett nevek (román, magyar) mindegyikére. Egyedül **Kiss Zsigmond** neve és feltüntetett adatai mutatnak egyezést. Az adatbázisban fellelt újabb, három személy: **Hromátka Karl** (Károly), **Hunyadi Michael** (Mihály) és **Janicsák Julius** (Gyula). A legpontosabbnak a milleniumi emlékműnek, a világháborús emlékműre történő átalakítása előtti, a településen összeírt névsornak kellett volna lenni, mivel 1925-26-ra még nem telt el annyi idő, hogy az adatok a feledés homályába kerüljenek. Ekkor még éltek a hozzátartozók, még visszaemlékezhetek a hazatért katonatársak. (a szerk.)

Hadi kitüntetések az I. világháborúból (lelőhely: Borossebes, 1961.)

1

2

3 Foto: Kiss

1. II. o. ezüst (kisezüst) vitézségi érem (IV. Károly) 1917, szign.: Kautsch

CAROLVS D. G. IMP. AVST. REX BOH. ETC. ET REX APOST. HVNG.

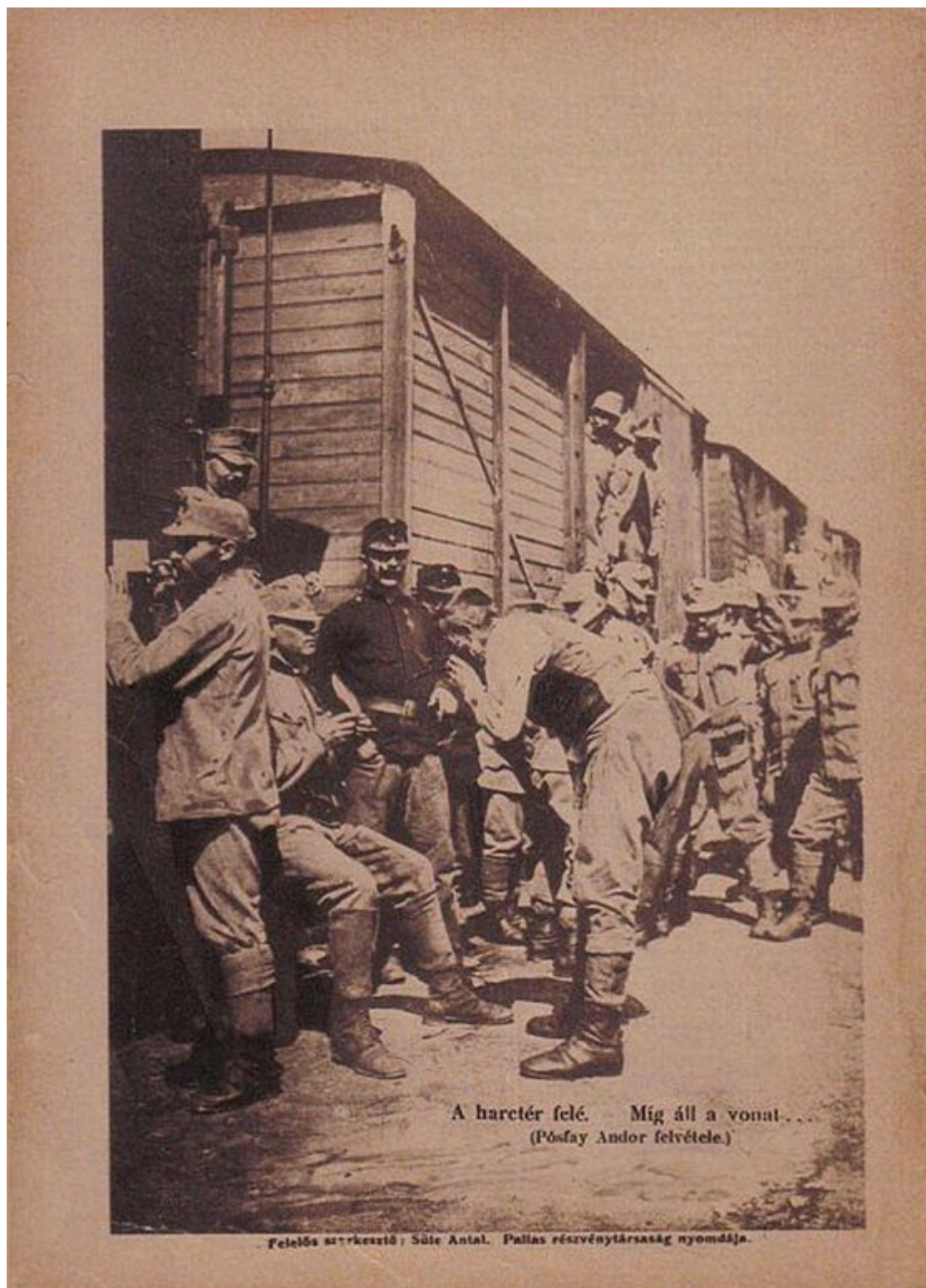
(Carolus Dei gratia imperator Austriae, rex Bohemiae etc. et rex apostolici Hungariae = Károly, Isten kegyelméből Ausztria császára, Csehország stb. királya és Magyarország apostoli királya) IV. Károly mellképe tábornoki uniformisban jobbra, nyakában az Aranygyapjas Renddel, hátoldalon: **FORTITVDINI** (Vitézségért)

2. Bronz vitézségi érem (Ferenc József), hátoldalon: **DER TAPFERKEIT** (Vitézségért)

3. Bronz vitézségi érem (IV. Károly), hátoldalon: **FORTITVDINI**

4. IV. Károly sebesülési érem (szalagon 4 csík = 4 sebesülés), hátoldalon: **LAESO MILITI MCMXVIII** (A sebesült katonáknak 1918.)

Forrás: A Világháború képes krónikája, 1916. január 9.

E kép csak illusztráció, borossebesi kötődése nincs. (a szerk.)

(?), Kiss Zsigmond, Kiss András

Néhányan a borossebesi katonák közül, kik harcoltak a „Nagy háborúban”

↓ Kohn Jenő

(?)

Posta di Tabori K. und K. Feldbahn

A feladó neve: *K. und K. Feldbahn*
 A feladó címe: *Posta di Tabori K. und K. Feldbahn*
 A feladó neve: *K. und K. Feldbahn*
 A feladó címe: *Posta di Tabori K. und K. Feldbahn*

TÁBORI POSTAI LEVELEZŐLAP.
 Dopisnica za boju poštu.

Czim. *Posta di Tabori K. und K. Feldbahn*
 Naslov. *Kiss Mihály*
Börösséber
Arad m.

K. und K. Feldbahn
Posta di Tabori K. und K. Feldbahn
Posta di Tabori K. und K. Feldbahn

TÁBORI POSTAI LEVELEZŐLAP.

Czim. *Kiss Mihály*
Arad m.
Börösséber
Arad m.

Ára 1 fillér.
 M. kir. által nyomda Budapest.

K. und K. Feldbahn
Posta di Tabori K. und K. Feldbahn
Posta di Tabori K. und K. Feldbahn

K. UND K. FELDBAHN
Trainsektion 2. 6. Zug

TÁBORI POSTAI LEVELEZŐLAP.

Czim. *Kiss Mihály*
Arad megye
Börösséber

Ára 1 fillér.
 M. kir. által nyomda Budapest.

PRO PATRIA

1914 – 1918 *

**BALAN TEODOR
BAN SAVU
DRAGOS NICOLAE
DRONCA GHEORGHE
FILIP GHEORGHE
FILIP SIMION
HERBEI GHEORGHE
HORGA ILIE
IERCAN TEODOR
JACOB ANTONIU
LEOPOLD ANDREI
LEUCUTIA NOVAK
PEIA P. PORFIRIE
PLISCA NICOLAE
PUGNA IUON
TAMPA LAZAR
VESA NICOLAE
OANCEA T. OCTAVIAN**

**BARBATEI CONSTANTIN
CRISAN PAVEL
MACAVEI NICOLAE
MARC TOMA
MICLEA LAURENT
MICLEA TEODOR
MOISE GHEORGHE
MOTIU JULIU
MOTIU TRAIAN
NEGRU IUON
PANDEA PETRU
PEIA GHEORGHE
PETRUCAN NICOLAE
PLISCA PAVEL
PUGNA PAVEL
TOMIOCI ALEXAN
VESA PASCU
VOIAN ATANASIE**

În memoria militarilor de naționalitate română din Sebiș, care luptând în cadrul regimentului de infanterie (împărătesc și regal) nr. 33 Arad, într-un război fără sens nu pentru România Mare, nici pentru Ungaria Mare, ci pentru Austria Mare și-au pierdut viețile pe câmpurile de luptă din Balcani, Italia și Rusia.

* * *

* A borossebesi emlékművön 1914 -1919-es időpont szerepel. A világháború 1918. nov. 11-én befejeződött a többi résztvevő számára. Románia folytatta a hadviselést Magyarország ellen azzal a céllal, hogy államhatárát a Tiszáig kiterjessze. Valószínű az 1919. évi harci cselekmények során elesett román katonák is szerepelnek az emlékmű névsorában. A világháborús elesettek nyilvántartása hiányos, csak egy csekély hányadról maradt meg adat. A világháborús veszteséglistákon még felbukkantak, olyan borossebesi illetőségű, elesett katonák nevei, akik az emlékműről, valami oknál fogva lemaradtak. (a szerk.)

Foto: www.sebis.netne.net

Az emlékmű tetején napjainkban a felvételen látható madár található, ez a szobor az emlékmű legutóbbi felállításának alkalmával került ide. Az eredeti (milleniumi) obeliszkre sem került, sem egyéb madár nem volt elhelyezve, amint a többi, hátra maradt korabeli képeslapon látható. "A hányattatás évei után, az újbóli felállításkor pótolni kellett az időközben eltűnt 1926-os madarat. (Illegális fém- és műkincsgyűjtők akkoriban is lehettek.) A fenti képen látható szobor egy aradi szobrászművész alkotása, a bronzöntés Borossebesben az egykori kőüzda épületében kialakított öntödében készült a 60-as évek vége felé. Madarunkat az-az óriási megtiszteltetés érte, hogy egy munkafázisban öntötték a Kondukátor fejszobrával, a madár-szobor egyből sikerült, az utóbbi orra a kelletténél nagyobb lett és utólag kellett korrigálni." (adatközlő: Máté József) A madár egy kardot markolt, ami Patkó Vilmos adománya volt az öntéskor. A későbbiekben vandál kezek letörték mind a markolatot mind a penge többi, kiálló részét. (adatközlő: Patkó Vilmos)

A román nemzetiségű hősi halottak névsoránál olvasható román nyelvű kiegészítés nem a véletlen műve. Az emlékművet időnként szorgalmasan megkoszorúzzák a helyi román

Foto: sebis expres

nemzetiségű polgártársaink, ami dicséretes dolog, ámbar az-az érzésem, mintha nem lennének kellőképpen tájékoztatva a korabeli történelmi eseményekről. Az első világháborúban a

román nemzetiségű borossebesi katonák vállalva harcoltak magyar bajtársaik oldalán (a nagy semmiért), egy háborús konfliktus esetén az egyénnek nincs sok választása, hogy akar-e katonáskodni vagy sem. Amikor a királyi Románia 1916-ban hadbalépett és 1919-re elérte a Fehér-Körös völgyét, az obeliszk névsorán olvasható katonák, magyarok és románok, már rég örök álmukat aludták az olasz hegyek között, a balkáni térség valamelyik zegzugában vagy az orosz csatamezőkön. Nem gondolkodhattak már, sem Nagy-Románia, sem egyéb Nagy-ország létrejöttén.

Az előző két felvételen a helyi tűzoltóság tagjai állnak díszőrséget. (a szerk.)

* * *

Az a kevés, amit az aradi 33. gyalogezredről tudunk:

„A 33. gyalogezred a harcok kezdetekor a 2. hadsereg VII. hadtestének 17. hadosztályába tartozott, annak is a 34. dandárába. A IV-ik zászlóalj, mint önálló zászlóalj a 6. hadsereg 47. hadosztályának 14. hegyi dandárjába tartozott. Általában hegyi kiképzést kaptak, és a szerb, majd az olasz fronton vetették be katonákat. Az ezred 1918. október 25.-én a 6. hadsereg 34. hadosztályának 61. dandárjában, Olaszországban, Vittoriótól keletre volt állásban.”

Rózsafi János közlése 2012-ben

* * *

(1. ábra) A megváltoztatott magyar nevek

Bilek Josif	Bilek József	Schveier Juliu	Schveier Gyula
Gacs Ludovic	Gács Lajos	Serban Mihai	Serbán Mihály
Guthi Juon	Guthi János	Soltész Josif	Soltész József
Guthi Ladislau	Guthi László	Szidor Josif	Szidor József
Hajdu Alexandru	Hajdú Sándor	Szmolar Victor	Szmolár Viktor
Hunyadi Juon	Hunyadi János	Szabo Gheorge	Szabó György
Hutter Josif	Hütter József	Takacs Josif	Takács József
Hromatka Geiza	Hromátka Géza	Takacs Sigismund	Takács Zsigmond
Hladik Juliu	Hladik Gyula	Vaczi Gheorge	Váczi György
Janicsak Josif	Janicsák József	Verebes Petru	Verebes Péter
Janicsak Ludovic	Janicsák Lajos	Kis Coloman	Kiss Kálmán
Javor Gheorge	Jávor György	Kis Sigismund	Kiss Zsigmond
Fekete Juliu	Fekete Gyula	Olah Alexandru	Oláh Sándor
Schida Ernest	Schida Ernő	Patko Vilhelm	Patkó Vilmos
Schveier Andrei	Schveier András		

Egyedül **Dr. Boros Rudolf** hadapród neve maradt meg eredeti formájában (a szerk.)

Borossebes fekete napjai 1919-ben

„Nagypénteken a román csapatok váratlanul előrenyomultak és bevonultak *Borossebesre*, és foglyul ejtettek kétszázötven magyar katonát. A legkegyetlenebb barbár módon megölték őket. Kifosztották, meztelenre vetkőztették őket és bajonettszúrásokkal úgy ölték meg őket, hogy minél tovább szenvedve, lassan vérezzenek el, és olyan sokáig kínlódjanak, amíg csak lehetséges.” [Banholtz 153.1.]

Forrás: Hilda von Klausenburg — Magyarellenes atrocitások Erdélyben és Romániában 1784-1956.

*

„A Nemzetközi Vöröskereszt vizsgálata szerint a hadifoglyok helyzete elviselhetetlen és homlokegyenest ellenkezője az erre vonatkozó nemzetközi megegyezéseknek. Nem látják el őket étellel, sem ruházattal sem orvossággal sem bármi mással az elfogásuk óta. A hadifoglyok a legveszélyesebb járványoknak vannak kiszolgálva...”

Forrás: Benkéné Jenőffy Zsuzsanna „Magyarország román megszállása” (részlet)

*

A román hadsereg egyes, műveltebb tisztjeinek a Genf szó hallatán, talán derengett valami, de az **1906-os Genfi Megállapodásról**, a hadifoglyokkal, a sebesültekkel és a megszállt területek polgári lakosságával való bánásmódról, halvány sejtelmük sem volt, vagy ha volt is, eszük ágában sem volt azt betartani ill. betarttatni. A háborús bűntettek elkövetőit soha sem vonták felelősségre a demokráciakedvelő nyugati szövetségeseik. (a szerk.)

*

„A Német Köztársaság megbízottai az antant hatalmakkal aláírták a fegyverszüneti szerződést 1918. Ezzel az aktussal **véget ért az I. világháború**. Magyarország számára azonban ekkorra már elkezdődött egy újabb háború, hiszen a szerb, román és cseh hadseregek rátámadtak hazánkra területtrábló szándékkal. A magyar állam peremvidékein fokozódott az anarchia, melyet elsősorban a honi nemzetiségek, a betörő idegen csapatok gerjesztettek.”

Forrás: Horváth Lajos „A III. sz. magyar páncélvonat harcai 1918-1919 [1/3]”

*

Borossebes román nemzetiségű polgári lakosságának egy része fel volt fegyverkezve, orvlövészek leselkedtek a túlerő miatt visszavonuló katonákra és a sebesültekre. Régebben,

volt alkalmam olyan személlyel beszélni, ki a román előretörésről értesülve, megszakítva (szüleinél, Borossebesen töltött) húsvéti szabadságát, visszaindult a környéken harcoló csapattestéhez. A pályaudvar felé menet a *Sebes-patak* hídjának közelében egy román, helybeli lakos rálőtt, de a lövedék egy közeli villanypóznába csapódott. Emberünk, magyar katonai egyenruhában volt, de fegyvertelen, ami szemlátomást nem zavarta az orvlövészt. A katona, ki végigharcolta a háborút, a több évig elhúzódó, Isonzó-környéki csatározásokat, egy lábsérüléssel „megúsza” a Csernovci környéki harcokat, most majdnem a saját szülőfalujában lett hősi halott, egy hasonló korú, de más nemzetiségű fiatalember jóvoltából, kivel a boldogult békeidőkben talán, még együtt hajkurászták a lányokat, vagy a helyi kocsmában pofozkodtak néha egy jóízűt. A név ismert, de nem publikus, az esetleges leszármazottakra való tekintettel. (Ekkor még a *borossebesi*, vasúti katonai parancsnokság magyar kézen volt, egy páncélvonat cirkált Borosjenő és Nagyhalmágy között, azzal a feladattal, hogy gyűjtse össze és szállítsa el nyugat felé a szétzilált magyar hadsereg maradványait és próbálja meg kimenteni a sebesülteket.) A háborús események következtében egyesek kivetkőztek emberi mivoltukból, a vér szagára, lappangó, állati ösztöneik előjöttek. (pl: Köröstárkány!) Szinte hihetetlen, hogy békeidőben sohasem volt különösebb konfliktus, a borossebesi román és a magyar lakosság között.

A frontról írt egykori leveleket olvasva kitűnik, hogy az aradi 33. gyalogezred magyar és román nemzetiségű katonái (is) a háborúban, éveken keresztül együtt küzdöttek az éppen adódó ellenséggel. Aki szabadságra hazajöhetett, visszafele vitte a frontra az otthonmaradottak által küldött csomagokat (még a harmadik faluból is), nemzetiségre való tekintet nélkül. Mellesleg megemlítem, az ezred egyik szakácsa a keszendi (Chisindia) illetőségű román: *Koruje Gyorgye* volt. Hasonló helyzetben, fordított előjellel, háborús körülmények között ilyen beosztás, román részről elképzelhetetlen lett volna. (a szerk.)

* * *

E kép csak illusztráció, borossebesi kötődése nincs. (a szerk.)

1919. április 17.

A 6. hadosztály középső csoportjáról a *borossebesi* pályaudvar parancsnokság este 6 órakor a következőket jelentette: A tegnapi nagy fegyelmetlenséggel kapcsolatos szétoszlás után ma nyugalom van. A visszamaradt jobb érzésű töredék és a segítségül érkezett zászlóalj az állásokat elfoglalta. Az ellenség részéről az éj folyamán támadás nem volt. Egyébként a 6. hadosztály állapotáról a hadosztály vezérkari főnökének, a hadügyi népbiztosság 5. osztálya főnökével április 18-án de. 10 órakor folytatott következő telefonbeszélgetés nyújt bővebb felvilágosítást: „Az ellenállást rendkívül megnehezíti az ellenségesen fellépő lakosság, mely puskákkal és géppuskákkal el van látva és csapatainkat rejtekhelyből hátba is támadja. **A románok foglyokat nem ejtenek. Akit a román katonaság le nem gyilkol, azt legyilkolja a román lakosság.** Eltekintve attól, hogy a saját csapat teljesen fegyelmetlen és a parancsokat nem hajtja végre, köztük pánikszzerű félelem uralkodik, harcolni nem akarnak, parancsnokoknak és politikai megbízottaknak nem engedelmeskednek, őket lelövésével fenyegetik és követelik, hogy szabadságra bocsáttassanak. A benyomás az, hogy csapatainkat a saját lakosság sem támogatja, mert a kommunista eszméket tévesen fogják föl. A tény az, hogy a csapatokra egyáltalában számítani nem lehet, mert ezek fegyvert, felszerelést és vörös jelvényeket elhánnyva, vad csorda gyanánt özönlenek vissza. A hadosztály parancsnokság most a következő csoportosítást rendelte el: Mintegy másfél zászlóalj marad a Maros mentén, 19-e folyamán gyülekezik 3 zászlóalj Talpas és Vadász között, 2 zászlóalj Kisjenő és Zaránd mellett a Fehér Körös mentén. Kisjenőn még egy tarack üteg. Az ellenség gyorsan nyomul elő, mert lovassága van és gyalogságot kocsikon szállít. A helyzet nagyon kritikus. Egyedül megbízható a volt vasúti nemzetőrség.”

Forrás: Bánlaky József „A magyar nemzet hadtörténete” (részlet)

Egy borossebesi vöröskatona, 1919.

Borossebes egykori címerei

A rajzolatok közül a pajzs bal oldalán lévő szőlőtőke jelentése egyértelmű, szőlő termesztésére, valamint bor készítésére utal, ami a város nevében is fellelhető. Egykor híres a szőlőültetvényeiről (bakator, muskotály). A bal oldali hegy a Pilis (271 m), míg az ellenkező oldalon, a távolban egy másik hegy látszik, tetején épülettel.

Feltételezhető, hogy a déznai Várhegyet és a várat ábrázolja a rajz. (Miután 1597-ben Báthory Zsigmond elfoglalta, Borossebes a déznai várhoz tartozott.) Akié Dézna volt, azé volt Borossebes is.

Borossebes helységeből talajszintről nem látható a légvonalban körülbelül 10 kilométerre lévő déznai vár (389 m), mivel a Piliske (196 m) nevű, kopár dombocska takarja. Valószínűleg egy magasabb nézőpontból a címeren lévő tájkép tárulna elénk, de ezt nem volt még módom kipróbálni.

foto: showmystreet.com

Valószínűnek tartom, hogy a címer egykori tervezője is hasonló cipőben járt, csak a térkép segítségével hagyatkozhatott. A címerpajzs központi részén álló lombos fát első nekifutásra az un. „életfa” szimbolikával azonosítottam, melynek ábrázolása sok erdélyi népművészeti tárgy jellegzetes figurája, mint kerámián, mint a falfaragásokon. Időközben olyan információra akadtam, ami más alternatívát is szabadon hagy ebben az értelmezésben. Gr. Wenckheim Frigyes egykori Vadaskertjében a 19. sz. végén még fellelhető volt egy,

hozzávetőlegesen 600 éves tölgy, melynek 12 m volt a kerülete és ezáltal az átmérője 4 m volt. Talán az is elképzelhető, hogy ez az óriás-tölgy vonult be Sebes címertörténelmébe.

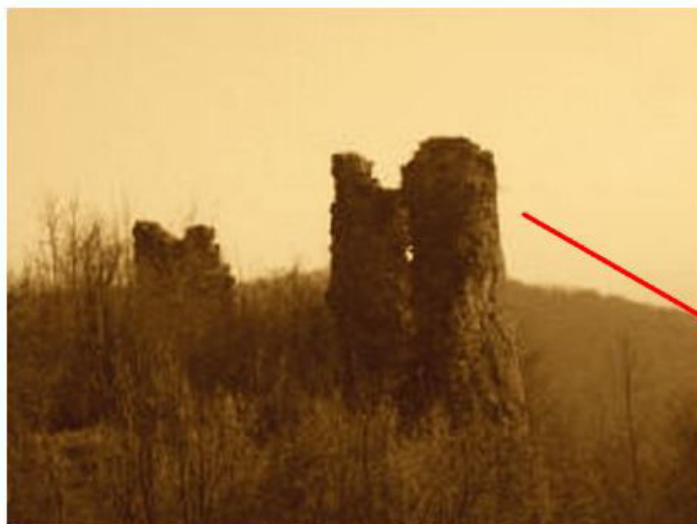
A fa magassága a címeren meghaladja a környező hegyek magasságát, rajzolata uralja a rendelkezésre álló tér jelentős részét, a kép fő motívumát alkotja. Függő kérdés még a fa tetején, fészkében ülő madár, bizonyára nem a szőlőtermést megdézsmáló seregélynek vagy rigónak állított a néhai címertervező maradandó emléket. A címer-színkód szerint csak a lombzat zöld színe van jelezve a ferde vonalkázással, más színre nincs utalás.

1853-ban Boros-Sebes mezővárosi ranggal bírt, ami a pecsétnyomó feliratából is kiolvasható. Ezen, az eddig általam megtalált legrégebbi címerváltozaton a Pilis hegy, rajta a lombos fa és a szőlőtőke (3 fürt és 2 levél), a címerpajzs függőleges tengelyében, központi helyen van. A rajzon a fa törzse erőteljesebb, szinte uralja a teret, a későbbi változatok madara itt még nem látható. Ezen a változaton a déznai Várhegy helyén egy kisebb, szintén lombos fa található.

Magyarország címertára. Második rész. A mezővárosok címerei és pecsétjei 4. tábla (1880.)

Ez a címerpajzs az elsőként bemutatott pecsétnyomó rajzának elődje lehet. Ezen az ábrázoláson határozottan látszik a déznai vár (rom) körvonala. Egy (napjainkban) a déznai várromról készült fotó alapján 100 %-os valószínűséggel ez a vár látható.

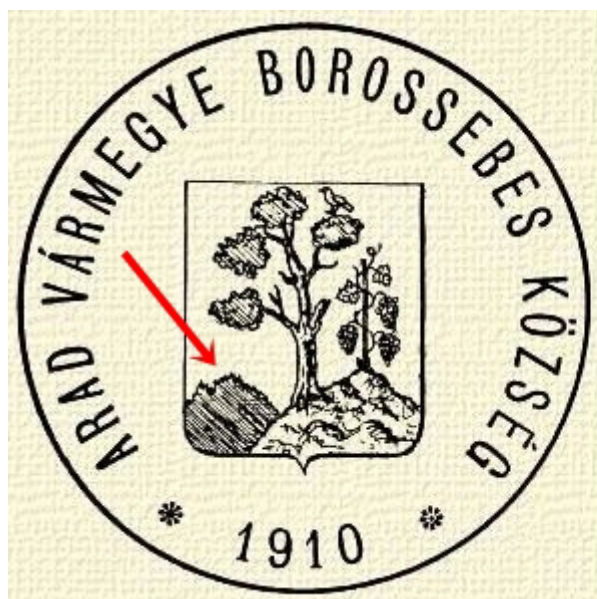

Dézna-vár rom

Borossebes címere

A címer tervezésekor a rajzoló támpontja lehetett egy, a várról Déznán készített rajz vagy metszet. Amint az első bekezdésben említettem, Borossebesről nem látható a déznai hegy nemcsak a tereptárgyak takarása és a távolság miatt, hanem a terep görbülete sem tenné lehetővé.

„A hagyomány szerint a borosjenői pasa részére a várban elzárt száz leány a puskaporos kamrát meggyújtva, a várat magukkal együtt a levegőbe repítették. Annyi tény, hogy 1693-ban Borosjenővel együtt Dézna is magyar kézre került, de akkor a vára már romhalmaz volt” (Révai Nagy Lexikona V. kötet). Ez a romos állapot napjainkig fennmaradt.

A legutóbbi (1910) változat rajzolója eltér ettől a pontos várrajzolatától, ott már csak az épületek körvonalai böngészhetők ki egy kis fantáziával.

Kiss László

*

„A községek rendszeresen azokkal a magyar köriratú pecsétekkel élnek, melyeket 1837-8 és 1876-ban készített a vármegye; ezek többnyire önkényesen választott címerekkel vannak ellátva. A pecséteken az évszámok az 1886. idecsatolt nagyhalmágyi járás községeinél mindenütt hiányzanak; a többenél kevés kivétellel (a hová tartozik Borosjenő is) nem maradtak el. Viasz- és fekete nyomású pecséteket egyaránt használnak). Román köriratú pecsétet (1787-től) csak Lugozó használ.”

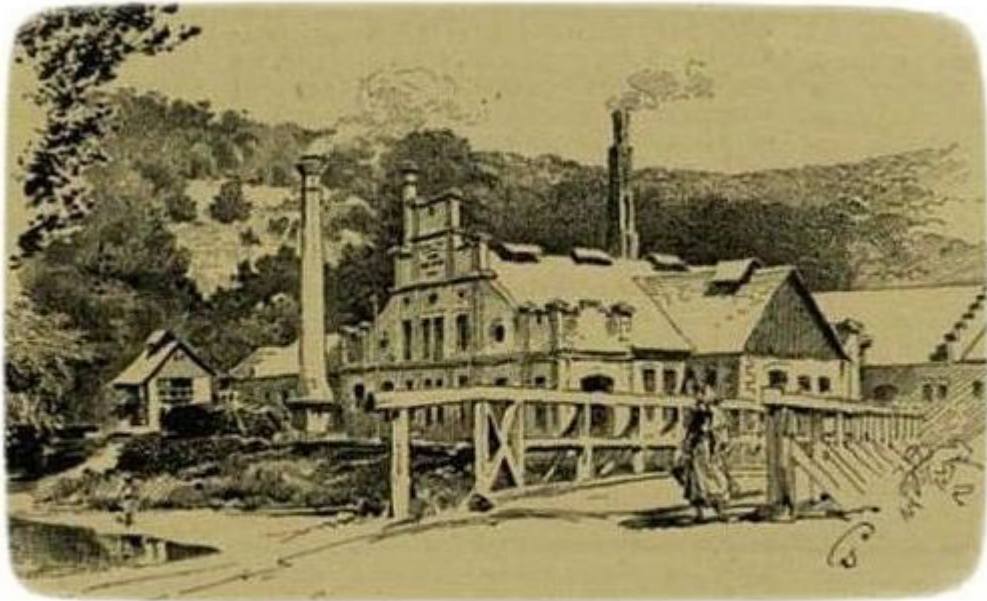
Forrás: Márki Sándor „Aradvármegye története” (részlet)

A vasgyár

„A vasgyár és a márványcsiszoló, lényegében már kívül volt a falun, bár éppen csak a patak választotta el. Egyszerű fahíd vezetett hozzá, de a túlsó vége le volt zárva, mutatva, hogy ide idegeneknek szigorúan tilos volt a belépés.”

Banner János

Cserna Károly rajza.

BOROSSEBES.

A vasgyár.

„A rendkívüli gonddal újjított és berendezett vasgyár, mely évenként 300 vasúti teherkocsit megtöltő vasat készít. Nyolczvan munkás és vasöntő foglalkozik a gyárban...”

...Az első nagyobb vashámort 1840-ben B.-Sebesen gr. Königsegg János építette, mint ezt az azóta nagyban fejlesztett gyár homlokzatának felirata is mutatja. Az 1854. évi osztrák bányatörvény Aradban is némi lendületet adott a vasiparnak; Gróf Waldstein Ernő Boros-Sebesen 1860-ban a hámor és két üdítő mellé egy nagyobb arányú hengerművet is építtetett, mely 1861-ben kezdte meg működését, évenként mintegy 8000 mmázsa hengerezett vasat állítván elő, míg a kovácsműhelyek 60-70 mmázsa különböző szervasat készítettek. Így lett Boros-Sebes a vidék vasiparának központja.”...

Forrás: Márki Sándor „Aradvármegye története” (részlet)

*

„A borossebesi uradalom igazgatását 1859-ben Jahn Vilmos vette át; alatta épült 1860-61-ben a borossebesi vasgyár, mely a vas hengerlésére rendezkedett be; a vasgyár mellett üzemben voltak az uradalom kisebb hámorai is. Midőn azonban az uradalmat 1891-ben Wenckheim Frigyes gróf szerezte meg, a hámorok működését megszüntették s e helyett a borossebesi vasgyárat kibővítették s újonnan szerelték fel. Egyszersmind a vas-, fa- és szénszállítás megkönnyítése végett kiépítették a borossebes-menyházai helyi érdekű vasutat. Belátta ugyanis az uradalom új tulajdonosa, hogy a nagy vasgyárakkal csak így versenyezhet. A borossebesi vasgyár berendezése az 1892-3. évi átalakítás szerint: Egy 3000 kilogrammos gőzkalapács, egy 50 lóerejű turbina, melyet egy 6.02 m esésű s másodpercenként 0.8 köbméter víztömegű csatorna hajt, egy 80 lóerejű gőzgép, 1 hengerállású hengerson, 1 hegesztő kemencze, 3 gázfejlesztő generator, 1 kupola-kemencze 30 mm. Olvasztó-képességgel. A gépműhelyben van 1 gyalupad, 2 eszterga, 1 fűvógép és 4 kovácstűz. A generatorokból nyert fa-szén a hegesztőkemenczében a gázok a kavaró pesthez, a folyékony alkatrészek a gőzgép kazánjának fűtéséhez használatnak fel. Egy mmázsa vas nyeléséhez összesen 2.88 köbméter fa szükségeltetik. A nyersvasból jelenleg 92% hengerelt vas nyeretik, tehát a veszteség 8% (előbb 30 % volt). A borossebesi vasművekben naponként átlag 70 munkás dolgozik. A gyár üzeme a vasércztelepekre s a 18.000 hold erdőség rendszeres kihasználására van fektetve. A gyár évenként körülbelül 100,000 q. üzletképes vasat készít 12,000 ft. Értékben. A gyártelep s vele együtt a község és a vasúti állomás villamvilágításra van berendezve, mihez a szükséges villamerőt egy 30 lóerejű dynamógép szolgáltatja. A vidéken azelőtt a vastermelés virágzó kovács- és lakatosipart táplált, mely az Alföld egy részét gazdasági szerszámokkal látta el s a lakosság jólétnek örvendett; midőn azonban a 60-as évek vége felé a nagy vasgyárak versenye a kis ipar körét itt is megszorította, a nép elszegényedett.”

Forrás: Gaál Jenő „Aradvármegye monographiája” (részlet)

(Foto: www.wenckheim.hu)

Egy korabeli vashámor romjai, napjainkban

Adatok a Menyházai-patak völgyi vasgyártásról (19. sz. második fele)

Vasérczbánya és vasgyár Déznán ¹, Aradmegye, ² Borossebes-Buttyin, 5 hm. (225,586 m³), 2 szeleltető gép, 1 nagy kemencze. Termelés: 14,832 q vasércz, értéke: 5932 frt; 5160 q fehér nyersvas, értéke: 18,162 frt; 1754 q rudvas, értéke: 19,644 frt. Tulajdonos: **váradai Török József** Déznán; számvevő: Králitz Alajos; ispán: Jäger János ugyanott. Gondnokság: Restyrátán, ³ Borossebes-Buttyin, ⁴ Dézna; bányatiszt: Jonyák János; orvos: Dr. Stökl Adolf. 53 bánya- és 35 kohómunkás. Társpénztár: 63 tag; bevétel: 1018 frt 91 kr.; kiadás: 1026 frt 01 kr.; vagyon: 7447 frt 64 kr. A munkások ingyen kapnak lakást, tűzifát és marháik részére legelőt; iskola.

Vasérczbánya és vasgyár Aradmegyében: Monyászán⁴, Ravnán, Kroknán és Déznán ⁵, ⁶ Borossebes, 16 hm. — Biharmegyében: Szohodolon és Kolestén, 13 hm. Kohómű Borossebesen, Aradmegye, 2 magas kemencze, 9 készelő-tűzhely⁵, 9 pöröly⁶, 1 hengermű. Tulajdonos: **Gróf Waldstein-Wartenberg Ernő**⁷ Prágában; bánya- és kohóigazgató: id. Jahn Vilmos; pénztáros: Lauda György Borossebesen; kohómesterek: Németh Frigyes Borossebesen és Stach Ede Monyászán, ⁸ Dézna; bányaintéző: Baumgartner Jenő Restyrátán, ⁹ Dézna.

Vasérczbánya és vasgyár Aradmegyében: Monyászán, Ravnán, Kroknán és Déznán ¹, ² Borossebes, 16 hm. — Biharmegyében: Szohodolon és Kolestén, 13 hm. Kohómű Borossebesen, Aradmegye, 2 magas kemencze, 9 készelő-tűzhely, 9 pöröly, 1 hengermű. Termelés: 29,139 q vasércz, értéke: 10,198 frt 65 kr. és 183 q barnakő, értéke: 274 frt 50 kr. Tulajdonos: Gróf Waldstein-Wartenberg Ernő Prágában. Bánya- és kohóigazgató: Razel István; pénztáros: Laude György, Borossebesen; kohómesterek: Németh Frigyes Borossebesen és Stach Ede Monyászán, ³ Dézna; bányaintéző: Baumgartner Jenő Restyrátán, ⁴ Dézna. Társpénztári vagyon: 24,827 frt 44 kr.

(Forrás: Magyar kir. Bányakapitányság, Nagybánya)

¹ postahivatal

² vasútállomás

³ ?

⁴ Menyháza település román elnevezése

⁵ az a tűzhely, melyben a nyersvasat acéllá vagy kovácsvassá alakítják át (Pallas Nagylexikona)

⁶ a gőzkalapácsnál kisebb, gépi kovácsoló eszköz (Magyar Értelmező Kéziszótár)

⁷ a gr. Waldstein-Wartenberg család a borossebesi uradalom 1847-1891. közötti birtokosa

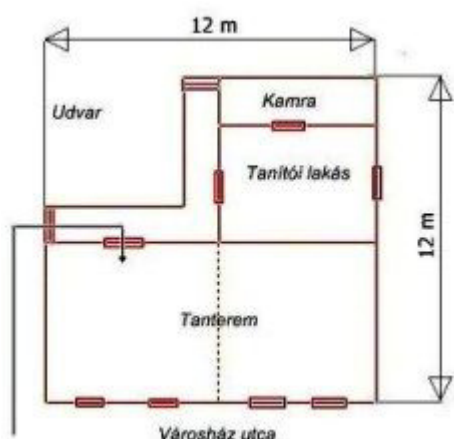
Grünfeld Ilona magániskolája

Grünfeld Ilona a debreceni tanítóképző végzős hallgatója 1907-ben, friss diplomával a zsebében, biztos anyagi háttérrel, Borossebesen kezdte pedagógusi pályafutását. Bár mind a három felekezetnek (katolikus, református, ortodox) évszázadok óta működött a helységben az általuk fenntartott iskolája, az idők folyamán igény lett egy magasabb színvonalat nyújtó alapfokú oktatási intézményre is.

Az akkor, építés alatt álló, Városház utcai (ma Bdul. Republicii 34.) családi ház tulajdonosának *Kiss Mihálynak* azt az ajánlatot tette a tanítónő: amennyiben kívánságának megfelelően módosítják az építkezés menetét (ha a tervezett két szoba helyett egy-légterű tanterem kerül kivitelezésre), akkor egy évi bért előre kifizet és a jövőben tartósan bérli, iskola céljára az épületet. A megegyezésnek megfelelően hamarosan elkészült az egytantermes iskola és a tanítói lakás is. Az egykori épület egyike volt a 122 vályogból készült háznak, hód farkú cserép

tetőborítással. A szobák padozata hajópadló, a tornác kő burkolatot kapott. A tornác bejárati és hátsó lépcsői rózsaszínű, menyházai márványból lettek kialakítva, utcai fronton négy db kétszárnyas ablaka lett a tanteremnek.

A 100 éves házat sajnos az új tulajdonos az elmúlt években lebontotta. A tehetősebb és igényesebb szülők igyekeztek hamarosan a jó hírűvé vált iskolába íratni gyermekeiket. Az adatgyűjtés során kezembe került egy, az iskolában végzett egykori román anyanyelvű diák, felnőtt korában írt levele melyben kifogástalan magyar helyesírással írja le közlendőjét. A tanulók, fiúk-lányok, mint felekezetileg, mint nemzetiség szerint vegyesen voltak. A létszám 50-60 fő körül mozgott, délelőtti és délutáni műszakban folyt az oktatás. A körülbelül tíz éves működés alatt több száz kisdíák végzett ebben a hat évfolyamos iskolában. A hivatalos

vizsgák Aradon és Borosjenőben lettek elvégezve. A diákok közül négyet ismerünk, itt tanult: *Mihai Beniuc* az egykori szocialista Románia elismert költője, *Peja Miklós*, későbbi ügyvéd (Peia Nicolae, keszendi jegyző), *Voian Lázár* a helyi erdészeti hivatal egykori alkalmazottja.

Az iskola működésének, mint akkoriban sok mindennek, az 1919-es román betörés vetett véget. Elérkezett a leszámolások órája, az eddigi vélt vagy valós sérelmek elrendezése a magyar lakosság elleni súlyos atrocitásokhoz vezettek. Egy alkalommal Grünfeld tanítónő

rászólt az iskola ablaka előtt hangoskodó P... gyerekekre, kik az oktatást zavarták „*Ezek a vad mócok nem tudják mi az óvoda, pedig ott lenne a helyük*”. Egy helyi lakos feljelentése nyomán a hatóság felszólította a tanítónőt, hogy 48 órán belül hagyja el a falut. Ő még a szerencsésebbek közé tartozott, hogy ennyivel megúszta mivel rendszeresek lettek az ötven botütéses büntetések. Grünfeld Ilona dicséretes borossebesi pályafutása ezennel befejeződött. Távozása nagy veszteség lett, mint a magyar, mint a román közösség számára.

Foto: Kiss

A bal oldali felvételen az iskola épülete az udvar felől, középen a tanítói lakás ajtaja, míg az utolsón a tornác látható. A felvételek 2008-ban készültek, az épület azóta lebontásra került.

Adatközlő: Doina Leștaru

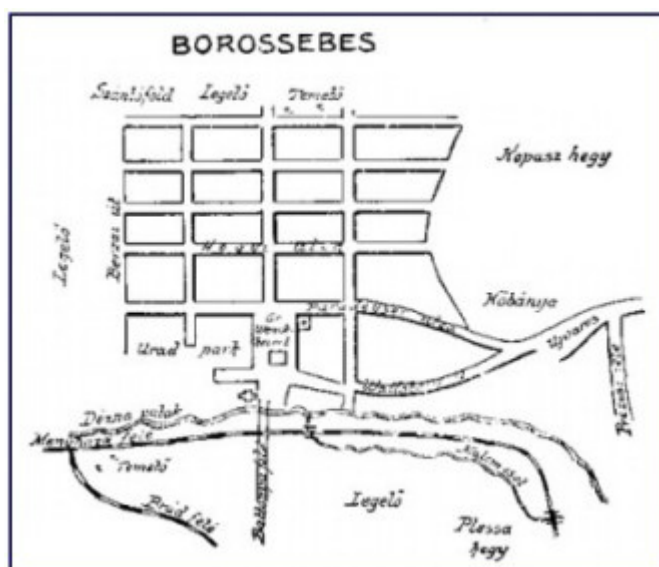
*

Tabák Lajos, a hosszú időt megélt, Magyarországon alkotó fotóművész, így emlékszik vissza az itt töltött évekre:

„Engem, mert 6 éves lettem, beírtak a faluban lévő magániskolába. Ennek egy tanterme volt, és együtt volt minden gyerek az első és a hatodik osztályban. Egy tanító néni - Grünfeld Ilonának hívták - tanította az összes gyereket, fiúkat és lányokat. Voltunk kb. 50-en. Magyar, román, sváb, szerb meg tót gyerekek. A zsidókat magyarnak vették. Minden gyereknek megvolt a maga vallása, és a vallásokat is meg az éneklést is, és a tornát a Grünfeld Ilona tanította, aki ezért - nem tudom, hogy kitől vagy honnan - pénzt kapott. De azt tudom, hogy a tanítás ideje úgy volt beosztva, hogy minden osztállyal külön-külön foglalkozott. Én jól emlékszem arra, hogy a mindenre figyelő gyerekek - köztük én is - egyszerre voltunk képesek megtanulni az összes osztályok minden tárgyát, anyagát. Például sokszor előfordult, hogy egy ötödik vagy hatodik osztályos, ha valamely kérdésre nem tudott válaszolni vagy felelni, akkor a tanító néni felszólított egy harmadik vagy negyedik osztályos gyereket, hogy segítse ki a válaszával a felsőbb osztályos gyereket. Az én Sándor öcsém, aki még nem volt iskoláskorú, de mindig velem jött az iskolába, ahol nem az iskolapadban ült, hanem a tanító néni a tanári dobogón, az íróasztal előtt jelölt ki neki helyet, hogy ott várja ki a tanítás végét. Sándor öcsém, aki 5 éves korában már tökéletesen elsajátította az első éves anyagot, jutalomként megkapta a bizonyítványt. Ennek az lett a következménye, hogy a felsőkereskedelmi iskolai érettségit már 17 éves korában letette, és mindvégig, az első általánostól érettségiig szintiszta jeles volt. Én az elemi iskola 3-ik, Sándor öcsém a 2-ik osztályát fejezte be Borossebesen.”

Forrás: Szarka Klára „Egy évszázados ember” (részlet)

„Az utcák egyenesek, a házak száma 345...”

Térkép-rajz: Dr. Somogyi Gyula könyvéből

Borossebes utcái a régi időkben még nem voltak táblával jelölve. A városházán azonban minden utcanév nyilván volt tartva. A millenium évdízedében a házak sorszámozása utcánként történt, amint azt láthatjuk a korabeli iskolai osztályozási és anyakönyvi naplókban. Később a házak, telkek számozása már nem így módon van rendszerezve, hanem 1-345-ig. Az 1-es számú egy jelentősebb épület, a „Kastély”-nak emlegetett, (gr. Königsberg által, 1814-ben építtetett udvarház) volt. Amit tudok, üknagyapám: Kiss Áron ingatlana a 20. számú volt, a régi „Piacz”- majd későbbi nevén „Wenckheim”-téren, a református templom felőli oldalon, a telkek vége a Sebes-patakkal volt határos, később a Künstler család birtokába került, vétel útján. Ma is e család leszármazottai lakják.

A postai küldemények címezésénél még ettől a számozástól is eltekintettek, elegendő volt a levélre írni a címzett nevét, valamint megye- és városnevet, mivel mindenki ismert mindenkit akkoriban, a postai küldemény célba ért. A házszám használatának csak anyakönyvi bejegyzésekben és egyéb hivatalos okiratokban volt szerepe.

Korszakonként változhattak az utca és egyéb topográfiai megnevezések: a Piliske — románul Plescuța — neve a régi térképeken: Czigány-hegy, utalva a hegyalján megtelepedett etnikumra, valamint Kopasz-hegy néven is ismeretes, de az egykori iskolások (már a román időkben) fenyőfacsemetéket telepítettek, melyek mostanra szépen megnőttek és egy erdőcske benyomását keltik. „A családban és a gyerektársadalomban a kopasz hegy a Pilicske volt”. Adatközlő: Németh [Bozsán] Sándor. A II. katonai felmérés térképén: Pleskutza formában szerepel. Sebes egykori főutcája az Arad-menyházai út, a mai Bdul. Republicii is több nevet viselt, Déznai-utca egy 1904-es képeslapon, Városház-u. a mai Tűzoltóság helyén létezett egykori Városházáról, a Paradeyzer-u. nevet az egykori főszolgabíróról, a harmincas években Principală volt a neve, ebben az utcában zömmel magyar családok laktak (kik közül sokan német ősökkel is rendelkeztek)

„Az utcában egykor lakó magyar családok nevei: Babál, Fekete, Berka, Patzelt, Gyürki, Duke, Keresztesi, Balázs, Dobai, Janicsák, Killik, Flakbart, Karikás, Runge, Patkó, Kiss, Kecskés, Veres, Kettner, Szilvágyi, Kardos, Kádár... „

Adatközlő: Doina Leștaru

A város a Pilis¹-hegy alján fekszik, melynek több elnevezése és írásmódja ismeretes: Plesa, Plessa, a román Pleșa és egy 1853-ban használt elnevezés, magyar szövegkörnyezetben: Plésu-hegy. „Az erdős hegy, a gyár mögött volt a Nagyhegy”. (adatközlő: Németh [Bozsán] Sándor)

¹ A Pilis elnevezés szláv eredetű, jelentése kopasz (hegy, ill. növényzet nélküli hely). Esetünkben ez a jelző inkább a Pilicskére jellemző, mert a Pilis igencsak erdővel borított. A honfoglaló magyarság az itt talált bolgár-szláv népességtől vette át a megnevezést, majd a későbbi évszázadok alatt beszivárgott románság is ezt a nevet használta. A szláv eredethez nem fér kétség: a szlovén „pleša”, a szlovák „plešaty” és a bolgár „плешия” egy töről fakad. Általánosságban elmondható: a földrajzi elnevezéseket (folyó, hegy, stb.) a régebben letelepült népcsoportoktól vették át a később érkezők. (a szerk.)

Az utcák nevei ma és régen, „óvárosi negyed”

Republicii- Városház u.-Paradeyzer u.-Dézna u.-str. Principală²

Dornei-Waldstein u.

Dunării-Hegyi u.

Someșului-Kereszt u

Oltului-Hosszú u.

Victoriei-Sárosy u.

Aradului-Berzai út

Castanilor/Romană-Central park-Piacz-tér, Wenckheim-tér, Erzsébet-tér, Angol-park,

Parcul Libertății-Piacz-tér, Wenckheim-tér, Kéry Imre u.

Orizontului-Temető (?) u.

Mureșului-Vízér utca

Teilor utca nevének régi magyar elnevezését ez idáig nem sikerült kiderítenem.

Păcii utca magyar névvel sem találkoztam, talán Kertesi út lehetett (?)

Vasgyár utca (a patak túloldalán)

Hatház utca (a patak túloldalán)

² Az 1936-os esztendőben már ez volt az utca elnevezése, a számozás a román templom sarkától kezdődött és növekedett a kőbánya irányában. A mai Bdul. Republicii 34. sz. ebben az időszakban a 4-es házszámot viselte. Ugyanennek az ingatlannak különböző korokban a № 513. valamint a № 292-es megjelölése is előfordult.

A falu és a temető között régebben a mai Str. Orizontului volt az utolsó utca, a mai Str. Teilor a faluközpontból a temetőig vezet és a bejáratánál ér véget. E kettő közül az első lehetett a Temető-utca. A Hegyi-utca ÉK-i végén lehetett és lehet most is legkönnyebben feljutni a városból a Piliskére, s valószínű, ez lehetett az elnevezés oka.

A Kereszt utca nevét az utca közepén felállított ortodox kőkeresztről kapta. Ez a kereszt a kommunista időkben (mikor még a saját vallásukat is üldözték) került áthelyezésre a román templom udvarába. Ha a templommal szemben állunk, akkor a baloldalon látható. Adatközlő: Kettner József „A Mureșului utca valamikori neve Vízér-utca volt, ott jártak a patakra vízért.” Adatközlő: Németh (Bozsán) Sándor

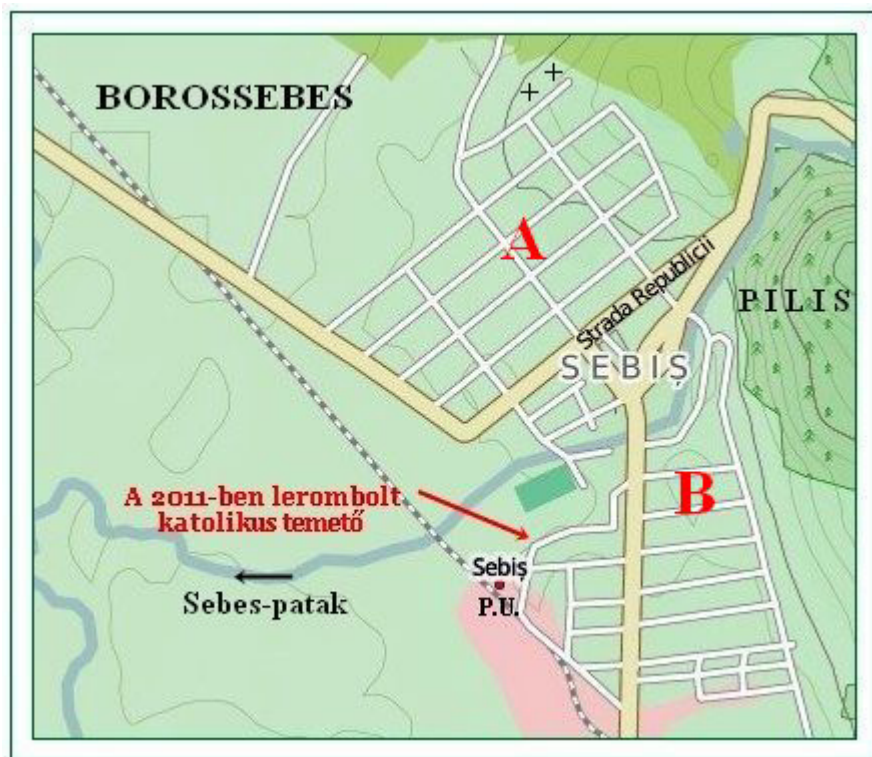
A Kéry Imre utca névadója, Aradvármegye főorvosa volt a 19. sz.-ban, egyik műve: „A menyházai ásványforrás vegy- és gyógytani tekintetben. (Pest, 1866.). A Paradeyzer-utca névadója: P. Lajos, egykori főszolgabíró.

A lakóházak száma az 1910-es statisztikai felméréskor: 540

Építőanyag szerint:

A tető anyaga szerint:

Kőből vagy téglából	54	Cserép, pala vagy bádóg	46
Kő vagy téglalap, vályog vagy sár	101	Zsindely vagy deszka	141
Vályogból vagy sárból	122	Nád vagy zsúp	53
Fából vagy más anyagból	236		

Forrás: <http://ro.mapatlas.org>

A fenti térképen látható a település „óvárosi” része (A). Ettől délkeletre a Sebes-patak³ bal partján egykor az uradalom gazdasági épületei, a Vasgyár, a (mostanában lerombolt) katolikus temető, a lebontott Közúzdá és legelők voltak (B). A román idők beköszöntével népesült be ez a településrész, amely a «Satu nou» elnevezést kapta. Régi térképen e terület «Lunkucza» elnevezéssel szerepel, román helyesírás szerint Luncuța, a lunc = rét szóból.

A város névadója a Sebes-patak (áradáskor, híven a nevéhez, igencsak felgyorsul). Az áradások kivédése céljából az utóbbi évtizedekben a patak jobb partján, egy szakaszon betonfal készült.

³ A patak megnevezésénél különböző időszakokban és helyeken a következő formációk fordulnak elő: Menyházai-, Dézna-, néhol Sebes-patak. A környéket ábrázoló térképek alapján megállapítható, hogy a Menyházai-patak és a Dézna-patak Dézna község mellett, tőle É-ra egyesül és attól fogva Sebes-patak néven szerepel, majd Borossebest elhagyva a Fehér-Körösbe ömlik. (a szerk.)

A településszerkezet

A sakktáblás településszerkezet kialakítása a település előző helyéről (a mostani vasút-állomás területének környéke) való költözködéssel egy időben történhetett. A falu előző elhelyezkedésével kapcsolatban adataink nincsenek, az emberi emlékezet nem őrzött meg semmit. E témával foglalkozó művekben csak egy mondatos utalás van erre a tényre. A Székelyföldön, konkrétan Korondon és Farkaslakán is úgy alakult ki a mostani település, hogy mindkét falu régen az alapításakor nem a jelenlegi, hanem kissé távolabbi helyen keletkezett. Sokat gondolkoztam az idébb-település okán, nem sok eredménnyel. Talán ha logikusan közelítjük meg a témát, és figyelembe vesszük az uradalom akkori birtokosának elgondolása nyomán kialakított faluszerkezetet az igencsak széles utcákkal, lehet hogy a régi falu házainak elhelyezkedése, zsúfoltsága sok tűzvész kiindulópontja lehetett. De ez csak egy teória a sok elképzelhető indok között.

A mostani „Óváros” utcahálózatának kialakítása magán viseli az egykori mérnök kezenyomát. Az utcák egyenesek, derékszögben keresztezik egymást, szélesek, ami nem a nagy forgalomra való felkészülés, hanem okos tűzvédelmi elgondolások miatt készült. Még 1900-as évek elején is a település házainak egyharmada (194 ház), könnyen éghető tetőborítással (zsindely, deszka, nád és zsúp) volt ellátva. Ez időben még sok ház építőanyaga a fa volt. Ha most visszamegyünk egy-kétszáz évet az időben, a gyúlékonyabb építőanyagú házak, tetőfedések elterjedése még jellemzőbb lehetett.

Egy metszet a régi Dézna (Deszni) főutcájáról

Borossebesről nem maradt fenn ebből a korból hasonló kép, bizonyára a házak stílusa és építőanyaga megegyezett a képen láthatókéval.

A patak jobb oldalán kialakított település első, párhuzamos utcái (az érthetőbbség kedvéért a mai, román utcaelnevezést használom) a Bdul Victoriei-Parcul Libertății-Str. Dornei vonala még követik a Sebes-patak görbe vonalát. Az első szabályos, egyenes utca a mai Bdul. Republicii, semmiféle természetes akadály nem gátolta a kialakítását.

A további négy utca a temetőig vele párhuzamos, tájolásuk DNy-ÉK. Az utolsó utca a Str. Orizontului volt, tőle kifelé a temető a legelők és szántók voltak. Az előbbi utcákat három utca merőlegesen keresztezi, az így kialakult egyforma alapterületű háztömbök téglalap alakúak, oldalaik aránya 5:2-höz. Amíg a párhuzamos utcák hosszát a Piliske-hegy DNy-i szegélye határozza meg, addig az ellenkező oldalon, az Aradi-út megcélózva toronyiránt a szomszédos Berzát, már négy trapéz alakú háztömböt alakított ki. (A Dr. Somogyi-féle térképrajz erre vonatkozó része nem pontos. A megközelítőleg 1 km² területű „óvárosi” rész tengerszint feletti magassága 148 m. A terület lejtős, legmagasabb része a település északi csúcsán a mai Teilor-utca végén, a temetőnél van, innen, az utca eleje felé erőteljesen, míg az ez utcára merőleges utcák a Piliskétől a Berza község felé vezető út irányában enyhébben lejtnek.

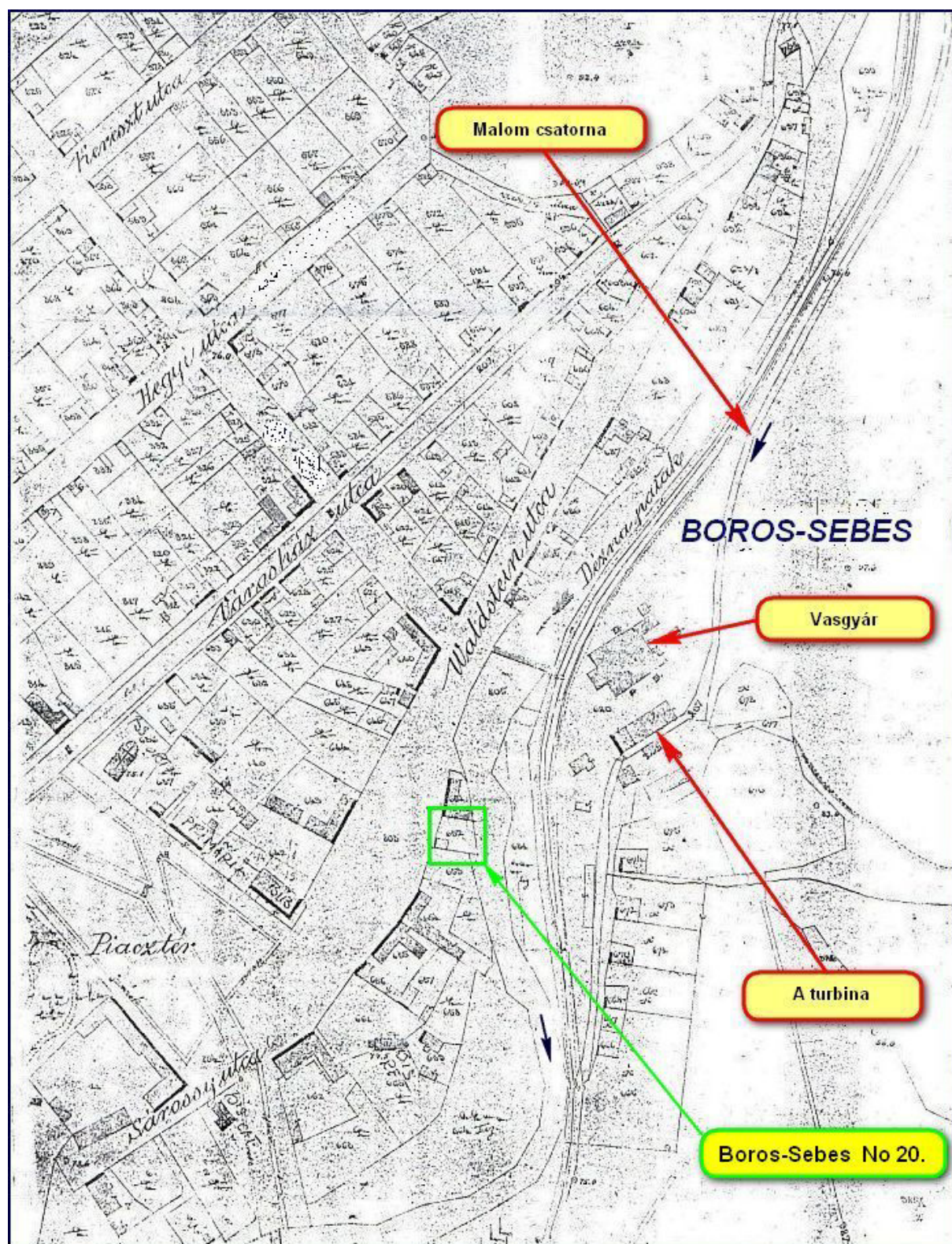

Forrás: showmystreet.com

Az elmúlt rendszerben a falurombolás tervezett időszakában, a város centrumában fekvő háztömb (Str. Castanilor- Bdul Republicii-Str. Teilor-Parcul Libertății) komoly veszélynek volt kitéve, az eszement tervekben a lebontás gondolata és blokképületek létrehozása szerepelt, egy a Bdul Republicii-vel párhuzamos utca nyitása az egykori Főszolgabírói hivatal és a Str. Teilor között az elgondolások része volt. Ebben a háztömbben lakók ingatlanjaikat éveken keresztül nem tudták e miatt értékesíteni, cserélni, felújítani. Lebontották volna az ortodox templomot, a Wenckheim-udvarházat és egyéb műemlék jellegű épületeket. Bukarestben is letaroltak régi városnegyedeket, ott sem vettek figyelembe semmit, ami a régi értékek megmentését szolgálta volna. A sors szerencsére úgy hozta, hogy ezek a beteg elgondolások itt csak papíron maradtak.

Kiss László

Boros-Sebes központi része egy régi várostérképen

„Boros-Sebes № 20.” Kiss Áron és neje (a Békésről ideszármazott) Hévízi Julianna lakóingatlana 1870. körül

A borossebesi hegyközség viasz-pecsétnyomója

Patkó András (Andor) helybeli lakos tulajdonában, átmérője 40 mm, anyaga sárgaréz, felirata:

BOROS SEBES PLÉSU HEGY PETSÉTJE 1853 *

Körkörösén látható a fenti felirat. Az évszám **3**-asa és a **BOROS** szó **B** betűje szomszédok (közöttük nyolcágú csillag), a **J** betűn pont-ékezet van. A függőleges tengelyben egy stilizált szőlőtőke-rajzolat látható, ezt négy fa veszi körbe, négyszög alakban. Első ránézésre, szomorú eperfa (*Morus alba Pendula*) megmetszve, kérdés: mit keres a hegyközségi címerben? A pecsétnyomó magassága kb. 80 mm, a felső 2/3-ad rész enyhén kúpos, négyzet szelvényű hasáb, a fából készült markolat az idők folyamán megsemmisült, elkallódott. A pecsétnyomó ma is használható, pecsétviasszal próbanyomást készítettünk, a felirat és az ábra szépen kirajzolódik. A hegy neve magyarul: Pilis, románul Pleșa. Érdekes a Plésu változat.

Foto: Kiss

↑ A bal oldali kép a valós, a jobb oldali ennek tükörképe

A fenti, bal oldali felvételen (illusztráció) látható markolathoz lehetett hasonló a sebesi is.

„Az aradi hegyalján a szőlőművelés a lakosságnak, néhány község kivételével, nemcsak elsőrendű foglalkoztatását és kereseti forrását képezi, de annak bora hazánk határain kívül is jó hírnévnek és kedveltségnek örvend. Azon községek melyek határában a szőlőterületek kizárólag vagy főleg a hegyoldalakon fekszenek a következők: 1. Radna 2. Paulis 3. Kladova 4. Ménes 5. Gyorok 6. Kuvin 7. Kovaszincz 8. Világos 9. Galsa 10. Muszka 11. Magyarát. 12. Pankota 13. Apateleik. 14. Ágris 15. Draucz 16. Kujed 17. Kurtakér 18. Silingyia 19. Lugozó 20. Taucz 21. Duúd 22. Aranyág 23. Borosjenő 24. *Borossebes* 25. Soborsin 26. Solymos 27. Bokszeg”

Forrás: Gaál Jenő „Aradvármegye monographiája” (részlet)

„Boros-Sebes Aradmegyének egyik kies vidékén, a Fehér-Körös völgyének az Alföldre nyíló torkolatán belül, hegyek alján fekszik. A völgyet szegélyező hegyek itt még nem magasak; felsőbb részeit erdőség borítja, alsóbb lejtőiken szőlőültvények díszlettek, míg a fillokszera mindent el nem pusztított. Most az uradalom¹ újra telepíti a szőlőket.”

Forrás: Vasárnapi Újság, 1897.

¹ Wenckheim

Megyénk területén már a római kor óta foglalkoznak szőlőműveléssel és bor előállításával. A 16. századtól több település kapta a „Boros” előnevet: Borosjenő, Borosberend, Borosrósa valamint Borossebes is. Ez utóbbi településen a Pleșa/Pilis hegy déli és délnyugati lankái bizonyultak a szőlőtermesztésre alkalmas területnek. Itt is, mint a megye többi hasonló adottságú helyein intenzív szőlőtermesztés alakult ki az évszázadok folyamán bár a török korszakban egy kis visszaesés következett be. A török idők alatt tönkrement szőlőültetvényeket, 300 holdon az uradalom újabb birtokosa gr. Königsegg telepíttette újra, zömmel muskotály és bakator fajtákkal. Igazi katasztrófa a filoxéra járvány volt a 19. sz.-ban ami az egész akkori Magyarország szőlőkultúráját a padlóra tette. Később Borossebes esetében, mint máshol is, a kolhozosítás viselte meg a régebben a családok birtokában és kezelésében lévő, egykor jól prosperáló szőlőültetvényeket.

Bár nem e témához kapcsolódik közvetlenül, de érdemes megemlíteni: a városban több helyen előfordul a szőlő ábrázolása. Az imént említett viasz-pecsétnyomó központi, fő motívuma a szőlőtőke. Ennek ábrázolása a három, eddig megismert városcímerünkben (pecsétnyomónkon) is helyet kapott. Láthatjuk a református templom úrasztalán márványba vésve. Szőlőábrázolás található ugyanitt, a Kiss Jenő által 1941-ben készített réz virágvázán,

valamint a régi Városháza (ma Tűzoltóság) ablakait függőlegesen szegélyező stukkó díszítések is. A hegyközség intézménye már a középkor után kialakult országszerte, a hegybíró feladata volt a szőlőtermesztéssel kapcsolatos tennivalók koordinálása és irányítása. Egyik tárgyi eszköze volt a viasz-pecsétnyomó mely nemcsak a levél- és pénzküldemények lezárását, iratok hitelesítését, hanem esetleg a boroshordó lezárását is szolgálta. A megtalált borossebesi viasz-pecsétnyomónak annak idején ez is lehetett a funkciója.

Kiss László

* * *

Tabák Lajos² gyermekkori emlékei Borossebesről

„Most azonban úgy sikerült, hogy a mi családunk a lehetőség alapján csak az Arad megye keleti oldalán lévő *Borossebest* választhatta, mert édesapám itt talált magának megfelelő állást, ahol a zsidó hitközség kántorának választották. A bemutatkozáson szépen hangzó baritonjával, a tóraolvasási tudásával, a különféle szertartások szakszerű levezetésével járó feladatok ismerésével a hívek elfogadták pályázatát. Szép zsinagógájuk épült a Sebes-patak partján, s volt szolgálati lakás is. A rabbi munkáját is apám látta el. Azt nem tudtam megfigyelni, hogy a bútoraink hogyan kerültek át Kecskemétre *Borossebesre*, de arra emlékszem, hogy családunk vasúton, átszállással érkezett. Minket, gyerekeket a vasútállomáson egy ökrös kocsira ültettek, amelyet egy román ember hajtott, aki folyton beszélt hozzánk románul, de mi egy szót sem értettünk. Így jutottunk el a lakásunkra, amely szebb volt, mint a kecskeméti a Homoki utcában. Hamarosan ismerkedni kezdtem a faluval is. Láttam, hogy márványbánya, meg márványt daraboló üzem, keskeny vágányú vasút és állomás van a faluban. Ezen utazva Menyháza-fürdőt lehetett elérni. A vasútvonal mentén vasércet is bányásztak, s azt *Borossebesen* dolgozták fel. Mondták az emberek, hogy a falunak vannak olyan részei is, ahol szőlőskertek és gyümölcsösök vannak, azokban sok szilva terem. Később már láttam, hogyan készül szüretelt szőlőből a bor, a szilvából meg pálinka és lekvár. Mindenütt az utcán, a házak előtt sajtolták a szőlőt, nagy üstökben főzték a szilvát, a gyerekeknek adtak mustot és lekvárt ajándékba, ha edényt vittek.”

Forrás: Szarka Klára „Egy évszázados ember” (részlet)

Foto: www.168ora.hu (Tabák Lajos 100 éves korában)

² Tabák Lajos a kecskeméti születésű, és a trianon utáni Magyarországon alkotó fotóművész 1910. és 1913. között élt *Borossebesen*, az elemi iskola első három osztályát a helybéli, Grünfeld Ilona magániskolájában végezte, majd családjával Világosra költözött. 2007-ben Szolnokon, 104 éves korában hunyt el. (a szerk.)

A borossebesi Malom-csatorna

Amíg a patinásabb erdélyi városok polgárai az elektromos közvilágításról csak Verne Gyula regényeinek oldalain olvashattak, addig Borossebesen, az akkori Magyarországon negyedikként, 100 villanykörte árasztotta el az esti sötétség beálltával, nappali fényességgel a település főutcáját, a vasutállomástól a központba vezető utat, valamint a Vasgyár üzemcsarnokait. Gr.Wenckheim az uradalom újdonsült tulajdonosa 1892-től nagyarányú fejlesztésbe kezdett a borossebesi uradalom szinte valamennyi területén. A Vasgyár modernizációjának velejárója volt az akkoriban még technikai újdonságnak számító villamosság alkalmazása. Fél évszázaddal ezelőtt, a Sebes-patak bal partján, vele nagyjából párhuzamosan egy mesterséges csatorna lett kialakítva, mely a patak derékszögű kanyarulata előtről indult és a mostani kórház épületével egy magasságban tért vissza az eredeti patakmederbe. Gr.Königsegg, a borossebesi uradalom 9. tulajdonosa 1806. és 1848. között birtokolta az uradalmat, 1840-ben építtette meg az un. Hámor-, azaz Malom-csatornát.

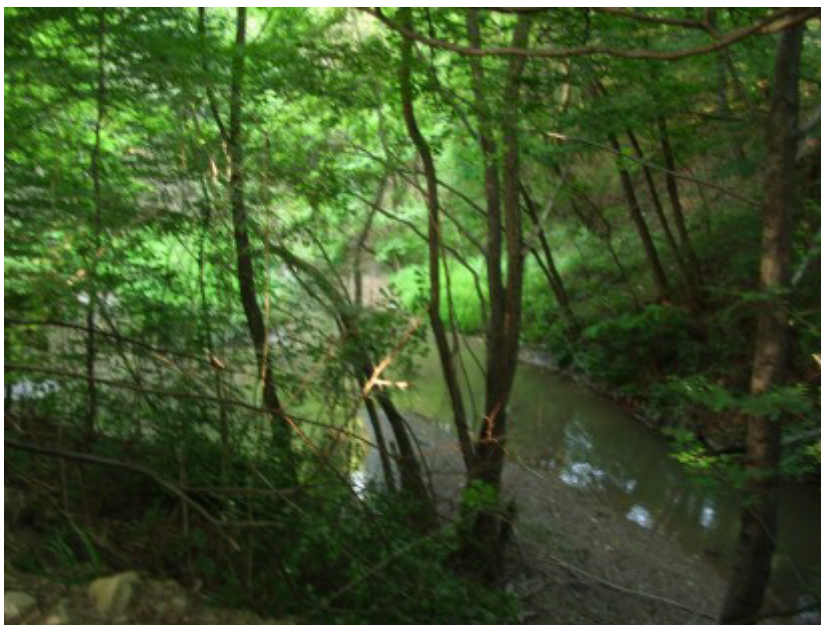

Foto: Kiss

A csatorna északi szakasza még az eredeti, mesterségesen kialakított csatornamederben található, (fenti kép) később a felszín alatt halad, majd a Morii-utcát elhagyva kibukkan ismét a föld alól, de itt már csak árnyéka egykori önmagának.

Emlékét a Morii (Malom)-utca elnevezés őrzi, melynek nyomvonala helyel-közzel megegyezik a csatornáéval. A Malom-csatorna¹ a Vasgyár mellett, azt balra elkerülve került az 50 lóerős turbinát² üzemeltető „üzemvízcsatornába”, (a turbinaház-épülete még ma is áll, de környéke olyan elhanyagolt, hogy a fotózást esztétikai okokból mellőztem) hol a vízi energia a turbina és dinamó működtetésével elektromos energiává alakult. A Vasgyár gépparkját is hamarosan módosították az új energiatípus felhasználhatóságnak megfelelően.

Az üzemvízcsatornánál a víznek 6 méter esése, áteresztőképessége, pedig 0.8 m³ volt másodpercenként. A tervezésnél figyelembe vették, hogy a közvilágításra is maradjon kellő teljesítmény, bár ez csak egy kis hányada volt az akkori ipari felhasználásnak.

A település teljes körű villamosítására ekkor még nem kerülhetett sor. Ez már a későbbi kor vívmánya, ha abba belegondolunk, hogy még harminc évvel ezelőtt is találunk tucatszámra Moldovában olyan településeket (például: Gyoszeny/Gioseni), hol a templom előtti egyetlen világítótestet leszámítva az egész település az este beálltával koromsötétbe borul, akkor sebesi helyzetünk ebben a vonatkozásban impozánsnak mondható. Az idősebb sebesiek még bizonyára emlékeznek arra, hogy a hatvanas évek elején a háztartások éjszakai villanyellátása este 10-11 óra után korlátozásra került a következő nap reggeléig. Az áramszolgáltatás központi kikapcsolását a feszültség néhány másodpercnyi ideiglenes csökkentésével jelezte a villanytelep (a lámpák elkezdtek hunyorogni) és így kellő idő állt még rendelkezésre a jól bevált petróleumlámpák beüzemelésére.

Kiss László

¹ A csatorna egykori nyomvonalát megszemlélhetjük a Dr. Somogyi féle térkép-vázlaton, valamint a mellékelt, korabeli várostérképen is (a szerk.)

² A gyártelepen volt a vízierővel hajtott villamos áramfejlesztő telep, amely az egész falut ellátta olcsón fejlesztett, de nem úgy adott világító árammal (Banner János)

* * *

A Künstler-féle pékség

Az egykori Hegyi utcában (ma Dunării) működött évtizedekig a Künstler-féle pékség, jó minőségű kenyérrel és egyéb pékáruval látva el a lakosságot. Bár volt még a faluban más ilyen jellegű üzlet, ők lettek gr. Wenckheim „udvari” szállítói. A hagyomány szerint még a császár asztalára is került a termékekből, mikor 1893-ban Őfensége Borossebesen méltóztatott tartózkodni. A pék a tót nemzetiségű Spisák család leszármazottja volt. Egy alkalommal a gróf magához kérette, kifejezve elismerését: „Sind Sie ein Künstler!” azaz Ön egy művész! Ezután a pék felvette a Künstler nevet, a 20. század elei okiratokban és az emberek emlékezetében már e néven szerepel.

Adatközlő: Doina Leștaru

Gr. Königsegg Józseftől — gr. Waldstein – Wartenburg Keresztélyig

„**Königsegg** (Rothenfelsi és aulendorfi, gróf) József már 1804. úgy szerződött a kincstárral, hogy Rothenfels, Stauffen és Verdenstein németországi ősi javait aradmegyei jószágokért adja cserében. Ehhez képest már 1806. átvette a kincstártól Boros-Sebes mezővárost, Kertes, Prezest, Ignest, Doncsény, Minyád, Govosdia, Berindia, Rossia, Revetes, Csorest, Zemerzel, Krajkova, Nadalbest, Szlatina, Suszány, Diécs, Dimbravica, Alsó- és Felső-Krokna, Sára és Láz falukat, 1808. pedig Nyágrát is). 1810. júl.16-18 igtatták be mindezen birtokokba Józsefet, 1807. nov. 5. óta Aradmegye táblabíróját és gyámfiait; az első nap B.-Sebesen 260 vendég ült a grófok asztalánál). József azonban már 1804. szept. 15.-én meghalt). Most még 1804. elhunyt fiának, Ferencz Fidél cs. kir. kamarásnak fiait, *János-Gebhardot* és *Zsigmond-Antalt* illetve a borossebesi majoratus, melybe 1814. május 31-június 2.-áig ünnepiesen be is igtatták őket). Zsigmond táblabíró azonban 1827. decz. 9. már azon címen kérte a királytól Kujed 1/20-át, hogy, mivel bátyjáé a majoratus, ő teljesen vagyontalan. Ezen Zsigmondnak fiától született 1. Andor (szül.1835. †Borosjenőben 1887.), kinek Vásárhelyi Gizellától született leánya, Gizella, Paradeyzer Lajos borossebesi főszolgabíró felesége; 2. Júlia, előbb Ormós Péterné utóbb b. Simonyi Lajosné; 3. Emília, előbb Bartha Frigyesné, utóbb Bohus Istvánné. — A majoresco³ Jánosnak két felesége volt; gr. Almásy Ottilia és Lusow Matild. A másodiktól született *Sándor*, m. kir. helytartótanácsos, ki 1848-ban a borossebesi uradalmat 800,000 forinton adta el gr. Waldstein-Wartenburg Keresztélynek. Gr. Pálffy Fidéliától csak egy leánya született, s így a Königsegg két aradi ága fiúágon kihalt).”

Forrás: Márki Sándor „Arad sz. kir. város és Aradvármegye története II. rész”

³ A hitbizomány örököse (a. m. elsőszülött, legidősebb fiú)

A gr. Königsegg család címerei

Gr. Wenckheim Krisztina és gr. Wenckheim Frigyes

a borossebesi uradalom 11. birtokosai

„Gróf *Wenckheim Figyes* 1842. október 20-án született Milánóban, hol atyja huszárkapitány volt, apósa, gróf Radetzky József alatt. Születésekor nagyatyja ágyúlövésekkel hirdette fiú unokája érkezten való örömét. Serdülő korában haza hozatván, középiskoláit Győrött, jogi tanulmányait, pedig Budapesten és Pozsonyban végezte mindig kitűnő sikerrel. 1866-ban, 24 éves korában, ügyvédi oklevelet szerzett, s aztán atyjának gerlai birtokára haza menvén, gazdálkodott ugyan, de készsége is, hajlama is lévén a politikai szerepléshez, egyszersmind

sűrűn érintkezett a politikai élet akkori vezérférfiaival s 1869-ben Békésen, 1872-ben Gyulán deákpárti programmal képviselőjelöltül föllépett, de kisebbségben maradt, s e miatt, főleg, pedig azért mert nősülése éppen erre az időre esett, egyelőre otthonába vonult s csak 1878-ban lépett ismét föl Gyulán. Ekkor aztán tagjává is lett az országgyűlésnek, a honnan azóta csak egy ülésszakon át, az 1881-84-ik években hiányzott, akkor is csak azért, mert nem fogadta el a följánlott mandátumot. Hanem 1884-ben ismét fölléptették az aradmegyei kisjenői választókerületben, melynek azóta is folyvást képviselője nemzetipárti programmal. Az országgyűlésen nem szokott nyilvános üléseken fölszólalni, de annál munkásabb tagja pártjának, melyben nagy tiszteletnek és népszerűségnek örvend.

Neje, gróf *Wenckheim Krisztina* csillagkeresztes hölgy, Ó-Kigyós pusztán, 1849-ben született atyjának, gróf Wenckheim József Antalnak Schercz Krisztinával kötött harmadik házasságából. Anyját még a születése évében, atyját, pedig 1852-ben elvesztvén, árvaságra jutott, de atyja végső intézkedéséből Göndöcs Benedek pusztaszeri apát, meg Schercz és Farkas uradalmi főtisztek személyében olyan gyámokat kapott, a kik mind illő neveléséről a legcélszerűbben gondoskodtak, mint pedig roppant örökségét a leghívebben kezelték. Mikor fölserdült, beutazta egész Európát, majd pedig itthon elfoglalta helyét a főúri társadalomban, mely «az ország egyik legműveltebb és leggazdagabb árváját», s jeles tulajdonairól és nagy jótekonyságáról már akkor híres grófkisasszonyt, mondhatni, ünnepelte benne. Országgra szóló

esemény volt, mikor élete legszebb virágában rokonával, gróf Wenckheim Frigyesel házasságra lépett. Sokak előtt ma is emlékezetes a kigyósi fényes lakodalom pompája; de szélesebb körben is emlékezetessé tette e napot az ifjú pár a tudomány, művészet és emberbaráti intézetek javára tett nagy alapítványaival, melyeket azóta évről-évre szaporítanak az újabb adományokkal s részben fejedelmi bőkezűségű alapítványaikkal. Fennen tanúskodnak ezekről a Magyar Tud. Akadémia, a Kisfaludy-társaság, az írói segély-egyesület, a váci siketnémák intézete, a gyulai árvaház, a grófi uradalomban épített mintaszerű kórház, s a békési, tardosi, szöllősi, póstelki és kigyósi uradalmi népiskolák, meg sok más egyházi, társadalmi és közművelődési intézetek, stb. Egyik legnagyobb alapítványuk, a Gyulán

tervezett főgimnázium megteremtésére följánlott 50,000 forint, a fennforgó helyi nehézségek miatt ez ideig nem volt még céljára fordítható.”

Forrás: Vasárnapi Újság 1897. 27. sz.

„A gr. Wenckheim házaspárnak hatalmas birtokai voltak, a tulajdonát képezte a békési, a *borossebesi*, az eleki, a kigyósi, a mosonszentmiklósi-rárói, a pósteleki, a székudvari és a pusztaszőlősi uradalom. A család fő rezidenciája Ó-kigyós kastélya volt, ugyanakkor a Moson vármegyei Mosonszentmiklóson és a Győr vármegyei Rárón is rendelkezett kastéllyal, az ottani épületeket főként bécsi tartózkodása idején használta a familia. Az Arad vármegyei *Borossebesen* szintén volt kastélya¹ a grófi családnak, emellett számos tiszttartói kúriával rendelkezett különböző birtokain. A gr. Wenckheim familia Budapesten is építtetett egy historizáló, döntően neobarokk stílusú palotát a Baross utca és a Reviczky utca sarkán, a Meining Arthur által tervezett épület 1889. őszén készült el. (Napjainkban a Fővárosi Szabó Ervin könyvtár található a falai között.) gr. Wenckheim Frigyes 1912-ben hunyt el Ó-kigyóson.”

Forrás: Magyar Kastélylexikon

¹ Inkább csak udvarház, kúria; bár a helyiek Kastélynak nevezik. (a szerk.)

„A család fő rezidenciája Ó-kigyós kastélya volt”

Ó-KIGYÓSI KASTÉLY.

Forrás: www.wenckheim.hu

A park 44 katasztrális holdas területének nagyobb részét eredetileg – főként tölgyekből és platánokból álló – erdő borította, ebből alakították ki az angolparkot. A növényállomány egy részét a *borossebesi vadasparkból* szállították át, a „csizmaszár” törzsvastagságú fákat összel emelték ki, majd földlabdával együtt alacsony építésű szekereken fuvarozták Ó-kígyósrá, közben gyökerüket szalmafonattal védték meg a kiszáradástól.

Forrás: www.mult-kor.hu

*

„A grófi családnak Békés, Csanád, Arad és győr megyékben 120 ezer holdat haladó hét nagy uradalma van, melyek közül a kigyósi és székkudvari (együtt több mint 36 ezer hold) hitbizomány. A mintagazdaságokként művelt uradalmak mindegyikében alkalmas úri lakások is vannak. Ezek közt építésileg kiválóbbak a győrmegyei lébenyi, de különösen az ó-kigyósi hatalmas új kastély, a család legkedveltebb és legállandóbb tartózkodó helye, mely Ybl Miklós tervei szerint német renaissance ízlésben a hetvenes években épült közel másfél millió forint költséggel s 1879. június 18-án vétetett rendes használatba. Általános az a vélemény, hogy ez a magaslaton álló s az Alföld síkságán mérföldekre ellátzó tornyos kastély stílszerűség, kényelem és fejedelmi pompa tekintetében a legelső magánépületek egyike az országban.

*

Legegyszerűbb az aradmegyei, borossebesi udvarház, melyhez újabban az a nevezetesség fűződik, hogy 1893. szeptemberében, az ottan tartott katonai gyakorlat alkalmával ez szolgált a király lakásául.

*

Boros-Sebes Aradmegyének egyik kies vidékén, a Fehér-Körös völgyének az Alföldre nyíló torkolatán belül, hegyek alján fekszik. A völgyeket szegélyező hegyek itt még nem magasak; felsőbb részeit erdőszőlő borítja, alsóbb lejtőiken szőlőültetvények díszlettek, míg a filokszerára mindent el nem pusztított. Most az uradalom újra telepíti a szőlőket. A borossebesi uradalomnak egyik igen szép része az erdőborította vadaskert, mely a völgy jó nagy darabjára kiterjed.”

Forrás: Vasárnapi Újság 1897. 27. sz.

*

Gr. Wenckheim Krisztina alapítványai (1908-ban)

„gr. Wenckheim Frigyesné 1908. február 20.-án a borossebesi szegények segélyezésére 20.000, a székkudvari szegények gyámolítására 10.000, a szentmártoni szegények segélyezésére 5000 koronás² alapítványt tett. A kamatjövedelem $\frac{1}{3}$ -ad része folytonosan a tőkéhez csatolandó, $\frac{2}{3}$ -ad része, pedig évenként kiosztandó. Előnyben részesítendő a gyermekekkel megáldott özvegyek. Az alapítványok kezelője Aradvármegye törvényhatósága. Ezen alapítványok jelenlegi álladéka a következők: borossebesi-é 20.428 kor 14 fillér; a székkudvari-é 10.216 kor 15 fillér; a szentmártoni-é 5107 kor. 26 fillér.”

² Ugyanebben az évben, a Budapest-közi Baross Gábor-telepen egy 300⁰-os építési telek ára 1500 korona volt. (a szerk.)

Foto: Strelisky Lipót

Gr. Wenckheim Frigyes gyermekei társaságában, 1894-ben

Gr. Wenckheim Krisztina

„Gr. Wenckheim Krisztina a borossebesi uradalom társtulajdonosa, 1924. szeptember 19-én távozott az élők sorából. Jóindulatú, emberséges, gyengéd, szeretetreméltó egyéniségről regék élnek még ma is. Az ó-kígyósi családi kriptába temették, férje mellé.

A kastély örököse az elsőszülött fiú, Wenckheim József lett, aki 1920-ban kötött házasságot Wenckheim Denise grófnővel. Fiuk, Wenckheim Dénes Szigfrid (1921–1943) a keleti fronton, pilótaként halt hősi halált.”

Forrás: www.wenckheim.hu

„**Wenckheim** (Wenckheimi gróf) János-József-Ágost cs. tanácsos és alsó-ausztriai kancellár nőül vevén br. Haruckern Mária Czeckiliát, ettől származott három fia, József, János-György és Ferencz örökölte a békés-aradi javakat. 1781. ápr. 7. II József honfiúsította őket s József altábornagy és Ferencz vezérőrnagy Aradmegyéből 1790. május 5. már kérte, az országgyűlésen támogassa e honfiúsítás becikkelyezését; a rendek azonban kijelentették, hogy ennek II. József honfiúsításra való hivatkozás nélkül kell történnie. A grófi címet

József altábornagy (szül. 1733. †1803.) 1802-ben nyerte. Gruber Teréz bárónőtől (szül. 1741. †1801.) született fiai: 1. Ferencz, meghalt kiskorában; 2. *József-Antal* (szül. 1780. †1850.) cs. kir. kamarás, kinek harmadik feleségétől, Schercz Krisztinától (†1849.) 1849.ápril 30. született egyetlen leánya Krisztina, gr. Wenckheim Frigyesné; 3. *Ferencz* (szül. 1785. †1838.), kinek feleségétől, gr. Pálffy Borától négy fia született; ezek közül a második, *Károly* (szül. 1811. febr. 21. †1891.), kinek gróf Radeckzy Friderikától született 5 gyermeke közül a legidősebb fiú *Frigyes* (szül. 1842.), gr. Wenckheim Krisztina férje s több gyermek apja. (leánya

Krisztina, 1895. január 22. ment férjhez gr. Széchenyi Antal cs. és kir. kamaráshoz). Ősi javaihoz 1891-ben ő vásárolta meg a borossebesi uradalmat egy millió frton, hol 1893. szept. 9-11. vendégül látta a királyt, 3000,000 frton keskenyvágányú vasutat építtetett Boros-Sebestől Monyászáig s körülbelül ugyanannyit ruházott be vasgyára, mészkemenczéi, márványfűrészre s a fürdő emelésére; a mellett villámos világítással ajándékozta meg Boros-Sebest. Aradmegye gazdaságtörténetében valóban felejthetetlen az ő, nagyapja s nagybátyja, József báró aradi főispán (szül. 1778. †1830.) neve.”

Forrás: Márki Sándor „Arad sz. kir. város és Aradvármegye története” II. rész

↓ Egy Wenckheim- emlék Menyházán

Foto: www.wenckheim.hu

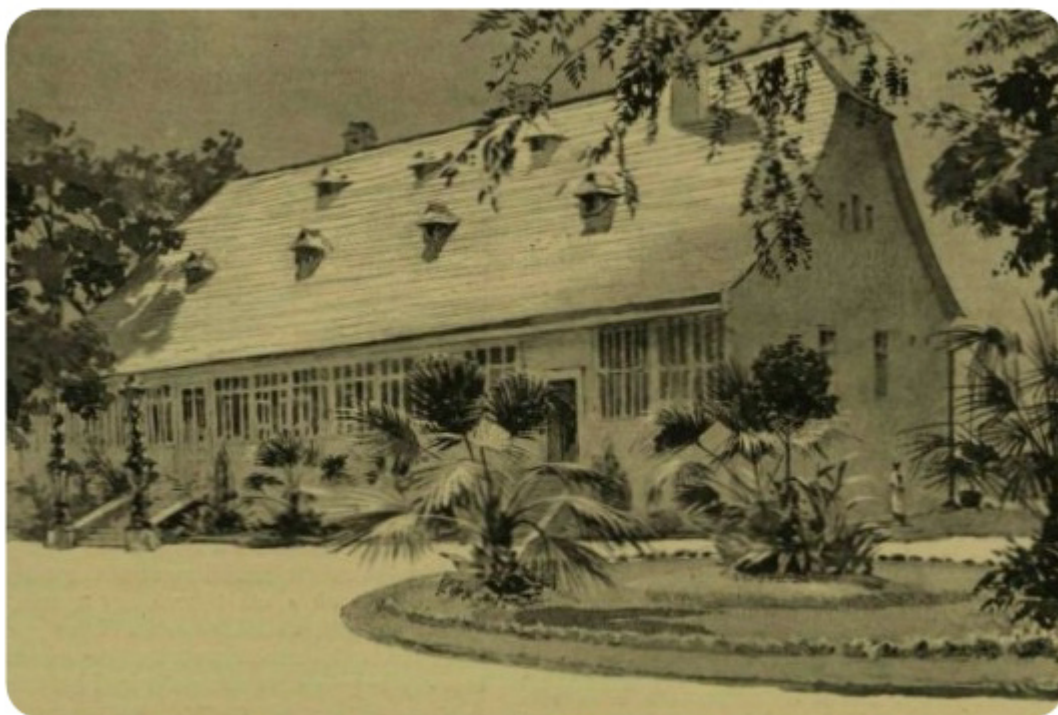

Cserna Károly rajza

A Wenckheim udvarház 1893-ban, építtette 1814-ben gr. Königsegg

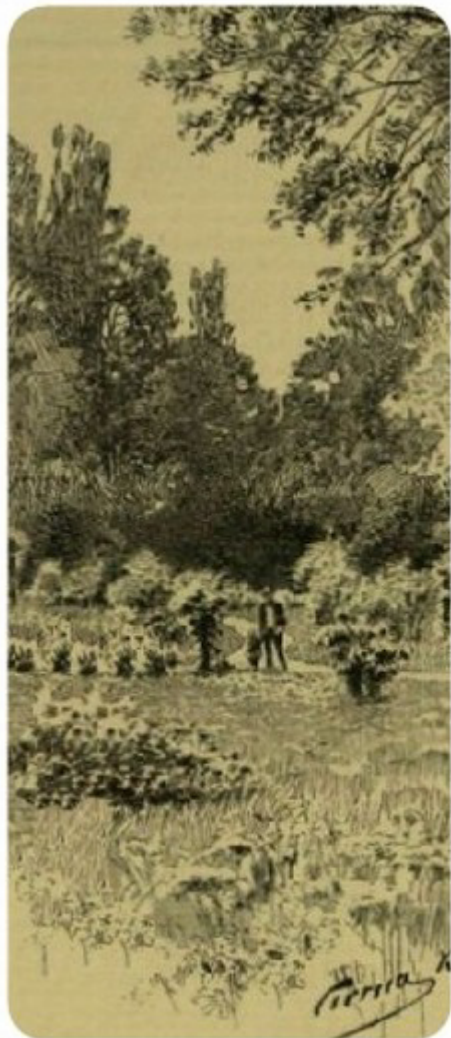
(Cserna Károly ezt a rajzot valószínűleg a római katolikus templom torony ablakából készítette.)

Az épület az udvar felől 1893-ban

Cserna Károly rajza

A Vadaspark, a Vadaskert és a hatszáz éves tölgyfa

„A ház¹ melletti angol-kert viruló parkká változott a százados fenyők és tölgyek mellett gyönyörű déli növények csoportjai pompáznak, megkapó méltósággal magaslik ki a többi fa közül egy óriás kőrisfa, melynek 20 méternyi magas törzse oly egyenes és görcs nélküli, mint egy kifaragott kőoszlop, de még ennél is nagyobb ritkaság a Vadaskert² vén fája, egy állítólag hatszáz éves tölgy, melynek 12 méter a körülete és négy méter az átmérője.”

Forrás: Márki Sándor: Vasárnapi Újság 1893. 73. sz.

A Vadaskert óriási tölgyfájára, Borossebesen már senki sem emlékszik. Törzsét hat felnőtt tudta talán körbefogni. Érdekes, hogy erről a helyi szájhagyományban semmi sem maradt fenn, holott, a „Vasárnapi Újság” 1893. évi szeptemberi számában még olvashattunk róla, a fa ekkor még megvolt, és az ezt követő években, évtizedekben történő kipusztulása, kivágása nem mindennapi esemény lehetett a település életében.

← Cserna Károly rajza, Vadasparki részlet

A Vadaspark³, egy régi térképen *Uradalmi park* néven feltüntetve, a mostani, Központi parktól délkeletre helyezkedett el, kb. a mai Cal. Aradului, Bdul. Republicii és Bdul. Victoriei által körülölelt területen. A 19. század végén virágzó parkból, növényzetéből mára már semmi sem maradt, helyét felparcellázták, beépítették az elmúlt évszázad folyamán.

(a szerk.)

¹ Wenckheim udvarház

² Lásd, térkép: 159. old.

³ „Több, mint ötévi ott lakásom alatt háromszor fordultak meg benne a földesúr meg a felesége, ha ugyan ott-tartózkodásuk idején ennek is szenteltek valami csekély időt.” (Banner János)

Paradeyzer Lajos

Paradeyzer Lajos a 19. sz. utolsó évtizedében bekövetkezett haláláig Borossebesen volt főszolgabíró. A róla elnevezett, menyházai villa építtetője és első tulajdonosa, mezőgazdasági szakíró is volt. Munkái: *Az elméleti és gyakorlati méhészet kézikönyve* (1877.), *A selyemhernyó tenyésztése* (1871.). Mint amatőr fotós, ő készítette Sárosy Gyula költőnk szülőházáról fennmaradt egyik fényképfelvételt. Kezdeményezésére alakult meg 1887-ben a borossebesi önkéntes tűzoltó egylet. A milleniumi időszakban bekövetkezett halála után egy ideig a Városház-utca az ő nevét viselte. Halála után hivatali teendőit ideiglenesen Mládin Miklós, majd véglegesen, későbbi utódja Dr. Baross Ferencz látta el. Földi maradványai az aradi temetőben lévő családi kriptába lettek elhelyezve. A síremlék pontos elhelyezkedése ma már nem ismert és a borossebesi járás egykori főszolgabírójának neve sem cseng ismerősen napjaink, aradmegyei hely- és egyéb történészeinek fülében.

← *Paradeyzer Lajos* (főszolgabíró), tréfás fényképe. A helyzet paradoxona, hogy e sokoldalú és aktív emberről, ki egykor jelentős szerepet játszott Borossebes életében, ez idáig sehol sem találtam valós portrét. (a szerk.)

„Bár Borossebesben nem volt fényképész, ő olyan fénykép-kartonokat készíttetett Aradon, amelynek hátlapjára rá volt nyomtatva: *Kontárfényképészet Borossebesen*.

Természetesen ez is csak tréfa volt, mint mikor a család sürgetésére végre fényképet küldött a rokonságnak, amit egy aradi fényképésszel készíttetett. Hátról fotográfáltatta le magát úgy, hogy csak a gyengén kopaszodó fejéről lehetett ráismerni.

Foto: Rottman Fülöp
Képtulajdonos: Szablyár Anna

Paradeyzer Lajos, Wieland János békési, uradalmi tisztartó három leány testvére közül a középsőnek volt, korán, teljes árvaságra jutott fia. Apjának jelentős birtoka volt és így legtermészetesebbnek látszott, hogy saját birtokát maga kezelje, megfelelő tanulmányok után. A gyámja nagyapám (W.J.) volt. Nem magyarországi gazdasági tanintézetbe küldte, hanem Hohenheimba, amely abban az időben Németország leghíresebb ilyenemű intézményének a székhelye volt. Itt szerezte meg azt a tudást, amellyel nyugodtan vezethette gazdaságát, amit nagyapám gondos gyámsága sértetlenül őrzött meg Lajos bácsi számára. Ha ő is azt tette volna, halála után boldogok lehetek volna a nevető örökösök, mert itt csak oldalági örökségről lehetett volna szó, nem lévén leszármazottja. A birtok sorsáról soha sem hallottam, de azt tudom, hogy a hohenheimi egykori gazdász Arad vármegye szolgálatába lépett s mikor apám Borossebesbe került, már ő volt a járás főszolgabírája. Hogy volt-e – később megkívánt – államtudományi képesítése vagy Königsberg Gizella grófnővel kötött házassága vitte előre a közigazgatási pályán, ezt már én nem tudom.” (Banner János)

Kereskedők és vállalkozók a huszadik század elején

A következő oldalon, a korai 20-as években (már román nyelven) készült kimutatást láthatunk az akkori előjáróság, egyházak, iskola, kereskedelmi- és ipari vállalkozások működtetőinek felsorolásával. Az ismertetésben újból megfigyelhetjük a nevek elrománosítását. Ekkor még az iparos vállalkozások zömmel a magyar, a kereskedelem a zsidó közösség tagjai kezében voltak. Az impériumváltás utáni években *Borossebes* lakóinak száma 2393 volt, ebből a létszámból itt a felsorolásban csupán 59 név szerepel, a lakosság túlnyomó többsége a mezőgazdaságban (uradalom), kisebb hányada, mint ipari munkás találja meg megélhetési forrását (vasgyár, bányák, hámorok, vasút). A lista nem teljes, a foglalkozások felsorolásánál több hiányzik, pl. az asztalos, a kovács és még néhány korabeli foglalkozás, bizonyára ezek képviselői is tevékenykedtek a korabeli településen, mert szükség lehetett az ő munkájukra is. A kor társadalmi ranglétráján (mint mindenhol) előkelő helyen szerepelt a polgármester, a jegyző, a pap, a tanító, az orvos, a patikus valamint a kereskedő.

Tekintélye volt az iparos embereknek is és azoknak, akik valamilyen használható szakmával rendelkeztek. A listán dédnagyapám révén én is érintett vagyok, Kiss Mihályt vélem felfedezni a cipészek [cismari] 12 fős táborában. A lista kilencven éves, anyai már régen, véglegesen felköltöztek a Teilor-utca végébe. A mai unokák és dédunokák közül bizonyára sokan felfedezik felmenőiket.

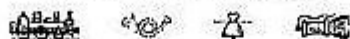
Az elmúlt évszázad elején készült borossebesi iparos-névjegyzéken hentes [măcelari] üzletágban a következő személyeket találjuk: Duke Károly, Janicsák Vilma, Kettner Vilmos és Mudrits Miklós.

Egy borossebesi hentesinas (Kiss András) az 1910. körül készült képeken

ȘEBIȘ

*Comună rurală. Reședința Plășii Șebiș Reșed.
Secretariatului cercual Șebiș. Pretorat.
Locuitori 2393.*

*Primar, Pugna Mihai — Notar, Baumgartner I.
— Învățători: Igrisan Lazăr, Covaciu Patriceiu,
Radu D-tru, Siebig Ladislau. — Învățătoare,
Siebig Ladislau D-na — Preoți Parohi: Mihai-
liu Augustin, Szabó Iosif.*

*Bănci populare: Cassa de păstrare și Comercială
de pe Valea Crișului, soc. an., filiala Șebiș.*

Brutari: Künstter Adalbert, Szabó Mihai.

Cărciumari: Costea Petru, Patkó Francisc.

*Cismari: Biró Andrei, Danco A., Danco Ioan, Gar-
sik Ilie, Gubincsik Ioan, Kiss Mihai, Nagy Lu-
dovic, Novac Antoniu, Szabó Gh., Szantó Ioan,
Szilirigyi Alex., Vazar Ioan.*

*Comercianți: (art. mixte): Cooperativa de consum
Fischer Ludovic, Hochwald Herman, Lefkovits*

*Bérnat, Martin Isidor, Ney Adolf, Paiki Vilhelm
văd., Skoda Șt., Steiner Samuel văd.*

*Croitori: Ianicsak Ioan, Kádár & Fiu, Kelenen Io-
sef, Plisea Virgil, Thiering George.*

Farmacii: Mice Iosef văd.

Hoteluri: Kettner Iosif, Șteiner Mager.

Lăcătuși: Balas Ioan, Kópesak Luca, Rizik Ioan.

Lemne (comerc.): Weissberger Adolf.

*Măcelari: Duke Carol, Ianicsak Vilma, Kettner
Vilhelm, Mudrits N-lae.*

Manufactură: Nicolovits Iosif, Schwartz Iosif.

Marmoră (fabr.): Bloch & Carolina.

Mecanici: Theodorovits Iuliu.

Morari: Veres Emeric.

Sitari: Toldi Ioan.

Tăbăcari: Máthe Iosif, Sajgo Antoniu, Toader M.

*Țiglă (fabr.): Fabrica cu aburi de cărămizi și țiglă
de pe Valea Crișului.*

Tipografi: Darázsi Iuliu, Kuliner Maximilian.

*Proprietari de moșii: Domeniul Șebiș, soc. an.
(1077 jug.)*

Aradon a kir. törvényszék mint urbéri bíróság 1909 évi május hó 7. én tartott üléséből.

7943/1909 urb.szám

A Borossebesi volt zsellérek közlegelőjének a volt telkes gazdák legelőilletőségétől leendő elkülönítése tárgyába tárgyalási jegyzőkönyv.

Ő FELSÉGE A KIRÁLY NEVÉBEN!

Az aradi kir. törvényszék mint urbéri bíróság a Dr. Nagy Sándor ügyvéd által képviselt borossebesi volt urbéres zsellérek által a borossebesi volt telkes gazdák ellen, a zsellérek összeségét megillető közlegelőnek a volt telkes gazdákat illető közlegelőtől leendő elkülönítése iránt az 1908 évi Julius hó 24 én 14496 sz.a. beadott kérvénynyel folyamatba tett urbéri ügyben a mai alulírott napon tartott nyilvános ülésében következően

V É G Z E T T :

A lefolytatott előmunkálatok alapján az 1909 évi április hó 28 és 29 én felvett tárgyalási jegyzőkönyvbe foglalt következő Egyességet u.m l. A legelő elkülönítési eljárást kéri beszüntetni, illetve a besorolást és osztályozást valamint az illetőség megállapítása szempontjából az ítélet hozatalt mellőzni; az eddig felmerült költségeket megállapítani és kötelezni a telkes és zsellérekből összeállítandó urbéri bizottságot, hogy a községi jegyző segítségével a megállapítandó összeget birtokaránylagosan felosszák, kivessék és behajtsák kötelezvé magukat a volt telkes gazdák, hogy amennyiben a felmerült költségből az egyes volt zsellérekre a már befizetett összegekből rájuk esett összegnél kevesebb esnék, azt a telkes gazdák vissza fogják téríteni.

2. szor A közös tulajdont képező közlegelő jövőre nézve is a volt telkesek és zsellérek által közösen fog használtatni, a midőn a földes gazdák marháikat legelés végett a mezőre /tarlora/ kihajtják, a volt zsellérek marhái oda szintén kihajthatók, s ezért a volt telkes gazdák semmiféle kárpotlást nem igényelhetnek.-

3. szor A fentiek értelmében a legelő kárpotlás fizetésére eltöröltetik. Az a legelőilletmény tulajdonos a kinek egy darab marhája sincsen, az a legeltetési jogát más helybeli lakosnak haszonbérbe adhatja; azon legelő illetőségre jogosult pedig a kinek legalább egy darab marhája van, ezen felőli illetménybeli jogát másnak el vagy bérbe nem adhatja, sem pedig kárpotlást nem követelhet.-

4. szer. Arra a nem várt esetre, ha ez az egyesség felbontatnék, a volt zsellérek összességének legelőilletősége 172/: Ezerkettőszáz négyszögöles:/ urbéri holdban közösen megállapittatik s ez a terület már most ugy a természetben, mint a mérnök által készítendő térképen kijelölendő,- még pedig az 1429/a és 1425/b hr.sz alatti ingatlanokból, vagyis a községi erdőből kiindulva az uradalmi vadaskerttől kezdve a kertesi út mindkét oldalán a Töz patak és az abba futó árokig kiterjedőleg a község felé addig a meddig 172 urbéri hold kitelik még pedig az 1425/b hr.számuból körülbelül 100 holdat az 1429/a hr.számuból pedig a többi kbelül 72 urbéri holdat. Kéri azonban, hogy a kiküldött utasítsa a működő mérnököt, hogy ezen egyességnek megfelelően készítendő térképen jelölje meg pontos kimérés alapján a határvonalat, azt látható határdombokkal is jelöltesse ki; mindkét félnek jutott területet hrzi számuk szerint egy megfelelő kimutatásban tüntesse fel, s mindezeket elkészítve kéri, hogy a

törvényszék e térképet és terület kimutatást egy hitelesítő mérnökkel hitelesítse, az egyességet hagyja jóvá a tényleges elkülönítést és a végrehajtást azonban kéri mellőztetni.

5. ször Mindkét fél kötelezőleg kijelenti; hogy az 1429/a hr.számú ingatlanon lévő községi kőbánya, valamint az ugyanazon ingatlanon a kertesi út mellett lévő vályogvető telep minden körülmények között esetleges további egyességig úgy a telkes gazdák, mint a zsellérek közös tulajdonát képezi, s azt mindenkor közösen használhatják.-

6. ször. Kötelezőleg elhatározzák a felek, hogy összehívandó urbéres közgyűlésen közös urbéri bizottságot alkotnak úgy a telkes gazdákból, mint a volt urbéresekből.

7. szer A vályogvető és kőbánya területére nézve potlolog kölcsönösen abban állapodnak meg a felek, hogy a mérnök a bizottsági tagok közbenjöttével mérje fel ezeket a területeket a terület mennyiséget a kimutatásban tüntesse fel, s mennyit a két terület kitesz annak $\frac{1}{4}$ részével kevesebb terület jusson a volt zselléreknek a közlegelőből arra az esetre, ha valamikor az egyesség szerint különválnának; a továbbra is közös tulajdont képező kőbánya és vályogvető területet pedig a volt zsellérek csupán csak kőbányászat illetve vályogkészítés és földhordás céljaira használják, nem pedig legeltetésre is.-

A kir törvényszék ezennel jóváhagyja – a bírói ítélet erejével bírónak kimondja.- Ehhez képest a kir. törvényszék tudomásul veszi, hogy a volt zsellérek összessége egyességileg megállapított 172,- ezerkétszáz négyszögöles hold közös legelőnek kihasítását és elkülönítését a volt zsellérek nem kívánják, csupán annak a természetben és a hitelesítendő térképen való kijelölését oly célból, hogy ha a most kötött egyességet valaha felbontanák, és tényleg különválnának,- a zsellérek illetősége helyfekvés és területmennyiség szerint kötelezően megállapítva legyen.-

Ezekből kifolyolag s az egyesség alapján felhívja és utasítja a kir. törvényszék az eljáró működő mérnököt, hogy a felek által nem kifogásolt felvételi térkép nyomán készíttessen, egy szabályszerű vászonpapírra¹ huzott elkülönítési térképet.-a melyen valamint a természetben is a volt zsellérek 172 holdnyi/1200 négyszögöles/ illetőségét az 1429/a és 1425/b hr.szám alatti ingatlan parcellákból jelölje meg oly módon, hogy az 1425/b hr.szám alattiból lehetőleg 100 hold az 1429/a hr.szám alattiból pedig 72 hold jusson a zselléreknek és hogy a községi erdő szélétől kiindulva az uradalmi vadaskert mentén a kertesi út mindkét oldalán a „Tőz”-patakig és az abba futó árok találkozási pontjáig illetve attól, a község felé haladva ameddig a 172 hold kitelik,- terjedjen az illetőség; a határokat úgy a térképen mint a természetben lakhatóan, a természetben a felek közös kézi és írás napszamosai segítségével határdombokkal jelölje meg,- és úgy a zselléreknek mint a földes gazdáknak jutó területeket foglalja egy külön területkimutatásba helyrazi számok és terület mennyiség szerint.-

Továbbá a felek kijelölése és közreműködése mellett, mérje fel a legelőn lévő kőbánya és vályogvető terület összterületének $\frac{1}{4}$ részével az zsellérek a legelőből kevesebbet kapván,- azt az $\frac{1}{4}$ rész területet vonja le a zsellérek illetőségéből.

Mindezeket a munkálatait 15 nap alatt készítse el, s azokat ide jelentéssel mutassa be; a bemutatott mérnöki munkálatokat a felek kérelméhez képest is a kir. törvényszék egy hitelesítő mérnökkel hitelesíttetni rendeli s az után az összes felmerült és felmerülendő költségekről szóló kimutatásokat azzal, rendeli kimutatni a feleknek, hogy azokat az egyeség értelmében közös urbéri bizottság útján felosztva beszédjék és a zselléreknek esetleg visszajáró összegeket az egyesség szerint azoknak visszatérítsék.-

Páll Miklós bírói szakértő gazdasági szaktanár felmerült napi díjait és úti költségeit (?) korona² 20 fillérben megállapítja és kötelezi a kérelmező zselléreket és a telkes gazdákat is, hogy fizessék meg egyetemlegesen.

¹ A vászonra ragasztott (húzott) 9x12 cm-es térképszelvények, az akár 1 m² nagyságú térkép károsodás nélküli összehajtogatását tették lehetővé úgy, hogy az, ezután egy zsebben is elfért.

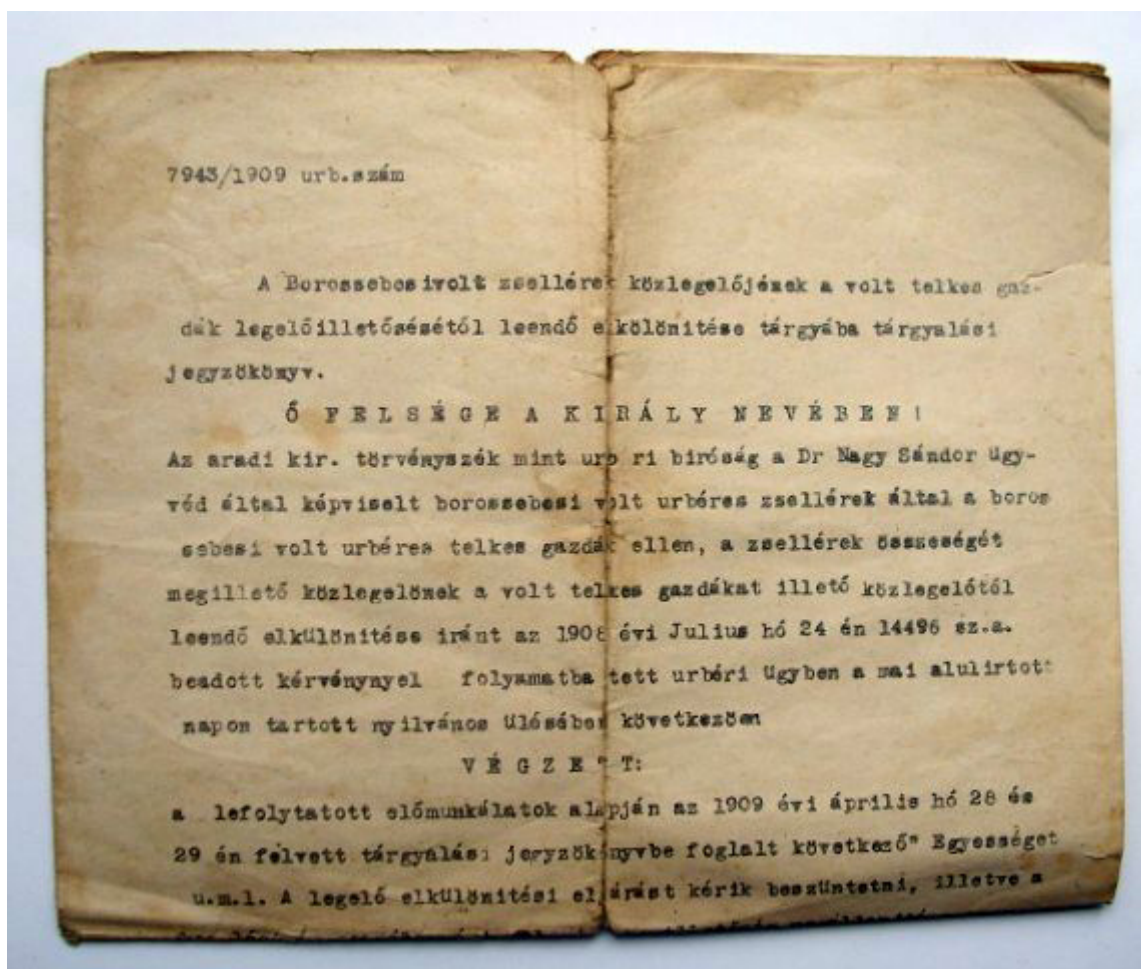
² Az összeg olvashatatlan a hajtogatás miatt.

Miről 1. Dr. Nagy Sándor ügyvéd, Aradon. 2. Előjáróság 3. Kecskés Sándor urb. Elnök. 4. Mihulin Ágoston telkes urb. Biz. Elnök 5. Peja Pável 6. ifj. Patkó Ferencz 7. Patkó Zsigmond 8. ifj. Szabó György 9. Pugna Mihály 10. Sorofán Terentie 11. Vesza Pável 12. Holczer Jakab 13. Küntzler Albert 14. Veres Imre 15. Killik Kálmán 16. Kiss Mihály; Borossebes 17. Burghardt Jenő mérnök a térképek s a területkimutatás kapcsán végzésileg értesítettnek ugy 18. Páll Miklós gazdasági szaktanár is, Aradon.

Aradon a kir. törvényszék mint urbéri bíróság 1909 évi május hó 7. én tartott üléséből.

A fenti szövegben az esetleges helyesírási hibákat változtatás nélkül meghagytam. (a szerk.)

E „Bírósági végzés” dédnagyapám, néhai Kiss Mihály példánya.

Foto: Kiss László

A borossebesi „Zaránd-vidéki Múzeum” magyar vonatkozásai

← A helyi Néprajzi Múzeum a volt Wenckheim-udvarház épületében kapott helyet, a str. Romană-ra nyitottak ajtót egy ablak áttöréssel. Az előtérrel szemben olvasóterem és könyvtár, balra három helyiségben a kiállítás tárgyi anyagai láthatók. A múzeum-szoba bejárata felett a román történelem hőseit Jankót és a most regnáló helyi polgármestert ábrázoló olajkompozíciókat tekinthetjük meg. Falfestés Ferenc József látogatása előtt lehetett utoljára, ami igencsak régen volt. Az 1893-as

császárlátogatást a magyar mellett a román lakosság is lelkesen üdvözölte annak idején, azonban ennek a lelkesedésnek már nyoma sem maradt, emléktábla nem őrzi az egykori császár emlékét ki egy hétig gr. Wenckheim Frigyes vendégeként e szobák lakója volt.

Magyar vonatkozású anyag kevés van az összes kiállítási tárgynak talán 1%-a, ez sem kimondottan borossebesi, a környező falvakból gyűjthették össze. Ez a fajansz kerámia kollekció tányérokból áll, amit annak idején étkezéskor, valamint falidísznek egyaránt használtak. Ezek nem csak a Fehér-körös-völgyi néprajzi tájegységhez köthetőek, hasonlókat találunk Kalotaszegen és Erdély egyéb vidékein, valamint a megmaradt Magyarországon is.

Foto: Kiss

A segítőkész (román nemzetiségű) múzeum-őr, Bortis úr, felhívta figyelmem Sárosy Gyula költőnk emléktáblájára, ami igencsak gyermekre sikeredett. Hullámpapírra ragasztott, a sokadik, elmosódott fotókópiák mellett Deák József Sándor, ex-tanár úr román nyelvű ismertetője és a Jelennek egy, a költővel foglalkozó írása látható, sajnos a tábla olyan magasan van elhelyezve, hogy egy normális testmagasságú látogató nem képes a szöveg elolvasására.

A múzeumban fellelhetünk még egy hasonló kivitelű, Czárán Gyuláról szóló ismertetést is.

Kiss László

A kőbánya

„Wenckheim Frigyes gróf uradalmának Borossebesen lévő kőbányáját ujabban a Roheim & Stanger budapesti cég bírja bérben. Az ezen kőbányából kikerült trachyt-kő Aradvármegye utainak legjobb fedanyaga, de használtatik az a szomszédos megyékben is. A bányából évenként 3-4000 kocsirakomány kőanyag szállítatik el. A naponkénti termelés 8-10 kocsirakományt, vagyis 50-70 köbmétert tesz ki. A kőbányában alkalmazott munkások száma 60-70 körül van. A borossebesi trachyt igen finom szemcsés, kemény alkatú s partvédelmi célokra mint első minőségű kő van elismerve, főleg azóta, hogy Szegeden, a Tisza partján alkalmaztatott s fényesen bevált.”

Forrás: Gaál Jenő „Aradvármegye monographiája” (részlet)

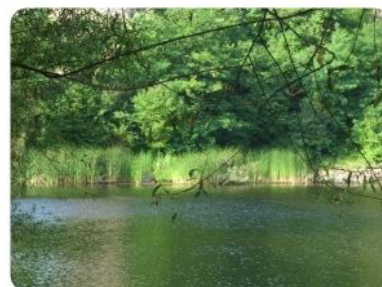
„Minden délben és este robbantottak, olyan pontos időben, hogy órát lehetett igazítani utánuk”

Banner János

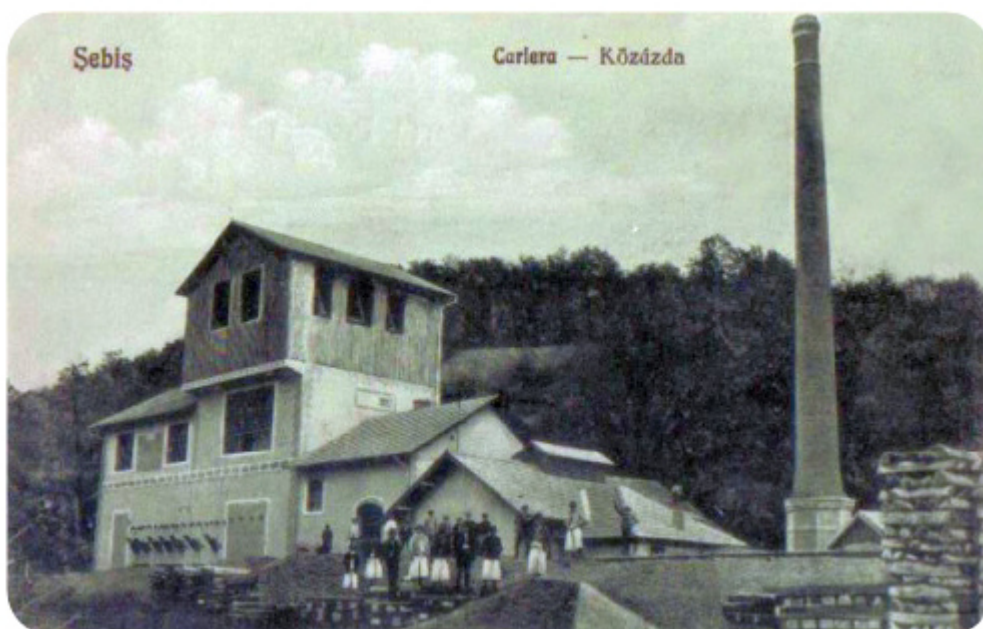

„A borossebesi kőbánya a Pleskucza hegy DK-i részének tövében”

A táj 2012-ben (foto: Kiss)

Az egykori kőbánya már emberemlékezet óta beszüntette működését, területét egy tavacska vette birtokba, a természeti környezet visszaállítása itt nagyszerűen sikerült. Követendő példa lehetne a kisváros más részén meghagyott kaotikus állapotok felszámolása céljából. A városvezetés még 90 év elteltével is bizonytalan, nem érzi magáénak a műemlékvédelem és a környezetrendezés problémáit. (a szerk.)

(készült: Kuliner Maximilian nyomdájában, Borossebesen, 1925-ben)

Képtulajdonos: Kettner József

„1887-ben helyezték üzembe a gőzerőre berendezett kőaprítót” [Paradeyzer Lajos]

A kőzúda 1925-ben (fenti kép), és egykori helye 2012-ben

Foto: Kiss

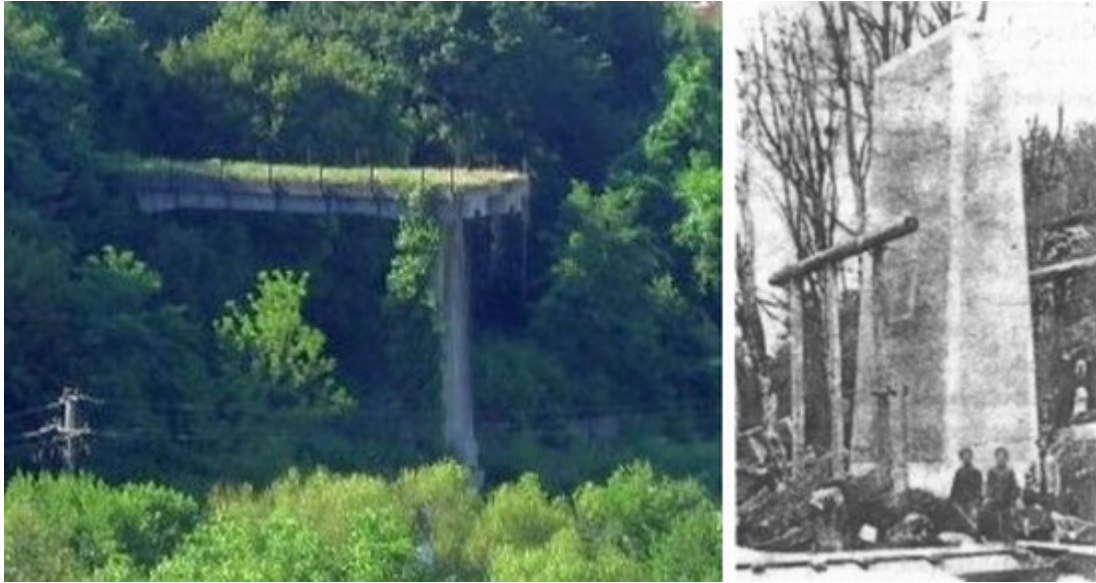

Foto: Kiss

Az egykori Kőzúzda építésénél az első világháború idején az orosz hadifoglyok is kivették részüket, a képeken látható betonpillér elkészítésében is részt vettek. A második világháborúban, a már addigra felépült zúzdában szovjet hadifoglyok is dolgoztak. A kialakulóban lévő „*hagyománynak*” a Kőzúzda utóbbi évtizedekben történt lebontása vetett véget, a gépészeti felszerelést lebontották, elszállításra került a Regátba, ott bizonyára nagyobb szükség volt rá. (a szerk.)

Orosz hadifoglyok a „borossebesi sziklákon”

Mind a három archív foto: Pagini Sebişene 1996/1

Deák József Sándor

A kisváros magyar helytörténésze *Deák József Sándor* nyugalmazott tanár úr, Déznáról került Sebesbe, aktív korában a helyi iskolában tanított. Adatgyűjtője és szószólója volt a helyi és környékbeli magyarságot ért sérelmeknek, személyesen és írásaiban is igyekezett ezekre az eseményekre felhívni a sajtó és egyéb fórumok figyelmét, nem sok sikerrel. Helytörténészkedésének körülményei látszólag ellentmondásosak: életterének színhelye gyermekkorában Dézna, majd később Borossebes. Humán műveltsége, foglalkozása és az átlagemberekhez való közelsége lehetővé tette számára a helytörténeti adatgyűjtést. Volt még alkalma beszélgetni a régebbi idők öregjeivel, összegyűjteni és írásban rögzíteni a hallottakat.

A román nyelv ismerete is elősegítette, megkönnyítette ilyen jellegű kutatásait, adatgyűjtését. Az előbbiek voltak a pozitívumok. Napjaink informatikai technikája, a személyi számítógép használata, nagyságrendekkel megkönnyíti a mai, ilyen jellegű tevékenységet, de mint tudjuk, ez nem volt mindig így. Feljegyzéseit kézzel írta kis füzetecskébe. Írógép használat szóba sem jöhetett az elterjedtség hiánya, valamint politikai okokból, ugyanúgy, mint a határon innen. A hatóságok nem nézték jó szemmel az ilyen masinák birtokosait, állandó zaklatás veszélyének voltak kitéve. Szakmai előljárói sem jutalmazhatták sok piros ponttal azt a kollégát, ki ilyesmire adta fejét, és a magyarsággal, annak múltjával, történelmi emlékeivel, sérelmeivel kapcsolatos írások létrehozásával próbálkozik.

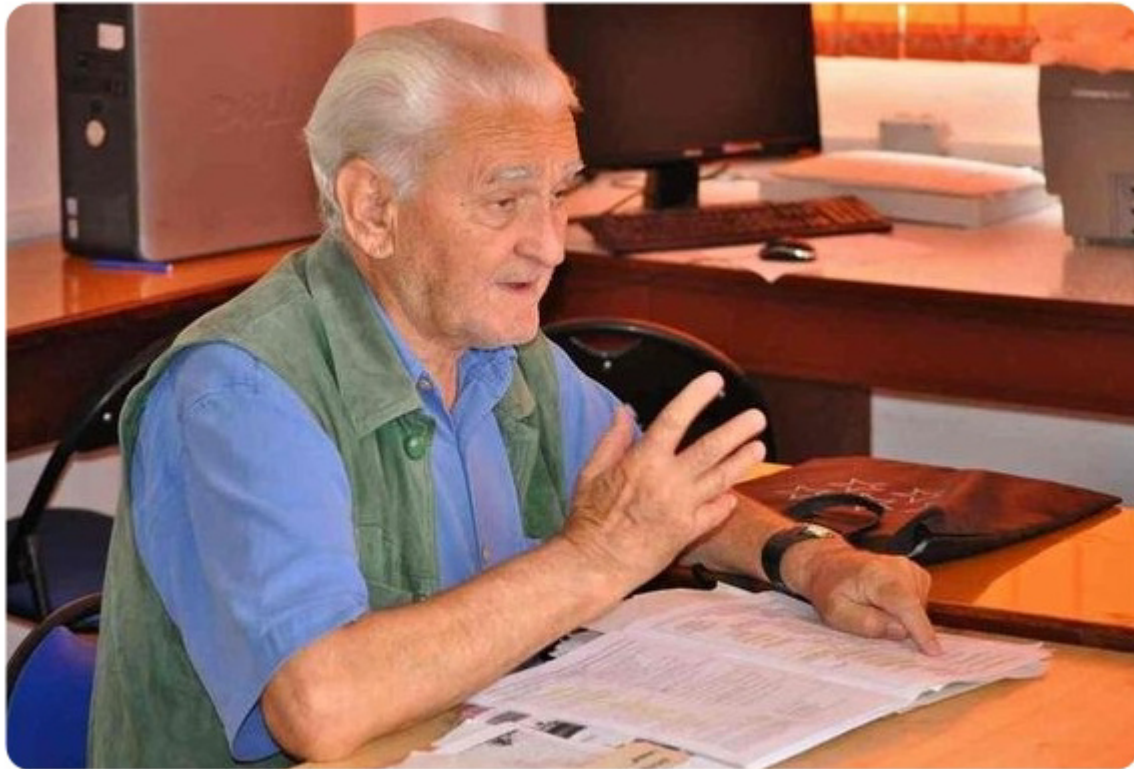

Foto: Kiss A. János

Deák József Sándor 2014-ben

(3)
 ezzel megemlékeztem egy a Borosabesi községi
 kórházról, ahol emlékműt, és elvett néhány kőből
 2) A borosabesi II. világháborús emlékmű
 és emlékhely egy név (obeliszk)
 Az emlékmű a város főutcáján
 lévő parkban lett felállítva még 1958.
 augusztus 23-án. (Ezt a főutca nevére
 dr. Déry Imre - utának hívták.)
 Utólag 1920. után itt volt a
 piac. A parkot a kommunista idők-
 ben letérítették. Az obeliszk formájú
 szobor nem volt elterelítve, az eredeti
 helyéről, de 1993-ban a város-
 szíllag helyébe keresztet helyeztek.
 Ezen az emlékműn is találunk egy
 pár magyar nevet.
 A mai utca nevet a park után
 kapta „Párcal Libertéti”.

(Foto: Kiss)

A 3. oldal a borosabesi Deák József Sándor helytörténész kéziratából. Témája az 1959-
 ben, az egykori „Piacz-téren” felállított, második világháborús emlékmű. A szövegben
 olvashatjuk „1920 után itt volt a piac” pontosabban: már évszázadok óta ezen a helyen volt.

(a szerk.)

*

A közelmúltban, tőle kapott, kissé megilletődött hangvételű levelében közli, hogy
 megfáradt, a helytörténeti-kutatási munkáit abbahagyja, idejét és energiáját ezen túl csak a

saját családtörténeti múltjának kutatására szenteli. Nagy kár az utókor és a borossebesi magyar közösség számára, hogy életműve nem bontakozhatott ki teljes mértékben. Sajnos munkája torzóban maradt, az ismert körülmények miatt nem kerülhetett nyomda közelébe.

Egy korabeli képeslappal, a 2001-ben írt kéziratának, átolvasási lehetőségével és némi szóbeli információval volt segítségemre. E tanulmányból megtudhatjuk, hogy a huszonhatos emlékmű felavatása mindegyik vallási felekezet (ortodox, római katolikus, református és izraelita) egyetértésével, valamint az akkori helyi pópa, Mihulin Augustin (1892-1932) hathatós közbenjárásával történt.

Az emlékmű kezdeti történetének megítélésében eltérő vélemény alakult ki közöttünk, a tanár úr elgondolása szerint az emlékmű nem azonos az ezredévi obeliszkkal, hanem 1926-ban lett elkészítve újonnan és felállítva, mint első világháborús román emlékmű.

A fennmaradt négy régi képeslap-fotó számítógépbe történt bevitele, kinagyítása és a részletek elemzése után egyértelműen megállapítható, hogy a mostani, az „u.n. román” obeliszk és a mi ezredéves emlékművünk egy és ugyanaz. Mint köztudott, a trianoni diktátumot követő hatalomváltás után egész Erdélyben és a Partiumban a magyar vonatkozású köztéri szobrokat eltávolították, összetörték, megsemmisítették, szerencsésebb esetekben múzeumi pincékbe és egyéb hasonló, eldugott helyekre száműzték. A sebesi obeliszk nem lett széttűzva. Két lehetőséget tartok valószínűnek: 1. az impériumváltás után lebontották és évekkel később, (1926-ban) átalakítva, újból felállították a világháború hősi halottainak (román és magyar) emlékére az eredeti helyén, 2. miután megszabadították a homlokzati oldalon lévő magyar nyelvű emléktáblától, háborítatlanul vészelt át a parkban az 1920 és 26 közötti időket, majd a nevek felvétele után 1926-ban újból felavatták, de már, mint román katonai emlékművet. Azt a lehetőséget kizártnak tartom, hogy 1926-ban az ezredévi oszlopunkkal 100%-ban megegyezően újra legyártottak volna egy hasonmást, ezt sem a logika, sem gazdasági megfontolások nem támasztanák alá. Ezek a korabeli események, intézkedések, ha egyáltalán lettek írásban rögzítve, nem voltak hozzáférhetőek sem, a tanár úr sem az én számomra. Megint avval a ténnyel kell szembenéznünk, hogy a régi események tanúi már nincsenek közöttünk és a legidősebb emberek sem tudnak minden esetben információkat átadni a születésük előtti évek helyi történeteiről, így csak arra a gyér ismeretmorzsákra tudunk támaszkodni ami szájhagyomány útján, esetenként fennmaradt.

*

Tanulmányában egy mondat erejéig, megemlítésre kerül a kő- és márványfaragókkal kapcsolatosan a kis létszámú olasz etnikum jelenléte. A borossebesi kőfaragótelep, hol a Menyházán kibányászott márványt feldolgozták, közel két tucat munkást foglalkoztatott, kiknek egy része olasz volt. A helységben már a milleneumi ünnepek korában is dolgoznak olasz mesteremberek, márványcsiszolók. [Banner János] A hagyomány úgy tartja, hogy a későbbiekben a Gyürki kőfaragó-dinasztia egy tagja is hívott olaszokat Dobrudzsából Sebesbe, munkát kínálva. Nagyon szegény emberek voltak sok gyerekkel, mára számuk megfogyatkozott. Olaszos nevűkkel találkozhatunk a helyi telefonkönyvben, a „sebis-express” elektronikus újságban, az óvódások és kisiskolások fényképét bemutató oldalak között is felbukkan egy-egy olaszos családnév, valamint a temető régebbi sírfeliratai között nézelődve is rábukkanhatunk. Számunkra ma elképzelhetetlen az a 20. század eleji olaszországi gazdasági állapot és nyomor mely ezeket a családokat hazájuk elhagyására készítette és számukra még az akkori idők regáti Dobrudzsája is az „ígéret földje” lett. (a szerk.)

In memoriam Todica Aurica

A lenti kép talán az utolsó mi róla készült, az elmúlt év nyarán még találkozhattam Tógyika Aranka néniével, Borossebesen, a str. Dunării (Hegyí útca) lakásán, mint az általam megismert legidősebb sebesivel, ki már jóval túl volt a 90-en. A románok románnak, a magyarok magyarnak tartották. Vegyes házasságból született Varga Mária és Todica Péter családjába. Ez egy tudathasadásos állapot, csak az tudja milyen, aki átélte. Temetése is e kettős identitást tükrözte, a szertartást a református lelkész és az ortodox pópa közösen tartották. Családi neve, édesapja után román, anyanyelve a másik szülő után magyar. A harmincas évek fényképanyagában láthatjuk őt egy aratási ünnepségen résztvevők közt, de ott van a református nőszövetség csoportképén is. Már tavaly megérezte: *valami* a vége felé közeledik.

→ 1. Babál Ilonka, a 3. Tógyika Aranka (Todica Aurica) 1936-ban. Majd 77 évvel később, 2013-ban még mindig aktív

Képtulajdonos: Babál Gyula

foto: sebiş expres

Egyik gondja az volt, mi lesz 25-30 darabból álló, magyar nyelvű könyvtárával, mivel gondozói, eltartói a másik nemzetiséghez tartoztak, aggódott a könyvek sorsa miatt, amelyek értékét számára nem az antikvitás, hanem az a nyelv határozta meg, amelyen íródtak.

A 2014. év nyarára tervezett látogatásom, tőle való adatgyűjtésem már nem valósulhatott meg. A harmincas évek közepén működő, borossebesi színjátszó körrel, az ez alkalomra készített nagyméretű fotómásolaton szerettem volna a személyeket beazonosítani, de ez a lehetőség elmaradt és soha sem térhet vissza. Az akkori, amatőr színtársulatról az elmúlt időszakban már futólag beszélgettünk, Aranka néni egy régi emléket elevenített fel. Egy színelőadással kapcsolatban a társulatnak az előadott darab témája miatt egy zongorára lett volna szüksége. A család birtokolt egy ilyen zenészerszámot, mivel az édesanya már korábban, gyermekét zongorázni akarta taníttatni. Hamarosan megszületett a megállapodás, a kölcsönadás fejében a kislánynak kért és kapott a darabban egy epizódszerepet. (a szerk.)

Sárosy Gyula

„Családi neve: Sárosy Lajos (Borossebes, 1816. febr. 12. – Pest, 1861. nov. 16.), költő. Jogi tanulmányait az eperjesi kollégiumban végezte, közben magyar nyelvet és irodalmat tanított az ottani gimnáziumban. 1838-ban Sáros vármegye aljegyzője, 1840-ben Aradon váltótörvényszéki jegyző. Diákévei alatt bekapcsolódott az eperjesi kollégiumban működő írói kör munkájába. Versei 1838-tól kezdve jelentek meg folyóiratokban. 1846-tól a Kisfaludy Társaság tagja, 1848 nyarán a pesti váltótörvényszék bírása. 1849 első hónapjaiban kormánybiztosként működött Debrecenben. 1849 áprilisában országgyűlési képviselővé választották. Kossuth biztatására megírta és kiadta a „Ponyvára került Arany Trombita” című művét. Az örök igazság parancsolatjára mondvacsinálta S. Gy. (Debrecen, 1849), a szabadságharcról szóló verses krónikáját 12 „lehelet”-ben, eleinte epikus modorban, később szaggatott előadásban mutatja be a forrongó ország állapotát. Az írás a végén a szabadságharc igazát hirdető verses politikai röpirattá, az ellenséget kigúnyoló pamfletté lett. A szabadságharc bukása után minden megtalálható példányát megsemmisítették, a költőnek is el kellett menekülnie. 1851-ben, távollétében, halálra ítélték. Eleinte az ország különböző tájain bujdosott majd 1850 – 52 között Sorsich Albert álnéven – mint nyelvtanár – Gyöngyösön rejtőzködött. 1852-ben elfogták, újból halálra ítélték, majd az ítéletet életfogytiglani várfogságra változtatták. 1855 végéig Königrätzben raboskodott. Kiszabadulása után Pesten folytatta irodalmi munkásságát. 1859-ben a solferinói osztrák vereség hírére rögtönzött Krinolin-vers c. költeménye miatt ismét pörbe fogták, és 1860. márc.-tól nov.-ig a csehországi Budweisbe internálták. Élete utolsó hónapjait Pesten töltötte.”

Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon

„Ez volt a faluban az egyetlen ház, amelyiken emléktábla volt. Ez hirdette, hogy Borossebesnek is volt olyan egyetlen szülőtte, kit a magyar irodalomtörténet is magáénak vall.”

Banner János

Foto: Paradeyzer Lajos

Uradalmi ház, melyben Sárosy Gyula született.

Foto: Kiss

Sárosy³ emléktábla a református templom belső falán

³ Sajnálatos módon a költő családi nevét hibásan tüntetik fel ezen az emlékéablán, a Kerepesi úti síremléken, valamint a régi, sebesi várostérképen (is). (a szerk.)

Az épület a mai Bdul. Victoriei-n a mai Banca Transylvania fiókjával áttelenben volt. (adatközlő: Zakariás Gyula, a ház lebontás előtti utolsó lakója). A szülőház falán látható a négy ablak között az egykori emléktábla, melyet az aradi Kölcsey Egyesület helyezett oda 1888-ban. Az emlékezet szerint az épület bontását követően a táblát összetörték és a törmelék egy akkor épülő ház alapozásakor beépítésre került. A második tábla elhelyezésére 2000-ben került sor a református templom épületének belső falára, a fent említett egyesület akkori képviselőinek jóvoltából. Az épületről csak két fotó maradt meg az utókornak ezek egyike látható fentebb.

Az Arany Trombita 8. „lehelet”

(részlet)

A huszár név onnan ragadt a huszárra,
Hogy: egy halálának mindig húsz az ára.
A vasas is azért tartja tiszteletben,
Mert hol egy huszár van, húszat lát az egyben.
Ki ha leaprítja már a maga húszát,
Gangosan kipödrí szép perge bajuszát.
Héj! Gyöngy is a huszár, ha felül lovára,
De a ló is szebb, ha huszár ül a hátára;
Sőt ha paripáját büszkén táncoltatja,
Büszkévé válik még a ló is alatta.
Az idegen népek bámulva hirdetik:
Hogy a magyar huszár lóháton születik,
Ki ha le nem pattan saját jókedvéből,
Mennykő legyen, ami kicsapja nyergéből.
Ha vágat, a villám pironkodva kéri,
Hogy lassabban menjen, mert utol nem éri.
S a szél - midőn lovát jól megsarkantyúzza,

Sírva jár utána - azt hinnéd, hogy nyúzza.
Nyeregkápájáról lóg a miatyánkja,
Ha iszik, rendesen emberül megfizet,
De csizmaszárában sem tűri a vizet;
Mert bor és dicsőség szíve tápláléka -
Jól teszi! -, a vizet igya meg a béka.
A huszárnak azért villámlik a kardja,
Mert égő szívéhez nagyon közel tartja.
Innen a huszárnak minden kardcsapása
A tüzes mennykőnek egy mestervágása.

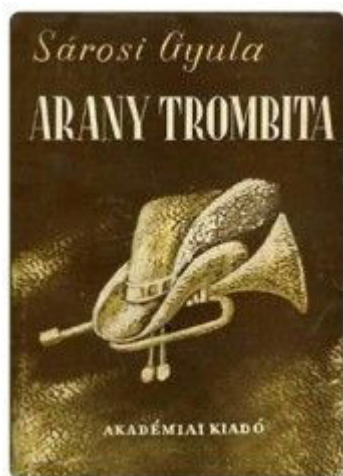
Sárosy Gyula m.f.

Sárosy Gyula – családi neve: Sárosi Lajos

(1816-1861)

„Borossebesen (Arad m.) született, apja gazdatiszt volt. Jogi tanulmányait az eperjesi kollégiumban végezte, közben magyar nyelvet és irodalmat tanított az ottani gimnáziumban. Ő szervezte újjá a Magyar Társaságot, a kör Jácint (1836) című zsebkönyvébe ő írta a legtöbb verset. 1837-ben *Nyelvészske* címmel magyar nyelvtant adott ki a német-szlovák ajkú városban lakó diákok számára. 1838-ban Sáros vármegye aljegyzője, 1840-ben Aradon váltótörvényszéki jegyző. Diákévei alatt bekapcsolódott az eperjesi kollégiumban működő írói kör munkájába. Versei 1838-tól kezdve jelentek meg folyóiratokban. 1839-ben megnősült, 3 év múlva elhunyt felesége emlékét szép elégiákban örököltette meg. Aradra nevezték ki váltótörvényszéki jegyzőnek; itt kezdett foglalkozni egy Dózsáról szóló verses regény tervével, de a cenzúra miatt fölhagyott vele. 1846-tól a Kisfaludy Társaság tagja, 1848 nyarán a pesti váltótörvényszék bírása. 1849 első hónapjaiban kormánybiztosként működött Debrecenben. 1849 áprilisában országgyűlési képviselővé választották. Debrecenben egyike a *veres tollas* radikálisoknak.

*

Kossuth biztatására megírta és kiadta az *Arany trombita* című, (teljes címe: *Ponyvára került Arany trombita*. Az örök igazság parancsolatjára mondva csinálta S. Gy. Debrecen, 1849), a szabadságharcról szóló verses krónikáját. A szabadságharc bukása után minden megtalálható példányát megsemmisítették, Sárosynak is el kellett menekülnie. 1851-ben, távollétében, halálra ítélték. Eleinte az ország különböző tájain bujdosott majd 1850-52 között Sorsich Albert álnéven – mint nyelvtanár – Gyöngyösön rejtőzködött. 1852 végén, feljelentés nyomán elfogták, s előbb az Újépületben, majd a königgrätzi várban raboskodott. Második felesége elhagyta, s amikor 1855-ben kiszabadult, az alkoholban keresett felejtést. *Krinolin-ers* című gúnydaláért, melyet a solferinói osztrák vereségre írt, Budweisba internálták. Szabadlára helyezése után az idegbaj teljesen elhatalmasodott rajta, s 1861-ben testi-lelki roncsként halt meg.

*

Költői pályája az Athenaeumban indult, 1838-ban. A szentimentalizmus jegyében kezdett írni, elsősorban szerelmi dalokat. A *Barna szemek dicsérete* a sikerültebb versei közé tartozik: a kollégiumi diákköltés vidám frissessége sugárzik belőle. Politikai költészetének fontos témája Lovassy László tragédiája (*Lovassy dala*). Ekkor írta *A börtönben* első változatát; a vers csak 1861-ben jelent meg. A pattanásig feszülő indulat fonódik össze benne az erős gondolatisággal. Sárosy Gyulát is megihlette a lengyelek hősie szabadságküzdeme. A *hölgyek hölgye* c. verse egy hőslékű lengyel nő alakjában a korszak hazafias nőideálját énekelte meg. Újszerű, demokratikus vonás a versben, hogy a szabadságról mint

„népszabadság”-ról szól. Más szláv népek sorsa, irodalma iránt is figyelmet tanúsított. - Lefordította Ján Kollár művének, a *Slávy dcerá*-nak egyes részeit, s néhány szlovák nyelvű verset is írt. Aradon a román népköltészet iránt is érdeklődött. Szatirikus versei éles támadások Metternich rendszere ellen (*Némák joga*), vagy a konzervatív nemesi magatartást gúnyolják (*Ó-aradi Maradi Mihálynak fejtől való fája*). A nemesi életideál kritikus szemlélete vezette el a népiességhez (*A rákász lány, Aradi népdal*). Szatíra és népiesség találkozik az *Úriszékben*, mely a népet sújtó feudális igazságszolgáltatásnak Eötvösével rokon szellemű, éles költői kritikája. A forradalom alatt előbb lelkesítő dalokat írt Petőfi modorában (*Toborzó, Vészdal*), majd hozzáfogott a Ponyvára került Arany trombitának, a forradalom és a szabadságharc népies verses krónikájának megírásához. A 13 „lehelet”-ből, vagyis fejezetből álló mű eredetileg epikus jellegűnek indult: a nagy történelmi eseményeket foglalta össze, magyarázta elképzelt népi hallgatóság számára. A kidolgozás közben a költőt mindinkább elragadták indulatai, s egyre szenvedélyesebb hangon kommentálja Jellasics lázadását, Lamberg kivégzését, Bem erdélyi csatáit stb. A műnek épp ez az elhatalmasodó lírai szenvedély a legfőbb értéke, népiessége mellett. Ezekkel a szavakkal kezdődik az Arany Trombita: *Véreim, magyarok! Nagy időket élünk/ Trombitahangokon s ágyukkal beszélünk* - a végén, pedig azzal biztat az általános felkelésre, hogy *Ott leszek magam is Aranytrombitámmal*. Sárosy rajongó lelkesedéssel ír a szabadságharc hőseiről, a magyar husárokról, a vezérekről, a magyar szabadságért harcba siető külföldiekről. Az Arany Trombita a nép számára készült, és a nép szemléletmódját, gondolkodását, képzeletvilágát igyekszik követni. Versformája a hagyományos, magyaros páros rímű tizenkettes, nyelve tele van népi szólásokkal, kifejezésekkel. Művének sikere volt: ő maga több ízben felolvasott belőle népes hallgatóság előtt; példányait később, amikor már tiltott, üldözött kiadvány volt, sokan kockázatot vállalva is rejtgették.

*

A szabadságharc leverése után a kétségbeesés, a tehetetlen düh fakad fel verseiből. Gúny és gyűlölet fűti *Farsangi dal* c. versét, mely kéziratos másolatokban terjedt. A vers Aradot és Pestet, a kivégzések helyét idézi, a költő együtt érez a bujdosókkal, Kossuthal. Megrázó kifejezése ekkori lelkiállapotának a Költői átalakulás döbbenetes képekben állítja elénk a leigázott ország látványát. A nemzeti tragédia átérzése szembefordítja Sárosyt az igazságos gondviselés hitével, az istenhittel: *Hol vagy Isten?* című versében gúnyos kérdések sorozatával fejezi ki kételkedését, tagadását. A börtönben hiteles lírai tudósításokat ír a fogság okozta testi és lelki szenvedéseiről, s kifejezi még ekkor is töretlen forradalmi öntudatát (*Az Újépületben, Éjjel, Börtöndal, Iszonyú puffanás, Verhör, Babylon imája, Azt kérdeked galambom*). Kiszabadulása után, 1856-ban írta az *Ingeborg, önszületése napján* - egyik legszebb lírai alkotását. A női név mögött, melyet a Frithjof-mondából vett a cenzúra megtévesztése végett, maga a költő rejtőzik: végigtekint életén, számot vet múltjával, s a megtett köteleesség önértékével vigasztalja magát sok-sok szenvedéséért. Későbbi versei már a hanyatlás jeleit mutatják. Mind több köztük a rögtönzés, az alkalmi vers, a meddő, üres reflexió. Petőfi emlékének hódol *A csárda romján* címűben, más költeményeiben a halálvárás, az élettől való búcsúzás hangulatait fejezi ki (*Az én aratásom, Utolsó levél*).”

Forrás: www.irodalmiradio.hu

Foto: Kiss

A költő sírja Budapesten, a Fiumei-úti Nemzeti Sírkertben található (29-1/0/1/6 sírhely), a Deák-mauzóleumtól jobbra, száz méterre. A síremlék tardosi mészkőből álló lapemlék, a név Sárossy-ként van feltüntetve rajta. Az eredeti síremlék tönkrement, a jelenlegi síremléket a rendelkezésre álló információk szerint 1976-ban állították. A sírhely a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság által védett „A” kategóriás sír.

Adatközlő: Nebehaj Barbara

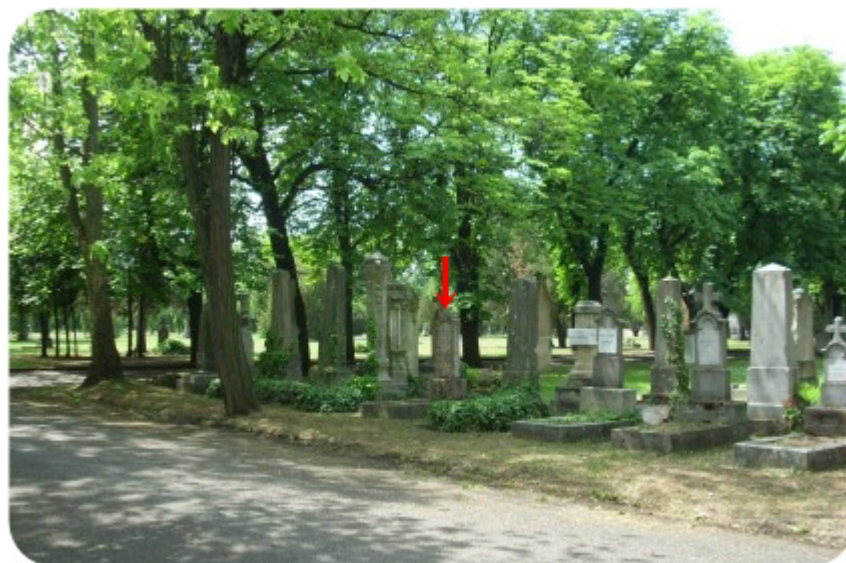

Foto: Kiss

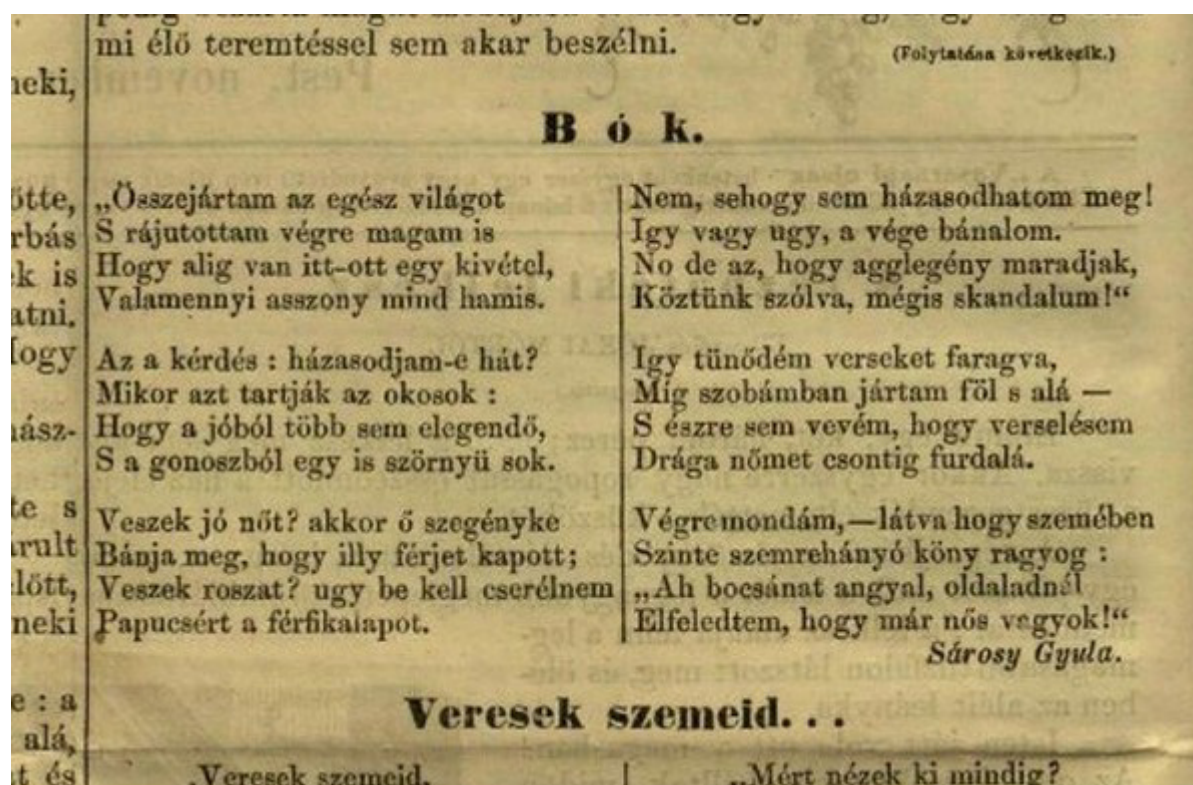
Foto: Kiss

Sárosy Gyula emléktablója a borossebesi „Zaránd-vidéki Múzeumban”

Sárosy Gyula felmenői nem rendelkeztek ősi borossebesi gyökerekkel. A család kismemesi származású, Szatmár-vármegyéből került Borossebesre, hol a költő édesapja Sárosy Lajos a gr. Königsberg-Rottenfels család uradalmának gazdatisztjeként tevékenykedett (az 1817-ben bekövetkezett haláláig). A gazdatiszti beosztás velejárójaként került sor a család elhelyezésére az egyik uradalmi házba. Édesanyja, Dabasi Halász Katalin két gyereknek adott életet, 1814-ben Veronkának és két évvel később az ifjabb Lajosnak, ki a költői életben a

Gyula keresztnévet használta. Jövendő költőnk már egy éves korában árvaságra jutott. Részletesebb életrajzát és munkásságát megismerhetjük az irodalmi és életrajzi lexikonokból. Petőfi kortársa volt, bár életműve nem vehette fel a versenyt a költőóriással, de így is sok maradandót alkotott. Az újabb kor irodalmi köztudatából méltatlanul lett mellőzve. Amíg a hatvanas évek Magyarországon, a középiskolai irodalmi szöveggyűjteményben a szintén sebesi, de román költő, Mihai Beniuc egy verssel képviselteti magát (bár nem volt kötelező tananyag), addig Sárosy neve említésre sem kerül. Az életrajzi leírásokat böngészve egy nehéz sorsú, hányatott életű költő pálya- és vesszőfutását ismerhetjük meg, amin keresztülment élete folyamán az tíz embernek is sok lett volna. Szülővárosában, halála után utcát neveztek el róla (most: Bdul. Victoriei). A román idők beköszönte a szülőház lebontását, a róla elnevezett utca nevének megváltoztatását, a tiszteletére elhelyezett emléktábla szétzúzását hozta. (a szerk.)

Sárosy Gyula verse egy 1857-es Vasárnapi Újságban

* * *

A boros-sebes-menyházai keskenyvágányú vasút

„A boros-sebes-menyházai keskenyvágányú vasút 1893-ban épült, a boros-sebesi uradalom új tulajdonosának, Wenckheim Frigyes grófnak költségén s az arad-csanádi egyesült vasutak mérnöki személyzetének felügyelete alatt. E vasút építtetője azért nagy pénzbeli áldozatot hozott; ő és néhai Boros Béni, ki a vasút eszméjét először vetette fel s azt közreműködésével meg is valósította, azon czélt tűzték ki magok elé, hogy e vasúttal megyénk ezen elhanyagolt, bár éppen nem szegény, vidékét bevonják a forgalom körébe. A vasút az Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak boros-sebesi állomásából kiindulva s az ottani kőbányát érintve, a déznai völgyben halad Menyházaig. A pálya egész hossza 21,3000 mtr. Boros-Sebestől Menyházaig a pálya folytonosan emelkedik; a magasságkülönbség a pálya kezdő és vég pontja között 172.53 méter. A vonalak Déznától Menyházaig terjedő részén, hol a déznai patak völgye igen szűk, sok forduló s azon kívül több lemetzés is vált szükségessé, dacára annak, hogy éppen

A kisvasút állomásai:

Távolság:	Név 1918-ban:	Régebbi név 1911-ig:	Épület:
0 km	Borossebes	Boros-Sebes rendező állomás	Kétállású fűtőház
		Boros-Sebes vasgyári megálló	
4 km	Parázs	Szelezsán-Prezest rakodó mh.	36 m ² állomási őrház
9 km	Bajnokfalva	Bohány rakodó mh.	36 m ² állomási őrház
12 km	Dézna	Dézna állomás	70 m ² irodával, váróhelyiséggel bővített őrház
16 km	Kisróna	Ravna megállóhely	36 m ² állomási őrház
18 km	Menyháza	Monyásza megállóhely	36 m ² állomási őrház
20 km	Menyházafürdő	Menyháza fürdő mh.	70 m ² irodával, váróhelyiséggel bővített őrház, egy állású fűtőház
	Menyháza-gyártelep*	Menyháza állomás	36 m ² állomási őrház

* Csak teherforgalom számára

Forrás: www.kisvasut.hu / Felek Ferenc

a terepre való tekintettel keskenyvágány (46 cm) alkalmaztatott. A vasútvonal állomásainak száma hét s azok így következnek: 1. Boros-Sebes rendező állomás, Boros-Sebes vasgyári megálló, 3. Szelezsán-Prezest rakodó megállóhely, 4. Bohány rakodó megállóhely, 5. Dézna állomás, 6. Ravna megállóhely, 7. Monyasza megállóhely, 8. Menyháza-fürdő, 9. Menyháza állomás. A fővonalból több iparvágány ágazik ki és pedig: Prezesten a fűrészmalomhoz, Menyházán a márványfűrészhez, a meggyesvölgyi mészkőbányához, a vasolvasztóhoz és a márványbányához. Ez utóbbi iparvágányt egész a Codru hegységig meghosszabbították; hossza 7 km, s legnagyobb emelkedése 0,7 %.

E vasútvonal építésénél figyelemmel voltak a takarékosagra; a vonalat lehetőleg az uradalom területén vezették, hogy a kisajátításokat elkerüljék; a szükséges töltés-anyag a pálya mellett lévő területről vétetett; a hidak, tekintettel az uradalom nagy erdőségeire, fából készültek; a síneknél a szilárdság érdekében már inkább mellőzték a takarékoságot s folyóméterenként 10.9 kg. súlyú aczélsíneket alkalmaztak, melyek megengedik, hogy a vonatok 25 kmnyi óránkénti sebességgel haladjanak. A tölgyfa anyagot az uradalom erdőségeiből nyerték. A pályatest kiépítése 84700 köbméter földtöltést s 6000 köbméter bevágást igényelt;

útátjáró készített 49; a felhasznált kőanyag 2410 köbméter volt. A hidak száma 67, összes nyílása 167 mtr; faanyaguk 237 köbméter. A fővágány hossza 22,037 mtr. Felhasználtatott a felépítményre 37,686 drb. talpfa, 608 tonna vasanyag s 15,649 köbméter kavics; a váltók száma 23, fordító korongoké 2. Boros-Sebesen az aradi és csanádi egyesült vasutak állomása közelében van az átrakodó és rendező állomás, úgyszintén egy lokomotív-szín két lokomotív-állással s egyéb állomási berendezéssel. A magas-építményeknél bizonyos csínt fejtettek ki; Déznán csinos felvételi épület és külön áruraktár, Menyháza-fürdő megállóhelyen szintén igen csinos felvételi épület van. Az őrházak száma 5, egyéb építmények: 1 nyílt rakodó, 1 árubódé, 1 pályafenntartási raktár, két állomási árnyékszék, 4 igen egyszerű szerkezetű vízállomási kút, 2 tisztító gödör, 1 hídmérleg 10,000 kg. Teherbírással, 1 lokomotív-szín két lokomotívra (Boros-Sebesen) és egy másik 1 lokomotívra (Menyházán).

Menyházafürdő, 1902. körül

A vasútvonal felszerelése: 2 drb három csatlós 3,3 t. tengelynyomású, 10 t. adhaesió súlyú lokomotív a bécsi Sigl-féle gyárból, továbbá személykocsik és fedett vagy nyitott teherkocsik. A személy és fedett teherkocsik az aradi Weitzer János-féle waggongyárból, a nyitott teherkocsik az arad és csanádi egyesült vasutak aradi gépgyárából kerültek ki. A kocsik igen jó szerkezetűek s nagy terhet bírnak el. A személyszállító kocsik az I., II. és III-ik osztálynak felelnek meg s minden osztályból két kocsi van, az összes személykocsik száma 6. Az első osztályú kocsik kiállítása igen fényes. Ezen kívül van: 2 kombinált podgyász- és postakocsi, tíz 8 kerekű fedett s 21 nyitott teherkocsi 6 t. teherbírással, 10 négykerekű nyitott teherkocsi 4 t. teherbírással, 1 hajtány s 6 pályakocsi. Járművekre összesen 93,000 frtot fordítottak. A vasút kiépítése 210,000 frtba került; ehhez hozzáadva, a járművek 93,000 frtnyi költségét, a teljesen felszerelt vasút költsége 303,000 frtra vagyis kilométerenként 13,765 frtra rúgott. E vasút például szolgálhat a jó és igen olcsó keskeny vágányú vasút építésére.”

Forrás: Gaál Jenő „Arad vármegye monográphiája”

„A kisvasút a monyászházai fürdőbe (a település neve 1910-től Menyháza) igyekvőkön kívül a környék kőbányáiból vörös márványt szállított az aradi építkezésekhez, illetve a cukorgyártáshoz szükséges mészkövet a mezőhegyesi cukorgyárba.

A trianoni békeszerződés után a kisvasút 1920-tól Romániához került. A 2 pályaszámú gőzmozdonyt az AEGV szerezte meg, ahol a pályaszámát megtartva 1927-ig Békéscsabán dolgozott, majd eladták gróf Wenckheim Lászlónak, aki tarhosi uradalmában üzemeltette.

Linia C.F.F. (CFF Line)	Lungime (Length)
Sebiş – Moneasa, construită (built in) în 1890	21 km
Dezna – Valea Sebiş, construită (built in) în 1934 (C.A.P.S.)	10 km
Valea Rănuşa, construită (built in) în 1934 (C.A.P.S.)	4 km
Valea Moneasa, construită (built in) în 1934 (C.A.P.S.)	2 km
Valea Neagră, construită (built in) în 1934 (C.A.P.S.)	2 km
Total	39 km

A kisvasúton mindinkább a faanyagszállítás került előtérbe, ezért 1934-ben négy kisebb-nagyobb szárnyvonal épült ki összesen 18 km hosszúságban. A második világháború után a kisvasút üzemeltetője 1948-tól a Romániai Erdei Vasutak (röviden CFF) lett. Ebben az időszakban is több gőzmozdony látta el a vontatási szolgálatot.”

Forrás: Dr. Horváth Ferenc

*

Gyerekkoromban, 1961-ben én is utaztam a kisvasúton Menyháza-fürdőre. Ekkor még nem gondoltam, hogy ez volt az első és egyúttal az utolsó vasúti utazásom a Dézna-patak völgyében, mivel a következő évben a kisvasút működése (69 év után) megszűnt. (a szerk.)

*

1914-ben készült felmérés a környékbéli egyéb kisvasutakról:

Helyszín:	Tulajdonos:	Hossza:	Nyomtáv:	Jármű:	Feladat:
Borossebes	Mairovitz Emil	180 vfm	600 mm	4 kocsi	téglagyár
Borossebes	Benstein Manó	3 140 vfm	600 mm		bánya
Menyháza	gróf Wenckheim Frigyes	2 517 vfm*	600 mm		erdészeti
Borossebes, Keszend	herceg Sulkowsky J. Mária	552 vfm	760 mm		erdészeti

* 1915-ben 2 947 vfm

Forrás: www.kisvasut.hu / Felek Ferenc

A kisvasút személyzete 1916-ban

Borossebes állomás:

- Czimbal János motorvezető
- Éber Károly kocsisvizsgáló lakatos
- Bartos György fékező
- Patkó András fékező

Dézna állomás:

- Gál Dezső állomási előjáró
- Szöllősy József pályafelvigyázó

Menyházafürdő:

- Bérczi Imre állomási előjáró

Az egykori déznai állomásépület, tervrajza

Forrás: www.kisvasut.hu / Felek Ferenc

A borossebesi *Patkó András* (fékező) a Vasúti Almanach-ban

316 Aradi és csanádi egyesült vasutak			
Kocsis Mihály Szakács Gyula Hivatalosolga: Husztik András Főkalauzok: Kolozsvári János Liptai János Urbányi János Teleki Márton Boros Pál Pataki János	Raffner Jenő Sándor János Tóth Imre Thury Mihály Patkó András Gyuráki András Horvát József Szegedi Ferenc Rada János Szekfi Lajos Orbán József	Nagylak. Állomásfőnök: Lázár Szilárd h. Állomásfelvigyázó: Ta- kács István Apátfalva. Állomásfőnök: Imreh Sándor e. Állomásfelvigyázó: Bácsi Béla.	Kisjenő. Állomásfőnök: Lengyel Ferenc e. Hivatalnok: Ha- dik Kálmán Simánd. Állomáselőjáró: Kra- novszky Ede Zimánd.

Forrás: Magyar Vasúti Almanach 1911. (316. old.)

*

Mind a három mozdonynak volt neve, a Wenckheim-család tagjairól nevezték el: Pál(1), László(2) valamint Kriszta(3). Az első két jármű Bécsújhelyen, a Georg Sigl-ről elnevezett gépgyárban készült, 1893-ban. A harmadik mozdony, négy évvel később, már a magyar ipar terméke volt, Aradon a Waitzer János-féle vagongyárban gyártották. (a szerk.)

A 3. pályaszámú mozdony a „Kriszta” volt

Későbbiekben két mozdonyt átneveztek: Horea és Avram Iancu lett az új nevük.

Forrás: Pagini Sebişene 1996/1

„Pál” (fent) és „Kriszta” nevű mozdonyok [és a pályamunkások] a fűtőházak előtt (lent)

Forrás: www.kisvasut.hu / Felek Ferenc

Képtulajdonos: Patkó András [Andor]

Menyháza-fürdő 1930. Álló sor, jobbról a második: Patkó András kisvasút - kalauz

Patkó András (CFR) vasutas igazolványa 1929-ből, a dokumentum az unoka: Patkó András [Andor] tulajdonában

Foto: Kiss

erdely.ma
 egy szebb holnapért

Agrárhitelekkel virágzik az üzlet!

Most igényelhet!
 • Letéti jegyek ellenében ny

augusztus 11. szombat Zsuzsanna, Tiborc napja
 [m.erdely.ma](#)
1 EURO: 4,5396 RON 100 HUF: 1,6322 RON

▶ ajánló
 ▶ autonómia
 ▶ dokumentum
 ▶ életmód
 ▶ gazdaság
 ▶ hátrányban
 ▶ hitvilág
 ▶ jótékonyosság
 ▶ kistérség
 ▶ környezetünk
 ▶ közéletünk
 ▶ kultúra
 ▶ Magyarország

A felelősség különös dolog. Csak egyetlen személyben lehet otthon, csak egyetlen személy birtokolhatja. Megoszthatod másokkal, de a rád eső rész ezzel nem lesz kisebb. Átruházhatod, de akkor is veled marad. Elháríthatod, de nem lökheted el magadtól. (Rickover, Hyman G. (1900-1986), amerikai admirális és tudós)

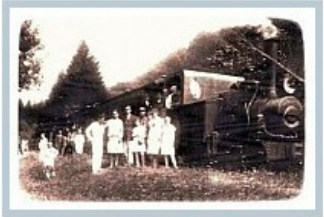
■ **múltidéző**

2012.08.06. | 07:53 **50 éve szűnt meg a Borossebes–Menyháza kisvasút!**

 Ajánlom 3

Gr. Wenckheim Frigyes a borossebesi uradalom 14. tulajdonosa 1892-től nagyarányú fejlesztésbe kezdett az uradalom szinte valamennyi területén.

A grófi család fő tartózkodási helye ugyan az ókigyósi, Ybl Miklós által tervezett kastély volt, borossebesi tartózkodásuk alkalmával az 1814-ben Waldstein által építtetett udvarházukban laktak, mit a helybeliek kastélynak emlegettek.

Megemlékezés a sajtóban az ötven éve megszűnt kisvasútról

NYUGATI JELEN

ELEN RÉGIÓS NAPILAPBANI Hirdetését 5 nyugat-romániai megye ma
 [Reklám | Publicitate](#)

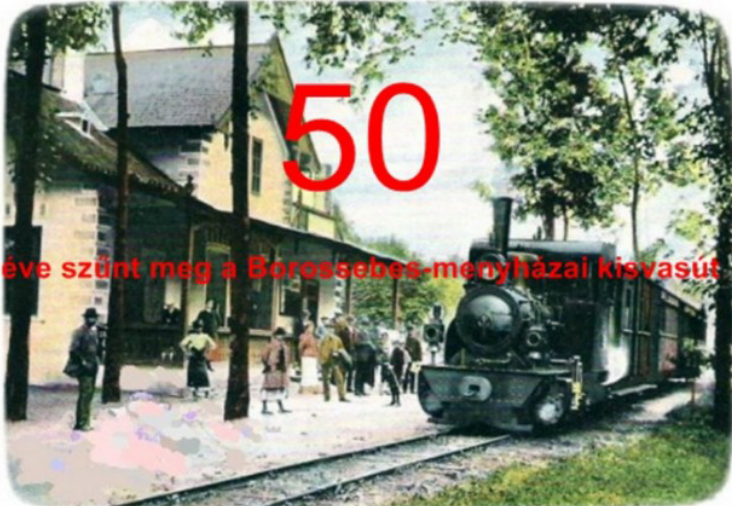
Arad | Fehér | Hunyad
 Temes

Jelenidő | Álláspon

Apróhirdetés | Maga

NyugatiJelen.com » 5

50 éve szűnt meg a Borossebes–menyházai kisvasút!

50

50 éve szűnt meg a Borossebes–menyházai kisvasút

Üdvözlét Menyházáról.

Weisz Ignác Kiadása No. 2008

Több európai pénzt kell juttatnunk a magyar gazdáknak és vállalkozóknak.

Kapcsolat / Contact

24., 19.07 – Emma

spont

Chirmiciu András

Jámbor Gyula

Kilin Sándor

Puskas Péter

szombaton 12 órakor

Hírek: [50 éve szűnt me](#)

ONLINE KÖNYVESBOLT

Irodalmi Jelen Könyvek

<http://shop.irodalmijelen.hu>

Naponta frissítve!

<http://www.irodalmijelen.hu>

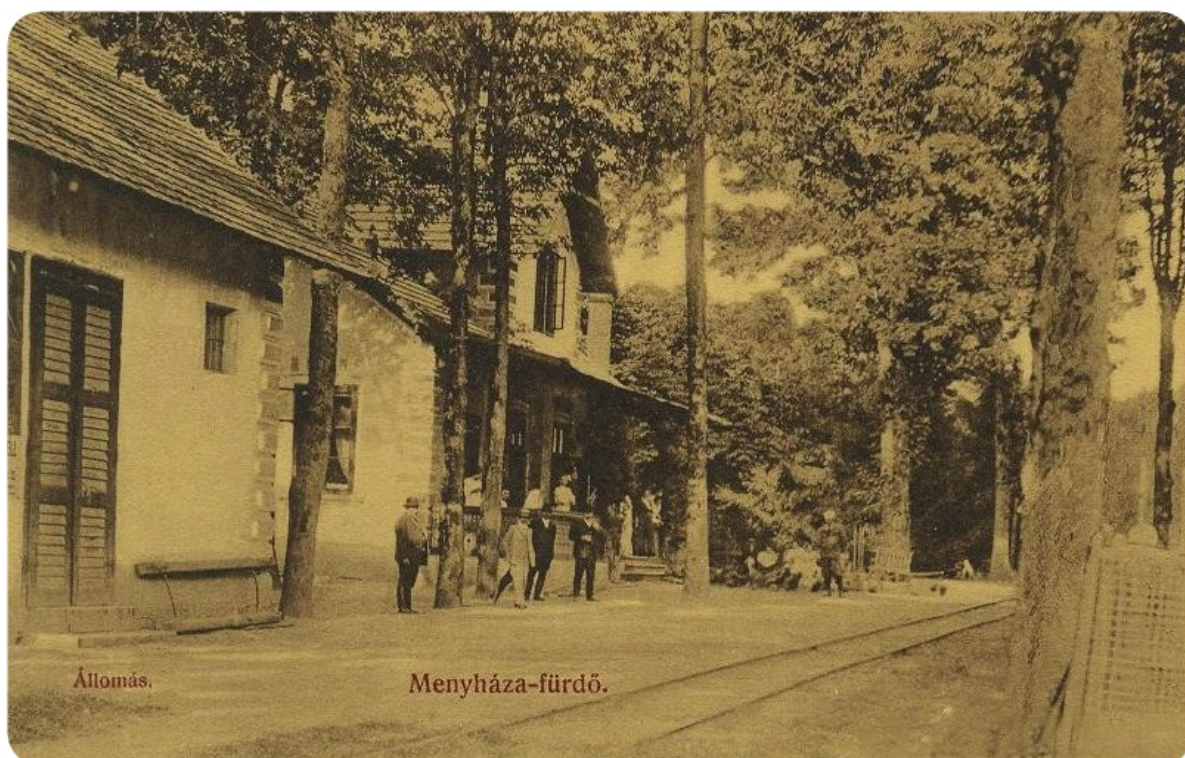
Az Irodalmi Jelen

Képtulajdonos: Patkó András [Bandi]

Egy Sigi mozdony. A masiniszta: Patzelt András, kalauz az utasok között álló Patkó András, 1930. körül

Menyháza-fürdő „felvételi épülete”

Borossebes-menyházaí h. 6. vasut, aradí és csanádi egyesült vasutak kezelése alatt. Erv. 1916. okt. 1-tól

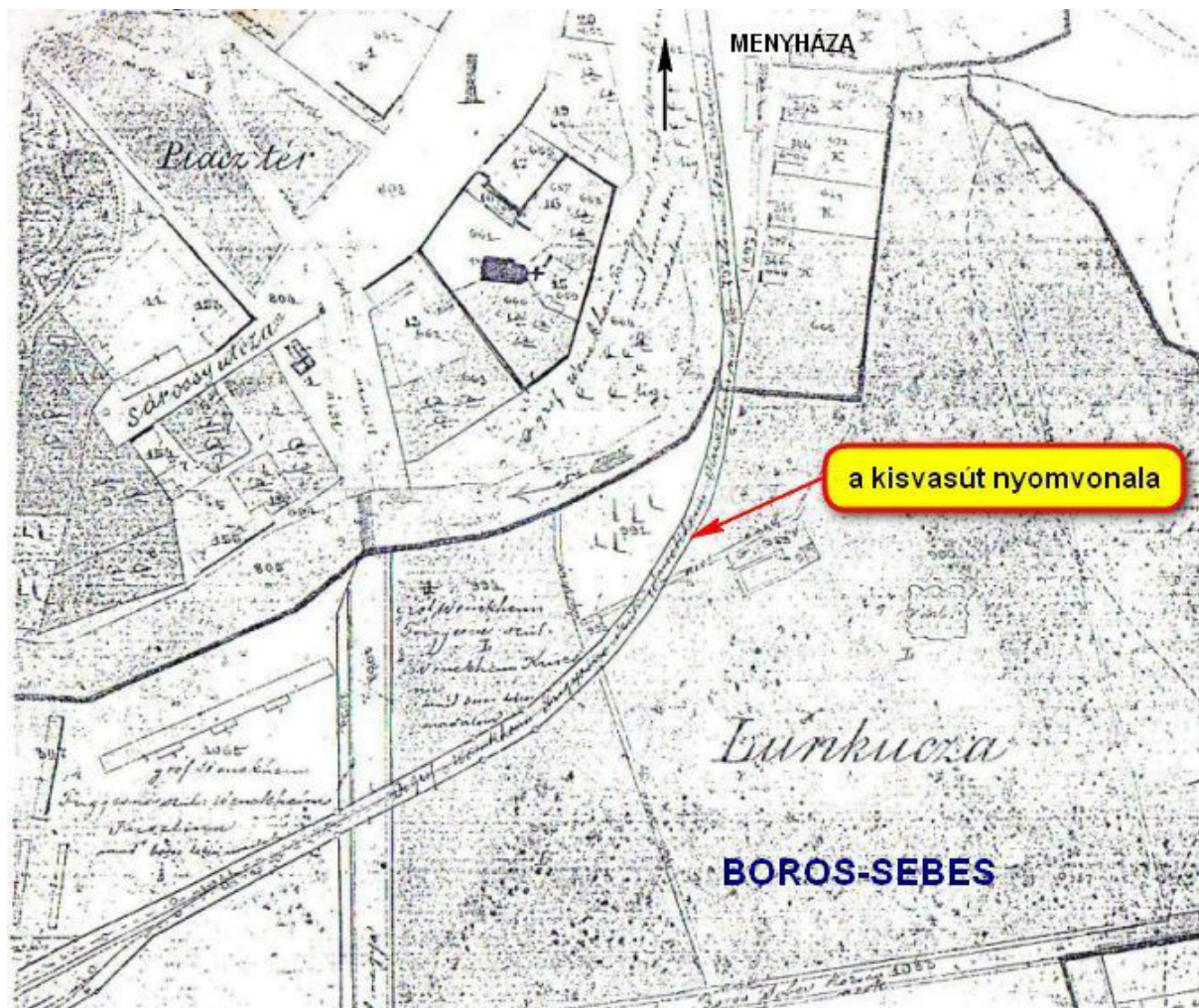
386. Borossebes—Menyházafürdő. (Keskenyvágányu vonal).

Menetidő állásban		Vv.		I-III		Arad 382		Bród 382		843		748		Vv.		641		I-III	
I	II	III	I	II	III	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Borossebes-ről																			
40' 24	12																		
90' 70	40																		
90' 70	40																		
120' 90	60																		
120' 90	60																		
120' 90	60																		

Az állomásoknak neve mellett jobbról álló időadatok alulról felfelé olvasandók.

Menetidő állásban		Vv.		I-III		Arad 382		Bród 382		843		748		Vv.		641		I-III	
I	II	III	I	II	III	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Borossebes-ről																			
40' 24	12																		
90' 70	40																		
90' 70	40																		
120' 90	60																		
120' 90	60																		
120' 90	60																		

Borossebes-Bu-
tyin—Menyháza
és vissza.

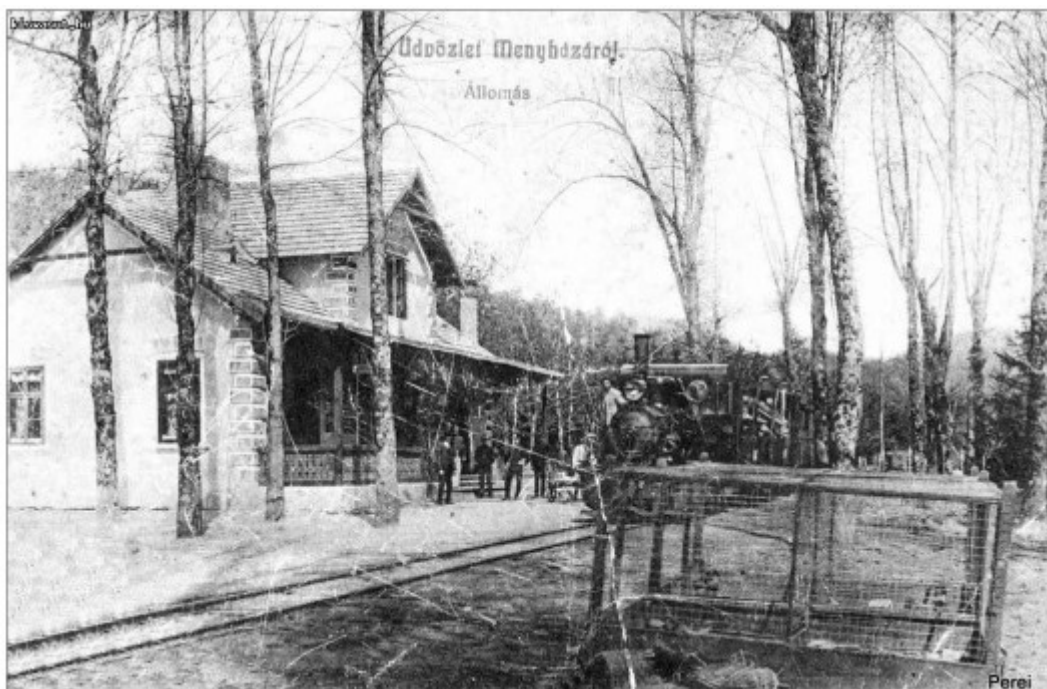
A kisvasút nyomvonala Borossebes belterületén, egy korabeli várostérképen

*

Egy kisvasút menetrend 1914-ből

Borossebes—Menyházafürdő.									
G1,3 642	M1,3 602	M1,3 604	Km.	Borossebes-menyháza h. é. vasút. ♦	M1,3 601	G1,3 641	M1,3 603	♦ Im Betriebe der Vereinigten Arrader u. Csanáder Eisen- bahnen.	
10:18 x10 31 x10 46 11 02 x11 17 x11 27 11:33	12 45 x12 58 x1 11 1 22 x1 36 x1 46 1 52	6 40 x6 53 x7 08 7 17 x7 31 x7 41 7 47	1 4 9 12 16 18 20	ab Borossebes 311 an Parázs Bajnokfalva . . . Dézna Kisróna Menyháza an Menyházafürdő ab	6 15 x6 03 x5 51 5 41 x5 27 x5 18 5 12	3:50 x3 37 x3 23 3 13 x2 45 x2 33 2:25	6 30 x6 17 x6 03 5 53 x5 39 x5 30 5 24		
Verkehrt bis 31/8. an Sf.		Verkehrt bis 31. August täglich. vom 1. Sept. an Sa.			Verkehrt bis 31/8. täglich. vom 1. 9. nur an So.		Verkehrt bis 31/8. an Sf.		

Forrás: Felek Ferenc

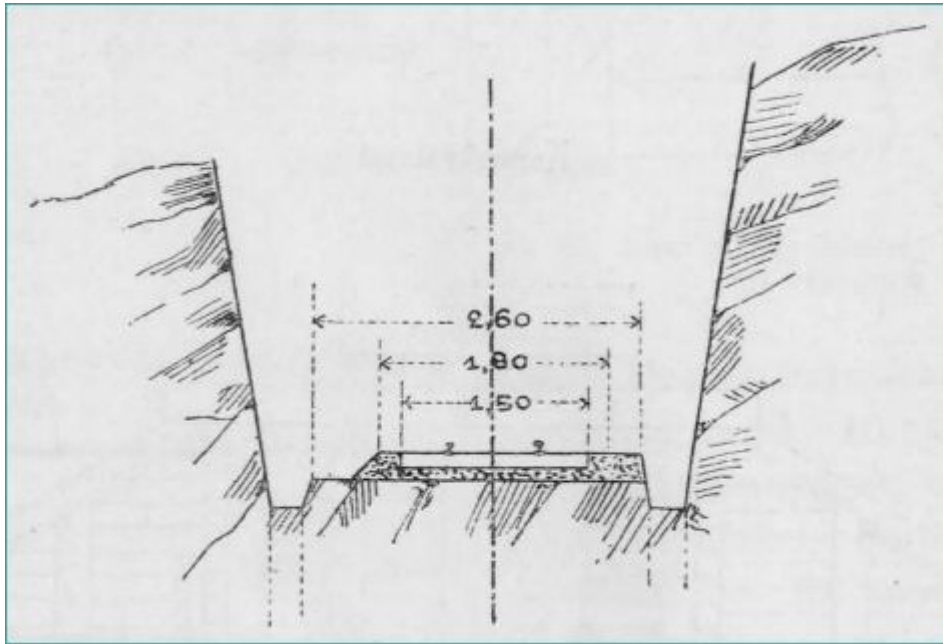
Képtulajdonos: Perei Árpád

„Kriszta” a menyházafürdői állomáson

Kisvasút a Menyháza-patak völgyében, 1894.

Foto: Vasárnapi Újság

Forrás: Bodányi Ödön

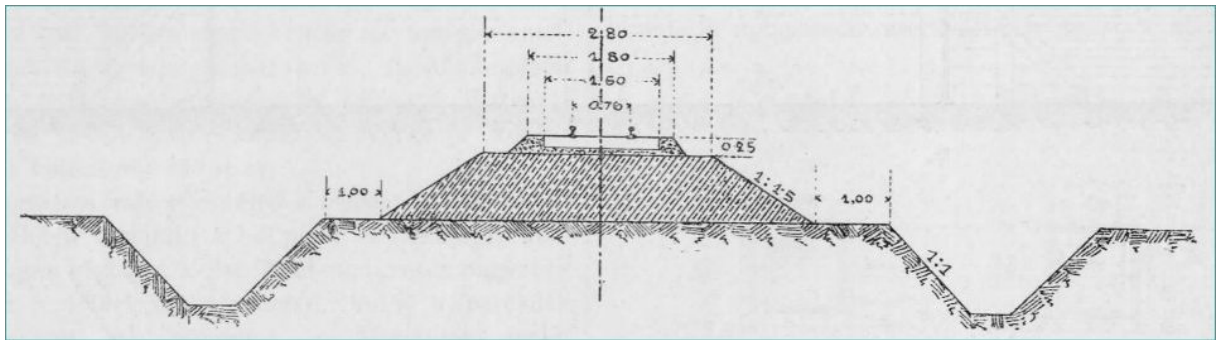
A borossebes-menyházai keskenyvágású vasút sziklavevágás-tervrajza, 1890-es évek eleje

Egy a bevágások közül, a Pilis-hegy ÉNy-i oldalában, kőúzdai szárnyvonal, 2012.

(pirossal jelölve: az eredeti domborzati szint)

Foto: Kiss

Forrás: Bodányi Ödön

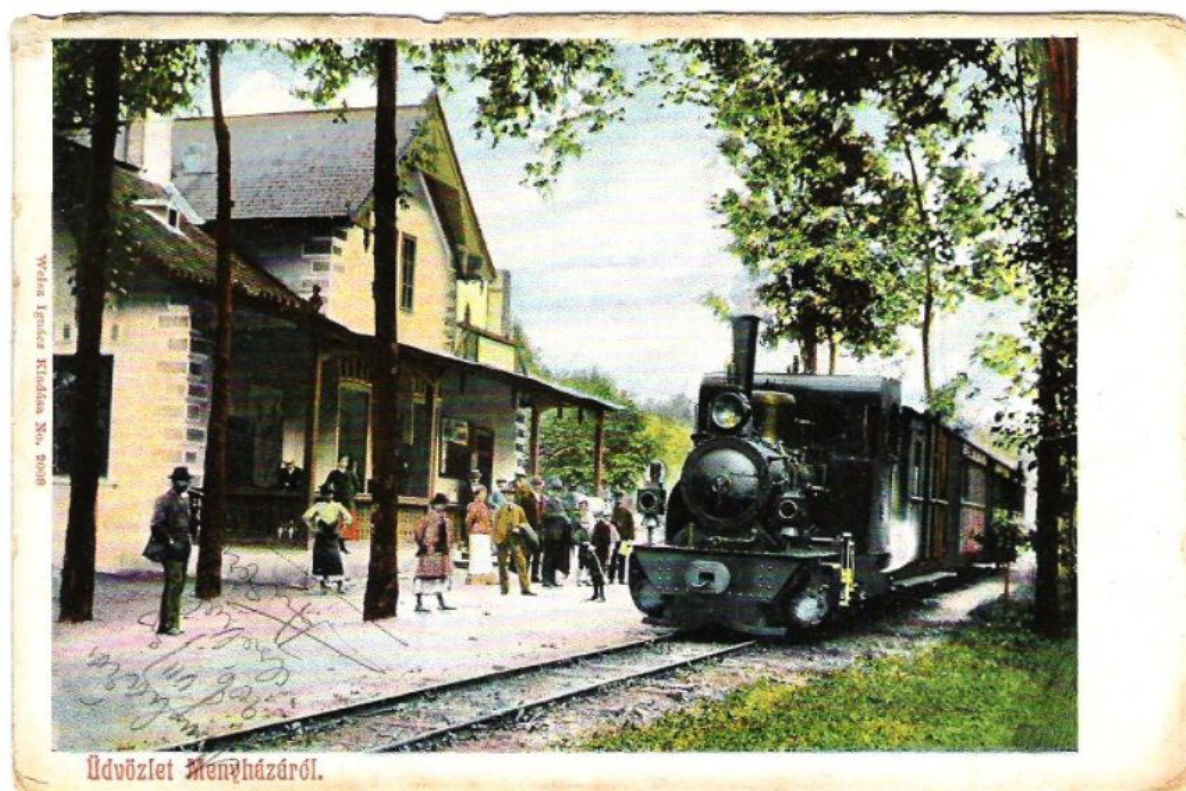
A borossebes-menyházai keskenyvágányú vasút töltés-tervrajza,
1890-es évek eleje

Az 1961-ben megszüntetett kisvasút nyomvonalát lassan visszahódítja a természet. A bontott sínanyag lépten-nyomon fellelhető, Borossebestől Menyházáig, kerítések, korlátok és egyéb felhasználások formájában.

(Kőzúzdai szárnyvonal, Borossebesen a Pilis oldalában)

Foto: Kiss

Forrás: www.okazii.ro

Menyházafürdő „felvételi épülete” és egy korabeli gőzös

„A Körös völgyében 1895-ben érte el a vasútépítés Nagyhalmágyot, ezen a szakaszon épült Halmágycsúcs földszintes épülete, ismét faverandával és faragott oromzattal. A szép természeti környezetben ez az architektúra különösen hatásos. Ugyanez jellemzi a keskeny nyomtávolságú szárnyvonal végállomásán, Menyházafürdő felvételi épületét.”

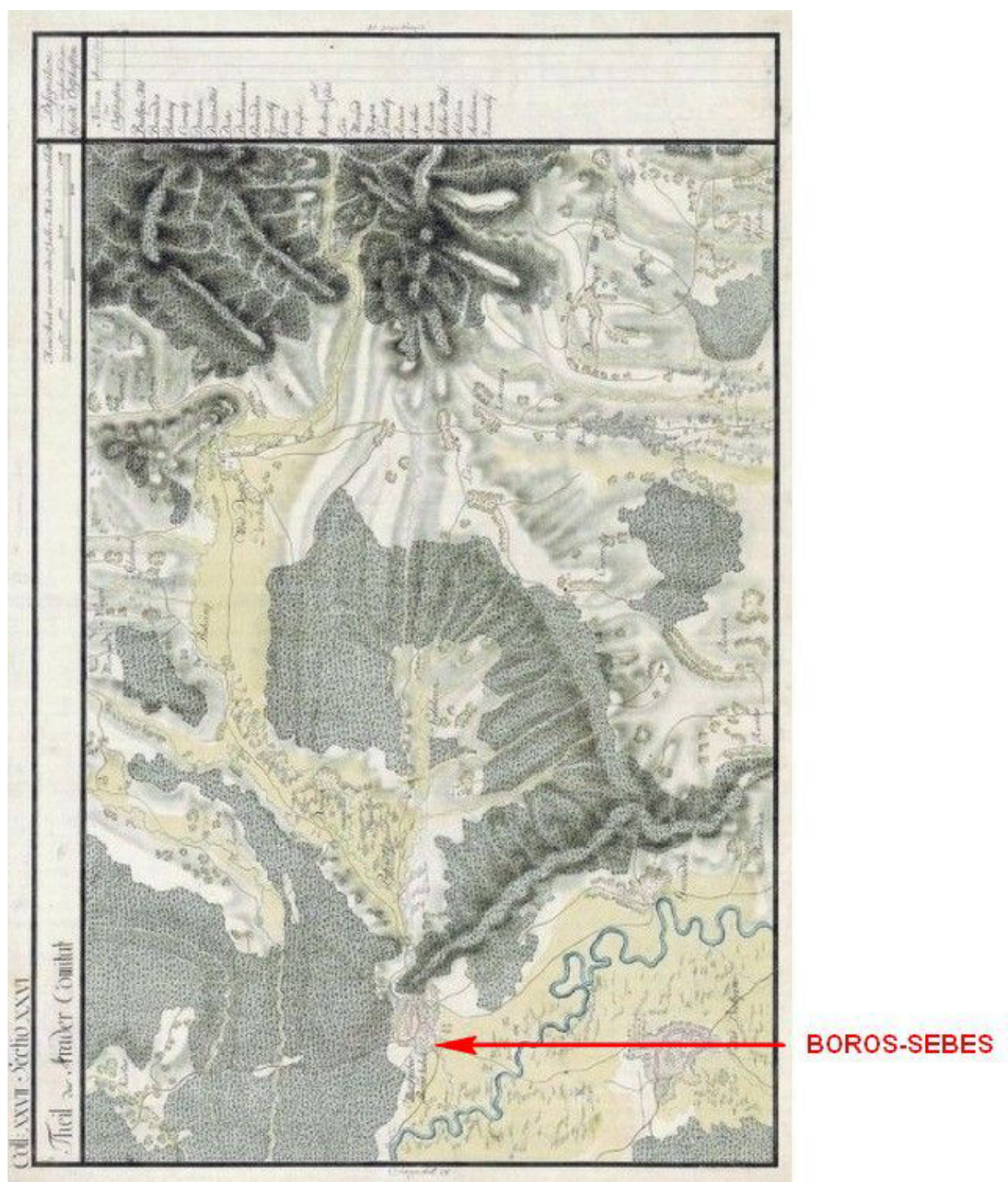
Forrás: Dr. Horváth Ferenc-Dr. Kubinszky Mihály

„A borossebes-menyházai keskenyvágányú vasút járó művei” 1893-ban.

Darab szám	A kocsik megnevezése	Téher- bírá	Ön- súly	A meddő súly aránya a haszonte- herhez 0/0	A kocsi ára
		t o n n a			frt
2	I. oszt. teremkocsi fékkel	—	4.1	—	4600
2	II. « személy « «	—	4.2	—	2750
2	III. « « « «	—	4.1	—	2500
2	Podgyász-és postakocsi «	6	3.8	63 ⁰ / ₀	2300
10	Fedett teherkocsi «	6	4.0	66 ⁰ / ₀	1950
21	Nyitott « «	6	2.0	33 ⁰ / ₀	1300
10	Nyitott 4 kerekű kocsi «	3	1.8	60 ⁰ / ₀	400

Az I. katonai felmérés (1763-1787.) Borossebes környékét ábrázoló része

Összevetve a mai műholdas felvételekkel, meglepő a pontossága. Látható a Fehér-Körös szabályozás előtti, korabeli állapota. A térkép 1782-ben készült.

Forrás: Wikimedia Commons

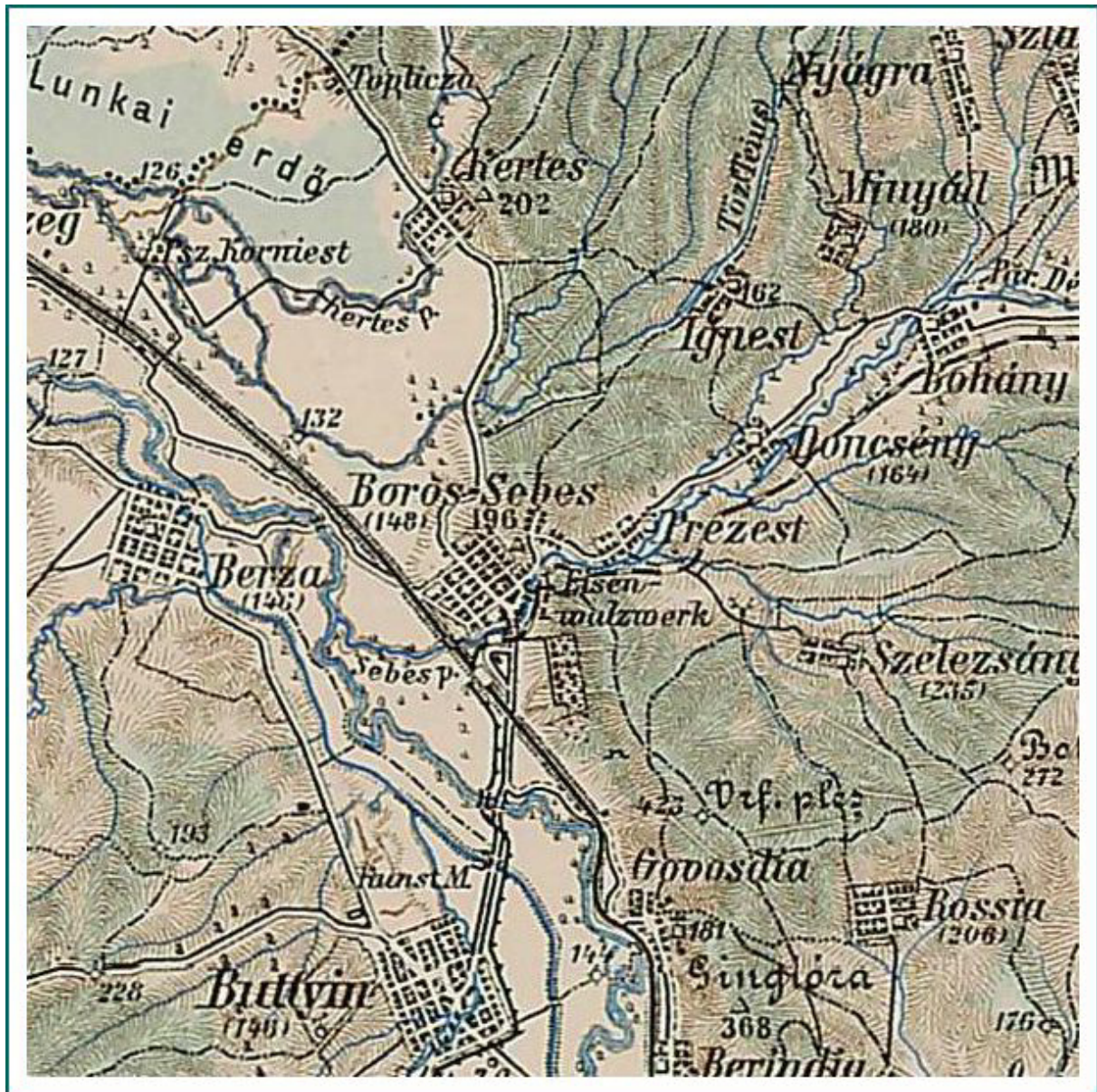
A II. katonai felmérés Borossebest ábrázoló része

Forrás: <http://archivportal.arcanum.hu>

A fenti térképen a II. katonai felmérés (1819-1869), Borossebest ábrázoló térképszelvénye látható. Az 1834 utáni időkből készülhetett, mivel az ez évben épült görög katolikus templom már fel van tüntetve. Látható az uradalmi-park körvonala, ettől délkeletre (a mai Bdul. Victorieii és a Str. Castanilor kereszteződésénél) egy korabeli gazdasági épület, vele szemben, az utca másik oldalán a Sárosy-ház egykori elhelyezkedését láthatjuk. A mai Bdul. Republicii és Str. Păcii sarkától kiinduló út mely az udvarháznál végződött, a mai parkot átlósan szelte át, északnyugati fele még ma is funkcionál, de mint keskeny sétaút a park árnyas fái alatt. Az utcahálózat még nem alakult ki úgy, amilyennek ma látjuk, ekkor még kevesebb a beépített terület. (a szerk.)

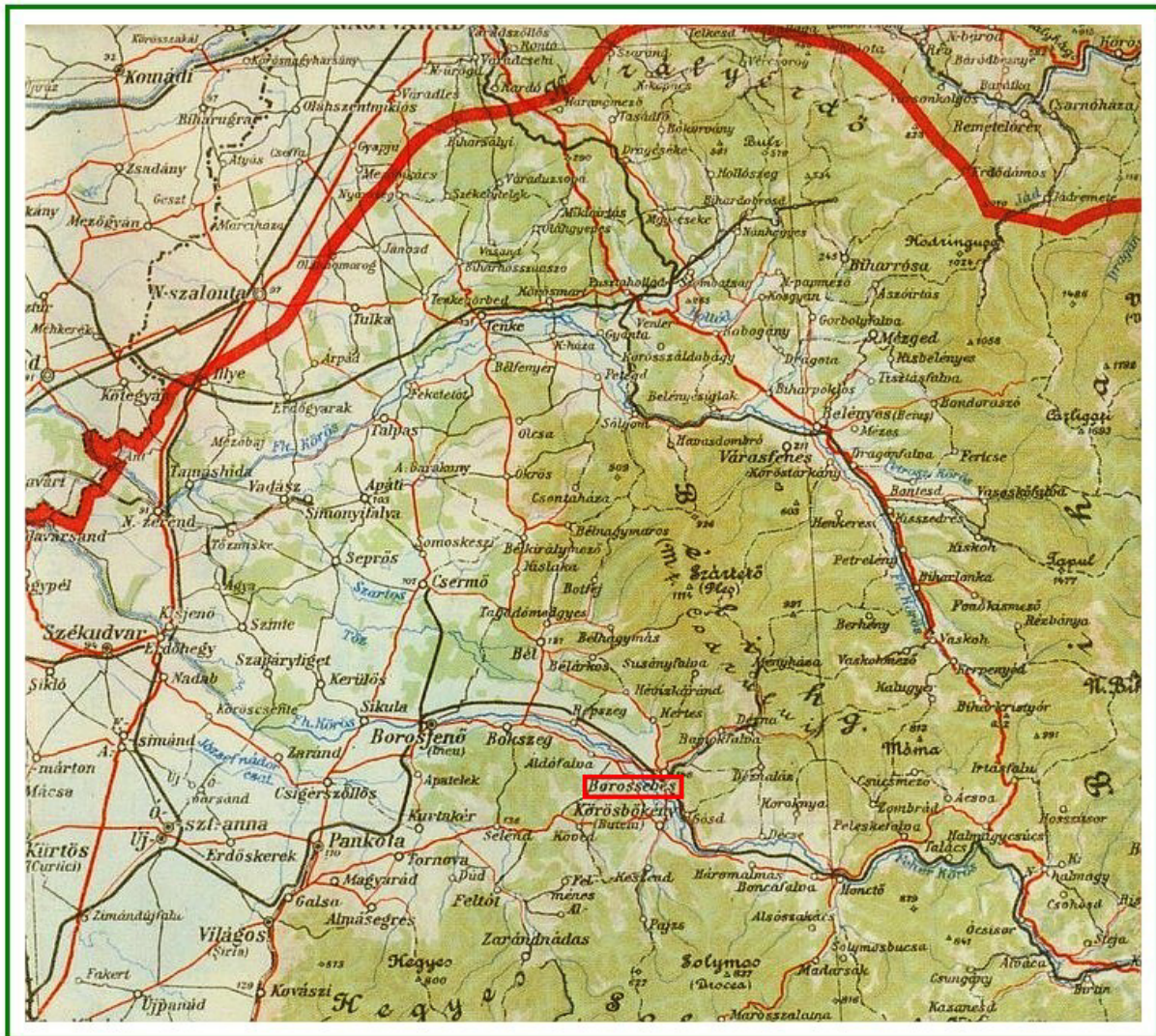
A III. katonai felmérés, Boros-Sebes és környéke

Forrás: <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm>

A harmadik katonai felmérés a Partiumban 1872-1884 között valósult meg. Az eredeti katonai változat alapját képezte a később kereskedelmi forgalomba hozott színezett, polgári térképeknek. Az 1893-ban épített Borossebes-menyházai kisvasút már szerepel a térképen. A sebesi vasgyár, mint egy esetleges hadiipari objektum is jelezve van (Eisen walzwerk). Ez az első térkép mely magassági adatokat is feltüntet, leolvashatjuk a város 148, a Piliske 196, valamint a Pilis/Plesa 423 méter tengerszint feletti magasságának jelzését. (a szerk.)

Borossebes környéke és a magyar-román államhatár 1940-1944 között

Forrás: <http://mek.oszk.hu/05000/05068/html/images/01.jpg>

↓ 1. bécsi döntés (Felvidék) 2. bécsi döntés (Észak-Erdély)

Borossebes a lexikonok tükrében

Boros-Sebes, oláh-magyar mváros, Arad vmegyében, Boros-Jenőhöz keletre 3 órányira: 50 kath., 586 n.e. óhitű, 291 reform., 5 zsidó lak., ref. És óhitű anyatemplommal. Határa hegyes völgyes; szőlőhegye, szép erdeje van; gyümölcsöscsel, fával, cserép-edényekkel kereskedik. F.u. gr. Königsberg.

Fényes Elek: Magyarország Geographiai Szótára, Pest, 1851.

Borossebes, kisk. A Fehér-Körös völgyében, Arad vm. B.-i j.-ban, (1910) 2596 magyar, oláh és német lak.; a szolgabírói hivatal székhelye, vasúti állomással, elágazással Menyháza felé, posta- és távíróhivatallal telefonállomással, csendőrőrsrel. Van vashámora és kohója, trachit-kőbányája, márvány- és mészbányája, hajlított fabútorgyára, fakereskedése, téglagyára, B. vidéki önszegélyző egylete mint szövetkezet. A nagy kiterjedésű B.-i uradalom 1387 óta a Losonczyaké (a XVI. sz.-ban Losonczy Istváné) volt ; 1566 elfoglalták a törökök, s ettől fogva a déznai vár bégje húzta jövedelmét. A török kiveretése után Zsigmond erdélyi fejedelem 1597. Ruszkai Kornis Gábor fejedelmi tanácsnoknak adta, kitől szalontai Toldy István kezére került. Utóbb a törökök ismét elfoglalták, s 25 évig bírták. A XVII. sz.-ban III. Károly Rajnald modenai hercegnek adományozta, ezt azonban mint hűtlent összes birtokaitól megfosztotta Mária Terézia s az uradalmat a kincstár által kezelte. Utóbb Waldstein-Wartenberg Ernő gróf bírta, kitől 1891. egy millió forinton gróf Wenckheim Frigyes vette meg. B. vidéke vasércekben gazdag, melyeket az uradalom több helyen műveltet; azon kívül gyümölcs és fa is bőven terem. 1893-ban Wenckheim gróf kiépíttette a B.-menyházai szárnyvonalat mely az arad-csanádmegyei vasút vonalához csatlakozik. Itt született 1816 febr. 12. Sárossy Gyula, az Arany –Trombita szerzője. V.ö. Márki Sándor, Dézna és vidéke. (Földrajzi Közlemények XV. 1887. 329-353.)

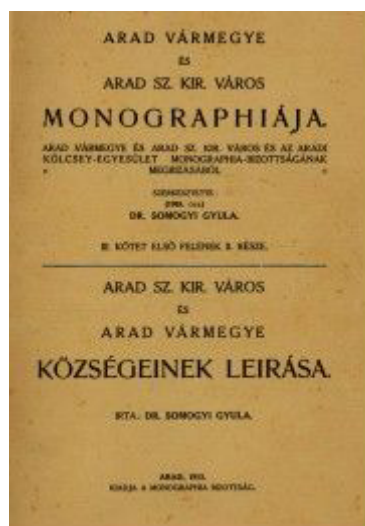
Révai Nagy Lexikona III. kötet, 567. old, Budapest 1911.

Kisközség a Fehér-Körös völgyében, Arad vmegye borossebesi j.-ban, (1891) 1862 magyar és oláh lak.; a szolgabírói hivatal székhelye, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal, postatakarékpénztárral. Van vashámora és kohója trachit-kőbányája és gőz-kőtörője. A nagy kiterjedésű B.-i uradalom 1387 óta a Losonczyaké (a XVI. században Losonczy Istváné) volt; 1566 elfoglalták a törökök, s ettől fogva a déznai vár bégje hozta jövedelmét. A török kiveretése után Zsigmond erdélyi fejedelem 1597. Ruszkai Kornis Gábor fejedelmi tanácsnoknak adta, kitől szalontai Toldy István kezére került. Utóbb a törökök ismét elfoglalták és 25 évig bírták. A múlt században III. Károly Rajnald modenai hercegnek adományozta, ezt azonban mint hűtelent összes birtokaitól megfosztotta Mária Terézia s az uradalmat a kincstár által kezelte. Utóbb Waldstein-Wartenberg Ernő gróf bírta, kitől 1891. egy millió forintot gr. Wenckheim Frigyes vette meg. B. vidéke vasércekben gazdag, melyeket az uradalom több helyen műveltet; azonkívül gyümölcs és fa is bőven terem.

1893. Wenckheim gr. kiépítette a B.-menyházai szárnyvonalat (22 km.), mely az arad-csanádmegyei vasut vonalához csatlakozik. Itt született 1816 febr. 12. Sárossy Gyula, az Arany-Trombita szerzője. V.ö. Márki Sándor: Dézna és vidéke. (Földrajzi Közlemények XV. 1887. 329-353.)

Pallas Nagy Lexikona, Budapest, 1897.

Borossebes. (Boros-Sebes.) Területe 3263 kat. hold. Lakói száma 2596. Kevert népességű község. Fele magyar, fele román. Határolják Szelezsény, Barza, Körösbökény, Repszeg, Kertes és Parázs községek. Keskeny völgyben fekszik, a borossebes-déznai megyei út és Acsev.¹ vonala mentén. Kisebb része hegyoldalon, nagyobb része völgyben. Átszeli a Déznai-patak, mely a Fehér-Körösbe szakad. Lakosai földműveléssel és gyümölcstermeléssel foglalkoznak, azonkívül bánya-és gyárimunkások.

Topografiai nevek: Plessa (hegy, melynek alján a község fekszik.) Plescuța (kopár hegy), Hatház (egy városrész 34 házzal), Kosztolányi-kert, Peste Vale (Pusztá rekesz, dűlő), a Körös és a monyászi patak összefolyása között, Ormanest (dűlő), Sár dűlő, Cornesti (puszta, ma Kurjantó), Kis kút (legelő). A község két hegy a Plessa és a Piliske képezte

völgyben fekszik. A Plessa erdős, a Piliske kopár.

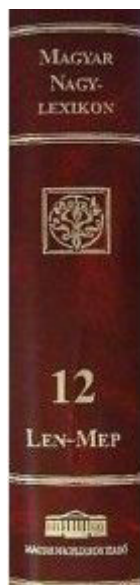
A régi község a mai vasútállomás helyén volt. Borossebes 1574-ben Déznához tartozott. 1597-ben Jósika, 1732-ben Raynald modenai herceg kapta. Birtokosság: Kornis, Gróf Königsseg, Waldstein Ernő és újabban Gróf Wenckheim Frigyes (1891. óta)

Az utcák egyenesek. A házak száma 345. Utcák nevei: Wenckheim-tér, Kéry-utca, Paradeyzer-utca, Hegyi-utca, Hosszú-utca, Temető-utca, Kereszt-utca és Városház-utca. Műemlékek: Milleniumi-emlékoszlop, Sárossy Gyula szülőháza. Hivatalai számosak. Kereskedelme, piaca élénk. Nevezetesebb épületek: az uradalmi lakok és a Kaszinó.

A király 1893-ban itt fogadta a nagy hadgyakorlatok alkalmával Arad és a szomszéd megyék küldöttségeit. Itt született Sárossy Gyula költő (1816. febr. 12.) A borossebesi-menyházai vasút innen indul ki. 1849-ben Kossuth Lajos neje időzött itt egy hétig.

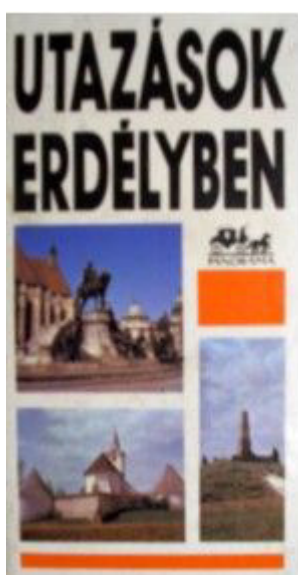
Forrás: Dr. Somogyi Gyula „Arad vármegye községeinek leírása”

¹ Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak

Borossebes, Sebis <rom.>: város Romániában a Béli-hg. Ny-i lábánál a Fehér-Körös É-i partján. Dombvidéki völgytalpi Aradtól ÉK-re, sakktáblás település. L: 2596 (magyar, román; 1910), 5943 (5% magyar; 1992). Gyümölcs- és szőlőtermesztés, hajlítottbútor-gyártás. Első írásos említések (1552, Sebes) mezőváros és Losonci István birtoka volt. 1566-ban törökök elfoglalták, visszafoglalása (1597) után Báthori Zsigmond Kornis Gáspárnak adta. A 18. sz.-ban III. Károly Rajnald modenai hg.-nek ajándékozta, akitől Mária Terézia elkobozta és a kincstár birtokába vette. A 19. sz. végén és a 20. sz. elején márvány- és vasércbányája volt. 1919-ig Magyaró.-hoz (Arad vm.) tartozott.

Magyar Nagylexikon, Akadémiai Kiadó, 1995

Sebiș – Borossebes a Fehér-Körös jobb partján levő városka, mintegy 6000 lakossal. Hajlítottbútor-gyártása¹ régóta nevezetes. A városban van egy XIX. század eleji kastély.

A jó gyümölcs- és bortermő vidéken fekvő város 1387-ben a Losonczy családé volt. 1566-ban a törökök elfoglalták, a déznai várral együtt. A törökök kiűzése után János Zsigmond 1597-ben Kornis Gábornak adta, majd 25 évre ismét a török kezére került. A XVII. századtól több birtokosa is volt, míg 1891-ben Wenckheim Frigyesé lett.

Borossebesen született Sárosy Gyula (1816-1861), a szabadságharc történetéről szóló „Ponyvára került Arany Trombita” költője. Itteni születésű Karikás Frigyes (1895-1938) író is, a magyar kommunista mozgalom nagy alakja, és Mihai Beniuc² (1907-), a mai román líra nagy egyénisége.

Dr. Mátyás Vilmos „Utazások Erdélyben”, Panoráma kiadó, Budapest, 1986.

¹ A hajlítottbútor-gyár alapítva: 1906-ban, tulajdonos: Fülöp Lajos, főtelep Borossebes, fióktelep: Doncsény

² Meghalt 1988-ban, fekete márvány síremléke a Bukarestben, az evangélikus temetőben található.

MAGYAR ORSZÁGNAK LEÍRÁSA,

Mellyben minden hazánkbeli Vármegyék, Városok, Faluk; Pusztdk; uradalmak, fűbrikkák, huták, hámorok, szavanyú, és orvosló vizek, fürdőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak holleítelek, Földes Urok, fekvések, történettyek, különbségek természeti tulajdonságaik, a' betáknak rend-
gyek szerént feltalálhatnák.

KÉSZÍTETTE

VÁLYI ANDRÁS

KIRÁ'YI MAGYAR UNIVERSITÁSBÉLI
PROFESSZOR,

HARMADIK KÖTET,

BUDAŦ,

A' KIRÁLYI UNIVERSITÁSNAK EMTŐIVÉL.

1799.

SEBES. *Boros Sebes.* Magyar, és oláh Mezőváros Arad Várm. földes Ura a' Kir. Kamara, lakosai ó hitűek, és reformátusok, fekszik Körös vize mentében, Buttyinhoz nem messze, n. ny. Berzával, é. pedig Kerressel határos; nevezetét vette az itten keresztül foló *Sebes* pataktól; határja hegyes, és lapályos, mellyet a' víz-áradás rongál, vagyonnyai kevesek, gyümölcset, tserép edénnyel, és pénzen vett fával kereskednek; erdeji a' Körös' partján nagyok.

Vályi András „Magyar országnak leírása”, Buda 1799.

50

3. Megye — Comitát: Arad.

4. **Bogyest** (Bodesci, Bodest), rk. — Buttyin, gk. 91 Ignest. KG. 632 Arad, izr. 3 Buttyin.
5. **Bohány**, rk. Monyásza, KG. 341 Arad, izr. 1 Buttyin.
6. **Benczesd**, rk. 12 Buttyin, gk. — Ignest, KG. 621 Arad, ref. 2 —, izr. 15 Buttyin.
7. **Borossebes** [Kornyest p.], rk. 448 Buttyin, gk. 6 Ignest, KG. 825 Arad, ág. 56 Apateleak, REF. 254 Tiszántul, izr. 70 Buttyin.
8. **Brusztureszk**, rk. — Monyásza, kg. 168 Zimbró, izr. — Buttyin.
9. **Bucava** (Solymos-), (Bucsára, Buceava), rk. 40 Buttyin gk. 3 —, kg. 495 Madrizest, ág. 4 Apateleak, ref. 15 Borossebes, izr. 6 Buttyin.
10. **Buttyin** (Butyin, Bököny, Buteni); RK. 206 Csanád, gk. 12 Ignest, KG. 2398 Arad, ág., 6 Apateleak, ref. 22 Borossebes, IZR. 125.

Dvorzsák János „Magyarország helységnévtára”, Budapest 1882.

Vistai András János „Erdélyi helynévkönyv”

Sebes 12. Za (Borosjenő-DK, a Fehér-Körös j. p. 1552: **opp.** *Sebes* (Márki II/2. 167). 1661: Sebesvár várához, vagyis Peszánvár városához érkeztünk (Evliya Cselebi 92). 1808: Sebes (Boros), Sebes (143). 1851: *Boros-Sebes*, mezőváros Ar vm, 50 **kath.**, 386 n. e. **óhitű**, 291 **reform.** 5 zsidó lak., ref és óhitű anyatemplommal. Határa hegyes-völgyes; szőlőhegye, szép erdeje van; gyümölccsel, fával, cserép-edényekkel kereskedik. F. u.gr. Königsberg (fé 4: 20). 1888: B-S Ar Borossebesi js szh, ház 342, L 1659 (Je 252 & Kornyst psz). 1913: **Borossebes** Ar vm (Az).-1909/19: Şebiş (Boroşşebiş). Bs, L 2252: r. 1025 m. n. szlovák (171). Sebiş=Su 2: 112. 1552-1851. [20 D]

Varga E. Árpád „Erdély etnikai és felekezeti statisztikája 1850-1992”

Helységnevtár

Sebiş (Sebiş, AR, oraş) Borossebes. Név: 1839, 1863, 1880, 1890 Boros-sebes; 1920-1941 Şebiş. Nyelv: 1839 oláh, magyar; 1863 román, magyar, tót; 1873 magyar, román Közigazg. 1839 Arad vm. Borossebesi j.; 1920-1941 jud. Arad, p. Şebiş; 1956 R. Oradea, r. Gurahonţ; 1966 R. Crişana, ua. com. urb. Sebiş.

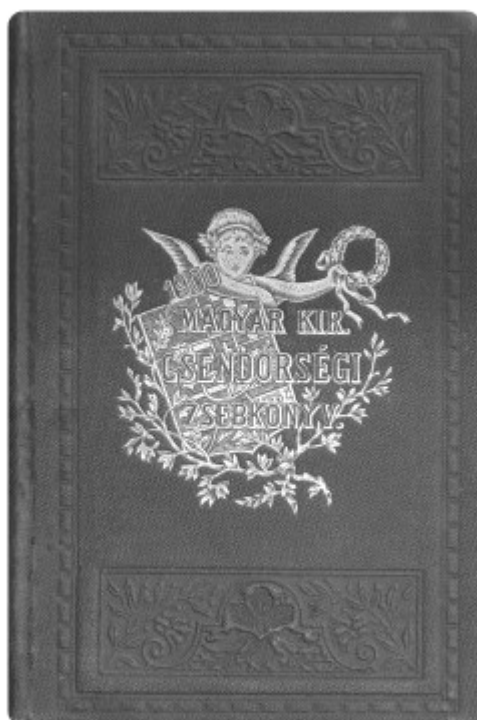
* * *

„A BOROSSEBESI IPAROS IFJÚSÁGI EGYLET PECSÉTJE”

Egy kikölcsönzött könyv belső oldalán, 1919. előtt.

Kivonat a Magyar Kir. Csendőrség 1900. évi zsebkönyvéből

70

szám	Megnevezése		őr-mester		őr-vezető		csendő		össze-	
	az őrnek	az őr parancsnokának	őr-mester		őr-vezető		csendő		össze-	
			gyalog	lovas	gyalog	lovas	gyalog	lovas	gyalog	lovas
180	Petris	Sallai József őrsv.	.	.	1	.	4	.	5	.
196	Simánd	Molnár Károly őrsv.	.	.	1	.	4	.	5	.

2-ik szakasz Boros-Jenőn.

Parancsnok: *Soltész Sándor* hadnagy.

42	Boros-Jenő	Hegedűs János őrm.	1	.	1	.	5	.	7	.
43	Csermő	Sarkadi Sánd. cz. őrm.	.	.	1	.	5	.	6	.
44	Boros-Sebes	Gvői László cz. őrsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
45	Dézna	Bihari Zsigm. őrsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
46	Gurahonecz	Moór Mihály cz. őrsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
47	Nagy-Halmágy	Kiss Lajos cz. őrsv.	1	.	.	.	5	.	6	.
50	Ternova	Veréb János őrsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
51	Taucz	Némethi Ján. cz. őrsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
156	Bokszeg	Simon József cz. őrsv.	.	.	1	.	4	.	5	.
166	Csues	Dezsőfi János cz. őrsv.	.	.	1	.	4	.	5	.
181	Madrizest	Némethi Sámuel őrsv.	.	.	1	.	4	.	5	.
182	Nádas	Nagy Árpád őrsv.	.	.	1	.	4	.	5	.
—	Menyháza	nyári külön.	az összes létszámból							

Forrás: www.csendor.com

Képtulajdonos: Patkó Zsigmond

Patkó Zsigmond, a gyerek Patkó Tibor

Az egykori csendőrlaktanya épülete (épült 1825-ben, anyaga a Kodru-ban bányászott és ott kifaragott malomkő minőségű építőanyag), Patkó Zsigmond (a fotón, középen) családjának birtokában van, (str. Păcii 4.) mióta Steiner Samutól 1910-ben megvásárolták. Ez után került sor rá, hogy az addigi zsindelei tetőborítást kicseréljék cserépre. A padlás padozata fából volt készítve, így szemestermény raktározására igen alkalmas volt. A tornác az oszlopokkal az udvari fronton még látható, bár az utóbbi száz esztendő alatti beépítések következményeképpen megváltozott. A csendőrségre csupán egy-két ablak kovácsoltvas rácsozata és a ház sarkán lévő, utcai lámpakonzol emlékeztet, utóbbi minden állami intézmény tartozéka volt mivel ez időben még közvilágítás nem létezett. A vásárlást megelőző időben, az épületben egy ideig iskola valamint óvoda is működött. A tornác az udvar felől a 160. oldalon lévő felvételen megtekinthető, az 1910-es években óvodaként is funkcionált az épület.

Adatközlő: Patkó Zsigmond

(A színes, köralakú foto forrása: Duna TV, Patkó Zsigmondot ábrázolja ki egyike 2013-ban a legidősebb borossebesi reformátusoknak.)

Forrás: <https://ro-ro.facebook.com/orasebis>

Az „Aradi Vértanúk” emlékének tiszteletére, megőrzésére, kivégzésük 50. évfordulóján az egykori Piacz-téren (ma Central park) Borossebes magyarsága tölgyfacsemetéket ültetett, mintegy 8 m átmérőjű körben. A fák többsége még ma is megtalálható. Helyének behatárolása, a helyiek számára a fénykép alapján egyértelmű, az egykori Főszolgabírói Hivatal és a katolikus kápolna metszéspontjában. Az elmúlt évszázad alatt egy-egy példány kipusztult, némelyiket az utóbbi években vágta ki, okkal, ok nélkül. Sajnos a tölgyek szerepét még a magyarság köreiből is csak kevesen ismerik. (a szerk.)

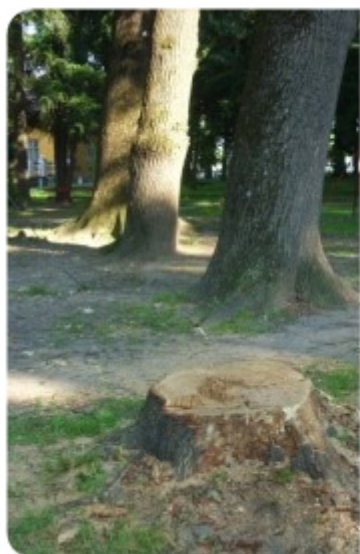

Foto: Kiss

Meghívó népünnepélyre: „Sziebig László búcsúzik a nagyközségektől”

(A nyomtatvány Borosjenőben a J. Ungar-féle nyomdában készült.)

MEGHÍVÓ

A ȘEBIȘ-I RÔM. KATH. EGYHÁZKÖZSÉG 1936. évi július 26-án, (vasárnap) az iskola árnyékos udvarán Népünnepélyt rendez, melyre Önt és kedves hozzátartozóit szeretettel hívja meg a RENDEZŐSÉG. Kezdeté d.u. 4 órakor. Belépődíj nincs.—
Önkéntes adományokat köszönettel fogadunk.— Tombola, különböző játékok és versenyek. CUKRÁSZDA—BUFFET.
Este 10 órai kezdettel: MŰSOR. Délután és az esti műsor után: TÁNC.

A húszas évek közepén a borossebesi közoktatásban öt tanító volt státuszban, név szerint: Igrisan Lazăr, Covaciu Patriciu, Radu Dumitru, valamint magyar részről: Sziebig László és Sziebig Lászlóné. A fent mellékelt meghívó Sziebig László 1936-os búcsúzése alkalmából lett kézbesítve, az akkor még népesebb magyar közösség tagjainak. Valószínű ezután nyugállományba vonult, vagy talán másutt folytatta tevékenységét. Borossebesi lakhelye a Hegyi utca elején volt, ma Str. Dunarii. (Fia, Szakács Ödön néven futott be jogászi karriert Budapesten, a legfelsőbb bíróság elnöke volt 1968-80-ig.)

Hasonló eseményre napjainkban nem kerülhetne sor, mivel magyar nyelvű iskola, és oktatás már évtizedek óta nincs a helyiségben. Az egykori (a római katolikus egyház kezelésében volt) iskolaépület, a hatalmas telek az „árnyékos udvarral” már régesrég román kezekbe került. A nemrég, szépen felújított épületet napjainkban a csendőrség használja. A magyar (katolikus) iskola a mostani Str. Romană-n a sarki görög-keleti templom és az egykori Főszolgabírói Hivatal épülete között volt. (a szerk.)

Volt egyszer egy iskola

„Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!”

Reményik Sándor, 1925.

Oláh-Gál Elvira beszélgetése Németh Sándor matematikussal 2008-ban (részlet)

Németh Sándor 1938. december 31-én született Kolozsváron. 1971-től a matematika tudományok doktora. 1960–1990 között gyakornok, munkatárs, majd főmunkatárs a Román Akadémia kolozsvári fiókjának Számítási Intézetében, 1990-től a Babeş-Bolyai Tudományegyetem tanára. – Kolozsvárott született, mégis partiuminak tartja magát. Van valami titok ebben?– Szüleim Bukarestben éltek, de édesapám kolozsvári lévén a családi háttér miatt láttam meg én is – többé-kevésbé véletlenül – a kincses városban a napvilágot. Édesanyám Arad megyei, *borossebesi* születésű, tehát szórványvidékről került Bukarestbe, két testvérével együtt. Valójában Kolozsvárt akkor láttam értelmes emberként először, amikor az egyetemi felvételi vizsgára jelentkeztem. Az első négy osztályt Borossebesben jártam és azt tekintem gyerekkorom, indulásom színterének, **ott nőttem fel, azok a tájak nőttek hozzám, emlékeimben ma is keresem őket** és átélem annak a traumáját, hogy az én „szülőfalum” magyar szempontból elnéptelenedik. Alig 200 magyar ember él már a településen, gyermekkoromban még jóval többen voltak. (Borossebes románul Sebiş vagy Şebiş Arad megyei település. Hozzá tartoznak Dancsfalva, Kertes, Prezest és Szelezsény falvak. 1900-ban 2252 lakosából 1072 volt magyar és 1025 román anyanyelvű, 1034 ortodox, 699 római katolikus, 345 református és 94 zsidó vallású. 2000-ben a 6200 lakosból 205 volt magyar anyanyelvű.) Érdekes település, a Fehér-Körös jobb partján, a Menyházán eredő Sebes patak torkolatánál fekszik. Mindig városias volt, mert a környezetéhez képest sok volt a településen a kézműves mester – asztalos, szűcs, tímár, kőfaragó, kovács, lakatos. Ipari termelés is volt a faluban (fakitermelés, gőz- és vízi erővel működő kőfejtő üzem, márványcsiszoló műhely). A magyarul beszélők között sok volt az elmagyarosodott szlovák, de akadt néhány német és zsidó is. Anyai nagyapám, Szárics János elmagyarosodott szlovák családból származott. Nagyanyám, aki hathónapos koromban magához vett, igen erős személyiség volt, hozzá kötődik egész gyerekkorom. Hajdani uradalmi kertész lánya, átrendezte az egész házat, a parasztportát. Az udvar nagyobb részét virágoskertté alakította, amelynek a karbantartásában már egész kis koromtól közreműködtem. Mindezt azért mondom, mert gyerekkorom jelentős színtere volt, a közelben csordogáló bővizű Sebes patakkal és az azt övező pár hektárnyi ártéri erdővel egyetemben. Bár éhínséges éveket éltek akkoriban, gyermekként ezt nem érzékeltem. Ez volt tehát az életterem. Iskoláimat már a háború után kezdtem, még a felekezeti iskolában. Az épület a katolikus egyházé volt, de a tanulók fele-fele arányban voltak katolikusok és reformátusok. Amint azt nemrég megtudtam, a község hajdanában unitárius központ volt, a katolikusok azt hiszem az iparosodás során betelepülők közül kerültek ki. A felekezeti iskola nagy élmény volt számomra. Úgy kell elképzelni, hogy egy nagy teremben hetven gyerek tanult, elsőtől hetedik osztályosig egyetlen tanítóval. Következett a tanügyi reform, és harmadikos koromtól az iskola négyosztályossá zsugorodott, a nagyobbak román iskolába kerültek vagy kimaradtak. Időközben a szüleim élete is változott. Minthogy édesapám odaveszett a háborúban, anyám férjhez ment és Aradra költözött. Addigi életemben ki sem mozdultam Sebesből, úgyhogy nagy változást jelentett nekem, amikor ötödik osztályos koromtól, én is Aradra kerültem és a város legjobb iskolájában a Magyar Vegyes Líceumban (későbbi 3-as számú Középiskolában), a hajdani katolikus gimnáziumban tanultam tovább. Itt érettségiztem 1956-ban...

Foto: Takács - Kiss Péter, szöveg: „Székelyföld” kulturális havilap

Az 1948-as „tanügyi reform”

„Az 1948. augusztus 3-i 175. számú „tanügyi reform” törvény az egész romániai oktatásügy számára új korszakot jelent, de a magyar nyelvű oktatás szempontjából külön döntő jelentőséggel bír, ugyanis a jogszabály *megszüntette* az addig *egyházi kézben lévő* - olykor három-négyszáz éves - *elemi- és középiskolákat*. (1. szakasz) A három római katolikus egyházmegyének összesen 468; a két református egyházkerületnek 531; az unitárius egyháznak 34; a magyar evangélikus egyháznak 8 oktatási intézményét államosították. (A magyar felekezeti iskolák jelentőségét mutatja az a tény is, miszerint az 1947/48-as tanévben az összes magyar tannyelvű elemi iskolák diákjainak 45 százaléka; a főgimnáziumok tanulóinak 75 százaléka; a tanító- és óvónőképzők tanulóinak, pedig 56 százaléka járt az egyházak, vagy különböző rendek tulajdonában lévő intézménybe.

Az egyházi iskolák megszüntetésén túl a törvény *felszámolta* az addig épp, hogy csak megtűrt - és 1947 után egyre szimbolikusabbá váló - *magyar oktatási autonómiát* is. (Ugyancsak megszűnt az addig létező - bár 1945 után ugyancsak egyre névlegesebbé váló - egyetemi autonómia is.) Szeptember 1-ével megszűntek az önálló magyar tankerületek; magyar tanfelügyelők továbbra is maradtak, de a későbbiekben számuk egyre csökkent. (A magyar tanfelügyelők számának alakulásáról nem rendelkezünk statisztikai adatokkal, de feltételezzük, hogy amint 1952 után elkezdődött az államapparátus „zsidótlánítása” és „magyartalanítása” minden szinten, a tanügyigazgatás magyar nemzetiségű alkalmazottainak száma és aránya is minden bizonnyal lecsökkent.)

A tankönyveket országosan „egységesítették”, ami a nemzeti kisebbségek sajátos szempontjait figyelmen kívül hagyó tankönyvek megjelenését vonta maga után; az addigi tananyagot a románhoz igazították, *megígérve*, hogy „a nemzetiségi iskolák tananyagának összeállításánál figyelembe veszik a sajátosságokat. (6. szakasz.)”

Forrás: Szabó M. Attila: „Magyar oktatási intézmények a Magura aljában” (részlet)

* * *

Aradvármegye borossebesi járásában az 1887-es évben, az elemi iskolák felekezeti megoszlása a következő volt:

4 iskola a rom. katolikus egyház kezelésében,
1 iskola a református „ „
2 iskola a zsidó hitközségek kezelésében,
47 iskola a görög-kel. egyház kezelésében működött. (román tannyelv)

Tehát, aki ebben az időszakban elmagyarosítási törekvésekről beszél, az nem teljesen komplett. 33 évvel később, az impériumváltás idejében megszűnt a borossebesi református iskola, majd a kommunista rezsim beköszöntével, 1947-re a katolikus iskola is bezárásra került, bevégeztetett. Jelenleg Borossebes helységben magyar tannyelvű oktatási intézmény nincs.

(a szerk.)

Az utolsó magyar tannyelvű katolikus felekezeti évfolyam

Képtulajdonos: Németh Sándor

Bálint tanító úr (1-7. osztályos) tanítványai az 1947-es évben

A felvétel a borossebesi magyar iskola udvarán készült. „Az épület a katolikus egyházé volt, de a tanulók fele-fele arányban voltak katolikusok és reformátusok. Ez volt az utolsó év az iskolák államosítása előtt, amikor a borossebesi iskola, mint összevont 1-7 osztályos magyar tannyelvű felekezeti iskola működött. Az államosítás után az iskola állami, magyar tannyelvű, 1-4 osztályos iskolaként működött tovább.”

Azóta eltelt több mint hatvan év, bár adatközlőnk memóriája rendkívülinek mondható, tévedés előfordulhat, elnézést az érintettektől!

Adatközlő: Németh [Bozsán] Sándor

1. sor: → Oláh Ika, Bozsán Sándor, Bálint tanító 4-5 éves kislánya, Lipták József, Oláh Manyi
2. sor: Sajgó Erzsébet (I.), Izele Babu, Rózsa Rózsika, Kuruc Ida, **Oláh Vencel** plébános, **Bálint** tanító, **Nánásy Dániel** ref. lelkész, ismeretlen, Izele Irén, ismeretlen, ismeretlen, ismeretlen
3. sor: Csíki Ibolya, Trömmer Erzsébet, Stasák Marika, Duka Gizi, Kiss Malvinka, Kubik Juci, Sajgó Erzsébet, Somogyi Anna, Patkó Andorka, Killik Gizi, ismeretlen
4. sor: Stasák Mihály, Patkó Zsiga, Soltész József, Vozár János, Patkó Jancsi, ismeretlen
5. sor: Szabó József (Pipi), ismeretlen, ismeretlen
(adatközlők: Killik Gizi, Patkó Zsigmond, Patkó András, Németh [Bozsán] Sándor)

Lipták József „Pubi” a román iskolában folytatta, később kémia tanár lett, a sebesi román iskolában tanított.

Trömmer Erzsébet „Bizsu” apjának borbély üzlete volt a piactéren; a házuk a rendőrséggel szemben volt.

Sajgó Erzsébet (Mártika nővére) Aradra költöztek, a szerb palotában laktak a szerb templom mellett.

Killik Gizi apja asztalos volt; a házuk a községháza utcájában, kissé kijebb volt.

Stasák Mihály valahol a Pilicske körül lakott.

Patkó Gyuri két bátyjára emlékszem, már nem voltak iskolások, a községháza utcájára merőleges főutca sarkán laktak.

Soltész József, kissé kijebb, az említett főutcából kiágazó utcában lakott,

Kozák Miki a községháza utcájának déli részén, Sajgó Tomiék mellett lakott.

Szabó Csöpi, a kőbánya mellett volt a házuk.

Rózsa Rózsika a Székelyföldről került Sebesbe, az ottani nagy éhínség idején, a Rózsa család fogadta örökbe.

Izele Irén (Babu nővére) Aradon a Pedában végzett, kollégák voltunk a Bolyain, ahol magyar-román szakon végzett; az Izelék, Izele mészáros lányai voltak, anyjukat akkoriban vesztették el, apjuk újra nősült és több féltestvérük született, Sajgó Mártika (Sajgó Erzsébet húga), Sajgó Erzsike (Sajgó Tomi húga).

Oláh Manyi (az Oláh név nem biztos), Ika és Manyi, Oláh néninél, a nagyanyjuknál laktak, rövid ideig voltak Sebesben, szüleik Bokszegeen éltek.

„Az a Bozsán Sándor vagyok, ki ötödikes korától, Aradon a Németh Sándor névre hallgatott.”

*

„A Tabák-interjú¹ évekkal ezelőtt magam is fölfedeztem. Érdekesnek tartom, hogy a röpke pár év, amit Sebesben, az ottani iskolában töltött, említésre méltó nyomot hagyott benne. Amire első olvasásakor nem figyeltem föl, hogy a „lógósok” intézménye hagyomány volt a falu iskolájában. Lógósok voltak azok a gyerekek, akik nem lévén iskoláskorúak, nem hivatalosan ott voltak az órákon. Magam is, Babál Józsiával egyetemben ebben a státuszban kezdtem el az iskolai szereplésem az osztályterem elejére oldalvást kitett padban. Mire elsős lettem, már fújtam az egyszeregyet és nem utolsó sorban Sajgó Tomi jóvoltából, aki már olyan hatodikos forma lehetett és örömet lelte a kisebbek egrecíroztatásában, már a szöveges feladatokat is oldogattam. Az is hagyomány lehetett, hogy a kisebbeket használták a nagyok megszégyenítésére, amit egyébként egy rossz pedagógiai gyakorlatnak tartok. Visszatérve a Tabák interjúra: mit is jelent az a kisgyermek és kisiskolás kor, amire visszemlékszik? Miért olyan fontos ez a kor az ember életében?

Én hat hónapos koromtól ötödikes koromig jószerével ki sem léptem Sebesből. Mondhatnám, hogy számomra Sebesben nyílt ki a világ. Ami a monográfiája olvasásakor fogalmazódott meg bennem, az az, hogy minden előnye dacára az iskolában semmit sem kaptunk Sebes történelméből. Ezt talán azzal is magyarázni lehet, hogy a tanítók idegenek voltak, nem tudtak gyökeret verni a faluban, állandóan váltották egymást. Nekem például minden évben más tanítóm volt.

Amikor a könyvében megemlíti, hogy a menyházai kisvasúton a hatvanas évek elején még utazott, abban reménykedtem személyében egy újabb generációs sebesi lakóst tisztelhetek és amire már nem emlékszem, azt a segítségével tisztázhatom. De, hogy ez nem így van, csak a saját emlékezetemre támaszkodhatok. Persze az olyan jelentős színhelyek, mint a vasgyár, a kőfejtő, a közútda, a kisvasút sorra ott szerepelnek a kötetben, (róluk jelentős ismeretekkel

gyarapodtam), de van néhány dolog, amiről szívesen ismernék meg többet. És, hogy a felsorolt témákhoz kapcsolódnak: a vasgyár, majd közúzda oldalán, lejjebb, gyerekkoromban még volt egy nagy gyárkémény és pár kemence, amelyekben eleinte még meszet égettek, amit abban az időben már azt hiszem nem kisvasúton, hanem szekereken hoztak a szőlők meghosszabbításában lévő mészkő bányából. Ezekhez a mészégető kemencékhez nem szükségeltetett a nagy gyárkémény. Lehet ott lejjebb is a vasgyár részei, esetleg kohói lehettek?

Sárosy Gyula szülőházára emlékszem, a Zakariásék² lakták. Szerintem az ötvenes években bonthatták le.

Más: a falu régi részének a délkeleti csücskében volt egy vízimalom³ (a vasútállomástól nem messze). Eleinte nagyanyámmal, aztán egyedül is talicskáztam oda a kukoricát és onnan haza a darát, ami mindenkor egyetlen hízónk táplálékát képezte. Az én időmben a falusiak vízért a Vízért utcán lefele tulajdonképpen már nem is a patakhoz, hanem ennek a malomnak a csatornájához jártak, amely a Vízért utca vége fölött úgy ötvenméternyire épített gáttól indult nyugati irányba, majd derékszögben délnek, a malom felé vette útját, a malomig. Amelyet az ez által nyert négy-öt méteres vízesés táplálta kerék működtetett. Amennyire az elbeszélésekből ki tudtam venni, a csatorna újabb létesítmény lehetett, de a malom épülete meglehetősen régiesnek hatott. Nem hiszem, hogy egy akkora falunak, mint Sebes ne lett volna már százada működő vízimalma, hiszen a patak méltán viselte a sebes nevet, ami vízimalom működtetésére is alkalmassá tehetette. Ha a Patak esését nyomon követjük, a malom számára a legalkalmasabb hely az a környék lehetett, mint ahol az általam említett malom állt. Később, az említett mészégető kemencékkel szemben a patakparton volt egy malom, de az szárazmalom volt.”

Adatközlő: Németh [Bozsán] Sándor

¹ Jenei Gyula interjú részlete a 39. és a 109. oldalon olvasható

² Zakariás Gyula [Zakariás Jenő unokája] ma egy blokklakásban él, a Bdul. Victoriei-n

³ „a patakon két fából épített paraszti malom, a lakosok tulajdonában” (Csernak József uradalmi tiszt, 1798.)

Borossebes múltjáról, helytörténetéről csak olyan ismeretekre tehettek szert a gyerekek, amit otthon a szülőktől, rokonságtól és a városban élő idősebb emberektől hallottak. Az iskolában, ebben az időszakban (40-es évek) a tanítók szinte évenként cserélődtek, többnyire távolabbról kerültek a helyi iskolába így szinte törvényszerű, hogy ebben a témakörben nem tudták gyarapítani a fiatalság ismeretanyagát.

Érdekes szokás volt (lehet, hogy az ország más vidékein is), hogy az iskolai alaptudományok iránt érdeklődő ovódáskorú gyermekeket is megtúrták a tanítók az osztályteremben, külön helyet biztosítva a dobogón ülve vagy az üres padokban. (Ezek voltak a „lógósok”)* Mire ezek a nebulók elérték a hivatalos iskolakötelezettségi kort ekkorra már jelentős ismeretekre tettek szert, erőlködés nélkül, megalapozták a tanulmányi karrierjüket. Elvileg a megfelelő fizikumú és értelmi képességű gyerekeknek lehetősége lett volna Korengedményesen előbb kezdeni az iskolát, de ehhez a körzeti gyermekorvos igazolása volt szükséges, mi egyenlő volt egy fél disznó árával, a szülők ezt már nemigen engedhették meg maguknak, különösen ott, ahol már több gyerek volt a családban, ami nem volt ritkaság a századfordulón és az elmúlt század elején.(a szerk.)

* Utalás történik erre az iskolai hagyományra az 1910-es évek Tabák, valamint az 1940-es évek végi, Németh [Bozsán] Sándor-féle visszaemlékezésekben is. (a szerk.)

Jenei Gyula 2004-es interjúja Tabák Lajossal: „Retus nélkül” (részlet)

„Nehezen éltünk, de édesapámék mindent elkövettek, hogy bennünket ellássanak élelemmel, ruházattal, s taníttassanak. Apám a hitközséghez került mindenesnek. Most is előttem van, ahogy cipelte haza a lisztet, a krumplit. *Borossebes* járási székhely volt, bányásztelepülés, a munkások kicsit jobban kerestek. Persze voltak nálunk jóval szegényebbek is, de talán azért, mert a férfiak elhordták a pénzt a kocsmába.

Hatosztályos magániskolában tanultam írni-olvasni. Az iskola tulajdonosát, egyetlen, kiváló tanítóját, *Grünfeld Ilonának* hívták. Hogy miből tartotta fenn a tanodát, nem tudom, az biztos, hogy a zsidó hitközségtől is kapott valamicske támogatást. Ha figyeltünk, az osztatlan rendszerben sokat tudtunk tanulni ott magyar, zsidó, német gyerekek. Én már elsőben rengeteget magamba szívtam a felsősök tananyagából. Az elemi Világoson fejeztem be.”

* * *

A nyelv

„Amennyire kevert nép lakja a megyét, oly kevert, egységes jelleg híján, a vármegye¹ magyarságának nyelve is. Sok helyről származott ide a magyar nép, tehát beszédét is sokféle nyelvjárási árnyalás színezi, hol feltűnőbbben, hol végelcsendülő félben. A községek jelentékeny száma telepés község, melyek a 18. és 19. század folyamán keletkeztek. A telepések és bevándorlók Békés, Bihar, Borsod, Csanád, Csongrád, Heves, Nógrád, Szabolcs és Pest vármegyéből jöttek. Vannak azonban részint tiszta, részint vegyes nyelvű olyan községek is, melyeknek magyar lakossága még a török hódoltság előtti időben, a 15.-16. században már feltalálható Arad megye, illetőleg az idő tájt Zaránd megye földén. Ily ősbibb magyar nép lakik, pl. Ágyán, Vadászon, Feketegyarmaton, Bélzerénden-mint tiszta magyar községekben; ugyancsak ily régi eredetű, bár mint ilyen nagyon kevés számú a *borossebesi* és gyoroki magyarság.”

¹ Arad-

* * *

Utak a környéken

„Jó kavicsos országútakat csak 1800. táján kezdtek építeni. Erélyével különösen kitűnt Nagy János *borossebesi* szolgabíró, ki a borossebes-dézna-monyászhai, valamint a Körös mentén Bátyeléig vezető országutat készítette s e végből Jósásznál, Bátyelénél roppant kősziklákat robbantott fel, Álgystnél, Berzánál pedig kőhidakat építtetett. Ellenben nemsokára, 1815-ben, egy borzasztó szélvész, melyet a nép hite szerint a sárkányjárásúak okoztak, többől kitépett fákkal egészen beborította és járhatatlanná tette a *juhászok csinált útját* (a Drumu pocuralirolt), mely Déváról Borosjenőbe s onnan ki Világosvárra többnyire a hegyek gerinczén vezetett. Az erdélyi juhászok nyájaikat teletetés végett ezen szokták volt kihajtani az aradmegyei pusztákra; de ezen rejtett úton jártak a haramiák is, kik Fel-Csil

határában a Fagu-Popin tartották összejöveteleiket.-A marosmenti (erdélyi) út kiépítésén 1806-ban is dolgoztak; elkészülésére azonban még félszázadig kellett várni. Csak 1852-ben rendelte el az országos és a kerületi építőigazgatóság a toki és a kujási szorosok kibővítését, a hidak kijavítását, az országútjának veszélyes helyeken karfákkal való ellátását stb. A Bach-korszak általában sokat tett az utak érdekében s az alkotmány helyreállítása után Arad már az államnak országúttal legjobban ellátott megyéi közé tartozott.”

Forrás: Gaál Jenő „Aradvármegye monographiája” (részlet)

* * *

Régi borossebesi népszokások, hiedelmek

„Sok helyen az esküvőről jövő menyasszonyt sóval, földdel dobálják meg, hogy szerencsés legyen.

*

Hogy elemi csapás ne érje a községet, húsvét és pünkösöd után való szerdán szigorúan tilos a munka.

*

Szürkület után nem adnak ki a házból semmit (pl. tejet), mert szerencsétlenséget hozna a házra”

*

„...Egy érdekes népszokás¹ dívik *Borossebesen* ugyanekkor² éjjel. Ugyanis a legények éjfélkor felmásznak a nagy fákra s onnan erős hangon átkiabálnak egymáshoz, ezzel mintegy üldözik a boszorkányokat. De kijut ilyenkor a gúnyból és bosszantásból másnak is, mert kikezdenek mindenkivel, akire csak haragszanak. Ezen hangos, párbeszédes kiszólásokat végighallgatja *Borossebesen* mindenki. Ilyformán szólnak át egymáshoz a legények:

— Auri – Mauri	
— Ce-ți ție paure?	Hej, mi a bajod?
— Mă mâncă Strigile!	Megesznek a boszorkányok!
— Ce caute?	Nos és mit akarnak?
— Mana vacilor,	A tehén tejét (mannáját)!
— Dăle in stirea dracilor!	Vigye el az ördög őket!
— Mana oilor,	A juh tejét akarják!
— Dăle in stirea smeilor!	Vigye a manó Őket!

¹ román-

² Szt. György napján (a szerk.)

*

Borossebesi román népdal

De când trec la mândra dialul
Mi so despotcovit calul,
Nui vina calului,

Nici a potcovarului
Ce i vina mea,
Că prea des măduc la ea.

(Mióta eljárak kedvesemhez a hegyen át, leesett a lovam patkója. Ámde azért nem okolom sem a lovat, sem a kovácsot, hisz az én hibám az, miért is járok oly gyakran őhöz!)

* * *

„Arad megye magyar népe”

„A borossebesi járásban ősből magyar jellegű, vegyes nyelvű község *Borossebes*. Említve van az 1561-iki nádori összeírásban. A régi Zarándmegyében feküdt azon a helyen hol ma az Arad-Csanádi Egyesült Vasutak (Borossebes-Buttyin) állomása van, tehát nem a mai helyén. Magyar lakósága több ősből vonást tartott meg.”

*

„Sok vegyesajkú községben a magyarság régebben honos, mint a tiszta magyar községekben, melyek túlnyomórésztben újabb telepítések. Ősből a magyar elem, pl. *Borossebesben*, Gyorokon, Simándon, sőt Kürtösön is mint Magyarpécskán.”

Forrás: Somogyi - Mátyas - Bertucz - Kollarov – Ipolyi „Arad megye magyar népe”

„A Fehér-Körös völgyében a magyar helynevek határa a Jósász-pataknál ér véget, ahol a XV. század előtti román nevek szintén magyar eredetűek. Ettől K-re csupán egy-két magyar nyom található (*Halmágyfalva*).”

Forrás: Rácz Anita „Népességtörténet és helynévkutatás”

„Már itt kezdődik a mőczvilág: elmaradnak az aradmegyei derék, barátságos mosolygású oláhok, s felváltja őket a fekete gubás mőcz. A tekintete is olyan fekete. Estétől reggelig egy jó napot sem köszön senki; a falvakban, miken keresztül visz az út, itt-ott látszanak az újabbkori romok.”

Forrás: Jókai Mór „Magyarhon szépségei”

* * *

A borossebesi uradalom¹

„A borossebesi uradalom Aradvármegye keleti részén fekszik éjszak és keletről Biharmegyétől környezve; nem messze a határtól van Aradvármegye legmagasabb pontja az Arzura vagy is újabb elnevezés szerint a Nagyarad, 1144 méterre a tenger színe felett. A mai uradalmi terület 4 birtoktestből van összeállítva; ugyanis a régi borossebesi uradalom, mint kincstári birtok, 1806-ban jutott gróf Königsseg-Rottfels birtokába, a kitől 1847-ben gróf Waldstein Wartenberg Christian vette meg. Ő gyarapította az uradalmat vétel útján a monyásza birtokkal Néverytől, a szelezsáni birtokkal Töröktől, a ravnai composessoratusi² birtok 24 teljes részből megvett 19½ részlettel a nemes Józsa-családtól. Ezen összesített uradalmat 1891. évi július 1-én gróf Wenckheim Krisztina férjezett gróf Wenckheim Frigyesné vette meg. Az uradalomba 21 község van beékelve, melyeknek összes területe 23,703 kat. hold területtel, mely 11,323 lakossal bír. Az uradalom területe 32,933 kat. hold, melyből mezőgazdaságilag kezeltek 5339 kat. hold erdőgazdaság 27,367 kat. hold terméketlen 227 kat. hold a kataszteri tiszta jövedelem 14,431 frt 14 kr., egyenes földadó 3679 frt 09 kr. Az uradalom fekvését tekintve felosztható sík, dombos és hegyvidékre. A sík és dombos vidéken terülnek el a mezőgazdaságok: Sebes, Kornyeszt, Zemerde és a szelezsáni majorok; a többi domb és hegyesvidéken van az erdőgazdaság. A mezőgazdaság fő feladata az állattenyésztés és gabonatermelés; megterem ott minden gazdasági növény, főleg pedig búza, zab és takarmány. A trágya hatása kitűnő, mert a termést csak nem megkétszerezi. A szántóföldek vízáradásnak nincsenek kitéve. A belterjesebb gazdálkodási rendszer alkalmazhatása céljából úgy a gazdasági épületek, gépek s eszközökbe, valamint az állattenyésztésbe nagyobb befektetések történtek újabban. Az erdőgazdaság területén az uralkodó fa a veres bükk, ezután a cserfa, mint tűzifák, a tölgy, mint haszonfa. Átlagos tűzifavágás évente 40,000-50,000 térméter, melynek legnagyobb része az uradalmi vasipar által értékesítetik; a haszonfa célszerűbb értékesítése céljából egy fűrészgyárat állítottak fel. Erdőművelési tekintetből újabban a magasabban fekvő északi hegyoldalak fenyőkkel fásíttatnak be. Eddig igen szép eredménnyel több százezer csemetét ültettek ki; az egész területen van 1700 kat. hold véderdő.”

Forrás: Gaál Jenő „Aradvármegye monographiája” (részlet)

¹ Az uradalmak tulajdonjogát a kezdetektől a 19. század elejéig mindenkor az épp akkor regnáló uralkodók: (osztrák vagy török) császárok, királyok és fejedelmek döntötték el. Az új tulajdonosok ajándékozás útján, velt vagy valós szolgálataik elismeréseképpen lettek a kedvezményezettek. Ha az új birtokos politikai vagy egyéb okból kegyvesztett lett hamarosan elveszthette az eddig szerzett javait. A 19. század elején fordul elő első alkalommal, hogy az uradalom új földesura nem ajándékozás révén, hanem csereképpen jut hozzá a birtokhoz, gr. Königsseg József oly módon lett 1806-ban a borossebesi uradalom új tulajdonosa, hogy németországi birtokait adta cserébe a kincstárnak. 1848-ban gr. Waldstein Keresztély Ernő már 800 ezer ezüst forintért vásárolja meg az uradalmat a Königsseg örökösöktől. 1891-ben megint új a birtokos: gr. Wenckheim Frigyes, ki 1 millió forintért lesz tulajdonos. Az első világháború után e család, a trianoni döntések következtében elvesztette az új országhatártól keletre fekvő birtokait, a román állam tette rá a kezét. Kárpótlásként csak jelképes összeget, nem az elkobzott ingatlanjaik valós értékében kaptak. (a szerk.)

² composessoratus: a társas birtoklásnak egy neme, mely nemesi birtokokra és az azokkal kapcsolatos jogokra vonatkozik. A közbirtok tehát közös nemesi birtok, melyet a K. tagjai közösen használnak, vagy melynek jövedelmében bizonyos arány szerint részesülnek. (Pallas Nagy Lexikona)

A régi templomok

Borossebes város történetének tanulmányozásakor több helyen utalás történik arra, hogy a település egykori helye a vasúti pályaudvar vagy közvetlen környéke lehetett és csak későbbi időben alakult ki a mostani helyen lévő sakktáblaszerű település. Az idebbköltözés idejéről és okáról nem tudunk semmi pontosat, talán a török kivonulás után próbálkoztak a lepusztult és részben elnéptelenedett települések életének újraindításával, esetleg a Fehér-Körös okozhatott áradásaival kellemetlenségeket. Sebesben a legrégebbi, datált épület a gr. Königsegg-Rottfels család által építtetett udvarház épülete, homlokzatán az 1814-es évszám olvasható, más magyar nyelvű felirat nem volt, de ha lett volna, azt már bizonyára eltüntették volna.

A kőből épített templomok építési ideje 1813, 1834, és 1837, építési sorrendben: ev.református, görög-keleti- majd a római katolikus. Ez időtájt az uradalom birtokosa a gr. Königsegg család volt, a római katolikus templomocska építtetése az ő nevükhöz fűződik. A település beépülése a Sebes-patak jobb partján az ezt megelőző időkben történhetett. A házak építőanyaga kezdetben fa, volt belőle bőségesen a környéken, később vályogtéglá majd feltűnnek a kőből épült uradalmi és egyéb épületek is. A város honlapján a régi fotók rovatban két muzeális, dagerrotípiászerű felvételt tekinthetünk meg két régi templomról.

Foto: www.sebis.netne.net

A görögkeleti vallású lakosok hagyománya szerint 1784-ben a mai vasútállomás közelében épült fatemplomuk, ami a 18. sz. végén került áthelyezésre a mai templom helyére. 1829-ben új, immár, kőtemplom építése iránt kérelmet adtak be, majd 1834-re sor került a mostani templomuk megépítésére.

A bal oldali kép gyengébb minőségű, fotónak nemigen nevezhető, inkább egy tusrajzra emlékeztet. Alatta olvasható szöveg a honlapon: „The first old church in Sebiş”. A tornyon latin kereszt látható, ami a római katolikus templomokra jellemző. A tető dránica fedéssel készült. A tizenkilencedik század közepétől a fototechnika már olyan szintre emelkedett, hogy elég jó felvételeket tudtak készíteni a kor fényképészei. Vagy korábbi a felvétel időpontja vagy az idő múlása szólt bele a minőségromlásba. A másik felvételen, a jobb oldali képen a toronysisak csúcsáról lemaradt a kereszt vagy az egyéb vallási jelkép, ami a felekezeti hovatartozást egyértelművé tenné, bár a stílusa a környékbeli nagyon régi de még fennálló ortodox templomokra emlékeztet. Az épület, fából ácsolt boronaház, vakolat nélkül, a templom tornyán jól látható a függőleges deszkapalánk borítás Bizonyára a mostani kőtemplomok építése előtti időszakban is folyt mind a három felekezetben hitélet és az addig használt, fából készült templomok¹ az újak használatának kezdetére, lebontásra kerültek.

Az előző református templomról annyit tudunk, hogy fából készült, elhelyezkedése a hagyomány szerint, a római-katolikus templom és a mai vasút között volt. A 18. sz. végére állaga leromlott, ez utáni időkben került sor a mai, kőből épült templom felépítésére, amely 1813-ra el is készült.

(a szerk.)

*

¹ „1774-ben Mária Terézia s 1783-ban I. József már nemcsak nekik, hanem a görögkeletieknek is megengedte, hogy templomaikat újraépítsék.”

Márki Sándor

*

„Amint azt nemrég megtudtam, a község hajdanában unitárius központ volt, a katolikusok azt hiszem az iparosodás során betelepülők közül kerültek ki.”

Németh Sándor

*

Az unitárius felekezettel kapcsolatosan sem templom, sem egyéb tárgyi emlék nem maradt. Az 1910-évi népszámlálás adatai szerint Borossebesen négy unitárius vallású személy volt.

(a szerk.)

* * *

Borossebes katolikus temploma

Foto: www.sebis.netne.net

Foto: www.panoramio.com/Ivan Kolovoz

Borossebesen a 19. sz.-ban mind a négy történelmi egyháznak épült temploma, imaháza. Elsőként, 1813-ban a református, majd 1834-ben a görög-katolikus. A Königsberg család az 1806-1848 közötti időszakban volt az uradalom birtokosa és ez idő alatt 1837-ben, anyagi hozzájárulásukkal felépült a római katolikus egyház temploma is. Inkább templomocska, mert templomnak kicsi, kápolnának nagy. A hagyomány szerint, a karzaton lévő harmónium, egy művészi faragású térdeplő, valamint egy papi szék (121.old.), Ferenc József császár 1893-as ajándéka. A templombúcsút június 29-én, Péter-Pál napján tartják. (a szerk.)

A sekrestyeajtó feletti festmény (olaj/fa)

Foto: Kiss

Foto: Kiss

Az oltárképet egy szlovák származású festő készítette 1858-ban. A festmény Jézust ábrázolja, miközben kezét nyújtja a tengerbe süllyedő Péternek, egyben a templom védőszentjére is utal.

← A templom 2013-ban

Templombelső a karzatról nézve

„Matyi” bácsi a harangozónk (Duna TV)

a harmónium (gyártási hely: Brünn)

Foto: Kiss

Foto: Kiss

A borossebesi templom tulajdonában van (a toronyszobában), az egykori **déznai kápolna**, kissé megviselt állapotú oltárképe, mely Szt. Józsefet ábrázolja a kis Jézussal.

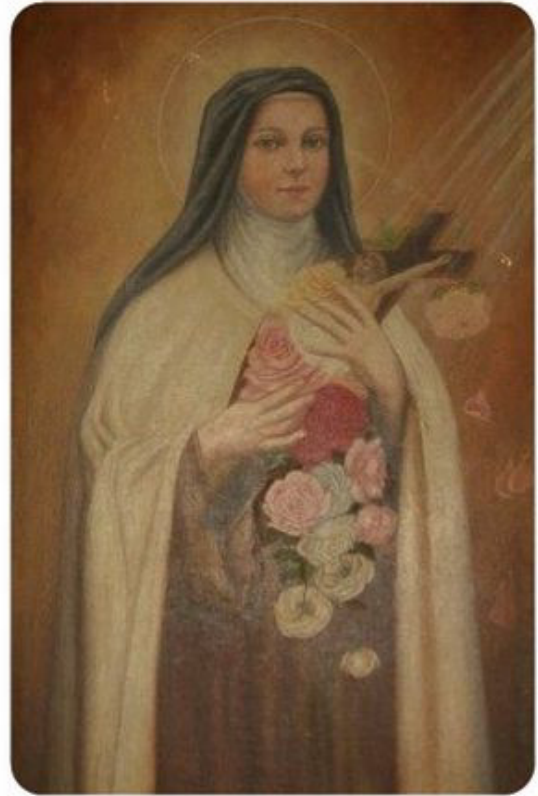
Foto: Kiss

Szűz Máriát ábrázoló kép, a toronyszobában látható

Foto: Kiss

A hagyomány szerint, e támlás széket adományozta a templomnak Ferenc József császár, borsossebesi látogatása, az u.n. „királyfutás” alkalmából.

A katolikus temető „kálváriája”

„Amint arról augusztus 23-i lapszámunkban „Eltüntették a katolikus temetőt” címmel közölt írásunkban is beszámoltunk [Nyugati Jelen], Borossebesről *Deák József* azért keresett meg, hogy 2011. augusztus 5-én egy földgyaluval eltüntették az évtizedek óta használaton kívül lévő, ám sok helybeli polgár ősenek nyughelyet adó, 0,4 hektáros katolikus temetőt. Akkor Deák Józsefet *Horváth Levente* alprefektushoz irányítottuk, akit az ügyben megkerestünk.

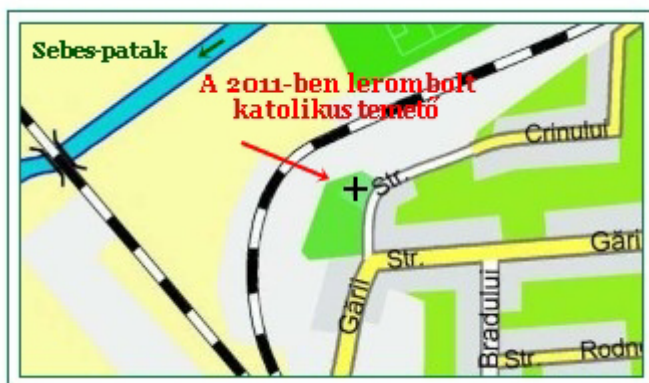
*

Amint megállapította, a Nyugati Jelenben közölt cikk online változatán sok cinikus hangnemű véleményt nyilvánítottak a kérdésben, legtöbbjük a hatóságok érdektelenségét, gondatlanságát tekinti az úgynevezett temetőrombolás előzményének. Éppen ezért, pontosítani kívánt: minden, a Prefektúrai Hivatalhoz eljuttatott beadványt kötelességüknek tekintik kivizsgálni. Véleménye szerint minden magyar érdekeltségű kérdésben korrektül járt el.

A *Deák József* által sérelmezett kérdésben viszont egy érdekes szituáció alakult ki a használaton kívüli temető, illetve egy városrendezési terv találkozáspontján. A 80 éve használaton kívül lévő temetőt ugyanis a jelzett időszakban sem a katolikus, sem más felekezet nem igényelte vissza, ezért a jogi státusa városi beltelek. Deák Józsefnek azzal akadt

a legfőbb gondja, hogy az ott nyugvók között, általa híresnek tartott családok is vannak. A kényes ügyről személyesen beszélt *Gheorghe Feieș* polgármesterrel, aki megígérte, hogy a helybeli történészek által híresnek talált emberek síremlékeit kiválogatják¹, majd a működő temetőben helyezik el őket. A végrehajtásra 15 napot állapítottak meg, ezért két hét múlva terepszemlét kíván taratani a borossebesi, működő temetőben, ahol szeretné megtekinteni az oda átszállított sírköveket. A régi temető helye a városrendezési terv részeként, hatályos városi tanácsi határozattal új szerepet fog kapni: utca, illetve elkerülő út létesül rajta.

Ha az elmúlt 80 év során senki nem igényelte vissza, nem is gondozta, a folyamatot visszafordítani nem lehet. Annál is inkább, mivel a felszámolásához betartották a törvényes előírásokat, vagyis 2008-ban beszerezték a Nemzeti Kulturális Örökségi Hatóság jóváhagyását, amelyik szerint az ott lévő területen semmiféle történelmi vagy kulturális örökségi értékkel bíró műemlék nem létezik. A

polgármester mindezt kiegészítette azzal a határozattal, hogy a munkálatokat kivitelező vállalat köteles a még meglévő, mintegy 10 sírkövet az új rendeltetési helyükre, a működő temetőbe szállítani, ott elhelyezni. Az egykori temető az utóbbi időben burjánnal benőtt, elhagyott terület volt, amit mindenképp fel kellett számolni – mondta el érdeklődésünkre *Horváth Levente* alprefektus.”

Balta János: Nyugati Jelen, 2011. augusztus 31.

¹ A temető legnevesebb halottjának, Dr. Kéri Imrének síremlékét nem sikerült kiválogatni, megmenteni!

„Arad megyében tovább folytatódik a magyar történelmi emlékek pusztítása. Miután az utóbbi időben sorozatosan kriptákat törtek fel Menyházától Világosig, lebontották a déznai katolikus templomot, a borossebesi zsidó imaházat² — most az utolsó nyomokat is eltüntették Borossebesen, elpusztították a régi temetőt, munkagépekkel tették a földdel egyenlővé. Vannak olyanok, akiknek több generációjuk ebben a régi temetőben van eltemetve, ugyanakkor itt fekszik *Dr. Kéry Imre* is aki Arad megye főorvosa volt, magyar királyi tanácsos és a MTA levelező tagja. A helyi önkormányzat szerint teljesen törvényes, amit tesznek mert a terület az önkormányzati tulajdon és utat illetve lakónegyedek fognak építeni rá. A helyi magyarság csupán annyit tehet, hogy tehetetlenül nézi a gyalázatos rombolást.”

Forrás: Duna TV, 2011. szeptember 2.

² „Romániában, 1945–46-ban a bukaresti Szövetség (Zsidó Hitközségek Szövetsége), kiadta az utasítást, hogy minden olyan településen, ahol már nincsenek zsidók, vagy csak nagyon kevesen vannak, a zsinagógákat le kell bontani” (Popper András)

Képek a megszüntetett borossebesi katolikus temetőből (forrás: www.sebis.netne.net)

„... a katolikusok és reformátusok külön-külön részben temetkeztek...” [Banner János]

A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása: Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.-Bp.,bl. 4. p. 334.

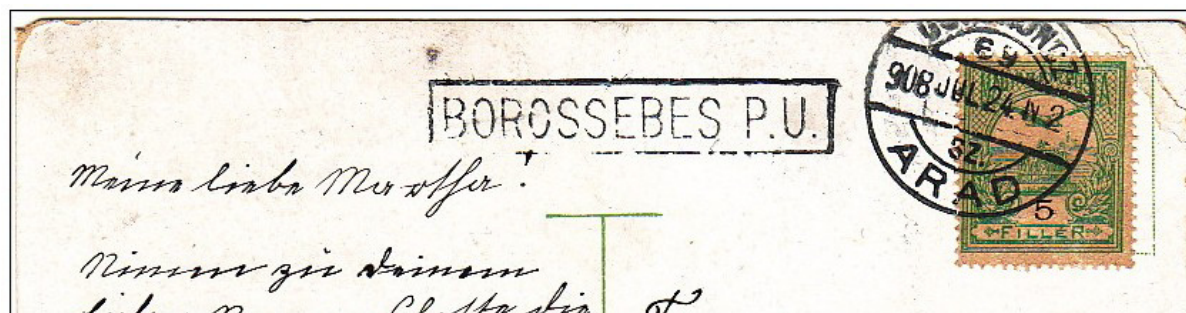
(Borossebes)

Lakosok száma	2596	Anyanyelv szerint:	
Polgári	2592	Magyar	1296
Katonai	4	Német	46
Külföldi honos	10	Tót	11
Külföldön, távol lévő	16	Oláh	1221
Nő	1310	Horvát	5
Férfi	1286	Szerb	6
6 évnél fiatalabb	409	Egyéb	11
6-11 éves	367		
12-14 éves	167	Vallás szerint:	
15-19-éves	238	Latin szertartású katolikus	749
20-39-éves	741	Görög szertartású katolikus	21
40-59-éves	514	Református	383
60 év feletti	160	Ágostai hitv. ev.	70
Hajadon, nőtlen	1332	Görög keleti	1254
Házas	1055	Unitárius	4
Özvegy	199	Izraelita	115
Törvényesen elvált	10		

Forrás: Magyar Kir. Statisztikai Hivatal

* * *

Vasúti-posta bélyegző lenyomat, 1908.

A borossebesi, m. kir. postahivatal körbélyegzője a 20. század elején

Borossebesi, felekezeti és etnikai statisztikai adatok 1869. és 1992. között¹

(A következő táblázatok olvasásához minimum 125%-os nagyítás ajánlott.)

Felekezeti statisztikák 1869 és 1992 között												
Év	Összesen	Ortodox	Görög katolikus	Római katolikus	Refor-mátus	Evangé-likus	Unitá-rius	Izraelita	Egyéb összesen	Baptista	Pünkös-dista	Adven-tista
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Sebiş - Borossebes												
1869	1885	861	7	514	336	103	-	64	-	.	.	.
1880	1659	825	6	448	254	56	-	70	-	.	.	.
1890	1862	937	14	494	332	11	-	74	-	.	.	.
1900	2252	1034	14	699	345	65	1	94	-	.	.	.
1910	2596	1254	21	749	383	70	4	115	-	.	.	.
1930	2149	1220	16	516	286	18	2	65	26	26	.	-
1992	5943	4235	33	174	133	2+2*	1	1	1362	662	670	11

Etnikai statisztikák 1880 és 1992 között											
Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb összesen	Zsidó, jiddis	Cigány	Ukrán	Szerb	Szlovák	Bolgár
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. Sebiş - Borossebes											
Sebiş - Borossebes											
1880a	1659	772	581	79	159+68	.	.	1	4	87	.
1880b	1659	805	606	82	166	.	.	1	4	91	.
1890a	1862	885	832	28	117	.	.	-	-	26	.
1900a	2252	1025	1072	96	59	.	.	-	3	36	.
1910a	2596	1221	1296	46	33	.	.	-	6	11	.
1920n	2393	1281	955	34	123	107	.	.	.	.	.
1930a	2149	1265	767	39	78	12	18	-	6	35	-
1930n	2149	1246	676	54	173	56	27	-	10	56	-
1941n	2314	1624	396	91	203	.	.	.	.	.	.
1956	2837	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
1966a	3836	3326	465	13	32	-	-	1	3	19	-
1966n	3836	3301	445	18	72	5	-	-	9	39	-
1977n	4861 ^(a)	4418	333	20	90	2	54	-	3	15	-
1992n	5943	5432	287	17	207	1	166	-	4	15	-

¹ A 20. század első évtizedeiben Borossebesre betelepült olasz etnikumot a statisztikák külön nem említik, valószínű, ők az egyéb kategória résztvevői között szerepelnek. (a szerk.)

A borossebesi járás nemzetiségi és hitfelekezeti viszonyai az Országos Statisztikai Hivatal 1892-es kimutatása alapján

Nemzetiségi viszonyok általában																												
Járás	magyar		német		tót		oláh		ruthén		horvát		szerb		őrmény		czigány		külföldi		bolgár		olasz		vend		Összesen	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	férfi	nő
Aradi	3703	3761	3918	4055	78	87	8474	8379	2	1			25	11			48	44	41	11			3	3			16292	16352
Borosjenői	2215	2285	120	160	147	145	13113	13061					10	13			211	221	44	52			4				15864	15938
B.-sebesi	1193	1192	140	144	119	94	14055	13743			4	1	3	4			126	107	56	45	1		9	3	1	1	15707	15334
Eleki	3691	3691	4142	4087	744	699	5380	5155					1	1	3		46	47	6	2	9						14019	13655
Kisjenői	7624	8031	734	775	228	221	13193	12801	4		5	2	2	3	1		200	199	10	5							22001	22041
N.-halmágyi	118	115	28	28	1	1	8634	8400									55	48	1	2			1				8838	8594
Pécskai	7088	7296	1666	1689	557	497	4559	4521	94	94			116	140			1	116	120	209	203						14405	14561
Radnai	779	848	630	774	21	19	14728	14229			5	2	72	59			1	130	143	29	18	1		5			16400	16093
Ternovai	658	644	146	137	6	4	10363	10160			28	2					78	83	2	1							11281	11031
Világosi	2919	2028	4115	4185	91	70	9121	9014					2	14	20		269	250	21	12			2				16552	16587
Arad sz. k. v.	12025	13876	2443	3183	174	184	4040	3833	1	3	15	10	903	801			56	66	207	153	27	5	27	20			19918	22134
Összesen																										171277	172320	

Hitfelekezeti viszonyokat a következő táblázat járásonként mutatja be :																														
Járás	róm. kath.		görög kath.		örmény kath.		görög keleti		örmény keleti		ágost. evang.		helvét evang.		unitarius		zsidó		nazarénus		baptista		anglican		ismeretlen vallású		hitfelekezet nélküli		Összesen	
	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő
Aradi	6721	6917	43	36			8509	8409			102	94	644	604	2		235	250	35	41	1	1							16292	16352
Borosjenői	1602	1698	1526	1514			11820	11791			222	215	473	486	5	3	210	221		1	6	5							15864	15938
Borossebesi	927	950	100	76			14085	13778			82	53	285	258	1		225	217			2	2							15707	15334
Eleki	7244	7216	24	20			5106	5192			860	751	303	272	1	1	180	189	1	2									14019	13655
Kisjenői	3235	3450	2063	2044			11382	11028			182	180	4769	4962	6	3	358	389	6	6									22001	22041
N.-Halmágyi	59	64	12	10			8673	8438			4		19	13	1		68	69							2				8838	8594
Pécskai	6465	6609	747	694			4390	4412	1		1142	1159	1444	1429			204	245	12	12			1						14405	14561
Radnai	1236	1416	412	356			14443	14014			43	22	55	69			2	211	214										16400	16093
Ternovai	653	613	817	814			9624	9421			21	19	61	42	1	6	104	116											11281	11031
Világosi	5991	6180	810	413			9028	8890			564	543	367	323	2		188	236	2	2									16552	16587
Arad sz. k. v.	9073	11826	538	492	3	2	4728	4523	1		628	593	1738	2171	11	9	2288	2507	8	10							2	1	10918	22134
Összesen																										171277	172320			

Forrás: Gaál Jenő – ArVm-III I-01

Karikás Frigyes

Karikás Frigyes egykori baloldali politikus és író születési helye saját önéletrajza szerint is bizonytalan, bár születésekor szülei Borossebes lakói voltak, két megnevezés is szerepel az egykor megírt életrajzaiban, a szomszéd falu Buttyin valamint Borossebes. 1891-ben született egy sokgyermekes családba. Édesanyja bábaasszony, édesapja (Karikás Dávid) földműves és szobafestő volt, ki mellesleg szentképek festésével is foglalkozott, ami ebben az időben is ritka párosítás volt. Az elemi iskola öt osztályának elvégzése után tanonc lett kovács-lakatos szakmában (1902). Inas éveit (három), a helyi kisvasút/iparvasút mozdonyjavító műhelyében töltötte, később Aradon (1907), majd a fővárosban vállalt állást. Itt ismerkedett meg a baloldali eszmékkel, ami egész, további életének, pályafutásának meghatározója lett.

A világháború kitörése (1914.) után a keleti frontra került, majd alig fél év lefolyása után orosz hadifogságba, Taskent városába. Az 1917-es oroszországi eseményekben csatlakozva a forradalmi erőkhöz, aktívan részt vett az ottani harci cselekményekben. Az OKP központi bizottsága megbízásból 1918-ban több társával Magyarországra érkezik, kommunista szervezkedés, agitáció és az Oroszországhoz hasonló események kiobbantásának előkészítése céljából. A kommün 133 napja alatt tevékenyen részt vesz annak irányításában.

Az akkori események bírálatában, megítélésében utólag könnyű okosnak lenni, de az azóta eltelt évszázad, már történelmi rálátást tesz lehetővé. A magyar nép érdekeinek szempontjából jobb lett volna, ha ezek az események be sem következnek.

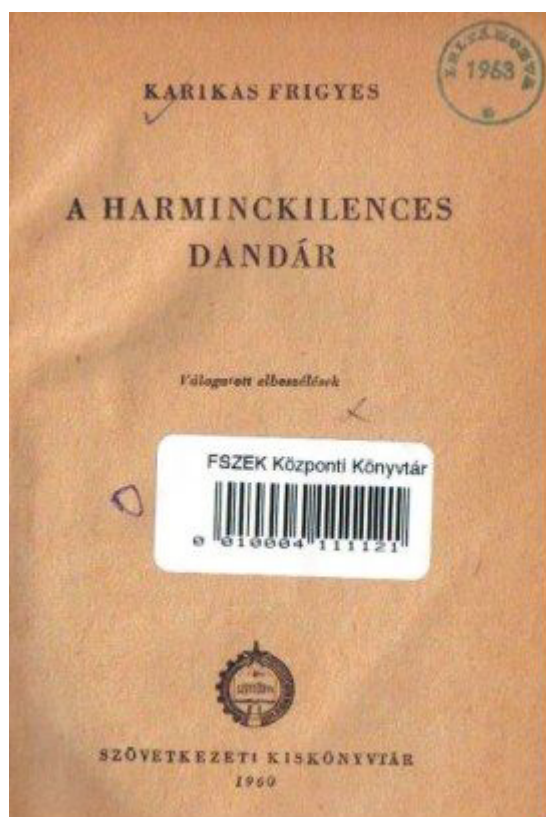
A világháború vesztesei között lévő országot további káoszba taszították, ürügyet adva a létrejött kisantantnak, hogy még egyet rúgjanak a háborúban kivérzett és védtelen országba. A trianoni döntéshozók kezébe is adott a még egy ütőkártyát.

A Tanácsköztársaság eseményeinek és szereplőinek megítélésében különbséget kell tennünk a vörös-terroristák rémtettei, valamint a Vörös Hadsereg honvédő tevékenysége között. Karikás a felvidéki majd a román fronton töltött be katonai-politikai vezetői posztokat.

Sajnos sem, ők sem, az egykori Székely Hadosztály katonái sem tudták a túlerőben lévő behatolókat megállítani. A kommün bukása után az események többi vezetőivel együtt nyugatra menekült, majd végállomás: Moszkva. Rövid átmenet után (az iparban talál egzisztenciát, tanul, családot alapít) ismét az európai országok különböző városaiban találjuk,

szervezkedő és agitációs tevékenysége felkeltik minden országban a helyi hatóságok figyelmét, ellenszenvét és rövidebb-hosszabb időre itt is-ott is börtönbe kerül. Összesen öt évet tölt elzárva, huzamosabb ideig (négy évet) Magyarországon, majd az un.”zászlócsérés akcióban” Rákosi és annak cimborái társaságában (1935-ben) visszakerül a Szovjetunióba. A két állam közötti megállapodás értelmében az 1848/49 évi szabadságharc leverésekor zsákmányolt hadilobogókat kicserélték a magyar börtönökben lévő kommunista foglyok egy csoportjára. 1938-ban koholt vádak alapján bebörtönzik, majd a sztálini önkény áldozata lesz. Utolsó beosztása: egy tőzegkitermelést gépesítő vállalat igazgatója volt. Testvérei közül ötöt ismerünk név szerint: Ernő (1889), Laura, Samu, Mici és Ilonka. Utóbbi kettő áttelepült Magyarországra. Elmondásuk szerint testvérüknek trockista kötődése okozhatta vesztét. Karikás Frigyes korosztálya mindjárt az első világháború kezdetekor a frontra került, ekkor kikerült a sebesiek látóköréből, nincs adat arról, hogy az impériumváltás után megegyeszer hazatért volna. Családjára, fiatalabb testvéreire még emlékeztek a korosabb sebesiek, de olyan személy már nem él, ki személyesen ismerhette volna.

Budapesten 1959-ben ünnepelte az akkori rezsim a Tanácsköztársaság kikiáltásának ötvenedik évfordulóját, ez időben került sor Magyarországon első ízben Karikás Frigyes írásainak kiadására könyv alakjában, (az első írásai, moszkvai tartózkodása alatt, orosz nyelven kerültek kiadásra) „A 39-es dandár” című, tizenhárom novellát tartalmazó kötete néhány év leforgása alatt három kiadást is megélt, belőle filmet is készítettek. Az írások témái: epizódok a Tanácsköztársaság mindennapjairól, a honvédő harcok eseményeiből. E filmet gyerekkoromban én is láttam, maradandó élményt nem nyújtott. Egy Jókai-novella (Kurbán bég) után ez a második alkalom a magyar szépirodalomban, ahol *Borosssebes* városa és népe megemlékezésre kerül. E két történet mely Karikás szülőfalujában, az 1900-as években játszódik, kilóg a sorból, említést érdemel! Mindkét írás bepillant egy kicsit az akkori falusi élet nehéz hétköznapijaira, (előjönnek a borossebesi helyszínek: a kiskúti legelő, a Piac-tér, valamint a kiszindai bakterház, személyek: Steiner Samu „Stájner úr” a

boltos, ki önmagát meg nem hazudtolva, egy forinttal igyekszik becsapni az egyébként is nehéz anyagi helyzetben lévő címszereplőt, miközben váltig hangoztatja, hogy huszonöt krajcár tartozást elenged. Sajnos a történetek tragikusan végződnek. Az egyik „Bacsa Péter esete”, egy fiatalember története ki a három éves katonai szolgálat után kerül haza szülőfalujába majd egy gyilkosságba keveredik, a csendőrségen feladja magát, a törvény szerint is valóban bűnös de az olvasó szimpátiáját még ezek után sem veszítette el. A másik novella: „Nana Paraszkejeva” (Paraszkeva néni) önéletrajzi ihletésű, az író inasévei, a kisvasút emlékei stb. elevenednek fel. Témája egy Traján keresztnevű román fiatal, (az író gyerekkori barátja) oktalán halála, amit egy, a faluban fellépő vándorcirkusz alkalmazottja okozott.

Művei már a rendszerváltást követően lekerültek a közkönyvtárak polcairól, de antikváriumokban még manapság is találhat egy-egy példányt az e téma iránt érdeklődő.

A sors iróniája: Karikás Frigyes (Fidi) műveinek megőrző helye (a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központi fiókja) a sokat ostromozott grófi világ egyik, egykori képviselője (Wenckheim Frigyes) által építtetett, pesti palotában kapott helyet. Műveiben a gróf neve is említésre kerül de sem jót, sem rosszat nem ír róla. Fénykorában (60-as évek) oktatási intézményt, utcát is neveztek el róla, talán még a mai napig is megvan a magyar főváros 13-ik kerületében. A mai idők polgára azonban már nemigen tudja hova tenni, neve és írói munkássága lassan feledésbe merül. Irodalmi tevékenysége során még nevéhez fűződik Jaroslav Hašek: „Švejk” című regényének első magyar nyelvű fordítása.

← Benczúr Gyula rajza. A palota 1887-ben, Meinig Artúr tervei szerint épült.
(a szerk.)

* * *

In memoriam Kiss Jenő (1907-1972)

2012-ben múlt negyven esztendeje, hogy meghalt a borossebesi református templom úrasztalán lévő virágváza készítője. Az egykori Városház utcában született (ma: Bdul. Republicii), az új-déznai Gertner Matild és a helybéli Kiss Mihály házasságából. Az ötgyermekes szülők legkisebb fiát nem sodorta világgá a történelem vihara. Életét (néhány év kivételével) szülővárosában élte le, 34 éves korában alkotta meg a napjainkban is meglévő virágvázát, amit a református gyülekezetnek készített. A váza anyaga sárgaréz de az aranynál is becsesebb, mivel készítője, (nem lévén ötvös) szívét-lelkét beleadta ebbe a remekműbe. A váza talpazatán olvasható a mester neve és a készítés időpontja. A március 15-i időpont bizonyára nem a véletlen műve. Ez idő tájt, Erdély északi felében már felcsillantak a szabadság első reménysugara, addig a Partium ezen szögletében maradt minden a régiben.

Kiss László

Foto: Kiss & www.sebis.netne.net

Foto: Kiss

A harmadik emléktábla, 2013.

Borossebes magyar népe, református közössége immár harmadszor ünnepli, mai temploma felépítésének kerek évfordulóját. Elképzelhető, hogy elődeink megünnepelték az ötvenéves évfordulót is, de ezt az eseményt emléktábla nem örökíti meg, talán a fennmaradt egyházi iratokból megismerhetnénk a régebben történeteket. A mostani, barokk stílusú református templom 1813-ban épült, valószínű az ezt megelőző időkben is volt helye az istentiszteletnek. A templom kertjének rendezése közben bukkantak olyan nyomokra, ami

valószínűsíti, hogy itt lehetett az előző templom illetve egy épület alapja. Ismereteink ezzel kapcsolatban sajnos meglehetősen hiányosak.

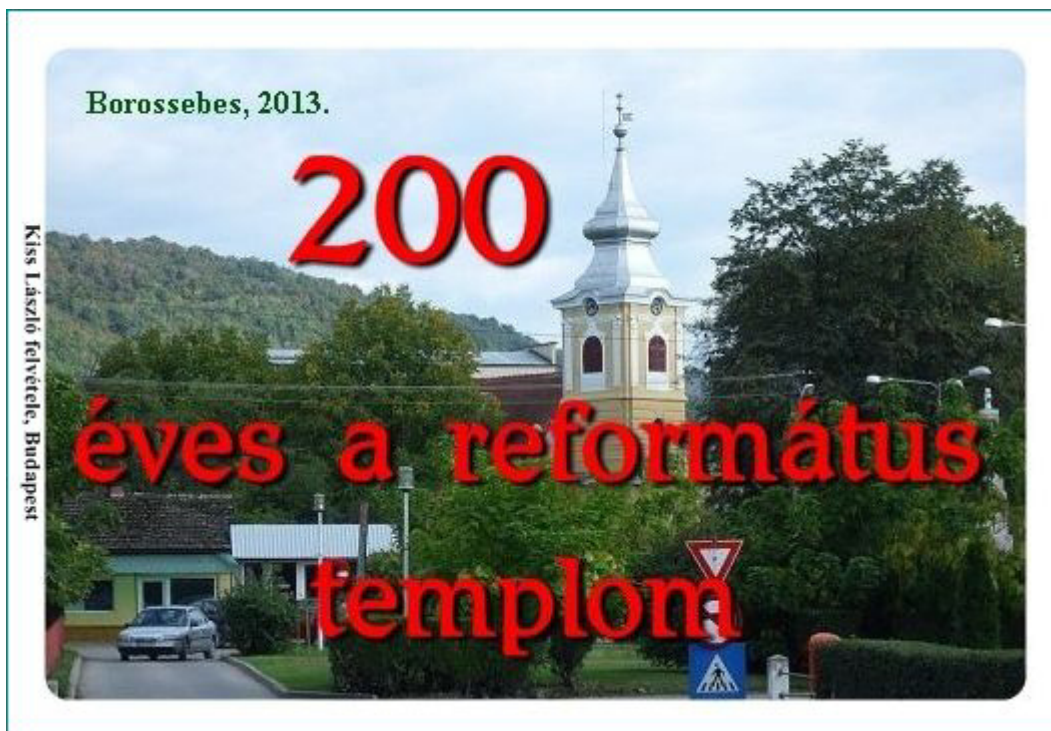
A 200. éves évforduló megünneplésére előreláthatólag 2013 nyarán, június vagy július hónapban kerül sor. Két érdekesség: Máté József gondnok neve szerepel a száz éves majd az idei táblán is. A névazonosság csupán a véletlen műve, természetesen nem ugyanarról a személyről van szó. Az idő múlásával cserélődnek a családok, a presbiterek; tartja magát, azonban Sebes legpatinásabb családja a Patkó. Nevük itt, és szinte minden okiratban századokon keresztül előfordul. Bizakodjunk, hogy a 2063-as megemlékezésen is lesz még felvésnivaló a negyedik táblára!

Az előző két megemlékezés feliratai a templomfal belső oldalán, vörös valamint fekete színű márványtáblákon:

E templom felépítésének századik évfordulója megünnepeltetett
SZABÓ JÓZSEF lelkész FÜZESI JÓZSEF k. tanító
és MÁTHÉ JÓZSEF gondnoksága alatt
1913. július 27.-én

* * *

E templom 150. éves fennállása megünnepeltetett 1963. szeptember 1.-én
püspök: Bulhi Sándor, lelkész: Kenéz János, gondnok: Patkó Ferenc
presbiterek: Patkó Zsigmond, Hákné Rizig Margit, Babál György,
Salátné Rizig Mária, Tokaji Ferenc, Takács Ferenc, Patkó György,
Verebesi Imre

E felvétel 2008-ban, a felülnyomás 2013-ban készült az évforduló tiszteletére

✱

Az évforduló tiszteletére templom belső falára a főbejáratnál szemben a következő 90 x 60 centiméteres márványtábla¹ kerül elhelyezésre. [Nt. Prém Imre Csaba közlése]

**E templom 200. éves fennállása
megünnepeztetett 2013. szeptember 7-én.**

Püspök: Csúry István Esperes: Módi József

Lelkész: Prém Imre Csaba

Főgondnok: Máté József Gondnok: Patkó András

**Presbiterek: Halmagean Ilka, Lach Gizella, Manasszes János²
Patkó Zoltán, Soltész Irén, Tóth Ilona, Radu Erzsébet és
Venter Rozália**

¹ Az elkészült, felszentelt emléktábla a mellékletben közölt egyik fotón látható

² Manasszes János presbiter a táblaavatás idején már nem volt borossebesi lakos (a szerk.)

A görögkeleti templom

Foto: www.sebis.netne.net

A bal felső felvételen az 1834-ben épült borossebesi görögkeleti templom látható. A jobb oldali kőkereszt eredetileg az egykori Kereszt utcában volt felállítva és ez által akkor, az utca névadója lett. (mostani elnevezése: Str. Someșului). A gyér közúti forgalmat nem, de a kommunista érában az előljáróságot zavarhatta, mert igyekeztek, nemzetiségtől függetlenül, az ilyen és hasonló vallási témájú dolgokat betereni a templomkertek területére. Anyaga a többi sebesi, ilyen jellegű alkotással ellentétben nem a menyházai márvány, hanem gránit. Készítésének idejét nem ismerjük, ami biztos, hogy a szobor észak-keleti oldalán lévő, román nyelvű felirat 1946-ban lett felvéve. (a szerk.)

Foto: Kiss

A templom főbejárata 2013-ban

Forrás: www.okazii.ro

Görög-keleti templom (Sfintii Arhangheli Mihail și Gavriil),
a jobb oldali épület a magyar (katolikus) iskola, 1920. után

Az előző görög-keleti templom a mai vasútállomás közelében volt, kitéve a Sebes-patak gyakori áradásának. A 18. század vége felé már felmerült egy új templom építésének gondolata más, biztonságos helyszínen. Az uradalom által adományozott telken (str. Republicii-str. Romană sarok) ezt megelőzően, itt a kisváros tömlöc-épülete volt. Mivel ekkor még nem gyűlt össze az építkezéshez elegendő pénz a helyi református közösségtől kölcsönöztek 330 forintot. A kölcsön visszafizetésére a következő lakosok vállaltak garanciát: Josa Vessa, Toader Onica, Tovie Filip, Toeder Luluș, Onu Luluș, Mihai David, Ioan Vessa, Onu Crișanu, Iovan Vessa, Terenti „Veggmotor”. A pénzüsszeg későbbiekben visszafizetésre került, egy román kézben lévő malom jövedelméből. 1836. november 8-án sor került az új templom felszentelésére.

Forrás: Pagini Sebișene 1996/1

Mihai Beniuc

Mihai Beniuc (magyarosan: Benyuk Mihály) költő 1907-ben született Magyarországon, az aradmegyei Borossebesen. A család neve már a 18. század óta szerepel a kisváros, jobbágy- ill. adózási összeírásaiban, különböző változatokban: Benök, Benyók, Benyok, Benyek, Benyik és Benyuk. Az elmúlt évszázad utolsó évtizedében még találhattunk a helységben ilyen nevű családot, de, hogy a költő rokonságába tartozott-e, nem vizsgáltam. Megkísérlem dióhéjban ismertetni az olvasóval a költő életútját, anélkül, hogy mélyrehatóbban ismerném az egyik és az egyetlen, sebesi születésű román költészetét, ki hazájában országos ismeretségre tett szert. Helybéli, román szegény-paraszti családból származott, (az ötvenes évek szóhasználatában e besorolás „előkelően” hangzott, de mint tudjuk a földművességgel foglalkozó családok általában szegények voltak). Az elemi iskola éveit, a könyv előző fejezeteinek egyikében ismertetett, Grünfeld Ilona, magyar tannyelvű magániskolájában töltötte. A „magyar világban”, e helységben működött még, a két magyar felekezeti iskolán kívül, román tannyelvű oktatási intézmény is. Lehetősége volt mindenkinek anyanyelvén elsajátítani az ismereteket, ellentétben az impériumváltás utáni, majd a második világháborút követő gyakorlattal. Beniuc itt ismerkedett meg a magyar irodalom alapjaival, későbbi pályafutása során Petőfi Sándor és József Attila több versét is lefordította románra.

„A Fehér-Körös menti, móc-vidék szülötte, a vegyes lakosú erdélyi község magyar nyelvű elemi iskolájában — maga vall róla — életre szóló útravalót kap Petőfi és Arany költészetéből. A két körülmény — a paraszti sors és a magyar líra megbecsülése — holtáig elkíséri; ebbeli hűségéből semminemű politikai széljárás nem tántorítja el” [Metz Katalin]

*

Hasonlóan a többi, (korszakban őt megelőző vagy követő) borossebesi társához — kik további tanulmányaikat már nem itt, hanem, általában Aradon, folytatták — további életének, kibontakozásának és munkásságának színtere már nem a szülőváros volt.

1921-től az aradi „Mozes Nicoară” középiskola tanulója, majd a kolozsvári egyetem hallgatója lesz, 1932-től két éven keresztül Hamburgban tanul, majd 1934-ben Kolozsváron doktorál pszichológia szakon. Kezdetben adjunktus a kolozsvári egyetemen, későbbiekben, a második világháborút követő két évben Moszkvába kerül, kulturális tanácsadó beosztásba. 1949-től a pszichológia professzora Bukarestben. Meghalt 1988-ban a román fővárosban.

*

Első verseit 1938-ban teszi közzé, („Romlás énekei”). Az első kötetet ezután több mint ötven követi. Alkotókészségét, tudományos, irodalmi kritika, esszék, fordítások, és különféle prózai alkotások tömege fémjelzi. Költői munkássága Magyarországon is ismertetésre került, az itt kiadott kötetek által, amiknek magyar nyelvre való fordításában részt vettek: Lator László, Jékely Zoltán, Szabó Magda, Kányádi Sándor, Váci Mihály és még sokan mások. Beniuc 1973-ban egy költőtalálkozón Budapest vendége is volt.

A gyermekkorban elsajátított (anyanyelvi szintű) magyar nyelv ismerete és a költőtárs József Attila tisztelete tette lehetővé, ill. motiválta, hogy költőnk munkássága a román olvasótábor számára is elérhető legyen. A magyar lírikus száz költeményét, fordításában, 1967-ben jelentette meg, az alábbi előszó kíséretében:

„József Attila verseit lefordítani a modern nyelvekre kötelesség. Költői ereje oly hőfokon sugározza korunk eszméit, hogy meghódíthatja vele az emberi szíveket...Kolozsvárott, a kommunista egyetemi hallgatók körében ismertem meg József Attila költészetét, mely annyira elbűvölt, hogy állandóan éreztem a fordításra sarkalló kísértést... Azóta munkált bennem a vágy, melyet műveinek újraolvasása az évek során, főként a háborús esztendőök alatt, fölszított és szenvedéllyé változtatott... Azt mondják, a tokaji és a cotnari szőlő egy fajtából való. És mégis, a talaj- és éghajlati viszonyok folytán a tokaji és a cotnari borok íze és illata különbözik egymástól. De az a fontos, hogy a magyar és a moldvai bort egyaránt nemes szőlőfajtából préselik.” [Mihai Beniuc]

„A tolmácsolást, a lírai híd-szerepet élete végéig küldetésnek tartotta. Már a két világháború között is szüntelenül azon fáradozott, hogy tudatosítsa: a történelmi viharokban hol egymás mellé, hol egymással szembe kerülő magyar és román nép keservesen egymásra van utalva, s a nacionalista szításokat, uszításokat mindig a kisember fizeti meg. Közíróként is hallatta szavát. 1954-ben *A román nép és nemzeti kisebbségek* címen füzetet jelentetett meg a Politikai Kiadónál. A kor szokványos frazeológiájában írt szövegtől ma már idegenkedünk, ám tartalma, annak idején, biztatónak tetszett. Groza politikájának híveként méltatta az erdélyi magyarság s a többi kisebbségek akkoriban reményt keltő gazdasági, politikai, közigazgatási, művelődési és oktatási lehetőségeit, köztük — az alkotmány idevágó 81-es és 82-es szakaszára való hivatkozással — a rendszer legdemokratikusabb vívmányát, a Magyar Autonóm Tartományt. Nem ő tehetett róla, hogy a magas politika „átlépte” a költő meggyőződését és legszebb reményeit. Baráti érzelmeit ezzel szemben ő, Mihai Beniuc, élete végéig verseivel hitelesítette.” [Metz Katalin]

Szerelmem, súlyosabbak már az évek...

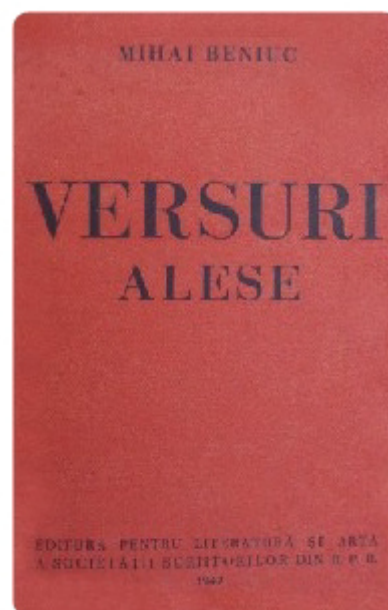
Szerelmem! - Súlyosabbak már az évek!
Naptárt, ha nézünk, érzem én:
Terád csütörtök virrad - rám a péntek:
hajad ezüst és ritkul az enyém.

A tavalyi hó hol van, hová lett?
És angyal arcod fénye hova hunyt?
Utunkra sárga levél susog áment,
avar lepi botladozó nyomunk.

Réztrombitákat fújva, erre
mennek az úttörők utcánkon át:
könnyes szemmel - nem vagy anya! - merengve
susogsz magadnak bús vigasztalást.

Ne sírj! - szíved nehéz sok dobbanása
temesse mélyre ezt a kint.
Küzdelmeink erős karján az árva,
s minden síró gyermek mosolyba ring.

Mihai Beniuc (ford.: Váci Mihály)

Első veresköteteinek egyike
[Lelöhely: Borossebes]

MIHAI BENIUC

La Sebiș ori în altă parte

La Sebiș ori în altă parte
Mereu același dor de ducă
Spre Nu-știu-unde mă usucă,
Mă chinuie mereu, mă arde.

Nu sunt acasă nicăieri,
La Cluj, vreau satul și pădurea,
Mă simt la mine doar Aiurea
Și Azi îmi pare rau de Ieri.

Visez neconținut un Măine
Ce n-aș vrea să se facă Azi,
O țară fără de popas,
Un drum care fugind rămâne.

FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ
BUCUREȘTI 1943

FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ
BUCUREȘTI 1943.

Sebesben vagy máshol

Sebesben vagy máshol
Ugyanaz az örökös mehetnék,
Hogy merre, ez a kérdés szikkaszt,
kínoz örökké, és éget.

Nem vagyok otthon sehol sem
Kolozsváron vágyom a falut, az erdőt,
csak másutt érzem magam otthon,
és ma sajnálom a tegnapot.

Állandóan álmodom a holnapot
amit nem szeretném, ha ma történne meg,
egy megállás nélküli országot,
egy utat, mely bár szalad, mégis marad.

(Nyers fordítás: Szabó M. Attila)

Kivándorlásra csábító levelek

„A múlt év utolsó két hónapjában több ember vándorolt ki Aradmegyéből Amerikába, mint a megelőző tíz hónapban. Az új év első hónapjában ez a kivándorlás még növekedett és minden jel arra vall, hogy a jövőben a kivándorló aradmegyeiek száma még inkább emelkedni fog. Ennek a jelenségnek egyik okára már a múltkor rámutattunk. Amerikában különösen Taft megválasztása óta a bizonytalan és rossz gazdasági viszonyok megjavultak és a nagyobb munkakereslet természetszerűen növeli a kivándorlók számát. Ma a szaporodás azonban még sem lett volna akkora, ha még egy másik ok is nem járul hozzá.

A «Maasdam» óceánjáró a kivándorlók ezreit szállította az Újvilágba

Ez az ok a kivándorlási ügynökségek csábítása, a mely az utolsó időben Aradmegye némely vidékén föltűnően nagymértékben folyik. Néhány főszolgabíróság, különösen a *borossebesi*, már többször felhívta az alispán figyelmét, hogy járásának több községét az ügynökségek valósággal elárasztják levelekkel. Az alispán szigorú nyomozást rendelt el ebben a dologban és a nyomozás hamar eredményre is vezetett. A borossebesi csendőrség az

utolsó hetekben körülbelül hatvan kivándorlásra csábító levelet kobozott el a postán. A leveleket a hamburgi Misler-czég zágrábi ügynöksége küldte, legnagyobbbrészt Borossebesre és Buttyinba. De ezeken kívül más községekbe is érkeztek ilyen levelek, még a legkisebbekbe is. Így például Báltyele községbe, mely mindössze alig huszonnégyszázból áll, harmincz ilyen levél érkezett. A levelek nagyhangú ígéretekkel és igen kedvező utazási föltételekkel igyekeznek rávenni a tudatlan embereket a kivándorlásra, a melyet természetesen legolcsóbban a hamburgi ügynökség közvetít. A főszolgabíró megindította az eljárást s akkor kiderült, hogy a levelek legnagyobb részét a zágrábi ügynökségnek egy aradmegyei származású hivatalnok írja, a ki így ismerősei kicsábítása révén akarja megszerezni a maga provizióit. Az alispáni hivatal most az ügy aktáit fölterjesztette a belügyminisztériumba a büntetőeljárás megindítása végett.”

1909. február

Forrás: www.huszdikszazad.hu

* * *

Öt, román nemzetiségű borossebesi kivándorló 1912. őszén

Associated Passenger	Date of Arrival	Port of Departure	Line #	Page #	0184
Lazar, Balazs	Nov 20, 1912	Bremen	-	previous	next
Original page					
Manifest for Kaiser Wilhelm der Grosse					
Sailing from Bremen					
Name	Gender	Age	Married	Ethnicity	Place of Residence
0012. Negru, Gavrilă	M	36y	M	Hungary, Roumanian	Borossebes, Hungary
0013. Deliman, Nicolae	M	42y	M	Hungary, Roumanian	Borossebes, Hungary
0014. Voian, Nicolae	M	26y	M	Hungary, Roumanian	Borossebes, Hungary
0015. Barancs, Nika	M	39y	M	Hungary, Roumanian	Borossebes, Hungary
0016. Filip, Joan	M	25y	M	Hungary, Roumanian	Borossebes, Hungary

Forrás: www.ellisland.org

„Schätzung” amelyet a modenai uradalom helységéről dolgoztak ki a Csernak József uradalmi tiszt erre a célra előző évben (1797.) készített összeírása nyomán.

”Borossebes

Úrbéri jövedelmek és szolgáltatások: jobbágyok és házas zsellérek száma, házcensusuk összege együttesen; telkek száma egész telkekben megadva, melyekre a református lelkész nyolcadnyi, oláh pópa 5/8 és a helység 4/8 telke hozzáadandók, ezek mentesek a szolgáltatások alól. – az uradalomnak is van 4/8 telke, melyet a kerületi tiszt használ – kulináriák együttes összege, telkenként 51 krajcárjával számítva – robot szabályozása, telkenként teljesítendő igás és gyalog robotnapok száma, összegzése, házas zsellérek robotja, napok összegzése, melynek valamennyiét helyben lehet felhasználni: a hatórányi távolságra fekvő Aradra a kilenced és tized szállítása, ráfordított napok – kocsmába italszállításra felhasznált napok száma – uradalmi szérűn nyomtatásra fordított napok – szalmakazlakba rakása – faszállításra fordítható napok – irtásokra a helybeli erdőkben, ezek nagysága – a robot együttes pénzértéke – úrbéri faszállítás mennyisége, pénzértéke – hosszúfuvar pénzértékének átszámítása. – Pálínkfőző üstök száma átlagban, ezek taxájának összege. – Kilencedjövedelem, a nyomtatórészt és szemetes gabona levonásával 9 évi átlag alapján, az aradi piaci átlagárakat figyelembevéve pénzértéke. – Kétszeres, zab, kukorica mennyisége, ezek szalmája. – Bárány és gidakilenced, méhkilencednél csak a pénzértéket adja meg. – Ugyanígy a kiskilencednél is (itt a tételeket sem részletezi), kilenced jövedelmek összegzése. – Erdőjövedelmek, erdő nagysága 26208. Három részre van tagolva, ezek neve, vágási terve, évenként kitermelhető fa mennyisége, fele bükk, fele tölgy, pénzértéke. – Makk 3 évenként terem az erdőben, 1500 disznó hízlalható, jövedelme. – Vadászatból eddig nem volt jövedelem, de gubacs terem, mennyisége, pénzértéke. – Összegzi az erdő jövedelmeket. – Az összeíró megjegyzi, hogy szőlők nincsenek a helységben, de két hegye is van (névvel), melyeken haszonnal lennének telepíthetők. – Allódiális földek jelenleg nincsenek, lenne azonban mintegy száz holdnyi, könnyen irtható erdőrészt, helye, várható jövedelme holdanként; uradalmi rét, mivel csak 18 holdnyi, csekélységénél fogva alig jövedelmez, csak 15 krajcárral számolhat holdanként; idegenek által bérelt legelők nagysága jövedelme. – Uradalmi szérű 3 6/8 hold nagyságú, irtásföld névvel, nagysága, az uradalmi tisztek legelőnek használják állataik számára, jövedelme. – Van még két holdnyi föld, melyet a víz elfoglalt. – Árendák és censusok jövedelme: halászat a tavon és a Sebes nevű patakon, bérbe van adva, átlagösszege – a patakon **két, fából épített paraszti malom a lakosok tulajdonában**, utánuk fizetett census összege – mészárszék árendájának összege kilenc évi átlag alapján – ezen jövedelmek összegzése. – Regálék jövedelme: a **minden hét csütörtökjén tartott hetivásár** átlagjövedelme – hat vásárosbódé censusának összege – földesúri kocsmában kimért ital mennyisége, haszna, leszámítva a kocsmáros bérét. – A helység jövedelmeinek nettó végösszege: 2616 ft. 39 kr. – Jövedelmet hajtó uradalmi épületek a helységben: földesúri kocsmá, értéke (a hivatkozott leírás és becslés nincsen csatolva), földesúri mészárszék, értéke – piaci bódék, értékük – a következő csoportba a nem jövedelmező épületeket veszi száma, uradalmi tisztek lakásait: provizorház, kasznárház a benne lévő uradalmi pincével együtt – csöszház, az uradalmi szérűn lévő pajta, mindegyik értéke (leírások és becslések itt is hiányoznak). – Van ezeken kívül még két ház, melyeket azonban az ispán illetve kasznár építettek, így sajátjuknak veendő. Összegzi az épületek értékét. Királyi tizedet ugyanazokból a tételekből adnak, mint földesúri kilencedet, ezek mennyisége, értéke.”

(Pecséttel, aláírással ellátott eredeti, német nyelvű példány, 18 pagina, 1798. május. 2.)

Adózók összeírása 1715-ben és 1720-ban, Zaránd vármegye-Borosjenői járás-Sebes

község (részlet)

„A Rákóczi szabadságharc leverésével a szatmári békét követően az ország átszervezését megindító országgyűlések sorát a már korábban összehívott, de különböző akadályok miatt többször megszakadt és 1712-ben újra összehívott országgyűlés nyitja meg. Ezen országgyűlésen a reformok egész sorát alkotják, közöttük megszervezik a »Comissio Systematika« nevű bizottságot, amelynek feladata többek között az új helyzetben az állami szükségletek fedezésére szolgáló források megnyitása, az adórendszernek új alapra való helyezése volt.

Az összeírás értelmében össze kell írni minden szabad királyi várost, minden kiváltságos és nem kiváltságos mezővárost, minden községet, lakott helyet és pusztát falut, megjelölve az elpusztulás idejét. Az egyes községeknél össze kell írni a jobbágyságot, zselléreket, taksás nemeseket, szabadosokat és más ebbe a kategóriába tartozó egyéneket.

Az egyes községekben házról-házra jártak az összeírók. Az összeírás megkezdése előtt a lakosoknak esküt kellett tenniük, hogy mindent őszintén fognak bevallani. Az összeírók, miután befejezték a község összeírását, megtekintették a község határát és az összeírási utasításban az egész községre, vonatkozó kérdésekre nézve is kihallgatták a lakosokat. Miután a vármegye minden községének összeírását befejezték, tájékoztatást adtak az egész vármegyére vonatkozólag és összesítő kimutatást készítettek.”

Az **1715.** évi országos összeírás:

Balas Andras; Kucsar Peter; Farka Mihaly; Patko Janos; Benök Mihay; Rostas György; Boldi Andras; Vesse Ilika; Fülep Gyorgy; Lassal Mihaly; Messár Andras; Opri Istok; Deén Miklos; Boldi Janos; Mészár György; Messár Istok; ? Jenesojne; Virag Gergely; Csismadia Mihaly; Hazy Janos; Den Miklos ifj.; Szabo Mihaly; Boldi Miklos; Tot Martony; Magda Janos; Tallos Demeter

Az **1720.** évi országos összeírás:

Bódi János, Ferkó Mihály, Mészár András, Dén Miklós, Rostás György, Bóldi Miklós, Patkó János, Mészár István, Bóldi Andor, Szabó Mihály, Szabó Tamás, Kúcsár János, Irós György, Mészár György, Fólta Joán, Házi János, Filep Tamás, Baig Láz, Krajcson Mihály, Opre Istók, Bencsi György, Petkó Istók, Bajtyi Jón.

Forrás: www.mol.gov.hu

A közölt felsorolásoknál, manapság leggyakrabban a *Patkó* családnévvel találkozhatunk Borossebesen. (a szerk.)

Pöstellis Arók				
Nomina de Corona Hung. Eximp. Prata Principis Colono. Imp. Inq. Sub. Po. Sub. Po. Fod. cat. Fod. cat.				
Vas János	9.	3.		
Király István	9.	3.		
Nagy Miklós	9.	3.		
Dabó János	9.	3.		
Böszörmény György	9.	3.		
Pados János	9.	3.		
Fók Miklós	9.	3.		
Fók Miklós	9.	3.		
	72.	24.		
Pöstellis Sebes				
Bódi János	17.	7.		
Farkas Miklós	17.	7.		
Miklós Antal	17.	5.		
Lein Miklós	8.	4.		
Rohat György	10.	7.		
Bódi Miklós	9.	5.		
Parkó János	9.	5.		
Miklós István	6.	4.		
Bódi Antal	7.	5.		
Fók Miklós	5.	4.		
Fók Tamás	2.	1.		
Fók János	5.	2.		
Fók György	6.	2.		
Miklós György	4.	2.		
	115.	56.		

Forrás: www.mol.gov.hu

Az 1720-as összeírás (részlet)

«Oppidium Sebes», az 1746-os jobbágyösszeírás névsora

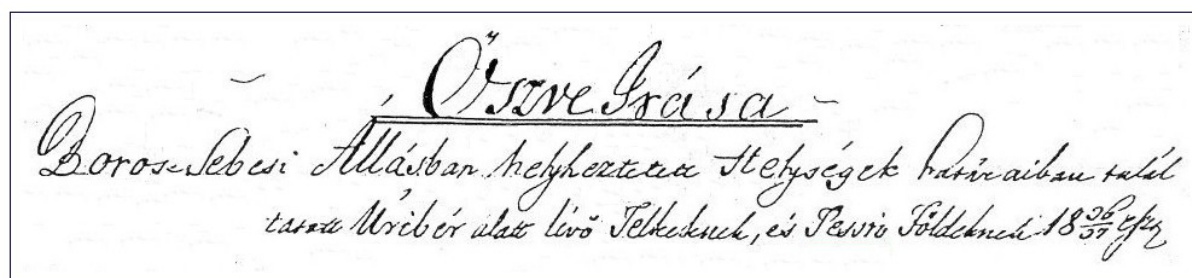
Kenéz Hazi Peter, Rostás János, Patko János, Panati Marton, Csiszár András, Molnar Mihály, Szabo János, Miszar András, Nagy Janos, Szalai János, Bajk Mihaly, Pat Juon, Vesza Toma, Rosul Pask, Kapak Iank, Benyok Gyurka, Patko Nyikora, Benyik Miklos, Benyek Mihaly, Nészár Miklos, Dony Gyurka, Bodi Mihaly, Mészár Ferencz, Iosa Ferencz, Szaz David, Budul Petru, Filip Barta, Balos Petru, Csorucza Flora, Szabo György, Lengyel György, Ketek Gabor, Kracsun Togyer, Filip Pintye, Lengyel Samu, Doba Istok, Badi Ferencz, Mészár Jancsi, Berar Gyorgy, Balas Iosif, Patko Siga, Farkúj Ferencz, Balint Sigmond, Fazekas Adam, Farkó György, Krişan Dumitru, Krişan Juon, Kis Ferencz, Kis Janko

Forrás: Pagini Sebişene 1996/1, 30-31 old.

[illegible]

Részlet az **1715.** évi összeírásból

Borossebesi családnevek a 19. század első évtizedében

„Öszve Irása

Borossebesi Állásban helyheztesett Helyiségek határaiban talál
 tatott Uribér alatt lévő Telkeknek, és Sessio Földeknek 1806-07.”

Andrády		Hubert		Peja	(Peia)
Baik	(Baic)	Horváth		Pliszka	(Plisca)
Bagi		Hrocsek		Popa	
Balán		Ilie		Pugna	
Balázs		Imre		Répáczy	
Bálint		Iovicza		Rostás	
Baló		Izsó		Rusz	(Rus)
Barancs	(Baranci)	Jankucza		Ruszu	
Barbatyér	(Barbatei)	Jeneczegsz		Rószu	(Rosu)
Benke		Jenkő		Schida	
Benyók	(Beniuc)	Katona		Schenk	
Bódy		Kaszap	(Casap)	Serbán	
Boskáj	(Boscai)	Kis		Stirbu	
Budu		Krisán	(Crişan)	Stockvill	
Butth		Koffán	(Cofan)	Summár	
Borlé	(Borlea)	Kovács		Szabó	
Czika		Körmöczy		Szida	
Dávid		Krácsuny	(Craciun)	Szitár	
Dén		Lulusa	(Luluşa)	Szücs	
Dobay		Lázár		Sztanka	
Drágos		Mados		Szokolay	
Dréhe		Matyér	(Matei)	Tipér	(Tipei)
Dronka	(Dronca)	Maris		Tomucza	(Tomuţa)
Erdélyi		Mészár		Togyer	(Toader)
Farkúj	(Fărcui)	Mezei		Tól	
Filip		Milklos		Vanci	
Fortun		Mónár		Váczy	
Grek	(Grec)	Moravia		Vikár	(Vicar)
Grucsány	(Grucean)	Opre		Veres	
Hazá		Opricza	(Oprîta)	Vesza	(Vesa)
Heinrich		Patkó		Voján	(Voian)
Hegyes		Patrán		Zsurkucz	
		Paszcutcz			

A kézzel, kalligrafikus betűkkel írt kimutatás mintegy 250 helyi lakos nevét tartalmazza az 1806-07-es évek állapota szerint, nyolc darab A4-es oldalon. A fénymásolat Borossebesen *Patkó Zsigmond* tulajdonában, míg az eredeti példány egy nagyvárad irattárban található.

A régies írásmód miatt néhány családi illetve keresztnév nehezen, vagy egyáltalán nem olvasható. Gyakorlatilag e listáról 97 egykori családnevet ismerhetünk meg. A gyakoribb nevek többször ismétlődnek: ifjabb és öregebb, a rokoni és névrokoni előfordulások miatt. A fenti listán kék színű betűkkel kiemeltem és zárójelbe tettem a román nemzetiségű lakosok neveit a ma használatos írásmóddal.

Száma	Név	Föld.		Házhely		Lakóhely	
		Polos	Pusca	Bricea	Pusca	Polos	Pusca
		1	2	3	4	5	6
	<i>Heaterie</i>	17.68		47.		42	41.
122.	Bálint János	2/		1			
123.	Deh Mihály					1	
124.	Grek Dima					1	
125.	Mórné Mihály					1	
126.	Öreg Andrády József					1	
127.	Kaszap Juon	2/		1			
128.	Bálint Zsigmond	2/		1			
129.	Jesó József					1	
140.	Körmöczy János	2/		1			

(részlet az összeírás 6. oldaláról)

A közölt táblázatból nyomon követhető az akkori lakosok vagyoni állapota: házhely, föld, stb. Egy-egy név mellé megjegyzést fűzött a kimutatás készítője, melyből megtudhatjuk, hogy ezekben az években *Stockvill Maxmilian* volt az asztalos, *Szokolay János* és *Lázár Danyila* szabadságon lévő katonák, *Szitár Mátyás*, mint jövevény valamint, (valószínűleg görögkeleti) pap: *Tomucza Szimion* voltak.

110 évvel később, a világháború hősi halottjai között találjuk a *Plisca*, *Peia*, *Filip*, *Voian*, *Dronca*, *Váczi*, *Kis*, *Schida*, és a *Serbán* családnevek viselőit. A román uralom első polgármesterei között egy *Pugna* nevezetű is található.

Néhány egykori családnévvel, mint magyar, mint román részről a közelmúltban is találkozhattunk Borossebesen. A román közösség részéről, manapság, a 19. század elei összeírásból, nagyobb gyakorisággal a *Beniuc*, *Mihulin*, *Cofan*, *Grec*, *Vesa*, *Urs*, *Tol*, valamint a *Toader* családnevek fordulnak elő, míg magyar részről, újfent, itt is az első helyen áll gyakoriságában a *Patkó* családnév, de az asszimiláció már itt is megtette hatását.

A keresztnévek a magyar oldalon zömmel: *Istvány*, *Mártony*, *Istók*, *Mihály*, *József*, *Ferencz*, *Péter* és *János* voltak. A románoknál: *Tódor*, *Györgye*, *Ilie*, *Mikula*, *Dumitru*, *Iuon*, *Alexandru* és *Anton*, fordultak elő nagyobb gyakorisággal.

157	Parkó	Josimay Öreg	2/	1				
158	Benyók	János	2/	1				
159	Parkó	Terence Öreg	2/	1				
160	Vesza	Josyrué Öreg	2/	1				
161	Rossu	Josyrué	2/	1				
162	Meiszar	Josyrué	2/	1				
163	Vesza	Mie	2/	1				
164	Teris	Mihály	2/	1				
165	Fris	Jador	2/	1				
166	Szabó	Mihály	2/	1				
167	d	Terence	2/	1				
Oldal			18	72	57	72		

(részlet az összeírás 5. oldaláról)

Évszázadok óta az egyházak kezelésében lévő, általuk vezetett anyakönyveket szorgos kezek begyűjtötték, állítólag a fővárosba kerültek „megőrzés” céljából. Családtörténeti kutatások alapjául csak a magyar kézben maradt, egykori adózási és egyéb összeírásokat lehet tanulmányozni, de az itt lévő ismeretanyag minimális támpontot nyújt. Megismerhetjük a 17.-19. századi kimutatásokból, hogy ilyen és ilyen nevű családok már léteztek, és lehet azon töprengeni, hogy a felsorolt 2-3 aktuális névből, kik lehettek a felmenőink, már akit ez a téma manapság érdekel. (a szerk.)

* * *

A RadixIndex adatbázisokban a településen előforduló vezetéknevek, (cca. 19. sz. utolsó és a 20. sz. első évtizedei közötti időszakban)

Balázs, Baumgartner, Berbekucz, Bogdan, Boksa, Bolyos, Bucsay, Burda, Butok, Csája, Cimmermann, Dan, Darau, Dénes, Dobro, Faltai, Fericsan, Fliegl, Fremmel, Füleki, Funtana, Grünfeld, Günther, Hajdu, Hromatka, Hubert, Hunyadi, Izrael, Jánossy, Jov, Kádár, Kajmovics, Kalmár, Karikás, Kis, Kiss, Kiurszky, Köhler, Koloszar, Korpaszer, Kosa, Kovács, Kracsun, Krausz, Kurta, Lacko, Lengyel, Leopold, Löw, Lungu, Majsza, Marsza, Mocz, Molnár, Mózes, Munkácsi, Nagy, Niegresh, Novák, Omota, Onca, Pápai, Peja, Pliszka, Sandru, Schenf, Schurina, Soltisz, Somogyi, Stepan, Szabó, Szávost, Szécsényi, Szegedi, Szilágyi, Szimonidesz, Szmolár, Sztoja, Váci, Vajda, Veréb, Vesza, Waldstein-Wartenberg, Wolf

Forrás: www.radixindex.com

Az asszimiláció

Az utolsó [1910.] magyar népszámlálás óta Borossebes lakossága 2596 főről a duplájára növekedett. Etnikai megoszlás szerint az akkori 50-50%-ról a magyarság részaránya e helységben 2-3%-ra csökkent. Napjainkban a létszám 150 fő körül mozog. Amíg Székelyföldön az egy tömbben élő magyarság meg tudta őrizni nemzeti identitását, addig a „szórványvidék szórványa” Borossebes magyar népessége védtelen maradt az erőszakos vagy spontán asszimiláció kivédésére. Felmorzsolódott, holott az anyaországhoz közelebb, annak szomszédságában helyezkedett el.

Borossebesen (is) megsemmisítő csapást mért, annak idején az új hatalom a magyar tannyelvű oktatási (és egyéb) intézményekre, az 1919. utáni években megszűnt a helyi református elemi iskola, majd 1948-ban az új tanügyi törvény következtében az addig működő, a római katolikus egyház kezelésében lévő iskolát is megszüntették, ingatlanát, épületét államosították, elvették. Arról a tényről láthatóan elfeledkeztek, hogy a románságnak évszázadok óta működött saját anyanyelvű iskolája és az soha senki sem gondolt arra, hogy ezeket az oktatási intézményeket felszámolja. A mindenkor elöljáróságnak az utolsó száz év alatt, egy pillanatra sem jutott eszébe, hogy (az évszázadokon keresztül a római katolikus egyház tulajdonában, kezelésében lévő) épületet magyar kézben hagyja, kulturális, (múzeum, klub) vagy egyéb célra. A magyar tannyelvű osztályokat ideig-óráig, beillesztették a román iskola keretei közé, majd az 50-es években fokozatosan elszorvasztották.

A magyar lakosság létszámának csökkenésében kisebb szerepe lehetett az esetleges elköltöztéseknek, kivándorlásoknak, majd a végeredményt az asszimiláció, a vegyes házasságok alakították ki. Emberi szempontból a vegyes házasság nem egy nagy tragédia, de a nemzet fennmaradását hosszútávon, az adott településen teljesen lehetetlenné teszi. Az ily módon történő beolvadás nem csak a magyar etnikumra jellemző. A megyében, az országban hasonlóan jártak a szerb, szlovák és más kisebbség tagjai is.” ... **a magyar fiatalság többsége rosszul vagy egyáltalán nem beszéli az anyanyelvét, holott az idős, helybeli románok még most is tisztán beszélnek magyarul...**” (Kettner József) Anyaggyűjtés során én is tapasztaltam, hogy nagypapa az unokájával csak románul tud beszélgetni, igaz, a magyar anyanyelv használata is előfordul — családja válogatja.

Ellenkező példát is találunk: a cigány kisebbség létszáma Borossebesen az elmúlt évszázadban a 14-szeresére növekedett. Ez három esetnek is tulajdonítható: zárt közösségekben élnek, nem keveredtek más nemzet tagjaival, vegyes házasság nemigen fordul elő, kultúra-igényüket nem befolyásolja az anyanyelvükön (roma) történő oktatás hiánya, valamint a más vidékről való ideköltözés is szerepet játszik e népesség létszámának növekedésében.

Borossebes mai hétköznapijaira nem jellemző a Délvidéken gyakran előforduló utcai atrocitások, anyanyelvünkön beszélgetve nem kell attól tartani, hogy az emberbe emiatt belekötnék. A többségi nemzet és a kisebbség egymáshoz való viszonya napjainkban normálisnak mondható. De felsőbb szinten, nem töri össze magát a városvezetés, hogy egy magyar világban készült épületet, műemléket megőrizzenek, netán helyreállítsanak. Álmatlan éjszakáik emiatt nincsenek. A román lakosság már nem beszéli már olyan szinten a magyar nyelvet, mint a múlt század elején, ami értető, de ha az embernek gondja lenne az egymás közötti kommunikációval, akinek esetleg van némi magyar tudása, az általában meg is szólal

e nyelven. A fiatalabb nemzedék esetenként angol nyevre vált át. Ott-tartózkodásaim során, ugyan találkoztam egy-egy nacionalistább beállítottságú helyi lakossal, de az agresszív viselkedés e helységben, napjainkban, az átlagemberre, nem jellemző.

Magyar írásmódú családnevek: (az asszimilálódás foka nem kutatott) **Barna, Boros, Dudás, Erdődi, Gömöri, Gyinka, Gyürki, Molnár, Nagy, Ócsay, Somogyi, Széplaki, Szőnyi, Vincze, Verebes, Veres, stb.**

Vélhetőleg az eredeti magyar családnév elrománosodott változata: **Bacoș, Cadaru, Catana, Ciokaș, Covaci, Dudaș, Farcaș, Fechete, Feieș, Guiaș, Haiduc, Ioja, Laslau, Lucaci, Nemeș, Raț, Sabau, Siladi, Suci, Takaci, Vați, Varcuti, stb.**

Végignézve az óvódások, és a végzős iskolás osztályok névsorát, ha csoportonként egy-egy, magyar vagy magyar eredetű családnévvel találkozunk, az ritkaságszámba megy. A kilencvennégy éve beindult folyamat, gyakorlatilag visszafordíthatatlanná vált.

Ami engem illet; régi, családi iratokban találkoztam: Chiș változattal, de sikerült családomnak megtartani az eredeti írásmódot. A „locatefamily.com” online telefonkönyve¹ 1152, helyi előfizető nevét és lakcímét közli. Itt megtalálhatjuk, az előző összeírásokból eddig megismert, régebbi román és magyar családnevek egy részét is. Az ezret meghaladó, újabb keletű, román családnevek közlésére, itt, helyhiány miatt nincs lehetőség.

(a szerk.)

¹ A múlt század végi, vezetékes telefonelőfizetők névsorát és lakcímét közli. Frissítés hiányában az ott feltüntetett telefonszámok már nem használhatóak, megváltoztak.

* * *

A régi művelődési ház

Dr. Groza prefektus ténykedése idején épült, 1940-ben. Az épület stílusa már román hatást tükröz de, a városképbe még illeszkedik, ez már sajnos nem mondható el a helyére épült üvegpalotáról, a Primaria mostani épületéről

Foto: Mellák István gyűjtése

Borossebes mezőgazdasága a 19-20. század fordulóján

„Borossebes község határának talaja a Körös-mentén iszapos, a Tőz-patak mentén pedig homokos agyag. A kertesi határ általában mésztartalmú, Gavosdia, Berindia és Kocsuba községek határa általában homokos agyag. E területek nincsenek tagosítva. A lakosság gazdálkodása közben forda-beosztás oly módon történik, hogy a tengeri után a búza vettetik és viszont. A talaj művelése könnyű. A vetőmagot vásárlottal változtatják. A nép munkaeszközei közönségesek; gépek az uradalom kivételével, nem használatnak. A gazdasági épületek egyszerű istállók és színek. A gazdálkodás a községben van összpontosítva. A trágyát megbecsülik és a kukoricza vetésekre használandó földekre hordják.

Paysage près de Borossebes — Táj, közel Borossebeshez

Foto: Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya

Őszi tiszta és kétszeres búza, tengeri, árpa, zab, burgonya holdanként 6-8 szem¹ termést adnak. A termények, mivel a lakosság nagyjából kevés földdel bír, aratás után azonnal nem adatnak el, hanem az évi szükséglet fedezése után fennmaradt feleslegek télen vagy tavasszal a helybeli, vagy a déznai heti piacokon árusítatnak el. A gabona- vagy

A szőlőművelés a 99 holdat tevő szőlőhegyen a phylloxera vész előtt mintaszerű volt. A méhészet kicsinyben gyakoroltatik. A lakosságnak mellékkereset a helybeli uradalmi vasgyár és kőbányák, valamint az Arad-Csanádi Vasút vonalain folytatott munka nyújt. A házi ipar, mely kenderfonásból és szövésből áll, a házi szükséglet fedezésére sem elég, de a nép érzéketlensége folytán tovább nem fejleszthető. A nép értelmisége középszerű, szorgalmas és takarékosága szembetűnő haladást mutat, melynek oka a

Forrás: Gaál Jenő „Aradvármegye monographiaja”

Napszám a borossebesi járás területén az 1897-es évben

Ellátás fejében: reggel szalonna vagy túró, délben-este főtt étel, férfiaknak pálinka — de csak nyáron — ellátás nélkül is kijár.

✱

* * *

Foto: Kiss

A hagyomány szerint ebben a borossebesi házban szállt meg egy hétre, 1849-ben **Kossuth Lajos** felesége [középső kép]. Az épület egyike a település legrégebben épült kőházainak. Az épület a mai Bdul. Republicii-n, az egykori Városház utcában található.

adatközlő: Deák József Sándor

Milleniumi emlékszobor

A főszolgabírói lak

Az útelzáró márványoszlopokból egy példány még megtalálható az utcában [mai neve: Str. Romană]

Látkép a Piliskéről, 1920.

Forrás: www.wenckheim.hu

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Borossebesi utcarészlet

Az egykori Sárosy utca (ma: Bdul. Victoriei), DNy-felől nézve. A fotográfus a mai iskolák magasságából készíthette felvételét. Az utca végén, középen a római katolikus templom látszik. (a szerk.)

*

„A ház¹ egyébként abban az aránylag hosszú zsákutcában² volt, amelyiknek egyik sarkán a kis kápolna³, másikon a főszolgabíróság részére bérbe adott uradalmi ház állott. Ezeken kívül csak a nagy magtár volt ebben a széles falusi utcában. A zsákutca végén több holdas kert volt. Ennek egy harmada tartozott a házhoz, kétharmadában a tisztartó és az uradalmi pénztáros kertje volt.” (Banner János)

¹ Sárosy Gyula szülőháza

² Sárosy utca

³ a római katolikus templom

Foto: Kiss

Városkép 2012-ben. A református templom, mellette a kórház: eredetileg a helybeli RKP székházának épült, rendszerváltás után kapott új funkciót. Helyén egykor a Kaszinó-épülete volt. Az épület előtti tér-rész 1961-ben kapott betonburkolatot, újabban már térkő borítású.

(a szerk.)

A Kaszinó-épület¹ 1870-ben épült. Benne: kocsmá, étterem, patika², klubhelyiség, a múlt században mozi is működött

¹ „A kaszinót is magába foglaló kocsmá épületében volt egy-két nagy vendégszoba, de hát abban nemigen szállott olyan ember, akinek csak a legkisebb igénye is volt.” (Banner János)

² 1878. évben nyílt meg Boros-Sebesen a gr. Széchenyi Istvánról elnevezett gyógyszertár

Forrás: www.sebis.netne.net

A régi Piacz-tér¹ a 20. század elején, ma a Parcul Libertății, háttérben a Pilis

¹ A „minden hét csütörtökjén tartott hetivásár” színhelye. A téren ez időben, hat darab vásárosbódé volt felállítva (forrás: Csernak József uradalmi tiszt 1797. évi összeírása). Érdekes megemlíteni, hogy napjainkban, 216 év elteltével is csütörtöki napon van a nagypiac, de már nem itt, hanem a Sebes-patak balpartján. (a szerk.)

Az egykori zsinagóga és a „Vasgyári” híd, Menyházai-patak részlet

Foto: Honisch „udvari fényképész” Arad

„Piacz-tér”, Steiner Sámuel [Számi] vegyesboltja, Református templom

Kiss Mihály családja (Városház utca) 1913. körül

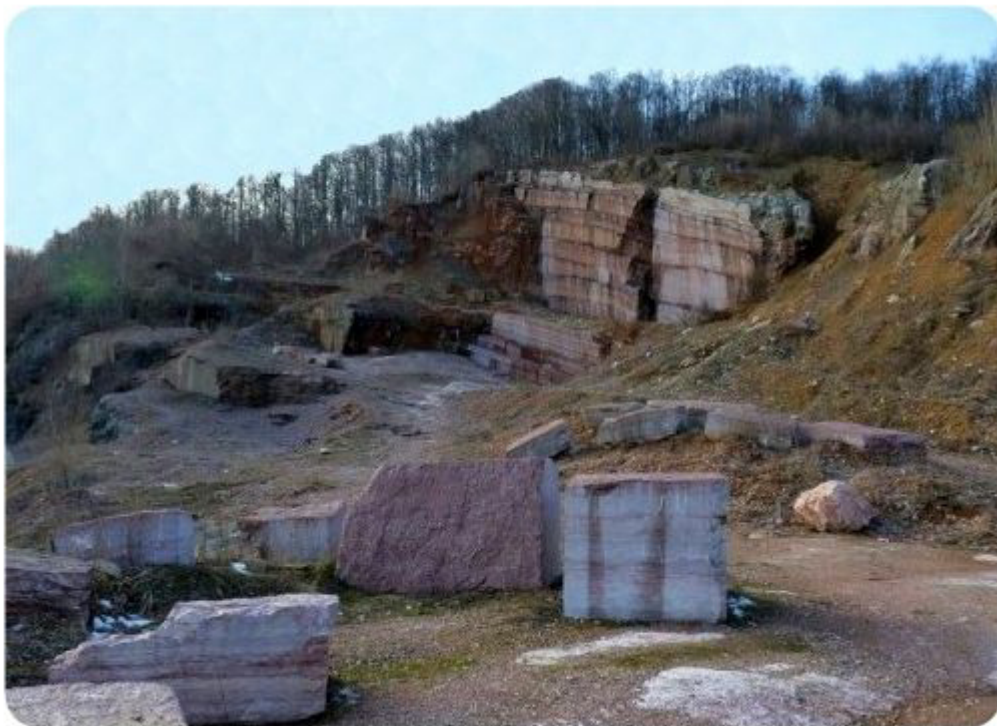

Foto: Perei Árpád

A menyházi márványbánya 2012-ben

A márvány intenzív kitermelése 1887-ben indult meg (a szerk.)

„A márványt Menyházán csak fejtik és Boros-Sebesen dolgozzák fel, hol ezzel 12 kőfaragó mester foglalkozik.”

A Kőfaragó - (más néven: Márvány-) telep Borossebesen

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Forrás: Dr. Somogyi Gyula: Arad vármegye monográfiája

Borossebes, Wenckheim-tér

↓ Harangszentelés (valószínű római katolikus) az 1900-as években

A kép jobb oldalán a kopasz, testes urat Steiner Sándor helybéli kereskedő személyében azonosítottam (a szerk.)

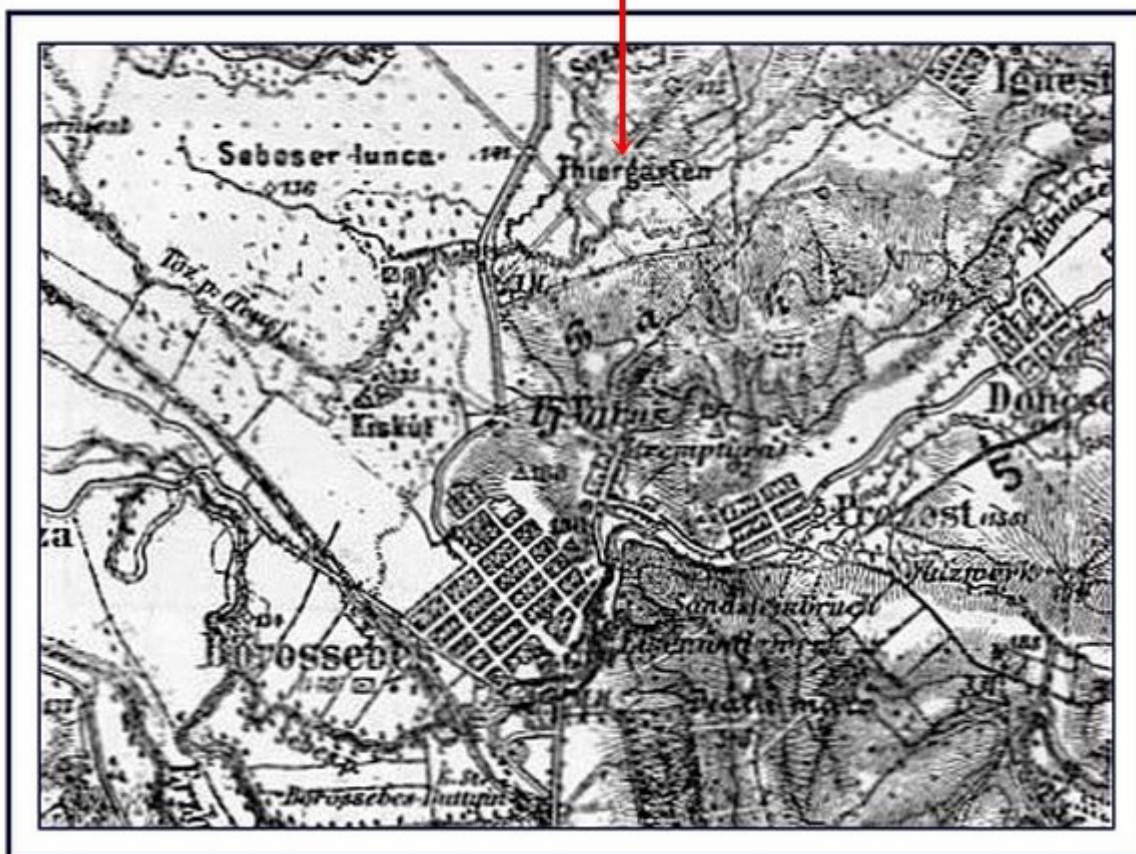
Képtulajdonos: Tóth Ildikó

Foto: Vasárnapi Újság

„A borossebesi uradalomnak egyik igen szép része az erdőborította Vadaskert, mely a völgy jó nagy darabjára kiterjed”

Vadaskert

Képtulajdonos: Németh Sándor

Alsó sor → a 3. Szárics Veronka a képtulajdonos későbbi édesanyja, 4. Szárics Matildka

A katolikus iskola tanulói az 1915-ös esztendőben

Kiss Mihály (1867-1939) cipésmester és családja Borossebesen, az 1910-es évek első fele

Wenckheim-tér

Baloldalon: a Skoda-ház, a következő saroképület: Patkó Zsiga háza, jobbra az egykori zsidó imaház

Borossebes, látkép a Pilicskéről

Forrás: www.profila.hu

Forrás: www.sebis.netne.net

Látkép a Piliskéről, előtérben az egykori Városház utca

Wenckheim udvarház, református templom és Steiner Samu boltja, obeliszk

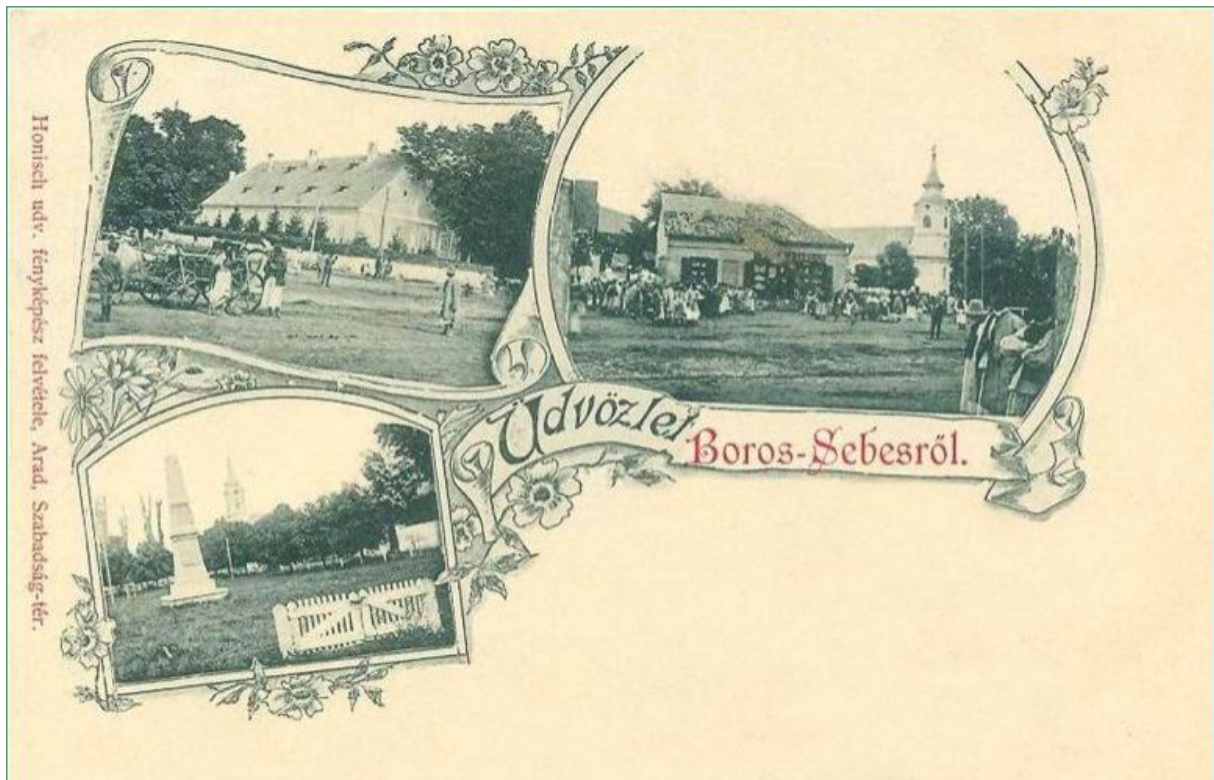

Foto: Honisch „udvari fényképész” Arad

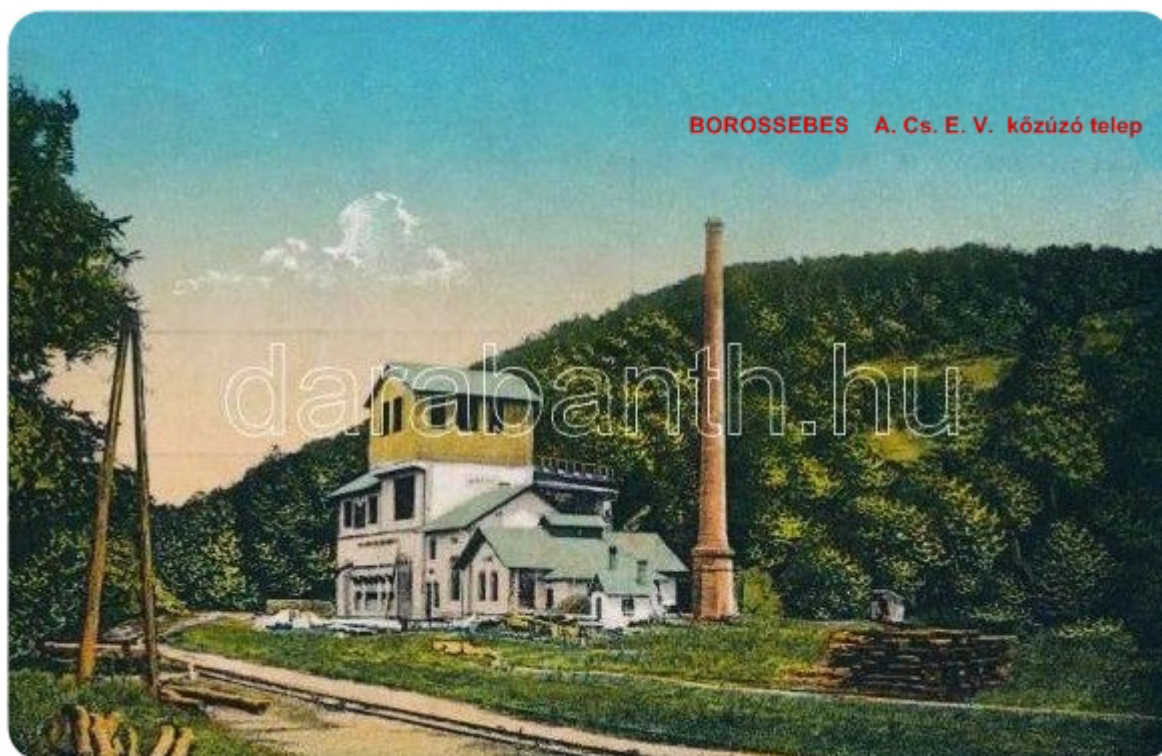
Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Az egykori főerdészi lak

A fenti épület 2012-ben a Str. Păcii és a Bdul. Republicii sarkán

Foto: Kiss

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Az ACsEV kőüző telepe

Az ezredévi emlékoszlop, háttérben a görög-keleti katolikus templom

Foto: Honisch „udvari fényképész” Arad

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft

Az egykori Piacz-tér északkeleti része

(Deutsch Ármin [Brád] felvétele. Kiadó: Bienenstock Jakab borossebesi kereskedő)

Gyár részlet

Forrás: www.profila.hu

A korabeli fotográfusok gyakori témája az ezredéves emlékmű

A Főszolgabírói Hivatal épülete 1906-ból

Arad megye, borossebesi járási főszolgabíró körbélyegzője, 1906-ban ↑

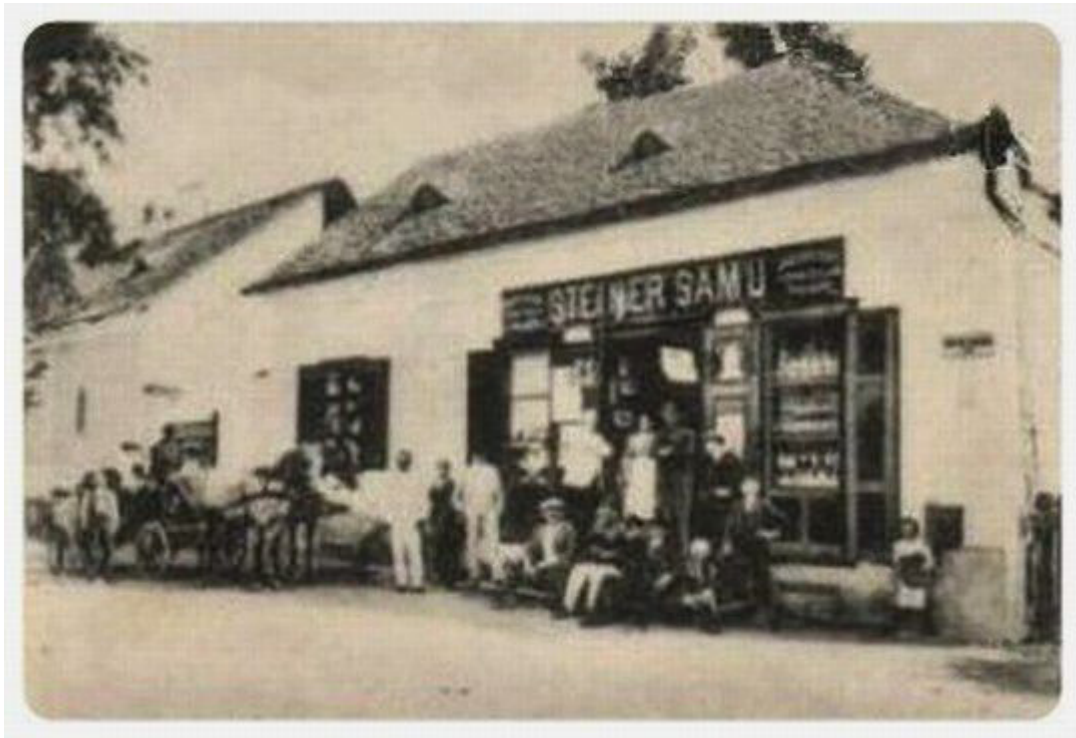

Foto: Honisch „udvari fényképész” Arad

Steiner Samu (Számi) boltja¹

„A vén Steiner éppen a cifra bojtú ostorokat aggatta ki cégérnek a kinyitott ajtófélfára, és egy kis hordó kocsikenőcsöt gördített az ajtó elé, mikor a legény így köszöntött — Adjon isten jó reggelt, Stájner úr! „
(Karikás Frigyes: Bacsa Péter esete)

¹ „Itt mindenkit vagy egyformán becsületesen szolgáltak ki, vagy csaptak be, addig a megengedhető mértékig, amit Számi üzleti érdeke és a vevők teherbíró képessége elbír.” (Banner János)

↓ A régi Városháza épülete, ma tűzoltóság, Bdul. Republicii. Egy időben egy bank is működött az épületben, adatközlő: Patkó András [Andor]

A SEBIŞ és x-edik mészréteg alatt alussza álmát és várja feltámadását az egykori VÁROSHÁZA felirat.

Foto: Honisch

Foto: Kiss

Forrás: www.okazii.ro

Utca részlet 1912-ből, az épületeket már nagyon régen lebontották, még a megkérdezett legöregebb sebesiek is csak találgattak. A feltételezett helyszín: az Udvarház és a Skoda-féle ház között a Parcul Libertății ÉNy-i oldalán, a baloldali épület vendéglő, míg a jobb szélén Silaghi fényképész üzlete látható.

Wenckheim udvarház, a „Kastély”

Foto: Honisch

Képtulajdonos: Tóth Ildikó

Egy román nemzetiségű osztály (magyar tanulókkal is) 1937-ből

A Nőszövetség borossebesi csoportja 1937-ben, középpontban: Patkó Zsiga, édesanyja karján,
tőle jobbra, a második: Togyika Aranka, a kép jobb felső sarkában: Togyika Péterné

Képtulajdonos: Patkó Zsigmond

Borossebesi amatőr táncosok csoportképei, 1930.09.21

Képtulajdonos: Doina Leștaru

Kiss Mihály és családja (Városház utca) 1904-ben és 1910-ben

Képtulajdonos: Doina Leștaru

Képtulajdonos: Patkó Zsigmond

Borossebesi óvodások az elmúlt évszázad elején, a helyszín Patkó Zsigmond háza, str. Păcii 4

Borossebesi, magyar nemzetiségű iskolások, felekezet ismeretlen, időpont a 20. sz. forduló (?)

Borossebesi varrónők csoportja egy helybéli varrodában, a 30-as években,
a varrógépnél Patkó Katica néni

Képtulajdonos, mindkét képnél: Patkó András [Andor]

Szövetkezetbe tömörített szabó kisiparosok az 50-es évek elején, az előtérben balról: Patkó
András

Foto: Wagner — képtulajdonos: Tóth Ildikó

Jelmezbál, farsang, esetleg gyermekszínjátszó kör, 1934.02.11. (katolikus iskola)

Elsőáldozók csoportja a harmincas években, a plébános Oláh Vencel, mellette Pál tanító úr

Képtulajdonos: Zakariás Gyula [Gyulu]

Képtulajdonos: Patkó Zsigmond

A borossebesi Önkéntes Tűzoltó Egyesület, román-magyar, 1935-ből,
2. sorban jobbról a 3. Patkó Imre, előtte: Farkó Lajos

„Borossebes községben 92 taggal tűzoltó egyesület alakult.” [Paradeyzer Lajos, 1887.]

Borossebesi diákok csoportja Bondár Anikó osztályából, 50-es évek eleje

Képtulajdonos: Tóth Ildikó

Borossebesi református közösség a 80-as években

Képtulajdonos: Babál Gyula

A református templom felszentelése az újjáépítés után, 1980-as évek, álló sor → Mátyás József, Kettner Irén, Balogh Andrásné (Ibolya), Mátyás Józsefné (Ilona), Babál Ilonka, Patkó Ilona, Patkó Anna (Nusi), Takács Ferencné (Juliska), Verebes Péterné (Regina), Takács Ferenc, Patkó Juliánna, Takács Mária, Patkó Erzsébet, (másik) Patkó Juliánna. Guggulók → **Balogh András, Molnár János**, Jámbor Anna, Verebes Péter, Halmagean Ilka, Jámbor Irén

* * *

Képtulajdonos: Babál Gyula

Aratási ünnepség 1936-ban, a kép közepén: Babál (sz.Hőgye) Ilona, álló sor jobb szélén:
Togyika Aranka

Babál (sz.Hőgye) Ilona 1937.

Képtulajdonos: Babál Gyula

Kiss Mihály gyermekei 1912-ben: → László, András, Jenő, Matildka és Nándor,

majd, cca. 60 évvel később: → Matildka (Voian Lázárné), az Amerikából hazatért László és Jenő

Képtulajdonos: Doina Leștaru

Képtulajdonos: Babál Gyula

Sebesiek a Kőzúzdánál a 30-as években → 1. Babál (Hőgye) Ilona, 2. Babál Gyula

Egy sebesi lakodalom, a szemüveges lelkész: Oláh Vencel

Képtulajdonos: Babál Gyula

Képtulajdonos: Babál Gyula

Bondár Anikó magyar tannyelvű osztálya, 50-es évek

Doina Leștaru román osztálya a 60-as évekből (még a régi iskolában, Str. Castanilor)

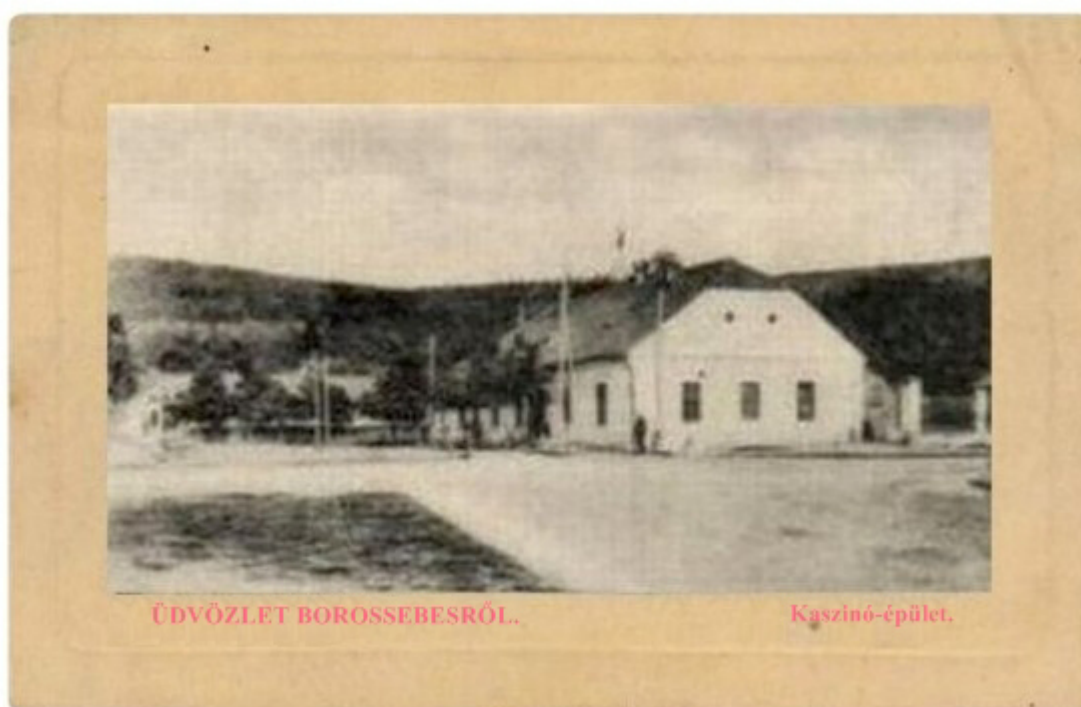
Képtulajdonos: Doina Leștaru

Képtulajdonos: Babál Gyula

Sebesi reformátusok: → Patkó Ilonka, Máté Elena (Lonci), Babál Ilonka, Mátyás József, Jámbor Anna, Mátyás Ilonka, Verebes Regina, Babál Judit, Takács Julianna, Patkó Vilmos, Soltész Irén, Patkó Erzsébet, Halmagean Ilka, Jámbor Irén, Patkó Juliska, Verebes Juliska

Az egykori Kaszinó-épület DNy felől nézve, helyén ma a kórház áll

Képtulajdonos: Tóth Ildikó

A borossebesi református gyülekezet, más felekezetű, vendég lelkészekkel, 80-as évek

→ Balogh András tiszteletes, Patkó György, Patkó Zsigmond (sz.1897), Molnár János tiszteletes a templom főbejárata előtt

Képtulajdonos: Tóth Ildikó

Képtulajdonos: Babál Gyula

Foto egy sebesi esküvőről, a jobb oldali oszlopnál: Babál Gyula

Sebesi esküvő: jobbról a 2. „Picilány”, 3. Babál Gyula, 4. Hőgye Ilona

Képtulajdonos: Babál Gyula

Képtulajdonos: Babál Gyula

Borossebesi fürdőzők csoportja Menyházafürdőn, 1939-ben. Ülő sor, jobbról 1. Babál Gyula

Uradalmi házak, Wenckheim udvarház, Uradalmi főerdészi lak, 1900.

Kiadó: E. Storch, Wien VI

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Képtulajdonos: Doina Leștaru

Kiss Matild és férje Voian Lázár, a múlt század 20-as éveiben

Milleniumi emlékmű, görög-katolikus templom, róm. kat. elemi népiskola, Főszolgabírói Hivatal épülete

Képtulajdonos: Deák József Sándor

Képtulajdonos: Babál Gyula

Sebesi esküvő, 30-as évek vége, jobbról 3. Babál Gyula, 4. „Picilány”

Katolikus összejövetel, helyszín a „Kastély” udvara

Képtulajdonos: Tóth Ildikó

Képtulajdonos: Tóth Ildikó

Szabó-tanfolyam 1939-ben, álló sor → 1. Babál Gyula, 5. Killik Lajos, 6. Lévai András,
 ülő sor → 2. Voian Lázárné (sz. Kiss Matild), 6. Patkó Ilona, 7. Patkó Nusi

Borossebesi amatőr színjátszókör a 30-as években, a „Cigány” népszínmű szereplői

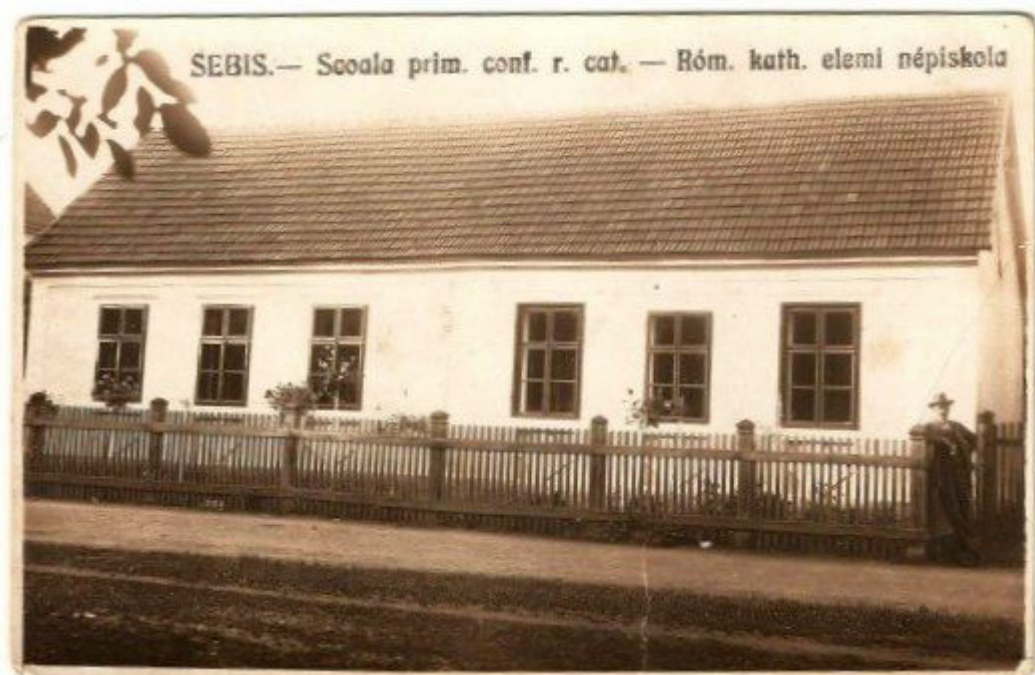
Forrás: egy korabeli képes újság

Egy sebesi asztaltársaság 1926-ból, bal szélén a ref. templomi rézváza későbbi készítője, az álló személy, finánc egyenruhában: Lacatiș Ioan

A borossebesi, római-katolikus elemi népiskola

A hátoldali szöveg: „Emlék a tanító úrtól, 1931. január 27. Sebis — Panyik Bandi részére”

Képtulajdonos: Tóth Ildikó

Forrás: Pagini Sebişene 1996/1

Ebben az épületben működött a két világháború között a „Hangya Szövetkezet”. A felső fotó 1931-ben, az alsó 2013-ban készült. Az épület a str. Păcii és a str. Dunarii sarkán található.

Foto: Kiss

Képtulajdonos: Tóth Ildikó

1938. körül, Patkó Nusi, Patkó Iluci, Patkó Ilona, Patkó Zsiguci és Patkó Zsigmond (sz. 1897)

Szüret 1939-ben Patkó Zsiga szőlőjében, ülő sor, középen: Gyürki Zoli, tőle balra: Patkó Nusi, ülő sor balról a 3. Patkó Iluci

Foto: Silaghi — képtulajdonos: Tóth Ildikó

Képtulajdonos: Németh Sándor

Az „Itt a karaván” c. népszínmű szereplői és a színjátszókör többi tagja

Borossebesen a harmincas évek első felében 20-25 fős amatőr színjátszó társulat működött a helyi fiatalság részvételével. Teljes repertoárjuk nem ismert, a cigány etnikum világában játszódó színdarab, az „Itt a karaván” lehetett a legnépszerűbb. Álló sor, balról a 4. Szárics János, jobbról a 4. Mojsze Sándor (hegedűs), ülő sor balról a 2. Czigány Rózsika, a 3. Szárics Matildka (Matyus)

Osztálykép a magyar iskolából, 30-as évek, tanítótól jobbra: Patkó Ilona, balra: Patkó Nusi

Képtulajdonos: Tóth Ildikó

Képtulajdonos: Tóth Ildikó

Bérmálkozók csoportja, középen Koleszár János borossebesi esperes, (1932-ben Menyháza lelkésze)

Szüreti bál, 1938. körül

Képtulajdonos: Tóth Ildikó

Gertner Matild 1890, Dézna

Kiss Mihályné (sz. Gertner Matild) és
Kiss Matildka 1921. körül

majd, az 50-es évek végén

Képtulajdonos: Doina Leștaru

Képtulajdonos: Tóth Ildikó

Doina Leștaru osztálya 1972.06.15-én. Bondár Anikó magyar népi tánc oktatása a vegyes nemzetiségű tanulóknak.

→ Crișan Dana, Patkó Iolanda, Popa Smaranda, Revnic Monica, Soltész Carmen, Nagy Ildikó, Scrofan Mariana, Patkó Erzsébet, Dîrlea Jana, Guia Adriana, Barbatei Voichița, Lazar Marcela, Czégényi Csilla, Patkó Ildikó, Lipták Corina, Marc Marinela

Egy 7 évfolyamos román osztály, még a régi iskolában

Képtulajdonos: Lipták József (Pubi)

Labdarugó csapat a harmincas évekből. Bal szélén: Lipták József, jobb szélén: Killik Árpád (kőműves), ülő sor, jobb 2. Gyürki Zoltán, tőle balra a 3. Szabó Ferenc.

Bal oldal, fekvő: Patkó Iluci 1938.06.07-én

Képtulajdonos: Tóth Ildikó

A labdarúgás is írt történelmet Borossebesen!

Foto: sebiş expres

„ Majd’ 100 évvel ezelőtt a fiatal *Fakelman* egyetemi tanulmányait végezte Bécsben. Ott több kollégájával együtt megismerkedett a labdarúgással. Később *Fakelman* Ausztriából Borossebesbe hozta az első labdát vele együtt némi felszerelést is. Ő jól ismerte ennek a játéknak szabályait, maga köré gyűjtötte a sebesi fiatalokat és letette a helyi labdarugó csapat alapjait. Az abból az időből származó dokumentumok szerint 1922. március 15-én létrejött a Sebişana (Borossebesi FC) labdarugó csapat. Más források szerint a borossebesi csapat 1920 nyarán a volt kenyérgyár helyén álló pályán 4-0-ra legyőzte az aradi Glóriát. A Sebişana mérkőzéseit a mai „Anidora” vállalat helyén, majd 1961-től a mai Stadionban játszotta. A mostani pálya nagyon jó helyen feltöltött részen fekszik, a víz lefolyása nagyon jól megoldott. A stadionavató mérkőzését 1961. szeptember 17-én játszották a CSM Oradea (Nagyvárad Munkás Sport Klub) csapatával. A városi stadion elkészültéig, befejezéséig a sebesi csapat a Kiskút (Chişcut) nevű falurészen játszott. A csapat létesítése után az eredmények sem vártak magukra. A csapat tagjainak lelkesedése és a szponzorok (támogatók) segítőkészsége eredményeként Borossebes 1931-ben két labdarugó csapattal büszkélkedett. Ugyanebben az évben a nagycsapat minden egyes tagja *Filip Nestor* jóindulatának köszönhetőleg, labdarugó cipőhöz jutott. 1950-ben a helyi csapat az Avântul (Lendület) nevet vette fel, majd három év múlva elnyeri a Tartományi bajnokság, második csoportjának első helyét. Részt vett a B osztályos selejtező mérkőzésen, ahol nagy küzdelem után 1-0-ra veszít az aradi AMEFA csapatával szemben. Három évvel később a Crişana (Körösvidék) nevet veszi fel. Ezen a néven szerepel több mint 40 éven át, ezalatt a legjobb eredményt 1972-ben érte el, ekkor bekerült a C osztályba.”

Prof. Andras, PETRICĂ VLASE

Forrás: sebiş expres

Fordítás: Szabó M. Attila

Forrás: sebiş expres

A borossebesi labdarúgócsapat (a két világháború közötti években)

Forrás: sebiş expres

Képtulajdonos: Babál Gyula

Futballisták a harmincas években, álló sor, balról a 3. Babál Gyula

A boros-sebes-menyházai kisvasút utasai 1918-ban

Foto: Fortepan — leltári szám 45373

Képtulajdonos: Togyika Aranka -Todica Aurica

Varga Mária [Togyika Péterné] román népviseletben

Osztálykép a harmincas évekből

Képtulajdonos: Tóth Ildikó

Foto: Deutsch Ármin, Brád. Kiadó: Bienenstock Jakab, Borossebes

A képeslapon látható épületek: → a gör. keleti templom, a róm. kat. iskola, a Főszolgabírói Hivatal épülete, egy obeliszk és a „Kastély”.

E Borossebes-monográfia *fehér foltja* a fenti képen látható emlékmű, mely kivitelben és magasságban hasonló a később, tőle DNy-ra, 50 m-re a parkban, 1896-ban felállított milleniumi emlékműhöz, de nem azonos vele. Az obeliszk felállítását megelőzően az udvarházhoz tartozó telket kibővítették a „közterület” rovására egy félkörívű, 2 m magas kökerítéssel határolt telekrésszel, melynek utcai frontján, a képen is látható kétszárnyas kovácsoltvas kapu volt. Feltételezésem szerint még a Wenckheimék előtti tulajdonos a Waldstein-család állíthatott, valamilyen célból egy emlékművet vagy síremléket, aminek későbbiekben már nincs nyoma. Ezen a képeslapon még látható, de a későbbi időben készült felvételeken, képes levelezőlapokon már nem találkozunk vele. Ezek az események még a ma élő legidősebb borossebesiek születését megelőző 35-40 évvel azelőtt zajlódtak le, csodálkozunk nem lehet, hogy erre már senki sem emlékszik, de a szájhagyomány sem őrzött meg információt e témakörből. A kökerítésről ugyan még maradtak fent némi emlékfoszlányok, [Patkó András] de a többi az ismeretlenség homályába vész. A Wenckheim-család irattára 1944-45-ben megsemmisült, [Banner János] így kevés az esély arra, hogy e kérdésre valaha is feleletet kaphatunk.

* * *

Az előző oldalon lévő levelező-lap másik oldalát láthatjuk, melynek elolvasása után megtudjuk, hogy annak idején a címzett: a csermői illetőségű, vagy ekkortájt ott tartózkodó, „őnagysága Mauró Terike úrleány”, e levelet, egy éppen Borossebesen lévő, vagy ott lakó ismerőstől kapta. A képes levelezőlapok hőskorában, a postaszabályzat szerint a képpel ellenkező oldalra csak a címzés és a bérmentesítő postabélyeg volt elhelyezhető. (Ezt megelőző időszakban ki a postai szolgáltatás azon vállfaját vette igénybe, megszokta, hogy a boríték lezárva, illetéktelenek által nem olvashatóan kerül a címzethez). Később azonban igény merült fel, hogy a küldő, a képeslapokon egyéb információkat is eljuttathasson. Ezért láthatunk e könyvben is olyan postai küldeményeket, melyen a közölt szöveg, üzenet a kép rovására, annak felületére kerül. A későbbiekben a cím-oldal helybeosztása fokozatosan a mai, általunk ismert formára változott. 1906. januárjától, Vörös László, akkori kereskedelemügyi miniszter kiadott rendelete alapján, már szabad a képeslapok első oldalára közleményt írni. A rendelet célja, hogy írással ne kelljen elcsúfítani a küldött képet, a címzés mellett maradjon üres felület az írásra. (a szerk.)

* * *

A borossebesi, m. kir. postahivatal körbélyegzői a 19. századi bélyegeken

1863-1867

1858-1864

1888-1900

1888-1900

Forrás: <http://stores.ebay.com/Philanet-Collectors-Shop>

Forrás: www.reszvenykovteny.hu

A Borossebesi Takarékpénztár Rt. 100 koronás részvénye, 1911-ben

M. kir. állami helyközi távbeszélő-jegy, Boros Sebes 1916.

Forrás: <http://stores.ebay.com/Philanet-Collectors-Shop>

GENERALA
SOCIETATE ROMÂNĂ DE ASIGURĂRI GENERALE
CAPITAL SOCIAL DEPLIN VARSAT LEI 500000000
BUCUREȘTI, PIATA ACADEMIEI (STRADA BURSEI, 2)
FONDATA IN ANUL 1897 CU MODIFICĂRILE PUBLICATE IN MONITORUL OFICIAL Nr. 101899, 191901, 121906, 41910, 231920, 601923, 341927, 1051929

No. de control _____

AGENTIA Arad
Földgyűlés
RISZ KONV. CU POL.
Közös köcszát

POLIȚA DE ASIGURARE CONTRA INCENDIULUI
TUZBIZTOSÍTÁSI KÖTVÉNY
No. 471875

REINOIREA POLITEI
Megújítása a
No. _____
INLOCUIREA POLITEI
Helyettesítése a
No. _____

„GENERALA” SOCIETATE ROMÂNĂ DE ASIGURĂRI GENERALE
ROMÁN ÁLTALÁNOS BIZTOSÍTÓ TÁRSULAT

A Tekintetes Kiss Mihály ur
ASIGURĂ saját és b. neje szül. Gertner Matild urnő
biztosítja
DOMICILIAT (CU SEDIUL) IN Sebis STRADA Principală No. 4
kinek állandó lakhelye utca házszám

OBIECTELE NOTATE PE CONTRAPAGINĂ, CARI SUNT PROPRIETATEA saját SI A CĂROR ASIGURARE
a tulajdonolt leír tárgyakat, melyek tulajdonát képezik és melyek

S'A CERUT CU OFERTA DATATĂ DIN oktober ho 25 DE CĂTRE
biztosításra felajánlottak a kelt ajánlattal

IN CALITATE DE részéről, aki a biztosított tárgyak PÂNĂ LA SUMA DE

Lei Ötvenezer

IN CONTRA DAUNELOR DE INCENDIU ȘI ANUME IN TEMEIJUL CONDIȚIUNILOR IMPRIMATE PE CONTRAPAGINĂ ȘI A CELOR
összeg erejéig a tulajdonlt nyomtatott és betrt feltételek mellett tűzkár ellen

MANUSCRISE, PE TIMP DE 10 AN LUNI ZILE
év hó nap tartamára

DELA Oktober ho 28 19 36 ORA 12 AMIAZĂ
A biztosítás kezdődik
PÂNĂ LA Oktober ho 28 19 46 déli 12 órákor
a biztosítás végződik

CONTRA PLĂȚII IN NUMERAR AL COSTULUI ASIGURĂRII, ADICĂ PRIMA, SPESE DE ADMINISTRATIE, TAXE, TIMBRU LEGAL,
ETC. DE a biztosítás költségeinek és pedig a dij. kezelési költség, illeték, bélyeg stb. lefizetése ellenében, melynek összege:

Lei Kettőszáznegyvenöt lei

PENTRU ANII VIITORI S'A DEPUȘ 9 BONURI À LEI 245B. INSUMÂND LEI 2205 B.
A későbbi évek díjának fedezetére drb. díjkötelezvény a összesen letéteményezettett

FIECARE BON PLATIBIL LA oktober ho 28 IN ANII 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942
A díjkötelezvények esedékesei a következő években:

19 43, 19 44, 19 45, 19 _____

Clauzele neconforme cu legea pentru constituirea și funcționarea întreprinderilor private de asigurare și reglementarea contractului de asigurare, publicată în Monitorul Oficial No. 148/1930 se consideră modificate în sensul prevederilor acestei legi, atât pentru societate cât și pentru asigurat.

A magán biztosító társaságok alapítására és működésére, valamint a biztosítási szerződések szabályozására vonatkozó, a Monitorul Oficial 148/1930, számában közölt törvénnyel meg nem egyező záradékok ezen törvény rendelkezését szerint úgy a Társaságra, mint a biztosítottokra nézve megváltoztatottaknak tekintendők.

Arad oktober ho 28 1936

Societate Română de Asigurări Generale
Agentia Principală
[Signature]

Taxa timbrului de asigurare s'a plătit prin abonament conform adresei No. 15675, din 25 Ianuarie 1936.
Subsecretariatului de Stat al Aradului.

000367 *

Foto: Kiss

Egy borossebesi ingatlan, 1936-ban kötött tűzbiztosítási kötvénye, ekkor még a kétnyelvűség megtalálható a hivatalos okiratokon

Banner János (1888-1971)

Képtulajdonos: Szablyár Anna

Banner János Borossebesen, 1893-ban.

Az Arad-megyei Székudvaron született (ma: Socodor). Édesapja *Banner József* gazdatiszt volt, gróf Wenckheim Frigyes borossebesi uradalmában. Tanulmányait a helyi, hatosztályos (ev.ref.) iskolában kezdte. Öt évig volt borossebesi lakos, majd Békésre költözött.

Gyermekkorában, szemtanúja volt a tizenkilencedik század utolsó évtizedében, Borossebesen lezajló eseményeknek, a császárlátogatásnak és a milleniumi emlékmű felavatási ünnepségének. Idős korában megírt visszaemlékezéséből, első kézből kapunk hiteles információkat a település 19. század végi hétköznapijairól. Banner János *visszaemlékezésében* a családi vonatkozású témák keverednek a korabeli, sebesi események ismertetésével, de ez nemigen zavaró a mostani olvasó számára. Ez idáig még nem publikált írása olvasható, e kiadvány mellékletében. (a szerk.)

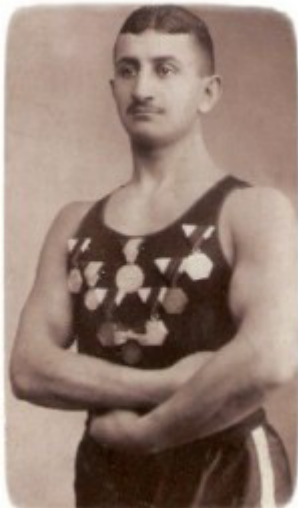
Zakariás Jenő (1884-1967)

A „Sárosy-ház” utolsó lakója, az emléktábla előtt

Zakariás Jenő a borossebesi Wenckheim-uradalom utolsó tisztartója Szamosújváron, született, örmény családban. Mosonmagyaróváron a „Magyar-óvári Magyar Királyi Gazdasági Akadémián” szerzett agrármérnöki diplomát, majd később Borossebesen a grófi uradalomban tevékenykedett, leszármazottjai ma is itt élnek. (Magyaróváron fiatal korában, a helyi egyesületben, mint birkózó, sportolt.) A borossebesi beosztás velejárója a szolgálati lakás (azaz ház) az uradalom tulajdona volt. Wenckheim gróf végrendelkezésében az épületet és több hektár belterületi ingatlant a Zakariás családnak adományozott, hogy az öregkori évek anyagilag biztosítva legyenek. A fotón az Aradi Kölcsey Egyesület által a tizenkilencedik század végén odahelyezett Sárosy-emléktábla előtt látjuk Zakariás Jenőt. A kommunista éra beköszönte után a kapott ingatlanok államosításra kerültek, a családot kisemmizték, a juttatott blokk lakás értéke a töredékét sem fedezte az elkobzott ingatlanok értékének. Lakásukat, Sárosy Gyula egykori szülőházát lebontották, az emléktáblát összetörték.

Adatközlő: Zakariás Gyula [Gyulu]

← Zakariás Jenő

Magyarország 1905. évi könnyűsúlyú birkózó-bajnokságában első lett Erődi Béla, (Bp. PTTSE.) második Téger József (Aradi Toldi Athléta Klub), harmadik *Zakariás Jenő* (Magyaróvári GAAC.)

Forrás: www.profila.hu

Két régi felvétel a szomszéd településről, mellyel egykor közös volt a vasútállomás.

Forrás: www.profila.hu

Képtulajdonos: Lipták József

Kádár János és Lipták József mészárosok, 30-as évek, Borossebes

* * *

Emlékek az egykori borossebesi zsidó közösségről

Az 1869. év óta nyilvántartott, ismert vallási statisztikai adatok szerint a borossebesi zsidó közösség létszáma ez évben 64 volt, a századfordulóig, tízévente megközelítőleg 10-10 fővel gyarapodott. A csúcst az utolsó magyar népszámlálás évében, 1910-ben érte el, ekkor a létszám 115 volt. Az impériumváltás után 10 évvel e létszám a felére, majd 1992-re 1 (azaz egy) főre apadt. A helybeli zsidóság (mint általában mindenhol) főként a kereskedelemmel, Borossebestől - Menyházaig, szatócsbolt, vegyesboltban iparcikk árusítás, (Steiner Samu, Bienenstock Jakab) valamint kocsmá/italmérés üzemeltetésével foglalkozott. Lakóházaik, ingatlanjaik nem alkottak zárt egységet (gettót) a településen belül. Nyelvhasználatuk magyar, öltözködésük, életvitelük megegyező ill. hasonló volt a magyarokéhoz, vallási tekintetben természetesen a saját hagyományaikat követték. Gyermekeik a katolikus és a református egyház által üzemeltetett felekezeti iskolákban, valamint az 1910-es években Grünfeld Ilona magániskolájában is tanulhattak. A község társadalmi életében részt vettek, az egyik korabeli, egy, a harangszentelést megörökítő fotón Steiner Sándor helybeli kereskedőt lehet felismerni.

(a szerk.)

„Itt voltak azok az egészen kis kereskedők is, akiknek vagy a főutcán, vagy a távoli mellékutcákban volt a boltjuk és végezték a maguk munkáját kora reggeltől késő estig azzal a becsületességgel, amit foglalkozásuk megkívánt, ha élni akartak a faluban.”

Banner János

Foto: Kiss

↑ Az egykori zsidó imaház. Csak egy, márványból faragott orondísz maradt meg belőle, ami megtekinthető egy Városház utcai (ma: Bdul. Republicii) ház udvarán, bontáskor a helybéli katolikus kántor mentette meg s mementónak megőrizte. (a szerk.)

„Romániában, 1945–46-ban a bukaresti Szövetség (Zsidó Hitközségek Szövetsége), kiadta az utasítást, hogy minden olyan településen, ahol már nincsenek zsidók, vagy csak nagyon kevesen vannak, a zsinagógákat le kell bontani. Borosjenőn talán még volt egy-két család. Csermőn a zsinagógát nem bontották le, hanem megvásárolta a baptista gyülekezet, és imaháznak használják.

Tudom, hogy (Körös-) Bökényben is le kellett bontani a zsinagógát, a telket, pedig eladták. Ezt a döntést a Szövetség épp azért hozta, mert nem voltak már zsidók ezeken a településeken. Weisblatt doktor, az egyik legjobb aradi bőrgyógyász elmesélte, hogy a pankotai bútorgyárban, ami egy igen nagy gyár volt, sokan megbetegedtek valamilyen bőrbetegségben, és őt küldték ki hivatalosan, hogy nézze meg, miről van szó. Aztán hallotta Pankotán, hogy egy munkás, aki a zsinagóga lebontásán dolgozott, lezuhant az épületről, és meghalt. Az egész falu azt beszélte, hogy **ez természetes, hiszen egy templomot bontottak le**. Köröskisjenőn és Csigérszőlősen is lebontották a zsinagógákat.”

Forrás: Popper András

Foto: Kiss

A borossebesi zsidó temető (menyházai) márvány síremlékei

A borossebesi imaház is lebontásra került. „A felekezet képviselői eljöttek Aradról, intézkedtek az épület lebontásáról, az ingatlan és a hasznosítható, bontott építőanyag értékesítéséről. A keletkezett bevétel egy részét a helybeli zsidó temető kerítésének elkészítésére, javítására fordították.” (adatközlő: Doina Leștaru)

A pankotai esethez hasonlóan, Borossebesen is szárnyra kaptak különféle mendemondák. Az emlékezet szerint az épület bontásakor egy helybeli párt- vagy néptanács funkcionárius felmászott a tetőre, felült az egyik gömb oromdíszre, egy fanfárt megszólaltatva, idétlenkedett. Élete később tragikusra fordult. Szóbeszéd tárgya lett, hogy a hely „el van átkozva”, rejtélyes, sorozatos halálesetek történnek, az ott tartott sertések nem híznak stb.

Temetkezési helyük a helyi (ökumenikus) temető nyugati szélén található, drótkerítéssel körülvéve. A nagytemetőből egy kiskapun keresztül lehet megközelíteni. A mohos síremlékeken héber nyelvű feliratok olvashatóak, a többi felirat héber és magyar vegyesen. Az aljnövényzet térdig ér, a ki nem irtott cserjék jelzik, hogy a temető az utolsó évtizedekben már „gazdátlan”. A legimpozánsabb síremlék a *Kaufmann* házaspár fekete márvány obeliszkje.

(a szerk.)

Foto: Kiss

↑ Felirat a sírkövön: Kaufmann Albert élt 56 évet, meghalt 1916. aug.19.-én, Kaufmann Alberné (Deutsch Cecilia) 1937. dec. 12.

Kohn Sándor visszaemlékezése 2003-ban (részlet)

„A nagyszülők *borossebesi* háza semmiben sem különbözött a község többi házatól, átlagos szintű volt, volt benne egy bolt, raktár, két-három szoba. Akkoriban vegyeskereskedéssel foglalkoztak. A nagyszülők árultak szegektől kezdve élesztőt, kenyeret, cipőt, pálinkát, szeszt, és volt egy kisvendéglőjük. Nem tartottak állatot, a kert pedig nagyon kicsi volt, egy pár fa és virág nőtt benne. Kohn nagyapa Sebesen halt meg 1898-ban, nagyanya, pedig szintén Sebesen, 1931-ben, mielőtt én születtem volna.

← *Kohn Jenő* 1896. augusztus tizennegyedikén született

Borossebesen, Arad megyében. (megh. 1982. a szerk.) Az anyanyelve magyar volt. Négy osztályt végzett, és két évet inaskodott. Tizenhét évesen sorozták be, tehát 1913-ban. Mesélte, hogy **harcolt az első világháborúban**, 1914-ben, Montecassinónál, Olaszországban, az osztrák-magyar hadseregben. Lakott Budapesten is — a hadseregben maradt Kun Béla kommunista forradalmáig. Nem tudom pontosan, mikor jött haza, de mesélte, hogy a román csapatok - Románia Franciaország és Anglia oldalán állt — bevonultak Budapestre és legyőzték Kun Béla csapatait, akinek az oldalára áttért volt az osztrák-magyar hadsereg egy forradalmi része. Azután ő hazajött

Romániába. Édesapámnak öt lánytestvére volt: Sarolta, Gizella, Regina, Róza és Netty, mind háziasszonyok Borossebesen. Abban az időben a nőkre a három „K” meghatározása volt érvényes: Küche, Kirche, Kinder (konyha, templom, gyerekek). Sarolta, Haashoz ment feleségül, aki sofőr volt, és két gyerekük volt: Bandi, kereskedő és Katalin, háziasszony. Gizella férje Schwartz Emánuel volt, a borossebesi neológ rabbi, egy fiuk volt, Frédi, hivatalnok Izraelben, Jeruzsálemben.

Regina, *Steiner Sándor* kereskedőhöz ment feleségül, → és három gyerekük volt: József, Sándor, akinek volt egy lánya, Ilona, akit mi Bobónak hívtunk - most orvos Izraelben, Ramat Ganban; és Irén, a férje Roger Tibor - kivándoroltak az Egyesült Államokba, volt egy fiuk, Tibi, fogorvos volt, ő körülbelül hat évvel volt nálam idősebb, 1926. körül született. Tibi fia Romániába jött, és itt tanult - fogorvosit végzett Bukarestben. Róza, Márton Bélához ment feleségül; nekik is három gyerekük volt: Sándor, aki villanyszerelő, Rudolf, aki kereskedő és Ilona, aki háziasszony volt (az ő férjét Bélának hívták, Temesváron laktak). Netty Klein kereskedőhöz ment feleségül, és egy lányuk volt, Mária, szintén kereskedő. Anyagi szempontból Gizella nagynéném volt a legjobb helyzetben. Az unokatestvéreim és édesapám az ő alkalmazottaiként dolgoztak.”

Steiner Sándor és felesége Kohn Regina, a gyerekek: József, Sándor, és Irén 1900-as években

→ **A szőnyegen ül:** Haas Katalin és Roger Tibor, a fiával **1.s.** Roger Irén, Márton Róza, Kohn Netty, Steiner Regina, Haas Sarolta, Steiner Ilona **2.s.** Márton Béla, Schillinger Gizella, Kohn Jenő, Márton Ilona, Steiner József, Steiner Sándor **3.s.** Swartz Gizella, Schwartz Emánuel, Schwartz Frédi, Márton Sándor

→ **Ülő sor:** Klein Fanni, Márton Róza, Márton Béla, Márton Ilona, Márton Lili
Álló sor: Klein Móric, Haas András, [?], Márton Sándor

A fotók az 1930-as években készültek Borossebesen. Forrás: www.centropa.com.

Az egykori zsidó imaház Borossebesen

forrás: www.ebay.com

Menyháza

„Menyháza (Monyásza) Borossebesi járás. Területe 7445 kat. hold. Lakószáma 772. Román község. Csak a kevés számú intelligencia magyar. Fekszik ama szűk, de igen kies völgyben mely nyílását Déznánál a vár tövében veszi s onnét Kistrónán át két hegyfal között a fürdőhelyig, benyúlik. Végpontja az Acsev, Borossebes-Menyháza keskenyvágányú szárnyvonalának. Határolják: Biharmegye Kolesty községe, Mikószalatna és Kistróna.

Menyháza, mint szokták nevezni: Monyásza¹ volt. Hajdan magyar volt, a török háború pusztításai után azonban Bihar megyéből a Groza, Stodinka, Csupestye és Kondje nevű román családoktól népesített be. Menyháza ez a kies fürdő, tulajdonképpen két részből áll, a faluból, mely délebbre, a völgy nyíltabb részén fekszik, és a fürdőtelepből, a tulajdonképeni Menyházából, mely a völgy szorulat legszűkebb részén és ebből balra kiágazólag egy még keskenyebb völgy szorulatban fekszik. Patak szeli át a hosszú völgyet, egy másik patak, pedig a fürdő felől folyik. A hosszú völgyben feljebb haladva nagyon kies részeket találunk még és kőfejtő meg márványbánya telepeket, kis iparvasúttal. A fürdőn túl, kicsit kiszélesedő részen, vashámor van. A falu népe bánya- és erdei munkával foglalkozik. Háziipara szövés-fonás.

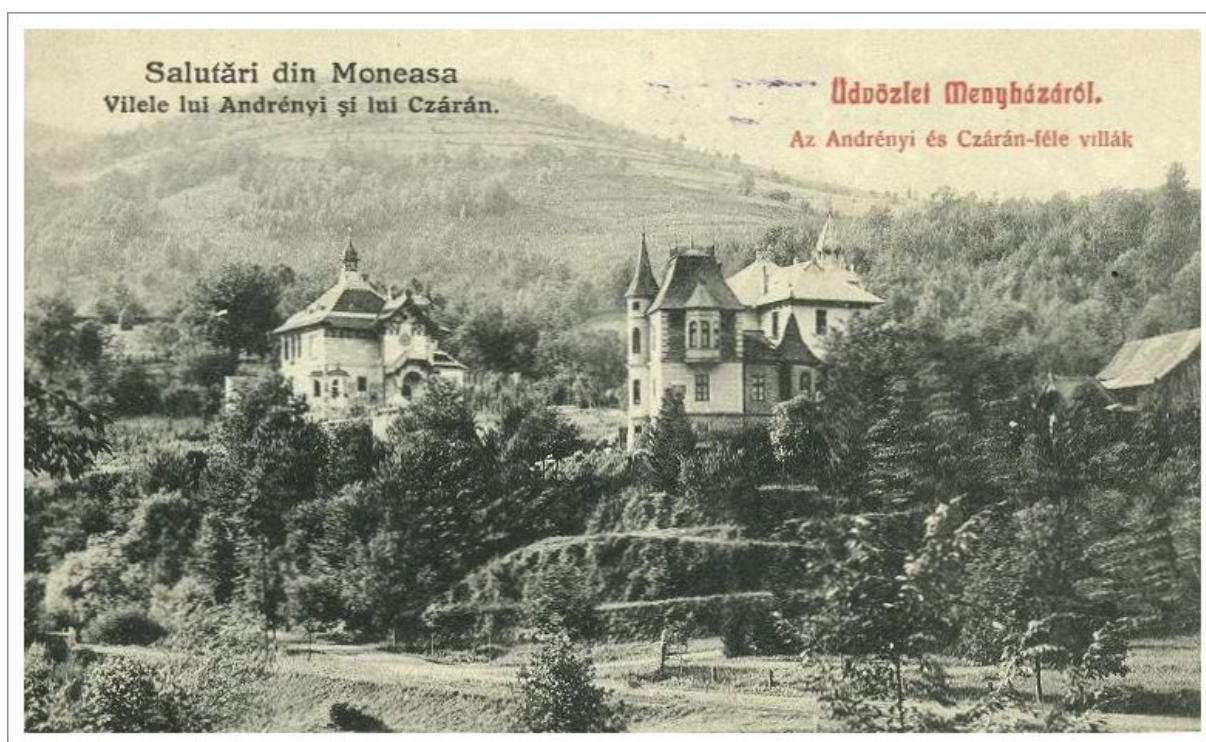
Menyházafürdő római katolikus temploma

A vidék egyes részein a következő topográfiai nevekkkel találkozunk: Ișo, Țsoroi (halomhát, forrással), Cimpul nieriști (fensík), Pancoi (magas hegycsúcs) Vlăd kútja (magas hegyen forrás), Bajile niemtilor (elhagyott bánya), Arnót (hegycsúcs). Továbbá Dealul Ghilanț, Histășca, Butușască (erdők), Crișpășca (szántó), Băltele (rét), Nigei, Spinerie Corbu. A falu egyenes utcákból áll. Utcanevek: Fő-út, Fürdő-utca. A házak száma 70.

A fürdőtelep újabban nagyon szépen fejlődik. Szép, modern villák nagy számmal épültek, s van megfelelő modern berendezésű fürdőszállója. Szébb villák a Wenckheim, Mayer, Paradeyzer, báró Andrányi Károly és az Acsev. villája. A fürdő maga nagyon jó gyógyító hatású, meleg fürdő, melyet már a törökök is használtak. Ez is modernizálva van. Homlokzatán azonban ott díszlik a régi felírás:

**LIBER A CURIS HANC CUR AE VALLEM SALUTA — HEU HOSPES! HIC VIX
CURATUR QUI CURAT.**

(Gondtól menten üdvözlöd e gyógyító völgyet. — Jaj, vendég, aligha gyógyul meg itt kit gond bánt.)

A Paradeyzer, vagy más elnevezéssel, Andrányi villanegyed

Menyháza régi birtokosai: a Kornis család, később a Névery család, majd Waldstein Erneszt gróf és jelenleg Wenckheim Frigyes gróf. A határ természeti nevezetessége két tágas öblű barlang és feneketlen mélység a Maguriscă-hegyen, egy feneketlen mélység, pedig a Medgyes-hegyen (Fábián). Monyásztát 1732-ben Raynald modenai herceg kapta.”

forrás: Somogyi Gyula „Aradvármegye községei”

„Ehhez az uradalomhoz tartozik a hegyek közt bentebb, innen 22 kilométernyire fekvő menyházi fürdő, melynek föllendítése végett a gróf nemcsak csinos fürdőépületeket emeltetett, hanem a *borossebesi* vasútállomástól kiágazólag egy helyi érdekű vasutat is építtetett saját költségén. Ez ugyan első sorban ipar-vasút, mely a menyházi mész- és

márványbányák s a kodrui vasbányák termékeit szállítja, de személyszállításra is be van rendezve, s így, a kik itt óhajtanak üdülést keresni, vasúton mehetnek a regényes hegyektől környezett fürdőig. A vasút gyönyörű völgyben halad, melynek természeti szépségei maguk is üdítőleg hatnak az utasra. Maga a menyházi fürdő valósággal meglepi az érkezőt, ki itt az útban látott szegényes oláh kunyhók után nagy hírű fürdőkbe is beillő épületeket és mosolygótágas parkot talál. A fürdő épületei közt legkiválóbb az új fürdőépület, e 85 méter hosszú, egyemeletes, palotaszerű alkotmány melynek ívezetes nyílt csarnokra támaszkodó erkélyes homlokzata helybeli csiszolt vörös márványból van alkotva. E díszes épület a legkényesebb követelményeket is kielégíti, valamint maga az egész fürdőintézet általában is olyan berendezésű, hogy távoli vidékekről is méltán várhatja látogatóit. E fürdőnek újjáalkotásával is szép bizonyosságát adta a jótékony grófi pár annak, hogy itt nem új jövedelemforrást akart magának nyitni, hanem a közegészségügyet óhajtotta egy közhasznú intézettel megajándékozni”

Forrás: Vasárnapi Újság, 1897. 27. szám

¹ Monyasza (Moneasa) helységnevét „magyarítása” Menyházára, Dr. Kéry Imre Arad-megye főorvosa nevéhez fűződik a hagyomány szerint. A név tükörfordítását zavarónak találta a fürdő női közönsége számára. A névváltozás hivatalosan 1907-ben lépett érvénybe és használata az impériumváltásig tartott. A névváltoztatásnak a helyi román lakosság körében nem volt túlzott támogatottsága, addig, amíg a régi magyar földrajzi elnevezéseknél valami dereng a románság emlékezetében, a Menyháza elnevezés, a néhány éves rövid használat miatt nem ment át a köztudatba, a múlt század hatvanas éveiben a borossebesi románok már nem tudták a települést e megnevezés hallatán beazonosítani. (a szerk.)

„A megyében gyógyfürdő egy van: Menyháza, kis szélmentes völgyben fekszik természetes 22° meleg forrással. Kissé ugyan indifferens, de mint klimatikus hely, üdülésre és utókúrára nagyon alkalmas. Van modernül berendezett kádfürdője, tökéletesen felszerelt vízgyógyászata és elegáns két uszodája férfiak és nők részére. Szállodáiban 80 szoba van, azonkívül több magánvilla.”

„Menyháza is magyar község volt, de a török hódoltság idejében elpusztult lakosság helyére biharmegyei románokat telepítettek be.”

A menyházai vasolvasztó

„Az orvosok és természetvizsgálók idej² kongresszusa Menyházára is ellátogatott. Megnézték ezt a gyönyörű vidéken fekvő fürdőhelyet, mely amerikai gyorsasággal emelkedett ki a vadonból, s megnézték az ottani vasolvasztó-kemenczét is, mely közel száz esztendő óta dacolni tudott minden haladással. Mialatt fejlődött és átalakult a világ, mialatt egészen új rendszereket hoztak be a vas gyártására, mialatt a kicsi vállalatokat elnyomták és sokszor el is nyelték a nagyok, azalatt ez a menyházai olvasztó meg sem mozdult. Ma is oly módon gyárt, mint száz év előtt. S folyton dolgozik. Mert olyan vasköve van, a melynek birtokában kiállja a versenyt a legmodernebb vállalatokkal is. Olyan vasköve, hogy világhírű lett volna régen, s munkások ezreit foglalkoztatná,-- csak ne Magyarországon fordulna elő.”

² az 1905. évi

Forrás: Vasárnapi Újság, 1905. 37. sz.

A menyházai vasolvasztó 1905-ben

(A főbejárat timpanonnal, a korabeli építészek még adtak az eleganciára)

Munkásnők a vasolvasztónál

Forrás: post-card.hu

Menyháza, Vasolvasztó-telep

Menyháza, Kohó-telep

Menyháza

(Egy idegenforgalmi tájékoztató)

„Menyháza (Moneasa) települése Arad megyében, a Béli-hegység lábánál található 280 méteres tengerszint feletti magasságon és 102 km távolságra Arad városától. A város, amelyet az azonos nevű folyó felső ága oszt ketté, az erdők mélyén helyezkedik el a legnagyobb völgyben, a hegység sziklái között, melyeket gazdag és sokszínű erdei növényzet borít. Menyháza ritka szépségű környezetet mondhat magáénak.

A település első említése 1597. április 24-ére datálható, amikor a déznai uradalomnak részét képezte. Dézna már 1318-ban várral rendelkezett, és a Losonczy család, illetve a törökök tulajdonát képezte. A törökök a hódoltság idején építettek néhány fürdőt Menyháza területén a környék hőforrásai miatt. 1565-ben Szulejmán szultán Dézna várát János Zsigmond fejedelemnek adományozta, aki ezt követően továbbadta Bebek Györgynek. 1593-ban megkezdődött a törökök ellen folytatott háború. Báthory Zsigmond fejedelem Dézna várát és uradalmát Göncruszkai Kornis Gáspárnak adta Menyháza hévizes forrásaival és vaslelőhelyeivel együtt. 1633-ban a vár és az uradalom előbb Bethlen Gábor, majd Keresztész Pál tulajdonába került, és 1633. november 1-én I. Rákóczi György fejedelem a várát és uradalmát Kornis Zsigmondnak adományozta. 1658. október 15-én a török szultán, budai vezérének vezetésével a törökök elfoglalták Dézna várát és uradalmát, a várát lerombolták.

A 18. század első éveiben Mutina herceg érdeklődését felkeltették az uradalmához tartozó vaslelőhelyek, és kezdetleges olvasztókat, vasművet épített az érc kinyeréséhez. 1804-ben Gyulavarsándi Névery Sándor báró testvére, József örökölte meg Menyházát, és folytatta a vasérc és mész kitermelését. 1847-ben a menyházai hőforrások közelében fürdőket építettek ki pihenés és gyógyulás céljára. 1865-ben Dr. Nendtvich Károly analizálta elsőnek Menyháza termálvizes forrásait.

1893. augusztus 14-én adták át a Menyházát Borossebes városával összekötő keskeny nyomtávú vasútvonalat, amely a bányászat (vas, márvány, mész) fejlődéséhez vezetett, és elősegítette az üdülőhely fejlődését is. 1898. május 13-án Menyházát fürdőhellyé nyilvánította a Magyar Királyi Belügyminisztérium.

Gyógyászati tényezők és terápiás javallatok

Természetes terápiás tényezők: Szénsavmentes, mezotermás, hidrokarbonátos, kalciumos, magnéziumos, nátriumos ásványvizek. Hőmérsékletük 24-32 °C közötti, és a teljes ásványianyag-tartalom 0.190.27 g/l.

Terápiás javallatok: Mozgásszervi rendellenességek (gyulladásos degeneratív reumás megbetegedések, artikuláris reumás betegségek, poszttraumás stressz); periférikus és központi idegrendszeri rendellenességek; krónikus nőgyógyászati betegségek; aszténias neurozisz; kapcsolódó állapotok (anyagcsere- és táplálkozási zavarok)”.

Forrás: <http://www.tourist-informator.info>

„Beschreibung”, amelyet a Modenai kamarai uradalomhoz tartozó helységről készítettek. (1790 után)

Monyasza

„Borossebes mezővárostól, a districtus központjától három és félórányi távolságra fekszik, hegyes vidéken. – Az úrbéri osztályozás szerint közepes osztályozású. – Szomszédos helységeitől jól látható határjelek választják el, ezek felsorolása. – Lakosokat az urbárium szerint kezelik. Jobbágyok, házas zsellérek száma, házcensusuk együttes összege. – Uradalmi épületek a következők: számtartóház, falu felső végén épült, fából, rossz fazsindely tetővel, méretei lábokban. – Két szobából, cselédszobából, kemencével, egyúttal kályhával, kis éléskamra, konyha, részben föld, részben deszkapadlóval és mennyezettel az épülettől keleti irányban 28 lépésnyire vastároló kamra, fából épült, még egész jó állapotban van. – Kemence a háztól való távolsága, körüldeszkázott és fedett. – Ettől 30 lépésnyire egy fából épített kamra, fedett, nincs nagy jelentősége. – Két kocsira való, jó állapotban lévő fából épült szín. – Az udvar és kert, ahol ezek az épületek állnak, deszkával kerített, nagysága négyszögölekben. – Értékük kömüves, ács, asztalos, lakatos, üveges, cserepesmunka szerint. – A számtartóháztól 86 lépésnyire fából épült istálló, zsindellyel fedett, jó állapotban van, öt ló és három tehén számára való hellyel. – Két vasmegmunkálásra előkészítő telep. Olvasztókemence (a hivatkozott mellékletek nincsenek csatolva). – Pirító kemencék (Röstofen), állapotuk, értékük. – Mészárszék, helye, távolsága a vashámortól, fából épült, rossz zsindelytetővel, értéke. – Olvasztómester háza, nem messze a mészárszéktől, fából épült, rossz zsindelytetővel, két szobája van, fűtésük közös kályhával, vert föld padlója van, éléskamra, konyha, udvarának, kertjének nagysága, értéke. – Kocsma a mészárszéktől 60 lépésnyire, fából épült, rossz állapotban van, két szobából áll, földpadlószak, konyha, éléskamra tartozik még hozzá. Fából épített pincéje van, külön zsindelytetővel, kapacitása, a telek, udvar, kert együttes nagysága, értéke. – Az olvasztárok lakásául 12 ház szolgál, közülük 8 szalmával fedett, rossz állapotban vannak, egy szoba, kamrából állnak, nagyon kis férőhely, értéke. – Fürdőépület, negyedórányira a helységtől, a patak mentén a hegy lábánál, melynek oldalában meleg forrás fakad. Rossz állapotban van, értéke. Vasraktár. – Kulináriák adásának alakulása, jelenleg telkenként 51 krajcárt fizetnek, együttes összege. – Legelő nagysága holdakban, telkek száma. – Robot szabályozása, napok összegzése, pénzértéke. Hosszúfuvar értéke, úrbéri fa-szállítással telkenként tartoznak, mennyisége, értéke. Robotból befolyó jövedelmek együttes összegzése. – Pálínkfőző üstök taxájának jövedelme átlagot véve alapul. – Gyümölcsöskertek nincsenek. – Kilenced jövedelem hét évi számadás alapján kétszeresből, szalmájából, kukoricából, mennyisége, pénzértéke. – Bárányokból, gidákból, méhekből, ezekből csak a pénzjövedelmet írja; kis-kilenced átlagjövedelmének összege, jövedelmek, összegzése. – Királyi tized ugyanezekből a tételekből hatévi átlag szerint. – Kocsma jövedelem, kimért ital mennyisége, átlagban. – Uradalmi telkek gyakorlatilag nincsenek, mert a kevés remanenciális földet máshová sorolták a felmérés tanúsága szerint. – Uradalmi legelő, mely a vasat szállító lovak fenntartására szolgál, nagysága holdakban. – Egy szlatinai lakos bír itt 13 holdnyi földet, utána fizetett census összege. – Jövedelmek a mészárszék, öt vízimalom és egy fél csutora malom jövedelmeinek összegzése. – Külön veszi a vashámor jövedelmét, tételenként sorolja fel a termékeket, minőségüket. – Erdő nagysága holdakban, tölgy és bükkfából áll. Kamarai birtok.”

(Egykorú másolati, dátum és pecsét, aláírás nélküli német nyelvű példány. 12 folio)

A menyházai fürdő

„Aradvármegye egyetlen fürdője a megye észak-keleti sarkában, a Dézna-patak egyik rövid és szűk mellékvölgyében fekszik. A falu, melytől nevét vette: Menyháza, vagy mint nemrégiben hívták Monyásza, magában a Dézna-patak fővölgyében terül el. A vidék igen regényes és bájos. A fürdő gyógyhatása meleg forrásvizeiben van. Különféle bajoknál u.m. emésztési zavarok, csúz, görvély, általános gyöngeség, altesti bántalmak stb.-nél igen hasznosnak bizonyult. Melegforrásai között 3 jelentékeny van; ezek úgy physikai. Mint chemiai tulajdonságaikban igen hasonló; az egyes források hőmérséke: 18, 25 és 31 C°. Mindhárom forrás vize kristálytiszta. A fémek közül káliumot, nátriumot, magnesiumot, calciumot és vasat tartalmaznak kénsavas és szénsavas sók alakjában; azonkívül kovasavat is, és pedig igen nagy mennyiségben; a fémek közül a calcium és magnesium van benne legnagyobb mennyiségben. A vegyelemzést részletesen tünteti elő az ismertetésünk végén közölt táblázat. A melegforrások mellett több bővizű hidegforrása is van a fürdőnek, melyek bár különös vegyi tulajdonságai nincsenek, mégis igen hasznosak, mert igen jó hidegfürdőt szolgáltatnak, ami a meleg fürdők használatát gyakran kiegészíti. A fürdő gyógyhatását nagy mérékben fokozza, jó levegője. A legújabb időkig a fürdő igen elhanyagolt állapotban volt s ennek folytán nem is örvendett nagy látogatottságnak. Már maga az útja is igen kellemetlen volt; a legközelebbi vasúti állomástól jó 2 órai utat kellett kocsin megtenni s oly rossz úton, melyen még csak hidak sem voltak elegendő számmal, úgy hogy a kocsinak gyakran kellett kerékagyig vízben járnia. Magának a fürdőnek a berendezése hasonlóképpen kezdetleges volt, igen kevés egyén találhatott ott helyet s a megérkezett fürdővendég sokszor volt kénytelen, lakás hiánya folytán a fürdőt ismét elhagyni.

Azon vendégeknek is, kik a fürdőben helyet kaptak, igen sok kényelemtől le kellett mondaniuk. Ily viszonyok mellett a fürdő nem is fejlődhetett. Nagy változás állott be azonban, midőn a fürdő 1891-ben gróf Wenckheim Frigyes tulajdonába ment át. Az új birtokos saját költségén vasutat építtetett a borossebesi vasúti állomástól Menyháza fürdőig s ezáltal az út kellemetlenségei megszűntek. Megfelelő átalakítások történtek a fürdőben is; a régi, rozoga fürdő- és vendéglőépületek helyén egy 80 méter hosszú, emeletes ház épült, melynek földszintje a fürdőt, férfi és női társalgó termeket stb., emelete pedig a vendégszobákat foglalja magába; mellette van a 300 személy befogadására képes üveg étterem, ezzel szemben a konyha, mindkettő egészen külön; a fő völgyben van egy vendégház 16 szobával, nem messze ettől a hidegvíz-gyógyintézet, melyeket csinos park környez. Van továbbá ugyanott egy nyaraló, melyet néhai Paradeyzer Lajos és egy villa, melyet az Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak építtettek; az újonnan fúrt artézi kút is szolgálja, mely 316 m mély s percenként 60 hl. Vízet hoz felszínre; vize a vegyelemzés útján szintén gyógyhatásúnak bizonyult. Az új berendezés hatása csakhamar érezhetővé vált a fürdő forgalmának emelkedésében; azelőtt csak néhány család nyaralt ott, jelenleg pedig már nagy társaság szokott nyaranként a fürdőben együtt lenni. Így 1895-ben, mikor a vázolt építkezések még nem is voltak készen, 100 egyén tartózkodott Menyházán egy hónapnál tovább, míg, a rövidebb ideig tartózkodó vendégek száma kétezerre rúgott. Különösen nagy az Aradról a vasárnapi kéjvonatokkal¹ kirándulók száma.

¹ a szerencsésebb megfogalmazás: „a vasárnapi kirándulóvonatokkal érkezők” lett volna. (a szerk.)

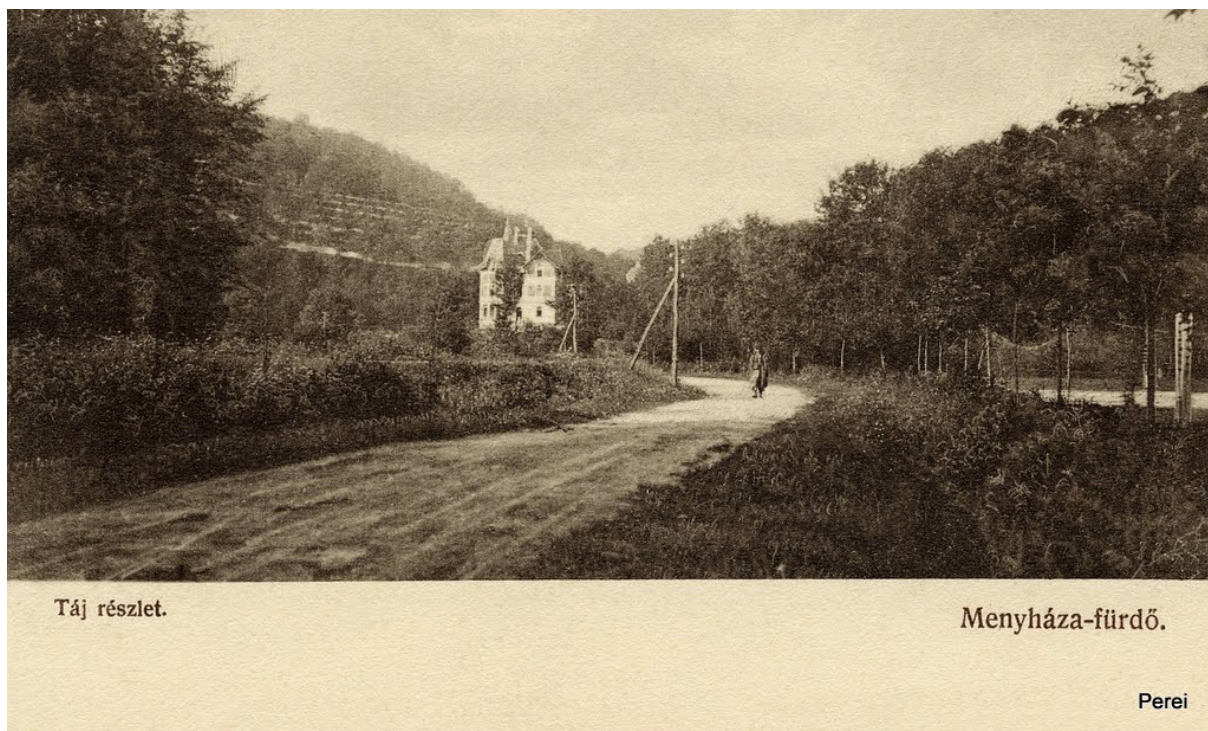
A fürdőélet rendjét saját szabályzata állapítja meg. A fürdő-évad ennek értelmében május 15.-től szeptember 30.-ig tart. A fürdőben a személy és vagyonbiztonságra való felügyelet a fürdőbiztos kötelessége, mely tisztet a borossebesi főszolgabíró tölti be hivatalból; a fürdőbiztos ügyel fel általában a fürdőközönség érdekeire, miben a fürdőbizottság támogatja, mely utóbb a fürdőbiztos elnöklete alatt 2 uradalmi tisztviselőből, a helybeli két lelkészből s 4 fürdővendégből áll.

A fürdővendégek által fizetett gyógy- és zenedíjból gyógyalap létesíttetik, melyből a zenekar, a hírlapok s a vendégek szórakozásának költségei fedeztetnek. Ezen illeték a főévadban, július és augusztusban, 20 kr., az elő és utóévadban 10 kr. személyenként és naponként; egy személy azonban nem fizethet egy fürdőévad alatt 10 frt-nál többet. Minden fürdővendég köteles magát saját érdekében a fürdőorvos rendelkezésének alávetni. Köteles továbbá a fürdő külön rendőri szabályzatához alkalmazkodni, mely az összes fürdővendégek érdekében állapítatott meg. A fürdőbiztos által hozott s jogerőre emelkedett határozatok közigazgatási úton hajttnak végre. Az ellátás a fürdőben meglehetősen olcsó. Egy szobáért 60 kr. – 1 frt 20 kr.-t fizetnek s egy személy napi ételme 1 frt 50 kr. A vendégek szórakoztatásáról cigányzene gondoskodik s a mellett más nemű szórakozások is kínálóznak s a fürdővendég sok módot találhat arra, hogy gondjaitól megszabaduljon, a mint az a fürdőnek még Kéry Imrétől származó, latin verses felirata ajánlja: *Liber a curis hanc curae vallem saluta! Heu hospes! Hic vix curatur qui curat.* Minden kellék meg van arra, hogy Menyháza kellemes és látogatott fürdőhely legyen. Forgalma egyre gyarapszik, s ha nem emelkedik is hazánk elsőrendű fürdőinek sorába, de jelentékeny fürdőhely válhatik belőle. — Aradvármegyében a menyházai melegforráson kívül nemigen van több, a megye keleti részében Gurahoncz és Talács környékén és egy Pankotán, de azok jelentéktelen vizek, melyek nem vehetők gyógyvizeknek.

A menyházai melegforrásokat 1865-ben dr. Nendtvich Károly vegyelemezte és adatait legújabbán dr. Boleman István is közölvén, azokat ide iktatom:”

	1-ső forrás	2-ik forrás	3-ik forrás
Kénsavas kálium (Kálium-sulfat K. S. O ₄)	0·00720	0·00870	0·00747
Szénsavas kálium (Kálium-carbonat K. C. O ₃)	—	—	0·00316
Kénsavas nátrium (Nátrium sulfat Na, S. O ₄)	0·00387	0·00080	—
Szénsavas nátrium (Nátrium carbonát Na, C. O ₃)	0·00600	0·00240	0·00720
Ketted szénsavas mész (Calcium bicarbonat Ca, C. O ₃)	0·08500	0·08784	0·09650
Ketted szénsavas magnesium (Magnesium bicarbonat Mg, O. C. O ₃)	0·06456	0·06339	0·09840
Karasar Si O ₃)	0·01100	0·01100	0·00700
Timföld (Aluminium oxid)	0·00500	—	0·00200
Hőfok	32 5° C	31·8 C	25·2 C

Forrás: Gaál Jenő – ArVm-III I-05

Képtulajdonos: Perei Árpád

Menyházafürdő, táj részlet

Menyháza, görög keleti katolikus templom

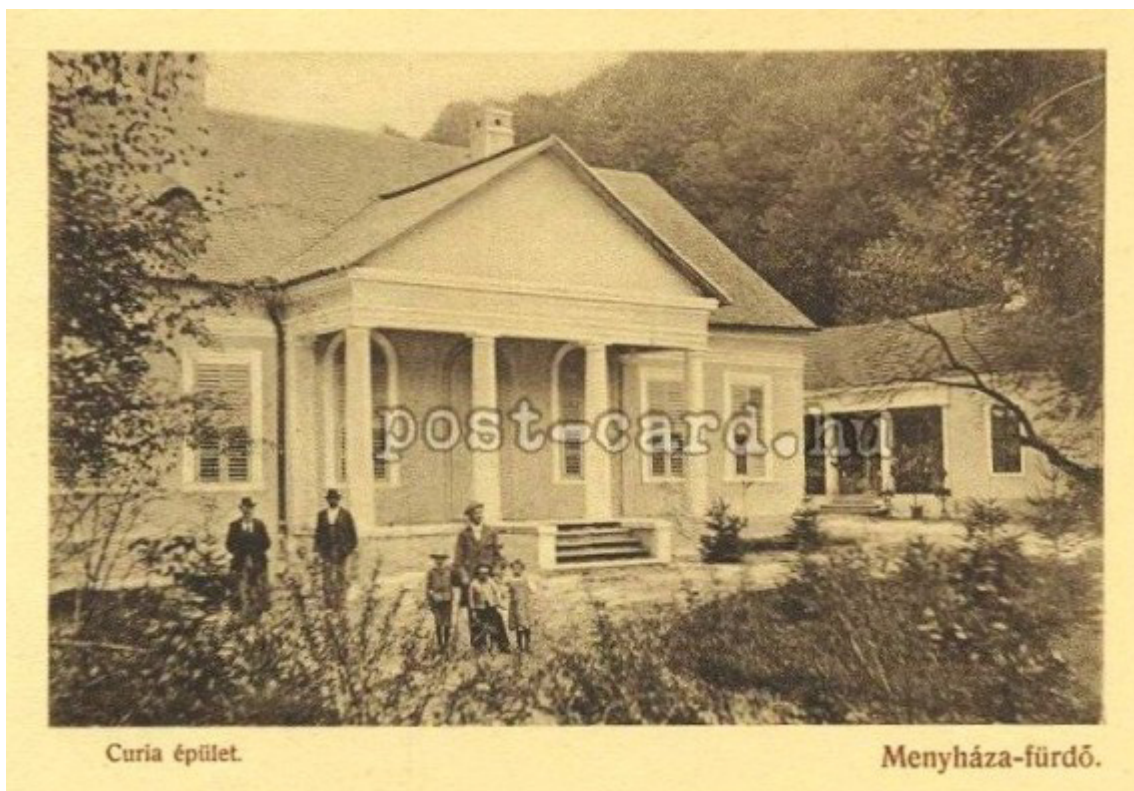

Képtulajdonos: Perei Árpád

Gr. Wenckheim Frigyes által építtetett fürdőház, 2007-ben már csak egy romhalmaz

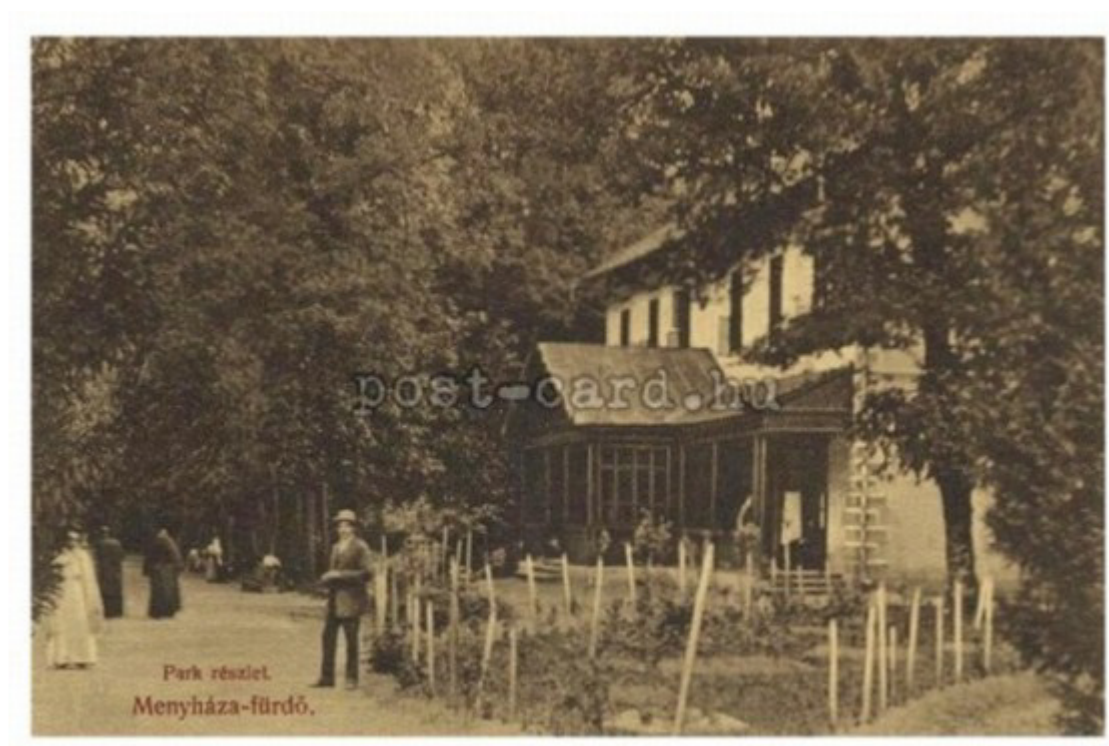

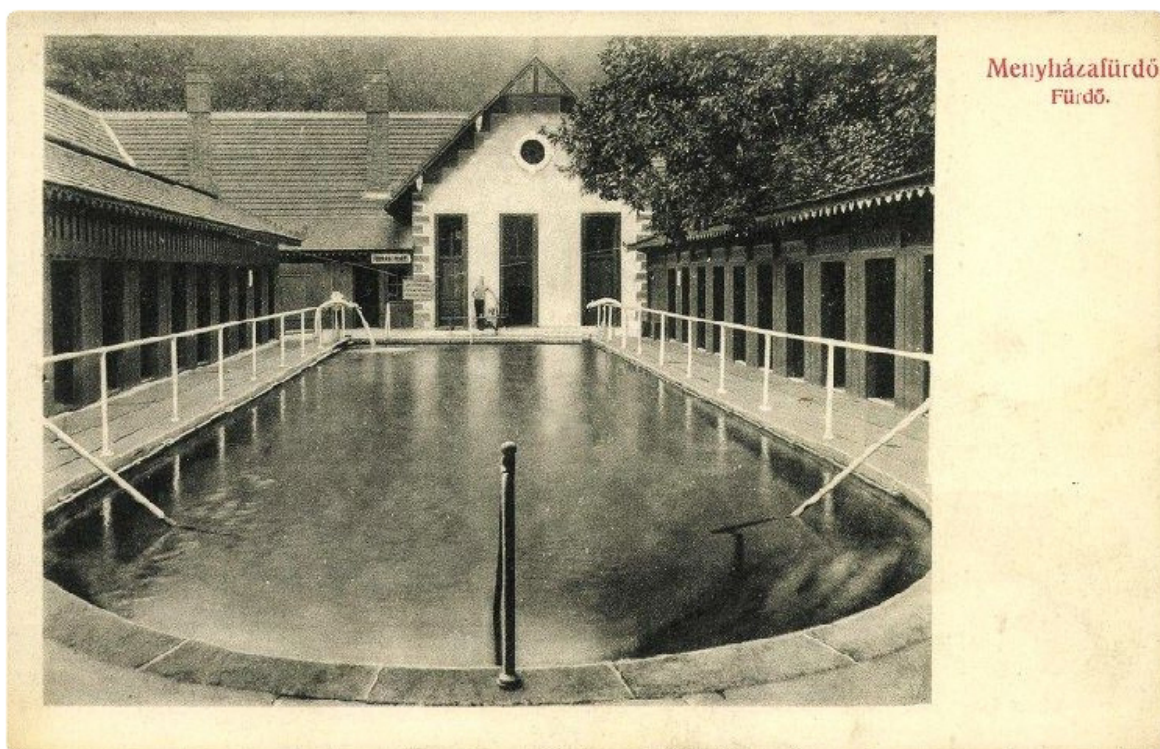
A „Curia” épülete

Forrás: post-card.hu

A „Corso”

Forrás: post-card.hu

Az uszoda 1910-ben (férfi részleg)

Egy borossebesi társaság Menyháza-fürdőn, múlt század első fele

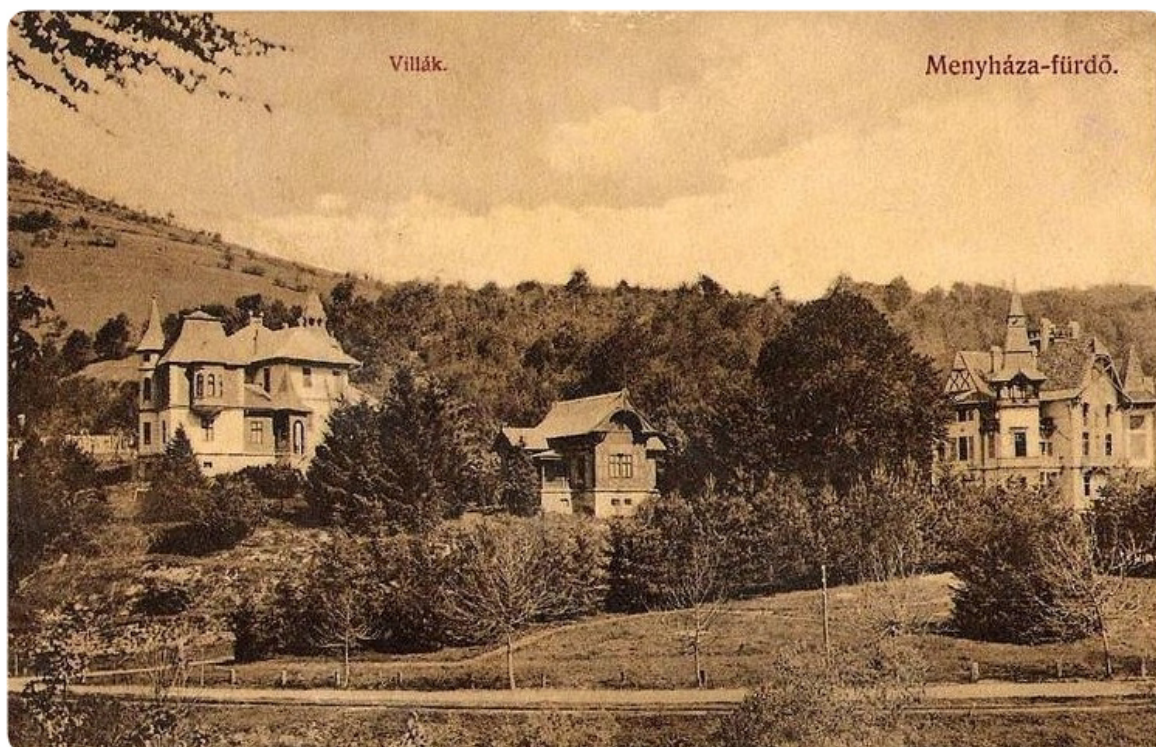
Foto: Mellák István gyűjtése

Báró Andrányi Károly¹ villája

¹ Báró Andrányi Károly, Arad szabad királyi város egykori (1908) díszpolgára.

A villanegyed

Forrás: post-card.hu

Menyháza, Mayer-nyaraló

Menyháza, Andrényi-villa

Forrás: post-card.hu

Forrás: Zempléni Múzeum, Szerencs

„Patkó Vilmos amateur felvétele Borossebes” — az 1900-as évek eleje

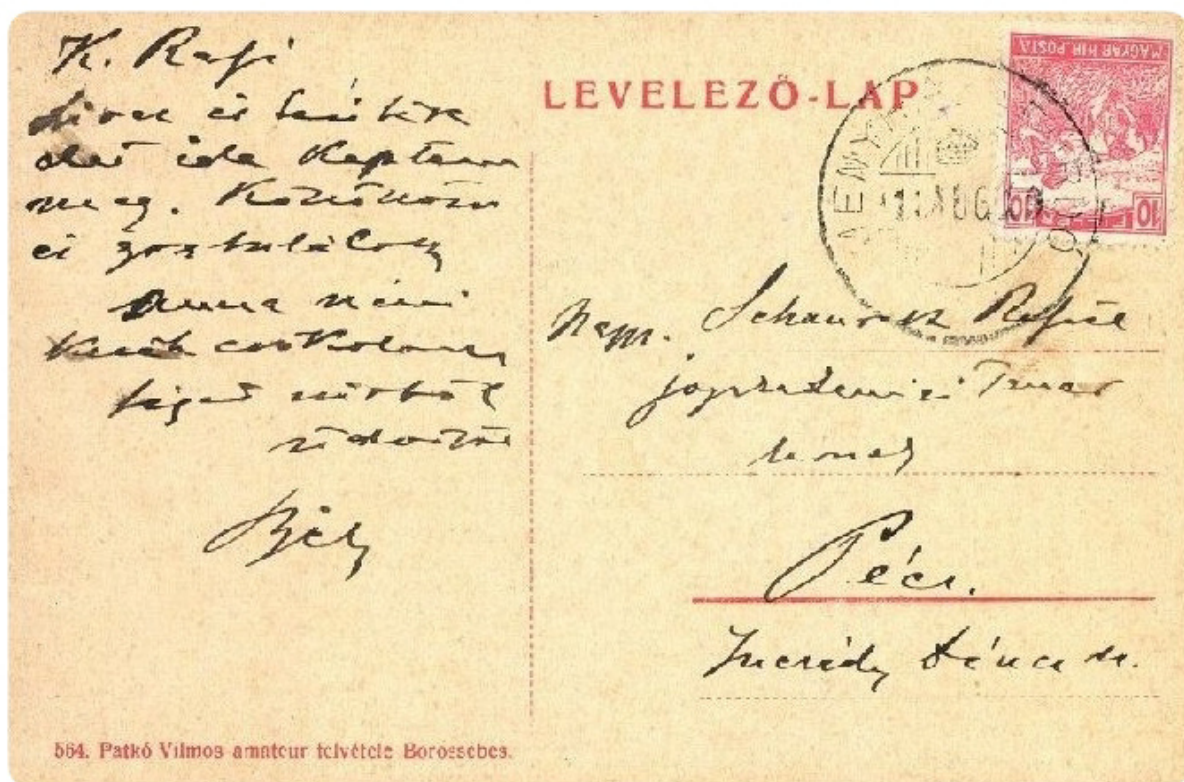

Foto: Patkó Vilmos

Menyházai, római katolikus templom és parókia

A borossebesi Gedeon Gáspár Menyházafürdőn, 1930.

Mellák István gyűjtése

Menyházai villák különböző nézőpontról

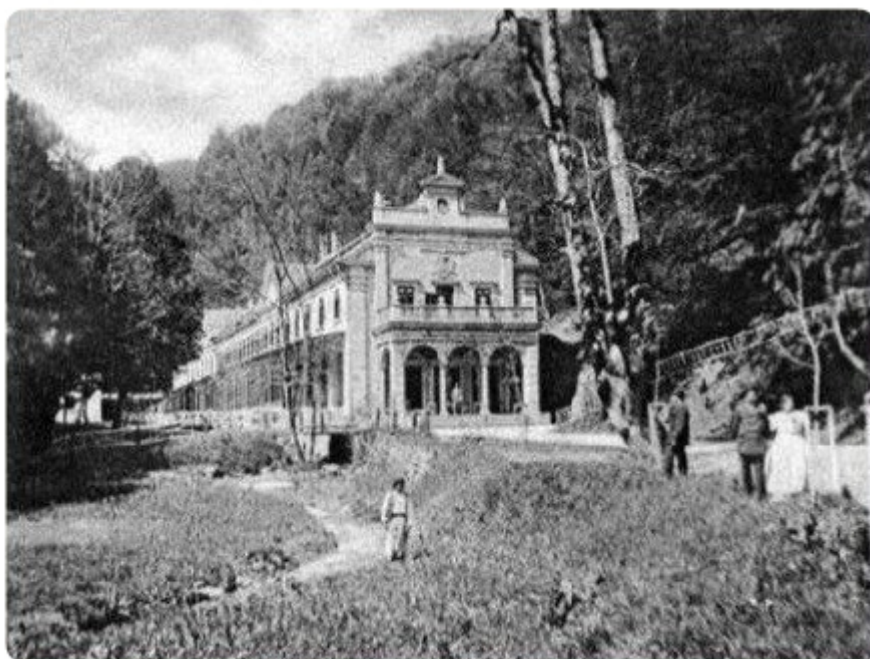

Menyházai katolikus templom és parókia

„A monyászhai plébániát 1760-ban alapította Bohus Imre, a modenai uradalom jószágigazgatója. Templomát 1761. szept. 8.-án a Mindenszentek tiszteletére szentelték fel. Első rendes plébánosa Grandics Adorján minorita. 1860-ban gr. Waldstein Ernő rendbehozatta az elhanyagolt templomot, melyben júl. 15.-én fényesen megülték az alapítás századik évfordulóját.” (Forrás: Márki Sándor – Aradvármegye története)

A fürdőház

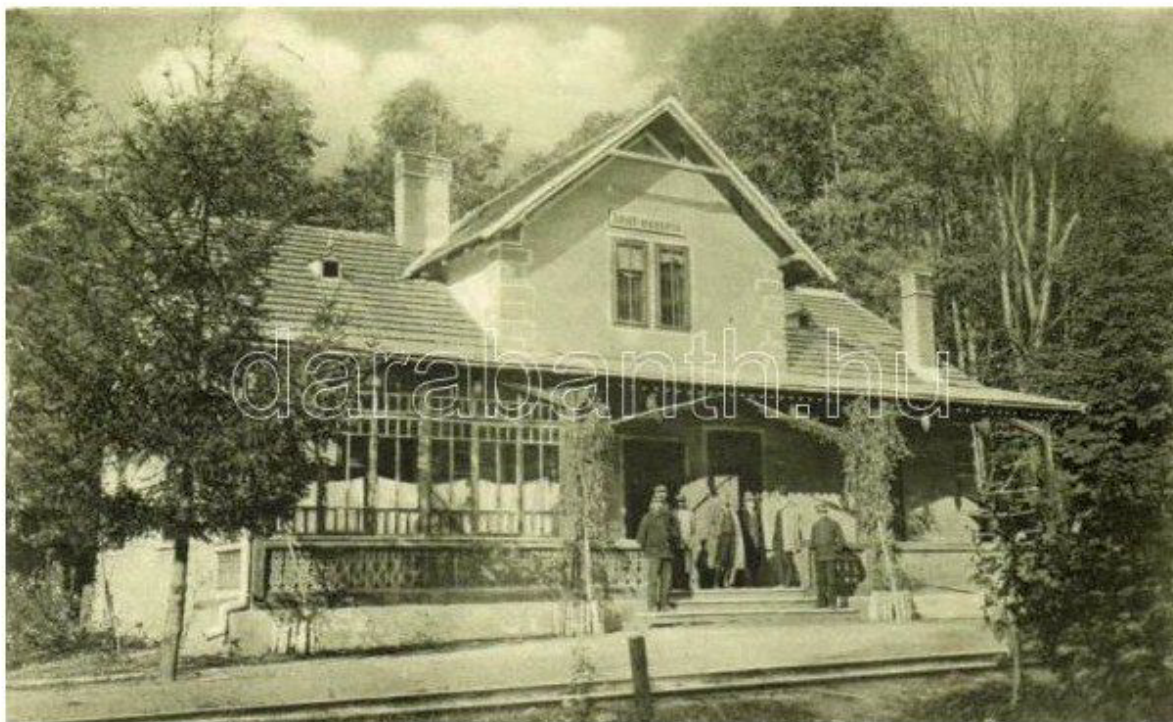
A „Hideggyógyintézet-uszoda” épülete 1902-ben

Az egykori „Központi szálló”

Napjainkban „Cerbul Albastru panzió” néven működik (a szerk.)

Forrás: www.wenckheim.hu

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Menyháza-fürdő, kisvasút állomás

Az Andrényi negyed

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Weisz Ignác kiadása

Menyháza — Fürdő épület homlokzata, 1896.

Illés Albert kiadása, 1913.

SALVĂRI DIN BĂILE MONEASA

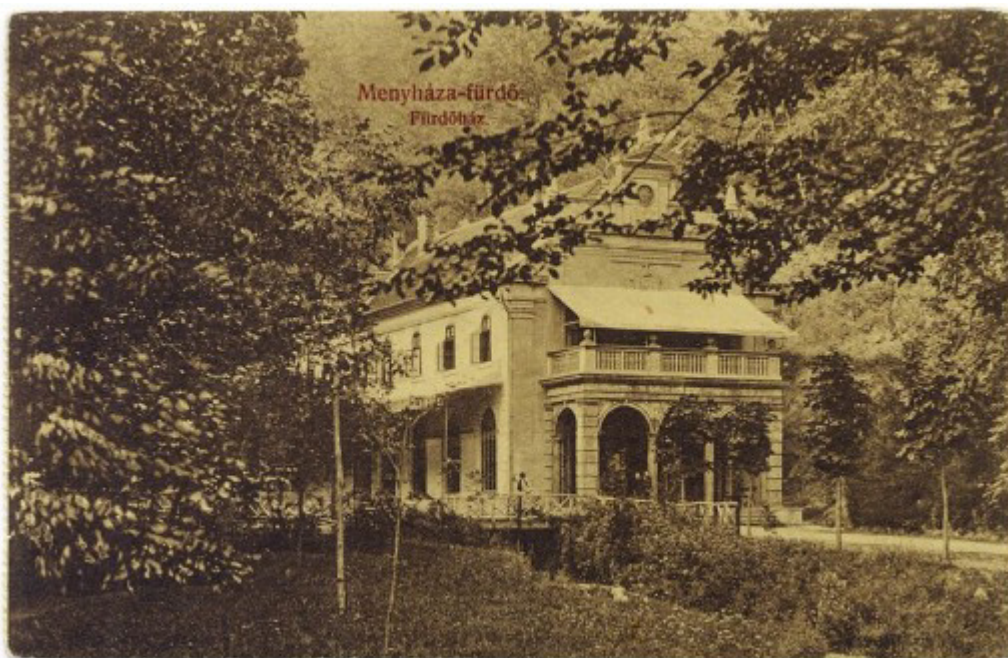

Salon de cură, 1920...2007.

A Tavirózsa-villa egykori épülete. „A földszinten voltak a fürdőhelyiségek, valamint egy 300 személy befogadására alkalmas vendéglő. Az emeleten vendégszobákat helyeztek el.”

*

„A fürdőépület, egy 85 méter hosszú, egyemeletes, palotaszerű alkotmány melynek ívezetes nyílt csarnokra támaszkodó erkélyes homlokzata helybeli csiszolt vörös márványból van alkotva.”

A fürdőház, Tavirózsa-villa

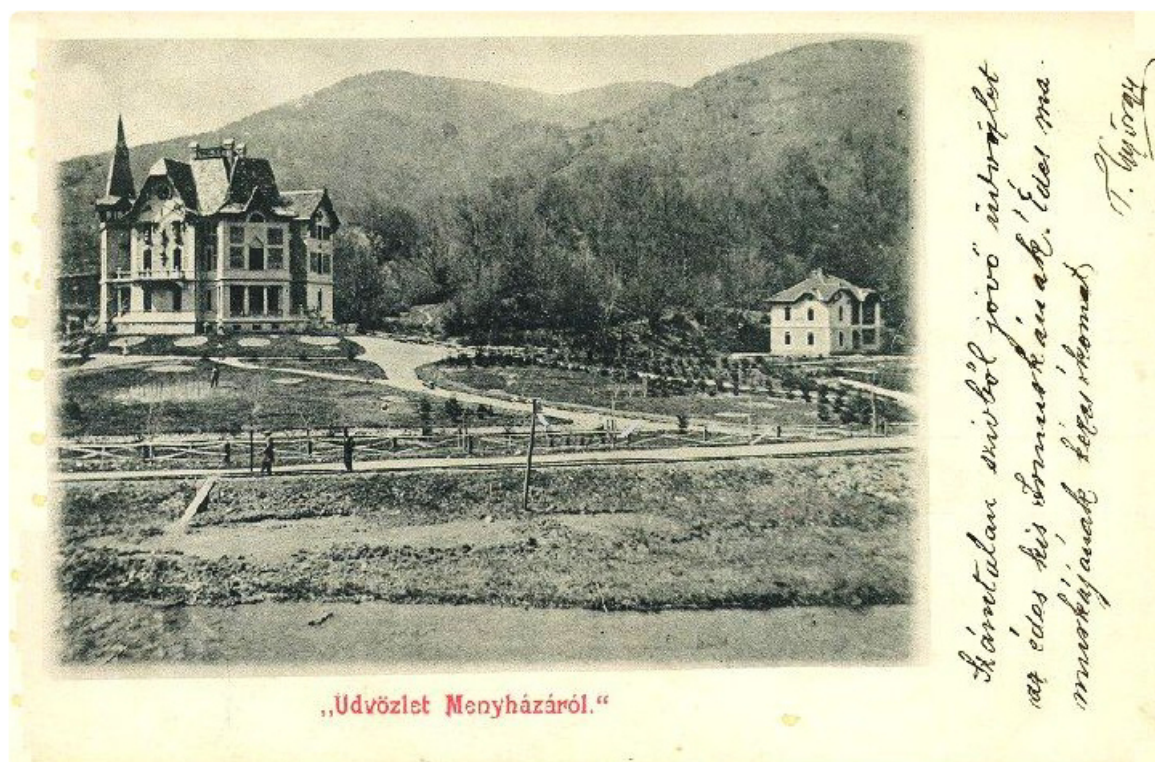
A menyházai Halastó, 1904.

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Arad-csanádi Vasút palotája Menyháza-fürdőn

Menyháza-fürdő, Paradeyzer- és az ACsEV villa

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

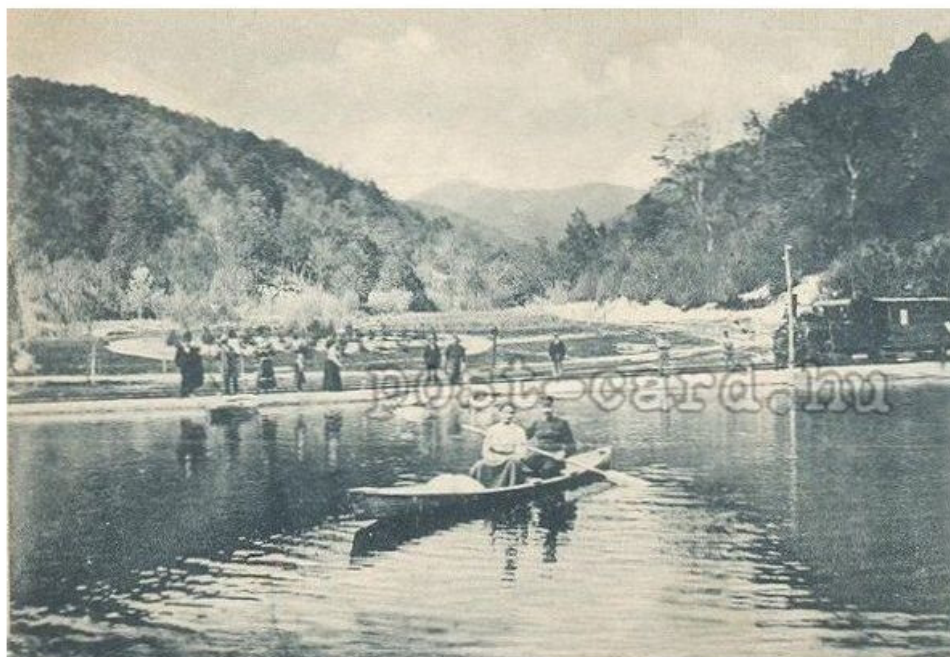
Menyháza-fürdő kisvasút állomása (építési tervrajza megtekinthető a mellékletben)

Menyházafürdő, „melegforrás a fürdő közelében”

Halastó a kisvasúttal

„Üdvözlét Menyházáról.”

Forrás: post-card.hu

Menyházai foto-mix, két, egykori változat:

gyógyterem, uszoda, park-részlet, Halas-tó, Andrényi- (Szentgyörgyi-), Csanádi -villa

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft

Menyházafürdő – Halastó (Fái Károly kiadása)

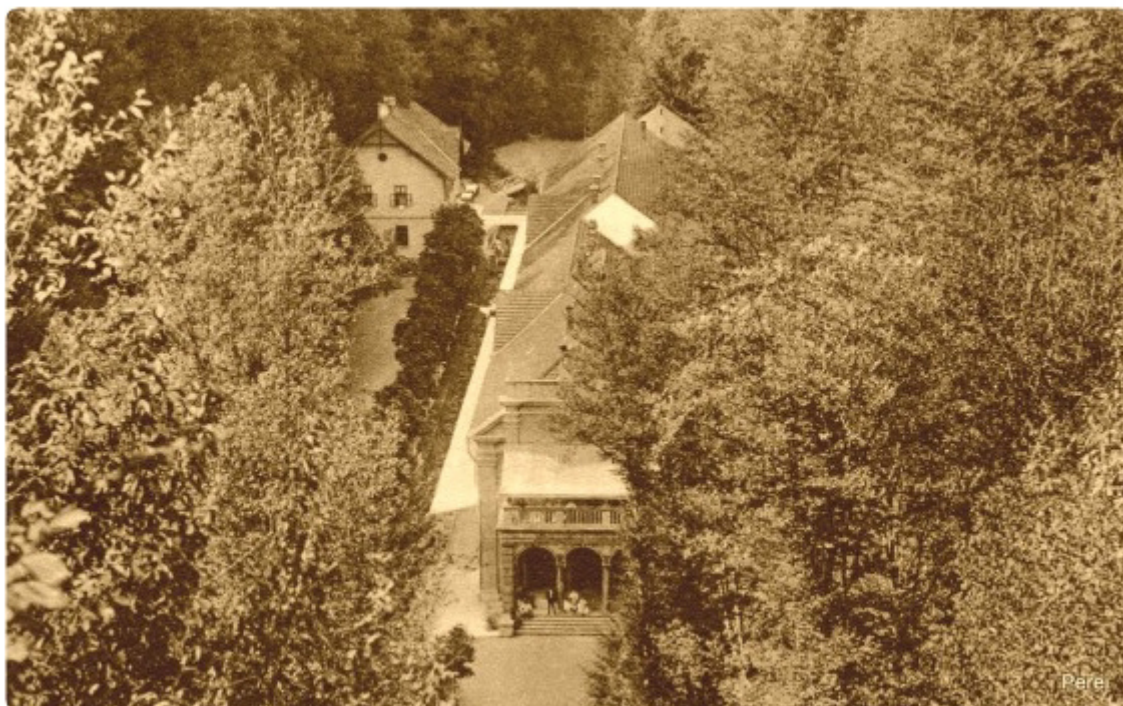

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Menyházafürdő, Gyógyterem

A fürdőház madártávlatból

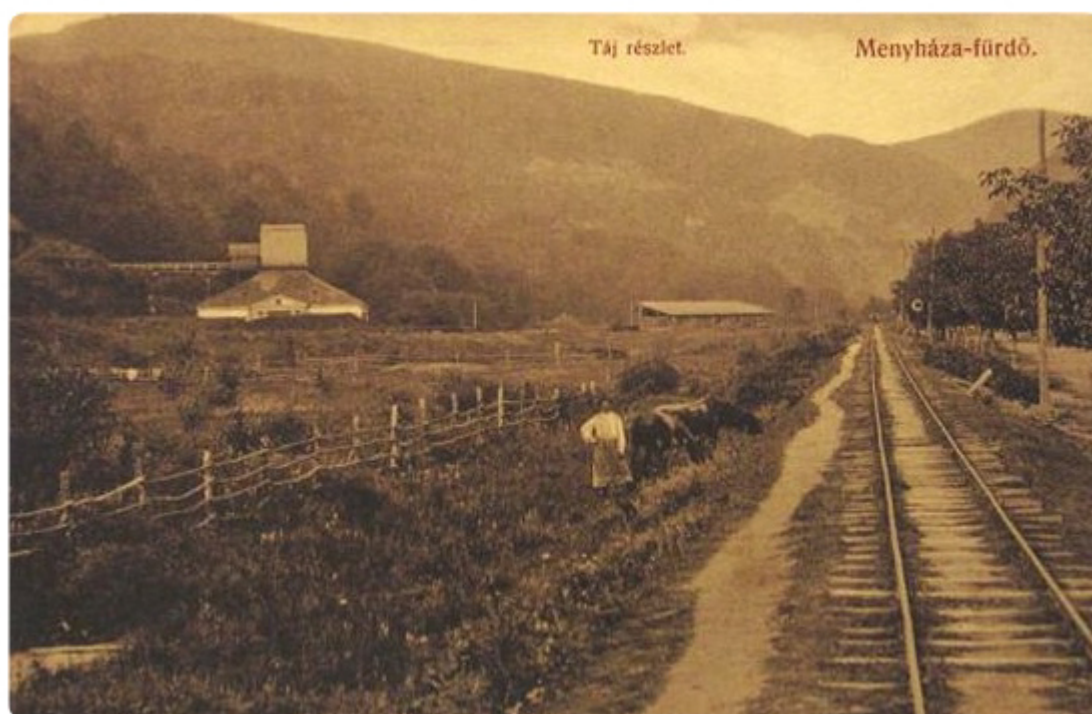

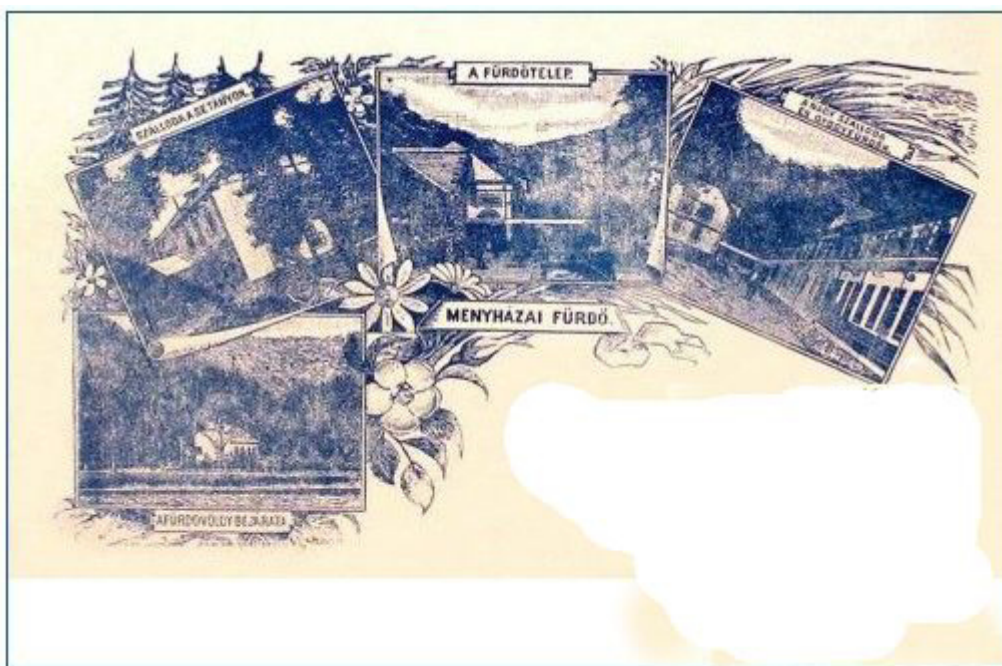
Képtulajdonos: Perei Árpád

Menyháza: Czárán-emplék, vasútállomás, villák, uszoda 1906.

Menyháza-fürdő, táj részlet, balra a kohó

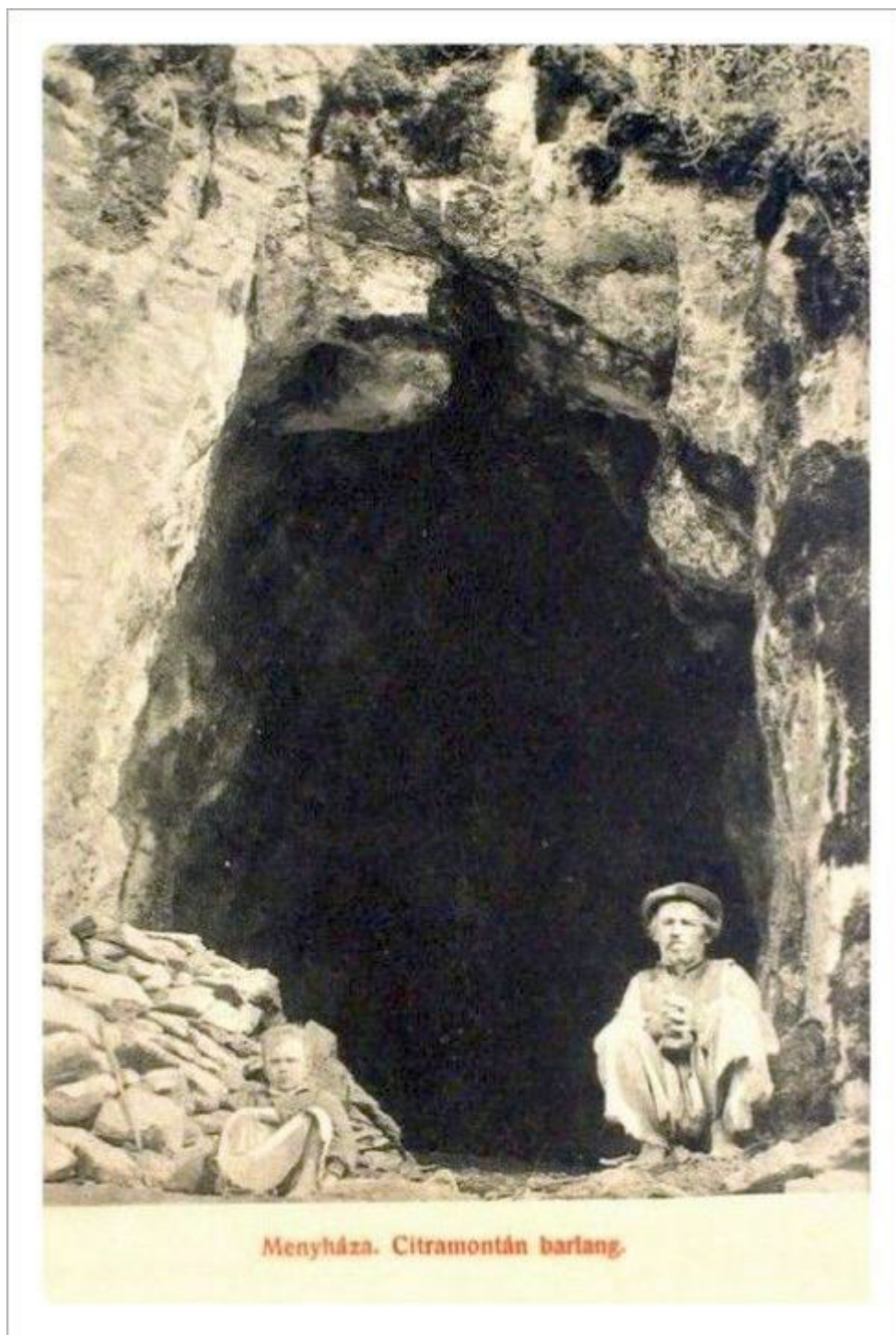

Menyházai fürdő: Nagy szálloda, fürdőtelep, 1899.

Menyházafürdő, parkrészlet a szökőkúttal, az 1900-as évek eleje

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

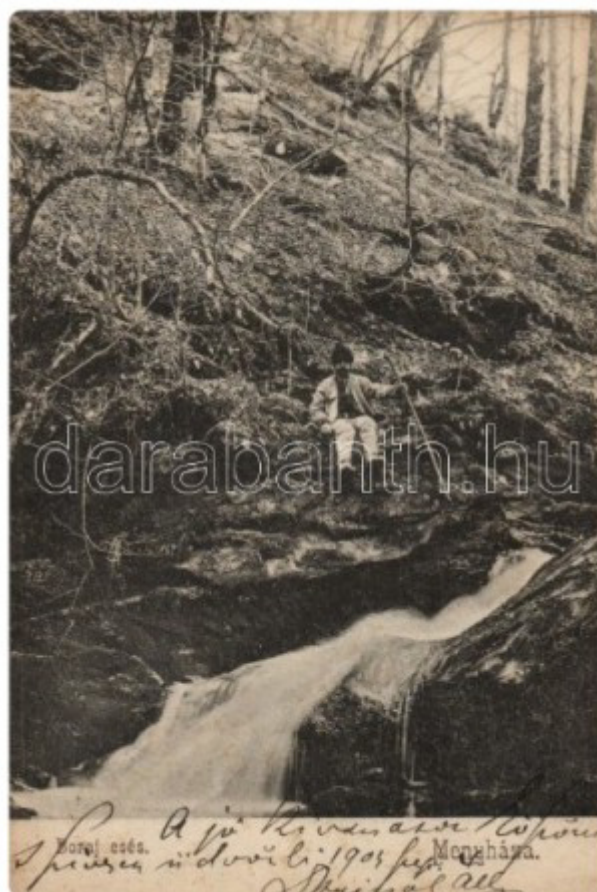
Menyháza, Citramontán-barlang 1908, ma: Medve-barlang (Grota urșilor)

Borosjenei cigányzenekar szórakoztatja az üdülő vendégeket

Menyháza-fürdő, női uszoda, 1912.

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft

Menyháza: ↑ Boraj vízesés, ↓ a „Corso”

Foto: Divald Károly

Forrás: post-card.hu

Menyháza-fürdő, Sikló

SIGIL: POS: MONYASZA. 1781.

„Sigillum Possessionis Monyasza. 1781. A monyászházai (1910-től Menyháza) bányabirtok pecsétje 1781-ben. Erre utal a hagyományos bányász jelvény, kalapács és csákány és a hegycsúcs. Sigillum = pecsét, possessio(nis) = birtok.”

Adatközlő: Szabó M. Attila

Czárán Gyula

„Az aradmegyei kies Menyházán e hó 5-ikén¹ egy ideális természetbarát hunyt el. Halála élénk részvétet keltett az egész országban. Mert mindazok, a kik valaha a Bihar-hegységben jártak és Biharfüreden vagy Menyházán megfordultak tudják, hogy mit vesztett a turista-ügy Czárán Gyulában és sajnálattal adóznak emlékének.

Czárán Gyula az aradmegyei Seprősen² 1846-ban született, birtokos örmény családból. Gondos nevelésben részesült és Pozsonyban, majd Bécsben jogot hallgatott. Szülei az ügyvédi pályára szánták, azonban a fiatal Czárán nem nagy hajlandóságot érzett erre, mert ideális lelkével a szabad természetért rajongott s elhatározta, hogy ennek szenteli életét. Az aradmegyei Seprőshöz nem messze van már a hegység, s a fiatalember minden szünidejét a Biharban és a Kódru-hegységben töltötte. Mint meglett férfi beiratkozott a selmeczbányai akadémiára, hogy a geológiában is jártasságot szerezzen. Innén visszatérve véglegesen a természet kutatásának élt. Több vízesés és barlang fölfedezése után első nagyobb turista-műve a Meleg-Szamos vidékének a föltárása volt, a mit az Erdélyi Kárpát-Egyesület megbízásából végzett. Ezt követte a Galbina, a

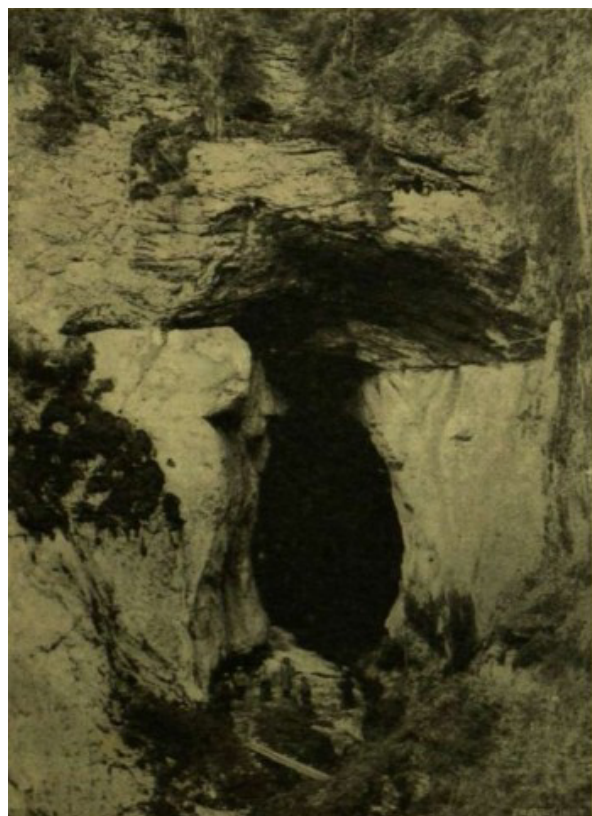
Csodavár és a Székellyő vízesés környékének a feltárása s mindezeket a munkákat szakértelemmel végezte. Saját költségén utakat és útjelzéseket készített és bízvást mondhatjuk, hogy hazánkban a Magas-Tátra után Biharfüred és Menyháza környéke van legjobban a turisták részére előkészítve. A Biharfüredi kirándulásokra írt *Kalauza*, pedig a turista irodalomnak egyik gyöngye. A pár évvel ezelőtt elhunyt dr. *Pethő* Gyula főgeológussal együtt éveken át kutatta a Kódru-Móma hegység barlangjait és a geológiai fölvételekben is segédkezett szorgalmas gyűjtéseivel. A múlt évben, pedig *Szádeczky* Gyula kolozsvári egyetemi tanárral járt-kelt a nagy Biharban. Ezen kívül kirándulói csoportokat vezetett tavasztól ősziig a hegységben s így méltán rászolgált a turista atyamester névre. Kedves útítársa volt nyarankint dr. *Chyzer* Béla fővárosi orvos is, a kinek szívességéből bemutatunk néhány képet Czárán fölfedezéseiből. Az egyik kép a *Szamos-bazár* bejáratát, a Babilon-kaput ábrázolja, a honnén több mint egy kilométeres barlang vezet ki a Szamos-völgybe. A kép baloldalán a fehér sapkás alakban Czáránt ismerjük fel. Egy másik kép a *Porczika* nevű jégbarlang halványkék színű, tündéri szép jégoszlopaiból mutat egy részletet. Mindezeket Czárán Gyula fedezte föl. Megemlítjük még, hogy a meziádi barlang föltárása után a híres Révi barlang kikutatásához fogott s erről az «Erdély» 1905. évfolyamában több cikket is írt. Legutoljára Vaskóh és Menyháza között fölfedezett egy új barlangot: az Ördög malmát, s 1905. december 14-én csikorgó hidegben a híres kalugeri Dagadó forráshoz ment, a melyről kimutatta, hogy vize télen is előretör s így téves az a külföldi irodalomban elterjedt nézet, hogy a Dagadó forrás periodikus. Előtör ez télen, nyáron egyaránt minden félórában, s így valódi intermittáló³ forrás. A forrásról barátja: *Ballauer* Kristóf menyházai plébános csak nagy rábeszélések árán tudta hazahívni a szívbarát embert, a ki erre rá három hét múlva

szívszélhűdésben meg is halt. Most ott nyugszik a menyházai kis temetőben, szemben azzal a szép barlanggal, a hol gyakran gyönyörködött a Kódru-hegység vadregényes ormaiban.

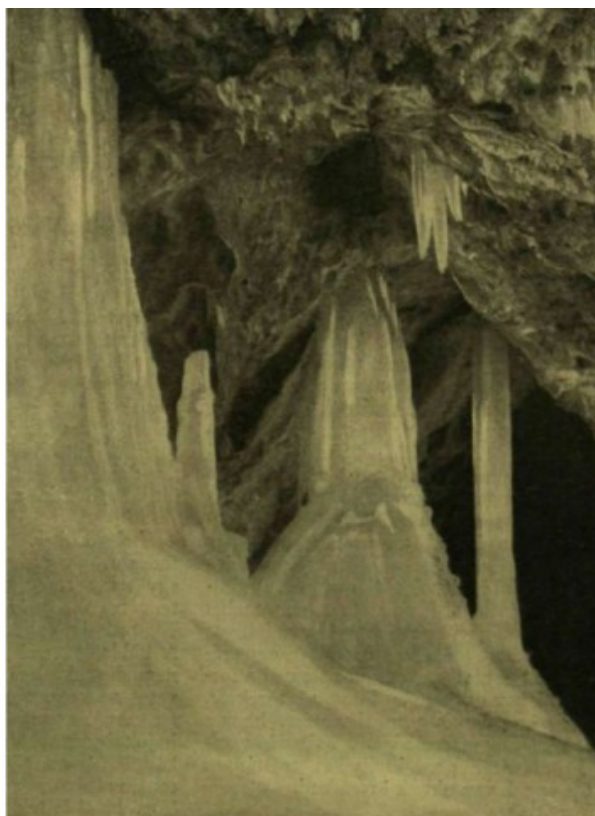
Emlékét a Magyar Turista-Egyesület és a Kárpát-Egylet kezdeményezésére, tisztelői mellszoborral fogják megörökíteni a Révi barlang előtt.”

P.K. és Sz. T.

Czárán Gyula által felfedezett barlangok a Bihar-hegységben

A Szamos-bazár bejárata

A Porczika-jégbarlang Galbinában

Foto: dr. Chyzer Béla

Forrás: Vasárnapi Újság 1906. 4. sz. 53. évf.

¹ 1906. január

² ma: Şepreuş

³ intermittál *lat* időközönként kimarad, átmenetileg szünetel

Jókai Mór: Magyarhon szépségei

(Részlet az útleírásból — 1850-es évek vége)

68

Rézbányán hálva, korán reggel megindultunk Dézna felé, a mi körútunk kiinduló pontját képezé.

Útközben félretértünk a nevezetes «Dagadó forrás» megtekintése végett. Szohodolon innen van egy rejtett kis völgy, hol egy szikla tövében van az a barlang, melyből minden fél órában előjön a forrás, azután ismét fél órára visszavonul, a meder száraz marad.

Mi ezúttal különös kedvencei voltunk a sorsnak. Alig érkeztünk meg a sziklanyiláshoz, midőn rögtön hallhatók azt a rejtélyes korgást, bőfögést, mely az emelkedő víz jöttét megelőzi, s nem sokára kibugyant a sziklából a hullám, annyira megtöltve a sziklamedenczét, hogy állóhelyeinket kénytelenek voltunk elhagyni. Mintegy öt perczig folyvást dagadt a víz, azután elkezdett lohadni, a másik öt percz múlva egészen szárazon állt a sziklameder.

Huszonkét percz múlva ismétlődött e titokteljes tünemény, melyet másodszori megjelenésekor már annyira megszokottlátványnak vettünk, hogy letelepedtünk melléje szallónát pirítani; arra számítva, hogy majd, ha mezei ebédünket végeztük, akkor a harmadik töltésből jót iszunk rája. A hagyomány azonban azt tartja, hogy a rejtélyes forrás délben épen nem jön elő, s mi kénytelenek voltunk ezt saját tapasztalásunkkal megerősíteni; másfél óráig vártunk ott, de a patak semmi kérésre, könyörgésre nem jelent meg a kedvünkért azalatt. Mi oka van neki így tartani a déli pihenést, azt biz én épen úgy meg nem tudom fejteni, mint azt, hogy miért jön elő máskor?

Az oláh nép nagy tiszteletben tartja a forrást, azt hiszi, hogy nagy betegséget meggyógyít, ha valaki abban megfürdik, a körüllevő fákra és kövekre felfüggesztett rongyok tanúsítják, hogy e hit sokakat boldogított, kik azt gondolták, hogyha ingeiket itten hagyják, a betegség is itten marad velük. A sok szakadozott rongy egyébiránt nem igen szaporítja a táj költői kinézését.

Még egy természeti nevezetességgel találkoztam Rézbányától Déznáig tartó útunkban; ezek a szohodoli hegytetőket ellepő mély döbrök, mik néhol tiz-tizenhat ölnyi mélyen folyvást csúcsosan haladnak alá, széleiknek kerülete 100-tól 600 lépés, a nagyobbaké még több is, mik aztán egész völgyeket képeznek már. Némelyik úgy hasonlít valami fűvel benőtt vulkán kráteréhez. E sajátságos döbrök természetéről még előbb bővebb adatokat fogok szerezni, azután majd rendszeren megismertetem őket, mert deczember 20-ika óta, instállok alássan, rám van parancsolva, hogy ezentúl mindenféle tudatlan dolgokat nem szabad össze-vissza írnom.

Még csak röviden referálok egy pár útközben látott és hallott dologról.

Láttam a déznai vashámort, melynek nyers vasáról azt véleményezték a londoni világtárlaton, hogy jobb a svéd vasnál, s lerajzoltam Dézna ősi várát, kerti palotájával, melyben épen most fedeztek fel egy üreget, mely valami titkos földalatti rejtekhely bejárata lehet.

Nem messze innen a Tyiatra Lupulujon, a mint a mészköveket hasogatták, azok közt megszűlt faleveleket találtak.

Útközbe esett a szohodoli barlang is, melynek megnyílását tisztelt barátom, Török Gábor úr, évről-évre szemlélte. Egy erős hegyi patak a mészsziklák közt megrekedve, ezelőtt mintegy harmincz évvel még csak egyes hasadékokon szűrődött át a sziklák alá; az évenkénti megújuló záporok azonban mindig nagyobbra segítették törni a rést; most már egy tág kapú áll a rohanó patak előtt, melybe az nagy harsogva omlik alá, hogy a hegy tulsó oldalán ismét új név alatt előjöjjön. Lám a patakok is temetkeznek és föltámadnak újra.

Azután curiosumképen megemlíthetem, hogy a szlingyiai országút mellett áll egy malom, melynek karzatára rácsozat helyett e szó betűi vannak vágva: «Honszeretettel». Most azonban nincs vize a szegény malomnak s nem örülhet sem honszeretettel, sem a nélkül.

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Czárán Gyula a mai Zubor-villát (eredetileg Paradeyzer-villa) bérelte Menyházán, itt volt az utolsó lakóhelye, emlékéét az épület falánál tábla őrzi.

„Amikor Monyászából Menyháza lett, az uradalom építette fürdőkön és kisebb villaszerű szállodán kívül mások is telket vásároltak és építettek. Így épült egymás mellett két villa: az ACsEV villája és a Paradeyzer villa. Mind a kettő emeletes volt. Lajos¹ bácsi már nem sokat időzhetett benne... Így ő is csak vendég volt itt, – akkor ugyan még nem volt divat nálunk víkendre menni, leginkább csak főszezonban, mert máskor nem volt itt élet. Júliusban és augusztusban jöttek ide inkább üdülni, mint gyógyulni.”

Banner János

¹ Paradeyzer

Foto: Perei Árpád

„Itt lakott SEPRÖSI **CZÁRÁN GYULA**, a természet lelkes barátja, fáradhatatlan és áldozatkész feltárója, az A.T.E. tiszteleti tagja, 1893-tól – 1906-ig.” Az emléktáblát az Aradi Turista Egyesület helyezte el 1906-ban a Zubor/Paradeyzer-villa falára.

Foto: Fodor József

← **Czárán Gyula síremléke Menyházán,**

a katolikus templom feletti temetőben van, fekete márvány kereszttel. Nagy magyar természetjáró volt, aki egész vagyonát és életét a nyugat-erdélyi hegyvilág feltárásának szentelte. A turista körutak atyja, a Bihar-hegység önzetlen feltárója és első kiépítője az Erdélyi Kárpát Egyesület tiszteletbeli tagja.

A sírfelirat:

„Itt nyugszik Seprősi Czárán Gyula, született 1847.- meghalt 1906. E sírkövet emelték szerető testvérei és azok gyermekei. Csak az hal meg akit elfelejtenek!”

Foto: Perei Árpád

A „Czárán-émlék” Menyházán 2013-ban, a tábla már nem az eredeti.

Foto: Perei Árpád

„Volt egyszer egy igazi Menyháza ...”

„Az elmúlt hetekben megadatott, hogy hosszú-hosszú évek után ismét néhány órát töltsék Arad megye talán egyetlen valódi fürdőtelepén, amely leginkább hasonlít ahhoz, amit Nyugaton fürdőnek neveznek. Mert Menyháza sohasem volt ugyan Karlsbad vagy Herkulesfürdő, de az aradiak számára ez volt a legközelebbi csendes gyógyfürdő. Ameddig tönkre nem tette a szocialista megalománia, majd a nemtörődomség. Azon november eleji vasárnap óta rendszerezem a csodálatos őszi napnak az élményeit, és gyűjtöm az információkat az egykori Menyházáról. Bevallom, felejthetetlen élmény volt végigsétálni a

rozsdabarna, rőtvrös vagy aransárga lombruhába öltözött fák, az örökzöld tűlevelűek között, andalogni a csobogó patakok partján, a csendes sétatéren, megpihenni a még néhány éve is egész nyáron olyan hangos fürdőmedencék partján. És fájó rágondolni arra a szavakkal leírhatatlan pusztulásra, amelyet lépten-nyomon tapasztal a Menyházára látogató. Mert aki korábban ismerte, tudja, hogy „volt egyszer egy igazi Menyháza”...

Hát igen, volt egyszer egy üdülő, amelynek gyógyvizét már a törökök is használták. A települést még az ötvenes években is Borossebesből egy romantikus, a Menyháza patak folyását követő, kanyargó nyomvonalú kisvasúttal lehetett megközelíteni. S az átkos Monarchiában épített kisvasút végállomásánál ott volt egy ékszerdobozhoz hasonló település, a maga sajátos mikroklimájával, amely elviselhetővé tette a legforróbb nyarakat és a legcsikorgóbb teleket is. Az 1979-ben a Sport- és Turisztikai Kiadó jóvoltából megjelentetett Arad megyei magyar nyelvű turistakalauz szerint a gyógyfürdő mezotermális forrásainak hírét már a XVI. században elvitték, az első ismert írásos okirat, amelyben megemlíti 1597-ből származik. A források nagyobb méretű kiaknázása 1866-ban kezdődött, a ma is álló legjelentősebb épületeket 1881 után emelték. A század eleji megyei monográfia villák sorát említi. Az egyiken, Különben a temetőben fellelhető fekete márvány kőkeresztén kívül ez az egyedüli írásos emlék, amely a természetjárás apostola, a Biharhegység turistaútjainak feltárója menyházai tartózkodását megörökíti. Pedig nem is oly rég a központban lévő emlékművön is volt tábla, de azt eltávolította onnan a minden másságot elvető xenofóbia. Pedig ha valakinek köszönhet valamit az ország jelenlegi nyugati vidékének turisztikája, az mindenképpen *Czárán Gyula*. Az sem véletlen, hogy a menyházai románság is magáénak vallotta a közvetlen modorú, mindenkivel úriemberként viselkedő seprősi birtokost, az idősebbek most is csak Taranunak ejtik a nevét. Sírját soha senki sem háborgatta. (Apropó, Seprősön immár nyoma sincs az általa épített római katolikus kápolnának!)

A még tíz esztendeje is hasznosított, gyógykezelésre használt termálvizek hőfoka 25-32 C fok, összetételükben bikarbonát, kalcium, magnézium, nátrium van. Ezért ajánlatosak idegbántalmak, aszténiás megbetegedés, izombántalmak és a periférikus idegrendszer

zavarainak gyógyítására. A század elején a fürdő homlokzatán ott díszelgett a latin nyelvű szöveg, fordításban: „Gondtól menten üdvözzölj e gyógyító völgyet. — Jaj, vendég, aligha gyógyul meg itt, kit gond bánt.” Féltve őrzött emlékeim közé tartozik S mi maradt meg mindebből máig?

Foto: Perei Árpád

Wenckheim Frigyes által építtetett fürdőház napjainkban

A szocialista világ elmúltával a villák még állnak, de némelyik olyan lerobbant állapotba jutott, hogy egyik-másik rendbehozása többbe kerülne, mint újraépítése. A szocialista rablógazdálkodás csak használta a villákat, de azok javításával, karbantartásával édeskeveset törődött. Az Esztergapadgyár egykori nyaralójának faburkolatú épülete világtalan emberként, ajtók és ablakok nélkül bámul az előtte fekvő strandra. A másik épület ajtaján lakat, de az ablakon bekukkantó kíváncsiskodónak nem is kell nagyon nyújtózkodnia, hogy lássa: a padlószőnyeg közepén egy fatuskó, valaki azon hasogatta fel a tüzelőfát. A tuskó körül a szőnyegen fadarabok, szilánkok. Hogy mi maradt a padlószőnyeg alatti parkettából, csak sejthetjük. A strand három medencéje közül kettő vízzel megtöltve, benne lehullott falevelek tömege és zöld alga várja a fagy beköszöntését. A harmadik medencébe egy csövön keresztül éjjel-nappal zubog a termálvíz, s folyik ki a mellette csacsogó patakba. Egy élelmes nyugati vállalkozó réges régen műanyagtetőt emelt volna a medencék fölé, s egy kis befektetéssel egész évben üzemeltetné azokat.

A majd negyven éven keresztül központi gyógypavilonként használt Neuman-villa állapotának teljes leírására nem is vállalkozom, csak vázolom azt a barbarizmust, amely alig egy évtized alatt tönkretette a fürdő egyik legszebb villáját. Ajtóknak, ablakoknak itt sincs nyoma, mindenki vitt és visz mindent, ami mozdítható. A helyenként beomlott tetőn keresztül az emeleti helyiségekbe bekandikál az őszi nap. Egy helybéli elmondta: a különösen szép márványoszlopokért tehergépkocsival jöttek, s vitték befolyásos, menő vállalkozók épülő villáihoz. A bejárat előtti négy vörös oszlopot valószínűleg csak azért nem bontották le és vitték el, mert a bontók fejére dőlt volna a felette lévő erkély. Benn az enyészet: a csempézett medencék összetörve, a gyógyításhoz használt segédeszközök a medencékbe lökve, a csapok leszerelve. Egyik-másik csőből még csöpög, szivárog a valamikor gyógyításra használt víz.

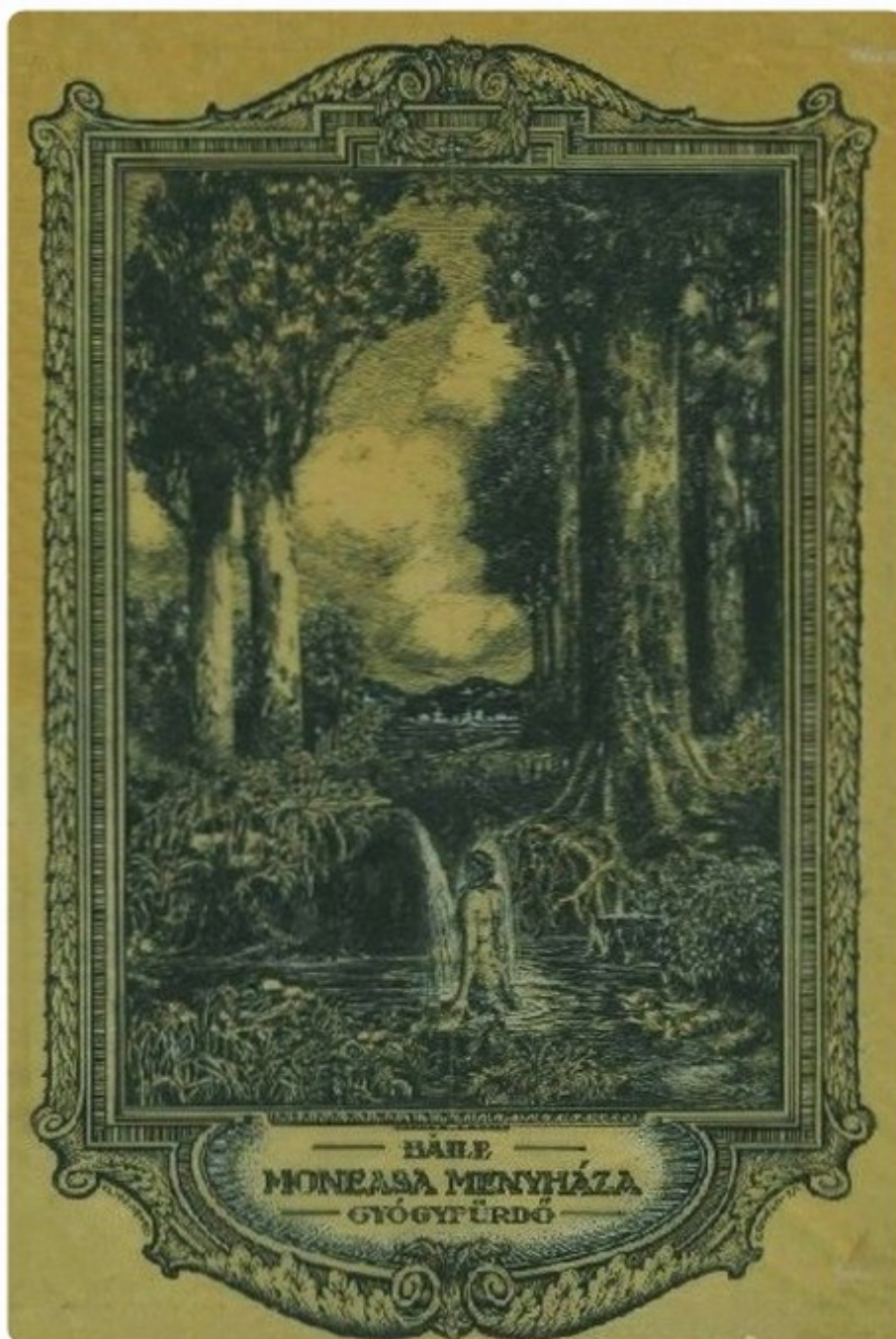
A vörös márványból készült kádakhoz még nem nyúltak, de egyetlen tél elegendő lesz azok elbontásához is. A villa a szocialista rablógazdálkodás mintapéldája: elvették a tulajdonostól, évtizedeken keresztül használták, tönkretették, s most nincs felelőse a pusztításnak, nincs kihez fordulni jogorvoslásért, mindenki csak a vállát vonogatja. Mint az egykori elvtársak, amikor döntést kellett hozniuk! Ugyan ki törődik avval, hogy az épületnek

volt és van jogos tulajdonosa, abba az épületbe komoly anyagiakat fektettek. S ha netalán ilyen romos állapotában visszaperelnék, s a jelenlegi román igazságszolgáltatás visszaszolgáltatná azt a tulajdonosnak, úgy örüljön, hogy nem kérnek tőle kárpótlást, mint teszik azt a román állam Mihály exkirálytól az ötven éven keresztül önkényesen használt soborsini kastélyért. Nálunk még egyetlen többségi nemzetbeli párt sem akarja megérteni: a nyugati világban a magántulajdon szent és sérthetetlen, annak biztosítása nélkül nem nyílik meg az út Európába egyetlen egykori szocialista ország előtt sem.

Egyik barátom visszaperelte ugyan nagyapja menyházai nyaralóját, de amíg azt lakható állapotba hozza, addig beleölheti maga és egész családja minden jövedelmét legalább fél évtizeden át.

Menyháza akár az országra szakadt négy évtizedes szocializmus jelképe is lehetne, amely mindent tönkretett, elpusztított maga körül.

Volt egyszer egy igazi Menyháza. De vajon visszanyeri-e valaha egykori fényét, valamikori rangját? Bevallom: megrögzött optimistának kell lennie annak, aki a jelenlegi pusztulást látva hisz a pozitív válaszban. A természet barátai legfeljebb reménykedhetnek!”

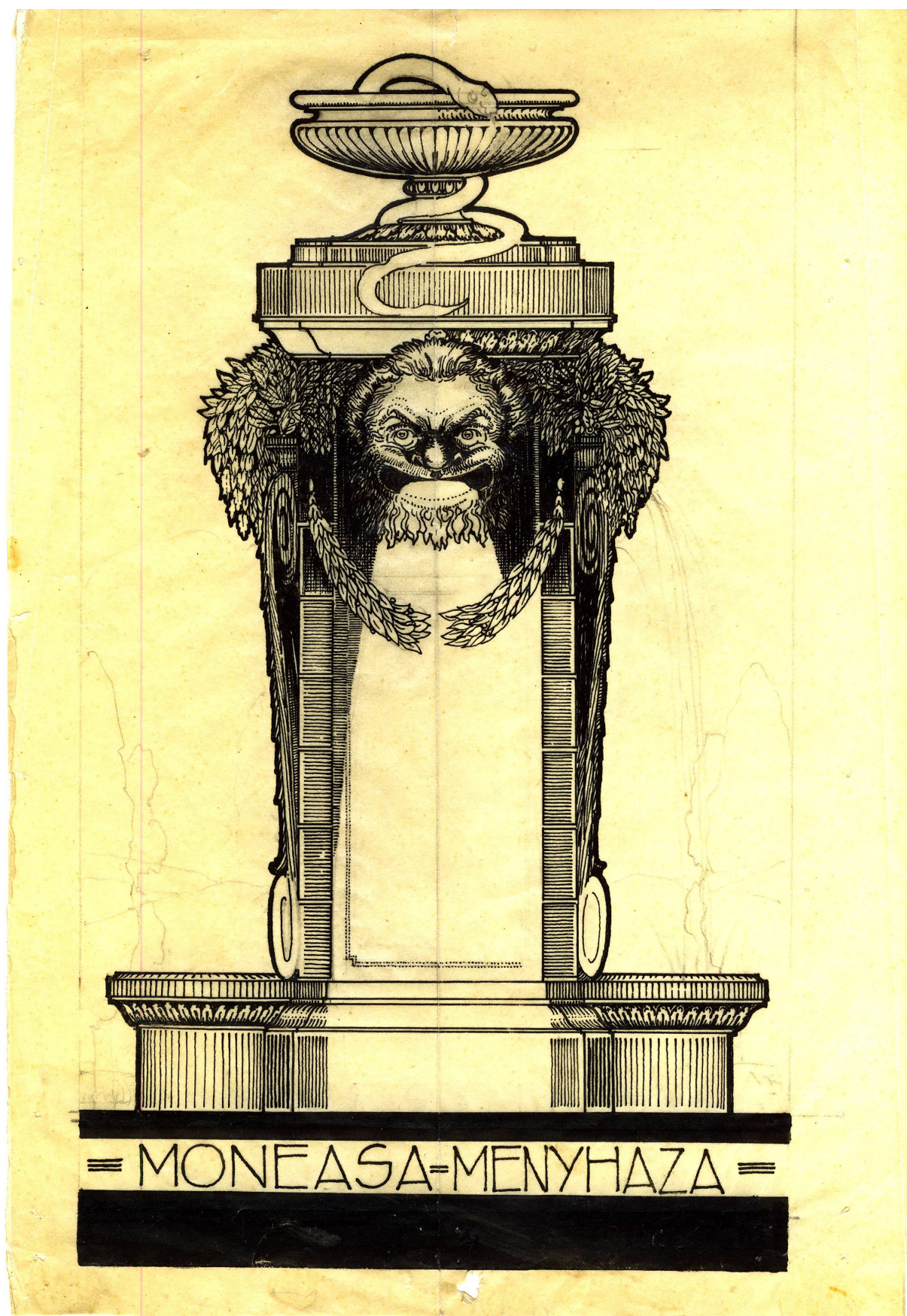

Forrás: Ujj János gyűjteménye

BĂILE MONEASA – MENYHÁZA GYÓGYFÜRDŐ

„Erdélyi Károly, az idősök között csak Dunci bácsinak ismert grafikusművész egy alkotása: a két világháború között Menyháza akkori vezetőségének megbízásából elkészítette a gyógyfürdő reklámemblémáját. A kor szellemében megrajzolt kiváló grafika a fürdő nyugalmat, a bükkerdők szépségét és a mélyből feltörő gyógyvíz hatását sugallja.”

Ujj János

Erdélyi Károly grafikája

Forrás: Ujj János gyűjteménye

Forrás: www.prouerbe.ro

„1989-ben a Tavirózsa-villát felújították, de a rendszerváltás miatti káosz következtében a munkákat nem tudták befejezni. Míg más létesítmények esetében a privatizálás sikeres folyamatnak bizonyult, addig ez a Tavirózsa-villa esetében végzetessé vált. Ma sajnos csak egy 8 m hosszú épületmaradványt találunk az egykor 85 méter hosszú, egyemeletes, palotaszerű építmény helyett...”

Forrás: www.wenckheim.hu / Varga Júlia

Egy látványterv a „Tavi rózsavilla” tervezett, de elmaradt felújításához

Forrás: Óbuda Építész Stúdió Kft.

Menyháza Hotel 4* and Spa

„A romániai Menyházán lévő, monarchiabeli műemlékfürdő és szálló korhű rekonstrukciójával, valamint a wellness részleg, a gyógyászati központ és a konferenciaszárny megépítésével jön létre egy 4*-os szállodakomplexum. A tervezési feladat különleges kihívást jelentett vállalatunk számára, mivel a meglévő műemléki épület egy völgyben helyezkedik el, és az épület alatt több meleg vizű forrás és egy patak is található.

Terület: 5450 m², megvalósulás éve: 2006.”

Forrás: Óbuda Építész Stúdió Kft.

Foto (részlet): Perei Árpád

Utószó

Borossebes helyiséggel és történelmével a magyar irodalomban először, nagyobb terjedelemben, Márki Sándornak a „Vasárnapi Újság” számára, 1893-ban írt újságcikke foglalkozik (lásd: melléklet). Az ekkor lezajló hadgyakorlat kezdő helye Kőszeg városa, végpontja, pedig Borossebes és környéke (Zemerd) volt. Ferenc József császár és közvetlen kíséretének elszállásolása az uradalom akkori birtokosának Wenckheim Frigyes gróf borossebesi udvarházában, valamint a helyi előkelőségek otthonaiban került megvalósításra. A kisvárosról történt tudósítás létrejöttének az eseménynek volt köszönhető. Ez a korabeli újságcikk a világhálón és könyvtárakban is elérhető, mégis fontosnak tartottam újbóli bemutatását, leközlését.

← Az írás képanyagát a kor híres festőművésze és grafikus, Csérna Károly (1867-1944) rajzolta, ki ez időben, 1889-től a fent említett hetilap illusztrátora is volt. Az általa készített grafikák, a helyszínen készített rajzok minősége és pontossága, vetekszik az akkori kor fototechnikájával.

*

A mostani, Borossebes-monográfia létrehozásának célja volt az azóta eltelt időszak történetének és a még fellelhető emlékeinek megőrzése, összegyűjtése az e téma iránt érdeklődő olvasók számára. Nem kell hozzá nagy történész és irodalmár előképzettség annak megállapítására, hogy ez az összeállítás amatőr munka. A témakörök olyan sorrendben követik egymást, ahogyan az információk, fotók, dokumentumok előkerültek. Nem vagyok történész, nem kutakodhattam püspöki könyvtárak porosodó könyvei, iratkötegei és egyéb levéltárak anyagai között, mivel ehhez sem felkészültségem, sem lehetőségem nem volt. Életpályám e tevékenységtől, fényévnvi távolságban zajlott le.

*

Fontosnak tartottam ismereteim megosztását másokkal, mivel a borossebesi önkormányzat honlapján pontatlanságok láttak napvilágot a város történelmével kapcsolatban: „a kisváros hajdan, három település egyesüléséből keletkezett, Borosh, Sebes és Mizocra”. A Sebes még stimmel (h nélkül), a Boros előtagot akkor kaphatta mikor az osztrák közigazgatás a törökök távozása után kézhez vett bennünket, megkülönböztetendő a hasonló nevű Sebes (Szász-, Karán- stb.) városoktól. Jókai Mór egy novellájában, következetesen, „Boros” néven említi e települést, valószínű ez lehetett a tévedés oka.

Ezúttal szeretném megköszönni azoknak az embereknek a pozitív hozzáállását, kik az anyaggyűjtésben segítettek, az archív fotóik, újságaik, régi képeslapjaik, térképeik és dokumentumaik hozzáférhetőségét és közlését lehetővé tették, vagy egyéb módon támogattak. Igyekeztem minden forrást megnevezni, de sajnos vannak néhányan, kiket nem tudtam elérni, és hozzájárulásuk hiányában, forrásmegjelöléssel, alkalmilag részleteket idéztem írásaikból, egyébként a megtalált adatközlők egyike sem gördített akadályt saját írásaik közzétételéhez.

*

Köszönöm az érdeklődő leszármazottak nevében *Dr. Lenkefi Ferenc* és *Kiss Gábor* segítségét, kik kérésemre a bécsi „**Kriegsarchiv**” adattárából az első világháború borossebesi (magyar és román) hősi halottaira vonatkozó adatokat felkutatták, és számomra eljuttatták.

*

Lassan elfogynak az adatközlők, lassan már nem lesz olyan, kit érdekelne a múlt, lassan elnémulnak a két kicsi templom harangjai. **Borossebes azonban megmarad mindörökké!**

* * *

Akik az adatgyűjtésben és egyéb módon segítettek:

Babál Gyula	Borossebes
Balla Sándor	Borossebes
Balta János	Arad
Bortis, Ioan	Borossebes
Dr. Bornhardt Attila	Budapest
Deák József Sándor	Borossebes
Felek Ferenc	M. o.
Halmágyi Miklós	Szeged
Irházi János	Arad
Jankó András	Arad
Jenei Gyula	Szolnok
Kettner József	Borossebes
Killik Gizi	Borossebes
Leștaru, Doina	Borossebes
Lipták József (Pubi)	Borossebes
Máté József	Borossebes
Mateuș, Nicolae	Borossebes
Nebehaj Barbara	Budapest
Dr. Németh Sándor	Kolozsvár
Mellák István	Borossebes
Patkó András (Bandi)	Borossebes
Patkó András (Andor)	Borossebes
Patkó Zsigmond	Borossebes
Perei Árpád	Békéscsaba
Prém Imre Csaba	Borossebes
Dr. Rácz István	Budapest
Rohrszetter Andrea	Borossebes
Rózsafi János	Budapest
Szablyár Anna	Budapest
Szabó M. Attila	Székelyudvarhely
Szarka Klára	M. o.
Ujj János	Arad
Togyika Aranka	Borossebes
Tóth Ildikó	Borossebes
Tuska János	Békéscsaba
Verebes József	Borossebes
Zakariás Gyula (Gyulu)	Borossebes

Valamint:

Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.
Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
Post-Card Aukció M. o.

Budapest, 2012. december 24.

Kiss László

Egy „virtuális koszorúzás” a borossebesi milleniumi emlékoszlopnál.

M e l l é k l e t

280– 486. oldal

Balla Sándor

A BOROSSEBESI REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE

Nt. **Balla Sándor** 2002. és 2012. között volt a borossebesi református gyülekezet lelkipásztora, e templom 200. éves fennállásának tiszteletére írta meg ezt az ismertetést. Első kiadásban, egy kis füzetecskében jelent meg, és került kiosztásra az ünnepségen résztvevők között (amit a szerző engedélyével), később beillesztettem néhány fotóval és lábjegyzettel kiegészítve, e Borossebes monográfiába.

Kiss László

Balla Sándor: A borossebesi református egyházközség története

2002. augusztusában a gyülekezetbe kerülve azt a szomorú tényt kellett megállapítanom, hogy az utóbbi évtizedben, a szisztemalizálás időszakában, mindent megtettek annak érdekében, hogy az alig 100 lelket számláló gyülekezetet mindenétől megfosszák. Erre nézve terveket szőttek a kommunista-sovinisza vezetők. A parókia mögötti területet, a „Füzes”-t, először parknak akarták kisajátítani, a templomudvaron és a parókia kertjén keresztül a létesítendő parkhoz utcát akartak nyitni.

Ez nem valósult meg, de ezeket a területeket az egyház 1990. után elveszítette. Évtizedekig folyó pereskedés után ugyanis az akkori városi önkormányzat vezetői a pünkösdi egyháznak adták, mint a város tulajdonába tartozó közterületet.

Ezen kívül a városi vezetés, együttműködve a gyülekezet volt gondnokával, megállapították, hogy a templomunk előtti, sőt még a torony alatti terület sem tartozik a gyülekezet tulajdonába, s ezt is elveszítette a gyülekezet, vagyis az igazságszolgáltatás nem a gyülekezet javára dőlt el.

Felmerült bennem a szándék, hogy jó lenne ezekből a területekből valamennyit még visszaszerezni a gyülekezet részére, de először is azt kell világosan látni, hogy milyen írásos bizonyítékaink vannak, amelyek arra utalnak, hogy ezek az elvesztett területek az egyházközség tulajdonát képezték. Ezzel kapcsolatosan a gyülekezeti tagokat vagy a volt polgármestert vagy a jelenlegi önkormányzati vezető személyeket az ügy felől meghallgatva, ki ilyen, ki olyan, sok esetben egymásnak ellentmondó véleményt alkottak. Ezért inkább a már meglevő, bár hiányos dokumentumokra szeretnék hagyatkozni. Ebben a tekintetben sikerült fontos bizonyítékokra akadnom.

Először csak ennek felkutatásához kezdtem, amikor felmerült bennem az ötlet, ha már úgylis foglalkozom a gyülekezet múltjával, mi lenne, ha, amennyire a hiányos dokumentumok megengedik, mivel tudomásunk van arról, hogy a régi rendszer idején a gyülekezet lelkipásztorának több jegyzőkönyvet is be kellett szolgáltatnia, úgy hiányosan is megírni a gyülekezet történetét. Így született meg tehát e dolgozat.

A gyülekezet megalakulása és élete

A borossebesi református egyházközség alakulási éve 1547, *Kerekes Mihály*, helyi lelkész írja ezt 1824-ben, az akkor még az egyházközség birtokában lévő régi levelek alapján. Nagy valószínűség szerint a helybeli református lelkész, *Ozorai Gergely* reformátor munkássága nyomán alakult.

Egy másik feltevés szerint, *Ember Pál* a zarándi egyházmegye gyülekezetei között említi a 61. helyen. Nem lehet tudni, hogy mikor vette be a reformációt, csak annyi bizonyos, hogy életéből egyetlen mozzanatot sem ismerünk, midőn elpusztult a zarándi egyházmegye, akkor Borossebes, mint egyike a megmaradt 5 egyházközségnek, a makói egyházmegye esperesének kormányzatára bízott.

Ekkor már az egyházközség közösen az ógörög vallású (görögkatolikus) román egyházzal birtokol egy vízimalmot. Adatok hiányában nem tudunk semmi bizonyosat arról, hogy mióta van az egyházközségnek ez a malma.

* * *

1800-ban a gyülekezet a régi, dűledező templom helyett egy új templom építésébe kezd. *Reiner Lőrinc* építőmester irányítja az építkezéseket. A felmerülő nehézségek miatt csak 1814-ben lett kész teljes egészében a most is istentiszteletnek helyet adó templom.

1814-ben a malom körül gondok adódnak, *Kovordányi Balázs* fiskális¹ ugyanis magának akarja azt semmiféle ellenérték fejében megszerezni. A debreceni szuperintendens² közreműködésével sikerül a malmot megtartani. 1823-ban a bonyodalmak kiújulnak a malom hovatartozása felől, de ezúttal is sikerül megtartani.

1826-27-ben a mostani parókia helyén új, vert falból, földből és vályogból parókiát épített a gyülekezet lelkipásztora számára. A költségek teljes összegét nem ismerjük, annyi bizonyos, hogy erre a célra a malom jövedelméből 360 forintot adtak ki. A papi lakot nem tudjuk, hogy mivel fedhették be, mivel 1840-ben fazsindellyel újrafedik. Ekkor olvasunk először a már meglévő egyházi iskoláról, amit a papi lakkal egyszerre zsindelyeznek. Az anyagra és a munkálatokra kifizetett összeg 517 forintot tesz ki.

1854. március 28.-án a lelkipásztor így számol be a gyülekezetéről: „Anyagi tekintetben az egyház még mostan szegény, de jobbra fordul, mivel a múlt évben 310 forint tartozását már befizette. Erkölcsi tekintetben, ha a pálinkaivást gátolni lehetne, panasz a hívőkre nem lett volna, mivel ez őket az isteni tisztelettől és kárhóztatásokra viszi. Ezen kívül a házasságok egymással összeháborodván, sem pap sem bíró nem állhatván ellent, egymástól különválnak és mással laknak, élnek”

A templom a legjobb állapotban van, a torony bádoggal van lefedve. Három harangja van az egyháznak, a parókia és az iskola rendkívül rossz állapotban található.

1856. január 6-án arról panaszkodik *Kovács József* lelkipásztor, hogy a gyülekezet több tagja ellene szegült és bevádolta a sebesi szolgabírónál. A háborúság okai, hogy a lelkész a könyvelésért 1 forint díjat kért a gondnoktól visszamenőleg 3 évre. Továbbá az egyházközség nem akarja fizetni a földek utáni adót, holott 1851-ben azt ígérték a lelkipásztornak, hogy évente kifizetik az általa használt föld adóját. Ezt az ügyet illetően az állam azt írja elő, hogy a bérelt földek adóját az államnak a bérlő fizeti, tehát ebben a tekintetben az egyházközség presbitériuma úgy tartja, hogy nem az egyházi többségeknek, hanem az államnak tartozik engedelmisséggel. Továbbá a gyülekezet kötelezni akarja a lelkipásztort, hogy a fegyverletételkor az általa elveszített pecsétet saját költségén visszavásárolja a gyülekezetnek. Az egyházkerület vezetősége azt tanácsolja, hogy a békesség visszaállítása érdekében az elégedetlenkedőket rendeljék be a buttyini szolgabírói hivatalba és intessenek meg, de a szolgabírói hivatal részéről nem történt ebben a tekintetben semmi lépés.

az 1853-57 közötti időszakból ránk maradt jegyzőkönyvek tanúsítják, a lelkipásztornak egyfajta békítő szerepe is volt az egyházközség életében. Legtöbb esetben házassági bonyodalmak és erőszakosságok esetén fordultak a hívek a lelkészhez, akinek elpanaszolták az ügyüket, és tanácsát kérték ki. Sok esetben egymásnak megbocsátva mentek a lelkész vagy a presbitérium elől. Eszerint a lelkészi hivatal vagy a presbitérium volt a helység elsődleges békéltető fóruma, ahova a hívek készségesen fordultak segítségért.

Az 1900-as években elveszített Füzesről az első feljegyzés 1857. március 29-től maradt fenn. E feljegyzés szerint: a paplak és az iskolatelek végében lévő Füzes az uradalmi gazdasági elnök tudósítása és bejegyzése mellett bekerítendő és gyümölcsfákkal beültetendő.

Molnár Ferenc 1866. április 30-án elhunyt körösbökényi orvos végrendeletében az egyházközségnek 300 forintot hagyományozott, az iskola alapítvány részére 100 forinttal járult hozzá. Az egyházközség a kapott összeget nem használta fel, hanem létrehozta az ún. Molnár-alapot, ezt az összeget aztán évről-évre 10%-os kamatra tette. Az alapítvány célja és rendeltetése a lelkészi fizetés javítása s az alap még az 1900-as évek közepén is létezett.

¹ fiscalis (latin) jogi végzettségű, vezető tisztviselő

² az egyházmegye elöljáró főpapja, a protestáns egyházak szóhasználatában

A gyülekezet népmozgalmi adatai 1868-ban a következőképpen alakultak: a gyülekezet lélekszáma 291. A születések száma 31, a meghaltak száma 33, új házások száma 5. Ez a szám 1875-ben a következőképpen módosul: a gyülekezet lélekszáma 305, a születettek 13, a meghaltak száma 34, új házások száma 6.

A hívek szeretetteljes adakozása révén 1876-ban sor kerül a temetőkert bekerítésére. 1877-ben a lelkész fizetése negyedévenként 135 forint, amit az egyház pénztárából vett fel. 32 hold földterületet használhat, melynek adóját az egyházközség fizette. Továbbá egy egész külállomány birtok utáni erdő és szabad legeltetési jog a községi legelőn. Ehhez jöttek még a különböző stólák.

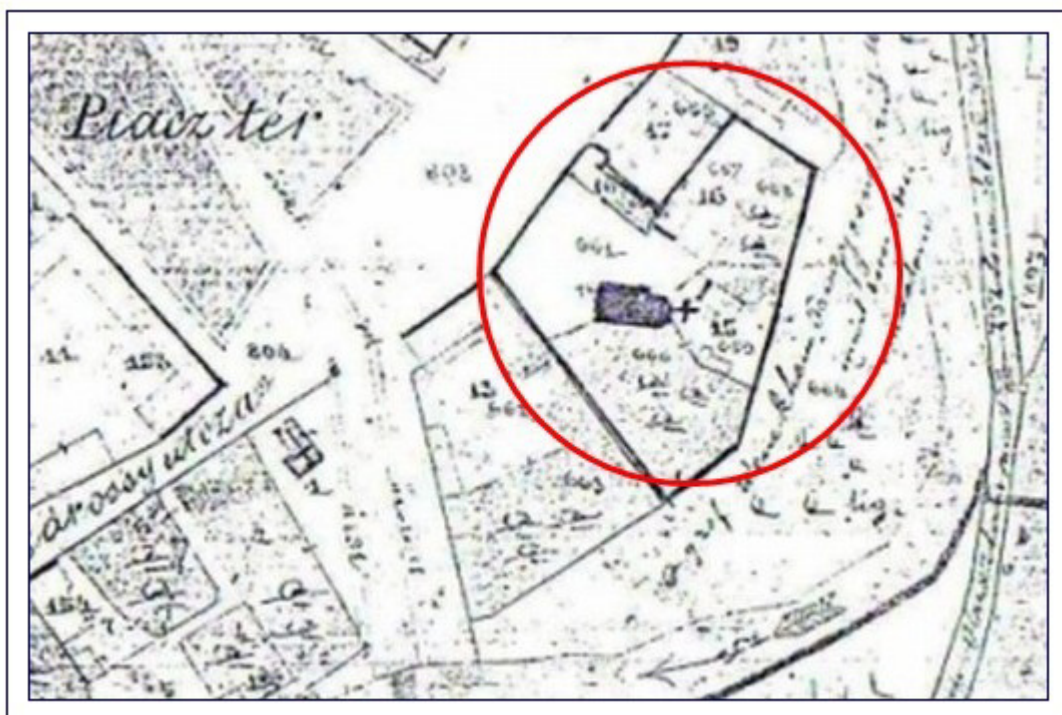
A gyülekezet telke melletti uradalmi telken levő kocsmát 1882-ben nagyobbítani szeretnék, ezért *Jahn Vilmos* uradalmi igazgató kéri a gyülekezet vezetőit, hogy az egyház telkéből erre a célra nekik egy részt pénzért eladjanak. A presbitérium úgy döntött, hogy nem ad el az egyház területéből, hanem az uradalmi területből visszaigényli azt a földsávot is, amelyet a kerítés készítésekor az egyház területéből elkerítettek. A kihívott mérnök megállapítja, hogy ez 1,5 öölnyi földsávot jelent, amire a gyülekezet fenntartja jogát és visszaigényli. Nem tudjuk, hogy mi lett a területnek a további sorsa.

1890-ben *Waldstein Wartenberg Ernő* gróftól 3500 forintért iskolának megveszi az egyházközség a 16. telekkönyvi szám alatt lévő, ma is létező épületet. (lásd: térkép) Ugyanebben az évben felépül a borossebesi egyházközséghez tartozó újbokszei leányegyházközségben az iskola és ez év szeptemberében *Tóth Lajos* református tanító keze alatt 75 gyermek, ezek közül 50 református, 25 más vallású gyermek kezdi meg a tanulást.

A gyülekezet levéltárában fennmaradt 1890-ből egy vagyonynyilatkozati lista a gyülekezet tagjairól. Ebből állapíthatjuk meg a gyülekezet népmozgalmi adatait, miszerint 68 család és 278 lelket számlált a református közösség. A borossebesi anyaegyházközséghez tartozott még több leányegyházközség. Az újbokszei leányegyházközségben 377 lélekszám volt, melyek közül 200 férfi és 177 nő. A prezesti leányegyházközségben volt 24 lélek, akik közül 18 férfi és 6 nő. A buttyini leányegyházközségben 22 lélekszám létezik, akik közül 14 férfi és 8 nő, ezek felekezeti megoszlása: 11 református és 11 evangélikus. Egy 1910-es felmérés szerint 48 református él a községben. A jószáshelyi leányegyházközség 46 lélekszám volt, akik közül 26 férfi és 20 nő. Gurahoncon 5 lélekszám, ezek közül 4 férfi és 1 nő. Déznán 39 lélekszámú a leányegyházközség, akik közül 21 férfi és 18 nő. A menyházai leányegyházközség 29 főt számlált, ezek közül 16 férfi és 13 nő. A nagy- és kistamándi pusztán lakó leányegyházközséghez tartozó 10 család de azt nem tudjuk, hogy hány lelket számlált.

Az 1827-ben felépített parókia felújításra szorul, a gyülekezet 1891-ben úgy dönt, hogy a régi épületet nemcsak felújítja, hanem azzal egyidőben át is alakítja. Közfalakat bontanak le, a szobák felosztását megváltoztatták és még egy előszobát építettek a régi parókiához. 1000 krajcárba került a parókia felújítása. Ezt az összeget teljes egészében özv. *Szilágyi Károlyné, Szilágyi István, Szilágyi Johanna, Szilágyi Károly és Szilágyi Sándor* lelkipásztor (valószínű a lelkipásztor családja) fizették.

Ugyanebben az évben *Waldstein Wartenberg Ernő* gróftól – akinek tulajdonában volt ezidőben Sebes - az egyházközség 3600 forintértékben iskola céljára megvásárolta a jelenleg is meglévő, akkor a 17. telekkönyvi szám alatt található épületet. Erre a célra kapott a gyülekezet a Kerülettől 1000 forint kölcsönt, melyet évi 1.5%-os kamattal 30 éven belül vissza kellett fizessen. Az iskolának megvásárolt ingatlan árának teljes kifizetése érdekében még 4000 krajcárt vesznek fel hosszú lejáratú kölcsön gyanánt a Nagyszebeni Földhitelintézettől, amit teljes egészében 1922. júliusában fizettek vissza.

A református templom és környéke egy régi várostérképen

1891. május 23-án elhunyt *Tömöri Mihály* lelkipásztor. 1000 forintos életbiztosítását az egyházközségre hagyományozta. Ebből a kezelési költséget levonva, 945 forintot kapott kézbe a gyülekezet.

Szilágyi Sándor 1891-1895 között volt a gyülekezet lelkipásztora. Ez alatt komoly felméréseket végzett a környékbeli magyar községekről és leányegyházközségekről. Így fedezte fel, hogy 1892-ben Hódosra 42 család költözött be a magyarországi Orosháza és Doboz környékéről. Ezek $\frac{1}{4}$ része evangélikus, $\frac{1}{4}$ része, pedig református vallású volt. Egyes feltevés szerint a Magyarország területén pusztító több éves szárazság miatt költözhettek erre a vidékre. Valószínű, hogy teljes egészében beolvadtak. Egy 1907-ben keletkezett nyilvántartás szerint a sebesi gyülekezethez tartozott a 91 lelket szolgáló Béli református gyülekezet.

* * *

1892. decemberében az újbokszei leányegyházközség az aradi Hönig harang- és ércöntő cégtől két harangot vásárolt. A nagyobbik 45 kg-ot, a kisebbik 1 kg-ot nyomott és ez év karácsonyán húzták meg először. A harangok vételára 126 forint volt. Ehhez a költséghez *Szilágyi Sándor* lelkipásztor 10 forinttal járult hozzá. Az Újbokszezen 1892. január 3-án tartott népgyűlésen elhatározták, hogy ha az újbokszei leányegyházközség szétszéled annyira, hogy még 18-20 tagja sem marad, akkor a harang a borossebesi gyülekezetre száll át. Mivel az uradalmi birtok eladásra került, egyéb 1897-ből származó feljegyzés szerint, a bokszei gyülekezet felbomlott, annak két harangja, pedig a borossebesi egyházközség birtokába került. Ezt a harangot kérte ez évben a lippai, majd 1910. március 4-én a magyarszéki egyházközség is. A kérést a gyülekezet presbitériuma elveti.

Az egyházközségnek az 1894-es szalontai Esperesi Hivatalba beküldött vagyonnyilatkozata szerint a gyülekezet birtokában volt: templom területe 120 □öl a lelkészlak és melléképülete területe 560 □öl, iskola és tanítói lak 560 □öl, bérházak területe

125 □öl, lelkész használatában lévő 24 hold és 720 □öl szántó, tanító használatában levő 6 hold, temető 2 hold.

Szilágyi Sándor lelképásztor 1894-ben arról panaszkodik, hogy a sebesiek elhanyagolják az egyházi életet. Továbbá a piacot vasárnap tartják és szívesebben mindenki ott időzik az istentisztelet alatt. Más okot is felsorol, az uradalmon végzett munkáért a bért éppen vasárnap délelőtt 9-12 óra között fizetik, emiatt többen a férfiak közül kénytelenek a fizetésért sorba állni, noha jó néhányan eljönnének a templomba. Az istentiszteleteken csak 5-6 személy jelenik meg, nem érzik az Ige hiányát. A lelkész megoldást keresve a helyzetre, délelőtt csak imádságos istentiszteletet tart, majd délután, amikor az emberek szabadabbak, rendes prédikációs istentiszteletet tart. Bevezeti a téli hónapokban, hogy hetente egyszer felolvasó estet tart vallásos iratokból.

Az egyház tulajdonát képezte a Füzes, melynek helyzete kérdéses lett. A *gr. Waldstein Wartenberg Ernő* idejében az új kataszteri felvételénél a gróf birtokául vétetett fel. Az egyházközség az egyházmegyéhez fordul az ügy tisztázása végett, majd *gr. Wenckheim Frigyes* sebesi földbirtokos 1896. március 30-án kelt levelében visszaszolgáltatja azt az egyházközségnek.

Az 1895-ös leltári könyv szerint volt egy az 1773-1859 közötti időszakot magába ölelő keresztelési, esketési és temetési anyakönyv, és 1890-től kezdődő külön-külön anyakönyvek. Ezek közül ma már egyet sem találunk.

1896. május 14-én *Széll Kálmán* nagyszalontai esperes meglátogatja az egyházközséget. Az esperes arra utasítja a presbitériumot, hogy a templomtetőt javítsák ki, mert tűrhetetlen állapotban van, okleveles tanítót fogadjanak és az egyházi területeket telekkönyvezzék. Ez év július 28-án a presbitérium bérbe adja évi 240 forintért *Steiner Samu* kereskedőnek az egyház tulajdonában lévő 17-es hrsz.-ú épületet, melyhez tartozik egy üzlet, egy raktár, két lakó szoba, konyha és egy cselédszoba. A szerződés 1897. május 1-től 1903. április 30-ig szól. A templomtetőt még ez évben csereppel befedik. A cserepet forgalmazó cég jóvoltából a gyülekezet a valós árnak csak alig 33%-át, azaz 93 forintot kell fizessen.

* * *

A millenium alkalmával ünnepségeket szerveztek az egyházközségekben is. Közadakozásból a gyülekezet milleniumi zászlót készíttetett. Magyarország 1000. éves fennállásának emlékére, ugyancsak közadakozásból az iskola részére milleniumi iskolai népkönyvtárat hoztak létre.

Patkó Zsigmond és társai feljelentést tesznek az Esperesi Hivatalnál a gyülekezet lelképásztorra ellen, mivel a lelkész pünkösdi második napján a szőlőjében román napszámosokkal dolgoztat, valamint vasárnap délutánonként a lelkész az istentiszteletet a tanítóval tartatja meg, miközben ő a kaszinóban tölti az időt. A lelképásztor az Esperesi Hivatal által szóbeli intést kap.

1910. körül létrehozna a szegények számára egy házat, ahol a hajléktalanok meghúzhatják magukat. Erre a célra az egyházközségben **Szegény alapot** hoztak létre. Az alapítvány pénzét évi 10%-os kamatra adták ki. Így vette ki a részét az egyház a szegények gondozásából.

* * *

1915-ben több alappal és alapítvánnyal rendelkezett az egyház, mely kiegészítette jövedelmét:

-1866-ban létrejött a **Molnár alap**, melynek összege 1915-ben 80 krajcár, évi 10%-os kamatra volt kiadva, s az alapítvány évi tiszta hozatalának $\frac{3}{4}$ részét az egyházközség a lelkész fizetésének javítására használja és a fennmaradt $\frac{1}{4}$ részét a templomi szószerk karbantartására fordítja.

-40 krajcáros összeget tartalmazó **Harang alap**, amely 10%-os kamatra volt kiadva, a befolyt jövedelmet a harangok felszerelésére fordították.

-A **Magtári alap** pénzbeli összege 643 krajcár, 10%-os kamatra volt kiadva, jövedelme az egyház szükségleteit fedezte. Ehhez tartozott még a **Terménybeli alap** - 33 hektoliter kukorica- is, amelynek értéke 230 krajcár volt és 10%-os kamatra adtak ki, az egyház szükségleteit fedezték belőle.

-1887-ben alakult a 174 krajcáros **Pálffy alap** 10%-os kamatra lett kiadva, jövedelme az iskola felszerelését és annak megszűnte után az egyház szükségleteit biztosította.

-Az 5000 krajcáros **Molnár alap** egy ismeretlen református és görög-katolikus adománya volt és az Aradi Takarékpénztárban 5%-os kamatra lett lekötve. Ebből a lelkész és a tanító gabonafizetését fedezték.

-1884-ben megalakult a 40 krajcáros, 10%-ra kiadott **Bodocz alap**, jövedelmét az egyház élvezi.

-Végül 1893-ban alakult a 80 krajcárt tartalmazó, 10%-os kamatra kiadott **Patkó alap**, melynek jövedelmét a templomi énekeskönyvek beszerzésére fordították.

Az 1911-1913-as évekből tartozik a gyülekezet *Szabó József* lelkipásztornak 18 hektoliter búzával és 15 hektoliter kukoricával. 1928-ban ez az adósság 20 köből búza és 20 köből szemes kukorica, amit esperesi utasításra még ezévből ki is adnak a lelkipásztornak. 1915-ben a gyülekezet összetétele egy földbirtokos családon kívül, hivatalnokok, iparosok, cselédek és napszámosok. Ugyanebben az évben a gyülekezet két harangot felajánl hadi célra.

1925-ben a gyülekezet eldönti, hogy még egy harangot vásárol a templom tornyába. Erre a célra a gyülekezettől 15.220 lej gyűlt össze. Ebben az esztendőben *Szabó Zsigmond*, borossebesi születésű makói lakos 6000 lejt adományoz az egyházközségnek. *Killik József* és neje 10.000 lejt, valamint *Flachbart Gyula* és neje Amerikából 5.000 lejt adományozott az egyházközségnek.

Tekintettel az egyház szegénységére és arra, hogy a lelkész az államtól is fizetésekiegészítést kap, 1929-ben a presbitérium úgy dönt, hogy *Szabó József* lelkipásztornak a 9 hektó kukorica és 9 hektó szemes kukorica helyett 5 hektó kukoricát és 5 hektó szemes kukoricát ad. Emiatt nézeteltérés alakult ki a lelkész és a presbitérium között. A Királyhágómelléki Egyházkerület bírósága elé jutott az ügy, amely bíróság utasítja a presbitériumot, hogy 6 hektó kukoricát szolgáltatson mindkettőből a lelkipásztornak.

1937-ben a gyülekezet lelkipásztora *Dérczy Imre* cserélni szeretne *Vermás Károly*, gyoroki lelkipásztorral, de ez a csere meghiúsul. Még ez évben elhatározza a presbitérium a melléképületek kijavítását. Ezért alapot is létrehozna, amely pénztárba az erre a célra begyűlt adományokat gyűjtik be.

Nánásy Dániel lelkipásztornak a gyülekezetbe érkezéssel megpezdül a közösség élete. Már az általa tartott presbitergyűlésen tervbe veszik a hétköznapi reggeli és a bűnbánati istentiszteletek megtartását a hét minden napján. Tervezik, hogy hangsúlyt fektetnek a gyülekezetgondozásra, vagyis két család magára vállalja egy harmadik család segítségét, valamint eldöntik, hogy a szórványokra is nagy hangsúlyt fektetnek, az anyaszentegyház tagjai figyelemmel kísérik a szórványban élő egyháztagek életét.

Az év végén *iff. Patkó Imre* presbiter 1938. január 1-től kezdve 40 évre használatba veszi a Füzes, cserébe kivágja a bokrokat, a gyökerektől kitakarítja a területet, s beülteti gyümölcsfával, fizetesképpen az egyházközségtől a termés felét megkapja.

1938. februárjában megalakul a gyülekezetben az IKE, 3 személy jelentkezett rendes tagnak, továbbá egy személy pártoló tagnak. Május 28-án *Arday Aladár* esperes meglátogatja a gyülekezetet, és azt tanácsolja, hogy mindennap tartassék istentisztelet. Ez azonban nem valósul meg, mivel a presbitérium a későbbiek során ezt a javaslatot elveti. A nőszövetség tagjai arató bált szerveznek az egyház megsegítésére. A gyülekezet tagjai közül többen elmulasztották a keresztelőt, konfirmációt és esküvőt. Ezért a presbitérium felszólítja a gyülekezetet, hogy pótolják hiányosságukat.

1938. január 4-én kigyúlt a bérház kéménye. A tüzet idejében eloltották, jelentős kár nem történt. Ez év márciusában eladásra került a malom, melyben részesedése volt az egyházközségnek is. Az eladási összeg egy része a gyülekezet kasszájába folyt, a másik részét, az öt megillető részt a lelkész kapta meg. Ez év novemberében árvíz pusztított, mely során a templom kerítése megrongálódott. A presbitérium gyűjtést indított a templomkert végén lévő töltés megerősítésére. Erre az alkalomra következő év február 11-ig 1.000 lej gyűlt össze. A templom padlózata alacsony lévén a Dézna patak áradásakor a templomba is befolyt a víz, ezért a presbitérium úgy döntött, hogy felemeli a templom alját. Az erre a célra gyűjtött alap összege 2.715 lej volt. Októberben a katonaságot szállásolták el a gyülekezeti teremben. Ezért a gyülekezet akadályoztatva volt az ünnepélyek tartásában.

1940. februárjában a gyülekezet a Wegenstein cégtől egy harmóniumot vásárolt 7.200 lejért, mely összeget a harmónium- és a bel missziós alapból fedezték. Ugyanez év június 27-én felhőszakadás következtében kiöntött a Dézna patak. A templomban 75 cm, a parókián 55 cm magasan állt a víz és a bérházba is befolyt. A kárt 55.000 lejre becsülték. Az összedőlt istálló kb. 35.000 lejes kárt szenvedett, a lelkészlakon okozott kár 10.000 lej értékű volt, a templomban okozott kár szintén ugyanennyi, a megrongálódott kerítés rendbehozatala, pedig 5.000 lejbe került. Ebben az évben a templomalapra 19.860 lej gyűlt össze. A templomalapi munkálatokat a presbitérium 36.700 lejért *Todorán Emilián* vállalkozónak adta ki. A gyakori árvizek pusztításai miatt *ifj. Patkó Imre* presbiter felmondja a Füzzessel kapcsolatos szerződést. Az istállót csak 1943-an építették újra egy kamrával együtt.

1944. szeptember 11-től október 31-ig, mialatt *Nánásy* lelkipásztort internálták, *Patkó Ferenc*, a gyülekezet gondnoka látta el a lelkipásztori feladatokat.

1946. január 12-én született püspöki felhívás, melyben felkérlik a gyülekezetet, amennyire erejükből telik, hirdessenek adakozást a Bolyai Tudományegyetem megsegítésére. Erre a felhívásra felpozsduál a gyülekezet és az egyház 5.000 lejt, a nőszövetség 5.000 lejt, a férfiszövetség 1.000 lejt, a leányszövetség 2.000 lejt, az IKE 1.000 lejt gyűjtött össze. Ezen kívül a hívektől adomány gyanánt 5.000 lejt gyűjtöttek össze.

1947-ben a nőszövetség *Szabó Józsefnek*, aki a leghosszabb ideig (1895-1932) volt lelkipásztora a gyülekezetnek, temetőben lévő jeltelen sírjára emlékoszlopot állíttatott.

Az államosítás alkalmával, 1948-ban a földek az egyház tulajdonában maradnak. A betakarítás alkalmával a Polgármesteri Hivatal kérésére az egyházi és tanítói földeken termett gabonából be kellett szolgáltatni az állam részére.

A régi, megrongálódott deszkakerítés helyére újat készítenek. Erre a célra már 1958-ban elkezdene adományokat gyűjteni. 1960-ra a hívek áldozatos adakozó szeretetéből a kerítéshez szükséges összeg összegyűlt. Az alap terméskőből épült, míg a fém része kovácsoltvasból készült. A 60-as években a helyi szövetkezet a kerítésből 10 métert lebont, s a helyére mintegy 100 m²-nyi épületet épít, ahol kezdetben újságot és dohányt árusítottak.

A lelkipásztor 1969. február 16-án presbiteri gyűlésen meghatódva jelenti be, hogy *Patkó Ferenc* gondnok, aki kántor és egyházi jegyző is volt a gyülekezetben, eltávozott az élők sorából, nagy úrt hagyva maga után az egyház életében. Megjegyezték róla, hogy áldott, buzgó tevékenységével több, mint 3 évtizeden át az egyház világi papja volt. Ő volt az, aki 1944-ben a lelkész internálása idején odaadóan helyettesítette a lelkészt. 1963-ban pedig a gyülekezeti harmóniumot javíttatta meg saját költségén

1969-ben a hívek látva, hogy a parókia faláról omlik a vakolat, elhatározták, hogy közadakozásból felújítják az épületet, 3 szobában padlót cserélnek. Erre a célra 27 család adakozott.

*

Ugyanebben az esztendőben *Dr. Lambing* kórházigazgató azzal a kéréssel fordul az egyház vezetőségéhez, hogy a kapusfülke építésére néhány m² területet adjanak az egyház területéből. A presbitérium egyöntetűen elhatározta, hogy 7-8 m² területet adnak a kórháznak, bérlet ellenében. Később beleegyeznek, hogy a kórház részére még adnak 36 m²-nyi területet. 1978-ban a kórházi vezetőség kérésére újabb 28 m² területet adnak át, bérlet ellenében. Jelenleg kb. 2 árnyi terület van elkerítve a kórház használatára.

A helybeli római-katolikus gyülekezet azt kérte a gyülekezettől, hogy temetőjükbe temetkezhessenek, de az egyházközség fenntartja jogát az egész temetőre s a fűnek a lekasálási joga is megmarad az egyházközségnek.

1970-ben *Hakk Vencelné* áldozatkész egyháztag a saját költségén, mintegy 2.000 lej összegben egy 35 m hosszú járdát készíttetett a templom főbejáratától az utcáig.

A baptista gyülekezet 1971-ben, azzal az óhajjal fordul gyülekezetünkhöz, hogy amíg az imaházuk építése befejeződik, használhassák templomunkat istentisztelet tartására. A presbitérium ebbe nem egyezett bele, inkább arra utasította őket, hogy a templomunk ajtaja istentisztelet ideje alatt mindenki előtt nyitva van, s ha óhajtanak, jöjjenek addig a pár hónapig a mi istentiszteleteinkre.

1973. június 22-én nagy erejű szélvihar söpört végig a településen, a templomtetőről két helyen is leszórta a cserepeket, megrongálta a harangozó lakás tetőzetét s a lelkész lakás tűzfalát is. Mivel a károk kijavítására a gyülekezet anyagilag nem volt képes, segítségért a püspöki hivatalhoz folyamodik.

1980. áprilisában a gyülekezet új lelkipásztort kap *Balogh András* személyében. A presbiterekkel történt első beszélgetés után a gyülekezetről alkotott véleményét így fogalmazta meg: *A beszélgetés alkalmával presbiter testvéreim beszéltek az elmúlt idők nehézségeiről, az előttem szolgáló lelkipásztor atyánkfia mulasztásairól. Fájdalommal töltött el az a látvány, mely idejöttemkor fogadott. Az egyházközség anyagi és lelki téren a mélypontra süllyedt, 30 év alatt csak a bomlás, a rombolás és széthúzás volt uralkodó. A parókia épülete siralmas állapotban volt. Az udvar és a kert tele szeméttel, a kerítés összedőlve. A parókia ablakai és ajtai kitöredezve, az udvart és a kertet gyom és gaz nőtte be. Félelmetes látvány tárult a belépő elé. A nullpontról kell kiindulnunk anyagi és lelki téren. Fájdalom, hogy a vallomások szerint a gyülekezet 60-70%-a már 25-30 éve nem volt templomban. Átvételkor az egyházközség pénztárában 270 lej szerepelt. Tele volt az egyházközség adóssággal és még a távozó lelkész fizetését is ki kellett egészítenünk, amely 4,500-5,000 lej volt. Nem is beszélve arról a költségről, amelyet a szemét és rom eltakarítására fordítottunk. A gyülekezet lélekszámban megfogyatkozott, nem is lehet pontos felmérést végezni. Ilyen körülmények között a megmaradt kicsiny nyáj presbitériuma megfogadta, hogy mindenben segítségére lesz lelkipásztorának a nehézségek leküzdésében.*

1980-ban a temetőben nagyméretű munkálatokba kezdtek. A hívek áldozatos segítése által kitakarították a benőtt bozótoktól, betöltötték még a háborúból visszamaradt lövészárkokat, 1981-ben pedig új vasoszlopokra erősített drótháló-kerítéssel vették körül, a régi kaput pedig új vaskapura cserélték fel. A hívek közül többen gyümölcsfa csemetéket hoztak, 20 db fenyőfacsemetét vásároltak, amelyeket a temetőben ültettek el.

1984-ben öt évig tartó, nagyméretű szinte erejét meghaladó munkálatokba kezd a kicsi, de élni akaró gyülekezet. *Molnár János* lelkipásztor érkezésekor a parókia felújításához kezdenek. Kicserélnek 4 ablakot és 3 ajtót, több szobában kicserélték a padlózatot is, a régieket felújítják, új csempekályhát építenek, kívül-belül felújítják a templomot is. A rég nem működő orgonát ismét megjavíttatják és villamosítják. Az orgona javítási költségeihez

több gyülekezet is hozzájárult. Így. Nagybánya, Szilágybagos, Nagyszalonta, Gyanta, Szatmárnémeti, Nagykároly és Tasnád.

Szem előtt tartva azt a tényt, hogy azoknak az elhunytaknak kiknek már nincs hozzátartozójuk, ellophatják a temetőből a sírköveiket, 1985-ben behoztak a temetőből 11 db kidőlt sírkövet, melyeket árverezésre bocsátott egy presbitéri bizottság. Tagjai voltak: *Molnár János* lelkész, *Patkó Vilmos* gondnok, *Verebes Péter*, *Horváth Zoltán* és *Mátyás József* presbiterek, a sírköveket eladták. 1986-ban a gyülekezet két harmóniumja közül az egyiket megjavíttatja és 6.000 lejért eladja.

A városi tanács 1986. október 3-án azzal a kéréssel fordult a lelképásztorhoz, hogy adjon át a szomszédos kórház részére 330 m²-nyi területet, hol a kórház fűtőházat építhessen. Az általuk felajánlott cserét csak abban az esetben fogadja el a presbitérium, ha a város cserébe egy ugyanolyan területet ajánl fel. Kénytelenek voltak a parókia szomszédságában lévő árterületet elfogadni, hiszen ha nem tették volna, végrehajtó által erőszakkal tulajdonították volna azt el. A helyi gyülekezet feje fölött az egyházkerület döntött, ők előbb elfogadták a városi tanács kérését, mint a presbitérium.

*Molnár János*¹ után 14 évig nem volt állandó lelkésze a gyülekezetnek. Ez idő alatt a gyülekezet elvesztette a parókia kertjének hátsó részét a Füzeset. Ezt a részt a helybeli pünkösdi egyház (a városi tanács jóváhagyásával) tulajdonította ki magának, s most imaház és óvoda van rá építve. A templomkert utca felőli részét elperelte *Patkó Vilmos* akkori gondnok, megszerezve magának a templom kerítésére épített épületet. A temesvári Legfelsőbb Bíróság először az egyház javára hozott „megfellebezhetetlen” határozatot, majd ezt a döntést megfellebezve az említett személy javára dönt el a visszavonhatatlan határozat, (a két határozat homlokegyenest ellentmond egymásnak). E határozat értelmében még a templom tornya sincs az egyház területén.

Foto: Nyugati Jelen

2000. november 12-én a Kölcsey Egyesület jóvoltából emléktáblát állítottak a templomban a város szülötte: *Sárosy Gyula* forradalmár-költőnek. Az avatáson jelen voltak: *Balogh Barnabás* egyházkerületi főjegyző, a Kölcsey Egyesület képviselői, *Kondor Endre* akkori beszolgáló lelkész, *Baracsi Levente* és *Baracsi Zsuzsa* korábbi beszolgáló lelkészek, valamint a helybeli református hívek mellett a katolikusok, valamint Borosjenőből és Aradról érkezett vendégek.

Az Úristen úgy látta jónak, hogy a gyülekezet egyes tagjainak szándékát megáldja és szikraként küldött a gyülekezetbe néhány holland atyafit — vezetőjük *Aarend Rohaan*, ki már nincs az élők sorában – s a szikra lángra gyújtotta atyafiak azon vágyát, hogy az 1891-ben épült parókiát teljesen újjá építsék. Az építkezés irányítója *Máté József* főgondnok volt.

¹ Molnár János 1985-től négy éven keresztül volt a borossebesi gyülekezet lelkésze, 2014-ben így emlékszik vissza az akkor történetekre: „Határozottan úgy emlékszem, amíg én ott voltam támogattam a presbitérium döntését, miszerint nem adjuk át az államnak, a templomkert utca felőli részét, amit be akartak építeni. Ezzel szinte eldugták volna a református templomot. A püspöktől kezdve a néptanácsi titkárig és a helybeli szekusig sokan követelték, vegyem rá az embereket az átadásra, de én erre nem voltam hajlandó, még fenyegetésre sem. Egy alkalommal hét, mindenféle városi vezető látogatott meg a fenti követeléssel. Ennek az ügynek, egyébként nyoma kell legyen az egyházközség presbitéri jegyzőkönyveiben. 1989. március 12-én vagy 13-án hagytam el Borossebest. Addig biztos, hogy az egyház földjét nem adtuk át az államnak.”

A templom története

Több temploma is volt az idők során a gyülekezetnek. Alakulásától 1800-ig a mai vasút és a római katolikus templom között volt temploma, amelyben, *Nánásy Dániel* közlése szerint volt egy 1165-ből származó harang.

1774-ben Arad vármegye 242-es számú jegyzőkönyve alapján ideiglenes templomépítési engedélyt kapott az egyházközség. 1783-ban a régi (vasút melletti) templom már romokban hevert.¹ Az aradi helytartótanács a romos templom kijavítására 1783-ban engedélyt ad a 7802-es számú rendelet alapján. Ennek az engedélynek is csak papír értéke volt. A bécsi kormány protestánsellenes magatartása s a belpolitikai helyzet miatt nem valósulhatott meg a templom felújítása. Végül a Türelmi Rendelet nyomán 1800-ban megkezdhetik egy új templom építését. 2000 aranyforint értékben szerződést kötnek *Reiner Lőrinc* aradi építőmesterrel, aki neki kezd a munkálatoknak. Már az első években akadályok gördülnek a templom építése elé, amik megakadályozták a munkálatok folytatását 1802-ig. Ekkor újraindult az építkezés, de a kövek hanyag szállítása miatt a kőművesek nem tudták a munkát folytatni. Majd 1804-től kezdődően folytathatták. Közben persze a híveknek az 1800-ban kötött szerződés alapján 2200 forintot – a napszámos bérek emelkedése miatt – még 875 forinttal kellett kipótolni. Közel 14 év alatt épült fel kőből a jelenlegi református templom. A torony nyugat felé néz, a templom hossz tengelye 19,15 m.

Az építkezés ideje alatt *Herczeg Imre, Szilva Gergely, Molnár Mihály és Víg János* teljesítettek lelkipásztori szolgálatot. 1813-ban felépül a torony is, kész lett a templom. A templomépítési költségek végösszege 4595 aranyforint. Ebből több mint 3000 forintot a malom jövedelméből fedezett a gyülekezet.

1832-ben a Malom-alapból 3000 zsidelyt vásárolnak, és egészen vagy csak részben zsidelyezik a templomot. A munka elvégzésére 41 forintot utalnak ki. *Dr. Kéri Imre* királyi tanácsos 1882. július 20-án a toronyóra megkopott tábláit 8 osztrák forintért lefestette.

1907-ben *Török Gyula* földbirtokos a maga költségén kifestette a templomot, ez mintegy 190 forintértéket tesz ki. *Özv. Dén Józsefné* a saját költségén (40 forint) lefestette a templompadokat. 1908-ban *Török Gyula* 42 db énekeskönyvet és 1910-ben egy szőnyeget adományozott az úrasztala köré.

A templomi úrasztaláról 1907. óta úrvacsoráznak a borossebesi gyülekezet hívei. A vörös márványból készült úrasztala fedőlapján búzakarász és szőlőmetszet található díszítésként. A 160 forintértékre becsült úrasztala *Bencze János* és neje adománya. *Kiss Jenő* 1941. március 15-én szőlővel díszített úrasztali vázát készített adományként.

A templomi toronyóra 1816. óta az egész városnak mutatta az idő telését.

1913. július 27-én megünneplik a templom fennállásának 100. évfordulóját, *Szabó József* lelkipásztor, *Füzes József* tanító és *Máthé József* gondnoksága alatt. Ennek emlékére emléktáblát helyeztek el a templom falára. Valószínű, hogy ekkor vásárolt a gyülekezet a templom számára orgonát. Egy gondnoki napló szerint 1912-ben javítják az orgonát.

¹ „Boros-Sebes 1774. szept. 9-én ideiglenes templomépítésre és 1783. aug. 21-én a romokban heverő régi templomának kijavítására nyert engedélyt.” (Forrás: Márki Sándor - Aradvármegye története II. rész)

1915-ben a három harang közül (lehetek ezek a Bokszegről áthozott harangok is) kettőt felajánlanak hadi célra. A jelenlegi két harang közül a nagyobbikat 1925-ben *Biszák J.* harangöntő mester készítette Gyorokon. Súlya 237 vagy 145 kg. Nem ismerjük az árát, annyit tudunk, hogy a hívek 15.200 lejt gyűjtöttek ez alkalomra. A kisebbik harang súlya 130 vagy 25 kg, felirata „**A O 1156**”, ez lenne talán az ősi 1156-os harang?

A templom felépítésének 120. évfordulójára a hívek áldozatos készségéből *Szabó József* lelkipásztor szolgálati idejének utolsó évében és *Patkó István* gondnoksága alatt, 1933-ban kijavítják a templom tetőszerkezetét. Ugyanez évben horganyzott lemezzel borítják be a templomtornyot, amikor is a toronyra új csillagot tesznek. Ekkor cserélik ki a templom régi ablakait a ma is látható vasból készült ablakokra. Kijavították és meszelték a templom belső és külső részét. Mindezt a kőműves munkát *Brandt András* buttyini, a bádigos munkát, pedig *Máyer Jakab* világosi mesterek végezték. A renoválás összköltsége 80.000 lejt volt.

1940. január 7-i presbiteri határozat alapján a gyülekezet 7.200 lejtért a Wegenstein cégtől egy harmóniumot rendel a gyülekezeti ház részére. Az összeget a Harmónium-alapból és a Bel missziós- alapból fedezték. Még ebben az évben a gyülekezet átvette a harmóniumot.

A majdnem 150 éves toronyóra meghibásodik, a lelkipásztor és a hívek szeretetteljes adakozásából 1962-ben felújítják.

A templom 150 éves fennállásának megünneplésére 1963. szeptember 1-én került sor. Ennek emlékére is egy márványtáblát helyezett el a gyülekezet, hogy fennmaradjon az utókor számára. Az esőzések miatt 1969-ben közadakozásból a gyülekezet egy félereszt készítet, hogy a templomba ne csapjon be az esővíz, továbbá őrizték a templom főbejáratánál lévő, a templommal egyidős ajtót. A templom szószéke valószínű a templommal egyidős, kőből vagy téglából készíthették és 1975. óta bordó színű bársonyterítővel van beborítva. Ugyanekkor a templom díszítése érdekében a templomban az első padokat s a két karzat első részét piros bársonnyal vonták be.

1983-1985. között a hívek jóvoltából kívül-belül felújítják a templomot. Erre a célra a hívek 24,661 lejt gyűjtenek össze. Ekkor kerül sor a templom tetejének javítására, a torony lefestésére és a templom belsejének az újrafestésére is. A templom renoválása 17,256 lejtbe került. Beteljesült a gyülekezet régi vágya is: a több évtizede néma orgonát felújítják és villamosítják. Ezt megelőzően került sor az elektromos áram bevezetésére a templomban. Jelenleg az épület külső-belső javításra, a torony, pedig festésre vár.

Az egyházközség malma

A malomról az első feljegyzések 1795-ből valók. Eszerint a malom és a csapszék is a református valamint az ógörög hitű egyházak tulajdonát képezik. Ezeket az egyházközségek évente árverezés útján kiadták. Az árendások névsoráról és az összegekről is pontos kimutatásunk van: 1860-ban a malomnak 1734 forint volt az évi bére, a csapszéknek, pedig 137 forint ugyanez esztendőben.

A templom építésére szánt összeg javarésze – mintegy 3,000 forint – a malom jövedelméből volt. Ezen kívül még az egyháznak is a legjövedelmezőbb alapja a malom volt. Ezt főleg építkezéskor vette igénybe, például 1840-ben a parókia és az iskola zsindelyezésénél az 537 forintot a Malom-alapból fedezték.

1814-ben *Kovordányi Balázs* fiskális a malmot erőszakkal akarta magának megszerezni. A gyülekezet gondnoka *Imre József* azonban előbb nézeteltérésbe keveredett vele, majd meg is verte a fiskálist. Megbotozás volt ennek az ára: három botot vertek szét a hátán. *Végh János* akkori lelkipásztor látva a fiskális nem tiszta szándékát, öklével az asztalt kezdte verni. Ekkor a gyülekezet tagjai a debreceni szuperintendenshez fordultak s csak az ő közbenjárása révén maradhatott a malom a két egyházközség tulajdonában.

Egy 1823-as jegyzőkönyvi bejegyzésből kiderül, hogy egy *Benyók Murg* nevű óhitű görög vallású borossebesi lakos úgy tudja, hogy a két egyház malma először fából, majd kőből épült és ennek haszna régtől mindkét egyház javára szolgált, csak most van az, hogy az uraság a város megsegítésére kívánja azt elvenni. Az egyházközségnek azonban megvannak az elszámolási okmányai egészen az 1834-es évig.

1840. táján újabb bonyodalmak adódtak, ugyanis a város vezetősége elkobozta a malmot az egyháztól, s jövedelmét a város élvezte. El is nevezték „városi malomnak”. Mindez jelentős kárt okozott az egyháznak. Később 1851-ben azonban újból az egyházak tulajdonában volt a malom. Egy, december 31-én keltezett szerződés szövegében az áll: hogy a két egyház, mint birtokos cserél követ, azaz újra ők adják bérbe a malmot. Kezdetben ennek jövedelméből egyharmad, később, pedig egyötöd arányban részesedett a lelkész.

1891-ben a malom 51 forintnyi jövedelmet hozott az egyházközségnek, 1892-ben, pedig a presbitérium úgy döntött, hogy felújítja a malom teljesen megrongálódott faszerkezetét. Erre a munkálatra *Csája Ferenc* borossebesi ács mestert kérték fel, ki 264 forint ellenében el is végezte azt. A felújításhoz szükséges anyag 314 forintba került a gyülekezetnek. Ez a kiadás túl megterhelő volt, amit a gyülekezet nem tudott kifizetni. 1894-ben arról panaszkodnak: hogy két éve a meghibásodás miatt a malom nem üzemel, ami nagy jövedelem-kiesést jelentett. Kéri *Wenckheim Frigyes* grófot, hogy engedje el a gyülekezetnek a malomért a 82 forintnyi vízadót. Visszamenőleg 1893. és 1894. évekre elengedi a gróf a vízadót, de a jövőre nézve nem egyezik bele. Tudunk még arról is, hogy 1839-ben eladásra került a malom, de nincs feljegyzés arról, hogy mennyi pénzt kaptak érte. Annyit tudunk mindössze, hogy egy része a gyülekezet kasszájába került, másik részét, pedig a szolgáló lelkész kapta meg.

A toronyablak téglaboltíve

Foto: Kiss

A gyülekezetben folyó lelki munka

A Nőszövetség és a Leányszövetség munkája a gyülekezetben.

A Nőszövetség 1929. november 3-a óta létezik a gyülekezetben. Alakulásakor 12 lelket számlált, a 40-es évek közepén már 60 fő volt a létszám. Aktív munkálkodásuk a gyülekezet életében az volt, hogy hetente összegyűltek a gyülekezeti teremben, bibliaórákat, felolvasásokat tartottak, új énekeket és verseket tanultak, amelyeket aztán az istentiszteleteken, ünnepeken, városi összejöveteleken szeretettel előadtak. Ők maguk is sokféle összejöveteleket szerveztek, mikén gyűjtéseket rendeztek. A belépődíj összegéből juttattak a gyülekezet kasszájába is és a gyülekezeti munkálatokra – például a Tégla-alap részére, többször adakoztak a nagyváradi árvaháznak, és rendszeresen adakoztak a gyülekezetben levő három hadiárvának, hadiözvegyeknek, rászorulóknak. Ünnepi összejöveteleken, anyák napján, diakonissza vasárnapon, tanévkezdő és záró istentiszteleteken énekeltek és verseket szavaltak.

*

Karácsonykor fenyőfát állítottak a templomban, a gyerekeknek csomagokat készítettek, és a nagyobb ünnepek közeledtével azoknak, akik jobban hiányt szenvedtek, lisztet, olajt, cukrot, zsírt gyűjtöttek és vittek. A gyülekezet diakóniai szolgálatát tulajdonképpen ők végezték el. Évente megszervezték a temetőgondozást – a sírokat, akiknek hozzátartozói már nem éltek vagy messzire költöztek, gondosan kitakarították a gyomoktól, virágot palántáztak rájuk. Az ő érdemük az is, hogy a gyülekezetben leghosszabb ideig szolgáló lelkészük, szelei *Szabó József* jeltelen sírjára emlékkövet állítottak, s azt 1947. május első vasárnapján templomi ünnepély keretében felavatták. A templom környékét is nagyon odaadóan ők tartották rendben.

1936-ban a nőszövetség lelkes tagjai a szószékre és papszékre terítőket adományoztak. 1940. előtt évente fizettek az egyházmegyei nőszövetségi pénztárba 1000 lejt. A gyülekezeti könyvtártól független, mintegy 50 könyvet tartalmazó könyvtárral rendelkeztek.

A Leányszövetség 1936. decemberében alakult. 1940. októberében a Leányszövetség elenyésző létszáma miatt betagozódik a Nőszövetségbe, s ezután közösen végzik tovább a feladatukat. A Leányszövetség tulajdonában néhány könyv van, melyeket egymás között cserélgetve, szinte mindannyian elolvasnak.

Mint a Nőszövetség, mint a Leányszövetség külön pénztárral rendelkeztek, amelynek elszámolásáról a presbitériumnak tartoztak. Nem tudunk arról, hogy más gyülekezeti tagokkal közös összejöveteleket, konferenciákat szerveztek volna. A nőszövetségi lapra nem fizettek elő.

1950-ben a Nemzetközi Vöröskereszt felhívására a helybeli Nőszövetség tagjai a koreai háború áldozatai részére meleg ruhákat gyűjtöttek, ezzel fejezván ki részvételüket irántuk.

A következő oldalon egy kivonat a borossebesi ref. egyház esketési-anyakönyvéből, 1923-ból

39-1923

IVONAT

a *reform. egyház esketési-anyakönyvéből*

az esketési-anyakönyv *1895. július 14.* -dik napjáról *1895. július 14.* -dik napjáról *1895. július 14.* -dik napjáról

Folyó száma	Eve és napja az esketésnek	A vőlegénynek és menyasszonynak				Tanúk neve s állapota	Az összeházasítók neve, hivatala	Kihirdetés vagy felmentés ideje	Észrevételek
		Neve és állapota	Születési és lak. helye a házassággal	Valóságos	Életkor	Állapota			
<i>1895. július 14.</i>	<i>1895. július 14.</i>	<i>V. l. Gernor David Borostolyai</i>	<i>borostolyai</i>	<i>borostolyai</i>	<i>borostolyai</i>	<i>borostolyai</i>	<i>borostolyai</i>	<i>borostolyai</i>	<i>borostolyai</i>
<i>1895. július 14.</i>	<i>1895. július 14.</i>	<i>M. o. Gernor David Borostolyai</i>	<i>borostolyai</i>	<i>borostolyai</i>	<i>borostolyai</i>	<i>borostolyai</i>	<i>borostolyai</i>	<i>borostolyai</i>	<i>borostolyai</i>

Kürtő, s hivatali pecséttel megerősítve kiadta *Borostolyai* *1895. július 14.* -dik napján *1895. július 14.* -dik napján

Károly Földes
reform. lelképítész

A gyermekek lelki nevelése

Az iskola fennállása idején a gyermekek vallásos oktatásban, az iskolában részesültek. Tudunk arról, hogy az iskola 1840. előtt már létezett, hiszen ekkor javítják romos épületüket. A hitoktatást rendszeresen a kántor-tanító végezte. A tantárgyak közt szerepelt a bibliai történetek ismertetése, zsoltárok tanítása, egyházi ének, könyörgés.

Amikor megszűnt az oktatás az egyházi iskolában, a vallásos nevelés nem elhanyagolása érdekében, bevezették a gyülekezetben a „vasárnapi iskolát”. 1932-ben 27 gyermek járt rendszeresen a gyülekezet vezetése alatt történő vallásórákra. A tanult énekekkel és versekkel különböző templomi alkalmakon léptek fel, lelkesen szolgálva. Az összejöveteleken perselyezés is történt. A gyermekek szorgalmát bibliai képeslapokkal jutalmazta a lelkész. Az egyre gyakoribb vegyes házasságok száma és a születések csekélysége miatt, egyre kevesebben jártak aztán vallásórákra. A lelkész ezeken az alkalmakon, szabadon választott bibliai történeteket, zsoltárokat, dicséreteket tanított. Ő végezte a gyülekezetben a konfirmációi oktatást is. Az 1960-as évekig évente volt a gyülekezetben konfirmáció. Sajnos aztán a gyerekek kevés száma miatt, ami a beolvadásnak is tulajdonítható, egyre ritkábban került erre sor.

IKE¹ szövetség a gyülekezetben

1918. februárjától léteznek megalakult szövetségként a gyülekezetben. Nincs külön bibliaórájuk, hanem betagolódnak a gyülekezeti bibliaórákba. Számuk a megalakulás után szaporodott, 1946. után 12 aktív taggal számolnak. Nincs kapcsolatuk más ifjúsági csoportokkal, nem vettek részt konferenciákon. Ünnepeleken műsoraikkal aktívan résztvettek. Munkájukról jegyzőkönyvet nem vezetnek. Tagjaik tagsági díjat fizetnek, külön pénztárral rendelkeznek, a presbitériumnak elszámolással tartoznak.

Férfiszövetség a gyülekezetben

Megalakulásának időpontját nem ismerjük, a 30-as években már szerepel az iratokban. A 40-es években egy előadássorozatot tartottak a férfiszövetség összejövetelein. Ilyen témák hangzottak el: Az öröm, A Szabadító Király, Egészségünk, Külmiszió, Isten csodás titkai, Milyennek óhajtok látni mást és magamat stb.

A gyülekezetben folyó fizikai munkák alkalmával aktívan részt vettek. Ezen kívül, mivel gyakran összegyűltek, ahol egymással beszélgettek, egymás gondjairól is értesültek, s gyakran egymást is segítették.

A gyülekezetben működő szövetségek ugyan nem tartottak külön bibliaórákat, énekórákat vagy külön összejöveteleket, de így együtt jelen voltak a gyülekezetben, mint a fiatalok, mint az idősek, mint nők, mint a férfiak. Minden szövetség külön-külön is létezett de együtt nagyon jól tudtak szolgálni, így is példázva, amit az I. Kor 12-ben olvasunk, hogy az élő egyházban minden tagnak helye van.

¹ Ifjúsági Keresztyén Egyesület (a szerk.)

Az egyházban folyó kifelé irányuló diakóniai szolgálat 1939-1950 között

1939-ben a feketetői gyülekezet részére küldenek 100 lej segélyt. 1944-ben a brassói bombakárosultak fordultak segítségért a gyülekezethez.

A zágoni Református Árvaház részére többször gyűjtenek pénzbeli adományt, élelmet és ruhát. 1946-ban, két esetben is segítik őket: pénzbeli adományként 300 és 500 lejt, ezen kívül 11 kg zsírt, 1 kg szalonnát, 50 l és 10 kg kukoricát, 5 l és 5 kg lisztet és 3 db mosószappant, amit a zágoni lelkész személyesen vett át. A gyermekotthonnak egy későbbi alkalommal is küldtek 332 lejt.

1946. nyarán éhező székely gyermekeket fogadott az egyházközség, Sepsi református egyházmegyéből. Ugyanez évben a szatmári református egyházközség részére 10,000 lejt küld a gyülekezet a háború sújtotta templom és iskola újjáépítésére. Erre a célra a hívek 55,000 lejt adakoztak. A következő évben a kolozsvári protestáns teológia részére küld pénzbeli adományt, ahogy 1948-ban is küldtek pénzt és terményt is. Éveken keresztül figyelemmel kíséri a gyülekezet a három hadiárva megsegítését. A hadiözvegyek megsegítése sem marhad el. Ennek érdekében több alkalommal perselyeztek, teaesteket, bálakat rendeznek. Tudomásunk van arról is, hogy a hívek húst, lisztet, cukrot, szappant adományoztak a rászorulóknak. Figyelemmel kísérik a szórvány-gyülekezeteiket. Több esetben pénzbeli támogatást nyújtottak vagy akár énekeskönyvekkel, vallásos iratokkal segítik őket. 1948. októberében a presbiterek a templomban egy külön perselyt állítottak fel, „Árváknak” felirattal. Ebben a perselyben gyűjtöttek pénzt az árváknak. Nagyobb ünnepek alkalmával az időseknek, árváknak, betegeknek élelmiszert juttattak. Minden karácsonykor megszervezték a gyermekek ajándékozását.

1949. májusában presbiteri határozat születik arról, hogy jótékony perselyes templomi ünnepélyeket szerveznek. Bevezetik, hogy évente, a húsvét első nap délutánján begyűlt összeget a templomkert díszítésére fordítják. Az anyák napja délutánján befolyt összeget az árvák s szegény özvegyek megsegítésére használják. A pünkösöd első napja délutánján begyűlt összeget a hittan vizsgai jutalmakra fordítja. Újkenyér ünnepe alkalmából begyűlt összeget iratterjesztésre a szegények részére használták. Karácsony szombatja délután a begyűlt pénzt árvaház részére és karácsonyfa vásárlására használták.

Az egyházközségben szolgáló lelkészek

Az első ismert lelkésztől, 100 éven át az új templom építéséig a régi templomban 15 lelkész szolgálta a gyülekezetet, míg az új templom felépítése után 1990-ig 22 lelkipásztor végezte a rábízott feladatokat. Így tehát a gyülekezetnek 1990-ig 37 lelkipásztora volt.

A régi templomban szolgáló lelkészeknek a sorát a feljegyzések szerint 1712-ben *Balogh Gergely*¹ nyitja meg. *Kenéz János* dolgozatában említi ugyan a 15 lelkipásztort, akik a régi templomban szolgáltak, de neveiket nem sorolja fel. Említi azt is, hogy ezek közül az első 10 nevét és szolgálati idejét a falon található rájában olvashatják a hívek, ez ma már nem létezik. Bizonyosabb adataink csupán 1773-ból vannak.

Ez a sor *Jancsó András*sal kezdődik. Ő 1773-1777 között intézte a gyülekezet ügyeit. Őt követte 1777-1795 között bizonyos *Kabai*. Ő utána következett *Herczeg Imre* az 1795-1805-ös években, továbbá a templom építése idején *Szilva Gergely* 1805-1808, majd *Molnár*

¹ Márki Sándor 1893-as írásában e név: *Balogi Gergely*. Ezt követően még Sikó Ferencz, Fogarasy István, Tóth István és Szilágyi János neve is szerepel. (a szerk.)

Mihály 1808-1812-ig, ezt követően Végh János 1812-1819-es években. Az ő idejében szándékozta Kovordányi Balázs saját részére, annak kifizetése nélkül a malmot kisajátítani. Végh János indulatos ember lévén a kommunális gyűlésen, öklével verte az asztalt, amiért intésben részesült. Róla jegyezték fel, hogy egy alkalommal a hívek húzták le a szószékről, mert felindultságában így imádkozott: „Úr Isten! Bocsáss meg nekünk, akasztófára való sebesieknek!”. Őt követte Erdélyi József 1819-1824 között, azután Kerekes 1824-1826 között, őt pedig Szilágyi József 1826- 1832 években követte a sorban. Égei István 1832-1839, továbbá Győri Pálffy Mihály az 1839-1843 időszakban. Ő hozott létre az iskola részére alapot, annak 104,50 forintot adományozott. Ez jelenik meg még az 1900-as évek elején is több iratban úgy, mint Pálffy-alap. Szondi Lajos 1843. január 11. és április 24. között a gyülekezet segédlelkésze, majd 1848-ig rendes lelkésze. Kovács József 1848- 1861 között pásztorodott a gyülekezet lelki élete felett. Őt követte Tomka Károly 1861-1868 közötti időszakban, aki valószínű, hogy pankotai lelkész is volt. Ezután következett Tolnai Ferenc 1868-1876 években, majd Sipos János 1876-1877 között. Bihary István¹ 1877-1878-ban végezte a lelkipásztori teendőket, utána, pedig Zöld József 1878-1879-ig tevékenykedett. Tömöri Mihály 1879-1890 között fáradozott a gyülekezet építésén. Szilágyi Sándor 1890-1891-es években helyettes lelkész, majd 1891-1895-ig a gyülekezet rendes lelkipásztora, mikor 37 évesen meghal. Az egyházközség temetőjében lett eltemetve. Emléke úgy maradt fenn a gyülekezet emlékezetében, hogy komoly evangéliumi lelkületű ember volt. Szolgálatának ideje alatt felmérte a Sebeshez tartozó leányegyházközségek helyzetét. S arról részletes jelentést tett az Esperesi Hivatalban. Őt követte Imre Árpád segédlelkész, 1895-ben. 1896-1932 között a bürgezdí születésű Szabó József örködött a gyülekezet lelki élete felett. Ő ide lett eltemetve a borossebesi gyülekezet temetőjébe.

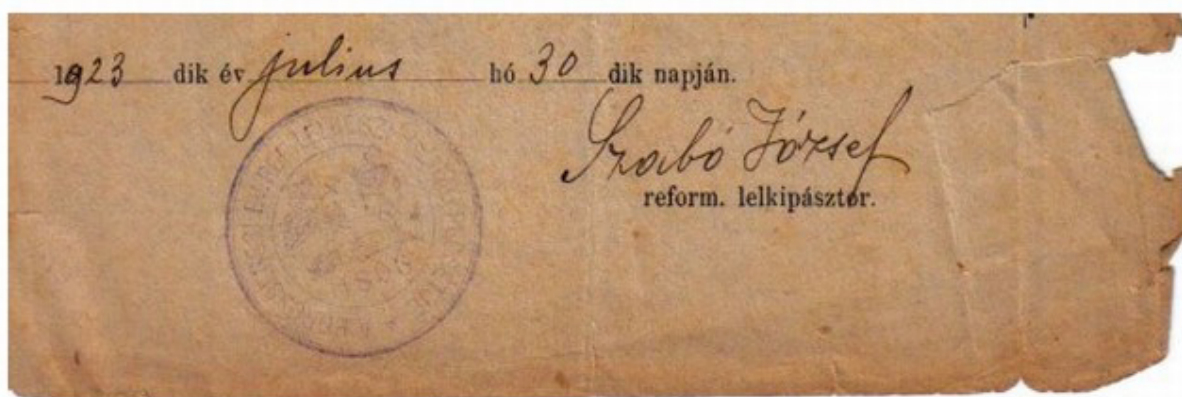

Foto: Kiss

Szabó József ref. lelkipásztor kézjegye egy 1923-ban kiadott egyházi okiraton, néhány évvel az impériumváltás után a borossebesi ref. egyházközség még a régi, magyar pecsétnyomót használja. (a szerk.)

1933-ban Bitay Móric beszolgáló lelkész végzi a gyülekezetben a szolgálatokat. Ezután 1934-1936 között Dérczy Imre a gyülekezet lelkipásztora. Ő cserélni szeretne a gyoroki lelkésszel, Vermás Károllyal, de ez a csere megghiúsul. 1937. november 7-én már Nánásy Dániel tart presbitergyűlést és ő végzi a lelkészi teendőket 1952. szeptemberéig. Szolgálatára alatt élénk gyülekezeti munka folyik az egyházközségben.

¹ Bihary István lelkész meghalt 1878-ban, 43 éves korában, sírköve a borossebesi temetőben. (a szerk.)

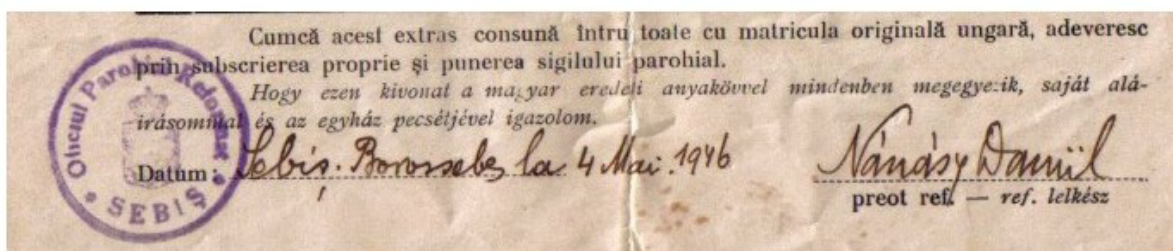

Foto: Kiss

Nánásy Dániel ref. lelkipásztor kézjegye egy 1946-ban kiadott egyházi okiraton

Őt követte *Kenéz János* 1952-1979 közötti időszakban. Utána *Balogh András* 1980-1984 években következett. 1985-1989 között *Molnár János* pásztorolta a rábízott nyáját. Molnár János 1989-es távozását követően elkezdődött az egyház rombolása az akkori gondnok, és a pankotai lelkész jóváhagyásával, valamint néhány presbiter közreműködésével. Lebontottak több melléképületet, a paplak egy részét, az akkori gondnok elvitt 2000 db cserepet, az egyház megszüntetésének szándékával. A templomot bérbe akarták adni a baptista gyülekezetnek, majd egy álmeghatalmazással az akkori gondnok megvette a templom telkén lévő épületet (lángossütőt), amit a Coopcinsum épített és a területhasználatért bért fizetett. Abban az időben *Herdeán Gyöngyi* pankotai lelkész volt a beszoaláló. Az egyházi épületeket használatba vették - a gondnok jóváhagyásával – és bért sem fizettek érte. Egészen addig, míg néhány lelkiismeretes református fel nem lépett ez ellen. Évekig tartó pereskedés következett, amit végül a helybeli hatóság közbenjárásával a református egyház elvesztett. Ezen kívül elveszítette még azt a területet, ami a parókiaudvar, a kert és a Dézna-patak között terült el – amit *gr. Wenckheim Krisztina* adományozott az egyháznak – ugyancsak a fenn említett hatóságok jóvoltából.

A következő beszoaláló lelkészek már egy új egyházvezetőséggel, gondnokokkal járták a törvényszéket (*Dr. Vékás Zoltán, Patkó András, Máté József, Patkó Zoltán, Verebes Imre* a lelkészek közül *Baracsi Levente, Kondor Endre* és *Balla Sándor*). *Kondor Endre* idejében egy maroknyi református úgy határozott, hogy újjáépítik a lerombolt parókianak legalább egy részét, hogy ne szűnjön meg a református egyház, és hogy a gyülekezet lelkészt kaphasson. Sorban beszerezték az építkezéshez szükséges anyagokat, egyrészt pénzért, másrészt adományokból. A fatető szerkezetét és 100 m² parkettát *Máté József* adományozta, 4 ablakot és 2 ajtót, pedig *Babál Attila*, és még sokan mások, neveik az Aranykönyvben szerepelnek. Az egyházkasszát *Patkó András* vezette. Az építés szervezését *Máté József* vállalta magára. Ősszel a templom fűtését, egy légbefúvó kazán segítségével *Máté József* készítette, amit később 2013-ban lecseréltek, fiával *Árpáddal*. 2001-ben 2 szoba, konyha, fürdőszoba lett a gondnokok vezetésével újjáépítve. A többi rész, pedig holland segítséggel lett felújítva.

2000-ben a honfoglalás 1100 éves évfordulójára a templomudvarban 11 fenyőfa lett ültetve, *Máté József* és családja támogatásával.

12 év után újra lelkész lett beiktatva *Balla Sándor* személyében. Az egyház építése tovább folytatódott, a tanítói lakás helyett új épület lett építve az előbb említett gondnokok és a lelkész együttműködésével. A bukaresti kormánytól kapott az egyház 50,000 lejt az RMDSZ közbenjárásával, amiből meg lett javítva a templom. Közben a pereskedés az egyház területéért folytatódott. *Balla Sándor* elmenetele után *Prém Imre Csabát*¹ választotta meg a gyülekezet lelkipásztorául, a főgondnok *Máté József* és a gondnok *Patkó András*. Közben adományokból ki lettek kövezve az utak: *Rádu Erzsébet* és a Polgármesteri Hivatal segítségével, a templom külső megvilágítása *Rádu Erzsébet* adománya. Az egyház építése, az ingatlanok gondozása tovább folytatódik Isten segítségével abban a reménységben, hogy fenn fog maradni sokáig a Borossebesi Egyházközség.

¹ 2012. február 1-től a borossebesi gyülekezet lelkésze (a szerk.)

Az egyházközség iskolája

Adatok vannak arra, hogy 1840-ben már létezett református iskola. Egy későbbi feljegyzésben, pedig az áll, hogy ez fából készült épület volt. Ebben az évben zsindellyel teljesen újrafedik, vagy a régi zsindelyezést javítják ki. Ugyanebben az évben az iskola padlását valamint falát, kívül és belül betapasztják. Említés van arról is, hogy az iskola részére, egy új vaskemencét vásárolnak.

Győry Pálffy Mihály 1839-1843 között a gyülekezet lelkipásztora végrendeletében 104,50 forintot hagyományozott az iskola részére, amit kamatra is kiadtak, vagy adományok is érkeztek erre az alapra és ezt a pénzt mindenkor az iskola támogatására használták.

1853-ban Lipovszky József a tanító az egyházi iskolában. A fából készült iskolaépület nagyon rossz állapotban van, feltétlenül javításra szorulna. 1-4. osztályban 54 gyerek jár az iskolába, 32 fiú és 22 leány. Az iskola vallási színezete: református, evangélikus, római katolikus és izraelita. Ez évben jutalomkönyvet kapnak: Runge Ferenc, Hunyadi János, Kövér Károly, Hollmayer Lajos, Veres Péter, Kinszki János, Kosicz Károly, Hernstein Amália, Kirilli Gyula, Tink Amália és Bíró István. A gyerekeknek ilyen tantárgyakat tanítanak, mint keresztyén tan, Dávid Zsoltárai, gazdaságtan, számtan, magyar írás és olvasás, német írás és olvasás, szavalás magyar nyelven és könyörgés.

A borossebesi református tanító negyedévi fizetése 1865-ben a következő volt: 100 forint bér kézpénzben, 18 pozsonyi mérő búza, 10 pozsonyi mérő szemeskukorica, 3 öl fa az iskola fűtésére, továbbá a temetéseken a temetési díj. 1875-ben az uradalmi és községi területből a mindenkori tanító 6 hold területet kapott saját használatra.

1868-ban a tanító Madarász József. Ekkor 15 fiú és 6 lány tanul a gyülekezetből az iskolában. Elszomorító viszont az a tény, hogy a gyülekezetből még további 17 tanköteles gyerek nem jár iskolába. 1875-ben a tanító Tolnai Ferenc. Az iskolások száma a következőképpen alakul: 16 fiú, 7 lány jár a gyülekezetből az iskolába, az iskolát a tanköteles évek előtt elhagyók száma 3 fiú és 2 lány, teljesen iskolázatlanok 3 fiú és 6 lány.

Az 1870-es években a helybeli tanítók a legelő melletti birtokból fejenként 6 hold és 200 m²-nyi földterületet kapnak mindenkori használatra, amit 1893-ban mértek ki a tanítónak.

Valószínű a régi iskolai épület romos állapota, vagy alkalmatlansága miatt, az egyházközség 1889-ben 3500 forintért majd 1889-ben a megvásárolt épület másik szárnyát is 3600 forintért Waldstein Wartenberg gróftól iskolának megvásárolja. Erre a célra nagyobb összegeket 1890. szeptemberében Dénes István kujedi jegyző 20 forintot és 90 krajcárt, Nagy Miklós helybeli tanító 36 forintot, Veres Péter 5 forintot adományoztak.

1895-ben az iskola a következő tanfelszereléssel rendelkezik: 11 ülőpad és 2 ülőálca, 1 fekete tábla, álvánnyal, 1 földgömb, egy darab méterrúd, különböző űrmértékmérők –liter, deciliter és centiliter – 25 vezérkönyv, 6 matematika tankönyv, 9 földrajz tankönyv, 14 természetrajz tankönyv, 1 számológép 100 golyóval és 3 fali olvasótábla.

Magyarország 1000. éves fennállásának emlékért az iskolában is megünneplik. Ennek emlékére többnyire a vezető réteg közadakozásából létrehozzák a milleneumi iskolai népkönyvtárat.

Annak ellenére, hogy az egyház anyagi helyzete elég rossz, az egyház nagymértékben hozzájárul nemcsak az iskola fenntartásához, hanem megfigyelhető az a tény is, hogy a szegény sorsú gyerekek részére, akik szüleiknek anyagi helyzete nem engedte meg, hogy könyvet vásároljanak gyermekeik részére s emiatt esetleg távol maradtak volna az iskolától. Az ilyen gyerekeknek az iskola vásárolja meg a könyvet és az egyéb szükséges dolgokat. 1897. és 1898-ban az egyház erre a célra 6 forinttal járul hozzá. 1897-ben a presbitérium kéri

az Oktatási Minisztériumot, hogy a gyermekenként 15 krajcár adót az egyház rossz anyagi állapota miatt, - ekkor 2000 forinttal tartozik az egyházközség a Szebeni Földhitelintézetnek – engedje el visszamenőleg az 1892 -1895-ös évekre.

Az iskola épülete 1909-ben újra javításra szorul. A tetőn kijavítják a zsindelyt, az oldalát kívül-belül meszelik. Az udvarra egy szivattyús új kutat készítenek.

Utolsó adatunk az egyházközség iskolákról 1914-ből van. Eszerint a 6-12 éves tankötelesek közül 70 fiú és 65 lány, mindnyájan az egyházközség iskolájában, oktatásban részesülnek. E feljegyzés szerint az iskola felszereltsége jó, a tanszerekben vannak ugyan még hiányok. Egy 1929. februárjában kelt beadvány szerint már 10 éve nem működik az egyházi iskola, de szeretnék a lehetőségek szerint újraindítani.

A református iskola bezárása után a katolikus egyház tulajdonában levő iskola tovább működött. A református gyerekek nagy része a katolikus iskolában tanul tovább. Ezen túl a gyülekezet rendszeresen adakozik a katolikus iskola részére.

A gyülekezetben lévő kegytárgyak

Egy 1865-ös aranykönyvi bejegyzés szerint, volt az egyházközségnek egy régi, idomtalan, rézből készült úrasztali kelyhe. Ehelyett egy újabb kehely vételéhez *Herczeg Zsuzsána* ugyanebben az évben 10 osztrák forinttal járult hozzá. A régi kelyhet *Brüll Mór* aradi ékszerész 20 osztrák forint értékben vette át. Ennek árát megtoldotta a gyülekezet 12 forinttal, így került megvételre az úrasztali kehely, amelyből első alkalommal folyó év november 19-én úrvacsoráztak a hívek.

Az 1895-ös leltári napló szerint a következő kegytárgyak tartoznak a gyülekezet tulajdonába: 1 ezüst kehely koronával az úrasztalához, 3 pléhkanna az úrasztalához, 2 cinkből készült tányér, keresztelő tál és kanna sárgarézből, kókuszdió pohár, 2 fehér abrosz az úrasztalához, rózsaszín selyem terítőkendő, 5 selyem kiskendő – amelyek közül az egyik *Tamás Szabó Mihály* özvegyének, *Mészár Máriának* 1873. április 2-án történt adománya, egy másikat 1880. május 28-án *Patkó Katalin, ifj. Patkó György* menyasszonya adományozott – 3 tarka kendő, egy fehér csipkés szélű abrosz, egy selyem hímzett terítő és 2 úrasztali terítő.

A fenn nevezett kegytárgyak közül jelenleg megtalálható a már említett, szőlőfürtökkel és levelekkel díszített, ezüst talpas kehely. Egy felirat is olvasható ezen a kelyhen: "Tomka Károly lelkipásztorságában, Herczeg Zsuzsána s több hívek Borossebesben 1865". Van még az úrvacsorához egy óntányér, amiből a lelkész a kenyeret osztja. Továbbá egy ónkanna, amit arra használnak, hogy a kehelybe utánaöltik a bort.

Foto: Kiss

Egy rézből készült és cinkkel bevont keresztelő tál és kanna. A kanna alá van még egy sárgarézből készült és cinkkel bevont tányér.

Az úrvacsorai kellékek között találunk még egy bordó színű hímzett terítőt, amelyen sárga színű szőlő és kalászhímzések vannak. A terítőt *Szilágyi Sándor* lelkész neje és *Cs. Nagy Mária* 1894. karácsonyára ajándékozta a gyülekezetnek. Ezen kívül van még egy fehér úrasztali terítő és egy a keresztelő kegytárgyakra, fehér csipketerítő.

Foto: Kiss

„Úrvacsorához óntányér, amiből a lelkész a kenyeret osztja”

A református templom egyik ablaka

Foto: Kiss

A borossebesi református gyülekezet „Aranykönyve”

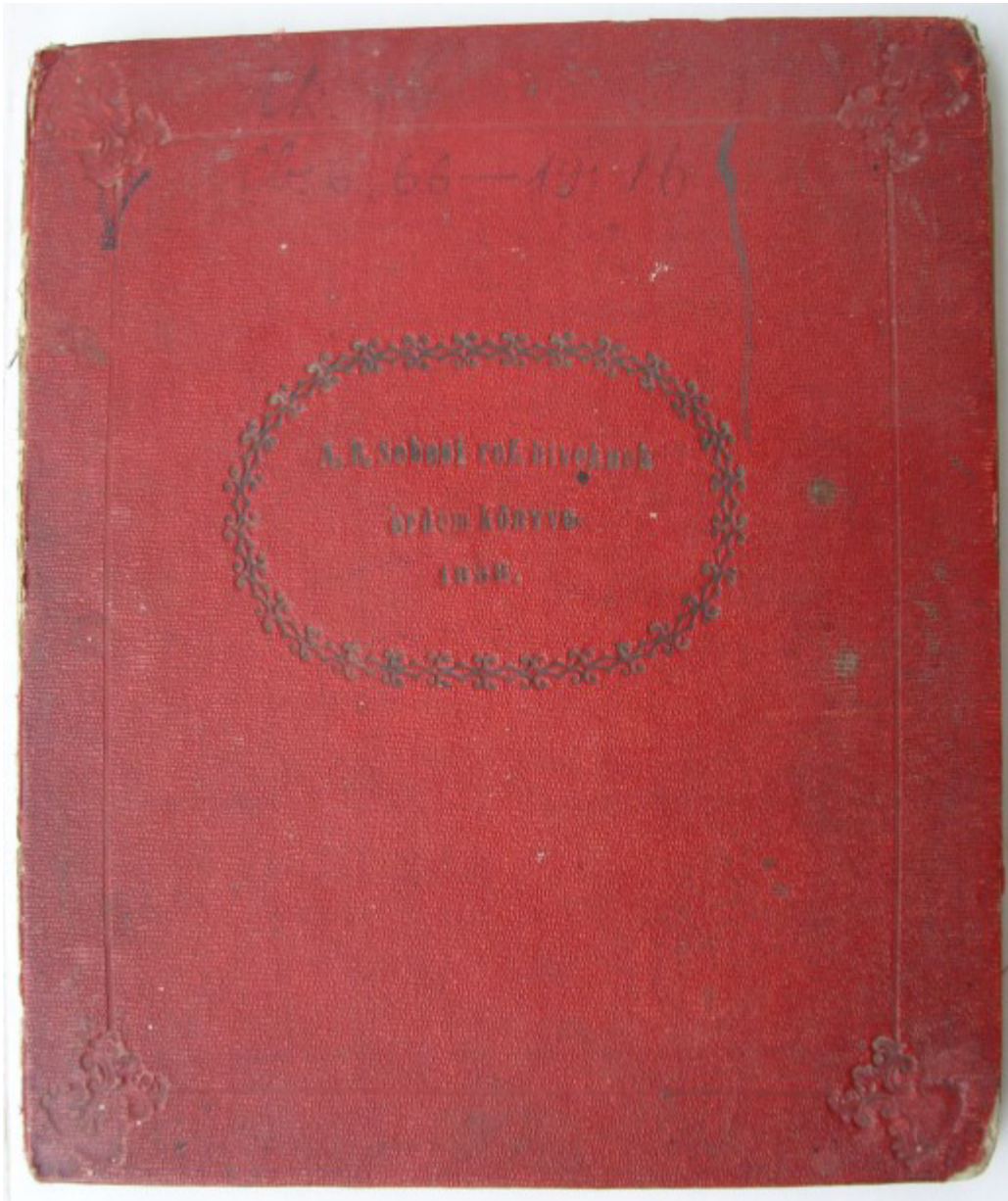

Foto: Kiss

A borító felirata: „A B. Sebesi ref. híveknek érdemkönyve”. Rendeltetése, többek között: a borossebesi református egyház, iskola stb. működtetése számára befolyt pénz és más eszközök, ajándéktárgyak adományozói nevének megörökítése. Megnyitott 1865-ben, Tomka Károly lelkeszsége idején. Mérete 20 x 23 cm. A könyv 194, kézzel (utólag) számozott oldalból áll, az utolsó bejegyzés a 158. oldalon található. Az adományok dokumentálása a múlt század 80-as éveinek közepéig folyt rendszerességgel. Azóta, az esetleges, aktuálissá lett események rögzítése, az adományozók feltüntetése, a könyvben elhelyezett cédulákon történt. Megemlítendő, hogy a magyar anyanyelvű de vallásukban Mózes hitét követő borossebesi polgárok is rendszeresen szerepeltek az adományozók listáján.

Magyarország ezer éves ünnepélye alkalmából egy díszes zászlóra, az egyház részére a

következők adakoztak:

1.	Szabó József ev.ref. lelkész	1	frt
2.	Mózes Mihály főgondnok	1	
3.	ifj. Szabó József ács		50 kr
4.	Kalkó Sándor molnár		50
5.	Dobai György gondnok		50
6.	ifj. Kilik József cipész mester		50
7.	Guti Mihály földész		50
8.	Veres Péter molnár	1	
9.	Tóth József uradalmi gépész		50
10.	Breznyik Mihály földész		50
11.	Nagy Lajos földész	1	
12.	Guti István földész		50
13.	Kilik József vasgyári munkás		50
14.	Kilik Vilmos munkavezető	1	
15.	Kilik János vasgyári munkás		50
16.	Takács Mihály		50
17.	Szidor János		30
18.	Rövid Ferencz		30
19.	Flachbart Károly cipész mester		50
20.	Sánczi Pál		50
21.	idős Csája Ferencz ácsmester	1	
22.	Szilvágyi Sándor cipész		30
23.	Hromátka Mihály cipész		30
24.	Bondár utmester		50
25.	Szabó Imre ácsmester		15
26.	Illési Terézia		20
27.	Vajda Zsigmond vasgyári munkás		50
28.	Kilik Márton		30
29.	Vozárik Lajos	1	
30.	Mauksz János kovács		40
31.	Teleki Márton kalauz	1	
32.	Olasz Vilmos állomásfőnök	1	
33.	Kiss Sándor raktárnok		40
34.	Verebesi Gábor földműves		50
35.	Szabó Sándor		50
36.	Nagy György		20
37.	Szabó Mátyás		50
38.	Papp Frigyes		50
39.	Sir Venczel idős		50
40.	Pugna György		50

41.	Deák István		50
42.	Csaborás János		50
43.	Erkel Ferencz szabómester		50
44.	Jávor András		20
45.	Rusz Béla segédjegyző		30
46.	Bíró Bertalan	1 frt	
47.	Szendrei Lajos ev. ref. tanító	1	
48.	Veres József		20 kr
49.	Kiss János		20
50.	Hoffírek József		20
51.	Baumgartner János vasgyári hivat.		50
52.	Nagy Imre földész		50
53.	Szabó Lajos monyászi ¹ erdővéd		50
54.	Leinvalter Gyula vasgyári igazgató		50
55.	Szabó István harangozó		20
56.	Kozák Miklós		50
57.	Gedon József		20
Összesen		30 frt	14 kr

A disz zászlóra adakoztak még a következők:

1.	Pápai Lajos ácsmester		50 kr
2.	Kiss Mihály cipész		30
3.	Steiner Samu kereskedő	1 frt	
4.	Banner József gazdatiszt		50
5.	Patkó András		50
6.	Szarka János kőfaragó		50
7.	Szabó András		30
8.	Siflis János vasgyári hivatalnok		50
Összesen:		34 frt	25 kr

Borossebes, 1896. december 31-én.

Dobai György
egyházgondnok

Szabó József
ev. ref. lelkész

¹ később Menyháza (a szerk.)

**Az ezredéves iskolai ünnepélyen a következők adakoztak az iskolában felállítandó
millenáris iskolai népkönyvtár részére:**

1.	Szabó József ev. ref. lelkész	5	frt
2.	Dr. Baross Ferencz főbíró	10	
3.	Mózes Mihály főgondnok	5	
4.	Mozer Lipót uradalmi pénztárnok	5	
5.	Mládin Miklós szolgabíró	1	
6.	Dr. Ormi Mór járási orvos	2	
7.	Steiner Samu kereskedő	2	
8.	özv. Szilágyi Sándorné	1	
9.	Olasz Vilmosné állomásfőnökné	1	
10.	Nuszbaum ... kereskedő	5	
11.	Goldberger ... kereskedő	1	
12.	Pollák Mór	1	
13.	Rázel Istvánné urad. igazgatóné	2	
14.	Kiurszki Iván segédjegyző	1	
15.	Bienenstock Jakabné kereskedő	1	
16.	Lőkös Pál kereskedő	1	
17.	Berstein Manó kereskedő	2	
18.	Siflis János vasgyári hivatalnok	1	
19.	Kampeán János erdőgyakornok	1	
20.	Tóth József uradalmi gépész		50 kr
21.	ifj. Szabó József		50
22.	Dobai György földműves		50
23.	Nuszbaum Zsigmondné	1	
25.	Lengyel Ede		50
26.	Weiss Márk kereskedő	1	
27.	Banner Gyula ¹ gazdatiszt	2	
28.	Bálint Mihály erdőgyakornok		50
29.	Banner József gazdatiszt	2	
30.	Tátra Max főredész	2	
31.	Árkosi Aurélné	2	
32.	Olasz Vilmos ifjú ²		10
33.	Olasz Margit		20
34.	Rázel Irén		20
35.	Banner János		20
36.	Kraszkó Anna		20
37.	Szabó Imre		10
38.	Pápai Arnold		10

¹ Banner Gyula gazdatiszt nem a borossebesi uradalom alkalmazásában állt, ez időben az itteni rokonságnál töltötte feleségével, a mézesheteit. Mezőhegyesi lakos volt

² A 32. ponttól a listán, gyermekek adakoztak zsebpénzükből: az ekkor 8 éves Banner János, és az állomásfőnök (Olasz Vilmos) hasonló korú gyermekei: „Margó” és „Vilkó” stb. (a szerk.)

		fr.	kr.
32.	Olasz Vilmos ifj.	-	10
33.	Olasz Marcell	-	20.
34.	Róxel György	-	20.
35.	Banner György	-	20.
36.	Yhraszkó, Anna	-	20.
37.	Grábó György	-	10
38.	Pápai Anna	-	10
összesen		60	60
A városi iskolára adtak korábban még a következők:			
1.	Pápai György dísmestert.	fr.	kr.
2.	Gyiss Mihály oripésk.	-	30.
3.	Steiner János kereskedő	i.	-
4.	Banner György, nyaralásért	-	50.
5.	Parkó Anna	-	50.
6.	Granka György köfőgyár	-	50.
7.	Grábó Anna	-	30.
8.	Gyflis György, magánban	-	50.
Borsszékes 1896. december 31-én		Vétel	4 10
Dobai György, Grábó György		Tétel	3 00
együtt gondnok.		II "	12 05
		III "	12 20
		IV "	2 90
összesen		39	25

Foto: Kiss

Foto: Kiss

A borossebesi református lelkési hivatal könyvesszekrénye

A borossebesi református egyházközség körbélyegzői, különböző korokban: a millenium-korabeli magyar, a két világháború közötti, egy-egy román és a napjainkban is használatos, kétnyelvű felirattal, az utóbbi átmérője 24 mm.

1896.

1937.

2014.

Foto: Kiss

Foto: Kiss

Az egyházi kegytárgyak egyik darabja: egy fedeles „őnkanna, minek rendeltetése, hogy a kehelybe utánaöntik a bort”, de napjainkban már nincs használatban). Magassága: 30 cm, átmérő: 10 cm, talpátmérő: 13.5 cm, súlya: 2.4 kg. Felirat, jelzés a kannán nem található.

*

Kivonat egy presbiteri¹ jegyzőkönyv 45. oldaláról

A következő oldalon látható presbiteri jegyzőkönyv rögzíti az Erzsébet királyné, (Sissi) Genfi meggyilkolása után tartott borossebesi presbitergyűlésen elhangzottakat. Az eredeti példány megtalálható a ref. lelkészi könyvtár lb.6,66-19:14 lelt. sz. alatti kötetében. A jegyzőkönyv készült Borossebesen, 1898. szeptember 26-án, Szabó József ref. lelkész elnöklete alatt. Jelen voltak az akkori presbitérium tagjai: id. Patkó Ferencz egyházgondnok, Kiss Áron, ifj. Szabó György, Kiss Mihály, Dobai György és Máthé József presbiterek. A kópia készült 2014. augusztus 8-án a borossebesi ref. egyház lelkészi hivatalában. (a szerk.)

¹ Presbitérium = az egyházközséget kormányzó választott testület, amelyben mindenki azt hiszi, hogy ő a legokosabb és ehhez mérten igyekszik is mindenbe beleszólni. (Banner János)

Jegyzőkönyv.

Mely felvételét Borsodban 1898 szeptember 25-én tartott
presbiteri gyűlésen. Jelen voltak: Istvánfalva Szabó József
ref. lelkipásztora, alatt id. Pálfi Péter, egyház-
nok, Kiss István, ifj. Szabó György, Kiss Mihály, Tobai
György, Mathe József presbiterok.

Először elolvastuk a jelenlévő tagokat a gyűlést
megnyitja.

Üdvözlő presbiterium! Ezer váratlanul s
mint egy villámcsapásként hatott az egész ország-
ra és magyar nemzetre az a megdöbbentő hír, hogy
felsőkeri királyunk hírvései Érseket magyar király-
nák. Gyorsan összegyűltünk és öltünk meg f. evi szeptem-
ber hó 11-én.

Nagy veszteségre és bánatra, mert ő bennünk
vesztett azt a nemcsapás, melyen és szívű király-
nák, a hi ides hatunkat is érte, melynek által
mégleg megrögzött annyi években keresetül s a meg-
próbáltatásokban mehe korosztályban minden áru
nőpünk leverelve elhagyatva volt mindenkitől.
gyászba borulva kesergő veszteségre nyomán felelt,
s jelenleg meg vigasztaló angyalok, az egész jövő
kapualát mutatva sügért nemzedékünk. Milyen
borul gyászba és siralamba az egész ország a nagy
vesztésig jutott. Ref. egyházunk is kivette az
országgyűlésből a maga részét, a templomra
gyászolagát küldte, mi nyolc napig is a leve-
lis országban gyász szertartással tartottak. Tem-
plomunk szűzölésig megvolt minden rangú
és vallási gyászolt közönséggel. De, hogy kezd-
letünknek még maradtunk az emlékeze-
sem, imitványosán, hogy a presbiterium
gyűlés jegyzőkönyvileg örökítse meg a nagy
királyi emléket.

A borsodai ref. egyház, me-
reke és hála kezeleté jelen

Ebben az épületben működött az impériumváltásig az ev. református egyház iskolája

(Régen: Piacz tér 17. — ma: Parcul Libertății nr. 31.)

Foto: Kiss

„Fiúk, lányok egy teremben, de két oszlopban ültek, osztályonként beosztva hol egy, hol két padban. Akkora létszám sohase volt, hogy egy osztálynak kettőnél több padsorra lett volna szüksége. Az ötödik-hatodik sokszor már egy padot se töltött meg. Ha jól emlékszem 8-11 és 2-4 közt volt a tanítás... Az öt óra időből minden osztályra jutott termékeny munka, olyan, amikor valóban foglalkozott is a tanító az osztály gyerekeivel. Ilyenkor a többieknek adott valami feladatot, később csendes foglalkozásnak mondták.” (Banner János)

Balról, az egykor bérbe adott üzlethelyiség: *Steiner Samu* boltja, a bérlő s családjának lakása, raktár, mellékhelyiségek, utána az iskola hosszú tanterme, a végén az alacsonyabbra épített kétszobás tanítói lakás volt egykor található. „Asztal, két szék, ágy és szekrény volt a bútor és a tisztaságot szolgáló egyszerű mosdó, fölötte tükörrel.” (Banner János) Ma, az utcára néző épületrészben egy ruha-butik, a középső és hátsó traktusban vendéglátóipari üzlet, valamint egy elektronikus szerviz működik. Az egykori tanítói lakás helyén, egy, újabbkori építmény található: egy gyerek szabadidőközpont-játszóház. Az eredeti állapotra talán csak két-három ablak, megmaradt boltíve emlékeztet.

A hátramaradt osztályozási naplók bejegyzései szerint a millenium évtizedében a tanítók szinte évenként váltották egymást: 1892-94-ben Nagy Miklós, 1895-ben (?) Lajos, 1897-ben Váczy Sándor, 1898-ban Nagy Sándor, 1899-ben Tarkó János, 1900-ban Bányai Ferencz, 1901-ben Kolozsi József, majd 1902-től egy kicsit hosszabb ideig: Füzes József kántor-tanító oktatja az iskolásokat. A tanulók többsége református, de találunk római katolikus magyar, és görög keleti katolikus vallású román gyerekeket is, kik bizonyára már rendelkeztek némi magyar nyelvtudással. A zsidó közösség gyermekeit is ezen iskola padsorai között találjuk.

(a szerk.)

Iskoláskorú gyermekeket nevelő magyar családok névjegyzéke a millenium évtizedében:

Ábrahám, Aranyi, Babál, Bálint, Banner, Baraczka, Boros, Bíró, Bukovszki, Breznyik, Csája, Csapó, Csáki, Csejte, Darok, Deák, Dén, Drágos, Dobai, Domokos, Erdey, Erdélyi, Fehér, Flachbart, Futaki, Fejérdy, Gaál, Gabnai, Gecsei, Guthi, Gács, Hamza, Hunyadi, Herczeg, Hajdú, Hlogyik, Horvát, Ilisics, Illési, Jánovics, Kiss, Kilik, Kelemen, Kalkó, Kovács, Kurcsa, Kurcsó, Kraszkó, Lehr, Lengyel, Leopold, Makay, Maux, Molnár, Moser, Mészár, Máthé, Nagy, Olajos, Oláh, Olasz, Panyik, Patkó, Pap, Rada, Ragány, Rázel, Runge, Rivnák, Salát, Schmidt, Schweiczer, Szabó, Szidor, Szmolár, Szilágyi, Szilvágyi, Takács, Tausch, Todor, Tolnai, Torkos, Tömöry, Váczi, Váczy, Vajda, Valuch, Verebes, Verebessy, Veres, Vozárik, Zágonyi, Závör, Zonovics, Zolnai

Iskoláskorú gyermekeket nevelő magyar anyanyelvű, izr. családok névjegyzéke a millenium évtizedében:

Bienenstock, Fekete, Gutmann, Holczer, Izráel, Karikás, Kaufmann, Kaimovics, Kellner, Krausz, Kohn, Stern

Foto: Kiss

A borossebesi ref. egyház iskolai anyakönyv (1890-1904) második oldala

Foto: Kiss

Az osztálynaplót 1914. április hó 28-án hitelesítette: Pugna Mihály bíró és Baumgartner

János jegyző, aláírással és viaszpecséttel

Foto: Kiss

A „BOROSSEBESI KÖRJEGYZŐSÉG PECSÉTJE”

A lelkeszi könyvtárban csak két régi, ref. iskolai osztályozási naplót találtam: 1890-1904 és 1904-1908 közöttit. Értékes információkat tartalmaznak a kor tanulóinak névsoráról, születési helyükről és idejükről, lakcímuikról, a szülők nevéről és foglalkozásáról, vallási hovatartozásról és nem utolsó sorban a gyerekek tanulmányi előmenetéről. Nyomon követhetjük a tanítók, szinte évenként változó névsorát. (a szerk.)

A borossebesi ref. elemi népiskola pecsétje

A borossebesi ev. ref. népiskola osztályzati anyakönyve az 1899/1900-ik tanévben

(200%-os nagyítással olvasható)

[illegible]

A Herczeg Zsuzsána-féle ádozati kehely, 1865.

Foto: Kiss

Magassága: 18 cm, átmérő a tetején: 9,5 cm, talpánál: 8,5 cm, a felirat túloldalán: **A K** jelzés

3. old.

Herczeg Zsuzsána kegyelme affenyvénél, egyháznak régi és idevalósa felébe helyett, egy új kehely vételére 1865. novembe havában, mint kőzet hű gőzöltője 10 egyrét forinttal járult. A régi kehely került már aradi egyház által 20 egyrét forinttal vételére, az új kehely 12 ft megfizetése mellett és így 32 egyrét forinttal megvettük a felőle a kegyelmei hívek 1865. novembe 19-én, az új kori árvasson alkalmával átvették először. Hogy pedig az új kehelyek 11 egyrét forinttal kerül a aradon hagyott egyet kegyelmei is egyháznak kőzet legyen, a kegyelmei az 1865-ös árvasson 1° vásárlására, következő hívek hozzájárulása járult:

Láncos József	2	
Máté László		50
Tóth Péter		50
Kálincz József	1	
Mészáros József		20
Mészáros József		50
Vörösmarty Márton		20
Kunyady József		50
Buzsi Lajos - buzsi hírvessző	1	
Szabó András		20

Foto: Kiss

4. old.

Gabó' György		50
Palkó' Mihály		20
Augyadi János		30
Kis Ferenc		50
Bódi Mihály		10
Madarász József	1	
Veres Mihály cigániai mest. ifju	1	
Tótló József		20
Kis Áron		30
Flakstare Károly iskolás fia		20
Gabó' György ifju		40
Bálint Mihály		40
Palkó' Ferenc		30
Peja Erzsébet		40
Gabó' József		20
Palkó' Erzsébet		50
Kovács Józ	1	
Bodóy Rebeca		20
Né Gabó' Györgyné		20
Bálint Sára		50
Nyiri Juliánna		20
Bargel Juliánna		40
Gabó' Juliánna		30
Vura Katalin		10

Foto: Kiss

5. old.

Tóth Juliána	10
Tóth Terézia	10
Lukács Mária	20
Lukács Zsuzsanna	20
Vágó Juliána	50
Sándor Klára	10
Sándor Rozália	10
Sándor Edella	10
Sándor Juliána	10
Máté József	10
Máté József	10
Kunyady György	10
Péja Erzsébet	10
Féltő Anna	20
Mégát Zsigmond	20
Mégát György	20
Mégát Juliána	20
Tóth Katalin	20
Lukács Mária papgabátos	10
Mégát Katalin	20
Mégát Mária	20
Körölcshely Gyula - lapjainak megvásárlása	
Lukács Teréz családok részére	

Foto: Kiss

6. old.

az első lap összege	6	60
a második " "	9	40
a harmadik " "	6	80
Ezerint a lefolyt 1865-ös évben, a borrasztási információ anyaggyűjtésébe töltött mozgott kegyes bírságok önkéntes hozzájárulásától kegyes összege:	22	80
Ebből a petár komjárához és kisközségi községéhez fordításra összege:	16	3
Fővárosiadván kégyességben:	6	77
Mely utóbbi összegből az aranytalálathoz egy korona vételére, az aia volt.	1	20
És így 1866-ban került az aranytalálathoz:	5	57
Borrasztásban kezelt 313 865		
aláírta a társaság: Tóth Róbert, Patkó György, Gáborak László, József, Matthé László, Bálint István, Farkas József, Károly György		
Mindenkinek kint a társaságnak:		
György Józsefnek a társaság az egyeztetéssel készen állt a társaság.		

Foto: Kiss

Ft. Tőkés László ref. püspök borossebesi látogatása

Képtulajdonos: Babál Gyula

Tőkés László (Kolozsvár, 1952.) református lelkész, az 1989-es romániai forradalom hőse, 1990-től 2009-ig a Királyhágómelléki református egyházkerület püspöke, 1991. május 1-én a borossebesi templomban. Helyi, posztkommunista elemek a látogatás hírére rendkívül idegesek lettek, különféle (szalonképes és szalonképtelen) módon próbálták a látogatást megzavarni. Feltételezem, a többségi nemzet józanabb része nem azonosult velük. (a szerk.)

Anno Domini 2013.

**Képek a borossebesi református templom
felépítésének 200. évfordulóján tartott ünnepi
istentiszteletről valamint az emléktábla
leleplezéséről, felszenteléséről.**

(Verebes József – Iosif Verebes fotói)

Az emléktábla leleplezése, balról: Máté József főgondnok, jobbról: Nt. Balla Sándor, ki 2002-2012 között volt a gyülekezet lelkipásztora.

Fent, első sor balról: *Máté József* főgondnok, *Patkó András* gondnok és a vendégek: a polgármester felesége valamint a polgármester: *Gheorghe Feieș*

Nt. Prém Imre Csaba a jelenleg szolgáló borossebesi lelkész, balról és Ft. Csúry István püspök

Ünnepi istentisztelet a 200 éves borossebesi templomban

Hisz az Úr az emberben!

"Hű az Úr, aki megerősít titeket, és megőríz a gonosztól" (2Thessz. 3, 3) - hangzott Csűry István püspök igei szolgálata által a 200. esztendeje megépült borossebesi református templomban.

*

Szeptember első szombatján ünneplő gyülekezettel telt meg a borossebesi református templom, amely kétszáz esztendeje hirdeti a maroknyi közösségnek a hit és a nemzeti öntudat megmaradásának fontosságát.

Az ünnepi alkalomra a templom belsejét is sikerült felújítani, amelyben ez alkalommal egy emléktáblát is lelepleztek.

Az istentisztelet igei szolgálatát a 2Thessz. 3, 1-5 versei alapján Csűry István püspök úr végezte, aki elmondta, hogy az Isten hisz a huszonegyedik század emberében is. Akármilyen változásokon megy át a világ, s benne az ember, Isten hisz abban, hogy a ma embere is meg tud maradni abban a szolgálatban, amelyre rendeltetett. Viszont az az ember méltó arra, hogy Isten ennyire bízson benne, aki keresi Őt, és életét is neki tudja szentelni. Az Úr szolgálata sosem csupán az Ő dicsőségére, hanem a magunk javára válik, hiszen Isten áldásait életünk folyamán nagyon sokszor megérezhetjük.

Az igehirdetésben elhangzott, hogy Isten nemcsak egyénileg hisz az emberben, hanem a közösségekben, a gyülekezetek erejében is hisz, legyenek azok akármilyen kis létszámú közösségek is. Az Isten áldása nemzedékről nemzedékre megmarad. Ezért mikor az elmúlt kétszáz évre nézünk vissza, előre is kell tekinteni, a következő kétszáz esztendőre. Ha kétségeink lennének az előretekintés során a jelen pusztulását, a világ sorsának alakulását látva, Isten Igéje akkor is biztos támasz lehet számunkra.

Az igehirdetés után ünnepi műsorral folytatódott az istentisztelet, amely során elszavalták *Csiha Kálmán* Szeressétek a templomot című versét, majd az ágyai fiatalok csoportja verses énekes műsorral kedveskedtek az ünneplő gyülekezetnek.

A köszöntések rendjén *Prém Imre Csaba*, helyi lelkipásztor után szót kapott *Bognár Levente*, Arad alpolgármestere, a megyei RMDSZ elnöke, *Módi József*, esperes, *Feieș Gheorghe*, Borossebes polgármestere.

*

Az istentisztelet után a templom mellett szeretetvendégségre került sor, majd a meghívott vendégeknek ünnepi ebéddel kedveskedett a gyülekezet.

Isten áldja meg, és vezérelje gondviselő segedelmével továbbra is a borossebesi gyülekezetet, hogy éljen és szolgáljon továbbra is az Ő szent nevének dicsőségére!

2013. Szeptember 8. Vasárnap

Forrás: Aradi Református Egyházmegye

Karikás Frigyes: Bacsza Péter esete

Hatvan s egynéhány forint adósság a Steiner zsidónál, egy düledező szalmafedeles viskó a faluszélen, két dögre éheztetett-dögre dolgoztatott kehes ló a széljárta istállóban, s egy halni készülő vénasszony várta haza a katonaságtól Bacsza Pétert, három esztendei keserves szolgálat után.

A hajnali vonattal jött meg Péter Aradról, ahol olyan sokáig szolgált a kínos jóakarattal a császárt hat krajcár lénungért, meg azért a két fényes csillagért, minthogy káplári sarzsival obsitolt. Első útja az istállóba vezetett, ahol a két kehes ló böjtölve várta haza az új gazdát, és szomorú tekintetüket - amilyennel csak a lovak tudnak nézni - makacsul szegezték az összeszáradt zabostarisznyára. Péter megsimogatta a két éhes állat égnek nyúló farsontját és komoran ballagott kifelé az istállóból.

Erzsi néne is kikelt az ágyból, kivonszolta fáradt testét az udvarba, szomorúan végignézett nagy, erős katona fián s csendesen kérdezte:

— Megjöttél, Péter!

— Megjöttem, ides.

— Soká voltál oda, gyermekem...

— Soká, ides.

— Aztán nem megyel-e vissza többet, Péter?

— Nem megyek, ides, sehova már...idehaza maradok már...de a kesék...igen megkoptak, ides, igen rossz bőrben vannak...Mivel tartja kend őket ilyen keservesen soványan?

— Gazzal gyermekem, amit itt-ott kódulok, kapargatok össze...Amióta apád meghalt, nem látott ez a szegény ló egy szem zabot se, egy szemet sem látott.

Bacsza Péter szóltanul ballagott ki az udvarból és nekivágott a csendes falunak. Lehajtotta fejét, s csak akkor emelte fel, mikor Balogh István portájához ért. Balogh Zsuzsa a Péter szeretője, háttal állott az utcának és szaporán húzta egyik veder vizet a másik után a szomjas jószágoknak, anélkül, hogy Pétert észrevette volna. Bacsza Péter szomorúan nézte a Zsuzsi izmos, dolgos testét, majd anélkül, hogy csak egy „jó reggelt” is mondott volna, elindult Steiner boltja felé. A vén Steiner éppen a cifra bojtú ostorokat aggatta ki cégérnek a kinyitott ajtófélfára, és egy kis hordó kocsikenőcsöt gördített az ajtó elé, mikor a legény tisztességgel reá köszöntött:

— Adjon isten jó reggelt, Stájner úr!

Az öreg igen megöriült a hatvan és egynéhány forint vállalója jöttén és széles hálálkodásba kezdett. A legény elé egy vékony nyakú üvegbe szilvapálinkát tett, amit az odább tolt az asztalon és csendesen szólott:

— Stájner úr, a dologról szeretnék szólni...

— Ugyan Péter öcsém, hiszen nem hajt a tatár, majd beszélhetünk a dologról azután is, inkább azt mondanád el szaporán, merre jártál, mit láttál, nehéz volt –e a katonaélet, könnyen tellett-e az idő?

— Letelt, Stájner úr... mennyi is volna a kis adósság?...

— No hála istennek, csakhogy letelt...az adósságot kérded fiam?... nem sok az, fiam valami hatvannégy forint és huszonöt krajcár. A huszonöt krajcárt elengedem Péter, minthogy azon édesapádnak vett az anyád egy kis pájinkát, mikor halálán volt a szegény, az orvosságnak ment, fiam azt én nem számítom. Jó ismerősöm volt a Gábor, az isten nyugosztalja, már csak reá áldozom. Pedig magam is szegény ember vagyok, gyermekem, igen szegény.

- Hatvannégy forint?
- Annyi, édes fiam, éppen hatvannégy forint, minthogy a huszonöt krajcárt elengedem.
- Hatvannégy?...Édesanyám csak hatvanhármát mond...
- Hatvannégy forint az, szerelmes gyermekem, becsületesre hatvannégy.
- Na, hogyha a becsületesre mondja, hát csak legyen hatvannégy, majd csak megfizetem valahogy.
- Dehogy kell azt megfizetni, Péter fiam. Itt a tavasz, nemsokára én meg építkezni készülök-adósságra építkezem gyermekem, adósságra-, majd csak lefuvarozod valahogy.
- Úgy is jó, Stájner úr...De hát, Stájner úr...nem tudna még egypár véka zabot addig hitelezni, merthogy nem lehet annyira lenyűtt jószággal munkához látni.
- Adhatok Péter, segíthetek, de csak forintért vékáját, tudod, hogy drágaság van fiam, igen nagy drágaság...
- Tudom...

Kora tavaszra aztán a Péter valahogy annyira hozta a két kesét, hogy munkába lehetett már kezdeni velük. Hajnaltól késő estig hordotta a kavicsot, a téglát a falubeli embereknek, de leginkább Steiner zsidónak az adósság fejében. A buttyini téglagyártól háromszor is fordult naponta, pedig az olyan messze volt, hogy két jó lóval se volt gyerekjáték megjárni csak kétszer is ezt a nagy utat. Egy este aztán rá is szólott az öreg Erzsi néni a Péterre:

— Péter!...Csendesebben gyermekem. Ne olyan serényen, Péter, meglásd, az úton hagy a Ráró, igen rossz bőrben van szegény.

— Jól van, ides, zabot veszek nékik holnap. Holnap már pénzért hordom a téglát a zsidónak. A délelőtti fuvar az megy az adósságra még, de a délutáni már pénzre. Egy véka zabot veszek nékik holnap a délutáni fuvarból...egy egész véka zabot adok holnap a lovaimnak, ides, hogy egyenek szegények...

— Csendes májusi este volt. A vén erdélyi hold széles, derűs ábrázattal bújt elő a kornisi hegyek közül (Erdélyben a hold más, mint bárhol máshol a világon. Nagyobb is, meg sárgább is mint máshol), és nappali fénnel világította be a kisküti országutat. Péter a szegényes vacsora elköltése után a nyakába kerítette a megboldogult Bacsa Gábor kirojtozott rongyos szűrét és elindult a kisküti ménes felé az agyonfáradt két lóval. Péter elől ballagott csendesen, s időnként vissza-visszanézett lovaira. Lehorgasztott fővel ment a fáradt jószág a fáradt gazdájával a ménes felé, ügyet sem vetve az út jobb oldalán elterülő végeláthatatlan urasági lucernás táblára. Mikor elérték a kisküti ménest, ahol a falusiak szokták legeltetni marháikat a kopaszra tapodott szegényes legelőn, Péter levette a kesék fejéről a kopott kötőféket, az egyikkel összekötötte a lovak lábát, a másikat meg letette egy fa alá a szűrrel együtt.

A két ló az istennek sem akart a falusi legelők felé menni, hanem megkötött lábukkal át akarták ugrani az árkot s az országutat. Az út jobb oldalán lévő urasági lucernásba erőszakoskodtak minden áron. Péternek nem kis fáradságába került visszatéríteni a becsületes útra az éhség által bűnbe igyekező keséket. A kesék végre belenyugodtak sorsukba, és éhesen vetették magukat az agyonlegelt gyepre. Bacsa Péter, pedig belegöngyölödött a vén szűrbe, a kötőféket a feje alá téve, végigdőlt a harmatos fűvön. Egy darabig az eget nézte, miközben sok mindenre gondolt. A Zsuzsára, a derék dolgos Zsuzsára, akit isten segedelmével majd csak hazavisz a télen, a vén Bacsa Gábornéra, aki aligha éri meg ezt az időt, mert hogy az öreg ides igen készülődik kifelé a nyúlrétre az öreg Bacsa Gáborhoz, majd a két éhes kesére gondolt, akik nemigen bírják ki ezt az időt ilyen keserves munkában. Végre aztán Péter se bírta tovább és a meleg májusi szellő bizony mély álomba ringatta.

Reggel úgy fél öt óra fele járhatott az idő, mikor felébredt. Szeme a lovakat kereste, de bizony azok nem voltak sehol. Lefutott a „Valeba”, a békatóra, az országútra, de a kesék bizony nem voltak sehol. Futott fel s alá az országúton, és a két kesének nyomát sem találta.- A falu felől a Gecseiék szekere közelgett. Az öreg Gecsei már messziről kiáltott a felé igyekvő legénynek:

- A keséket keresed, Péter?
- Azt keresem, Imre bátyám.
- Na hiszen, keresheted azt már. Éppen az imént hajtották őket az a vén tolvaj nagybátyád az uradalmi majorba, merthogy a tilosban jártak.
- A nagybátyám?
- Az a vén göthös. Csak venné el már a jó isten a szeme elől a napot a rühesnek, úgyis mindég éjjel jár, mint a bagoly.
- Az én Kötél Ambrus bátyám?...- kérdezte Péter szinte hitetlenül.
- Az a kötélrevaló Kötél Ambrus bátyád.
- Hű, a megváltó istenit neki, csak tán nem?

És a fiatal Bacsza szomorúan ballagott az uradalmi major felé. A major kapuja előtt egy csoportban állott néhány majorsági ember, a béresgazda, az idős Sziygyártó Sándor meg mások, s az öreg Kötél Ambrus is köztük volt és kötekedve szólott a fejét lógató legényhez:

- Felébredtél, fiatalúr?... eredj csak, már vár rád a tekintetes úr.

A legény szó nélkül tovament egyenesen az irodába, ahol írásai fölé hajolva az asztalnál ült a Wenckheim grófok hatalmas kasznárja. Csúnya, nagy formátlan ember volt a kasznár, őszölő haja igen nagy rendetlenségbe nőtt ragyás ábrázatán akár kellett, akár nem. Inkább ott nőtt, ahol nemigen volt rá szükség, például az orra hegyét verte meg az isten egy csomó ilyen haszontalan hajzattal, vagy pedig a szempillái nőttek apró szemén olyan hosszúra, mint a disznónak, szóval olyan szörnyűséges suta ember volt ez a nagy úr, aki előtt Péterünk megállott. A kasznár egynéhány percig várni hagyta a fuvarost, hogy az ijedelem nagyobb legyen, s az írásából sem nézett fel, úgy szólott a legényhez:

- Mi járatban vagy, Bacsza Péter? (Pedig jól tudta a disznó)
- A lovaimért jöttem, tekintetes úr, minthogy az Ambrus bátyám behajtották őket ma hajnalban, merthogy a tilosba tévedtek. Alázatosan kérem a tekintetes urat, hogy engedje most az egyszer el a büntetést, merthogy nincsen pénzem, nemrég jöttem haza a katonaságtól- és Péter tényleg úgy állott ott keményen vigyázzállásban, mintha a századnál állana a kapitány úr előtt.

A kasznár felállott és odaállt a legény elé.

- Úgy, Bacsza Péter, szóval a tied a két macska, amelyik az éjjel az uradalmi vagyont rontotta, mi?
- Az enyém, tekintetes úr.
- Úgy, szóval tied a két macska, mi? Tehát a büntetés is a tied, Bacsza Péter, mi?...
- Alázatosan kérem a tekintetes urat, engedné el a büntetést, nincsen most tehetségem viselni.
- Nem, Bacsza Péter, ezt mi nem szoktuk cselekedni. A két lóért büntetést fogsz fizetni, Bacsza Péter, három pengő forintjával fejenként, vagyis a két lóért hat pengő forintot, mégpedig hamarosan, mert hogyha ma délután három óráig a büntetéspénz le nem lesz fizetve, úgy Bacsza Péter, holnap elgyühet az egyik bőrért, minthogy a másik bőr itt marad a büntetés fejében. Nálunk alku nem szokott lenni Bacsza Péter, mehetsz a dolgozdra. Ha pedig még egyszer kerülnének a kesék a tilosba, úgy ide ne gyere többet, Bacsza Péter, mert még a bőrét sem adom ki, majd én megtanítom móresre ezt a rengeteg sok parasztot, miként tartsanak jószágot az uradalmi lucernán.

Péter lassan kiballagott az irodából és egyenesen a zsidóhoz tartott. Hat pengőre volt szükség, hogy a keséket ki lehessék váltani. Így hát a mai nap megint adósságba ment, s a kesék megest zab nélkül maradtak. Estére kelve halálos fáradtan került haza, a ló is, meg a fuvaros is. Az öreg Erzsi néni elébe rakott valami kotyvalékot, amihez Péter alig nyúlt hozzá. Vacsora után aztán megint a nyakába vette az apja vén szűrét és a két kesével csendesen indult kifelé a legelőre. Már tizenegy óra felé lehetett az idő, amikor a legelőre kiért. Ugyanúgy, mint az előző estén, úgy ma is béklyót kötött a kesék lábára, de azokat az isten

sem tudta visszatartani a két vén lovat a bűntől, de az árnyékra éhült lovaknak annyira a szájukba lehetett még a tegnapi lucerna íze, hogy nemigen fogadtak szót és bukdácsoltak a béklyóba vert lábukkal, minden akadályon keresztül egyenesen az uradalmi lucernásba. Péter jó ideig ellene szegült a lovaknak, de egyszer csak olyan sajnálatot érzett agyonrobotolt lovai iránt, hogy a világért se tudta volna visszatartani a két jószágot. Bacsza Péter körülnézett, sehol sem járt egy lélek sem, a határ kihalt és csendes volt. Kiment az árok partjára és leült a térdig érő fűbe, miközben csendesen mondogatta magában, hadd egyen a ló, hiszen hat pengő forintot fizetett érte, tehát úgyse ingyen eszi, egyen a fene az ispánon meg a nagybátyján. Sokáig gondolkozott, vajon melyik hitványabb, az ispán vagy a kerülője? De akármiképp is forgatta fáradt fejében a dolgot, sehogysem tudta aljasabbnak vállalni az ispánt, mint tulajdon nagybátyját, a vén kárörvendő Kötél Ambrust, Erzsi néninek tulajdon testvérbátyját.

— Az a hitványabb – sziszegte a fogai között Péter-, mert ez a fészkebe rondító fecske, mégis ez a vén bestia. A kasznár az uraságé, az azért van, hogy pereljen, hogy a jószágunkra törjön...de az Ambrus bátya az más...az hitvány ember...vessen ki a magja...

Miközben Péter így maga elé képzelte a vén sunyi Kötél Ambrust, amint a major kapuja előtt állva vigyorog az ő kárán, addig bizony a két éhes kese jó messzire járt az idegen lucernásban. A telihold mind feljebb-feljebb húzódott az égre, a mi Péterünk, pedig pedig egyre lejjebb-lejjebb eresztette fejét és szempilláját, míg aztán csak elnyomta végre a buzgalom és álomba merült. De nemigen szundított többet egy félórásckánál, mikor arra ébredt, hogy bizony a keséket hajtja valaki. Nyílsebesen ugrott talpra... Hát uramfia, bizony a két kesét már vígan hajtja kifelé a lucernásból a vén Kötél, miközben kárörvendezkedve biztatta őket:

— Na, na rühesek, ki az idegen vagyonból, tele zabáltatok már úgyis az aljas bendőtöket, ki az idegen vagyonból!

Bacsza Péter szörnyen megijedt, lassan elébe vágott a lóhajtó kerülőnek s gyöngé, alázatos hangon szólott hozzá:

— Ambrus bátyám?...Ambrus bátyám!...Ne hajtsa be kend a jószágomat, éhen pusztulok már velük. Hiszen alig haraphattak egyet-kettőt, hisz alig hogy elszunnyadtam...

— Szunnyadj csak, Péter fiam, egészségedre, ne búsulj a kesék miatt, majd ellátom én a kesék baját, aludj csak, Péter, ha eddig nem restelkedtél aludni, később gyere majd a majorba lóbórért, talán majd megkapod az egyiket.

A fuvaros kegyetlenül meg volt ijedve s szinte síró hangon fogta könnyölgésre a dolgot:

— Ambrus bátyám, ne hajtsa be édes bátyám a jószágomat, ne hajtsa be, kedves Ambrus bátyám, miből tartom el idesanyámat, az ides testvérhugát kendnek?...

— Mi közöm nekem a te anyádhoz, a húgomhoz? A lú a tilosban járt, elhajtom.

Bacsza Péter elébe állt a vénembernek és szinte ríva kérlelte:

— Ambrus bátyám, lelkem Ambrus bátyám, ne hajtsa el kend a jószágomat. Ambrus bátyám, a Krisztus öt sebére kérem kendet, ne tegyék földönfutóvá, sohase fog többet erre járni a jószágom, csak egyszer eressze kend el lovaimat, ides Ambrus bátyám a Krisztus öt...

— Állj el az utamból, te kódis ivadék! – vágta ketté Péter szavát a vén kerülő – ne akassz meg a hivatalomban, te renyhe, mert rögvest zsandárkézre adlak, ebadta parasztja!...

Bacsza Péterrel forogni kezdett a világ. Mintha az urasági lucernástáblát a fejére fordították volna. A szédülésből az térítette észre, hogy a vén kerülő tolja félre az útjából kegyetlen káromkodással:

— Félre az útból, göthes paraszt, mert rögvest agyongázollak – miközben botjával végigvágott az egyik kese égnek meredő farcsontján, amitől Péter szemét aztán teljesen elfutotta a vér.

— Megálljék kend, Kötél Ambrus! – sziszegte Bacsza Péter magánkívvül - innen nem megy el kend a jószággal egy tapodtat se...Nem megyen kend, Kötél Ambrus, sehová se innen már... zsandárkézre sem juttatja kend Bacsza Pétert, vén rabló... ide azzal a két lúval, te vén

akasztófavirág...ide azzal a két lúval...vesztél volna anyádba, te göthös istenverés...te...te...- és Péter két marokra fogta a vén kerülő nyakát, és irtó erővel szorongatni kezdte...te Kötél Ambrus. Kötél Erzsébet anyámasszony testvérbátyja sehova sem megyel innen többet, verje meg az isten a fajtádat...Kötél Ambru-u-us-s...K-ö-t-é-l Am-bru-s-s-s megdöglesz most, Kötél Ambrus...Kötél Ambru-s-s... A hold olyan barátságosan mosolygott lefelé az égről, mintha mi sem történt volna, a két kese is jóízűen tépdeste a finom urasági lucernát, mint azelőtt, amikor a vén Kötél Ambrus élettelen teste végigterült a kövér urasági lucernába. Bacsza Péter lehajolt nagybátyja fölé és sokáig nézte megkéült arcát. Először életében fordult vele elő, hogy hasonlatosságot keresett a vén kerülő arcában. Hasonlatosságot az ő öreg édesanyjával. Megdöbbenve tapasztalta, hogy az öreg arca is olyan kifejezéstartalan, mint az Erzsébet nénié, olyan üresen mered ennek a szemé is a világba, mint az ő élő anyjának. Hosszan bámulta a vén kerülőt és mindent olyan csodálatosan szomorúnak talált ebben a hitvány világban. A két éhes ló vígan haladt vissza a gazdag legelőre, és Péter az öreget szerette volna eltakarítani a lucernából, hogy ne rondítsa a legelőt. De sehogy sem tudta megfogni. Soha még olyan undor nem fogta el, mint ekkor. Többször nyújtotta ki reszkető kezét a hulla felé, de az undor mindannyiszor legyőzte gyenge akarátát. Egynéhányszor már elment a halottól, de valami mindig visszahúzta. Eltakarítani bármely áron is, eltakarítani ezt a hullát. Mikor aztán látta, hogy az égálja szürkülni kezd, behunyta a szemét, fogát összeszorítva megragadta az öreg csizmás lábait és szinte futva vonszolta az árok felé. Úgy dobta be az árokba, hogy arccal essék lefelé. Nem akarta látni. De az öreg így sem hagyta békén Pétert. A sárga kéz, a sáros csizma, az egész élettelen, mozdulatlan test, minden- minden bántotta. Gyorsan lucernát kezdett tépni, s vastagon az öregre szórta. Megtöltötte vele az árkot, és mikor az öregből semmi sem látszott, jó messzire ment attól a helytől, ahol az öreg feküdt. Leült az árok partjára, és szeretettel nézte a két vidáman legelő lovat. Valahogy csak ez a két éhes, dolgozó ló volt neki a világon, amit ebben a pillanatban sajnált és szeretett. Senki mást...se Balogh Zsuzsát, se az öreg idest, senkit, csak ezt a két szegény, dolgozó lovat, akik miatt a baj történt. Megnyugodott...A lovakat a lucernásban hagyta, hadd lakjanak jól még utoljára, maga, pedig visszament a hullához s leült az árok szélére és elszunnyadt. Kocsizörgés verte fel és egész világosra ébredt. A két ló egymás mellett állott tele hassal, már jó régen abbahagyták a legelést, minthogy csendesen pihentek és csak néha-néha emelte egyik vagy a másik a lábát, hogy egy-egy hajnali legyet tovahajtszon magáról. Péter felugrott, kihajtotta a lovakat a lucernából, leszedte lábukról a béklyót, a kötőféket a fejükre tette, majd végignézett a lucernarakáson, amely az öreg Kötélt fedte és szép csendesen elindult útjára. Lassan ballagott a falu felé, mint akinek nincs sietős útja. A szembejövő falubelieket nagy kalaplevétellel köszöntötte, mint aki mindenkitől búcsúzkodik. Mikor a Balogh portához ért, aház előtt a Zsuzsi állott, merthogy a tehenet csapta ki a község csordájára, és mosolyogva köszöntötte Pétert. Péter egy pillanatra megállt a lovakkal Zsuzsi előtt, akart valamit mondani, kereste, keresgélte a szavakat, de egyet se talált olyat, ami megfelelő lett volna. Szerencsére a csorda közelért s a sok tehen elfedte Zsuzsi szemei előtt a Pétert és így egy nagy „áldjon meg az isten, Zsuzsi” köszöntéssel továbbment. Otthon a ház előtt az öreg Bacsza Gáborné állt, már várta haza megkésett fiát. Péter, anélkül, hogy köszöntötte volna a vénasszonyt, mereven végignézett rajta s kegyetlenül megijedt attól, hogy az öregasszony olyan nagyon hasonlít a Kötél Ambrusra. Sokáig nézte így az anyját, míg végre az öregasszony megszólalt:

— Hol maradtál olyan soká?

— Dolgom akadt...

— Megyel-e fuvarba máma vagy mi?

— Nem megyek, ides.

— Mért nem megyel, Péter?

— Nem mehetek ides...-ezzel Péter az istállónak vitte a két lovat. Szépen odakötötte őket az üres jászolhoz, maga pedig bement a házba. Tiszta inget, gatyát vett magára. Magára szedte

az ünnepi lajbiját, a nyakába akasztotta az ünnepi szűrét és anélkül, hogy az anyjának csak egy szót is szólt volna, nekivágott a falunak. Egyenesen a csendőrlaktanyának tartott. Az udvaron a csendőrök disznai habzsolták a bőven eléjük szórt kukoricát. A tornácon a csendőrlegények álltak, pipázgatva, kikötött bajusszal nézték, hogy miképpen hízik a disznó. Pétert minden csendőr jól ismerte, mert sokat fuvarozott nekik, hol sárga földet a tapasztáshoz, hol meg homokot a disznók alá. Köszöntését hangos „adjon istennel” fogadták. Péter megállott a csendőr szakaszvezető előtt és csendes hangon kérdezte:

— Cugszfürer úr! Tessék már megmondani kérem, felkelt-e már a strázsamester úr?...

— Felkelt bizony, Péter, mi járatban volnál?

— Egy kis sorom akadt, azt szeretném elmondani a strázsamester úrnak...

— Kerülj beljebb, Péter, az őrmester úr már bent van az irodában, ott találod, csak eredj szaporán, mielőtt el nem megyen.

Péter bement a sárgárafestett bútorú csendőrirodába, ahol az őrmester úr bámult ki az ablakon nagy pipaszó mellett. Olyan negyven-ötven közötti vén zsandár volt ez az őrmester, nagy bajusza kikötve s úgy kard nélkül fogadta a bajos legényt.

— Jó reggelt adjon isten, vitéz strázsamester úrnak-köszöntötte Péter a nagyurat.

— Neked is, Péter, ha nem tréfálsz-köszöntötte vissza az őrmester Pétert.

— Dehogyis tréfálok én, strázsamester uram, dehogyis tréfálok, nincsen arra kedvem, mert nagy bajom esett.

— No, ki vele öcsém!

— Hát bizony, vitéz strázsamester uram, úgy történt a bajom, hogy a két lovam tegnap a tilosba tévedt, a nagybátyám, az öreg Kötél Ambrus meg ott kapta őket. Meg is büntetett érte a kasznár úr hat pengő forintba. Meg is fizettem...Aztán ma iccaka megint ott fogta őket Ambrus bátyám a tilosba...

— No és aztán-nógatja az akadozó legényt az őrmester.

— Hát hogy Ambrus bátyám megint be akarta hajtani a lovamat, akkor történt a baj...igen...én bizony megfojtottam az Ambrus bátyámat...Ott van az öreg, a határban fekszik...Az árokba dobtam...Betakartam lucernával...Ott fekszik az árokban...Az árokban, vitéz strázsamester uram...

A csendőrőrmester szép lassan levette a szája fölül a bajuszkötőt, a pipát kivette a szájából, a fogasról leakasztotta a kardját, ünnepélyesen felkötötte a derekára, majd kinyitotta az íróasztal fiókját, és jegyzőkönyvi formákat rakott maga elé az asztalra. Aztán csendesen az ajtóhoz ment, kinyitotta úgy félig, és kiszólt az ajtó előtt ácsorgó próbacsendőrnek:

— Márton! Hozd csak be, fiam a vasat...

* * *

Karikás Frigyes: Nana Paraszkejeva¹

Már apró gyerekkoromban sok gondot és mulatságot okozott nekem a Paraszkejeva néni. A falu szélén lakott a testvérel, a Nana Floricával, meg nálam alig idősebb fiával, a Trajánnal.

Hiszen a Florica sem volt egész közönséges asszony: erőtlen, száraz nyári napokon paparugába járt. Körülkötötte magát zöld gallyakkal a feje tetejétől a lába sarkáig, és énekelve végigjárta a falut testvérel.

Kérték a jó istent, hogy adjon esőt a szomjazó termésre és a hűvösséget óhajtó emberekre:

Papa ruga ruga
Deje dunezeu plaje...

Mi gyerekek velük együtt énekelve jártuk be a falut, miközben a parasztok egy-egy korsó vizet öntöttek a zöld gallyakba öltözött asszonyra, és egy-két krajcárt vagy egy kis gabonát vetettek a Paraszkejeva kosarába.

A faluvégi kéménytelen szalmáskunyhó feje mégis Paraszkejeva néni volt, a siratóasszony. Akárki halt meg a faluban, akár magyar, akár román, Paraszkejeva rögtön ott termett és olyan szép litániát mondott el zokogó jajgatással, hogy akarva, nem akarva mindenkinek vele kellett sírnia, jajgatnia. Otthon is ő tartotta a rendet. Ő vezette a háztartást, ő verte meg Trajánt, ha rossz volt, ő tépázta meg Floricát, ha a néha-néha eltitkolt három krajcárral betért a zsidóhoz egy féldeci gabonapálinkára. Paraszkejeva néni nem tűrte, hogy Florica pálinkázzon.

— Elég az - szokta volt mondani -, ha a házból egy ember látogatja a zsidót.

Nagyon jól emlékszem még arra a sírásra, mikor a szomszédunk, az öreg „bolond Szonya” meghalt. A bolond Szonya a mi falunk legrosszabb embere volt, istenkáromló, részeges, goromba, akinek semmi sem szent. Nagy román ünnepekkor, amikor a domnu parintye a legékesebben dicsérte az urat a templomban, Szonya a kocsma előtt hangos ordítással átkozta a papot, a jegyzőt, a bírót, de még az Istent is.

Mivel szomszédok voltunk, édesanyám is átment virrasztani és engem is magával vitt. A Paraszkejeva néni a halott fejénél öklömnyi könnyeket hullatva énekelte:

— Ó, te jó Mitru Szonya, te istenfélő drága jó ember, aki olyan szent, jámbor életet éltél a te édes jó családot javára, miért mentél el? Ó, miért hagytad itt a te világszép fiatal feleségedet, a Szófiát, meg a te édes kislányodat, a Jevát és a te tündéri unokáidat! Ó, miért hagytad itt a falut, a jó embereket, akik téged annyira szerettek és tiszteltek. Ó, Mitru, Mitru! – Erre azután olyan kétségbeesett zokogásba tört ki, hogy kőből kellett volna lennie annak a szívnek, amelyik meg nem indult volna. Rítt, zokogott ott mindenki. Mikor aztán jól kisírtuk magunkat, új strófába kezdett a Paraszkejeva néni, melyben aprólékosan ismertette az öreg bolond Szonya bokros érdemeit. Természetesen ezt is egy kórusrívás követte. Így folyt ez reggelig. Temetés után azután adtak Paraszkejevának fél véka búzát, egy kis zsírt, meg két-három hatost. Ebből élt a testvérel meg a fiával.

Úgy harmadéves inasgyerekkoromban visszakérültem a falumba. Az iparvasúti mozdonyokat javítottuk ott a mesteremmel² meg néhány Aradról jött segéddel. Mikor az első mozdony kész volt, vonalpróbára mentünk öt-hat kis vagonnal.

¹ Talán fordítási hibának tudható be az oroszos Paraszkejeva név használata a román Paraschiva helyett.

² A mester valószínűleg, idősebb Szárics János volt ki egy elmagyarosodott szlovák családból származott. ...az én családom "jöttment" volt a faluban: a tizenkilencedik század végén jöttek, és íme, a huszadik végére már tovább is álltak. (Németh [Bozsán] Sándor)

A kiszindai bakterháznál megálltunk. A mester és a segédek leszálltak a hajtószerkezetet és a csapágyakat megvizsgálni, nem tágult-e vagy nem melegedett-e át. Egy tizennyolc év körüli román fiú, az egyik fékező, megállt a masina előtt és bambán bámult fel rám. Rögtön megismertem a játszótársamat, a Trajánt. Némi büszkeséggel, úgy a mozdonyból kihajolva szóltam le hozzá:

— Szervusz, Traján!

— Szervusz – mondta ő férfiasodó hangján.

— Hát te fékes vagy?

— Nem látod?

— Dehogynem, csak nem ismertelek meg mindjárt. Megnőttél.

— Te is megnőttél, de azért én mindjárt megismertelek.

— Mondd, jó lesz most már a masina?

— Hát persze, hogy jó lesz – mondtam olyan hangon, mintha az egész munkát én végeztem volna.

— Akkor jó, legalább nem lesz annyi munka vele. Már az üres vagonokat sem tudta felhúzni.

— Ne félj tőle, most felhúzza majd akár az egész falut is. Jól megcsináltuk.

— Mikor jövünk le?

— Majd estére.

— Csak el ne késnék a komédiától – mondta, nagy aggodalommal nézve végig a mozdony körül foglalatostkodó embereken.

— A komédiába akarsz menni?

— Öhöm. Segítettem tegnap gödröt ásni a sátorhoz, aztán azt mondta a komédiás, hogy majd bemehetek a máma ingyen.

— Nem jössz velem?

— Nem engednek be.

— Dehogynem, engem jól ismer a komédiás, megmondom majd neki, hogy a testvérem vagy.

— Akkor beenged?

— Persze, hogy beenged.

— Jó, akkor este majd elmegyünk.

Közben a mesterék elkészültek és egy nagy „fékauf”-ot sípolva elindultunk. A Traján menetközben ugrott fel a legutolsó vagonra. A fék mellől boldog mosollyal integetett nekem a masinára.

— Mi az – kérdi a mester -, már összebarátkoztál ezzel a fékező gyerekkel?

— Ismerem jól már régen. Míg itthon voltam, mindig vele jártam.

— A fene a derekadat, te mindenkit ismersz, mindenki a pajtásod, te kölyök. Nemhogy a dolgod után néznél.

Nem szóltam semmit. Tudtam, hogy a mesterem nem szívesen veszi, ha mesterember létemre parasztgyerekekkel barátkozom.

A masina bevált, úgy fél hat tájban már betolattuk a fűtőházba. Nekem még le kellett egy kicsit törölgetni az olajat a gépekről. Mikor a mester a segédekkel eltűnt a falu irányában, behívtam a Trajánt, hogy segítsen. Mikor készen voltunk, csavartam egy cigarettát. A Traján sóvár szemekkel nézte az én teli pakli hetesdohányomat és félénk hangon szólt:

— Adjál nekem egy fél cigarettát.

— Neked nincs dohányod?

— Nincsen. Anyám midig elveszi tőlem a pénzt, pedig nekem már szabad volna cigarettázni. Hát neked?

— Nekem is szabad, ha a mester nem látja. Nesze, gyújts rá!

Vígan füstölve zártuk be a fűtőházat és ballagtunk befelé a faluba. Jóval hét óra előtt értünk a piacterre, ahol egy nagy kerek sátor volt. A sátor bejárata előtt sok román gyerek állott, mi is közéjük vegyültünk és bámultuk az ajtó előtt reklámot csináló komédiásokat. Egy frakkba öltözött ember, akinek lovaglóstor volt a kezében, az lehetett a főnök közöttük, mert a többiek igazgató úrnak szólították. Mikor odaértünk, az igazgató úr éppen akkor kérdezte a mellette álló lisztes arcú bohóctól:

— Hát még mi látható a mi világhírű cirkuszunkban?

— Az indiánust nyelő kard.

— Maga számár, Auguszt. Nem az indiánust nyelő kard, hanem a kardot nyelő indiánus. Hát mi látható még azonkívül?

— Huszonöt métert ugró emberbolha. Hehehe.

Erre az igazgató úr úgy képen törölte az Augusztot, hogyaz hármat bukfencezve begurult a cirkuszba, a béméskodó emberek és gyerekek nagy kacagása közben.

— A huszonöt métert ugró bolhaember látható nálunk kérem. Azonkívül birkózás, ahol maga Szája János mérkőzik a híre muszka birkózóval. Tovább a kalusert táncoló ló, bemutatva az igazgatóné által és záradékul egy némajáték: „A halálos kézfogás”. Tessék-tessék a jegyeket megváltani, amíg el nem kelnek. Első hely húsz krajcár, második hely tíz krajcár, állóhely öt krajcár. Az előadás azonnal kezdetét veszi.

Mikor az igazgató befejezte a mondókáját, oldalba böktém Trajánt, aki levett kalappal állt az igazgató elé:

— Domnu igazgató! Engedje be a testvéremet is a komédiába.

— Van pénzetek? – kérdi az igazgató szigorú hangon.

— Nincsen, de én segítetttem a gödröt ásni a sátorkaróknak.

— Elmenj innen, mert mindjárt kapsz egy pofont.

— Igazgató úr – vettem közbe -, a Traján ásta a gödröt, hát legalább őt eressze be.

— Elmenjetez innen, mert mindjárt rátok uszítom a kutyaakat. Sok haszontalan kölyke... - s ezzel már ott is hagyott bennünket, sietett be a komédiába.

Csalódottan néztünk egymásra a Trajánnal, és a béméskodó nép nevetésére szégyenkezve húzódtunk félre.

— Gyere, menjünk haza, Traján – mondom szomorúan.

— Nem megyek – felelte dacosan -, azért is megnézzük a komédiát.

— Hát hallod, hogy nem eresztenek be.

— Mégis megnézzük.

— Hogy fogjuk megnézni?

— Majd keresünk egy lyukat a ponyván, és ott fogunk bekukucskálni.

Erre körüljártuk a sátort, kerestünk egy lyukat vagy nyílást, ahol beláthatnánk, de olyan gondosan zárva volt, hogy erről szó sem lehetett. Egy helyen, ahol a sátorkarónál két ponyvavég össze volt fűzve, akadt ugyan a spárgák között egy nyílás, de ott már három legény is leskelődött.

Közben a nép tódult a cirkuszba. Mi szomorúan jártuk körül újra megy újra a sátrat, kétségbeesetten keresve legalább egy pici kis lyukacsát, ahonnan csak valami is láthatnánk. De nem volt azon egy gombostűnyi sem. Egyszerre valami trombitaféle szólalt meg. Megálltunk, hogy legalább halljunk valamit. Valami indulót játszott a trombita dobkísérettel, majd hallottuk, hogy egy ló szaladgál körül a cirkuszban. Borzasztó izgalom vett rajtunk erőt. A fülünket jól a ponyvára szorítottuk, nehogy egy szót is elveszítsünk. Egy világért sem adtuk volna, ha láthatjuk a körbe szaladgáló csodalovat. Egyszerre csak az induló elhalt, a lódobogás is megszűnt és az igazgató harsány hangját hallottuk:

— Műsorunk következő száma a kardnyelő indiánus.

Traján nagy kék szemével kétségbeesetten nézett rám. Helyzetünk leírhatatlan volt. Benn most kardot nyel valaki, hosszú nagy kardot, még hozzá egy indiánus, és mi itt kívül állunk és nem láthatjuk!

A Traján szeme egyszerre felvillant. Rongyos szűre ujjából kapkodva előkotorta a pirosnyelű bugylibicskát. Elálló lélegzettel figyeltem. Remegő kézzel egy szép szabályos négyszögletes lyukat vágott a kifeszített sárga ponyván. Mohón nyomta oda egyik szemét, a fejét annyira rászorítva, hogy egészen benyomta a ponyvát. Valami gyönyörűt láthatott, mert egész testében remegve egyre hajtogatta:

— Vaj damnye! Oh!... Oh!... Oh!

Megrántottam a kezét:

— Engedj engem is nézni, Traján!

De Traján annyira elmerült a gyönyörűségben, hogy világért sem vett volna tudomást rólam.

Miközben a kardnyelő indiánus produkcióját a legfurcsább mozdulatokkal kísérte, én észrevettem, hogy egy marcona komédiáslegény közeledik lábujjhegyen, a ponyva mellé lapulva, kezében egy nagy ásóval.

— Fuss, Traján! Komédiásu vinye! – kiállítottam kétségbeesve. Vad futásnak eredtem. Jó távol megálltam, hogy megnézzem, mi van a barátommal.

Traján, a látottaktól egészen elbűvölve, csak nehezen tudja levenni a szemét lyukról, de akkor már felemelt ásóval állt előtte a komédiás, aki a ponyván esett kár láttán egészen megvadult. A következő pillanatban az ásó élével akkorát ütött a szoborként álló Trajánra, hogy az halk sikollyal azonnal összeroskadt.

En örült lármát csaptam. Futkostam a sátor körül, és magamból kikelve ordítottam magyarul, románul segítségért. A komédiás egy ideig utánam is futott, de mikor látta, hogy nem ért utol, a cirkusz bejáratánál állva maradt. Ordítózásomra összefutottak a komédia előtt ácsorgó urasági béresek, asszonyok, gyerekek. Valamennyien odasereglettek szegény Traján köré. A cirkusból is kitódultak az emberek. A csendőrök kiváltak a nézőközönségből, és elfogták a cirkusz bejárata előtt még mindig dacosan álló komédiáslegényt. Mivel időközben sötét lett, egy karbidlámpát hoztak a cirkusz kasszájától, és ennek világánál próbálták mosogatni Traján véres fejét. A vér még mindig bugyogott belőle, de élet már nem volt benne.

Jó félórája heveredett már ott, mikor felhangzott valahonnan az utca végéről a Nana Paraszkejeva jól ismert jajgatása. Ahogy először csendült a fülünkbe, a román béresek és erdei munkások levették a kalapot és csendesen keresztet vetettek. Mikor odaért, szótlanul nyitottak utat az ordító asszonynak. De abban a pillanatban, amelyben Paraszkejeva a saját egyetlen gyermeke véres holttestét meglátta, mintha borotvával vágták volna el a jajgatását. Elhallgatott... Kialudt szürke szemének dús könnyhullása. Megállott... Tágrameredt szemmel sokáig nézte hangtalanul a fiát. Állott, állott, nézte a fiát, majd szép csendesen lekuporodott melléje.

Egyszer vagy kétszer megsimogatta a gyerek véres arcát és jó sokára megszólalt, inkább becéző, mint síró hangon:

— No kicsi csirkém nekem! Kicsi pulyája az anyádnak”

Hát ki bántott téged? ... No? ... Bántottak, Trajánkám? ... Mi?

Hogy a fiú nem felelt, tanácstalanul, kérdőleg nézett a körülállókra, azután megint a fiára. Hangtalanul, keményen megrázta, mikor, pedig az erre sem mozdult, velőtrázóan felsikoltott:

— Szvinta Marija, je o morit!

Azután egészen leült a hulla mellé és mozdulatlanul, egy könny nélkül nézte, míg az emberek el nem vitték előle.

Másnap mikor a mesterem megtudta a dolgot, kegyetlenül elnászpángolt...

... Ezután még sok esztendőn keresztül siratta a Paraszkejeva néni a magyar és a román embereket...

A déznai vár-rom sziluettje az 1910-es, borossebesi címerváltozat egyik alkotóeleme.” A történelmi események kisebb-nagyobb csetepaték Dézna, illetőleg a déznai várhoz fűződtek. Akié Dézna volt, azé volt Borossebes is.” (Banner János)

„A várnak a DNy-i falai különösen jól megmaradtak. Itt egy kb. 7 m magas bástyafalat találunk, melynek eredeti magassága közel 10-11 m, hossza kb. 26 m lehetett. A várfal vastagsága 1,15 m. Itt a déli saroktól 11,50 m távolságra egy külső torony csatlakozik. Külső méretei 5,80x7,60m, a fal vastagsága 1 m. Az ÉNy-DK irányú hegygerinc végén elhelyezkedő várat a gerinc többi részétől az ÉNy-i várfal előterében készített mesterséges árok választja el. Az árok szélessége 15 m, mélysége 2 m.”

338

Legendák Dézna¹ várának lerombolásáról.

„Van azonban Déznavár mellett egy Boros² nevű falu. Kurbán bégét jó eleve inték már bánkúti és jenői úri barátai, hogy ennek a falunak, amennyire lehet, hagyjon békét, mert azok igen vállalkozó emberek. Valaha nemes emberek voltak – és kálvinisták – és magyarok. Híres verekedők, híres kiabálók; szabadságaikat emlegetők és pörpatvar-kedvelők. Ezeket jó lesz nem bolygatni. Egy félszázad alatt ugyan rendszeresen kiforgatták a jámborokat, amiből ki lehetett forgatni; elvették a papjaikat, kénytelenek voltak gyermekeiket a szomszéd oláh faluba hordatni megkereszteltetni, s hogy egy kis imádságot halljanak oda kellett járniok; eloláhosodtak, elhagyták a magyar nyelvet, viseletet, újított vallást; a nemesség természetesen kárba esett egészen: ki lettek vetköztetve régi tulajdonaikból; hanem egy megmaradt mégis náluk, a makacs kálvinista nyak, a kemény magyar ököl s a nemes veszekedni vágyás. Ezeket pedig jó figyelembe venni okos előljáróknak. Kurbán bég annyit már tudott felőlük, hogy nagyon rossz fizetők. Ezért jobbnak is találta, a rájuk esendő harácsot a szomszéd falvakra róni, amik sokkal jámborabbul fogták fel az uralkodó viszonyokat.”

Jókai Mór: „Kurbán bég „ (részlet) 1859.

¹ Dézna ÉK-i irányban a negyedik falu Borossebestől. Kötődései: az egykori kisvasút, Sebes pataka, a Wenckheim-uradalom valamint a sebesi címer egyik alkotóeleme a déznai várrom.

² Boros-Sebes, később Borossebes ; a helyi, magyar szóhasználatban: Sebes

„A borosi férfiak sem verekedtek már régóta sem pogánnyal, sem szomszédval. A szomszéd kerülte, a pogány kímélte őket. Kurbán bég mégis megkísérté az alvó oroszán szakállát megrángatni. Jól kiszámított időben, mikor a násznép benne volt a templomban, körülfogta azt fegyvereseivel, s maga tizenkét szarácsival belovagolt a templomba. No persze, ránézve nem volt az templom. Az oltár előtt éppen végezték a felek az esküvést, midőn a lópatkók robaja megzavarta csendes ünnepélyüket. A borosi férfiak mind, kivétel nélkül öles természetű emberek, olyan izmokkal, amik a medvével versenyeznek erőben. És ez óriások gyülekezete utat nyitott Kurbán bég lovai előtt, s mikor az kardjával inte nekik, zúgva bár, de szemlesütve eltakarodának az oltár mellől: ott hagyták a vőlegényt és a menyasszonyt egyedül. A vőlegény még tartotta kezében menyasszonya kezét, de ő is elereszté azt, mihelyt a bég parancsolá, félt, hogy el találják vágni. A menyasszony könnyörögve fordult a férfiakhoz, hogy ne hagyják elraboltatni; azután a szent képekhez. Mind nem használt. A férfiak olyan némák voltak, mintha ők is csak a falra volnának festve, mint azok a képek s azok a képek oly erőtlének, mintha ők is a déznai bég alatt növekedtek volna. Elhátrált a menyasszony mellől apa, násznagy, vőfély és vőlegény, egyedül állt az oltár előtt. Úgy hítták, hogy Blanda; a férj neve volt Batru, magyar Bátorból idomítva azzá. Mikor látta a menyasszony, hogy senki sem segít rajta, mikor Kurbán bég szarácsija már lehajolt lováról, hogy karcsú derekát átölelve, magához a nyeregbe emelje, akkor a leány kétségbeestében kirántá piros csizmája mellé dugott ezüstnyelű kését s volt ereje azt szívébe döfni s volt ereje azt újra kirántani, hogy a vér szertefecskendett a bámulók szemei közé. „Mégsem leszek török rabja!” Abban a pillanatban ki volt cserélve minden ember lelke. A legelső vér látása fölébreszté az oroszánt, az óriások csoportja puszta kézzel rohanta meg a bég lovasait, s amíg azok a szűk téren az ajtóig elvergődtek, hetet lerántott lováról közülök. Azok gyorsan jutottak a paradicsomba. A bég künn levő csapatjaihoz érve, parancsolá, hogy gyűjtsák fel az engedetlen falut s minden élő lakóját hányják kardélre; hanem amint néhány perc múlva meglátta, hogy a borosi férfiak mint esnek neki a deszkakerítéseknél, a másfélöles bükkfapántokat tépve le kézbevalónak,

elhívé, hogy ilyen emberek ellenében rongy fegyver a szablya, s jónak látta kereket oldani. Az ellenség hátára pedig csodadolgok vannak írva; amint azt meglátja valaki, aki sohasem volt is még csatában, rögtön megtanulta az egész haditudományt; azért a harcban nem jó azt mutogatni. Köszönhette Kurbán bég lova négy lábának, hogy Boroson ott nem marasztották a nászlakomára. Fogcsikorgatva mérte végig az országot s számolá magában, hogy még ma, még a jövő órában vissza fog jöni Déznáról, kerek ágyúkkal s porrá löveti a lázadók cserépféskét s beveti a helyét hamuva. Azok pedig, bárha gyalog voltak, előbb a vár aljáig megüldözék s minthogy ágyúk és mordályuk nem volt, kövekkel hajigálták utána. „Megállj pizsoknép! Megállj ugató kutyahad! dörmögé Kurbán bég, – gyere csak ágyúim ügyébe, gyere csak kapuim alá, majd megtudod, hogy milyen a vas sülvé?” A pizsoknép azonban nem törődött a tátongó ágyúk torkával, hanem csak rohant utána, fustéllyal és köveket hajigáló pusztá kézzel; már ekkor azonban felszaporodott több mint ezerre. Kurbán bég, amint a vár alá érve, feltekinte a bástyákra, nagy csodálkozva látta, hogy ágyúi mellett a komparadzsik turbános fejei helyett, virágkoszorús asszonyi fejek bukkannak elő. Nem érté ezt az átváltozást. A magyarázat azonban nem váratott magára, mert, amint a várhegy gerincébe vágott hosszú útra bekanyarult lovas dandárával, egyszerre két ágyú torkából olyan pusztító vaszápor fogadta, hogy ember, ló csak úgy omlott rakásra körüle. A menyasszonyok cső hegyéig tölték szegekkel, patkókkal az ágyúkat, hogy jobban használjon s Isten csodájára egy sem repedt széjjel. – Oda vagyunk! – ordítá Kurbán bég, visszafordulva Déznavár kapujából s bár most még kevésbé értette, hányadán van, annyit megtudott, hogy ellenség van a várban s azzal vágtatott visszafelé az útkanyarulaton, melynek, amíg végére jutott, folyvást üldözék a déznavári hajadonok ágyú- és puskagolyókkal”.

Jókai Mór: „Kurbán bég” (részlet) 1859.

„Ez elbeszélés szerint a bég s a borosjenői basa egy ízben azzal dicsekedett egymásnak, ki mennyire puhítá meg már a népet, melyik milyen erőszakosságot mer alattvalóival elkövetni s midőn e közben folyton egymásra licitálva, mindegyik túl akart tenni a másikon... a bég utoljára, hogy a vitában nyertes maradjon, fogadást ajánlott a basának, mely szerint egy év múlva száz olyan menyasszony lesz együtt a déznai várban, melynek mindegyikét ő az oltár elől, a völgyéneke oldala mellől rabolta el - A basa felvette a fogadást, s a vitéz bég neki is látott e nemes feladat teljesítésének oly buzgalommal, hogy még le sem telt az esztendő s már össze volt a várban a száz menyasszony gyűjtve. Azonban most hirtelen meghal közülük egy; s a bég kimegy seregével, hogy e helyett mást raboljon s a szám teljes legyen. De a százegyediknél megjárta, mert a feldühödött nép kiverte a templomból, s fellázadva üldözőbe vette őt csapatjával együtt. Azalatt azonban ott fenn a várban is nagy fordulat történt. A meghalt menyasszony, ki csak tesztalott vala, újra életre kelve, fellázítja ara-társait; ezek az otthon hagyott csekély számú őrséget felkoncolta, a várat hatalmukba kerítik, a hazafelé menekülő bég előtt a kapukat bezárják, ki így két tűz közé jutva elpusztul. Így szabadul meg Dézna a török uralomtól.”

Czárán Gyula: „A déznai várhegy” (részlet) 1906.

„Egyszer, még a törökök idejében éppen esküvőt tartottak Borossebes református templomában. Ott volt az egész város apraja-nagyja, közöttük nagyon sok szép fiatal leány. Esküvő alatt Kurbán bég a janicsárjaival betört a templomba, hogy a menyasszonyt elrabolja. De a menyasszonyrablás nem sikerült, mert a magyar legények megakadályozták. Kiverték a janicsárokat a templomból.

Mikor a leányok megtudták, hogy napokon belül viszik őket Isztambulba, összedugták a fejüket: hogyan akadályozhatják meg ezt a szégyenletes, gyászos utat. Nagyszerű megoldást találtak ki. A legerősebb, de igen szép leány biztató magatartással közeledett a foglár parancsnokhoz. Megszerezte - valószínűleg ellopta - a löportár kulcsát. A fogoly lányok együtt szorítottak engedellyel menni, őrző kísérettel az esti imára a vár kápolnájába. Ezen az estén már előre begurították a löporos hordót a kápolna közepére. Valamennyien körülállták és fáklyával felrobbantották azt. Mindannyian meghaltak, imádkozva énekelve a mennyekbe szálltak, égi jegyesükhöz, Jézus Krisztushoz. Így született meg a sebesi öregek elbeszélése alapján ez a tragikusan is nagyon szép novella”

Részlet: F. Szabó Mihály blogjából, 2013.

Egy sziklaalakzat a déznai várromnál

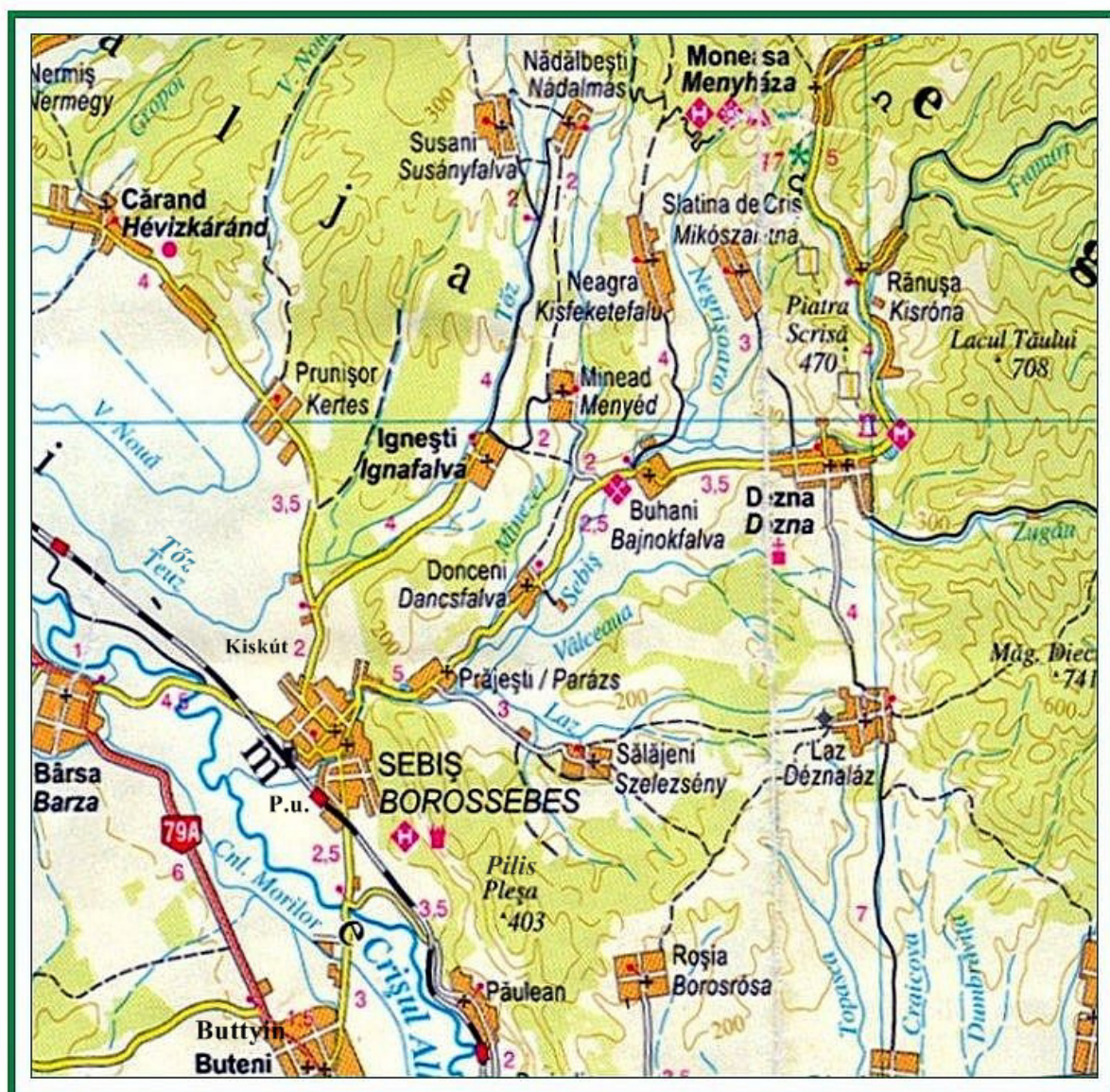

Forrás: post-card.hu

Jókai az 1850-es évek vége felé járt barátját Török Gábort Déznán meglátogatni, kinek családja e mezővárosnak és környékének birtokosa volt ekkoriban. A vár már évszázadok óta romokban áll, az itt hallott legendák és a vár romjai ihlették a török világban játszó „Kurbán bég” című novella megírására. Az író Borossebesen is járt, mivel, ha valaki Déznára utazik, e településen keresztül kellett mindenképpen haladnia.

Amint fentebb olvashattuk, több variáció is előfordul a várpusztulást illetően. Én, száz évvel később, sebesi öregektől a löporkamra felrobbantásos változatát hallottam. (a szerk.)

Borossebes környéke

A boros-sebesi nagy napok

„Az ez idei őszi hadgyakorlatok színtereiül Magyarországon az egymástól jó messzire eső Arad és Vas vármegyét választotta a hadügyi kormány. Vasban Kőszeg, Aradban, pedig Boros-Sebes lesz a főhadiszállás, vagyis Ő Felsége, a király, megszálló helye. Itt is, amott is hónapok óta folynak az előkészületek, hogy a legfőbb hadurat és fényes kíséretét a lehető legméltóbban fogadhassák s különösen, hogy Ő Felségét a hódolat és tisztelet minden ragyogásával környezhessék. Vas megyének aránylag kevesebb gondot okozott a koronás vendég ellátásának előkészítése, mert Kőszeg, noha nem nagy és nem fényes város, már építkezésénél és fekvésénél fogva is könnyebben díszbe öltöztethető ilyen kivételes alkalomra, mint Boros-Sebes, e félreeső kis mezőváros, melynek úgy építkezése, mint lakossága falusias egyszerűségű. De azért ezúttal nemcsak Arad vármegye, hanem Magyarország sem fog szégyent vallani Boros-Sebessel. A szerény helység földesura, a leggazdagabb és legmagyarabb főurak egyike, gróf Wenckheim Frigyes, szinte mesébe illő varázslatot vitetett itt véghez, hogy a szeretett királynak ne csak kielégítő szállást, hanem egészen kellemes tartózkodó helyet is teremtsen arra a három napra, melyet Boros-Sebesen és környékén szándékozik eltölteni.

Boros-Sebes Arad vármegyének az éjszakkéleti részén a Fehér-Körös völgyében, a Plesa-hegy alján fekszik, azon a ponton, a hol az erdélyi havasok rengetegei közül aláereszkedő völgy már mindinkább tágul, hogy rövid két mérfölddel alább széles nyílással egészen átolvadjon a végtelen Alföldbe. A völgyet közre fogó hegyek itt már szelid emelkedésűek s főntebb erdőségekkel, alantabb pedig szép szőlőültetvényekkel borítvák. A hegység környezetének kiességét és tágasságát nem kevésbé emeli a Sebes-patak völgye, mely éjszak-kelet felől éppen ide nyílik s vizét a városka mellett a Fehér-Körösbe önti. A mintegy 1900 főre menő lakosságnak csak a kisebb fele magyar, a nagyobb fele oláhság. A helység a Sebes-patak jobb oldalán fekszik s közel 400 házból áll, melyek közt több csinosabb építésű is van. Legkiválóbb a városka alsó végén álló uradalmi udvarház, melyet nagy és diszes angol-kert környez; átellenes ezzel a szolgabírói lak és a kaszinó épülete, míg odább, a Sebes partján

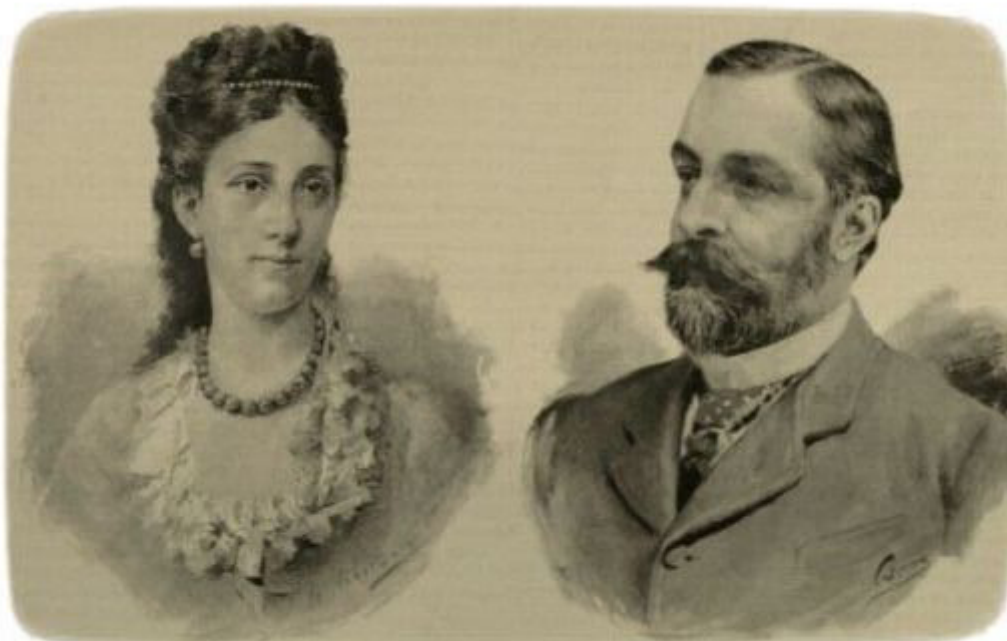
az uradalom gazdasági és vasgyári épületei vannak ; bentebb a helységben sorra következnek egymás után a református és az oláh templom, meg a r. kath. kápolna.

A városon kívül csinos és tágas pályaháza van az arad-csanádi vasútnak, melynek Boros-Sebes a végső állomása, újabban azonban ugyaninnen indul ki a 22 kilométer hosszú borossebes-menyházai helyi érdekű vasút is, melyet gr. Wenckheim Frigyes egészen saját költségén építtetett s mely csak a múlt év aug. hó 12-dikén nyílt meg s adatott át a forgalomnak. A vasúti pályaháztól a városig, ott pedig a fő utcán végig villamos lámpák szórnak éjjelenként nappali fényt már egy év óta. Ez szintén gr. Wenckheim Frigyes bőkezűségének köszönhető. A régi, virágzó bortermesztés a múlt század végén s a jelen elején aláhanyatlott, de 1828 óta telepített új ültetések folytán mind máig egyre emelkedik, sőt újra olyan tetemes, hogy megint eléggé igazolja a helység »Boros« melléknevét. A határ hegyes részeit rengeteg tölgy-, bükk- és cser-erdők borítják s nagyban hozzájárulnak a különösebben 1840 óta virágzó helyi vasipar emeléséhez, mely szintén áldásos jövedelem-forrása a lakosságnak. A helység közéletét nem kevésbé élénkíti az, hogy Boros-Sebes Aradmegye egyik járásának fő helye, melyhez 48 község tartozik. E mellett az uradalmi tisztek és vasgyári hivatalnokok szép számúvá emelik a helységbeli értelmiséget. Boros-Sebes, mint uradalom, különösebben azóta virágzott föl, mióta jelenlegi földesura, gr. Wenckheim Frigyes birtokába került. Ez a rendkívül tevékeny főúr nemcsak ősi nagy örökségeit tartja mintaszerű karban, hanem új szerzeményekkel is gyarapítja családjá birtokait, és nemcsak ura nagy uradalmainak, hanem valóságos jóltevője mindazon községeknek, a melyekre birtoklása kiterjed. Igen méltó volna őt olvasóinknak már csak ezért is bemutatnunk, de kétszeresen méltó most, midőn, mint Boros-Sebes földesura, a királyt ő fogadja itt háza vendégül, olyan ideiglenes otthont ajánlván föl Ő Felségének, mely hazánk és nemzetünknek becsületet fog szerezni.

Gróf Wenckheim Frigyes még javakorbéli férfi. 1842. okt. 20-án született Olaszországban, Milanóban, hol atyja, gr. Wenckheim Károly, mint a Radeczky-huszárok kapitánya élt nejével, gr. Radeczky Friderikával, a híres táborszernagy leányával. Közép- és felsőiskolai tanulmányait Győrött, Budapesten és Pozsonyban végezte. Két évig joggyakornok volt a kir. táblán s 1866-ban ügyvédi vizsgálatot tett. Családi állása és jogi műveltsége a politikai élet szereplői közé vitte. 1878-tól 1881-ig Gyula város országos képviselője volt, 1884 óta pedig a borosjenői kerületet képviseli, s a nemzeti párthoz tartozik. A nyilvános pályáról gyakran hazaszólítják folyton gyarapodó uradalmainak és főleg családjának érdekei, mert ő maga a fővezetője s intézője mindennek, bár igen nagy és kipróbált tiszt szeme lyzet foglalkozik a gazdaságokon, mely képes is, kész is volna őt a gazdálkodás gondjaitól megkímélni. Neki azonban nemcsak könnyítés nem kell, hanem egyre tűnődik, egyre tervezget, hogy hol és mit lehetne újra meg újra javítani s tenni a közjó előmozdítására. Wenckheim Frigyes gróf 1872-ben nősült. Unokatestvérét, Wenckheim Krisztina grófnőt vette feleségül, azt a kiváló főúri hölgyet, kit sorsa már 4 éves korában árvaságra juttatott, de egyszersmind olyan gyámok kezeire bízott, kik a roppant uradalmak örökösét, "az ország leggazdagabb árváját" — mint akkor nevezték — a leggondosabb és legszebb sikerű nevelésben részesítvén, előmozdítóivá lettek annak, hogy a már természettől kiváló tehetségekkel és páratlan nemes szívvél fölruházott leányka mindjárt, mihelyt rendelkezési jogát gyakorolhatta, oly dúsan osztogatta jótékony sága áldásait minden szép és nemes célra, hogy egészen magára vonta a közfigyelmet. Mikor pedig unokatestvére vel, kihez a rokoni köteléken kívül a legnagyobb szeretet is csatolta, házasságra lépett: életének ezt a fontos eseményét azzal tette örökre emlékezetessé, hogy lakóme gyéjét, Békést, egy százezer forintos alapítványú megyei árvaházzal ajándékozta meg, ezen kívül a magyar írók segélyegyletének 10,000, a pesti vakok intézetének, a váczsi siketnémák intézetének és a békésmegyei köz kórháznak 4-4 ezer forint alapítványt adományozott. Jótékony adományai nagy számából ezúttal még csak azt a nagy alapítványát emlí tjük föl, hogy a Békésmegye székhelyén, Gyulán

felállítandó gimnáziumra a király koronázásának 25 éves jubileuma alkalmából ötvenezer forint alapítványt tett, míg férje (1880-ban) 5000 forint ösztöndíjat alapított, melynek kamatja egy szegény, jó tanulónak adassék.

R. Hirsch Neuh és Cserna Károly rajza

Gr. Wenckheim Frigyesné

Gr. Wenckheim Frigyes

A minden tekintetben összeillő házaspár között a legszebb s legboldogabb családi élet fejlett ki, melyet a gondviselés hét gyermekkel (3 fiú, 4 leány) áldott meg, kik közül a legidősebb, József gróf, az újabban alapított családi hitbizomány örököse, ez idő szerint 17 éves. Az anyagiakban dúsgazdag család a lelki javakban is a leggazdagabbak egyikének mondható. Jóság, szeretet és boldogság tanyája az ó-kigyósi »tanya«, melyben igaz, hazafias magyar szellem uralkodik nagyokban és kicsinyekben egyiránt.

Wenckheim Frigyes gróf csak a múlt évben vásárolta meg az 50 ezer holdat tevő borossebesi uradalmat Waldstein gróf előbbi birtokostól ; így még nem volt érkezése ez új birtokot egyéb uradalmi mintájára berendezni. De e rövid idő alatt is nagyon átalakította Boros-Sebest. Az ott talált vashámort nagyszerű átalakításokkal rögtön a kor színvonalára emelte, az uradalom hivatalnoki karába és alkalmazottjai közé a Waldstein gróf ápolta cseh érzület helyett magyar szellemet vitt be; de, a mi szinte páratlan cselekedet, megajándékozta az országot a főntebb is említett 22 kilométer hosszú helyi érdekű vasúttal, melyet minden országos és községi hozzájárulás nélkül saját erszényéből építtetett s úgy személy-, mint teher-szállításra berendeztetett. Ez a vasút nemcsak a mellékén eső községek termékeinek a szállítását teszi lehetővé, hanem egyúttal összeköttetésbe hoz a világgal egy eddig eldugott kincset, a menyházai (oláhosan: monyásai) fürdőt, melyet nagy gyógyító erejű vizéért s remek, vadregényes környezete miatt eddig is Gasteinnal hasonlítottak össze a hozzá értők.

BOROSSEBES.

Piacz tér.

Ez a vasút olyan fejedelmi ajándék a közérdeknek, melyhez hasonlót alig találunk a vasútépítés terén. A boros-sebesi uradalmi épületek, melyek a maguk céljára különben is kielégítőek voltak, nem kerültek még sorra az újítgatást illetőleg mindaddig, míg a hadgyakorlatok színtereinek megállapítása révén tudomásra nem jutott, hogy Boros-Sebest Ő Felsége oda érkeztenek szerencséje fogja érni. Wenckheim Frigyes gróf, a mint erről értesült, rögtön sietett minden intézkedést megtenni, hogy a nagyon is egyszerű uradalmi udvarházat királyi szállássá varázsoltassa, a többi uradalmi épületet kellő karba helyeztesse s általában az egész községet úgy kicsinosíttassa, hogy ott a király s a kíséretében leendő főherczegek és egyéb magas rangú vendégek elég jól érezhessék magukat. S hogy elmés leleményességével pazar bőkezűséget párosított, fennen bizonyítja az, hogy a rendelkezésére állott néhány hét alatt úgyszólván az egész városkát teljesen átalakíttatta. Az avult, magas földszinti udvarházban, — melyet a nép is csak nagyítva nevez kastély-nak, — fényesen kárpitozott és parkettezett, s fejedelmileg bútorozott termek támadtak, melyekhez villamos lámpák közt vezet föl a néhány fokú, de pompás lépcső. A ház melletti angol-kert viruló parkká változott; a százados fényők és tölgyek mellett gyönyörű déli növények csoportjai pompáznak; megkapó méltósággal magaslik ki a többi fa közül egy óriás kőrisfa, melynek 20 méternyi magas törzse oly egyenes és görcs nélküli, mint egy kifaragott kőoszlop; de még ennél is nagyobb ritkaság a Vadaskert vén fája, egy állítólag hatszáz éves tölgy, melynek 12 méter a körülete és négy méter az átmérője. A többi átalakított uradalmi épületek közt legérdekesebb az a főtiszti lak, melyben Sárosy Gyula költőnk született, kinek emlékezetét, e ház falába illesztve, egy feliratos kőtábla őrzi. Az udvarházán kívül ennek a háznak a képét is bemutatja lapunk jelen száma. Ebben a házban is a király kísérete lesz elszállásolva.

Boros-Sebesen Ő Felsége és kísérete számára 60 szobát kellett berendezni, s Wenckheim Frigyes gróf a saját épületeiben annyi szobát tudott előállíttatni, hogy a helység házai közül csak a jegyző lakását, a református és róm. katolikus iskolát, meg az »Unió«-bank itteni képviselőjének a lakását volt szükség vendégszállásokká alakítani. Paradeyzer Lajos főszolgabíró házánál a miniszterek lesznek szállva.

Az egész városkában a legnagyobb tisztaságról és rendről gondoskodtak. Házak, udvarok, kertek utcák mind, mind ragyogni fognak a nagy napok alatt. Éjjel a helységbeli villamvilágításon kívül örömtüzek fognak égni a hegyeken, a király lakásával szemben álló

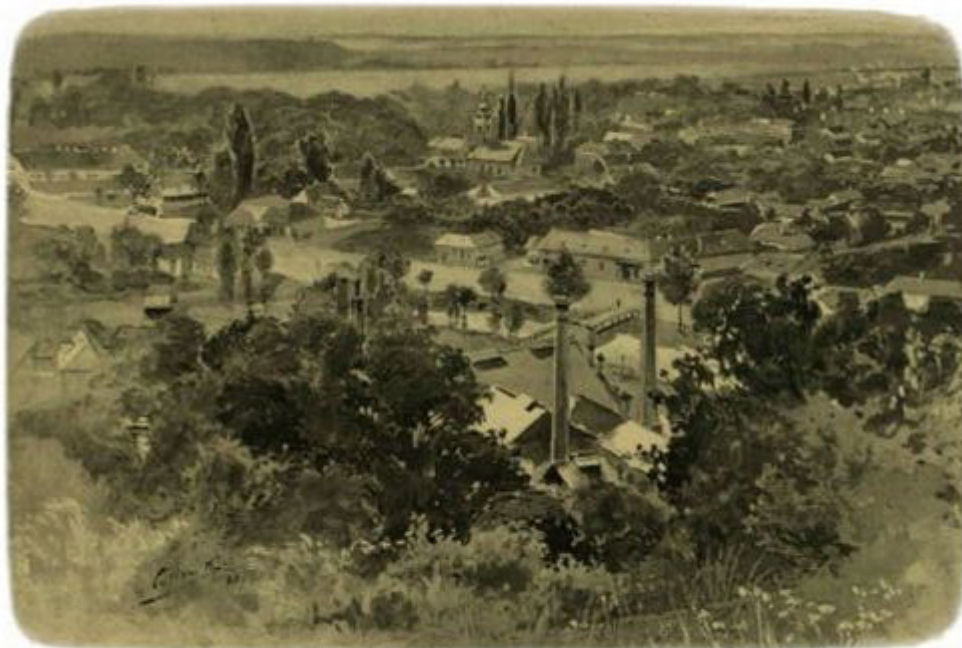
hegy tetejéről pedig egy hatalmas villamos fényszóró (reflektor) fogja beragyogni az egész vidéket.

Nagyérdekű látvány lesz a vendégekre nézve a rendkívüli gonddal újjított és berendezett vasgyár, mely évenként 300 vasúti teherkocsit megtöltő vasat készít. Nyolczvan munkás és vasöntő foglalkozik a gyárban, mely Arad, Szeged, Temesvár, Kolozsvár, sőt Budapest számára is gyárt rúd- és idomított vasat. Ezen a gyáron kívül van az uradalomnak márvány- és kőipara is. S mindez még csak kezdetnek mondható, mert az új földesúr mind napfényre fogja itt hozni a dús természetnek idáig rejtett kincseit. Nem hagyhatjuk említetlenül a városka kaszinó-épületét, melyet szintén fényesen átalakítottak, mivel annak a nagytermében lesznek az udvari ebédek. Boros-Sebestől, a völgyön fölfelé, félóránnyira van a 3000 (4/5 részben oláh, 1/5 részben magyar) lakosú Buttyin (magyarosan: Bökény) mezőváros és járásbírószékhely. Itt József főherczeg és kísérete lesz szállva. A helység lakossága nagy lelkesedéssel készül a népszerű főherczeg diszes fogadására. Említést érdemel e helységet illetőleg az, hogy itt van az országnak legnagyobb vizi-malma. Buttyintól ismét fölfelé, de csak kis félóránnyira van Alcsill, 850 oláh és magyar lakosú község, hol Albrecht főherczeg és kísérete fog lakni az Almay-féle kastélyban, melyből gyönyörű szép erdős hegyekre nyílik kilátás. Szintén csak vagy félóránnyival fölebb van a Fehér-Körös balpartján Gurahoncz 500 (oláh s magyar) lakosú község, melyet az arad-csanádi vasúttársaság vasúti talpfa-páczoló gyártelepe, faeczet-gyára és nagy tégláégetője tesz nevezetessé, s a vidék lakosságára nézve egyik legfontosabb keresetforrássá. A helység fölött meredő erdős hegyeken különféle siklók és iparvasutak apró vonatai járnak-kelnek olyan magasságokban is, melyek teljesen járhatatlanoknak látszanak. Innen már világosan kivehetők az erdélyrészi havasok. Gurahonczon is több vendég lesz szállva. Íme, ez a pár mérföldnyi völgymélyedés az, melyben a hadgyakorlatok itteni része történni fog, s melyet a királyi látogatás minden bizonynyal nagy lépésre serkent a haladás és művelődés terén nemcsak e rövid alkalomra, hanem a jövőre is.

Boros-Sebes múltja

A Dézna felől folyó Sebes-patak torkolatától kissé keletre van az arad-csanádi vasút pályaháza, egyúttal éveken át végső állomása ennek a derék vállalatnak, mely 1881. szept. 7-én nyitotta meg a Boros-Sebest a tőle 28 kilométer távolságban levő Boros-Jenővel összekötő vonalrészt. Ezt a haditekinetben is fontos két pontot már a rómaiak sem hanyagolták el. Mind a két helyen egy-egy előbástya, propugnaculum, állott. Sebes helyén alkalmasint éppen Ziridava feküdt, Daciának egyik városa, Zermizirgával (talán a mai Bulcsal) ugyanazon hosszúság fok alatt, de a szélességnek 20 perczével odább éjszakra. Ez a két fok éppen a mostani Berza, Boros-Sebes és Buttyin által alkotott háromszögben metszi egymást s úgy itt, körülbelül a Sebes-patak a Fejér-Körösbe való ömlésénél, mint védelemre különben is alkalmas ponton állt Ziridava, ha ugyan Ptolemaeus táblázatának hitelt adhatunk.

kijelölt pont minden esetre fontos. Innen nyílt az út az aranybányákhoz, más részt pedig a Bököny- és Sebes-patak mentén az aradi ércztelepekhez. Éppen e vidéken találják a legtöbb római érmet, s a környéken római bányaművelés nyomait sejtik. A Fejér-Körös völgyén fölfelé a bányákhoz rendes út vezetett. Boros-Sebes szomszédságában, Déznán, még fent a várromok közt is találtak római kapcsokat (fibulákat), ékszereket s érmekeket; a közel levő Fericze régi gör. kel. templomába római feliratos köveket falaztak be, stb. A vidék rómaiságának leghatározottabb bizonyosságai mégis az u. n. római sánczok, vagy dáciai határvonalak.

BOROSSEBES.

Látkép 1893.

Ezen limes dacicus fővonalából kelet felé Kislaka táján egy szárnyvonal ágazott ki, s egészben délkeletnek tartva, Árkosig (Járkos) ért, hol egy jókora nagyságú négyszög gyaníttatja a régi castrumot. Alapvonalai az erdőben jól láthatók.

Ignest (a régi Agnafalva) határán tovább menve Boros-Sebesnél és Buttyinnál (a régi Bökönynél) a Fejér-Körös mellett azon a tájékon enyészik el, hol talán a már említett Ziridava állott. Nyomát a Pilis-hegyen s a vele szemközt levő 196 méter magas kopár Piliskén, általában pedig a Bolhád nevű erdős hegységben még jól föl lehet ismerni. Árka nyugat felé mélyebb, Dácia felőli oldalán ellenben az esővíz által lehordott iszap már jócskán feltöltötte. A töltés alapja 8 koronája 2 méternyi; magassága 80, Pannónia felé eső lejtője 510, a dáciai 250 centiméter. Olyan méretek ezek, melyek többé-kevésbbé minden ponton egyeznek a vallumnak Palánkától Tihóig terjedő, közel 400 kilométer hosszú s Torma Károly által szabatosan megmért vonalával.

A honfoglalás történetében szintén szerepeltetik ezt a vidéket mindazok, kik rosszul értették Béla király jegyzőjének azt az adatát, hogy a magyarok a Jószás-patakon fölfelé jutottak el Mén-Marót várához, Biharba. Föltéve, hogy a honfoglalók Szeghalom és Csökmő tájától Gesztig az Ördögárka, Szalonta vidékétől pedig a limes dacicus mentén haladva, annak Kislakon, Árkoson és Boros-Sebesen át máig is látható vonala mellett (mint Szabó Károly és Kápolnay ezredes vélte) valóban eljutottak oda, hol ez a limes végződni látszik, t. i. a Jószáspatak torkolatáig, a mai Aradmegyébe: minden további találgatás megakad azon a tényen, hogy a Jószás mellett fölfelé soha sem vezetett út Biharba. Sebes vidékét tehát ki kell hagynunk a honfoglalásnak eléggé még úgy sem tisztázott történetéből. Nem ösmerjük Sebesnek a középkorban való szereplését sem. Figyelmet érdemel azonban, hogy mindjárt első feltűnésekor nagyobb helységei közé sorolják Zarándvármegyének. Ugyanis mezővárosnak írják 1552-ben I. Ferdinánd adománylevelében, és 1553-ban, midőn az esztergomi káptalan a temesvári hős, Losonczy István leányait, Fruzsínát és Annát birtokukba beiktatta. Ha egész terjedelmében ösmernők azt az adománylevelet, melylyel Zsigmond király 1387-ben Losonczy István és László bánoknak adományozta Boros-Jenő és Dézna várak uradalmait, megtalálnók benne a hozzájuk tartozó Sebes nevét. Annyi kétségtelen, hogy 1387

óta a Losonczyak óriási uradalmába volt keblezve. 1552-ben már uradalmi főhely (caput dominii), a mennyiben Bököny (Buttyin) mezőváros és Tótvidéke számos faluval együtt hozzátartozott. 1566-ban, Jenővel és Gyulával együtt, Boros-Sebes is behódolt a töröknek, s ez időtől kezdve, Khalil bégnek 1574. évi defteré szerint, a jenei szandsák-bég alatt álló déznai vár bégje húzta jövedelmeit. A magyar urak azonban ebben nem igen akartak megnyugodni. 1576-ban Pap György tizenketted magával "Sebes nevű várast megdúlta és a szegény népnek marháját" elvitette; aki fő volt a varasban, annak fejét vétette. Bármilyen nagy kegyetlenséget cselekedett — írta a temesvári basa — a szegény népen, kiről én nekem panaszkodtak.

Jenő és Dézna várai 1596-ban felszabadulván a török uralom alól, Sebes mezőváros is magyar földesurat kapott. Báthory Zsigmond fejedelem 1597-ben a hűtelen Kendy Ferencznek minden jószágát, többi közt Deszni várát Sebes mező-várossal s 47 egész faluval, valamint 3 részjózággal és 7 pusztával, a vasbányakkal és hőforrásokkal együtt gönczruszkai Kornis Gaspár tanácsúrnak ajándékozta. Az új földesurat a váradi káptalan vizsgálóbiztosai (requisitorai) még abban az esztendőben beiktatták. 1601-ben azonban szalontai Toldy Istvánt is boldogította a fejedelem egy sebesi részjózággal, azonkívül még 95 különböző birtokkal s 1602-ben ot is beiktatta a fejevári káptalan. Zsigmond fejedelem teljes bukásával Toldy elvesztette Kornis azonban egyelőre még megtartotta birtokát. 1612-ben ugyan őt is száműzte és javaitól megfosztotta Báthory Gábor; de az új földesurak sem voltak szerencsésebbek. 1612-ben Bethlen Gábor, ennek "hűtelen volta miatt" meg azon évben nagymegyeri Keresztesy Pál kapta, a ki Báthory Gábor bukásával 1614-ben hiába tiltakozott az ellen, hogy a felülkerekedett Bethlen Gábor fejedelem Deszni uradalmával együtt ezt a várost is visszaadja régi földesurának, Kornis Gáspárnak. Bethlen nem is adta vissza azonnal, hanem előbb 1614-ben 3000 magyar forintot Rhédey Pálnak vetette zálogba. Rhédeytől azonban — valószínűleg egyezés következtében — pár hónap múlva ismét Kornis Gáspáré lett a város melyet fia, Zsigmond, 1633-ban, és pedig 39 egész faluval s több kisebb birtokkal együtt, új adományul nyert I. Rákóczy Györgytől. Kornis Zsigmond öccse és örököse, Ferencz, 1649—1655-ben perelt is e miatt Keresztesy Ferenczcel, ki szintén jogot tartott Sebeshez és a többi jószághoz. De tárgytalan lett ez a pör, midőn 1658 szeptemberében Boros-Jenő és vele az egész vidék ismét török kézre került, s ott is maradt mindaddig, míg 1693-ban a keresztények vissza nem vették. Ettől kezdve mint kincstári birtok tengődött a kis város, melynek lakosai még mindig jobbadán kálvinista magyarok voltak. Első ismert prédikátoruk, Balogi Gergely 1712-ben írta alá a makai esperesség törvényeit. Ő volt még a pap, mikor 1726-ban s újabban 1732-ben III. Károly király Modena, Beggio s Mirandola hercegének, Correggio fejedelmének, Este örgrófjának, »kedves unokatestvérének«, Rinaldó-nak (Rajnáidnak) adományozta ezt a községet összesen 200 faluval és pusztával együtt, úgy, hogy Rinaldo herceg, a rácز katonai határőrség területét kivéve, ura lett majdnem az egész Zarándmegyének s Aradmegye egy részének. Mikor azonban Rinaldónak 1737-ben történt halála után III. Ferencz lépett a modenai trónra s az osztrák örökösödés ügyében mindjárt szövetkezett a spanyolokkal, Mária Terézia megfosztotta őt magyarországi javaitól. Ezeket az 1748-ban Aachenben kötött béke értelmében visszakapta ugyan, de kevés ideig intézhette azok kezelését, mert III. Ferencz fia, II. Rinaldó, utóbb más olaszországi jószágokkal cserélte el magyarországi uradalmait.

A városka, mely 1732-ben már csak 90 írt adót fizetett, igen lassan heverte ki a török hódítások idejében való pusztulását. Prédikátorai, Sikó Ferencz, Fogarasy István, Tóth István, Szilágyi János, stb. szomorúan láthatták nemzedékről-nemzedékre, mint veszt ottan tért a magyarság. 1774-ben Mária Terézia s 1783-ban II. József már nemcsak nekik, hanem a görögkeletieknek is megengedte, hogy templomaikat újraépítsék. 1784-ben rossz helyre menekült ide a lázadó oláhok elől Jancsó András kristyóri prédikátor, hogy ennek parochiáján folytassa működését, mert a g.-keletiek sebesi protópópája is a lázadókkal tartott s e miatt

elfogatta, s báró Petras alezredes az aradi börtönbe kísértette. A vád különben az volt, hogy a borossebesi helvét hitvallású magyarokat a görög nem egyesült hitre akarta téríteni, biztatván őket, hogy abban az esetben nem lesz bántódásuk a fölkelők részéről. Ugyanazon év augusztusában Aradvármegye — melybe Mária Terézia Zaránd nyugati részével együtt ezt a várost is még 1745-ben bekebelezte — Boros-Sebesen hirdette ki 21 oláh rablónak azt a kegyelmet, melyet II. József a megye közbenjárására aug. 3-án a legsajátságosabb körülmények közt adott Forray András aradi alispán elrablónak. Úgy látszik, Gersics Péter protópópa is tisztázta magát a vádak alól, s azt a 21 oláhot s aug. 19-én az újabb 19-et éppen ő eskette föl hűségre. Ebből az időből, 1786-ból való az első hivatalos adat is, hogy Sebes határában a lakosok engedélyt kértek vasérczek kutatására, de kétségkívül foglalkoztak ily kutatásokkal, rendszertelen bányászattal s a vas feldolgozásával már századok előtt is. Ez az adat tehát voltaképp csak az újabb lendületet jelenti. Különösen 1840 óta újabb irányban folytatták a vasgyártást, mely most 8—9 ezer métermázsá hengerezett vasat állít elő. Figyelmet érdemel különben egy más, de szerencsétlen végű iparvállalat is. 1806-ban ugyanis Thuróczy Taddé kamarai ispán, Egyed Gábor, Hrabovszky Béla béli tiszttartó és Lupes számtartó szódagyárat állítottak Sebesen.

A gyár igazgatója, Székely Mihály ellen azonban az ausztriai kereskedelmi törvényszék már a következő évben végrehajtást rendelt el 71,000 frt erejéig; 1808 októberében az igazgató megjelent ugyan Váradon, hogy számadást adjon sáfárkodásáról; a gyárról azonban nincs többé szó s így a kísérlet, úgy látszik, megghiúsult.

Éppen az alapítás esztendejében, 1806-ban történt, hogy Németországban levő javait gróf Königsegg-Rothenfels József elcserélte Boros-Sebes mezővárosért s a hozzá tartozó 21 faluért. 1810. július 16—18-án nagy fénynyel iktatták be az új földesurat, 1807 óta Aradmegyének is táblabíráját, ki az első napon 260 vendéget látott el asztalánál. Szeptember 5-én azonban már elhunyt a birtokszerző; utódai Königsegg János és Zsigmond lettek, kiket 1814 május 31-től június 2-áig szintén ünnepélyesen vezettek be.

Egyik főtisztjöknek, Sárosy Lajosnak a fia Sárosy Gyula, a költő, kinek szülőházát, hol 1816. febr. 12-én pillantotta meg először a napvilágot, 1890-ben emléktáblával jelölte meg az aradi Kölcsey-egyesület. Gróf Königseggék építették azt az udvarházat, mely a mostani hadgyakorlatok alkalmával a király Ő Felségének szállásául fog szolgálni s 1837-ben gr. Königsegg János emeltette a városka egyetlen kath. kápolnáját. A Königsegg-család azonban a 62,000 holdnyi boros-sebesi uradalmat 800,000 ezüst forinton már 1848-ban eladta gróf Waldstein-Wartenberg Keresztélynek, ennek fia, Ernő pedig 1891-ben gróf Wenckheim Frigyesnek. A városka, melynek félezred év (1387—1893) alatt 11 földesúri családja volt, kebelében a tizenegyediknek idejében üdvözli először Magyarország királyát. Nagyobb fényt nem látott, nagyobb ünnepet nem ült soha. Adja Isten, hogy fejlődésében ez az ünnep igaz boldogságnak új korszakát nyissa meg! “

Forrás: Márki Sándor / Vasárnapi Újság — 37. szám. 1893. 40. évfolyam

Az újságcikk írója

Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak (ACsEV)

Az 1877-es évben, Aradról elindult vasútépítés 1881-re ért *Borossebesre* majd az 1896-ban készült el Brádig. Voltak olyan tervek is, hogy Torda városa lesz a végcél, de a történelmi események következtében ez nem valósult meg. Az Arad–Körösvölgyi Vasút és az Arad–Csanádi vasút egyesülésével 1893-ban megalakult az ACsEV (Arad–Csanádi Egyesült Vasutak).

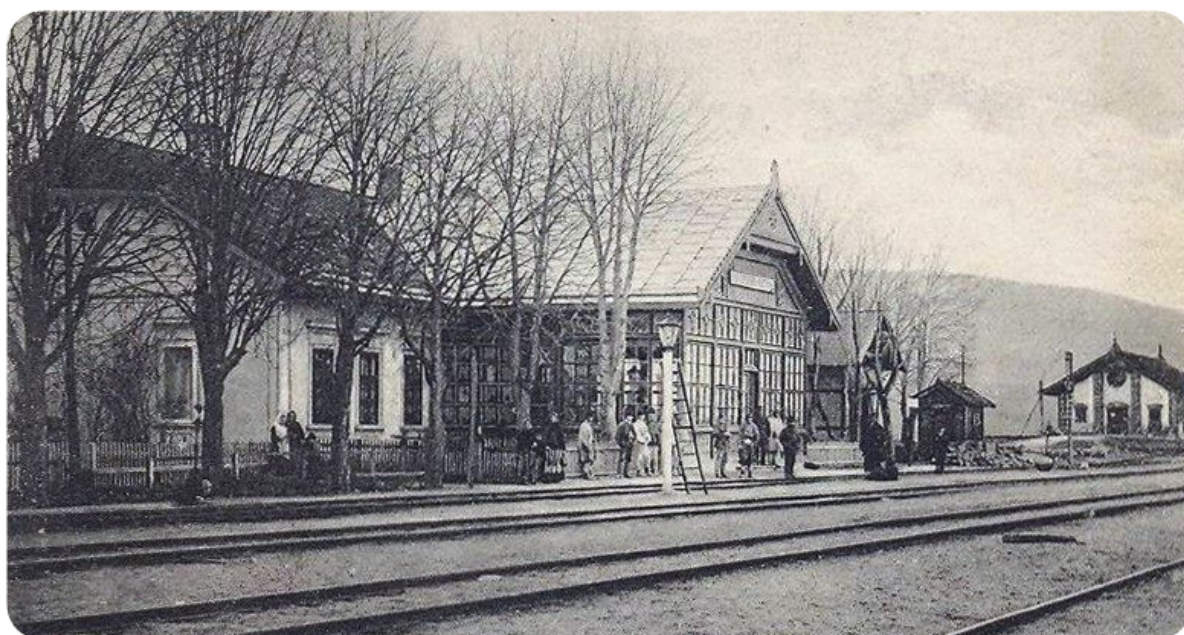

Foto: Deutsch Ármin

A borossebesi vasútállomás 1906-ban

„A felvételi épületek többsége földszintes, a jelentősebb épületek esetében a vágánytér felőli oldalon az épület két végén oromzatos végpavilont, középen faragásos díszítéssel ellátott verandákat alakítottak ki.”

forrás: Wikipédia

* * *

„A trianoni békeszerződés szétszabdalta az egységes magyar vasúthálózatot, vonalakat, tájegységeket és gazdasági egységeket vágva szét. Az ACsEV különösen nagy vesztese volt a szerződésnek, összes vonalhosszának kétharmada román részre került. Romániához került a vasút székhelye, Arad is. 1919-20-ban a megszálló román hadsereg kifosztotta az országot. 1920. március 29-én a román hadsereg kivonulásával az ACsEV összes motorkocsiját román területre vitték.”

forrás: Wikipédia

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Borossebes vasútállomása a múlt század húszas éveiben és napjainkban

Foto: www.panoramio.com/Ivan Kolovoz

A Magyar Királyi Államvasutak építkezései Erdély területén

(Az ACsEV pályája)

„Az Arad-Brád vasútvonal Borosjenőig sík területen, a hegységek lábai előtt vezetett. Borosjenőnél tért keleti irányba, a Fehér-Körös völgyébe és ettől kezdve váltakozva a folyó jobb és bal partján halad tovább. A vasút jelentős szállítási feladatot látott el. A síkvidéki területről mezőgazdasági termékeket, bort, és gyümölcsöt, a hegyvidékről fát, követ, a vasbányák és a gyárak termékeit fuvarozta. Különösen sok fűrészüzem dolgozott a vasút mentén és vette igénybe a vasúti szállítást.

A síkvidéki vonalrészén kevés földmunka volt szükséges a pálya alépítmények kialakításához. A Fehér-Körös völgyében, a hegyek között vezető szakaszon is igyekezett a tervező a pályát a lehető legnagyobb mértékben a terephez igazítani. A legkisebb ívsugarak a síkvidéki részen 300-400 m-esek, a Körös völgyben 275 m-esek voltak, az emelkedők mértéke 0,5-1 % között változott.

Arad, pályaudvar

A földmunkát 3,9-4,4- m koronaszélességgel alakították ki. A Fehér-Körös közelsége miatt a folyó áradása már az építkezéskor is sok kárt tett az alépítményben. Emiatt a vasúttársaságnak egy szakaszon árvédelmi gátat kellett építeni, több helyen az eredeti tervhez képest a pályaszintet megemelni, a töltésrészűt kövel burkolni. Az Arad-brádi vasútvonal Gurahoncz-Nagyhalmágy szakaszán 247 m hosszú alagút épült, trachit és tufarétegben, angol építési módszer szerint. Az alagutat végig kifalazták. A vasútvonalon több kisebb méretű átereszen és fahídon kívül kilenc nagyobb, 40-60 m nyílású híd épült a Fehér-Körösön részben fából, részben már eredetileg is vasszerkezettel. A borosjenői 60 m-es híd cölöpökön nyugvó, 6 db 10 m nyílású ékelt fagerenda szerkezetből állt. A vashidak két és többtámaszú vasgerenda, illetve párhuzamos vagy felgömbített övű rácsos tartók voltak, kövhídfőkön és

közpilléreken. Legszebb és a környezetbe a legjobban beilleszkedő volt köztük az Alvácza község melletti 40 m-es kéttámaszú, alsópályás parabola alakú rácsos acélszerkezet. A kisebb műtárgyakat boltozott hídként vagy fából épített nyílt átereszként alakították ki. A Tiszántúlon vezető Arad-Szőreg és Mezőhegyes-Kétegyháza-Újszentanna vonalak síkvidéki vasútvonalak voltak. Kevés földmunkával és műtárggyal épültek. A legnagyobb emelkedő 0.5 %, a legkisebb ív 300 m sugarú volt.. Nagyobb hídra Makónál, a Maroson való áthaladáshoz volt szükség. A meder felett 4 nyílású, 103,2 m hosszú, az árterek felett 18, illetve 10 nyílású, 116,2 és 66,1 m hosszú faszerkezetet építettek. A vasúttársaság első vonalainak építésénél (Szőreg-Arad-Borossebes, Mezőhegyes-Kétegyháza-Kisjenő) 1884-ig 23,6 kg-os „e” jelű vas, majd ugyanilyen tömegű acélsíneket használt. Az 1886. után üzembe helyezett vonalakon (Borossebes-Brád, Borosjenő-Csermő, Újszentanna-Kisjenő) valamivel nagyobb tömegű, 24,92 kg-os, „k” jelű síneket fektettek. A vassíneket gyors kopásuk miatt „e” jelű acélsínekre cserélték. A kitérők „e”, „k” és „i” rendszerű sínekből készültek. A vasúthálózat nagyobb forgalmú állomásai Arad, Újszentanna, Világos, Pankota, Borosjenő, *Borossebes*, Gurahoncz, Nagyhalmagy, Brád, Mezőhegyes, Apátfalva, Makó, Kiszombor, Mezőkovácsháza, Battonya, Kétegyháza, Elek és Kisjenő voltak. A vasúttársaság vonalain jelentős személy- és áruforgalom bonyolódott le. A teherforgalom nagy részét mezőgazdasági termékek, fa-, kavics-, kő- és bányatermékek alkották. Jelentős mértékben növelték a vasút forgalmát a vonalhoz csatlakozó ipari és vontatóvágányok, keskeny-nyomközű iparvasutak.

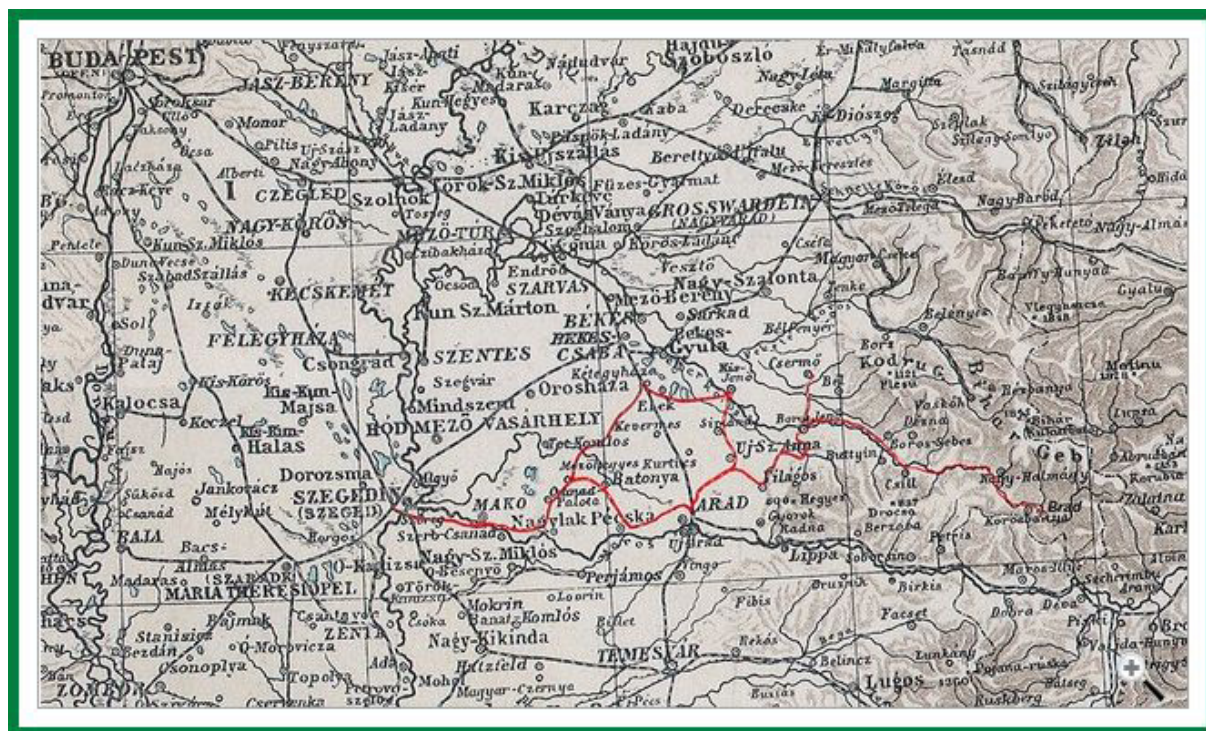

A normál-nyomtávolságú vágányok hossza meghaladta a 110 km-t, a 760 mm keskeny-nyomtávolságúaké a 73 km-t. Kiágazási helyeik: Borosjenő, *Borossebes*, Buttyin, Gurahoncz, Pusztaföldvár, Apatelke, Zimánd. Az ACsEV vonalainak történetéből külön is megemlítendő tény, hogy a legkisebb költséggel megépített hazai vasútvonalak voltak. Főleg az elsőként üzembe helyezett vonalak épültek gazdaságosan. Az Arad-borosjenői vonal építése kilométerenként 25795 Ft (51590 korona), a Borosjenő-Borossebesi 23555 Ft (47110 korona). Az Arad-Csanádi Egyesült Vasút az ország legjobban és leggazdaságosabban működő vasúttársaságai közé tartozott, csaknem minden évben jelentős osztalékot fizetett.

Utolsó vonalának építését 1896-ban fejezte be, de a további időszakra is hatalmas fejlesztési terveik voltak. Vonalait meg akarták hosszabítani kelet felé a Mezőségig, Tordáig, nyugat felé a Bánátban Nagybecskerekig, Nagyikindáig. Ezek a tervek nem valósultak meg, a Bánátban más HÉV társaságok építkeztek, később, pedig az első világháború kitorése akadályozta meg a további építési munkákat.

Az Arad-Csanádi Egyesült Vasút nevéhez fűződik a mellékvonalakon a motorkocsis üzem magyarországi bevezetése is, amit az igazgatóság 1902. tavaszán határozott el. A megvalósításhoz először a Daimler cégtől rendeltek egy benzinmechanikus motorkocsit, majd ezzel folytatott több hónapos sikertelen kísérlet után a Ganz cégtől egy, háromtengelyű „1A1” tengelyelrendezésű, *de Dion Bouton* rendszerű gőzmozgókocsit. Ez a típus annyira bevált, hogy az 1903. márciusi Arad-Makó-Mezőhegyes közötti miniszteri próbaút után a MÁV is rendelt módosított, kéttengelyű gőzmozgókocsikat a Ganztól. Az első gőzmozgókocsi tengelyterhelése 6,5 tonna, sebessége 45 km/h volt, a későbbieké 9,0 tonna, illetve 50 km/h. 1904-től kezdve az ACsEV részére az aradi Weitzer gyár szállított 9,7-10,0 tonna tengelyterhelésű, 40-60 km/h sebességű benzin-villamos üzemű motorkocsikat.

Az ACsEV vonalhálózatának térképe (piros vonal)

Forrás: Wikipédia

Az első világháború után a vasúttársaság 385 km-es hálózatából 129 km maradt magyar területen, a vasút aradi központja és a vonalainak nagyobbik része Romániának jutott. A határ a vasút vonalait Battonyán és Eleken túl metszte át. A magyar területen maradt vonalakat irányító társaság a Szeged-Csanádi Vasút nevet vette fel és központja Makó lett. A vasút önállóan működött, nagy forgalmat bonyolított le, amely Szeged, Makó, Mezőhegyes és Békéscsaba felé irányult.

A vasutat a magyar állam 1945-ben vette állami tulajdonba, és azóta a MÁV vonalhálózatának a szerves része. A Romániához csatolt területen lévő vasút a román államvasút tulajdonába került. A Brádnál csonkán végződő vonalat meghosszabbították Dévág, ahol az Arad-Gyulafehérvár vonalhoz csatlakozott.

Az Arad-Csanádi Egyesült vasutak magasépítési munkái

„Amikor az Arad-Körösvölgyi Vasút 1877-ben megnyitotta első vonalszakaszát Aradtól Pankotáig, majd Borosjenőig, az építészet már a dekoratív historizmus stílusjegyébe lépett. Elismerésre méltó, hogy egy vasút, mely állami támogatás nélkül, csak a kezdeményező részvényesek erejéből és hitelfelvételéből (rendkívül takarékosan) épült, nemsokára érvényesíteni tudta a kor építészeti igényeit. Főként az 1881-ben üzembe helyezett Borosjenő-Borossebes vonalszakaszon mutatkozik ez. Mert míg az első ütemben épített Újszentanna állomáson az emeletes- a vágány felé széles, ötablaktengelyes, oromzatos épülettömb, mely kétoldalt szárnyakkal is bővült, még puritán építészetben mutatkozik, addig a második szakaszon álló Bokszeg-Bél állomás már azt az oromzatos, faragássokkal dekorált, ácsmunkával készült verandát mutatja, amit az Arad-Csanádi HÉV magyarországi vonalszakaszairól jól ismerünk.

Az Arad-Körösvölgyi Vasútnak és az Arad-Csanádi HÉV-nek 1893-ban törvénnyel szentesített összevonása révén létrejött az Arad-Csanádi Egyesült Vasutak (ACsEV). A két vasút állomásépületeinek igen hasonló architektúrája is bizonyítja, hogy együttműködésük már az 1885. év végén létrehozott közös vezetés ideje előtt létrejött. Gurahoncz fontos ipartelep volt a Körös völgyében (nevét később Honcztőre változtatták), itt 1889-ben markáns tömegkompozíciójú, a vonal többi épületétől eltérő, kétoromzatos oldalrizalittal, emeletes felvételi épületet emeltek, a középső szakasz előtt perontetővel. Figyelemre méltó a két oromzat fafaragásos dekorálása az egyébként puritán megjelenésű épületen.

A Körös völgyében 1895-ben érte el a vasútépítés Nagyhalmágyot, ezen a szakaszon épült Halmágycsúcs földszintes épülete, ismét faverandával és faragott oromzattal. A szép természeti környezetben ez az architektúra különösen hatásos. Ugyanez jellemzi a keskeny-nyomtávolságú szárnyvonal végállomásán, Menyházafürdő felvételi épületét.

Brád, vasútállomás

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Az immár Arad Csanádi Egyesült Vasút cégnevvel eredményesen működő és továbbépülő vasút építészeti tevékenységének tetőpontja a millennium évében volt a vonal végpontján, a bányászatáról neves Brád állomáson épített, festői kompozíciójú felvételi épület. Az architektúrában a célhoz érést és a millenniumi ünnepség hangulatát fel lehet ismerni. A historizáló architektúra érdekesképpen az akkori magyar vasúti építészetben alig alkalmazott német reneszánsz formavilágot követi. Peron-veranda helyett előkert választja el az épületet a vágányzattól. A vasútnak voltak egyszerűbb megjelenésű állomásépületei is. Gyakoriak a vágánnyal párhuzamos gerincű földszintes felvételi épületek (pl. Székudvar, Alvácza). Néhány később felépített felvételi épület (Pankota, Ócsanád) a MÁV helyiérdekű vasutakra kidolgozott szabványait követi. Kisebb állomásépületek fából készültek és a gabonaszínek anyaga is fa volt.

Az ACsEV üzemi épületeit ugyancsak a célszerűség és a korszerűség jellemezte. A társaság vezetésével szorosan együttműködött Zielinski Szilárd mérnök-professzor, az első hazai műszaki doktor (1904). Nevezetesen vasbetonépítményei (Vasbetonfalas és földémszerkezeti áruraktárak stb.), amelyeket az ACsEV-nek is tervezett. Meg kell említeni az ACsEV aradi igazgatósági székházát is, amelyet a köznyelv városképfőmáló újreneszánsz architektúrája miatt jogosan palotának nevezett.

Az ACsEV kitűnő és széles gazdálkodását jelzi, hogy a századvégen bekapcsolódott a fellendülő turizmusba is. Menyházafürdőn az ACsEV-villa a historizmus stílusában fogant tipikus üdülőszálló épületet mutat, festői megjelenésével. Az Arad-Csanádi Egyesült Vasutak technikai szintje a magyar vasutak sorából kiemelkedik. A gazdaságosság követelményeinek messzemenő figyelembevétele mellett is e teljesítményekhez felzárkóznak az ACsEV építészeti alkotásai is.”

Dr. Horváth Ferenc - Dr. Kubinszky Mihály

„Az egyes vonalrészek következő átnézetes sorrendben adattak át a forgalomnak:”

Arad-Pankota.....	1877. év február	1-én
Pankota-Borosjenő.....	1877. év május	12-én
Borosjenő-Borossebes-Buttyin.....	1881. év szeptember	5-én
Arad-Mezőhegyes.....	1882. év november	15-én
Szőreghe-Kis-Zombor.....	1882. év november	26-án
Kis-Zombor-Makó.....	1883. év január	6-án
Mezőhegyes-Makó.....	1883. év május	20-án
Mezőhegyes-Kétegyháza.....	1887. év május	20-án
Kétegyháza-Kisjenő.....	1884. év január	29-én
Uj-Szent-Anna-Kisjenő.....	1887. év december	15-én
Borosjenő-Csermő.....	1889. év január	5-én
Borossebes-Gurahoncz-Jószáshely.....	1889. év december	13-án
Borossebes-Menyháza.....	1893. év augusztus	14-én
Gurahoncz-Jószáshely-Nagyhalmagy..	1895. év november	5-én
Nagyhalmagy-Brád.....	1896. év december	6-án

Forrás: Gaál Jenő - Arad közgazdasági közigazgatási közművelődési leírása

A vasútvonal Borossebestől Brádig

„Boros-Sebes mezőváros Wenckheim Frigyes gróf hasonló nevű uradalmának főhelye. Egy ideig az »Arad-Körös-völgyi vasút« végállomása volt, mielőtt t.i. a folytatást képező borossebes-gurahoncz-i vonalrész kiépített volt. A borosjenő-borossebesi útszakasz ugyanis az 1880-ik évben építés alá vétetvén, s 1881. évi szept. 5-én a forgalomnak átadtván, Boros-Sebes lett a vasút keleti végállomása, és mint ilyen azt a szerepet játszotta, melyet azelőtt Borosjenő birt. Innen a menyházai keskenyvágányú pálya ágazik ki.

A borossebesi állomás után következik Buttyin mezővárosa, mely Aradmegye ezen keleti felének legnépesebb és gazdagabb helye s a boros-sebes-buttyini állomással egy 3.5 km. hosszú, kitűnő karban levő megyei közút köti össze. A pálya fővonala, mely már Repszeg előtt délkeleti irányt vett, ezen irányát Borossebestől folytatólag mindjobban dél felé kanyarítja, később határozottan délnek fordul és csak Kakaró község előtt veszi föl ismét a keleti irányt, melyet aztán a Körös szeszélyes kanyarulataihoz simulva, Gurahonczig s azontúl is kisebb-nagyobb eltérésekkel megtart.

Ezen borossebes-gurahoncz-i útszakasz csak azután épült ki, hogy a borosjenő-borossebesi már régebben forgalomban volt; a forgalomnak 1889. decz. 13-án adatott át. Ez útszakasz kiépülése által tehát végre mégis megvalósult az »Arad-körös-völgyi vasút« eredeti tervezete, melyet Boros Béni 1874-ben megjelent művében részletesen kidolgozott. Az a 15 évi időköz, mely a terv és a végleges kivitel között elmúlt, mértékéül szolgálhat ama nehézségeknek, melyekkel egy hosszú és minden igényeknek megfelelő pálya az érdekeltek önerejéből és jövedelmezőleg kiépíthető volt, de másrészt a legékesebb szavaknál is meggyőzőbben igazolja a tényt, hogy az »Arad-csanádi vasút« társulata és annak igazgatósága nem az önös célok szűkkeblű érdekpolitikáját követte a keletkezése óta lefolyt időszakban.

A Borossebesből továbbvonuló vasút Govosdia község alatt a Körösnek egy korrekciójánál tér el a folyam megszűkült völgyéből és a berindiai nyergen át egy mély bevágás után jut abba ismét vissza.

A kocsubai kitérő után másodszor megy keresztül a Körösön és annak ismét bal partjára tér, melyet Borosjenőnél a folyó első áthidalásánál hagyott volt el. A második áthidalás után Kakarónál a Körös a pályát a hegy lábához szorítja, mely alatt csakis az országút hegybe vágott korrekciójával vált lehetővé a pályatest elhelyezésének és továbbvitelének nehézségét legyőzni. Az Almás és Alcsill nevű nagyközségek között az Almai-féle uradalom központján, van a borossebes-gurahoncz-i útszakasz egyetlen állomása; a bonczesdi kitérő után ér a gurahoncz-i állomáshoz a vonat.

Ezen állomás az aradi után legfontosabb forgalmi pontja az egész pályának. Egy öblös medenczében végződik itt a Körös-völgy hosszú tágulata, melybe a vasút a berindiai nyergen át a kakarói szorulatnál futott bele.

Az állomás Gurahoncz és Jósászhely községek között fekszik, melyek a Körösnek egy közúti hídjával állván kapcsolatban, e vidék fontos és élénk piacát képezik. E regényes fekvésű katlan a Körös jobb partjáiig nyomuló Kodru-hegység déli párkányzatának s a balparti Drócsa-hegység gerinceinek nevezetes keresztvölgyeit öleli föl, melyek a szélrózsa minden irányából beletorkollanak. Éjszak felől a zimbrói völgy iparvasútja hordja a gazdag erdők termékeit a gurahoncz-i állomás tér- s lakhelyeire; e völgy egyszersmind Dulcsele,

Brusztureszk, Zimbró, Valemare és Fényes községek útját képezi a jószáshely-gurahoncz-i csomópont. Délnyugatról a musztesdi völgy torkollik a közös centrumba, míg délkeletről a gurahoncz-bonczesdi uradalom Vale-Kea nevezetű völgyének fát és követ szállító iparvasútja fut bele. De legfontosabb a betorkolló völgyek között a délfelől nyíló zöldesi, mely hét községnek és négy uradalomnak forgalmát és termékeit vezeti két külön iparvasúton a gurahoncz-i állomáshoz. A zöldesi völgy a fővonal e részén a legfontosabb mellékágazat és az általa szállított nyers termények tekintetében forgalmának legfőbb tápere.

Gurahoncz felől indulva egymásután következnek e völgyben Honczisor, Szaturó, Zöldes, majd Madrizest. A Szaturónál délnyugatra irányuló völgygyűrűzésben fekszik Szakács község, míg a Bucsávánál délkeletre futó ágazás völgyében Solymos-Bucsáva. A felsorolt községek körül Szakács-Madrizest Munk-féle szlatinai uradalom területén fekszik, míg Bucsáva és Solymos a Deutsch Sándor birtokait képezik, ki a zöldesi iparvasútból kiágazólag hegyi pályát épített, melyen, a faanyagon kívül a mangán-bányászat termékei is leszállítatnak.

A vasútra nézve a legnagyobb jelentőséggel a honczisor-szaturó-zöldesi uradalom bir iparvasútjával, mert ezen kitűnő karban levő erdőbirtok az arad-csanádi vasúttársulat tulajdonát képezi. Nem csak fában nyújtott termékei által fontos ezen uradalom a vasútra nézve, hanem a felfedés alatt álló bánya termékei által is, melyek közül a kitűnő minőségű cement-mész már most is állandóan termeltetik és szállítatik a Gurahonczon felállított nagyszabású cementgyárba feldolgozás végett.

A gurahoncz-i állomás egész 1895-ig képezte az arad-csanádi vasút fővonalának keleti végpontját. Akkor a gurahoncz-nagyhalmágyi vonalszakasszal bővült, mely 1895. nov. 7-én Dániel Ernő m. kir. kereskedelemügyi miniszter jelenlétében nyitvatartott meg ünnepélyesen és adatott át a forgalomnak. Míg a vonal a Körös mentén Gurahonczig minden nagyobb nehézség nélkül volt kiépíthető, addig ezen állomástól a vasút már magas hegyek között fekvő szűk völgyön vezet fölfelé és — műszaki szempontból is érdekes — számos, kőalépitményre fektetett vasszerkezetű műtárgyak, nagy partbiztosítások, sziklabevágások és folyószabályozási munkálatok segítségével éri el Halmágy-Csúcs állomást, hol az államnak kőbánya- és kőüzőtelepe van. Nevezetesebb műépítmények a Gurahoncz melletti két párhuzamos tartó által képezett 52 méter nyílású ferde Köröshíd. Az Acsuva határában fekvő 19 méter mély kemény trachit sziklabevágás, a talácsi szorosban létesített nagyszabású partvédművek és a Csúcs-patak ferde hídjai. Csúcs állomást elhagyva és egy 46 m hosszú, kétnyílású ferde vashíddal a folyó bal partjára térve a vonal az előtte álló kemény trachyhegy orrát egy 246.68 méter hosszú, faragott kővel burkolt alagúttal szeli át, melynek építési költsége az előbevételekkel együtt 133,000 forintot tett.

Az alagutat elhagyva szűk völgyben egy 46 méter hosszú kétnyílású ferde vashíddal a Köröst ismételve átszeli a vasút és egy lankás hegyoldalon felemelkedve a kiszélesedő völgyben Nagyhalmágy állomásba fut.

Innen továbbra is a délkeleti irányt megtartva, Cermura, Alvácza és Birtinnél egyenként 40 méter hosszú egynyílású parabolikus vashíddal három ízben halad át a Körösön és Körösbánya érintésével eléri Brád végállomást.”

Forrás: Gaál Jenő - Arad közgazdasági közigazgatási közművelődési leírása (részlet)

Összeírás – 1807.

Ebben az 1807-ban készült összeírásban (8 oldal) mintegy 220 borossebesi lakos neve szerepel. Sajnos a kópia minőségét több tényező befolyásolta, rontotta. Az eredeti dokumentum több mint kétszáz éves, az itt látható példány már a másolatok másolata. Mostani közzététele a dokumentum megőrzése illetve tágabb körű ismertetése céljából készült. Egy nagyváradi irattárban lévő eredeti példányról, évtizedekkel ezelőtt a borossebesi Patkó Zsigmond készítette. A jobb oldalon lévő oszlopokban az eredeti nevek mai, román átírata látható, ami utólagos beírás következménye. A dokumentum olvasata nehézkes, de nagyjátva, kutatási vagy böngészési célra alkalmas. E másolat 2013-ban, Borossebesen készült. Ez a fejezet csak a könyv elektronikus változatában került lekötésre. (a szerk.)

1.

Összeírása
Borossebesi Állásban helytartása helységei házaiban talál
tassa Urak és a leíró Földesnek, és Felső Földesnek 1807. évi

Sorszám	Borossebesi Nevet	Föld						Sorszám	A mai
		Áll.	Áll.	Áll.	Áll.	Áll.	Áll.		
1.	Pigaida István							1.	Pigaida
2.	Simon István							2.	Simon
3.	Stocvill István							3.	Stocvill
4.	Patkó György István	✓		✓				4.	Patkó Gy.
5.	Benyey István	✓		✓				5.	Benyey
6.	Luluc István							6.	Luluc
7.	Imre István							7.	Imre
8.	Patkó György István	✓		✓				8.	Patkó Gy.
9.	Fárcui Mihály István	✓		✓				9.	Fárcui
10.	Tol István	✓		✓				10.	Tol
11.	Patkó István	✓		✓				11.	Patkó
12.	Andrády István							12.	Andrády
13.	Patkó István	✓		✓				13.	Patkó
14.	Pascut István							14.	Pascut
15.	Opre István	✓		✓				15.	Opre
16.	Dobai István							16.	Dobai
17.	Hennick István							17.	Hennick
18.	Dobai István	✓		✓				18.	Dobai
19.	Maravia István							19.	Maravia
20.	David István	✓		✓				20.	David
21.	Vercs István							21.	Vercs
22.	Kovács István							22.	Kovács
23.	Katona István							23.	Katona
24.	Ekolaj István	✓		✓				24.	Ekolaj
25.	Simmer István	✓		✓				25.	Simmer
26.	Horváth István	✓		✓				26.	Horváth
27.	Vercs István							27.	Vercs
28.	Patkó István	✓		✓				28.	Patkó

Oldal 28. 11. 14.

2.

Sorszám	Név	Föld		Hagyj		Lelkes	
		Föld	Hagyj	Föld	Hagyj	Föld	Hagyj
		1/2	1/4	1/2	1/4	1/2	1/4
	Általános	24	11	11			
29	Lucaci János	2/4	1				Lucaci
30	David Kunstin					1	David
31	Miklós János					1	Miklós
32	Bath János	2/4	1				Bath
33	Drágó János	2/4	1				Drágó
34	Csiki Márkos János	2/4	1				Csiki
35	Varga János	2/4	1				Varga
36	Balog János	2/4	1				Balog
37	Bath János					1	Bath
38	Chiriac Csimion					1	Chiriac
39	z György					1	
40	Mezei Mihály					1	Mezei
41						1	
42	Kriszta Ilie					1	Kriszta
43	Bath Mihály					1	Bath
44	Balog István	2/4	1				Balog
45	Bath György					1	Bath
46	Kriszta Ilie	2/4	1				Kriszta
47						1	
48						1	
49						1	
50						1	
51						1	
52						1	
53						1	
54						1	
55						1	
56						1	
57						1	
58						1	
59						1	
60						1	
61						1	
Összesen		52	22	22	11		

3.

Száma	Név	Föld	Ház	Ház	Ház	Ház	Ház	Ház	Ház
Ház									
80	Mihály	84	88	92	96	100	104	108	112
81	Georg	85	89	93	97	101	105	109	113
82	Mária	86	90	94	98	102	106	110	114
83	József	87	91	95	99	103	107	111	115
84	János	88	92	96	100	104	108	112	116
85		89	93	97	101	105	109	113	117
86		90	94	98	102	106	110	114	118
87		91	95	99	103	107	111	115	119
88		92	96	100	104	108	112	116	120
89		93	97	101	105	109	113	117	121
90		94	98	102	106	110	114	118	122
91		95	99	103	107	111	115	119	123
92		96	100	104	108	112	116	120	124
93		97	101	105	109	113	117	121	125
94		98	102	106	110	114	118	122	126
95		99	103	107	111	115	119	123	127
96		100	104	108	112	116	120	124	128
97		101	105	109	113	117	121	125	129
98		102	106	110	114	118	122	126	130
99		103	107	111	115	119	123	127	131
100		104	108	112	116	120	124	128	132
101		105	109	113	117	121	125	129	133
102		106	110	114	118	122	126	130	134
103		107	111	115	119	123	127	131	135
104		108	112	116	120	124	128	132	136
105		109	113	117	121	125	129	133	137
106		110	114	118	122	126	130	134	138
107		111	115	119	123	127	131	135	139
108		112	116	120	124	128	132	136	140
109		113	117	121	125	129	133	137	141
110		114	118	122	126	130	134	138	142
111		115	119	123	127	131	135	139	143
112		116	120	124	128	132	136	140	144
113		117	121	125	129	133	137	141	145
114		118	122	126	130	134	138	142	146
115		119	123	127	131	135	139	143	147
116		120	124	128	132	136	140	144	148
117		121	125	129	133	137	141	145	149
118		122	126	130	134	138	142	146	150
119		123	127	131	135	139	143	147	151
120		124	128	132	136	140	144	148	152
121		125	129	133	137	141	145	149	153
122		126	130	134	138	142	146	150	154
123		127	131	135	139	143	147	151	155
124		128	132	136	140	144	148	152	156
125		129	133	137	141	145	149	153	157
126		130	134	138	142	146	150	154	158
127		131	135	139	143	147	151	155	159
128		132	136	140	144	148	152	156	160
129		133	137	141	145	149	153	157	161
130		134	138	142	146	150	154	158	162
131		135	139	143	147	151	155	159	163
132		136	140	144	148	152	156	160	164
133		137	141	145	149	153	157	161	165
134		138	142	146	150	154	158	162	166
135		139	143	147	151	155	159	163	167
136		140	144	148	152	156	160	164	168
137		141	145	149	153	157	161	165	169
138		142	146	150	154	158	162	166	170
139		143	147	151	155	159	163	167	171
140		144	148	152	156	160	164	168	172
141		145	149	153	157	161	165	169	173
142		146	150	154	158	162	166	170	174
143		147	151	155	159	163	167	171	175
144		148	152	156	160	164	168	172	176
145		149	153	157	161	165	169	173	177
146		150	154	158	162	166	170	174	178
147		151	155	159	163	167	171	175	179
148		152	156	160	164	168	172	176	180
149		153	157	161	165	169	173	177	181
150		154	158	162	166	170	174	178	182
151		155	159	163	167	171	175	179	183
152		156	160	164	168	172	176	180	184
153		157	161	165	169	173	177	181	185
154		158	162	166	170	174	178	182	186
155		159	163	167	171	175	179	183	187
156		160	164	168	172	176	180	184	188
157		161	165	169	173	177	181	185	189
158		162	166	170	174	178	182	186	190
159		163	167	171	175	179	183	187	191
160		164	168	172	176	180	184	188	192
161		165	169	173	177	181	185	189	193
162		166	170	174	178	182	186	190	194
163		167	171	175	179	183	187	191	195
164		168	172	176	180	184	188	192	196
165		169	173	177	181	185	189	193	197
166		170	174	178	182	186	190	194	198
167		171	175	179	183	187	191	195	199
168		172	176	180	184	188	192	196	200
169		173	177	181	185	189	193	197	201
170		174	178	182	186	190	194	198	202
171		175	179	183	187	191	195	199	203
172		176	180	184	188	192	196	200	204
173		177	181	185	189	193	197	201	205
174		178	182	186	190	194	198	202	206
175		179	183	187	191	195	199	203	207
176		180	184	188	192	196	200	204	208
177		181	185	189	193	197	201	205	209
178		182	186	190	194	198	202	206	210
179		183	187	191	195	199	203	207	211
180		184	188	192	196	200	204	208	212
181		185	189	193	197	201	205	209	213
182		186	190	194	198	202	206	210	214
183		187	191	195	199	203	207	211	215
184		188	192	196	200	204	208	212	216
185		189	193	197	201	205	209	213	217
186		190	194	198	202	206	210	214	218
187		191	195	199	203	207	211	215	219
188		192	196	200	204	208	212	216	220
189		193	197	201	205	209	213	217	221
190		194	198	202	206	210	214	218	222
191		195	199	203	207	211	215	219	223
192		196	200	204	208	212	216	220	224
193		197	201	205	209	213	217	221	225
194		198	202	206	210	214	218	222	226
195		199	203	207	211	215	219	223	227
196		200	204	208	212	216	220	224	228
197		201	205	209	213	217	221	225	229
198		202	206	210	214	218	222	226	230
199		203	207	211	215	219	223	227	231
200		204	208	212	216	220	224	228	232
201		205	209	213	217	221	225	229	233
202		206	210	214	218	222	226	230	234
203		207	211	215	219	223	227	231	235
204		208	212	216	220	224	228	232	236
205		209	213	217	221	225	229	233	237
206		210	214	218	222	226	230	234	238
207		211	215	219	223	227	231	235	239
208		212	216	220	224	228	232	236	240
209		213	217	221	225	229	233	237	241
210		214	218	222	226	230	234	238	242
211		215	219	223	227	231	235	239	243
212		216	220	224	228	232	236	240	244
213		217	221	225	229	233	237	241	245
214		218	222	226	230	234	238	242	246
215		219	223	227	231	235	239	243	247
216		220	224	228	232	236	240	244	248
217		221	225	229	233	237	241	245	249
218		222	226	230	234	238	242	246	250
219		223	227	231	235	239	243	247	251
220		224	228	232	236	240	244	248	252
221		225	229	233	237	241	245	249	253
222		226	230	234	238	242	246	250	254
223		227	231	235	239	243	247	251	255
224		228	232	236	240	244	248	252	256
225		229	233	237	241	245	249	253	257
226		230	234	238					

No.	Név	Állás	Föld		Hely		Eset	
			Áll.	Áll.	Hely.	Hely.	Eset.	Eset.
			1910	1910	1910	1910	1910	1910
Mezőcsanak			1910	1910	1910	1910	1910	1910
98.	Lázár	Danyita					1.	Lázár
99.	Kászár	Lazadár					1.	Cosap
100.	Bucsa	Intoni	2/		1			Plisca
101.	Bak	Ikemi					1.	Baic
102.	Balazs	Iké					1.	Balaj
103.	Rósva	Todor	2/		1			Rosu
104.	Tomnora	Intoni	2/		1			Tomuta
105.	Borle	Kyika	2/		1			Borlea
106.	Dragos	Intoni					1.	Dragos
107.	Balazs	Todor					1.	Balaj
108.							1.	
109.							1.	
110.							1.	
111.	Förösán	Intoni	2/		1			Crison
112.							1.	
113.							1.	
114.							1.	
115.	Imre	Intoni					1.	Imre
116.	Benyó	Todor	2/		1			Benyó
117.	Voján	Mikula	2/		1			Voján
118.	Gerbani	Intoni	2/		1			Gerbani
119.	L.	Vezeli					1.	Baic
120.	Bak	Tamara					1.	Gerbani
121.	Gerbani	Intoni					1.	Intoni
122.	Filip	Mark	2/		1			Vesca
123.	Véza	Alexandra	2/		1			Craciun
124.	Aracsny	Mihály	2/		1			Aracsny
125.	Orvosa	Intoni					1.	Tomuta
126.	Tomnora	Flora	2/		1			Erdeli
127.	Erdélyi	Lendone	2/		1			Crison
128.	Förösán	Intoni	2/		1			Vesca
129.	Véza	Petrov	2/		1			Iké
130.	Illye	Mikula	2/		1			Balau
131.	Balazs	Intoni	2/		1			

Oldal 116. 117. 118. 119. 120. 121.

Száma	Név	Föld		Árak		Tulaj		
		1798	1800	1802	1804	1806	1808	
		1798	1800	1802	1804	1806	1808	
		Árak		1798	1800	1802	1804	
132.	Bálint János	2/	1/					Bálint
133.	Deh Mihály				1/			Deh
134.	Erskó János				1/			Erskó
135.	Mónai Mihály				1/			Mónai
136.	Országházy János	2/	1/					Országházy
137.	Káscap János	2/	1/					Káscap
138.	Bálint László				1/			Bálint
139.	Jesó József	2/	1/					Jesó
140.	Körmöcz János	2/	1/					Körmöcz
141.	Károly János	2/	1/					Károly
142.	Peja János	2/	1/					Peja
143.	Leneteg János				1/			Leneteg
144.	t							
145.	Boranci János	2/	1/					Boranci
146.	Boranci János	2/	1/					Boranci
147.	Boranci János				1/			Boranci
148.	Jenő Bécs							Jenő
149.	t							
150.	Boranci János	2/	1/					Boranci
151.	Mezei János				1/			Mezei
152.	Mezei János	2/	1/					Mezei
153.	t	2/	1/					t
154.	t	2/	1/					t
155.	t	2/	1/					t
156.	t	2/	1/					t
157.	Patkó János	2/	1/					Patkó
158.	Boranci János	2/	1/					Boranci
159.	Patkó János	2/	1/					Patkó
160.	Mezei János	2/	1/					Mezei
161.	Mezei János	2/	1/					Mezei
162.	Mezei János	2/	1/					Mezei
163.	Mezei János	2/	1/					Mezei
164.	Mezei János	2/	1/					Mezei
165.	Mezei János	2/	1/					Mezei
166.	Mezei János	2/	1/					Mezei
167.	t	2/	1/					t
Összesen		18	12					30

6.

Sokoró stani			Föld		Házak		Község	
			Művelés		Művelés		Művelés	
			Által.	Össz.	Által.	Össz.	Által.	Össz.
			1870	1870	1870	1870	1870	1870
168.	Schenk	Alcaláre	18	72	52	12		
169.	Schenk	Gróf					1	Senc
170.	Drehe	Joska	2/	1				Drehe
171.	Köfai	Vásári	2/	1				Cofan
172.	Parkó	Bötn	2/	1				Patko P.
173.	Váro	Műk	2/	1				Vauzi
174.							1	
175.	Láma	Műk	2/	1				Lulusa
176.	t	Sácl	2/	1				
177.	t	Iska	2/	1				
178.	t	Mark if.	2/	1				
179.	Filip	Műk	2/	1				Filip
180.	Pugna	Sácl	2/	1				Pugna
181.	Matyij	Todor	2/	1				Matei
182.	Grigorescu	Simion	2/	1				Grigorescu
183.	Grigorescu	Todor	2/	1				oprita
184.	Dragos	Todor	2/	1				Dragos
185.	Tomica	Simion Pap					1	Tomica
186.	Schrida	Műk					1	Sida
187.	Filip	Todor or	2/	1				Filip
188.	Balk	Toma	2/	1				Balk
189.	Vikar	Evseu	2/	7				Vicar
190.	Matyij	Flora					1	Matei
191.	Balazs	János	2/	1				Balazs
192.	Parkó	Lóga	2/	1				Patko Jga
193.	Mari	Mitru	2/	1				Mari
194.	Parkó	Todor if.	2/	1				Patko I
195.	Procsch	György	2/	1				Procsch
196.	Rojtas	Peter	2/	1				Rojtas
197.	Szabó	János or	2/	1				Szabó
198.	Hubert	Gróf	2/	1				Hubert
199.	Lengyel	János if.	2/	1				Lengyel
200.	Szabó	János or	2/	1				Szabó
201.	Patrau	János					1	Patrau
Össz.			27	119	53	44		

Tolp. Am.			Told		Harkey		William	
			Told	Harkey	William	Told		
			1870	1871	1872	1873		
		Adelonei.	29	1	99	1	58	44
200.	Benke	Torner						Euuche
201.	Nador	Lupa	1					Nados
202.	Benghe	Todor	1					Benghe
203.	Stork	Natomi	1					stirbu
204.	Ropai's	Torner	1					Rostas
205.	Vesie	Alu. by Dumetia	1					Vesa
206.	Mihailu	Todor	1					Mihailu
207.	Dronka	Alexandru	1					Dronca
208.	Barbasyj	Todor	1					Barbasyj
209.	Torson	Adela	1					Torson
210.	Hazi	Bumel	1					Hazar
211.	Buth	Bernice	1					Buth
212.								
213.	Briska	Torner	1					Plison
214.	Benghe	Dumetia	1					Benghe
215.	Budt	Dumetia	1					Budt
216.	Benghe	Worgye	1					Benghe
217.	Ruse	Torner	1					RUS
218.	Opre	Berna ang	1					Oprea
219.	Benghe	Alu	1					Benghe
220.	Torner	Mihailu	1					Torner
221.	Bajk	Inon	1					Bajk
222.	Tilip	Mihailu	1					Tilip
223.	Vojan	Nigor	1					Vojan
224.	Kurta	Dumetia	1					Kurta
225.	M. sea	Inon. H.	1					M. sea
226.	Lazar	Torner	1					Lazar
227.	Opabo	Torner	1					Opabo
228.	Kase	Todor	1					Kase
229.	Balme	Worgye	1					Balme
230.	Torner	Inon	1					Torner
231.	Opre	Torner	1					Oprea
232.	Balme	Dumetia	1					Balme
233.	Mye	Alu	1					Mye

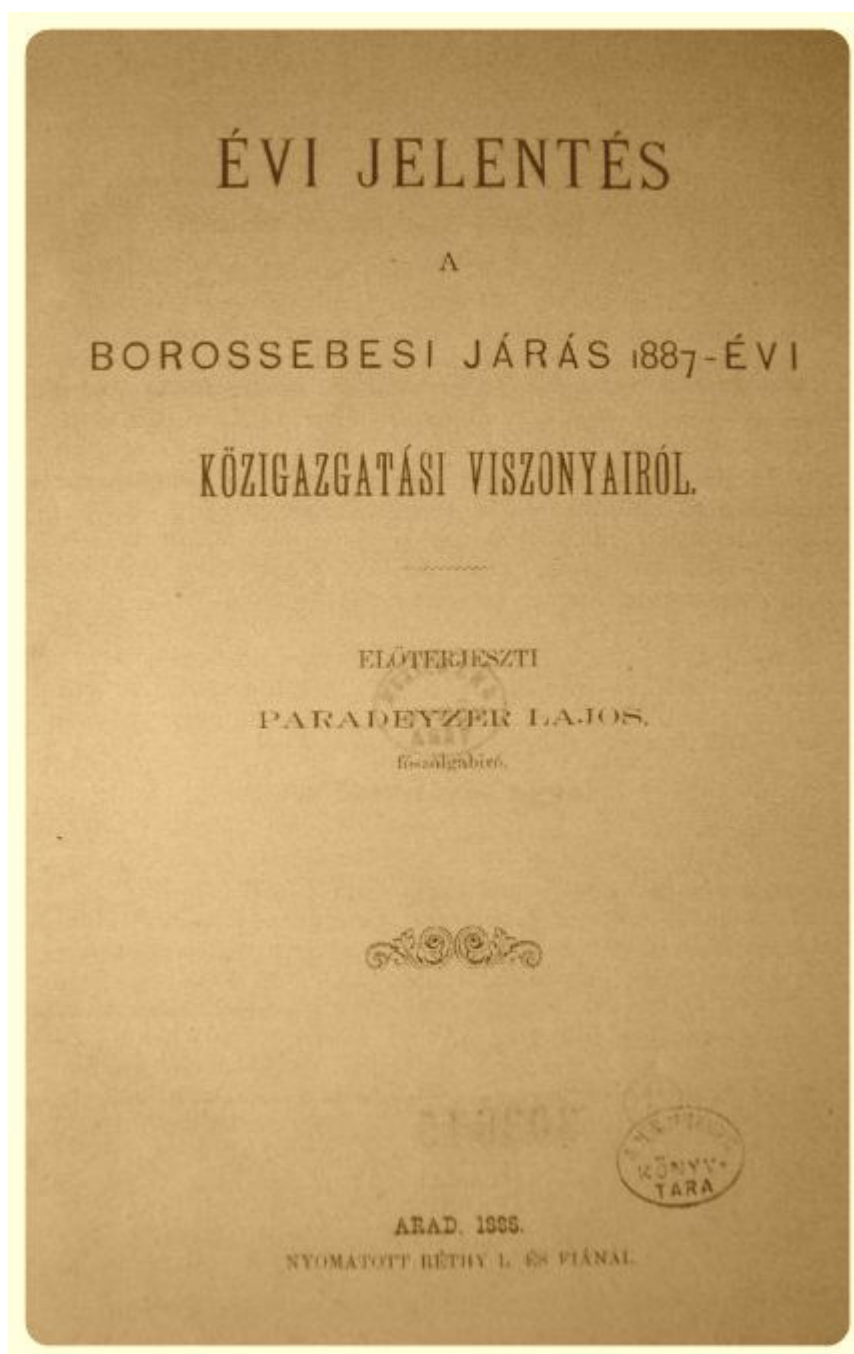
Old. 214. 126. 14. 25.

Adel. 21. 12. 1876 by 25

8.

Index	Name	Address	Sold		Hatched		Hatched		
			1st	2nd	1st	2nd	1st	2nd	
			125		126		127		
226	Chick	Upper	1/2		1				Tica
227	Upper	Wichita							Touder
228	Reptile	Wichita	1/2		1				Pepacki
229									
230	Pipe	Wichita							Pope
231									
232									
233									
234									
235									
236									
237									
238									
239									
240									
241									
242									
243									
244									
245									
246									
247									
248									
249									
250									
251									
252									
253	Yonze	Wichita	1/2		1				Yonze
254									
255	Bath	Wichita							Bath
256	Body	Wichita							Body
257	Body	Wichita	1/2		1				Body
258	Monar	Wichita	1/2		1				Monar
259	Bagi	Wichita							Bagi
260	Orissa	Wichita							Orissa
261									
262	Wacey	Wichita							Wacey
263									
264	Body	Wichita	1/2		1				Body
265									
266	Drages	Wichita							Drages
267	Kakoma	Wichita							Kakoma
268									
269	Wichita	Wichita							Wichita
270									
Total			22		102		14	64	

Évi jelentés a borossebesi járás 1887. évi közigazgatási viszonyairól

A következő fejezet anyaga szó szerint megegyezik az Országos Széchenyi Könyvtár-ban őrzött, eredeti [303.645/raktár] példány tartalmával. A „cz”-t tartalmazó szavakat, valamint ahol a magánhangzókra nem a megfelelő ékezeteket volt alkalmazva, javítottam a mai írásmód szerint (ú, ű, í). A mai Buteni, egykori nagyközség, magyarok által használt neve: Buttyin, időnként egy, néha két „ty”-s az írásmód, maradtam a dupla betűs változatnál. Az idegen (többnyire latin és francia eredetű) szavakat a lábjegyzetekben, a mai írásmóddal és jelentésével egészítettem ki. Az eredeti szöveg 18. oldalán lévő táblázat [adó-ügy] átírását mellőztem, mivel számunkra érdektelen adatok tömkelegét tartalmazta

Tekintetes törvényhatósági bizottság!

Habár a vezetésemre bízott járás közigazgatási viszonyairól a megye alispánjához évnegyedenként beterjesztett és a tek. Törvényhatósági bizottsággal is közölt jelentéseim nyújtanak is némi tájékoztatást, mindazonáltal, tekintve, hogy az évnegyedes jelentésekben közölt adatok elszórva vannak, s így egy teljes évre vonatkozólag azokból kellő áttekintés alig szerezhető, s tekintve továbbá, hogy e jelentések csupán a száraz adatok felsorolására szorítkoznak: indítatva érzem magamat az elmúlt 1887. évről járásom közigazgatási viszonyait oly jelentésben ismertetni, amely adatok felsorolása mellett az igazgatási ágak mindegyikére kiterjeszkedjék, és a mely az igazgatási hatóságok hatáskörébe utalt törvények és rendeletek mikénti végrehajtásával is foglalkozzék.

E jelentésemet tehát a helyzet megvilágítására és a tett intézkedések felemlítésére kiterjeszve, a következőkben van szerencsém bemutatni.

A) Személyes ügyek

I.

A főszolgabírói hivatal kebelében a tiszti személyzet az elmúlt év folyamán változást szenvedett az által, hogy Csukay Gyula közigazgatási gyakornok szolgabíróvá választatott meg, kit is főispán úr ő Méltósága ezen minőségben a nagyhalmágyi járásba osztott be. Az ekként üresedésbe jött közigazgatási gyakornok állásra pályázó mindeddig nem jelentkezvén, az ma is üresedésbe van, e helyett azonban a gyakornoki illetmények terhére ideiglenes jelleggel Ruzs Vilmos személyében egy díjnok alkalmaztatott.

II.

A községi előjárókat érdeklőleg a következő nevezetesebb mozzanatokat említem u.m.:

a) Popesku Izidor állásától felfüggeszve volt buttyini jegyző fegyelmi ügyében a megye alispánjának az elmozdítást kimondó határozata a közigazgatási bizottság fegyelmi választmánya által megváltoztatván, e határozat fokozatos fellebbezés folytán a m.kir. belügyminisztérium által is helyben hagyatott, minek folytán a nevezett jegyző állásába visszahelyeztetett.

A felfüggesztés tartamára általam buttyini jegyzővé helyettesített Borsos Lajos gurahonczy körjegyző ezen előbbi állását ismét elfoglalta.

b) Muntye Joun szuszányi bíró hivatalos kötelességének elhanyagolása miatt általam fegyelmi eljárás alá vontatnám, ez alkalommal állásáról lemondott, s ekként megüresedett állásra Jozs Béni lön megválasztva.

c) Toma Jakab szuszányi bíró elhalálozván, helyébe Czika Salamon választatott meg.

d) Prezest községben bírónak választott Lázár Ivántie-nak választása az ez ellen közbevetett fellebbezés folytán megsemmisítetvén: az újabban eltartott választás alkalmával a közbizalom ifj. Márk Juon-t emelte a bírói tisztségre.

e) Dobrej Juon revetisi bíró az általam ellene elrendelt fegyelmi eljárás folytán állásáról lemondván: helyét a bírói széken Borlea Flórián foglalta el.

A múlt év folyamán az előjárók ellen kisebb fokú hanyagság és mulasztásért az 1886. XXII. t. c. 105.§-a alapján 16 esetben alkalmaztam rendbüntetést.

Végre felemlítendőnek találom még, hogy a községi előjárók megbízatási ideje 1886. év végével lejárván, az előjáróságoknak időszaki választás alá eső tagjai a múlt év folyamán minden községben választás alá kerültek.

III.

A borossebesi járás területén lakó törvényhatósági tagok között 1887-ben változás nem állott be.

B) Közigazgatási ágak.

I.

Közegészségügy.

Az igazgatás terén felmerülő teendők között a mily fontos helyet foglal el a közegészségügyi administratio* viszonyaink mellett, ép oly sok és alig legyőzhető akadályokba ütközik annak érdekében foganasítandó intézkedések végrehajtása Eltekintve a szegénységtől, megy hygienia** követelményeivel igen-igen sok esetben jön összeütközésbe, szemben állunk itt még tudatlansággal, közönyösséggel, előítélettel, babonával, szóval, oly tényezőkkel, melynek ellenségei a tudománynak s melyek gyakran megghiúsítják a legjobb törekvéseket.

Nemzedékről nemzedékre szállott hagyományos conservatismus*** jellemzi e téren is a műveltségi fogalom niveau-ján**** alól álló népeket, kik nagyobb reményt fűznek a javas asszony „ráolvasása”-hoz vagy a pópa „slusbá”-jához*****, mint az orvosi tudomány terén nyilvánuló s korszakot alkotó vívmányokhoz!

Áttérve a közegészségnek múlt évben nyilvánult állapotára, azt a következőkben ismertetem:

Noha az alább közlendő számadatokból kitetszőleg a születési esetek felülmúlják a halálozások számát, mindazonáltal az elmúlt év közegészségi tekintetben nem mondható kedvezőnek. Fellépett ugyanis járványszerűleg a hólyagos himlő és kanyaró, mely nagy arányban szedte áldozatait. A kórallást különben községenként elkülönítve a következő táblázat tünteti elő:

Község	hólyagos himlőben			halálozási %	Község	kanyaróban			halálozási %
	megbe- tegedett	gyógyult	meghalt			megbe- tegedett	gyógyult	meghalt	
Szlatina	1	1	-	-	Borossebes	159	124	35	27
Dézna	1	1	-	-	Zimbró	10	9	1	10
Nyágra	20	18	2	10	Valemáre	1	1	-	-
Ravna	50	38	12	23	Kertes-Toplicza	40	37	6	6
Monyásza	50	38	12	23	Jószáshely	46	36	20	43
Laáz	52	39	13	26	Dulcele	11	7	4	36
Bohány	50	36	16	30	Jószás	60	40	20	33
Borossebes	38	32	6	10	Almás	28	27	1	3
Szelezsán	54	37	15	26	Zöldes	48	41	7	14
Ignest	31	22	9	29	Prezest	15	12	3	20
Diécs	20	19	1	5	Restyirata telep	38	32	6	18
Minyád	31	23	8	25	Honczisor	23	21	2	8
Összesen	398	304	94		Szaturó	19	18	1	5
					Holdmészes	35	31	4	11
					Összesen	538	423	110	

- * adminisztráció=hivatali ténykedés
- ** higiénia=egészségüggyel kapcsolatos
- *** konzervatívizmus=a régi állapotokhoz való ragaszkodás
- **** nívó=minőségi v. szellemi színvonal
- ***** služba szláv eredetű szó, minden fajta szolgálatot, ortodox misét is jelent, jelentése papi szolgálat, román írásmódban: slujba [Szabó M. Attila]

E kórok tovább terjedésének megakadályozását célzó intézkedések esetről esetre meg lettek téve, s nevezetesen a kellő desinticiálás* és a betegeknek az egészségesektől a lehetőség korlátain belül történt elkülönítésén és a kötelező gyógykezeltetés elrendelésén, valamint az iskolákban a tanítások beszüntetésén kívül, a szokásos beteglátogatások és halotti torok megakadályoztattak. Ezenkívül kötelességévé tétetett az illető előljáróknak, hogy a felmerülő újabb betegedési eseteket folyton fürkésszék, és az orvosnak jelentsék be. A betegeknek az egészségesektől való elkülönítésén irányult törekvés az itteni lakviszonyok között legtöbb akadályba ütköztén, ezen a járványok tovább terjedésének megakadályozására szolgáló eminens** cél elérésére a hólyagos himlő körkerület gócpontján Dézna községben egy ideiglenes jellegű járványkórház lőn berendezve, melybe a betegek csak kényszereszközök alkalmazásával voltak ugyan beszállíthatók, de az elért siker megokolja az esetleg jövőben is felmerülő járványok esetén alkalmazandó ily rendkívüli intézkedést. Járványosan lépett fel Madzirest községben a vérhas, melyben 20 egyén betegedvén meg, 15 gyógyult, 5 pedig meghalt.

Ezen kívül a szórványos jelleggel felmerült kórállapot a következő alakban volt feltűnő. u.m.:

hőrg hurut	135 esetben
tüdőlob	148
gömöőkór	58
bélhurut	105
gyomorhurut	50
vérhas	66
toroklob	73
téboly	6
csúz	73
váltóláz	66
hagymáz	21
bujasenyv	107

A járás egészségügyi szolgálatában a járási orvoson kívül három körorvos áll. E közegek által gyógykezeltetett a múlt évben 2833 egyén. Ugyancsak általuk sikerrel beoltatott 1494 egyén. Ismét oltás végeztetett 469 esetben. Az 1887. évi XXII. t.c.z. végrehajtása iránt a kellő intézkedések foganatosítva lettek, s az iskolákban a védhimlőoltási jegyzőkönyvek megnyittattak. Dajkaságba 2 gyermek volt, kiknek tartását és ápolását szintén az orvosok ellenőrizték.

Felügyeletük tárgyát képezte továbbá a kéjnök nyilvántartása és vizsgálása, mely utóbbit 98 esetben teljesítették.

A hullaházak a járás minden községében fel vannak állítva rendeltetésüknek, megfelelő használatuknak azonban útjában áll a vallási sötét előítélet.

* dezinficiál=fertőtlenít

** elsőrendű, nagyon fontos

Foganasztattak továbbá a kolerajárvány veszélyének elhárítása végett az e részben legutóbb 46,112/887. sz. a. kiadott belügyminiszteri rendeletben körülírt óvintézkedéseknek.

Jégveremmel minden körjegyzőség székhelye el van látva. A főszolgabírói hivatal, mint első fokú egészségügyi hatóság által az év folyamán 15 esetben lett a szülő megbüntetve 7 éven alól meghalt gyermekének orvosi segélyben nem lett részesítése miatt.

Egészségre ártalmas tápszer 11, egészségre ártalmas ital, pedig 3 esetben lett elkobozva, és e miatt a kihágást elkövetők megbüntetve. Orvosrendőri vizsgálat 54, hulla szemle 18, boncolás 9 esetben teljesített. Mészárszékek, vágóhidak korcsmák és piacok a járási orvos közreműködése mellett többször lettek megvizsgálva, és a tapasztalt hiányok elhárítva. Hasonlólag a járási orvos közreműködésével 18 népiskola lőn közegészségügyi szempontból vizsgálat alá véve; s a szükségesnek mutatkozott intézkedések a lehetőségig megtéve.

Ezekon kívül a hatáskörömhöz tartozó közegészségi szolgálat teljesítése körül a járási orvosnak tevékenységét 22 esetben vettem igénybe. A megoldandó feladat az elrendelt orvosrendőri intézkedések mikénti foganatosításának ellenőrzésére, gyógyszerházak és boltok vizsgálatára terjedt ki.

A beérkezett halottkémi jelentések szerint 1887. év folyamán elhalálozott a járás területén 1217 egyén. Ehhez viszonyítva az 1345 születési esetet, mutatkozik szaporodásként 128 egyén. Az összes halálozási arány 0,043 %.

Az elhaltak közül:

00 — 01	évig volt	350 egyén
01 — 05		299
05 — 10		90
10 — 20		47
20 — 30		67
30 — 40		67
40 — 50		89
50 — 60		95
60 éven felül		107

Ezen adatok tanúsítása szerint a halálozási aránynak elrémitő magas százalékát a gyermek-halandóság képezi. E kedvezőtlen viszonyoknak egyik fő oka kétségkívül a képesített szülésznők hiányában is keresendő.

A lakosság mostoha anyagi körülményeinél fogva gondolni sem lehet arra, hogy minden községben szerveztessék szülésznői állás, s habár a községek az egészségügyi törvény követelménye szerint, körszülésznői tartás tekintetében szövetkezve is vannak, de az életből merített tapasztalat azt bizonyítja, hogy e szervezet nem felel meg a szükségletnek, mert eltekintve azon nehézségektől, mely a távol lakó szülésznő elhozatala körül felmerül, megtörténhetik az is, hogy a szülésznői segédkezés egy és ugyanaz időben több s egymással ellentétes irányban fekvő községekben szükségeltetik. De igazolja a tapasztalat azt is, hogy a nem maguk közül kikerült szülésznők nem tudnak bizalmat kelteni, s a kiknek erre szükségük van, inkább folyamodnak a kontár bábákhoz, minthogy amazok segédkezését vennék igénybe.

Hozzájárul még, hogy a járásban ez idő szerint okleveles pályázók hiányában 3 szülésznői állás van üresedésben. Ily körülmények között számot vetvén a helyzettel és azon következményekkel, melyek ebből folyólag egy egész nemzedékre kihatással lehetnek, intézkedem, hogy az oly községekben, hol okleveles szülésznő nem lakik, egy-egy nőszemély az 1876. évi XIV. t. c. 32. §-a értelmében ilyenné kiképeztessék. Ezen cél elérése végett a

járási orvos vezetése és Popa Paulina, Buttyin községi okleveles szülésznő közreműködése mellett szerveztem egy bábaképző tanfolyamot, melynek 23 hallgatója volt. E tanfolyam a szülészeti és a gyermekápolási elemein kívül kiterjedt a járványok esetén alkalmazandó óvintézkedések ismertetésére is.

A tanfolyam befejeztével a hallgatók rendszeres vizsgát tettek, mely alkalommal 21 nyilvánított képesítettnek: kik ez alapon felhatamazzattak, hogy mindazon esetben gyakorolhatnak szülésznői segédkezt, midőn az okleveles szülésznő megjelenésében akadályozva van, vagy pedig midőn a körülmények rögtöni segélyt feltételeznek. Szoros kötelességévé tétetett azonban e nőknek, hogy azon esetekben, midőn a jelenségekből ítélve nem normális esettel állnak szembe, vagy pedig egyéb oly körülmény merül fel, melynek érdekében szükséges intézkedés korlátozott képességüket meghaladja: azonnal jelentsék ezt a községi bírónak, kiknek viszont kötelességül lett téve, hogy ilyen értesülések vételekor haladéktalanul küldjenek az okleveles szülésznő, esetleg a körorvos után.

II.

Szegény ügy

Az 1886. XXII. Törvénynek a szegényügyre vonatkozó azon rendelkezése, mely szerint megengedi, hogy a szegények eltartása céljából több község egyesüljön, sőt a törvényhatóságnak megadja a jogot is, hogy a területén lévő községeket egy egységes szegény alap létesítésére kötelezze, kétségkívül egy lépést képez a személyügyi adminisztráció fejlesztésére, de ezen igazgatási ág ma még oly annyira szabályozatlan, és rendezetlen, hogy némely községben a személyügyi állása valóban szánandó képet tár elénk.

Következménye e siralmas, hogy piacokat, vásárokat ellepi a közsegélyre szorultak légiója, kik a legfurfangosabb találékonysággal igyekeznek szánalmat és részvétet kelteni, hogy a könyörület adományaiból tengethessék nyomorteljes életüket.

Sorakozik ehhez a teljesen árvaságra jutottak gyámoltalan helyzete, kik közül sok elpusztul s kik megmaradnak, nyűgei lesznek a társadalomnak, rettegetői a közbiztonságnak.

Ezen állapot úgy emberbaráti, mint rendészeti szempontból tűrhetetlen! Ennek megszüntetése és általában a philantropiai* ügynek rendezése mintegy elodázhatatlan kötelességgé teszi az e téren való tevékenységet. E kötelesség érzetének hatása alatt már három éve fáradozom azon, hogy járásomban illetőséggel bíró közsegélyre szorultak és a teljesen árvák eltartása társadalmi egyesülés útján biztosítsák. És hála azon tényezőknek, melyek engemet eme törekvésem kivitelében támogattak, csak rövid idő válasz el attól, hogy a terv való legyen.

Első sorban is köszönetet mondok gróf Waldstein Ernő belső titkos tanácsos úr ő nagyméltóságának, ki egy létesítendő menedékház céljaira borossebesi uradalmához tartozó, három szoba, konyha és mellékhelyiségekből álló épületet volt kegyes használatra átengedni.

Köszönettel tartozom továbbá Jahn Vilmos uradalmi igazgató úrnak, ki a nemes gróf elhatározását befolyásolta s ki a cél megvalósítása körül dicséretes tevékenységet fejtett ki.

Ily előzmények után még csak a menedékházban elhelyezendőknél eltartása képezte a gondoskodás tárgyát, mely társadalmi tömörülés útján szintén biztosítva lett. Ugyanis a menház fenntartása érdekében alakuló volt egyesület múlt karácsony másod napján, a szeretet e kiváló ünnepén megtartotta szervezkedő közgyűlését s ez alkalommal „borossebesi járási jótékonyági egyesület” címen tényleg meg is alakult s az elfogadott alapszabály-tervezet a

* filantrópia=jótékonykodó emberszeretet

jóváhagyás kinyerése végett a belügyi kormányhoz felterjesztetett. A tagok száma meghaladja a 400-at, éltet azonban a remény, hogy a járásnak 34 ezer lakosa közül lesz legalább ezer, ki sorakozni fog az egylet zászlója alá. S hogy ezt bárki is anyagi megterhelés nélkül tehesse, az új évi tagsági díj 50 kr. Mérsékelt összegben lőn megállapítva, mely az adóval együttesen fog beszédetni. Mint remélhető jövedelem vétetik még számításba a községi szegény alapok évi kamatainak egy része, továbbá az esetleges kegyes adományok és végre az egylet céljaira rendezendő mulatságokból eső jövedelmek. Ezek az eszközök, melyek hivatva vannak megteremteni a helyzetet, hogy e járás területén csak azok fognak nélkülözni, kik nem akarnak dolgozni.

A községek szegényalapjainak állása körjegyzőségenként a következő:

déznai	} körjegyzőségekhez tartozó községekben	855,54
prezesti		515,61
borossebesi		884,91
diécsi		202,68
kroknai		557,14
zimbrói		477,14
gurahonczi		1280,32
almási		680,81
kiszindai		710,23
Buttyin nagyközségben		9,34

A községelyre szorult munkaképtelenek száma 8, az istápolásra szorult teljes árváké, pedig 23.

III.

Közbiztonsági ügyek

A járás közbiztonsági állapotát, valamint az annak érdekében kifejtett egyéb rendőri és bíraskodási tevékenységemet a következőkben ismertetem:

A közbiztonsági állapot — melynek szolgálatában, a községekben részben szegődvényes, részben, pedig házszám szerint kirendelt éjjeli őrök, továbbá minden körjegyzőségben egy-egy körrendőr és végre Borossebes, Dézna és Jósáshely községekben egy-egy csendőrszervezet áll, a járás területén két megrendítőbb bűneset által lett megtámadva.

Ezek egyike abban nyilvánult meg, hogy Drei Dioniszie szaturói erdőőr az őrizetére bízott erdőben meggyilkolva találtatott, a másik pedig, hogy Bud Ignác borossebesi lakos a hitvesgyilkosság szörnyű büntetését követte el. Ezeken kívül a bűnügyi statistica még a következő képet tünteti fel. Előfordult ugyanis. Súlyos testi sértés 5, egyszerű és betöréses lopás 62 és gyújtogatás 2 esetben.

Drei Dioniszie meggyilkolásával gyanúsított tettes, valamint a hitvesi gyilkos, úgy nemkülönben a súlyos testi sértésnél 5, a lopásnál 32, és a gyújtogatásnál 1 esetben kipuhított tettesek a büntető igazságszolgáltatásnak átadottak. A csendőrség által megkeresések folytán 35 egyén lett letartóztatva.

A közbiztonság terén a vásári rendőrség gyakorlása és a botrányos erkölcstelenségek s ezek között kiválólag a részegesség az, mely az itteni viszonyok között hatósági közbelépést

legsűrűbben igénybe veszi. A részegség eme elterjedését a nemesebb érzelmek fejletlensége mellett nagyban befolyásolja a pálinka olcsósága is.

A közerkölcsiség egy másik ellenségét a nagymértékben elterjedt vadházasságban találjuk fel. Noha ezen erköcstelenségek megakadályozására hivatali tekintélyem felhasználásával részint oktatólag, részint fenyegetőleg, részint parancsolólag minden tudomásomra juttatott esetben közbeléptem is, pozitív* törvény hiányában azonban örvendetesebb eredményről nem emlékezhetem meg.

Hasonlóag tétlenségre van kárhozthatva kis községekben a rendészet a fajtalansággal szembe is, mert addig, míg az a nagyobb városokban rendszerint hatósági felügyelet alatt álló bordélyházakban üti fel hydra fejét, kis községekben a felügyelet lehetősége ki van zárva s így rendészeti beavatkozásra tárgyat nem képezhet.

A toloncügy az 1885. évi 9389. sz. a. kelt belügyminiszteri szabályrendelettel oly alapra lőn fektetve, a melyen a kitűzött cél a humanitás követelményeinek szem előtt tartása mellett elérhető, s a mely szervezet egyes hatósági közegek önkényes eljárása ellenében biztosítékot nyújt. Nem hagyhatom azonban e helyt említés nélkül, hogy a toloncházak felállítását az előforduló concret esetek mily égetően sürgetik, megnyugvásul szolgál azonban, hogy a toloncházak alapjai az 1887. évi VIII. t. cikkben le vannak rakva. A múlt év folyamán általam 6 esetben hozatott eltoloncolást kimondó határozat. A közigazgatási hatóságok, mint rendőrbíróságok hatáskörébe utalt kihágási ügyeket az elmúlt év folyamán 347 tétetett hivatalomnál folyamatba. Ezen kívül 12 esetben vett még igénybe bíraskodást az éjjeli örök által az éjjeli örökös körül elkövetett s nekem a kir. csendőrség által feljelentett mulasztás megbüntetése is. A kihágási eseteket túlnyomó számban az 1879. XXXI. t. c. 90. és 100. §-aiban ütköző esetek képezték. Következnek számban ezek után az 1879. évi XL. t.c. 46., 75. és 84.§-aiban minősített kihágások.

Az itteni fogházban az év folyamán 33 egyén volt elzárva, pénzbüntetés címén, pedig 298 frt szállítattott az illető alapok gyarapítására a buttyini adóhivatal pénztárába.

IV.

Népoktatási ügy

Az elemi iskolák, melyek elszigetelve és egyenként véve alárendelt fontosságúaknak tűnhetnek fel, egyetemleg véve a közmíveltség alapköveit képezik. Hogy oktatásügyünk a modern állam követelményének ma még általán véve, meg nem felel, s hogy ezen általánosságban kimondott eredményhez a borossebesi járás nagyban hozzájárul, azt a lakosságnak és a gazdasági viszonyoknak fentebb történt ismertetése után bizonyítani felesleges. Befolyásolja még a helyzetet a felekezeti önkormányzaton nyugvó oktatásügy ama természete, hogy a hatósági beavatkozásnak csak korlátolt tere van, s így nem csoda, ha a népoktatási ügyben határozott elmaradást kell constataálnom.** Különösen sújtja ez az ítélet a gör. kel. felekezeti iskolákat, melyek túlnyomó része nem felel meg a törvény követelményeinek.

Sajnosan kell megemlékezmem, hogy a magyar nyelvnek törvény által követelt tanítása ez iskolákban oly gyarló eredményt tüntet fel, hogy a magyar nyelvterjesztési alaptól a nem magyar ajkú, de a magyar nyelv elsajátítása körül különösebb előmenetelt tanúsított iskolás gyermekek jutalmazására kiküldött díjak szétoztására alig találtam anyagot.

* pozitív = valóságos, tényleges

** konstatál = tényként megállapít, észlel, tapasztal

Hogy az iskolák rendezetlensége és a felekezeti iskolahatóságok közönyössége mellett ehhez a tanítók jóakarátának hiánya is hozzájárul, bizonyításra nem szorul. Sarkalatos hátrány továbbá ez iskolákra nézve az is, hogy a tanítók oly csekély javadalmazással vannak ellátva, hogy méltán csudálni lehet, miképp ez állásokra akadnak vállalkozók. Természetes azonban, hogy ha a tanítónak a megélhetés gondjaival szembe szakadatlan a küzdelme, nem fejthet ki hivatása érdekében kellő tevékenységet még az esetben sem, ha erre különben képes volna is.

Az elmúlt évben az iskolák nagy számát meglátogatta a kir. tanfelügyelő, kinek ismert buzgalmától és erélyétől méltán remélhetjük, hogy a helyzet az adott viszonyok határain belül javulni fog.

A járásban az iskolák száma 54, melyek közül 4 róm. kath., 1 református, 2 zsidó és 47 gör. kel. felekezeti, 6 községben iskola nincsen. Ezzel kapcsolatban még egy olyan térre kérem fel a közfigyelmet, melyen a tevékenység úgy a gyermekhalandósági statisztika, mint a praeventiv* rendészet égetően sürgetik. Ugyanis faluhelyeken, midőn a lakosság nyáron mezei munkát végez, a gyermekeket rendszerint otthon szokta hagyni. Az így magára hagyott gyermek valamely malapropos** következtében életét veszti, kezét-lábát törí vagy örökké nyomorékká lett egy disznó vagy kóbor kutya harapása által. Hányszor olvashatjuk azt is, hogy a felügyelet nélküli gyermekcsoport játékból tüzet rakott, s ily játékból rakott tűz hány és hány virágzó községet hamvasztott már el.

Ezen esélyeknek elejét lehetne venni a kisdedóvókhoz hasonló, de szervezetükben sokkal egyszerűbb s inkább csak felügyelet, mint oktatásra kiterjedő gyermekmenhelyek létesítése és kötelezővé való tétele által. Ily gyermekmenhelyek felállítása iránt tettem ugyan kísérletet de az eszme népünkénél nem talált termékeny talajra s ép ezért tartom szükségesnek, hogy a törvényben vagy szabályrendeletben gyökeredző kényszereszközök alkalmazása mellett legyen a gyakorlati életbe átültethető.

V.

Községi ügyek

Az exekutiv teendők egyik legfontosabbikát kétségkívül a községi administratio feletti felügyelet képezi. Ennek egészséges és hazafias irányban való fejlődésétől feltétes a közigazgatási gépezet működésének helyessége. Eme meggyőződéstől áthatva súlyt fektettem arra, hogy a községekben az önkormányzat iránti érzék felébresztessék és fejlesztessék, mert csak az ez iránti érdeklődésben látok garantiát,*** hogy az esetleges bajok megelőztessenek vagy pedig gyorsan kiirthassanak. Gondot fordítottam e mellett az állami közigazgatás közvetítésének gyorsaságára, mely a modern igazgatásnak szintén lényeges kellékét képezi.

Hivatásom sarkalatos feladatául tekintetem továbbá ellenőrizni, hogy a közteherviselés igazságos alapon legyen megosztva, s hogy a protectio**** - korunk e divatos kinövése - a községi életben ne találjon talajra. Ez volt az iránytűje az előjárósági tagok megválasztásánál érvényesített törvényadat jogaimnak is. Ezen általánosságban körvonalmazott intentioimnak***** a gyakorlati életbe való átültetésénél jelentékeny támaszt nyertem járásom jegyzői karában, melyről kézséggel elismerem, hogy csekély kivétellel, hivatásának színvonalán áll.

* preventív=megelőző, elhárító, előzetes

** mal à propos=kedvezőtlen alkalommal, rosszkor

*** garancia=jótállás, biztosíték

**** protekció=befolyásos személy nyújtotta támogatás, közbenjárás

***** intenció=törekvés, célzat

A közigazgatási viszonyoknak mindinkább fokozódó fejlődése a községekben a teendőket oly sokoldalúvá tette, és az ügyforgalmat oly rohamosan emelte, hogy már-már el lett érve azon határ, melyen túl munkaerő szaporítás nélkül a megoldásra váró feladat le nem győzhető. Hozzájárul ehhez, hogy viszonyaink mellett az előjáróságok tagjai közül csaknem kizárólag a jegyző az egyedüli írástudó, s így minden magasabb értelmet feltételező teendő végzése ennek személyére nehezedik.

A folyó ügyek elintézése mellett különösen igénybe van véve ezek tevékenysége az adókivetési és beszédési munkák által, mely utóbbit lényegesen megnehezíti azon körülmény, hogy az adófizetés kötelezettségének érzéke népünknel nincsen kifejlődve s így a behajtás a legtöbb esetben csak kényszereszközök igénybevételével foganatosítható. Ezenfelül még a körjegyzőknek különben hasznosíthatott idejéből számot tevő részt képez azon idő, melyet a körhöz tartozó községekbe való kiszállások alkalmával az úton tölt el.

Áttérve a községeknek ügyforgalmára, körjegyzői szervezetekbe csoportosítva főbb vázlatokban a következő táblás kimutatásban tüntetem elő u. m.:

Nevezetesen 1887. év végeig	déznai	prezesti	borossebesi	diécsi	kroknai	zímbrói	gurahonczy	almási	kiszindiai	Buttyán nagy községben
	körjegyzőségekhez tartozó községekben									
Beérkezett közigazgatási ügydarab	1243	1512	1562	1468	1518	1373	1140	1512	900	1513
„ kézbesítési „	330	298	483	231	364	382	429	343	249	307
„ kisebb polg. peres ügy	40	40	45	11	107	28	4	15	11	236
„ mezőrendőri feljelentés	-	-	-	18	-	3	1	-	6	-
felvételgetett haláleset	26	18	12	53	14	56	30	43	31	28
leltároztatott hagyaték	9	18	12	53	14	32	30	43	31	28
tárgyaltatott „	9	4	3	20	8	7	11	18	20	28
utasítványok kiadattak	16	11	30	12	23	11	28	11	17	26
marhajárlatok „	1011	829	1183	1097	623	474	1179	1414	588	1310
lólevelek „	112	107	91	110	48	31	35	132	41	106
képviselőtestületi ülések tartattak	24	13	18	13	17	12	16	9	23	13
az iskolát mulasztó tankötelesek szülei dorgáltattak s illetőleg megbüntettettek	68	-	20	15	-	-	-	158	-	-

Közérdekűnek tartom itt még felemlíteni azon adatokat, melyek községi közköltségeket illusztrálják*. A mily érdekesek ez adatok, ép oly megdöbbentőek, különösen, ha tekintetbe

* illusztrál=szemléltető anyaggal, ábrával ellát

vesszük, hogy városokban a polgárok által élvezett előnyökhöz mily elenyésző csekély arányban áll azon vizontszolgálat, melyet a községek lakói nyernek. Az 1887-ik évben ily költség címén kivetés útján fedezendő volt:

a déznai körjegyző szövetkezetben	4057,55
a prezești „ „	2807,29
a borossebesi „ „	3667,17
a diécsi „ „	2152,48
a kroknaei „ „	5248,60
a zimbrói „ „	1650,39
a gurahoncz „ „	4027,65
az almási „ „	6235,94
a kiszindiai „ „	4877, —
Buttyin nagyközségben	12294,40

Ezen szükséglet az egyes községekben az egyenes államadó egységéhez viszonyítva százalékban kifejezve következő arányban állott u. m.:

	%		%
Dézna	38½	Holdmészes	199
Bohány	89	Krokna	146
Nyágra	104	Zimbró	68
Szlatina	111½	Jószáshely	57
Ravna	76	Valemáre	137
Monyásza	178	Dulcsele	103½
Laáz	134	Brusztureszk	127¾
Prezest	48	Gurahoncz	62
Doncsény	49	Honczi sor	58
Szelezsán	55	Szaturó	69
Ignest	61	Zöldes	60
Mínyád	85	S.-Bucsáva	44
Szuszány	78	Madzirest	67
Nadalbest	89	Szakács	61
Borossebes	47	Bonczesd	59
Kertes	14	Almás	85
Govosdia	66	Alcsil	65
Berindia	75	Bogyesd	74
Kocsuba	21	Musztessd	132½
Diécs	50	Kakaró	95
Rossia	56½	Kiszindia	35
Revetis	51	Pajusán	40
Báltyele	213	Vaszolya	50
Jószás	174	Buttyin	132½
Fényes	166		

A községi életet közelebbről érdeklő viszonyokat és intézkedéseket a következőkben tartom még felemlítendőnek, s nevezetesen:

a) A tűzrendőrség érdekléből az ipartörvény által előírt kéményseprői körök meg lettek alakítva, az állások betöltése iránt kiírt pályázat azonban eredménytelen maradt, s így a járásban létező egy kéményseprő mellett a kéményseprés feletti felügyelet az előjárók feladatává lőn téve.

b) A tűzoltó intézménynek üdvös következményeit átlátva, Borossebes községben 92 taggal tűzoltó egylet alakult. Az egylet alapszabályai jóváhagyás alatt állanak

c) Tűzoltó szerekkel a körjegyzőségek székhelyét képező községek el vannak ugyan látva, de ez csak kevésbé megnyugtató állapot az oly szövetkezett községekre, melyek némely esetben a székhelytől 1-2 órányira esnek.

d) A községi vadászterületek bérbeadása tárgyában az 1883. évi XX. t. c. 3. §-ának rendelkezése minden községben végre lett hajtva.

e) A községi erdők kezelésében beállott rendszerváltozás folytán kilátás van ugyan a helyzet javulására, de az azzal járó tetemes költség még mindig visszatetszésre talál a lakosságnál.

f) A járás összes községeiben az év végével gyámság alatt maradt 1210, gondnokság alatt pedig 3 egyén

g) A szerb-tövis és hernyók irtására, valamint a filoxera* behozatalának meggátolására irányuló rendeletek pontosan végrehajtottak, felemlítvén egyszersmind azon megnyugtató tény, hogy a szőlőállományt veszélyeztető eme kártékony rovarról a járásbeli szőlők teljesen mentesek, végre.

i) A mezei gazdaságot illetőleg sajnálattal kell jelentenem, hogy a gabonatermés a közepszerűség mértékét sem ütötte meg, a kukorica pedig, mely vidéken a leglényegesebb művelési ágat képez, a tavasz folyamán uralgott (?) hosszas szárazság következményében termést alig nyújtott. Hellyel-közzel a szilvatermés a közepszerűség mértékét megütötte s az ebből nyert jövedelem, valamint a kínálkozó munka biztosítja némileg, hogy ínség és így segélyezés szüksége nem fog beállani.

VI.

Adóügy

Habár a múlt évi silány termés és annak következményei érzékenyen nehezednek is a lakosságra, mindazonáltal az adóbehajtás elég kedvező eredményt tüntet fel, a mennyiben nemcsak a múlt évre kivetett állami adó szállíttatott a kir. adóhivatal pénztárába, de még az előbbi évekből fennmaradt hátralékból az egész járásban átlag 13,6 százalék lett behajtva és beszállítva. Egyedül a gurahonci körjegyzőség községei képeznek e tekintetben kivételt, hol a folyó évi kivetésből 57 frt 80 kr. maradt hátralékban.

[táblázat kihagyva]

A közvetlen fizetők terhére előírt adótartozás a járásban csupán két tételnél tüntet fel hátralékot. Egyike ezeknek a folyó évben esedékessé váló activ** követelés lefoglalásával teljesen biztosítva van, a másik hátralék azonban ingóságok hiányában behajtható nem lévén, az illető hátralékos ellen a dologi végrehajtás a közigazgatási bizottság által immár elrendeltetett. A községi fizetőktől a behajtás a legnagyobb részben csak kényszer eszközök igénybevétele mellett volt foganatosítható, a végrehajtás utolsó foka azonban mindössze csak

* filoxéra=a szőlő gyökerén élősködő rovar

** aktív=működő, tényleges

A közvetlen fizetők fizetési kötelezettségüket jelentékenyebb arányban önkényes befizetések útján eszközölték, árverés alkalmazásának szüksége csak egy esetben merült fel. 51 esetben alkalmaztatott mi a járásban lévő 7083 adófizetővel szemben elenyésző csekélység.

Ugyancsak kielégítő eredményt tüntetnek fel az illeték, illeték-egyenérték, hadmentességi díj, fogyasztási adók, tanítói nyugdíj és kamarai illeték címen eszközölt befizetések.

Az adóbehajtás ellenőrzését a m. kir. adófelügyelőség egyik tagjával felváltva augusztus, október és december hónapokban teljesítettem. Ezenkívül a községeket terhelő fogyasztási adóknál, hol egyezség kötése mellett általány alkalmaztatott, így különösen a bor- és húsfogyasztási adó iránti szerződések megkötésénél közbejárólag közreműködtem.

VII.

Katona ügyek

A véd elem természetében rejlő sajátságnál fogva, valamint nagyobb áldozatot követel a hon polgáraitól, mint egyéb államcél, ép oly mérvben fokozott azon tevékenység is, mely e téren a hatóságokra hárul.

A modern állam követelte s majdnem évenként megújuló szervezeti változások mindmégannyi újabb teendőt eredményeznek s e mellett szembe állunk még azon az ügymenetet nehezítő körülménnyel, hogy a teendők jó része szétszórt rendeletek által szabályozzák, és adandó esetek alkalmával csak behatóbb utánjárás és tanulmányozás után lehet eligazodnunk. A járást érdeklő hadkiegészítési ügyek tekintetében jelentem, hogy a múlt évi fősorozáshoz az I. II. és III.-ik korosztályból összesen 962 hadköteles hívatott fel, kik közül ez alkalommal valamint az évközben eszközölt utóállítások alkalmával 992 egyén lett tényleg elővezetve és megvizsgálva. Ezen kívül a IV-ik korosztálynak kivételes felhívása Aradmegye összes sorozó járásaira a múlt évben szintén elrendelve lévén ezen korosztályból 252 hadköteles lőn felhíva és elővezetve. A négy korosztályban elővezetett hadkötelesek ideiglenesen felmentetett 6, besoroztatott 66, töröltetett 9, visszahelyeztetett 1093, mint törvénytelen távollevő előjegyzésben tartatik továbbra is 40.

Felülvizsgálatra 12 hadköteles lett kiküldve, kik Aradon az állandó vegyes felülvizsgáló bizottság elé állítatván 7 a hadi szolgálatra alkalmasnak 5 pedig visszahelyezendőnek osztályoztatott. A felhívott hadköteleseknek a besorozottakhoz viszonyított aránya aggasztó képét tünteti fel a hadképességi százaléknak.

A nemzedék ezen elcsenevészedésére kétségkívül nagy befolyással van a pálinkának fokozott és mértéktelen fogyasztása, valamint azon igénytelenségnek, mely a lakosság táplálkozásánál nyilvánul. Kukoricaliszből készült gyurma a rendes eledel s kik búzából készült kenyeret fogyasztanak azok ínycsekek hírében állnak. Ily körülmények között nem csoda, ha fejletlen marad a test, petyhüdtek az izomzatok.

Az egyes korosztályokban mutatkozó hadképességi százalékokat különösen a következő számadatokkal illusztrálom u. m.:

az	I-ső korosztályban	2,8%
a	II-ik „	5,4%
a	III-ik „	12,1%
a	IV-ik „	0,4%

Hogy a III-ik korosztály némileg előnyösebb hadképességi arányt tüntet elő, nem annyira az anyag jóságára mint azon körülményre vezethető vissza, hogy a sorozóbizottságban a honvédképviselőt, a hadsereg részéről a hadi szolgálatra nem minősített ezen korosztálybeli hadkötelesek közül, a mérsékeltebb hadképességi követelmény alapján a honvédség kiegészítési szükségletére besoroztatásokat eszközölt, mi által ezen korosztályban a hadképességi százalék némileg emelkedett. Ennek dacára azonban átlagos százalékul csak 5,4 mutatkozik s így csak minden 20-ik hadköteles vált be katonának.

Az 1887. évi hadjuttalék végleges számbavételének eredménye szerint a hadsereg részére 35, a póttartalék részére pedig 22 hátralék mutatkozik. Az 1888. évi fősorozáshoz az I-ső korosztályban 270, a II-ban 287, és a III-ban 281, összesen 833 hadköteles lett összeírva. Úgy a honvéd, mint a katonai ellenőrzési szemlék évközben pontosan megtartattak midőn is a községi nyilvántartási naplók megvizsgáltattak és rendesen vezetetteknek találtattak.

A hivatalnál a szabadságolt és tartalékosokból az előírt nyilvántartás pontosan vezetetik és az előforduló változásokról az előírt nyilvántartás pontosan vezetetik és az előforduló változásokról úgy a hadkiegészítési kerületi mint a honvéd féldandár-parancsnok értesítetnek. A mozgósítási előmunkálatok a népfelkelői törvény alapján fogantatható volt intézkedésekkel megfelelőleg kiegészítettek.

VIII.

Közmunka és közlekedési ügyek

A modern állam jogrendének főelve, hogy minden jognak kötelesség feleljen meg. Önként következik ebből, hogy ki több jogot több előnyt élvez, annak a köz irányában több kötelességének, több terhének kell, hogy legyen. Századunk ezen irányzatával semmi sem áll nagyobb ellentétben mint éppen a közmunkateher, mert addig, míg egy szegény fuvaros, ki saját és családja életét két lovának keresményével tartja fenn, ezen két állatkája után négyszer, ötször nagyobb közmunka teherrel van megróva, mint a kereskedő tőkepenzes, ügyvéd s. a. t. ki talán mindennap igénybe veszi a törvényhatósági utat, de saját igavonóval nem bír. Égető feladatát képezi a törvényhozásnak, hogy ezen az elavult rendi szervezeten nyugvó teher viselését a modern jogrend elvéhez viszonyítsa.

Ami a múlt évi közmunka beszolgáltatást illeti, jelentem, hogy a leszolgálendő volt 2297 igás napszámból alig maradt 10 napszám hátralékba, melyeknek részben az igavonók elhullása, részben pedig egyéb okokból való leírása iránt a kellő eljárás folyamatban van. Ellenben a gyalog napszamosokról vezetett nyilvántartás mintegy 534-et tüntet hátralékul, mely a fedanyagnak beágyazása körül felmerült s alább ismertetett akadályokban találja megokolását. A járásban levő törvényhatósági és segélyezett községi utakra a természetben leszolgálendő volt közmunkaerővel kihordatott összesen 3533 garma* fedanyag.

Ezen kívül részesített a buttyin-berzai útszakasz 70 garma vállalkozás útján, úgynevezett pénzes erővel kihordott fedanyagban. A természetben leszolgált erővel kihordott fedanyagból, 166 garma a dézna-monyásza 843 a dézna-restyiratai, 384 a dézna-borossebesi, 230 a borossebes-béli, 126 a borossebes-butyini, valamint a vasúti indulóházhoz vezető, 58 a buttyini-kujedi, 849 a buttyin-almás-gurahocz-bályyelei, 164 a jószáshely-zimbrói, 435 a gurahoncz-madzirest-szlatinai, 278 garma a jószáshely-diécs-borossebesi útszakaszokra lett kihordva és felhasználva.

* halom, kupac

Fényes és Jósás községek igás közmunkaereje a múlt év tavaszán dúlt árvíz által a buttyinbáltyelei útnak Gurahoncz alatti szakaszán okozott nagy szakadások betömésére lőn fordítva. A kihordott fedanyag az úti bizottsági tagok, valamint a kir. államépítészeti hivatalok kiküldöttének közbejöttével lett számba véve, s az erről beterjesztett jegyzőkönyvek tanúsítása szerint az ellen úgy a minőség, mint a mennyiség tekintetében nem emeltetett észrevétel. Ezzel kapcsolatban indítatva érzem magamat a tekintetes törvényhatósági bizottság figyelmét a közmunka számbavétel körül fennálló egy oly rendelkezésre terelni, mely a gyakorlati kivitel körül szerzett tapasztalattal nem áll összhangzatban.

Ugyanis a közmunka és közlekedési magy. kir. minisztérium 39,277/885. sz. a. kelt intézkedésével el lett rendelve, hogy a természetben kiszolgálándó közmunka-erővel kihordott fedanyagnak eddig csak az úti bizottsági tagokkal szokásba volt átvételéhez is meghívassék a kir. államépítészeti hivatal.

Nem elvi szempont vagy talán a fentebbi rendelkezésben kifejezésre juttatott bizalmatlanság felett érzett neheztlés rugója felszólalásomnak, sőt ellenkezőleg, azt tartom, hogy a köztisztviselőre annál megnyugtatóbb, mentül több irányból kíséretik figyelemmel ténykedése, de létjogát találja észrevételem azon tapasztalatban, hogy az államépítészeti hivatal sokoldalú munkafeladatával nem áll arányban a rendelkezésre álló erő, s az ebből beálló késedelmek, pedig gyakran igen káros következményeket vonnak maguk után.

Hogy ezen állításomat példával illusztráljam, utalok a közmunkaügy és a törvényhatósági utak kezelése tárgyában alkotott szabályrendelet 34. §-ára, mely szerint a fedanyagnak helyes és célirányos felhasználása érdekében a beágyazás már szeptember 1-én megkezdendő és legkésőbb november 15-én bevégezendő. A szabályrendeletnek eme hivatkozott követelménye azonban járásomban végrehajtást nem nyerhetett, mivel a fedanyag átvételéhez az államépítészeti hivatal képviselőjét számtalan megkeresésem dacára, alkalmasint egyéb elfoglaltság miatt csak november 15-én, tehát oly időben küldte ki, midőn már a beágyazásnak is meg kellett volna történni. Dacára annak, hogy az időjárás kedvezősége tekintetében a múlt ősszel a véletlennek olyan szerepe jutott, melyre ily előrehaladott évszakban számítani aligha lehetett, s dacára, hogy a beágyazás körül fokozott tevékenység lett kifejtve, a megoldásra várt munkafeladat a beállott zord időig nem volt legyőzhető, s következménye lett, hogy mintegy 386 garmad fedanyag beágyazása a folyó évre maradt, holott ha az átvétel annak idején történik, a beágyazás a szabályrendeletben meghatározott időre bevégezhető lett volna.

Hogy emellett az erőltetett munka a fedanyag célszerű felhasználására befolyással volt, önmagától értetik. A jövőben előfordulható hason esetek elkerülése érdekében ismétlem ajánlom a szóban forgó rendelkezés megszüntetése érdekében teendő megfelelő intézkedést. A járásban létező törvényhatósági és segélyezett községi utak 143 kilométert képviselnek, s azok Báltyele községen keresztül vezető szakasz kivételével jó állapotban vannak. Ezen szakasz azonban különleges fekvésénél fogva oly annyira rossz, hogy sáros időben ott a közlekedés majdnem teljesen fennakad. Helyreállítása és a szükséges védmunkálatok érdekében felmerülő költségekről az út-alap költségvetési előirányzatban már a múlt évben tétetett gondoskodás, a kivitel azonban elmaradt, mert a szükséges műszaki feltételekre csak december hó folyamán került a sor.

A dézna-retyiráti út kiépítése a múlt évben 800 méter hosszúságban haladt előre, s e mellett az előző évek alatt épített s immár 10 kilométerre elkészült szakasz jó karba helyezettett.

Biharmegyével való összeköttetés létesítése érdekében még 4½ kilométernyire folytatandó ez útnak építése, azonban csak lassan haladhat előre, mert az építés oly pontra ért, melyen sziklarepesztések szükségesek. Erre különben már a múlt évben szintén voltak költségek előirányozva, de a kivitel ugyancsak a műszaki felvételek hiánya miatt maradt el.

Új hidak építettek a múlt évben: a buttyin-berzai útvonalon 2,

- a) a buttyin-almás-báltyelei úton 3,
- b) a gurahoncz-madzi-rest-szlatinai úton 8,
- c) a borossebes-jószáshely-zimbrói úton 8,
- d) a borossebes-buttyini úton 2.

Ezenkívül felépült a Borossebes és Berza községek közötti Körös híd, melyhez az útalap pénztárából 5000 forint segély nyújtott. A többi költséget az érdekeltség viselte. Több híd alapos javításban részesült s így megnyugvással állíthatom, hogy a szlatina-madzi-resti úton 4 híd kivételével járásomban a műtárgyak jó állapotban vannak.

Közmunka váltság címen ki volt vetve a múlt évben 10084 forint 80 krajczár, mely összeg 103 forint 65 krajczár kivételével mind behajtva és az útalap pénztárába be lett szállítva.

Az 1888-ik évre közmunka címen: 5370 ígás és 16935 gyalog napszám lett összeírva. Az önkényt és kényszer úton megváltandó 3001 ígás és 5875 kézi napszám leütésével, mutatkozik természetben leszolgáltatónak 2369 ígás és 10060 gyalog napszám. Az 1888-ik évre kivetett közmunka összege 9552 forint 40 krajczár-t tesz ki. E szerint tehát a folyó évi váltság összeg a múlt évinél 532 forint 40 krajczár-al alól maradt, mi a marha állomány kevesbedéséről tesz szomorú bizonyosságot. Végre megérintem, hogy az útfelügyelet és a fenntartás körüli teendőkre járásomban egy útmester és két útkaparó van alkalmazva.

IX.

Közgazdaság

a) Iparügyek

A fennálott szabadiparnak az 1884. évi XVII. t. cikkben megalkotott képesítés és engedélyhez kötött iparrendszerrel történt felváltása az iparosok számára védelmet nyújtván egyes kontárok ellenében, az iparosok existenciájának* biztosításával a különben igen is elmaradt vidéki ipar fejlődése is remélhető.

Járársomban az ipart űzők a mindennapi élet szükségleteihez tartozó cikkek előállítására szolgáló iparágak köré csoportosulnak, a nagyobb képzettséget feltételező iparágak köré csoportosulnak, a nagyobb képzettséget feltételező iparágak követőket alig találunk. Az iparosok csekély száma folytán iparhatóságom területén sem ipartestület sem ipartársulat nem létezik. Ugyanezen indoknál fogva maradt el az iparhatósági megbízottak választása is. A tanonclajstromba az 1887. év folyamán 11 új bevezetés történt. Az iparossegédek változási nyilvántartásába pedig 14 lap nyitott.

Munkakönyv	12
Iparengedély	7
Iparigazolvány	28

adatott ki. Iparkihágás 2 esetben fordult elő.

Gyári ipar a járás területén szintén gyéren fordul elő, s azt Borossebes községben egy vashengermű, Madzi-rest és Zimbró községekben egy-egy parqetta** gyár és Jószáshely községben egy gazdasági szeszfőzde képviseli. Habár nem is egészen gyári jelleggel, működésben lévő vasércolvasztó kemencék, továbbá Ó-Déznán, Új-Déznán, Monyásán

* egzisztencia=életlehetőség, megélhetés

** parketta

mindazonáltal ide sorakoznak még a Monyásza községben és Restyiráta telepítvényen Doncsényban, Zúgon és Borossebesben lévő hámorművek, valamint a borossebesi uradalmi kőbánya bérlői Stonger és Roheim társvállalkozók által a múlt évben ugyanott felállított s gőzerőre berendezett kőaprító gép is, mely utóbbi ezen üzletágnak új irányt és lendületet adott. Ezen géppel, mely az elmúlt év folyamán még csak 8 hónapon át volt működésben, 9275 köbméter aprított kő termeltetett, mely 1325 waggon* rakományt képvisel.

Az elmés szerkezetű gépből a felaprózott kő közvetlenül a waggonba hull alá s ez által is beálló munkamegtakarítás, s illetve mérsékelt termelési költség valamint a szárnyvonal által nyújtott szállítási előnyök, különösen, pedig a kőnek kiváló minősége (Hypersthen Andasit-Trachit) a versenyképességet nagyon előmozdítja és a bánya jövőjét szép reményekre jogosítja. A felaprózott kő mennyisége a múlt évben Arad-, Csanád-, és Torontál-megyék állami és megyei utjaira lett elszállítva.

E rovat alatt tartom még felemlítendőnek azon iparvállalatot, mely a bécsi „Union” bank által Kiszindia község határában herceg Sulkowsky József Mária uradalmához tartozó erdőben üzetik, s mely habár csak 6 évi időtartamra fog kiterjedni, de nagyobb jelentőségénél fogva a közfigyelmet megérdemli. A kihasználás tárgyát képező erdőben a múlt évben levágatott 7785 drb fa, melyből 160,000 akóra való donga készített. E dongák Német- és Franciaországban kapnak piacot. A dongákra nem alkalmas anyag részben vasúti talpfákká, részben tűzi fává lett feldolgozva. E vállalatnál a múlt évben 4-500 krajnai illetőségű munkás nyert alkalmazást. A munkásoknak idegen helyről lett telepítése a vidék munkásviszonyaira káros kihatással van ugyan, de a telepítés szükségességét megokolja azon különbözet, mely az itteni és a telepített munkások vállalkozási kedve és munkaképessége között az utóbbiak előnyére mutatkozik. Az idegen illetőségű munkások a rendőri felügyelet gyakorolhatása érdekében általam is nyilvántartanak.

b) Bányászat

A járás művelés alatt álló talajának silányságát mintegy pótolni igyekezett a természet az által, hogy a szántóföld termőképességétől megtagadott erőt a föld belsejében a bányákba helyezte el. Fentebb már volt alkalmam megemlékezni a borossebesi kőbányáról, melynek termelvényét az ugyancsak fentebb említett gyárszerűleg működő gép dolgozza fel. Az ott felemlített termelésen kívül fejtetett és elszállítatott még 1956 köbméter terméskő. A kőfejtéssel foglalkozó munkások száma a múlt évben 50 és 75 között váltakozott. — A művelés dynamit segítségével történvén, az ennél követendő óvintézkedések szabályozva vannak és azoknak betartása feletti felügyelet éber figyelmem tárgyát képezi. Baleset a múlt évben nem fordult elő. A szerencsétlenül járt munkások elvérzésének megakadályozása tárgyában alkotott törvényhatósági szabályrendelet végre van hajtva.

Habár kisebb kiterjedéssel, de annál kecsgetetőbb kilátás mellett nyitattott meg a múlt évben gróf Waldstein Ernő tulajdonát képező monyásza márványbánya, melyben termelt kő úgy szépség és minőség tekintetében teljesen versenyképes. E bányából került ki az arad-csanádi vasúttársulat által Aradon építetett palotához felhasznált összes márvány anyag.

Jelentőségében ide sorakozik még a mészkőzet, mely ugyancsak Monyászan nagy mennyiségben fordul elő, s melyből a kezdetleges berendezésű kemencékben is jobb minőségű mész égettetik. Kitűnik s a contingens** hason termékei felé emelkedik e mész különösen azáltal, hogy rendkívül szaporít.

Hivatva lesz e termelési ág is nagy kiterjedésre emelkedni, ha a megye közgazdasági

* vagon, vasúti teherkocsi

** kontingens=arányos, megszabott rész, hányad

viszonyait oly elismerésre méltó módon istápoló Arad-csanádi vasúttársulatnak immár ide irányított figyelmét tett követi, s azon vidék egy Borossebesről kiágazó szárnyvonal kiépítése által a fővonallal össze fog köttetni.

Mívelés alatt állnak még járásomban a gr. Waldstein-féle uradalomhoz tartozó s Ravna, Monyásza, és Restyiráta határaiban elterjedő vasércbányák, melyeknek a múlt évi termelvénye 35 millió 90544 kilogrammra terjedt, továbbá a Török család hason bányái, hol az elmúlt évben 1933512 kilogramm vasérc lett termelve.

Ezen bányák termelvényei a fentebb említett olvasztó-hámor és hengerművekben dolgoztatnak fel s mint gömbölyű és szegletes rúdvas, továbbá abroncsok, ásók, kapák, ekevasak és lópatkók kerülnek kereskedelembe. A vasiparban országosan beállott kedvezőtlen viszony káros hullámai az itteni termelést is érintik, s a mellett, hogy ez a tulajdonosokra érzékenyen nehezedik, felettébb sújtja a munkásokat, kiknek munkabére a vásárakkal van viszonylatba hozva.

Míveltetik még Solymos-Bucsáván az „Anna-Vilmos” társulat tulajdonát képző mangánbánya, melyre azonban felette nagy hátrány, hogy a vonattól távol fekszik s így termelvényeit oda tengelyen kell elszállítani. E bányából a múlt évben elszállítattatott 480000 kilogramm mangán-érc. Ezeken kívül több kutatási engedély lőn az illetékes bányahatóság által kiadva, a rendszeres mívelés csak az előadottakra szorítkozik.

c) Állattenyésztés

Az okszerű mezőgazdaság alapja az állattenyésztés járásomban nem érte el a fejlettség azon fokát, melyre tekintve a vidék agronom jellegét emelkedni kellene, a gazdasági ágak közül mégis az állattenyésztés az, mely némi fejlődésre mutat. A törvényhozás jelen ülészaka azonban egy oly alkotással gazdagította a nemzeti közvagyonosodást célzó intézményeket, mely hivatva van e téren a teljes sikert biztosítani. Az állattenyésztési törvény életbeléptetése immár csak rövid idő kérdése. Számos új teendő hárult ez által ismét a közigazgatási hatóságokra, de ezen teendők készséggel és odaadással fognak teljesíttetni, azon meggyőződéstől vezéreltetve, hogy ama fontos gazdasági ág csak úgy prosperálhat, ha annak a szükséges védelmét a közrendészet biztosítja. Ezen elveken alapul az állategészségügyi törvény, mely régen érzett hiányt fog pótolni.

A szarvasmarha tenyésztés emelése terén az aradi gazdasági egyesület által tétetett figyelmet érdemlő intézkedés az által, hogy több községnek részletfizetés mellett kitűnő fajúnak bizonyult „pinczgani”^{*} tenyészbikák beszerzését közvetítette. Noha e tenyészállatok megkedveltetésére és a közgazdasági minisztérium által nyújtott hasonló kedvezmények igénybevétele mellett történő terjesztésre minden módot felhasználtam is, népszerűséget nem sikerült részükre szereznem.

Az ellenszenvet, mellyel a lakosság e „pinczgani” bikák iránt viseltetett, sajnosan okolták meg a következmények, minthogy az istállózáshoz szokva volt bikák új hazájuk éghajlatához nem tudtak hasonulni és az itteni legeltetési módszer mellett napról-napra csenevésztek, míg végre teljesen tenyészképtelenné váltak.

Sokkal kedvezőbbek a viszonyok a sertésenyésztés tekintetében, melyre a járásban levő bükkös és tölgyes erdők kedvező befolyást gyakorolnak. Ellenben a lótenyésztés felettébb fejletlen, minek egyik oka az is lehet, hogy a lakosság mérsékelt véralkata mellett igavonóul a lassúbb ökröt inkább kedveli. Habár közgazdasági jelentőséggel, mint ilyen alig bír is, de mint a szegénység jelképét és növendék erdők rettegett ellenségét említtem fel a kiterjedt kecskenyésztést. A mi az elmúlt évben az állategészségi ügyet illeti, jelenthetem, hogy

^{*} pinczgani=Tirolban tenyésztett szarvasmarha fajta

járásomban rendkívül kedvező volt. Ragályos vagy járványos kórról hála a gondviselésnek, nincsen feljegyezni valóm. Szórványos jelleggel felmerült az antrax,* Bogyesten 11, Berindián 4, Govosdián 2, Diécsen és Rossián 1-1 esetben. A keleti marhavész elleni intézkedésekről szóló törvény és annak végrehajtása tárgyában kiadott utasítás feletti felügyelet úgy az állami mint a megyei állatorvos által gyakoroltatott. Utóbbi minden marhavásárt meglátogatott s ellenőrizte a marha egészségi bizonyítványokat.

A vásárterek berendezésénél a hivatolt törvény kívánalmainak szintén elég van téve a mennyiben a helybeliek marhái a vidékiek marháitól gondosan el van különítve. Az állategészségügyi vasúti-szemlebizottságnak a múlt évben, 8 esetben volt alkalma működni. A levágott marhákról vezetett jegyzőkönyvek adatai szerint a múlt évben levágott 229 drb. A levágás alá kerülő marhák a fennálló szabályok értelmében levágás előtt, ott hol orvos van ez által, különben pedig a községi előljárók által megvizsgáltattak és a járlatokkal** összehasonlítottak, ez utóbbiak, pedig megőrzés végett hozzám betérjesztettek.

A tenyésztésre alkalmas apaállatoknak megvizsgálását az erre kiküldött bizottság községről-községre megejtvén a tapasztaltakról és a teendő intézkedésekről szóló véleményes jelentések a megye alispánjához betérjesztettek.

* lépfene (más néven anthrax) magas halálozási aránnyal járó fertőző megbetegedés.

** járlat(levél)=marhalevél, passzus

X.

Főszolgabírói hivatal belső ügyforgalma és egyéb adatok a működés köréből

Bevéteztett az iktató jegyzőkönyvbe a múlt év végéig 3818 ügydarab, 161-el több mint az előző évben. Ezen számadat azonban nem foglalja magába a beérkezett ügydarabok számát, minthogy a kezelő személyzet elégtelensége folytán szükséges munka egyszerűsítés érdekében a községektől érkező egy és ugyanazon ügyre vonatkozó jelentéseknek külön-külön való beadványozása mellőztetik, s e helyet a jelentések a gyökszámnál ad szám alatt kezeltetnek. Ezen jelentések hozzászámításával az ügyforgalom megközelíti a tízezret. A bizalmi iktatóba az év folyamán 14 ügydarab folyt be. A vezetésem alatt álló hivatalban elvül van felállítva azon követelmény, hogy a beérkező és esetleg helyszíni eljárást nem igénylő ügydarabok egyik napról a másikra feldolgoztassanak és kiadományoztassanak. Ezen feladatnak sikerült megoldása körül kifejtett támogatásért a tisztí és kezelő személyzetnek elismeréssel adózom.

A bevételezett ügydarabok természetükre nézve, az egyes igazgatási ágak között, következőleg oszlanak meg u. m.:

a) Személyes fegyelmi és közsolgálati ügy	92
b) Közegészség-ügy	245
c) Betegápolási-ügy	232
d) Népmozgalmi-ügy	15
e) Szegény-ügy	20
f) Közrendészeti-ügy	544
g) Cseléd-ügy	58
h) Útleve-ügy	15
i) Közoktatási-ügy	50
j) Községi-ügy	512
k) Árva- és gyámság-ügy	188
l) Adó-ügy	281
m) Újoncozási-, katona- és honvéd-ügy	644

n) Népfelkelői-ügy	24
o) Közmunka-ügy	62
p) Közlekedési-ügy	123
q) Közgazdasági-ügy	73
r) Vízügyi-ügy	10
s) Ipar-ügy	196
t) Italmérési-ügy	12
u) Bányászati ügy	7
v) Erdő- és mezőgazdasági-ügy	65
w) Állattenyésztés és egészség-ügy	106
y) Vegyes ügyek	234

A hivatalnak az egészségügyi, kihágási és iparügyi forgalmáról, valamint a kifejtett tevékenységről, ezen ágazatokra vonatkozó mozzanatok előadása során tettem említést. Hagyatéki tárgyalás megejtésével a megyei árvaszék által a múlt év folyamán 21 esetben lettem megbízva. E megbízásoknak egytől-egyig megfelelttem. Megérintem e helyt, hogy a tevékenység ez irányban a folyó év január 1-től kezdve megszűnt, a mennyiben Buttyin községbe kir. közjegyző lett kinevezve, s így az 1886. évi VI. t. c. értelmében hagyatékok tárgyalásával ezen közeg bíztatik meg.

A december 31-én lezárt és záradékolt letéti napló tanúsítása szerint a hivatalhoz 9836 ft 85 kr-t tevő pénzküldemény érkezett be, mely pénzek rendeltetésük helyére mind továbbíttattak. Úgy a napló, mint a kiadási tételek igazolására összegyűjtött nyugták és egyéb okmányok számvizsgálat végett a megye alispánjához betérjesztettek.

A postakönyv tanúsítása szerint elküldetett az 1887. év folyamán 3963 egyszerű és 280 pénzes levél.

A hivatalnál vezetett különféle nyilvántartás szerint:

- Politikai jogok felfüggesztésére elítélt egyén 29 tartatik nyilván.
- Az 1879. XXXI. t. c. 38. §-a értelmében 26 egyén tette le az erdőőri esküt.
- A törvényhatósági bizottság által 673/883. szám alatt alkotott szabályrendelet értelmében 69 éjjeli őr és csősz lett megeskette.
- Az 1874. évi XX. t. c. végrehajtása tárgyában kiadott utasítás 26. és 28. §-ai alapján 16 újonnan felfogadott pásztortól vétetett ki az eskü.
- Vadászati jegyek elnyerése végett az illető felek részéről 6 bejelentés lett beadva, melyek engedélyzőleg záradékoltattak.
- Italmérési jogcsonkítás 3 követtetett el.
- Külföldi útlevél véleményeztetett 3 esetben.
- Igazolási jegy 42,
- Cselédkönyv 92,
- Tánc és zeneengedély 2o adatott ki.

Végre felemlítem, hogy az év folyamán a hivatal belső ügyvitele és a pénzkezelés főispán úr ő méltósága által tüzetes vizsgálat tárgyává tétetvén: az ellen észrevételek nem támasztattak.

Borossebes, 1888. évi január 11-én.

Paradeyzer Lajos
főszolgabíró

Banner János:

„Emlékezések — Borossebes 1892-1896”

„négy évig abban a házban laktam, ahol a költő született”
(Banner János)

Vannak emberek, akiknek minden kedves emléke a szülőföldjéhez fűződik. Soknak valóban a föld a fontos, de a legtöbbnek a ház, amelyben született, s ahol első tudatos, már magabiztos lépését megtette, ahol először igyekezett magát szűk környezetével megértetni.

Nekem ilyen emlékeim nincsenek. A föld - az Arad megyei Székudvar - hitbizományi birtok volt, amelyből csak az a kukoricaföld volt évről évre más helyen a családé, amit felszántva kapott a család feje nem nagy fizetése egy részeként, az uradalomtól. Ez is, egyik alapja volt a nem is éppen kis család megélhetésének. A család lelke még nem volt harminc éves, amikor hetedik gyermekét a falusi bába segítségével világra hozta. A három első - köztük egy ikerpár - halva született, és mint ilyen csak a békési temető árkán belül kaphatott helyet. Ezzel vezekelt - apró kis csontjai felszívódásáig az Ádámtól örökölt eredendő bűnéért, holott ideje se volt vétkezni azon kívül, hogy világra jöttekor éppen úgy megkínozta - amúgy is sokat szenvedett édesanyját - mintha életben maradt volna. De hát ez már olyan szabály, amit be kell tartani annak, aki Isten kegyelméből római katolikusnak született.

A két kis sírt még hantolni se volt szabad, de az öreg plébánosnak nem volt kifogása az ellen, hogy a békési uradalmi tisztartó első unokái porladó testecskéjébe orgonabokor eressze a gyökereit. Szép nagy lila orgona lett belőle, aztán mikor a temetőt bekerítették, megkérdezés nélkül kivágták és jel nélkül maradt a két kis sír, ha csak a drótkerítést tartó egyik oszlop nem éppen síremlékként került a helyére, merőben véletlenül, mert azok, akik a gödröket ásták

nem is sejthették, hogy ötven évvel ezelőtt a berkei ispán feleségének első anyai gyászhai pihentek az árokparton.

A négy életerős gyermek - egy lány és három fiú - rendes fejlődése, sok aggodalmat okozó gyermekbetegsége, a velük járó sok gond, akarva nem akarva, feledtette a kis halottakat s bizonyára csak az édesanya minden esti imádságában tértek vissza röpké pillanatokra. Ma két öregemberen - a két még élő testvéren kívül senki se tud róluk, s egy-két év múlva végleg meghal még az emlékezetük is, pedig gyermekkorunkban minden halottak napján még virágot is tettünk, gyertyát is gyújtottunk a megerősödött orgonabokor tövébe, ellopva egyet-egyet az akkor már nagyon megszorodott felnőtt és öreg halottaknak szánt virágokból és gyertyákból. Senki se szidott meg érte, hiszen kis testvéreink számára loptuk az anyánk és nagyapánk járandóságából, mert ők is csakhamar idekerültek a nagy út mellé, alig pár lépésre a kis halottaktól. Ezért nincs semmi emlékem a szülői házból. Alig múltam két és fél éves, amikor a család lelkét súlyos betegen Békésre szállították, s mire alig két hónappal elmúltam három éves, anyám már a békési földben pihent, itt hagyva négy apró gyermekét. A szülői ház ma is áll, s bizonyára ma is olyan a belseje, mint akkor volt, de ebből nem él az emlékezetemben semmi, mint ahogy anyám emléke is csak nevelő nagynénemtől hallott - sokszor elmondott - apróságokban él. De így élni fog addig, amíg a gondolkozó gép meg nem áll örökre.

Kegyetlen az élet, de éppen a kegyetlenség tette lehetővé, hogy nem lévén idő a kétségtelenül meg lévő emberi hibák megismerésére, a korán elhalt édesanya egyéniségéből csak a szép maradt meg, gyenge vigasztalásul az elszenvedett veszteségekért.

A házat - kívülről - az első világháború második hónapjában láttam utoljára egy Békéstől Kisjenőig megtett kocsúton és ezen az úton hallottam életemben legtöbbet a család elszállt lelkéről. Csak jót és szépet, amelyek - hála az azóta 85 éves korában elköltözött legfiatalabb nagynénémnek - örökre visszacsengenek a lelkemben. Székudvar nevét azóta is - az előtt is - sokszor leírtam, kimondottam, hiszen a születési helyre minden hatóság kíváncsi, de csengése soha se volt a szónak, mert a később hallottakon kívül semmi tudatos emlék nem fűződik hozzá. És azért mégis hozzá tartozott az élethez és elhiszek róla mindent, amit ma már csak egy ember élményeként hallok, aki érettebb ésszel, tudatosan szemlélte a család életét, s akinek emlékezésében sok keserűség is vegyül, mint a későbbi időkben a saját magaméba is.

*

Aki polgárnak született az csak kivételesen él és hal meg másként. Hiába vezeti a hitbizományi birtok minden szaktudást igénylő gazdasági ügyeit, hiába parancsol - a törvény által megengedett módon és keretek közt - a cselédségnek, az esetleg alája beosztott fiatalabb gazdatiszteknek - neki is parancsolnak, sokszor kevesebb, vagy éppen semmit érő szaktudással, nagyúri szeszéllyel és önkénnyel.

Mindig az kapja a legnagyobb ütést, akit legelsőként talál a legfőbb parancsoló. Aztán széteszlik az ütés ereje. Mennél lejjebb megy, annál több felé. Persze, hogy aki a legutolsó ütést kapja, az is nagynak érzi, főleg azért, mert emberi méltóságában érzi magát - jogosan - megsértve, megalázva, képzelte biztonságában megrághatva. Nem kell ennek az ütésnek valóban ütésnek lenni. Másképp is lehet ütni. Bár visszatartás, állásból kidobás is ütés, igen sokszor jogtalan ütés. Jól tudja ezt mindenki, s ezért maradnak üresen a nagy úri lakások akkor, amikor a bot azok kezébe kerül, akiket a legtöbb igazságtalanság ért! De míg ez be nem következik, aki élni és családjáról gondoskodni akar, kénytelen a parancsot teljesíteni.

Apám, a családfenntartó is engedelmeskedett akkor, amikor a 106 000 hold beházasodott ura a hitbizomány fiadzotta borossebesi uradalomba helyezte át. A hitbizomány a család másik ágából, rangon alul kötött házasságból származó grófnőé volt, de a nagy vagyon feledtette a

rangkülönbséget és Radetzky gróf generális unokája jól megfért az öreg kulcsárné unokájával. Apám nem most költözött először, de az uradalom alkalmazottjaként valóban utoljára.

Jómagam csak arra emlékszem, hogy Békésen lakó nagyapám házában vártam meg kisebbik bátyámmal, Miklóssal együtt az átköltözést. Nincs emlékem a vele járó felfordulásról, csak arra emlékszem, hogy egy szép napon Békésen hagyva leánytestvéremet, az anyám nevét viselő Máriát, akit apám s utána az egész család mindig Böskének nevezett és idősebb bátyámat, Benedeket, aki anyánk első szerencsétlen szülései után tett fogadalma után kapta a nevét, s ezt a nevet nemre való tekintet nélkül minden testvér viselte, megérkeztem a borossebesi tiszti lakba, ahol új világ, új környezet várt.

Ez a falu is román falu volt, de református magyarok is laktak benne. Nemcsak az uradalomnak, de a járásnak is székhelye volt. Volt katolikus kápolnája is, de csak kéthetenként járt át misézni a buttyini (később Körösbökény) plébános. A román iskolán kívül csak a reformátusok tartottak fenn hatosztályos osztatlan iskolát, ahova Miklós bátyámat azonnal be is írátták. De nem a hivatalos falu érdekelt, hanem az a sok lehetőség, amely apánk elfoglaltsága keretében is számtalan szórakozási lehetőséget kínált. Három uradalom tartozott a borossebesi központhoz: Kornyest, Zemerdt és a kiskúti erdészet. Vasgyára, kőbányája, márványbányája és csiszolója is volt, de a gyöngye Menyháza volt, amiből akkor kezdték kiépíteni a menyházai fürdőt. A grófnak kiterjedt Arad és Békés megyei és az ugyancsak később szerzett Moson megyei lébényi síkföldi birtokain kívül, ilyen jellegű birtoka sehol se volt, de aki ezt vezette, annak valóban érteni kellett a gazdálkodás minden ágához. Hogy ez a hozzáértő nem a tiszttartó volt - aki a grófnő gyámjának Göndöcs Benedeknek volt az unokaöccse és nem volt tanult mestersége a gazdálkodás - azt maga a gróf tudta a legjobban. A vezetés minden terhe, gondja az apám nyakában volt a szeszély (?) által még csak fokozott felelősség mellett. Szerencsére a két kerületi tisztt, a kornyesti és zemerdi ispán fiatal, de kitűnő gazda volt, akik a java korát élő kasznárral együtt tudták volna, mit kell az ilyen hegyi jellegű birtokon kezdeni, hogy minden adottságát ki lehessen használni, hogy a fokozódó jövedelemből azoknak a helyzetén is javítsanak, akiknek vakulástól nem látásig végzett kézi munkája jelentett olyan tényezőt a gazdálkodásban, mint a tőkét képviselő föld, de úgy kellett gazdálkodni, mint ahogy Kígyóson a tiszttartón keresztül parancsolták. És ez nem vezethetett jóra, de a tragédia csak lassan jutott a végkifejlődéshez.

Érdekes falu volt ez a Borossebes. Az aradi sík terület legszélén, a Plesa és a Kopasz -hegy lábánál terült el. Az előbbinek déli lejtőjén jól gondozott szőlők feküdtek, jellegzetes kolnákkal - mert itt a magyarok se pincéről beszéltek, ha már a hegy oldalán, a szőlők közt volt. Nem lehet tagadni, hogy hegyaljai volt ez a szőlő és az itt szűrt bor, de ebből egy pohárnyi sem került az uradalom tisztikarának az asztalára. Ott valódi hegyaljai volt a gróf magyaráti szőlőgazdaságából. Nem ajándék volt ez, hanem a „deputatum”-hoz tartozott, a kukoricával, búzával, tejjel stb. együtt, amely utóbbi a cselédségnek is kijárt - munkabeosztása szerint változó mennyiségben, mint „kommenció”. A két elnevezés kétségtelenül magán viselte az osztálykülönbség jelleget, de egyik is, másik is kijárt becsületesen, akármilyen volt az időjárás és vele együtt a termés. A deputatum és a kommenció mindig megtermett, ha nem a borossebesi uradalom területén, akkor a többi birtokon, de mérték kilónyi pontossággal a nagy magtárban minden negyedév elején, minden esedékes járandósággal egy időben. Ebben nem is volt semmi hiba, ha másban volt is bőven. A függő helyzet, a változó idők okozta bizonytalanság, a szép számú gyereksereg jövő sorsa - amiből biztos csak az a három év volt, amit Ferenc Jóska napi hat ...ért (olvashatatlan) vett igénybe - nyugtalanította az embereket. Pedig ez a sors közös volt, képzettségüknek megfelelően nagyobb „deputatumot” élvező parancsolóikkal. Biztos csak egy volt: a föld a lábuk alatt, amit a telekkönyv tett biztossá legfőbb gazdájuk számára, abban az időben kétségtelenül.

Ki beszélt még ebben az időben társadalombiztosításról, s kinek jutott eszébe még később is, hogy ezt a biztosítást az uradalom minden rendű és rangú alkalmazottjára kiterjesszék. Pedig nem így volt. A millennium táján már történtek zendülések azon a vidéken is, ahol a gróf Békés megyei birtokai sok tízezer holdjukkal terpeszkedtek. Senki se vette észre, hogy a földön mozgó elégedetlenek egyszer magát a földet is meg fogják mozdítani. Azt hitte mindenki, hogy a földrengés csak a föld belső részéből törhet ki. Pedig már mozgott valami, és a munkásmozgalmak központjaitól valóban távol eső Borossebesben is énekelte már a sváb szakácsné azt a munkásdalt, melyből ma már csak ennyi cseng vissza a fülembe, pedig azóta se hallottam:

Majd letörjük a szarvát annak
a nagy úrnak,
Hogy ne parancsoljon a
munkásnak.
Sebaj! Sebaj!
Éljen a munkás! Éljen a!
Éljen a májusi nagy vigalom!

Az első sora nagyon tetszett, mert sokszor hallottam, amikor apám a jó öreg Pepi nénivel - majd később Terka nénivel - maga sem a legmegtisztelőbb hangon mondott véleményt a felsőbb hatóságairól, de az már nem ment az eszébe, hogy lesz az, ha nem parancsolnak a munkásnak, hiszen az apja is parancsolt. Románul és magyarul is egyaránt ellentmondást nem tűrő hangon, sokszor olyan cifrán, ahogy azóta csak ritkán hallottam. Ma is visszacseng a fülembe, de leírni nem lehet, mert több lenne benne a kipontozott szó, mint a munkásdalban. De ott olyan szóról van szó, amit már régen elfelejtettem, itt pedig olyan szavakról, amelyeket nem bír el türelmes papír. De azért soha se haragudtak rá, mert igazukat mindig védte és elismerték, hogy nem ok nélkül repültek a mindennapi használatban a még ezeknél is ritkább szavak. Megijedve csak jó magam voltam, pedig tudtam, hogy nem nekem szól és láttam, hogy az addig lassan alig mozgó munka szabályos lendülettel ment tovább, úgy ahogy kellett, mert nem volt kíváncsi, hogy a már nagyon tornyosuló fellegekből lekívánczó víz beáztassa a tetejezés előtt álló lucerna kazlakat. Le akarta ugyan apám is törni a szarvakat, de a kötelességét is teljesíteni akarta. Hányszor ütközött össze önmagával ilyen - elég gyakori - alkalmakkor. A dalt azonban nekünk nem volt szabad énekelni. A konyha éneklő madara azonban tovább is fújta, akkor, amikor kedve tartotta. Ekkor tanultam meg, hogy amit az egyik megtehet, azt a másik nem. Akkor ezt nagy igazságtalanságnak tartottam. Azóta igen sokszor, élesebben is találkoztam ezzel a problémával. Igaz, hogy belenyugodni öreg koromban se tudtam soha. Nem volt fájó ez a megkülönböztetés, de talán ez volt az oka annak, hogy az igazság megsértése mai napig is fájdalmat okoz és védelmezésére mindig kész vagyok keveset törődve a következményeivel. Ez volt az első találkozás a társadalomban lappangó s kitörni mindig kész ellentétekkel, amelyekről sok szó esett apám meghittebb környezetében is, ahol az uraság érdekeit nagy hévvel védő fiatalokkal szemben apámnak mindig volt csillapító és a másik fél igazát is védő józan, higgadt, bölcsen mértéktartó szava. Akkor különösnek tetszett ez, de több mint fél évszázad után visszaemlékezve természetesnek tűnik, hogy az élte delén már túl lévő, felfelé és lefelé sokat tapasztalt ember a fiatalabbakat józan és belátó gondolkodásra igyekezett vezetni. Hogy melyiknek mennyit használt, azt a vérmérséklete s egyéb adottságai határozták meg. Hogy jómagam az apám szavát tekintetem szentírásnak, amit nem csak az iránta érzett szeretet, de az anyai nagyapa mindig hasonló gondolkodása is, néném szerint is, erősen befolyásolt. Korai iskola a mindennapi életből az iskolakötelezettség előtti évekből. Ez volt a még csak csendes kopogtató szociális kérdés tudattalan megérzése a nagy latifundium árnyékában. Olyan megérzés, amely egy életen

keresztül végig kísér és - még ha nem is a mai viszonyok közt élnék - se változnék meg. De olyan megérzés, amely minden jelenséget kritikával kizárni kényszerít. Magyarázatát adja a később tudatossá vált, mindig jobbat akaró ellenzékiiségnek, amelyről ma már jól tudom, hogy a köznek használhat, de az egyénnek sok álmatlan éjszakát okoz, de elismerő szóra nem tarthat igényt érte. Nem tehet róla a gyerek, ha ilyen lesz, de felelősséggel tartozik érte a férfi, ha nagyobb koncert másmilyen akarna lenni. „Ha mindenki ilyen volna!” Nem regényt akarok írni, ahhoz nincs tehetségem. Ezért nem is törekszem összefüggő elbeszélésre. Hőse sincs tehát ennek az írásnak, pedig a környezetemben ott él az apám, akiből olyan társadalmi regényhőst rajzolhatna a rátermett író, amely közel egy évszázad történetét minden történelmi értekezésnél jobban megvilágítaná. De a fiak ne írjanak az apákról regényeket. Tartoznak annyi diszkrécióval, hogy megismert hibáikat ne teregezzék a szenzációra éhes olvasók elé. Maradjunk meg tehát csak az egyszerű feljegyzéseknél, időrend betartása nélkül.

Kétszer volt már szó a faluról, de egyéb mondanivalók más térre vezényelték a gondolatokat. Most voltam tudatosan először a szülőházban. Nem is akármilyenben, hanem olyanban, amelyik emléktáblával volt megjelölve. Ez volt a faluban az egyetlen ilyen ház és főleg az egyetlen, amelyiken emléktábla volt. Ez hirdette, hogy Borossebesnek is volt egyetlen olyan szülőtte, akit a magyar irodalomtörténet is magáénak vall, mai napig is, mert az író el lehet zárni az éltető nyilvánosságtól, - azt is csak ideig-óráig, - de a tárgyilagos mérlegelésnél nem lehet figyelmen kívül hagyni. Egyébként halála után már valóban közömbös számára az elismerés, ha életében keveset törődtek vele. Nem ismerem olyan részletesen Sárosy Gyula élettörténetét. Nem tudom mit adott neki a köz, de hogy a „Ponyvára került aranytrombitáért” életében már alig kaphatott valamit, azt, ismerve a kort, amelyben élt egészen nyugodtan állíthatom. A tábla már ott volt, amikor a család megérkezett, s minthogy az új földesúr is akkor vette át a birtokot minden élő és holt felszerelésével együtt, nem háborgathatta a lelkiismeret, hogy a rebellis költő emlékét márványtáblán megörökítette. Az előző birtokos bűne volt ez a felségsértés. Bizonyára nagy társadalmi nyomás nehezedett rá, hogy helyet - és valószínűleg márványt is - adott a tábla elhelyezésére. Sokat nézegettem a táblát, s mikor a bátyám már olvasni tudott el is olvastattam vele. Az igazi élmény azonban az volt, amikor egy esztendővel később magam betűztem végig, a nélkül azonban, hogy a születés szón kívül egy betűt is értettem volna belőle. Minden esetre ez volt az első feliratos emlék, amit ha nehezen is, de elolvastam. Később csak nagydiák koromban találkoztam a költő nevével, de alkotásaival akkor is egészen mérsékelten. Akkor is, azóta is büszke voltam rá, hogy négy évig abban a házban laktam, ahol a költő született. Így jutottam szülőházhoz, a más érdeméből. A ház egyébként abban az aránylag hosszú zsákutcában volt, amelyiknek egyik sarkán a kis kápolna, másikon a főszolgabíróság részére bérbe adott uradalmi ház állott. Ezeken kívül csak a nagy magtár volt ebben a széles falusi utcában. A zsákutca végén több holdas kert volt. Ennek egy harmada tartozott a házhoz, kétharmadában a tisztartó és az uradalmi pénztáros kertje volt. A házhoz tartozóba a bekerített udvarból lehetett bemenni. Onnan vezetett egy mindig zárt ajtó az uradalmi kertészeten át a rácsos téglakerítéses négy holdas parkba, amelynek hosszú kerítése szemben állott a vadászkastéllyal. A kápolna kertje és a házhoz tartozó felső kert között síkátor volt, font kerítéssel. Ezen lehetett kocsival és gyalog megközelíteni a másik két kertet és a borossebesi gyermekévek felejthetetlen pálinkaházát, amely valamikor két-emeletes szeszfőző volt, de akkor elhanyagolt lomtár, halálos veszedelmeket magában rejtő játszóhely. Az épületen várkapuszerű átjáró volt a patak partjára, amelynek bizonyára neve is volt, hiszen jelentős vízecke volt, de azt soha senki se említette. Csak patak volt a neve, akár gyengén csörgedező erecske folydogált benne, akár - nagy felhőszakadások után olyan hatalmas víztömeg, amely csaknem átcsapott a magas parton, de a másik oldalon levő tehénistállókig és cselédlakásokig nem egyszer kiöntött.

A kapu alatt állott a már régen használt egyetlen aratógép. Ez már nem is holt felszerelés volt, hanem döglött, de bizonyította, hogy az előző földesúr haladni akart a korral. Hát ezzel a csupa vas szörnyeteggel valóban nem haladhatott. Mint mozdulatlan alkalmatosság azonban kitűnő játékszer volt. Akár nyakat lehetett volna törni rajta.

A kétemeletes ház mellett volt a magtáros, Hári bácsi, két szobakonyhás lakása. Itt lakott a feleségével és jómagammal közel egykorú fiával, Lámбивal, aki a legszűkebb baráti körhöz tartozott. Lakása elől oda lehetett látni a magas fahídra. Ez vezetett az állomás felől a faluba. Az egyszerű lapos fahíd alacsony vízálláskor magasan feküdt a sekély víztükör fölött, de nem sokára láttuk, hogy nem ok nélkül építették ilyen magasra. A szabályozatlan meder és a hozzá csatlakozó ártér a hídtól felfelé szélesen terült el, az utolsó kertekből a másik oldalon terpeszkedő legelő felé. Ezen a részen, nyáron csak itt-ott akadt olyan hely, amelynek vizébe leülve, fél mellmagasságig el lehetett merülni. Hári bácsi portájától oda lehetett látni ahhoz a patak fölé magason benyúló százados fűzfához, amely a még mindig nem életveszélyesen mély állandó fürdőhelye volt a lassanként kialakult baráti körnek. Csak a halak töltötték több időt a vízben, mint ez a társaság. Hogy egy-egy nap hányszor szaladtunk bele a vízbe, azt talán a ránk vigyázó jó Isten se tudná megmondani. Csak Hári néni tudta, akinek az egyik szeme mindig rajtunk volt. Nem azért, mintha itt a víz mélysége miatt szerencsétlenségtől kellett volna féltenie Lámбивal együtt valamennyinket, hanem azért, hogy el ne kóborogjunk azokkal az úszni tudó, nálunk jóval nagyobb legénykéekkel, akiknek ez a pancsoló hely már nem elégítette ki az igényét. Ezek már a „grujá”-hoz jártak fürödni, a patak mellett lévő vágóhídhöz, ahol már úszható vizet kaptak. Ez a terület számunkra tilos volt, s minthogy a reánk leselkedő veszedelmeket apánk és Hári bácsi igen élénk és szomorú színekkel ecsetelték, a tilalmat két ok miatt is szigorúan betartottuk. Nem mondom, hogy ennek a betartásnak a jóság és okvetlen engedelmesség volt a rugója, inkább az ismeretlen haláltól való félelem és az a büntető szankció, amely az egész patak tilalom alá helyezését kellő nyomatékkal hangsúlyozta. Ez a veszedelem tehát nem fenyegetett bennünket, de volt itt a közelben a nagyok előtt ismeretlen veszedelem bőven, és ezt mi meg is találtuk nap-nap után. De ez külön fejezete a borossebesi életnek, majd abban beszélünk róla részletesen. Lényegében a falu többi része, mondhatnám kirándulásként érdekelt csak bennünket. Az életterünk az volt, amiről fennebb volt szó. Élményeink legnagyobb része itt játszódtott le. Itt láttunk legtöbbet, mert idehozták a lovakat lemosni, fürösztetni, de ide hajtották be a nagyarányú svájci tehenészet marháit, borjúit, s ha éppen úgy jött a sora együtt voltunk a vízben óraszámra. Nem zavarta ez se az állatokat, se minket. A lómosdatás meg éppen nagy szórakozás volt. Magunk is beálltunk a munkába. A lovat - mindig csak egyet hozott az apám kocsisa egyszerre a vízbe, - kötőfékjénél odakötötték az öreg fűzfába vert vaskarikához - éppen úgy, mint az istállóban - és aztán kezdődött a csutakolás. A társaság bátrabbja maga is dörzsölte a lovat, az óvatosabbak távolabbról locsolták. Befejezésül felrakott a kocsis a ló hátára, s ha mertünk, ki is lovagolhattunk rajta a partra. Nem emlékszem, hogy ezt a lovagló iskolát valaha is megpróbáltam volna, kielégített a vízben, kevesebb veszedelemmel járó fürösztésben való részvétel. Ezek a fürdések voltak a nap többször is ismétlődő legmulatságosabb eseményei a nyári időben, de azért télen is eljártunk Hári nénihez, aki értelmes asszony lévén szép mesékkel is szórakoztatott, s ha szükségesnek vélte, szenes vizet is vetett nekünk. Lámbi annyira hozzánk tartozott, hogy ha csak lehetett, amikor az apánk valahova kikocsizott - ami alig volt nap, hogy meg ne történt volna - őt is felkönyörögtük a kocsira, amit apánk soha se ellenzett. Bizonyára tudta, hogy ennek a baráti kapcsolatnak olyan nevelő hatása van, amely a szegényebb, egyszerűbb emberekkel való helyes érintkezésre egész későbbi életünkre kihatással lesz. Úgy is lett. Többre becsültük Lámbit, mint a nyaralni a falunkba járó beképzelt nyegle városi gyerekeket. Mi éreztük a Lámbi iránti szeretetet éppen úgy, mint ő az irántunk valót. Ebben a barátságban valódi egyenrangúság volt és a legkisebb nyoma is hiányzott annak, hogy Hári bácsi apánk rendelkezése alá tartozott. Hány ilyen

gyerekkori barátságnak lett ez a kapcsolat a melegágya, azt csak visszagondolva tudom ma már megállapítani. Mi lett belőle nem tudom. Bizonyára belőle is iskolázott iparost nevelt Hári bácsi, mint a jóval idősebb fiából, aki akkor járt az aradi ipariskolába. Ezzel kezdődött meg apánk tudtával egy életre kiható demokratikus nevelésünk, a latifundium árnyékában.

De nézzük meg még azt a részét is a falunak, amelyik kívül esett gyermekkori életterünkön. Szemben velünk - a négyszobás, akkor üvegezett verandás kasznári lakással - ott volt a nagyszabású magtár háromemeletes épülete. Ide szabad volt a bejárás, hiszen ez volt a Hári bácsi birodalma. Itt ő parancsolt, ő rendezkedett, viselve a felelősséget minden lemázsált gabonáért, amit behordtak - leginkább - hat ökrös szekerekkel. Feljegyzett minden mázsálást, akár behoztak, akár kivittek valamit. Itt nem volt szabad egy szemnek se hiányozni, de nem is hiányzott soha. Jó magas pincéje is volt a magtárnak. Szekér számra hordták ide télen a vastag, sózott oldalszalonnákat. Azt nem merném mondani, hogy a kezelés a modern hygienia minden követelményének megfelelt. Az a kis taposás azonban, amit a bocskoros béresek, vagy munkások végeztek rajta mind a szeleteken mind a csomóba rakáskor - mert ezeket bizony nem akasztották fel - semmit se von le a szép szalonna tápértékéből. Mikor aratáskor kiszedték és a szerződéses aratóknak kiadták az előírt részt, gyönyörű sárgára avasodott, ami - úgy tartották - a tüdőbajosoknak valóságos orvosság volt. Nem mondom, ez is egy módja volt a társadalombiztosításnak. A magtárban tartották a kisebb, főleg kipróbálás céljából hozatott, de még üzembe nem helyezett mezőgazdasági gépeket is. Volt biz ezek közt olyan is, ami nem vált be. Nekünk azonban kitűnő játékszerek voltak, különösen az önkéntes tűzoltó egyesület megalakulása után, amikor mi is megalakítottuk a magunk csapatát. Ne essék itt szó most arról, hogy játszott ez a magtár még más szerepet is az életünkben, kellemes és kellemetlen emlékezetűt egyaránt. A magtár háta mögött húzódott a tiszti istálló. Itt voltak azok a lovak, amelyek a tiszttartó és apám kiszállásait szolgálták. Talán felesleges a ragyogó tisztaságról és rendről beszélni, mert ez éppen olyan természetes volt, mint az, hogy ha csak szerét ejthettük nemcsak a lovak, de a házi tapsifülesek kedvéért is szívesen mentünk oda, sőt versengve egymással, hogy apánk befogatási parancsát továbbítsuk. Megérte a fáradságot, mert vissza a kocsival jöhettünk, s ha hajtani még nem is tudtunk, nagy boldogságot jelentett az is, ha a kocsis keze mögé tett kézzel abban a hitben ringattuk magunkat, hogy mi is részesei vagyunk a lovak irányításának. Ha később már magunk is tudtunk hajtani, egy életen keresztül soha se jutottunk többre annál, minthogy igyekeztünk - már amikor lehetett - magunkkal elhitetni, hogy a mi kezünk is részt vesz az irányításban, valóban azonban legfeljebb a kocsis keze mögött volt a kezünk. Így legalább nem vagyunk felelősek semmiért.

A magtár mögött lévő udvar csak a kertészet felé volt beépítve, egyébként hosszú épület körítette. Ebben volt - a már említett - főszolgabíróság, a román szolgabíró lakásával, de ebben a nagy épületben lakott a Baumgartner-család is. Az öregúr nyugalmazott ember volt, ha ugyan lehetett nyugalma pártában maradt négy leánya mellett. A leányok egyébként kedvesek, csinosak voltak, és ha szépek nem is, de csúnyáknak se lehetett mondani őket. Gyakran járt a család hozzánk, s apám is szívesen látta őket. Ők nagyon kedvesek voltak hozzánk. Hogy ebből a kedvességből mennyi szólt a félárva gyerekeknek és mennyi a jó negyvenes években járó, jó kiállítású özvegyembernek, azt csak ők tudták volna megmondani, ha szokás volna ilyesmiről őszintén beszélni. Apánk azonban nem gondolt a másodszori házasságra. Volt egyéb gondja bőven és ez a gond egyáltalán nem fogyott, sőt egyre több lett. A konyhában már ott szaladgált egy jóképű, kékszemű kis szőkeség - Etel - akinek apját mi nem ismertük, de nem is ismerhettük, mert nem volt anyakönyv a faluban, amelyikbe be lett volna jegyezve. Mi úgy játszottunk vele, mintha kistestvérünk lett volna és Terka nénénk, aki ebben az időben apám háztartását vezette, szintén nem nézte ferde szemmel a szépen fejlődő, családjára formázó gyereket.

A többi gond jóval később jött, mi akkor már nem voltunk apánk házában. A gond okozója azonban, a mellénk rendelt gyermek leány már ott volt, ha egyelőre valóban, mint gyerek, akinek nemcsak a zsenge kora volt az őrizője, hanem a kis szőkeség anyjának árgus szeme is. Hogy egy csinos huszár legény szabadsága idején gyakran volt vendég a konyha és bizonyára kapcsolt részei körül is, az nem akadályozta az árgus szemeket a kellő vigyázásban, de amire egyébként jó pár évig még nem volt szükség. Úgy tudom, hogy később a kis szőkeség ott maradt apám házában, de az anyját apám kiházásította. A csinos huszár, Schweiger János vette el, de csak a múltja nélkül. Bekövetkezett, amit egyik nótában sokszor énekelt a konyhában Zuzi:

"Letette szűrét szép lova mellé,
Lehajtja fejét Zuzija mellé."

Hát lehajtotta, gondolom a szabadsága idején is nem egyszer, de semmi szín alatt nem akkor, amikor apám áldása kísérte ezt a frigyet.

Ha az utcánkból kiértünk, már a falu középpontjában voltunk. Hogy miért volt ez így, azt a települési földrajz törvényeinek ismeretében se tudnám megmondani, mert nem itt volt a közepe a falunak. A pataknak a településben semmi jelentősége nem lehetett, hiszen olyan gazdasági jelentősége nem volt, amely a központ kialakulásában tényező lehetett. Vízállása állandóan olyan alacsony volt, hogy még akkor se tutajoztak volna rajta, ha felsőbb folyásánál fenyőerdők lettek volna, de az egész területen nem volt több fenyő, mint amennyit egy becsületes fakitermelő helyen egy év alatt tutajjává eszékálhattak volna. Tűzifát tutaj rakomány számra lehetett volna szállítani, de készakarva egyetlen fadarab nem úszott le rajta. De tudott ezért fát szállítani akkor, amikor egy-egy felhőszakadással társult zivatar gyökerestől csavarta ki a fákat, s olyan víz zúdult le a patakon, ami a hidakat is elpusztította. És mi félve és kíváncsian néztük, hogy már a Hári bácsiék tiszta kis lakása is már-már belekerül az ítéletszerűen lezúduló víztömeg szennyes forgatagában. Ilyen ítéletidőt nem egyszer láttunk, féltünk át. A legnagyobbat akkor, amikor a menyházai utat és a nemrégén épülő uradalmi kisvasutat csaknem egy hétig járhatatlanná tették a tövestől kiszaggatott terebélyes fák, elszakítva villany- és telefon vezetéket egyaránt.

Talán nem tévedek, ha a központ kialakulásának okát a vadászkastély ideépítésében keresem. Magas földszintjével ez volt a legnagyobb épülete a térnek, szemben a már említett négyholdas zárt parkkal, amelyet senki se használhatott. Legjobban haldokló tőkének nevezhetném, mert gondozással injekciózták, ami jelentékeny tehertétele volt az uradalom évi számadásának. Természetesen halálos vétek lett volna halálra ítélni, de árnyas sétányai kellemes üdülést nyújthattak volna azoknak, akik valóban ezt igényelték volna és nem az oktalan rongálást. Több mint ötévi ottlakásom alatt háromszor fordultak meg benne a földesúr meg a felesége, ha ugyan ott tartózkodásuk idején ennek is szenteltek valami csekély időt. Nem esküdnék meg rá, hogy megtörtént. Akkor bizonyára nem, amikor a kastélyban, egy hadgyakorlaton I. Ferenc József lakott. De erről majd később. Mi Pepi nénivel sétálgattunk benne, s bár mindig biztos volt, hogy a kertészet munkásain és a kertészet vezetőjén kívül senkivel se találkozunk, mindig lelkünkre kötötték, hogy tisztességesen viselkedjünk és semmihez hozzá ne nyúljunk. Talán innen van, hogy ma is fizikai fájdalmat érzek, ha a virágok és fák, gondozott területek pusztítását - mindig céltalan rongálását - látom, pedig sokszor látom. A kastély mellett volt a szolgabírói lakás. Előbb anyám unokatestvére Paradeyzer Lajos, halála után Baross Ferenc lakott benne. Mindkettővel olyan kapcsolataim voltak, amiket öreg koromig nem felejtettem el. Beszélni kell még mindkettőjükéről. Aztán a román templom következett. Ha jól emlékszem, a paplak zárta le a kastély sorát. A mellette lévő oldalon a régi uraság megmaradt erdő birtokának erdészlaka volt. Soha se lehetett volna

letagadni, hogy valamikor a parkkal egy gazdái volt. Éppen olyan kerítése volt, mint annak, hézagos téglafal.

A tér másik oldala, a katolikus kápolnával szemben lévő vendéglővel kezdődött. Ebben volt az úri kaszinó is, amelynek - ahogy én hittem és mondtam - apám volt a házmestere (háznagy).

← Egyébként ez az épület - és benne a kaszinó - képviselte a nem hivatalos kultúrát. Itt állították fel sörös hordókon a világot jelentő deszkákat, ha Thália vándor papjai néhány előadás erejéig kísérletezni mertek a magyar kultúra iránt kevés érzékkel bíró vegyes lakosságú faluban. Itt voltam életemben először színházban. Itt sírtam magam halálra a Hófehérke szomorú sorsán,

aminek napokig hatása alatt álltam. Tévedés ne essék. Nem a művészi játék hatott meg, hanem a darab. Ekkor ütközött ki belőlem először, hogy az érzelem embere vagyok, amit azóta se szégyellek bevallani. Talán úgy is írhatnám, hogy itt mutatkozott meg bennem először az, hogy az emberi sorsok nem közömbösek számomra, de ez volt a csírája annak is, hogy az ember szó nálam olyan fogalmat takar, amit csak igen magas mértékkel lehet mérni. Ennek a vendéglőnek volt még egy komoly hivatása. Itt válogatta ki a sorozó bizottság a borossebesi ifjúság elejét kora tavasszal, hogy októbernek első napján ki-ki bevonuljon nagyjából az aradi 33-as közös vagy a nagyváradi 4-es honvédezredbe, hacsak huszárnak vagy tüzérnek nem osztották be az alkalmasnak látszó fiatalságot. **A magyar legények nemzetiszín pántlikával díszített kalapot viseltek, a románok piros-sárga-kéket. Senkinek se jutott eszébe, hogy az idegen állam színeinek viseléséért bárkit is kérdőre vonjanak.** Ez éppen úgy mutatta a nemzetiségi türelmetlenséget, a magyar sovinizmust, mint az, hogy a járásnak román szolgabírája s a községek legtöbbszörében román jegyző volt.

A vendéglő mellett, hosszú kerítés volt. A telek a református egyházé volt, a kerítés után következő, hosszú, udvarra szaladó épülettel együtt. A telken szabadon állott a református templom. Jóval kisebb volt, mint a román templom. Legjobb igyekezettel se mernék esküt tenni arra, hogy volt-e önálló papja, vagy leányegyháza volt valamelyik közeli református egyháznak. Ha a telket szegélyező hosszú épületre gondolok, emlékezve az egymásután következő lakásokra, sehogy se tudok a papnak helyet szorítani az épületben. Az utcai részt a Steiner Számi vegyesárú üzlete foglalta el, ahol mindent lehetett kapni, ami a lakosság szükségletét kielégítette. Akinek kevés volt az igénye, az aszerint vásárolhatott, akinek több, az hozatta Aradról, akár rendelve, akár a szolgálati úton bejáró vasutasokkal, akik már abban az időben a legalkalmasabb szállítók voltak, pláne, ha hivatalos úton ingyen utaztak. De a személyzeti jegy sem túlságosan drágította a rezsi költségeket. Igyekezett ugyan Számi - mindenki így hívta, akármilyen anyanyelven fordult a helybeli konzulhoz (?) - a nagyobb igényeket is kielégíteni, de ez nagyobb tőke befektetését jelentette, mert a könyvre vásárlás szinte kötelező volt. Az apró kis vásárlások mellett csak a könyvek voltak a legnagyobb kereskedő legerősebb anyagi támaszai. Az üzleti szellem azonban kifogástalan volt. Itt mindenkit vagy egyformán becsületesen szolgáltak ki, vagy csaptak be, addig a megengedhető mértékig, amit Számi üzleti érdeke és a vevők teherbíró képessége elbírt.

A szép nagy üzlethelyiség után jött a Steinerék lakása, a raktárral és mellékhelyiségekkel együtt. Utána az iskola hosszú tanterme s annak a végében az alacsonyabbra épített kétszobás tanítói lakás. Ezzel be is zárul a főtér, amely a piacnak is helye volt. Nem régen fásíthatták be, mert csak gyenge árnyékot vetettek még a fiatal fák. Ezen a téren láttam életem első és utolsó kengyelfutóját, nem kevés kiábrándulással. Szaladt, pedig a szerencsétlen inaszakadtáig, de én nem tudtam, miért szalad, hiszen senki se kergette, senkivel se versengett, s így biztos lehetett

benne, hogy csak ő lehet az első a célban, ami bizonyára kilométereket jelentett. Nem is keveset, mert legalább tízszer körülfutotta a teret, ami egyenként is jelentett egy-egy kilométert. Neki volt vetkezve komédiás ruhába és a jobb kezében tartott pálcával kergette el az útját keresztezni akaró, szemtelenkedő gyerekeket. Engem azonban nem elégtett ki, mert futni láttam ugyan, de kengyelt sehol se láttam nála. Sejtelmem sincs, mit jövedelmezhetett ez a mutatvány, mert mire sapkájával körüljárt, a nézők tömegei - mert elég sokan nézték - meglehetősen meggyérültek. Úgy látszik azonban, vele lévő asszonyával és kis gyermekével megélt belőle. Nem volt sovány és a sok edzéstől - és a faluról falura gyaloglástól - jól fejlett izmai is voltak. A fizikai munkával, a terep befutásával - főszolgabírói engedéllyel - több erőt fejtett ki, mintha valami rendes munkát végzett volna. Apám meg is kérdezte tőle, miért nem vállal rendszeres munkát. Ha nem válaszolt volna is, az arckifejezése is elárulta, hogy azt nem tartja magához illő foglalkozásnak, de meg is mondta, hogy a szabadságát semmiért oda nem adná. Úgy látszik nem volt tudatában, hogy a kéregetésnél csak egy fokkal jobb foglalkozása még nem jelent szabadságot, de ha ő annak érezte, lett légyen az ő hite szerint, hiszen a szabadság is olyan, hogy annak van a birtokában, aki elhiszi, hogy valóban szabadon él. Ettől a lihegő, izzadt embertől is tanultam olyat, ami az életre szólt: minden jó annak, aki meg van elégedve azzal, amin pillanatnyilag amúgy sem tud változtatni. Pihenjünk egy kicsit a kengyel nélküli kengyelfutóval, aztán folytassuk a falu nézését.

*

A térről kiinduló utca ugyanabban az irányban folytatódott, ahogy a mi zsákutcánk. Abban minden talpalatnyi föld az uradalomé volt, az igénytelen - akkor még - ütött kopott kápolnával együtt, amelynek kisméretű harangocskája az egyházilag előírt időben, naponta háromszor megszólalt.

A reggeli harangszó, se télen, se nyáron nem tudott olyan korán megszólalni, hogy az uradalmi cselédséget már munkában ne találta volna. Nekik - a cselédlakások közelében - már előbb ütötte a vasat a gazda, akinek legkorábban kellett felkelni. Az esti harangszó se jelentette a munka végét, hiszen a jószág körül még sok volt a tennivaló. A fejés se a harangszóhoz alkalmazkodott. Lényegileg tehát csak annyit jelentett az ég felé, hogy ebbe a kis toronyba is fel kell mászni egy öregedő embernek, aki a többiek nevében is csatlakozik a világ minden katolikus tornyától felfelé szálló imádsághoz.

A református egyház telkén túl két 6-8 ablakos, összeépített uradalmi épület következett. Az egyikben a Moser család lakott, az uradalom pénztárosának családja Mariska néniével. Hogy ez az öreg nőszemély Moser bácsi vagy Moser néni rokona volt-e, ma már nem tudnám megmondani, de hogy soha életében nem tanult meg magyarul, azt biztosan merném állítani. Azt hiszem, nem is nagyon törte magát a nyelvgyakorlással, mert soha mást, mint német szót nem hallottam tőle. Hogy négy vagy öt lánya volt-e, arra már nem emlékszem. Olinka (most is visszacseng a fülemben, ahogy Mariska néni megbotráncozva mondta: aper Olinka) és Ángi, velünk egykorúak voltak, de éppenúgy, mint a tisztartó egykorú lánya, nem vették igénybe a borossebesi demokratikus iskolát. Mi is lett volna a világból, ha Futaki Rebekával - aki mikor már békési menyecske volt - több évig a márianosztrai fegyház lakója volt férjgyilkossági kísérlet miatt, egy iskolába vagy pláne egy padba ült volna. Pedig hát így lett volna, mert külön padot senkinek se adott Nagy Miklós tanító úr, de az utána következő másik kettő se. Az egyik Moser esküvőjén voltam először lakodalomban. Ott volt azon minden épkézláb értelmiségi ember nem csak a faluból, de a környékről is. Nagyon imponált nekem a Moser bácsi neve. A mi családukban József, Béla, Gyula, Antal, Jenő, János, Miklós, Benedek nevek voltak - úgy, mint más rendes helyen. Az öregurat azonban Lipótnak hívták. Messze környéken nem volt más, aki ezt a nevet viselte. Nem irigyeltem én tőle se a nevét, se azt a temérdek pénzt, amit kezelnie kellett, különösen akkor, amikor negyedévi fizetéskor minden

alkalmazottnak ki kellett adni a maga járandóságát. A heti béreket apám fizette az irodaablakából, de csak annak az aránylag kevés napszámosnak, akik a központban dolgoztak. Nagy öröm volt ezt nézni, mikor a név olvasása után a Iuonok, Györgyök és Iosipok egymás után jöttek az ablakhoz és leginkább kezük kereszt vonását adva felvették az előre megállapított heti napszámot, minden levonás nélkül. Aztán „mulcam” szóval elkészönve vitték haza a családoknak, szét a faluba. Moser bácsi is ablakból fizetett, de az övé olyan magas volt, hogy csak lépcsőn lehetett hozzáférni. Az odatolt széles lépcső teli volt olyankor emberekkel, pedig itt hiába tolakodott akárki, abban a sorrendben kapta a pénzt mindenki, ahogy a jegyzékben helyet kapott. Se itt, sem amoda soha se volt veszekedés. A pálinkás boltban aztán - mert ez mindig lefölözte a heti keresetet - sokszor előkerültek a kacorok és bizony néha még Ormi bácsinak - a falu egyetlen öreg doktorának is került egy kis sebészeti munkája. De sokszor játszottunk a Moser bácsi lépcsőjén a lányokkal, persze legtöbbször bérfizetést, ahogy a génius loci megkívánta. A nagy udvar a patak partjáig leért és szintén sok játékos lehetőséget kínált. Az ikerház nagyobbik része a tisztartó lakás volt. Több ablaka volt az utca felé. Nem is ez adta meg az iker jelleget, hanem az udvari rész, amelyik mind a kettőben teljesen egyformán volt megépítve, tágas kamrákkal, színekkel és egyéb gazdasági jellegű épületekkel. Mind a két épületnek széles üvegezett folyosója volt.

Ebben lakott Rásel bácsi, a feleségével Szidi nénivel, három leányával és három fiával. Valamennyi idősebb volt nálunk s részben már Pesten jártak iskolába, egyetemre. A fiúk már abban a korban voltak, hogy a magunkfajta gyerekekkel már nem tudtak mit kezdeni. A legkisebb lány közel egykorú volt, de ha le is ereszkedett hozzánk, csakhamar sértődötten távozott. A családdal egyébként ezidőtájt kerültünk atyafiságba. Már Székudvaron együtt szolgálták az uraságot, akinek Szidi néni is szívesen állt szolgálatára. Suttogtak róla, hogy Mitra hetes miatta akasztotta fel magát. Hogy apámmal már Székudvaron nem került bizalmasabb kapcsolatba, az egyedül apámon múlt. A borossebesi félreérthetetlen baráti közeledés is ezen - az egyébként egész életre kiható - visszautasításon múlt. Sokat suttogtak a hetedik gyerek körül is, aki 8-9 évvel a nagyok után már Borossebesben született, a kastélyban, ahol a család ideiglenesen lakott, mert a tisztartói lakást legutoljára adták át. Pár hetes vagy hónapos volt Lacika, amikor meghalt. Ő volt az első halott, akit életemben láttam. Fel is emeltek, hogy jobban lássam. A csipkék közt alvó gyerek nem mutatta számomra a halál borzalmas képét. Nem volt rám hatással. Sajnáltam, hogy nem lett belőle játszópajtás. Úgy emlékszem, ott temették el a katolikus temetőben. Tini néni, a másik lány, az anyám unokatestvérének - Kálmán bácsinak - lett a felesége, aki még később is halálra tudta magát nevetni, ha az apósárról beszélt. Hát csoda figura volt. Ilyen embernek kellett a Wielandokkal összekerülni, akiknek volt érzéke a mások félszégének kigúnyolására, nevetségessé tételére. De meg is érdemelte. Még Székudvaron lakott, amikor a gróf berendelte jelentéstételre Kigyósra. Ha a király elé ment volna se lehetett volna nagyobb izgalomban, pedig nemcsak Szidi néni, de Göndöcs irányából is alaposan be volt biztosítva. Nem mondom, nem volt kis dolog odamenni. Ha olyan kedvébe kapta a gróft, akár az inas előtt leszarazta a tisztartóját, volt neki elég. Hogy a kihallgatás mint zajlott le, arról gyorsírói feljegyzések nem készültek, de a beszámoló csattanója szájhagyományként élt a Wieland családban, ahogy nyilván boldogult anyám továbbította. Elbeszélve, hogy a grófnak milyen kifogásai voltak, hozzáfűzte: „De én fügét mutattam a grófnak — a nadrágzsebemben.”

Ennek a hősi cselekedetnem az emléke, mint a leírásból is látható - máig is él családunk ama tagjainak emlékében, akik az ügyefogyott, akkor nagyhatalmú embert ismerték. Egy másik érdekes esetet Kálmán bácsi mesélt el, Tini néni jelenlétében. Hitelességéhez kétség nem fér. A kornyesti fiatal ispán szemet vetett a második lányra, Tini nénire, aki nevét - nem lehet kétséges - Krisztina grófnő után kapta. Hogy az első lány Mária lett, azt a nagyon vallásos grófnő Mária tisztelete még meg tudta bocsátani, de hogy a második leány ne az ő nevét viselje, az elképzelhetetlen volt ebben az opportunus környezetben.

(Ez az, amit azóta se tudok megérteni. Anyai, apai nagyapám is ugyanennek a grófnak a szolgálatában állott, de egyik nagyapám négy leánya: Minka, Lotti, Mária, Anna, a másiké: Ida, Terézia nevet viseltek, de azért nem dőlt össze a világ. Igaz, hogy mind a kettőnek java korában, munkabíró korában kellett elhagyni az állását. Nem hiszem, hogy ha a keresztnéveket oppurtunusabban választották volna, tovább maradhattak volna a szolgálatban. A talpnyalást csak ott követelik, ahol megvan az erre a célra mindig kész és alkalmas nyelv.)

Kálmán bácsi tehát egy szép napon gálába öltözött és miután Kornyeestben meghányta vetette magában a szíve diktálta problémát, s miután bizonyára több rendbeli levelet is váltott Békésen lakó anyjával, nagyanyám testvérével - akit a nálunk vendégként megszálló távoli atyafiság, férje neve után, némi célzásokkal vitatkozásra mindig kész kardos természetére Józsi néni néven rettegett - kocsiba vágta magát és meg sem állt a tisztartói lakásig. Bement az irodába, s bár életében soha katona nem volt, haptákba vágta magát és bejelentette, hogy magánügyben szeretne szót váltani a kigyósi isten borossebesi helytartójával. Ezt ugyan nemcsak a gálából, de a hivatalos út be nem tartásából is gondolhatta volna a rozoga kis ember, mint ahogy egész életén keresztül sok mindent láthatott, vagy sejtethetett volna a háza tájékán, ha csak egyszer is kinyitotta volna a szemét. Lehet ugyan, hogy úgy gondolta egy-egy szem behunyás egy-egy részletet jelent a kényelmes élet biztosításához, megtérült az a végén - ha nem éppen a legvégén, mert az nagyon csúnya volt - busásan, mert - minthogy a gazdatisztek nyugdíj ügyét semmiféle törvény nem szabályozta - akkor és annyi nyugdíjjal, vagy a nélkül lehetett elbocsátani őket, amennyivel a gróf akarta, s akkor, amikor akarta. Hát az öregurat teljes nyugdíjjal bocsátották el, már teljesen hasznavehetetlen korában, akkor, amikor csak a magam családjából apámat is beleértve három diplomás gazdát egyszerű felmondással eresztették szélnek. Széltében beszéltek uradalmi körökben, hogy a nyugdíjat nem is ő, hanem a felesége szolgálatának jutalmául kapta. Igaz, hogy azután se nyugodott, a pohárnak is a fenekére nézegetett egyik leányával együtt, amit már az öregúr nem bírt el és Aradon - ahova nyugdíjba költözött - vadász fegyverével agyon lőtte magát. Ez volt a legsikerültebb fegyverténye, mert alaposan eltalálta magát, nem úgy, mint vadászaton a legtöbbször elhibázott futó vadat. Megelőzte korát ezzel a szokatlan nyugdíjazással, mert ő volt tudtommal az első, aki a majdani özvegyének járó nyugdíjból élt haláláig, Szidi néni még azután is jó ideig. Sok jó cselekedetért még soká élvezhette a neki mindig tetsző nyugtalanságot. Az öregúr bevezette a fiatal ispánt az iroda mellett lévő szalonba. Ott aztán Kálmán bácsi elmondta, hogy feleségül kéri Tinikét, akivel jól megértik egymást. Az öregúr ijedten kapta fel a fejét. „Miért nem a Mariskát, a Mariska az idősebb.” Kálmán bácsi erre a kijelentésre zavarba jött ugyan, de annyira nem, hogy tervet változtatott volna. Kitarzott elhatározása mellett, bizonyára nem éppen csak ezért, mert a Mariska sánta is volt, Tinka pedig csinos, szemrevaló leányzó. „No igen. Fene egye meg, erről én nem tudok” folytatta a mondókáját, de már kiabált is. „Szidi, Szidi.” Szidi néni persze látta a kocsit, Tinike várta is, hát Szidi néni mindjárt meg is jelent. Az öregúr elkezdte a maga mondókáját. „Az ispán úr egy megtisztelő ajánlatot tett. Megkérte Tini kezét, azt mondja, hogy szeretik egymást. Tudsz te erről valamit? Szidi néni anyai és rendezői bölcsességgel felelte: „Persze, hogy tudok.” „Na, fene egye meg, én nem tudok” volt a spontán válasz, s már újra kiabált: „Tini, Tini”. Most Tinike jelent meg irulva, pirulva, s neki is végig kellett hallgatni az előbbi mondókát. „Tini, az ispán úr egy megtisztelő ajánlatot tett. Megkérte a kezedet. Azt mondja, hogy szeretitek egymást. Tudsz Te erről valamit?” Tinike irult pirult, szeretett volna elsülyledni, de végre csak kimondta: „Tudok.” „Na, a fene egye meg, én nem tudok, ” állapította meg az öregúr és sírva fakadt. Aztán kitérte öreg karjait és „gyere a keblemre fiam” felkiáltással megölelte a fiatal ispánt. Majd megszólalt: „Na, csókoljátok meg egymást.” Kis huzakodás, aztán olyan csókolózás, amiről talán még az öregúr is láthatta, hogy volt annak már főpróbája az inspektori lakás ... (olvashatalan) falai mögött. Ez volt az előjáték a két család megrokonosodásának, ami mérsékelt tempóban ugyan, de csak elindult a maga útján. Az

esküvő és lakodalom részleteire nem emlékezem, biztosan olyan időben lehetett, amikor mi Békésen voltunk nagyanyámék házában. Nem túl gyakran, de járogattunk Szidi néniékhez. A gyerekszobában ekkor már csak Irén volt az egyetlen lakó. A játékaik nagyon tetszettek, néha - tudtával - el is vittem belőlük egy-egy darabot, de alig látta meg nálunk otthon valaki, már is visszaparancsolta, már csak azért is, hogy ne legyünk élősködők és ne kívánjuk meg azt, ami a másé. Nem mondom, hogy ez a rendelkezés nem esett zokon, mert mindig olyat hoztunk el, ami nagyon kedvünkre való lett volna. A visszavétel - ami ritkán késett egy napot - kissé megalázónak tűnt, de a parancsot mindig magunknak kellett teljesíteni. Egyre élénken emlékezem. Egy kis piros napernyőt adott nekem Irén, amiért még ki is csúfoltak férfiatlan cselekedetem miatt, de másnap még is csak visszavittem, bár nagyon szégyenlettem magamat.

Volt azonban egy dolog, amit nem vittem el, bár nagyon szerettem volna. Az Irén szobájában, néhány darabból álló könyvtárában olyan bibliát találtam, amiben - a szöveget még nem tudtam elolvasni - fametszetű képek voltak. Ebben láttam először képen a Noé bárkáját, Izsák feláldozását és a többi ószövetségi események ábrázolását. A biblia pauperum volt ez az én írástudatlan érdeklődésem kielégítésére. Nagyon szívtam magamba az öreg zsidók érdekes történetét, amit Irén a képek alapján, nagy magamutogatással mesélt. Fogalmam se volt arról, hogy ez az érdekes könyv még sok tanulni valót jelent számomra is. Ezt csak a fejemben vittem el és boldogan meséltem apámnak, amit láttam, hallottam. Ezt nem kellett visszavinni, s meg is maradt az emlékezetemben az uradalmi épület. Mellette a patika volt, amelybe néhány lépcső vezetett. A gyógyszerésszel - ha jól emlékszem - nagyobbára csak egészségügyi kapcsolataink voltak, de minthogy ritkán voltunk betegek, azt se lehet nagyon gyakorinak nevezni.

A széles utca másik oldalán boltok sorakoztak. Pálinkás depótól a Bienenstock¹-féle ruha és fehérnemű üzletig. Szövet, vászon és készárú egyaránt volt itt, ... (olvashatalan) inkább a kisebb igények kielégítésére. De a ház emeletes volt és ez nagyban növelte szemünkben az értékét. A tulajdonos fiával, Rezsővel együtt jártunk később iskolába és sokat játszottunk együtt. Nem voltunk ugyan vele olyan belső barátságban, mint Lámbival, de ennek csak az volt az oka, hogy elég messze volt az életterünkől a házuk. Mi is eljártunk hozzá, de ő sokkal gyakrabban jött, hiszen a mi életterünkön sokkal több játszási lehetőség volt. Náluk főleg a lépcsőn szaladgálás volt a vonzerő, de ezt sokkal szabadabban megtehettük a pálinkaházban, ahol felnőtt ember soha se zavart bennünket. Itt, pedig Bienenstock néni aggódó anyai szemei zavarták a féket soha sem ismerő játékot.

A keresztutca frontjában épült zsinagóga, a maga komor zárt kupolájával, belénk lopakodott rejtelmével, félelmetes hatással volt reánk, aminek az oka - éppen úgy, mint a társadalmi ellentétek kérdése - a „konyha éneklő madarának” műsorában keresendő.

Hagyjuk, tehát egy kicsit abba a terepszemlét és nézzük meg ezt az akkor és azóta is sokszor vitatott problémát.

*

A probléma lényege: ekkor találkoztam először a zsidó kérdéssel, hála apám józan gondolkodásának, józan mérlegeléssel, egy életre kiható, józan állásfoglalással. Alig pár esztendő választott el a tisztaeszlári pörnek az ország határain is túlterjedő port felkavaró eseményétől. Családi körben nálunk nem sok szó esett róla, hiszen - ha a maga idejében bizonyosan beszéltek is róla már a Budapest Hírlap tálalása alapján, mire mi nagybacsák lettünk, már túl voltak rajta, s mindenki úgy formálhatott róla véleményt, ahogy a vérmérséklete vagy a hiszékenysége engedte. A „Ponyvára került aranytrombita” szerzőjének szülőházában, a konyhában fészket rakott a ponyva verses és énekelhető kiadása.

¹ Bienenstock Jakab nevéhez köthető néhány helyi képeslap kiadása (a szerk.)

Hosszú volt a vers, de Zúzi elejétől végig fújta, énekelte, ha éppen ez volt a napi műsorán aránylag nem sokszor, de kelletténél többet. Egy-egy sora még a közepe tájáról is eszembe jutna, ha nagyon törném rajta a fejemet, de a két kezdő sor tisztán visszacseng a maga szándékosan elfogult, hangulatot keltő fogalmazásában:

„Ezt a kislányt el is küldték a boltba,
Betyár zsidók becsalták a templomba.
Piros vérét ereszték a lavórba.
Édes anyám vagy látsz többet vagy soha.”

Aztán jött az egész rémtörténet kedélyeket izgató elbeszélése, amiből nem értettünk nagyon mindent, de arra elég volt, hogy az első versszak hatása alatt borzalommal siessünk el a zsidó templom komor ajtaja előtt. Ez a verssor tette rejtélyessé az épületet, amelyben péntek este összegyűlt a maroknyi zsidóság, köztük Steiner Számi, Bienenstock a fiával, a derék jó Ormi Móric bácsi, aki egy hosszú életen át betegeket gyógyított, sokszor Buttyinból átjött unokájával Fekete Lacival együtt, aki - ha éppen a nagyapjánál volt, gyakran volt nálunk. Egyébként híres rossz kölöknek tartotta Ormi bácsi is annak ellenére, hogy a legöregebb fiú unokája volt. De itt voltak azok az egészen kis kereskedők is, akiknek vagy a főutcán, vagy a távoli mellékutcákban volt a boltjuk és végezték a maguk munkáját kora reggeltől késő estig azzal a becsületességgel, amit foglalkozásuk megkívánt, ha élni akartak a faluban. De idejárt Mogán Ignác bácsi, az uradalom vállalkozásainak mérnöke, apám jó barátja és velük együtt bizonyára néhány olyan ember is, akiknek a tisztességét nem lehetett volna Móric bácsi vagy Náci bácsi tisztességéhez mérni, de hogy rituális gyilkos nem volt köztük, ahhoz nem fért kétség.

Jól emlékezem, egyszer észrevette apám, hogy mi félünk a zsidó templom előtt elmenni. Soha se hallottam, hogy Zuzit szidta volna, de mikor megtudta, hogy mi az oka a mi félelmünknek, egyszer mindenkorra megtiltotta a szöveg éneklését és a ponyvát széttépte. Nekünk, pedig elmondta, hogy kik azok az emberek, akik abba a templomba járnak, akiket mi is jól ismerünk s akikkel együtt játszottunk. Soha se gondolva arra, hogy ezeket mennyire bánthatja a soha be nem bizonyított vád. És ettől kezdve vége volt a félelemnek és apám okos szavai számunkra egy életre megoldották a zsidókérdést. Akkor se jött vissza kísérteni, amikor a világtörténelem egyik legnagyobb gázságaként a hitleri uralom újra felvetette egész Európában. Ezért volt az, hogy ebben az időben magamat szégyeltem, ha sárgacsillagos zsidóval találkoztam, de soha sem jutott eszembe, hogy szóba ne álljak vele, még akkor is, ha a munkaszolgálatosokra vigyázó keretlegény gorombaságát is zsebre kellett vágnom.

Ezért van az, hogy minden igazságtalanul üldözött emberrel, bárki üldözze is a mai napig, együtt tudok érezni s a vele történő igazságtalanság nekem is fáj.

A Zuzi ostoba nótája és apám felvilágosító józan szavai egy életre belém nevelték ezt a tanulságot. De jó lett volna, ha ezt az egyszerű iskolát mindenki kijárta volna, aki népeket akar kormányozni és mindenki, aki annyi szenvedés után, még mindig nem felejtette el, hogy ahogy a szeretet szeretetet nevel, a bosszú csak bosszút szülhet.

✱

De nézzük meg a falunak nem mindenki számára megközelíthető részét is. A vasgyár és a márványcsiszoló, lényegében már kívül volt a falun, bár éppen csak a patak választotta el. Egyszerű fahíd vezetett hozzá, de a túlsó vége le volt zárva, mutatva, hogy ide idegeneknek szigorúan tilos volt a belépés. Ez volt a Leinwalter Gyula bácsi birodalma.

Gyula bácsi ezzel a névvel lehetett volna gépészmérnök is, de se diplomája, se egyéb iskolája nem volt. Egyszerű munkás emberből lett előbb művezető, majd az egész gyár vezetője, ha úgy tetszik igazgatója. Hogy ebben az előlépésben mennyi szerepe volt a házasságának azt nem tudom, de hogy ő vette el a Ráselék Mariska lányát, azzal a kis testi hibával, ami csak akkor volt észrevehető, ha járt. Ülve egészen tetszetős volt annak, aki híve volt - már mozgáskorlátozottságai miatt is – az elhízásra hajlamos gyengébb nemnek.

Hogy Gyula bácsi fizetéséből takarékoskodták-e ki a Plesa lábainál fekvő szőlőt a kolnával vagy az állás mellett még ez is ráadás volt Mariskára, ezt már nem tudom. Csinos kis ház is volt a kolna fölé építve és úgy emlékszem jártunk mi abban még a házasság megkötése előtt. Hát így igencsak ez is ráadás volt. Később ennek a kolnának volt a legnagyobb szerepe Terka néni második, nála jó tíz esztendővel fiatalabb vőlegényével kötött házasságának szerencsés felbontásában. Abban az időben nem laktak kint. A gyár területén levő emeletes házban volt három szobás lakásuk, amelybe csigalépcső vezetett. Soha se tudtam elképzelni, hogy tudták a nagy bútordarabokat ide, ezen a csavargós lépcsőn felszállítani, de ott voltak. Két nagy szórakozást jelentett számunkra, ha ide mentünk látogatóba. A csigalépcső párja nélkül volt a faluban. Már hogy lakásban, mert a gyár gőzkalapácsának indító szerkezetében is ilyen vezetett, de arra nekünk természetesen nem volt szabad felmenni, ha egyszer-egyszer be is vittek bennünket a gyárba. A lakás csigalépcsőjén azonban kedvünkre kiszórakozhattuk magunkat kettesben Miklós bátyámmal, mert itt nem volt játszótárs. A kislány - akit csetlő-botló korában a vele a mi kertünkben történt malőr miatt csak Fingucinak hívtunk - még nagyon kicsi volt hozzánk. (Csodálatos, hogy ez a gúnynévadás, Wieland-családi atavisztikus örökségként élt bennünk, pedig anyám családjából csak ritkán láttunk valakit, már ekkor kezdett jelentkezni. Később annyira kifejlődött, hogy bárki előtt beszélgethettünk emberekről, akiket mindenki ismert ugyan, de a mi beszélgetésünkéből soha se tudta meg, hogy kiről - talán éppen a jelenlétéről - van szó.)

A másik szórakozás volt a temérdek papírmásé álarc. Emberi és állati egyaránt. Hogy ez mire kellett soha se tudtuk meg. Hiszen, ha volt házasság, amelynek előjátéka nem a báltermekben kezdődött, hát ez az volt. Gyula bácsi akár szenvedélyes táncos is lehetett, de Mariska legfeljebb szenvedett, ha a többiek táncoltak, de neki még a járás is nehézséget okozott.

Hát hogy ezekből az álarcokból mennyire szerettünk volna egy párat elvinni, azt elképzelheti mindenki, aki tudja mit jelent egy gyermek nem teljesülő vágyakozása. Ezek azonban csak kellemes szórakozást jelentettek, de élmény az volt, ha a gyárba bevittek bennünket. Itt láttuk, hogy szedik ki a tüzes vasat a kemencéből, hogy teszik a gőzkalapács alá, hogy forgatják, hogy viszik végig a hengerson hosszú vasfogak segítségével a félmeztelen izmos munkások, akikről még meztelenül is szakadt a veríték. Keményen megdolgoztak a tulajdonos gróf diktálta munkabérért, ami szűken volt elég a megélhetésre. Joguk a munkán kívül semmi se volt. Szervezettségükről beszélni se lehetett, mert szervezett munkást aligha alkalmazott volna a mezei és gyári munkást egyforma mértékkel mérő és fizető uradalom s a hozzátartozó gyár. Az előszelek azonban már fújdogáltak és aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy Zuzi kemény hangú munkásdala már az itt dolgozó munkások révén került Borossebesbe. De a szarvletörés még nagyon messze volt, májusi vigalmat, pedig a magam részéről egyet se láttam. Olyat legalább nem, amelyeken politikai szónoklatokat tartottak. Olyan – később madarak és fák napjává alakult – tavaszi ünnep volt, feldíszített iskolateremmel. Arról, hogy ez a nap a nemzetközi munkásság nagy ünnepe – vagy az lesz -, ebben a faluban senki se tudott. Jó magam első éves egyetemi hallgató koromban találkoztam vele, jelszavakat kiabáló felvonulás formájában. Legfölbemászóbb jelszava akkor ez volt: "Le a Duna parti állatsereglettel". Akkor már sok békési népgyűlés után – amelynek beszédeit gyorsítottuk, tudtuk, hogy mit jelentett.

A gyártelepen volt a vízierővel hajtott villamos áramfejlesztő telep, amely az egész falut ellátta olcsón fejlesztett, de nem úgy adott világító árammal. Be is volt vezetve tiszti és

cselédlakásba, istállóba egyaránt. Járt a deputátumban éppenúgy, mint a komencióban. A patak hozta a vizet és a turbina dolgozott, ha kellett éjjel nappal. Hol voltak ebben a tekintetben a többi uradalmi központok jóval nagyobb községei még két évtized múlva is.

A vasgyár közelében volt a márványcsiszoló. Hatalmas tömbökben szállították ide a fehér, szürke és vörösmárványt. Itt mérték ki a megfelelő nagyságú darabokat, aztán szétvágva a szükségelt nagysághoz igazodva kezdtek hozzá a nagyolás után a finom, de nagyon sok erőt kívánó csiszoláshoz. Az egész munka kézi erővel történt. Előbb szemcsésebb, majd finomabb pépszerű anyaggal. Olasz munkások is dolgoztak itt és bámulatos ügyességgel adták meg a kellő formát, ha lapokról, ha oszlopokról, ha kisebb tárgyakról volt szó. A nagy erővel végzett munka szép, finom eredménye nagyon tetszett, de mégis inkább azok az inkább időtöltésből készített kisebb darabok ragadták meg a figyelmünket – s aztán engedéllyel a kezünkhöz is ragadtak – amelyek gömb vagy éppen tojásformát utánóztak eredeti nagyságban. Az csak természetes, hogy magunk is megkíséreltük a tetszetős munkát, de hamar kifáradtunk. Arra azonban ez a kísérlet is elég volt, hogy a kézimunkát, az emberi erő és ügyesség eredményét becsülni tanuljuk.

Ez a két vállalat és a közelben lévő kőbánya – ahol minden délben és este robbantottak, olyan pontos időben, hogy órát lehetett igazítani utánuk, tanított bennünket arra, hogy mennyi munkalehetőség áll csak ebben a kis faluban is a dolgozni akaró ember életfenntartására rendelkezésre, de arra is, hogy milyen fáradtsággal, gondos vigyázással keresi a munkás a kenyerét, akár a mezőn, az erdőben vagy a vállalatoknál. De néhány példát látva arra is megtanított, hogy mindenik munkában mennyi veszedelem fenyegeti azt, aki vigyázatlan, de sokszor azt is, aki óvatos Természetesen csak a munkahelyeket láttuk. Hogy ezeknek a munkásoknak milyen volt az otthona, hogy laktak, hogy táplálkoztak, általában hogy éltek, arról fogalmunk se volt, de azt hiszem ez a kérdés a tulajdonost nem érdekelte túlságosan, hiszen ezek nem tartoztak az éves cselédek közé, akiknek lakásáról, járandóságáról az uraság gondoskodott. Ezek a munkások a vállalatokhoz tartoztak. Csak véletlen, hogy a tulajdonos ugyanaz volt, aki az uradalom gazdája, aki fejből aligha tudta volna megmondani hány embernek, milyen megélhetést biztosít egyik nagy uradalma székhelyén. Csak azt tudta, hogy ez az uradalom nem jövedelmez úgy, mint az alföldi birtokok, de hogy ennek mi volt az oka, azt még akkor se akarta elhinni, ha hozzáértő ember nyíltan megmondta neki. Ehhez azonban még idő kellett.

*

A falu és vele együtt az uradalom élete - bár inkább amaz volt a függvénye emennek - a megszokott ütemben folyt, mert hát - mi tagadás - itt is volt ütemezés, minthogy rendes gazdaságot akkor se lehetett másként elképzelni. Volt ennek egy meghatározott zsinórmértéke: a természet. Ez akkor még csak villamos energiává változtatott vízierőt jelentette csupán. Az eső akkor esett, amikor a felhők irányítás nélkül kellő mennyiségben összegyülekeztek, hol lassan - lassan tartósabb esőzésre, havazásra, hol hirtelen jött zivatarként, amikor úgy ömlött az eső, mintha dézsából öntötték volna. Meg volt ennek a maga törvénye, de hát az is olyan volt, mint a köz- és magánéletet szabályozó ember alkotta törvények. Ez is sokszor táncolt a paragrafusok között, de csak ritkán jött abban az időben, amikor éppen szükség lett volna rá. Ebből is látszik, hogy már messze voltunk a természetátalakítás gondolatától. Ezek a nagy zivatarok itt az Alföld és a hegyvidék összeszaladásánál félelmetes és sűrű csattogással jártak. Nem mondom, hogy később az Alföldön is nem láttam olyan zivatart, hogy a lecsapó villám szinte a másik nyomába ér, de itt és főleg ha Zemerdre kocsizva útközben ért, nem tartozott az idegnyugtató dolgok közé. Voltak azonban a zivatarokban számomra érthetetlen jelenségek. Jól emlékszem egy olyan nagy erejű vihar Kakarón vagy Kocsuban ért utol bennünket, de apámnak pontos időre

kellett mennie, nem húzódhattunk fedél alá. Ömlött az eső. Még szerencse, hogy hintóval mentünk és a kocsis kivételével mindnyájan fedél alatt utaztunk, felhúzott „spritzlederrel”, aminek ma se tudom a magyar nevét, mint ahogy a magyar kocsis se tudta, hiszen azon a szekéren, amelyiken életében először hajtott, ilyen alkalmatosság nem volt. Őt és a két jó lovat verte az eső, de azért ő se ázott át. A fekete szűr, meg a fekete tollas kocsiskalapra húzható viaszos vászonborító pillanatok alatt előkerült és megvédte a talán még bőrön belől is mehető átázástól. De a két erős karját alaposan igénybe vette a sűrű villámlásoktól folyton ijedező, két jóvérű ló szárban tartása. Ezzel nem is történt semmi hiba. Én azonban a hirtelen bekövetkezett nagy légnyomásváltozásban alig-alig tudtam lélegzetet venni. Apám tapasztalata azonban megmentett a kínos helyzetben. Szerencsére még kicsi voltam és befértem a spritzleder alá, s ott kisebb lévén a nyomás, tudom rendesen kezdett dolgozni, s mire átszaladtunk a hatalmas vízfüggönyön és engem is kihúztak rejtekhelyemről, leeresztvén a hintó fedelét már úgy gyönyörködött a hétszínű szivárványban meg a kisfiában, mintha semmi sem történt volna. Hogy az átvonuló zivatar milyen kárt csinált, hogy szaggatta meg a fákat az ütött-kopott háztetőket azt csak akkor láttuk, amikor délután visszafelé kocsikáztunk és a máskor csak csörgedező patak gázlóján átmenve, a megduzzadt víz csak éppen hogy be nem folyt a hintó hátsó részébe. Most bezzeg a kocsis nézte biztonságosan a magas bakról a bennünket fenyegető, alulról jövő veszedelmet, s bár a piszkossá lett vízben nem láthatta az új kimosásokat, baj nélkül keresztül vitt bennünket a vízen. Napokig beszéltünk a veszedelemről, amiben forogtunk s bizonyára eseménytelen életünk közepette még soká megmaradtunk volna ennél a kalandnál - aminek a megértéséhez még kevés volt az eszem - ha harmadnap délelőtt újabb érthetetlen dolog nem történt volna a Plesa alatti legelőn. Délelőtt - hangsúlyozom, hogy délelőtt, mert később, még az egyetemen is úgy mondták a meteorológusok, hogy zivatar délután szokott keletkezni, hát itt szabálytalanul jelentkezett, egyébként ezen most először de annál hevesebben - zivatar vonult át a falu felett. A svájci tehenészet még ártatlan fiatalsága a szokott sétáját végezte, némi kis vitamin keresés szempontjából, ámbar akkor még senki se tudott erről az azóta már az ábécéből is kifogyott csodadologról. A marhák azonban azért marhák, mert már tudták, hogy ez kell az istállózott szervezetnek. Tudták már akkor is, amikor még nem is istállózták őket. Öröklődött a tudat náluk még a régi ősidőktől kezdve s benne volt a vérükben a zöld utáni vágyakozás. Nem is nagyon kellett bízni a melléjük rendelt borjú szerelőnek, aki fél vállára vetett szűrével alig győzött velük lépést tartani. Csakhamar kint is voltak a hely alatt és azonnal neki kezdtek a zöltség élvezetének. Tíz óra tájban szél kerekedett, hajtotta a fellegeket, melyek látszólag sokkal gyorsabban szaladtak, mint a szélfújta, hordta falevelek. Sem a pásztor, sem az állatok nem sokat törődtek az időjárással. Igazán nem volt miért. Kibírt az ő bőrük jeges esőt, havazást is, ettől a kis nyári meleg esőtől valóban nem volt miért tartaniuk. De az eső nem magában jött, mert csakhamar, villámlás és dörgés is zavarni kezdte az idillikusnak induló legelészést. Egyre sűrűbben villámlott. Aztán nagyot reccsent és a pásztor, aki ... (olvashatatlan) esőköpenyét már az elején magára terítette, hirtelen a földre zuhant s egy darabig nem tudott feltápászkodni. Végre sikerült, de nem a legnagyobb öröme. Amit látott, tudta, hogy azért számolnia kell, de már azért is, amit nem látott. Nem messze tőle a földön feküdt, kinyújtott nyakkal, kinyújtott nyelvvel az egyik szép fejlett - már innen-onnan legény után vágyódó üsző. Még meleg volt. Lábai se voltak megmerevedve, de élet nem volt benne. A többiek szétszakadtak. Legelőször a puli látta át a helyzetet és már el is indult, hogy a szétszéledt állatokat kötelességszerűen egyenként összeterelje, amire gazdája is hangosan bízta. De jobban el volt foglalva a maga bajával. Szüre megpörkölt, de egyéb baja nem volt, de nem tudta mit tegyen a villámsújtotta állattal. Babonás félelemből nem mert hozzányúl, de félt attól is, hogy ha vérét ereszti, a gazdától kap ki. Ha a puli is ilyen ingadozó lett volna, napokig tartott volna a szétszaladt állatok összeterelése. De a puli öntevékeny volt - ösztönösen - s mire a gazdája elhatározta, hogy semmit se csinál az esett állattal, ha órák teltek is bele, elvégezte a

kötelességét, és vidám csaholással jelentette, többször is körülszaladta a csordát, hogy minden rendben van. Ha nem is fog többet lábra állani az az egy, amelyik körül kicsit bicegve járt a pásztor, a többi hiány nélkül megvan, s ha úgy tesz tovább eheti a vitamint. A pásztor azonban mást határozott. Az este ugyan még messze volt, hiszen a nap nem sokkal volt túl a delelőn, elhatározta, hogy haza hajtja a jószágot, és lesz ami lesz, beszámol a szomorú történetről. Bicegő lába és a megpörkölt szőr legyenek a tanuk, hogy a való igazat mondja. És ha nem hiszik, ott fekszik a hegyoldalon az állat, amelyik se felfűvődva nincs, se semmi sérülés nincs rajta. Igaz, hogy a ménkü nincs a közelében, amelyik a legjobban igazolhatná, hogy még a grófnál is nagyobb hatalmasság tudja csak, hogy miért éppen ezt az állatot választotta ki az egész csordából, s miért elégedett meg azzal, hogy a két kis gyerekes pásztornak csak éppen megmutassa a hatalmát. De hát a vásár kettőn áll. És itt a kettőből a pásztor csak egyet jelentett, még akkor is, ha az okos pulira biztosan támaszkodhatott is. A mási kettőt az a harminc szép tinó jelentette immár egy híjával, amelyek még sehogy se akartak hazafelé menni. A puliban valóban nem csalódott, és minthogy az üszők nem nagyon szerették, ha a puli a hátulsó lábuk kényesebb részét is harapdálja, a hegyes fogak józanabb belátásra bírták a huszonkilenc négylábút s akarva nem akarva elindultak hazafelé, nem érezve semmi részvétet a valamennyiük által sorra szagolt társuk sem a megsántult pásztor iránt. Elindultak hazafelé. Egyik-másik még megpróbálta megbontani a nehezen kialakult rendet, de a puli ember volt magáért, s minthogy sem a gazda, sem a kasznár szeme nem hordott idáig, itt-ott csattogott is a bot, nem is éppen a lágy részeken, már ahogy rendesen szokott, ha nem látják. Volt ebben gyakorlat éppen elég. A zivatar a szérűskert felett is elvonult, megtépázva a gondosan tetejezett kazlakat. Jelentették is apámnak azonnal és józan előrelátással ki is adta a parancsot, hogy ha a nap kisüt, két óra múlva azonnal kezdjenek hozzá a munka elvégzéséhez. Vigyázni kellett erre, nehogy befüljön a kazal és önmagától begyulladjon, mert a tél hosszú és bár szép számmal sorakoztak a kazlak, minden szál szénára szüksége volt a tehenészetnek, ménesnek, ígás lovaknak. Itt nem volt divatban az árpa-zabszalmán kívül más szalmával takarmányozni. Meg is látszott az állatállományon, mely jó karban volt, de apám kevesellte az ilyen félig hegyi jellegű gazdaságban. Erre a gondolatára egyre sűrűbben visszatért. Délben már szép napsütés volt s így délután, pár óra múlva apám vette elmaradhatatlan botját, s mi sem természetesebb, hogy mi is vele mentünk. A hídon átmenve - apám tudta, hogy a szérűskert kapuja zárva van - azon a hácskun¹ emelt át bennünket, amelyik a ménesistálló és a majorság előtt vezetett a cselédlakások felé. Ezt a hácskut egyébként - bár semmiféle alkalmatosság nem zárta el senki elől, csak a hierarchiának azok a tagjai használhatták, akik a gazdától felfelé számítva szolgálták az uradalmat. Mivel a gazda is használhatta, sőt ő használta leggyakrabban, ezen a ponton találkoztak jogilag a „deputátumot“ és „kommenciót“ élvezők. Ez az egyenjogúság merőben gyakorlati célokat szolgált. Ez volt a legrövidebb út az uradalom bármelyik épülete felé s ezen közelíthette meg a korahajnalától késő estig csak éppen reggelizni, ebédelni vagy vacsorázni leülő, java korán már túl levő ember mindazokat a helyeket, ahova naponként nem egyszer, de parancs kiadásra este okvetlenül el kellett mennie. A hácsku kiskaput pótolta. Az volt az előnye, hogy bár soha se lehetett bezárni, soha se lehetett nyitva hagyni. Bele volt építve a fonott kerítésbe úgy, hogy olyan szabad hely maradt a közrefogó két kerítés között, hogy se gyerek, se jószág nem tudja átlépni a földtől 80-90 cm magasan lezárt nyílást, amelyen kívül és belül egy-egy nagyobb lapos kő, lépcső módjára könnyítette meg a bejárást. Mi még nem tudtunk átlépni rajta apám jelenlétében, neki kellett átemelni, hogy a ruhánkat veszély ne fenyegetse. De tudta ő nagyon jól, hogy át tudunk rajta mászni, de hát mutatni akartuk, hogy mennyire kíméljük a ruhánkat, ha ő is látja. A varrások, foltok amúgy is elárultak bennünket, de hát azt

¹ hácsku = kertet, szőlőt övező, kerítéseken gyalogosok számára kemény tuskókból, pallókból, sövényből készített kezdetleges átjáró (Magyar Néprajzi Lexikon)

csak derűs mosollyal vette tudomásul. A ruha ügyi fegyelmezés a gyengekezű, jóságos Pepi néni, majd a szigorúbb, de megértő Terka néni reszortja volt. Nem egyszer ígérte is, hogy hátra köti a sarkunkat, de mivel ilyen művelethez soha hozzá sem kezdett, meg a sarkunk – úgy tudtuk – amúgy is hátul volt, ettől a fenyegetéstől nem féltünk egy cseppet se. Pula ... (olvashatatlan) is sokat ijesztgetett, aki – mint mondta a lába közt tartózkodott, de ettől se féltünk, mert soha se szedte elő onnan. Így bizony ez a fegyelem elég laza volt, s visszagondolva rá úgy hiszem, nem is ártott volna keményebbre fogni, mert okot eleget szolgáltatunk rá, mint még látni fogjuk. Ha apám ezen a hácskun átlépett, soha nem ment el benézés nélkül az istállók előtt. Most azonban nem az állatok érdekelték, hanem a kazlak. Nem is sejtette, hogy az állatokkal, ez alkalommal több baja lesz, mint ahogy előre is sejtette volna. Mire a kazlakhoz értünk, már ott volt a megsántult pásztor és már a gazda is tudta a délelőtti szomorú eseményt s azonnal jelentette apámnak. Apámnak az első kérdése nem a hiányzó tinó volt, bár neki csak ezt kellett a „heti jelentés”-ben a veszteséglistán feljebb jelenteni. Az előtte való nap még épkézláb ember lábát nézte meg, de annak csak az volt a baja, hogy zuhanás közben a botjára esett és szép kék foltot kapott a combja felső részére. Szerencséjére semmije se tört és doktorra sem volt szükség. A megpörköldött szőrt apám is megcsodálta. Ilyen szerencsés villámcsapást még ő se látott. Aztán nyomban intézkedett, hogy a villámsújtotta tinóért kocsi menjen négy emberrel, s minthogy a pásztor pontosan tudta, hol fekszik az állat, őt nem eresztette ki. Hazaküldte és helyette kisegítőt rendelt a tinóistállóba. Megvártuk, míg a tinót behozzák. Nem látszott rajta semmi. Valószínűleg csak a légnymás ölte meg. Húsát, megnyúzás után szétmérték a cselédek közt. Arra már nem emlékszem, hogy fizettek-e érte, de az egyébként babonás emberek közt egy se akadt, aki az égből hullott tagló áldozata húsának ráeső részét ne vitte volna haza szívesen.

Még tréfálkoztak is a pásztorral mondván, „mégis jobb, hogy nem az üsző sántult meg, mert téged még ki se lehetett volna mérni”.

Mi tagadás, haszonra döglött az üsző, a veszteséget, pedig kibírta az uradalom. Apám is belenyugodott, hogy a szaporítani szándékolt állatai száma eggyel kevesebb lett, de lelkéből örült, hogy a nehezen élő kis család nem maradt kereső nélkül.

A heti jelentés szépen, emberileg megírt részét még legmagasabb helyen is simán, megjegyzés nélkül vették tudomásul és senkit se szólítottak fel igazoló jelentésre.

A kazlak pedig estig olyan rendben állottak, mintha a legkisebb szél se fújt volna végig a falun. Ott természetesen mindennapos volt a tisztartó vagy az ispán, mondhatnánk villám kérdőre vonása. A kastély tornyában ülő gróf messzelátóval nézte az egy tagban lévő 26000 holdat. Sajnálhatta, hogy a békési, székudvari, sebesi és mosoni-lébényi, 406.000 holdra nem hordott a messzelátó. Végig pásztázott az utakon, a táblákon, amelyen ... (olvashatatlan) nyüzsgött a hőszámosok vagy aratók tömege, s ha az úton felborult egy-egy jól megrakott szekér, a legrövidebb idő alatt már megjelent a lovasküldönc, hogy elvégezze az oknyomozást, pedig nem volt itt szabotázs csak kelletlenül nagyobb zökkenet a szekér.

De az ellenőrzés nemcsak a munkásoknak szólt. A kocsival vagy lóval járó tisztekre is kiterjedt a figyelem. Tudta, hogy merre jár kora reggeltől késő estig. Legnehezebb volt az ebéd utáni útra kelés, pedig annak falatnyelés után azonnal meg kellett történnie. Szerencsére elég sok kis erdő volt a birtokon. Ezek ugyan csak védelmi célból létesültek, de jól eltakart pihenő helye volt a legalább negyed órácskát szenderegni kívánó – magát nagy munka idején a cselédséggel és munkásokkal együtt soha becsületesen ki nem alvó – beosztott tiszteknek. Volt azonban olyan eset is, amikor a gróf személyesen is megjelent. Éjjel vagy nappal, az tökéletesen mindegy volt.

Egy éjszaka a kigyósi szérűskertben kigyulladt egy jó párszáz szekér szénából rakott hatalmas kazal. Arra gondolni se lehetett, hogy eloltsák. Itt csak a lokalizálásnak volt helye – hogy a később megismert békési önkéntes tűzoltók kedvenc kifejezésével éljek. Locsolták hát teljes erőből a szomszédos, semmivel sem kisebb kazlakat, teljes sikerrel. Ott volt minden

épkézsláb ember a majorból, Béla bátyámnak, apám öccsének, a tiszttartónak vezetésével. Ő persze fiatal kora óta nehéz, ebben az időben már elhízott testével a fizikai munkában nem vett részt, csak a parancsokat osztogatta. A gróf is megjelent, a nagy nyári melegben, hófehér ruhában és egy cseppet sem türtőztette magát. Béla bátyám jelentette, hogy a szérűskertben senki nem tartózkodott, így egész biztosan öngyulladás történt. Erre a gróf az egész major jelenlétében leszamarazta, és mikor Béla bátyám arra hivatkozott, hogy az előző héten a békési uradalomban is ugyanez történt, habozás nélkül kijelentette, hogy Emperl Ernő bácsi, anyám unokatestvérének az ura és az uradalom tiszttartója – is számár. Mikor már látta, hogy a tűz tovább nem terjedhet, sarkon fordult és magára hagyta a kenyérért zsebrevágott sértéssel Béla bátyámat. Hát nem Rasel volt az okosabb, aki nem szólt semmit, csak fület mutatott a nadrágzsebben. Ilyen sértésektől mentesek voltak a borossebesi uradalom tisztjei, mert ide nem lehetett a kigyósi kastély tornyából ellátni. Nekik csak a heti jelentésekben jutott ki a véleménynyilvánítás. Igaz, hogy ez írásban volt, de azt nem olvasták fel az egész cselédség jelenlétében. De maradjunk csak a magunk területén. Ott ahol panasz van, ott van káromkodás is, nyíltan vagy titokban, szemben vagy hátmögött, ez a kifejezések szempontjából egyre megy. A fenének sokféle fajtája forgott közszájon. Az egyszeri fene az valóban minden napos volt, a fekete fene már ritkább, a mándoki fene pedig már egészen ritkán, különösebb alkalommal jelentkezett, de hogy ez a szó milyen borzalmakat takar, azt csak akkor tudtam meg, amikor Kiskútról jelentették, hogy egy tehén lépfenére gyanús körülmények közt elhullott. Reggel jött a hír. Apám azonnal jelentette a tiszttartónak, aki úgy intézkedett, hogy apámon és az állatorvoson kívül a kornyesti ispán is legyen jelen a vizsgálaton. Apám máskor nem akart kivinni, de addig könyörögtünk, míg megengedte. Kitanított azonban bennünket arra, hogy a legyeket elkergezzük magunkról. Még mielőtt felszálltunk volna a kocsira mindnyájunk kezébe adott egy leveles gallyat és megparancsolta a kocsisnak, hogy mihelyt felérünk, bár a kocsival nem megyünk nagyon a helyszínére, ő is gallyat törjön és hajtsa magáról és a két lóról a legyeket. Felvettük az állatorvost is, aki szintén intett a vigyázatosságra, de nagyon helyeselte, hogy apám nem félelemre, hanem óvatosságra nevel bennünket, ami többet ér, mint a hiábavaló megijedés. Ő tudta, mit beszél, hiszen a legnagyobb veszedelem őt fenyegette, akinek meztelen kézzel kell felboncolni az esett jószág belső részét elsősorban – a gyanú miatt a fertőzött lépet.

Az út a hegyoldalban fekvő görögkeleti temető mellett vitt el. Ismertük mi már ezt a részt jól, hiszen falatjáró – tiltott – csavargásaink közben jártunk erre többször is, nem egyszer nézve végig a jajveszékelő családtagok szívettépő zokogását, a pópa és a kántor énekes szertartását, a menet közben többször is földre tett különös, deszkából összetákolts ládaszerű kétoldalt kivágott nyílású koporsó körül. Azt se tudtam, ki volt, akit vittek, de soha se tudtam sírás nélkül elhaladni a menet mellett. Minden ilyen alkalommal korán elhalt anyám jutott az eszembe, s ezért mégis volt valami, ami ellenállhatatlanul húzott ehhez a temetőhöz is, mint ahogy húzott a vasút felé lévő másikhöz is. Nem volt, pedig ebben a temetőben talán még egy sírkő sem, hiszen csupa szegény emberek temetkeztek itt, akik kegyelettel jártak ugyan a temetőbe, az előírt napokon, az évfordulókon még ételt is vittek a sírokra. De ha a temetéskor leállított kereszt kidőlt és a vízen fekvve elkorhadt vagy valaki tüzelésre ellopta, soha többet nem jelölték meg a sírt. Ezzel halt meg végleg gyerek és fiatal, felnőtt és öreg egyaránt. A fiatalok sírján is elpusztult a keresztre szegezett, zászló módjára lobogó színes kendő, de azért az élet ment tovább a maga útján.

Úgy egy órai kocsizás után kint voltunk a tetthelyen. A máskor itt legelésző csordát messze elhajtották, s csak az a négy ember volt az egyik bokor tövében, gallyakkal hajtsa magáról a legyet. Máskor milyen kényelmesen elterülve aludtak volna a hűvösben, de most betartották a kiadott rendelkezést és megtették azt a legegyszerűbb védekezést, amit előírtak akkor, amikor ide parancsolták őket, a kornyesti kocsi is akkor érkezett oda, amikor mi. Sem most, sem máskor nem lehetett kifogást emelni a pontosság hiánya miatt. Ott álltunk meg mi is, ahol az

emberek voltak, aztán mint valami ókori szent menetben indultunk a gallyakat mozgatva az erdő széle felé, ahol az esett állat feküdt. Mereven kinyújtott lábakkal. A két kocsis is ott maradt a kocsiknál és ők is hajtották a legyeket magukról és a lovakról. Az erdő szélén már meg volt ásva a gödör és oda volt készítve egy vizes és egy meszes vödör. Az állatorvos kiszedte az eszközeit, a vizes vödörbe valami fertőtlenítőt töltött és a négy ember négyfelé húzta a hátára fektetett hulla négy lábát kötéllal. Az állatorvos felmetszette a már puffadt hasat és minél gyorsabban igyekezett a lépet elérni. Óvatosan kezelte a kést és egyetlen felesleges vágást se tett. A lépet nem is kellett felvágni, már a külsejéről megállapíthatta, hogy a gyanú nem volt alaptalan, az állat csakugyan lépfenében pusztult el. A többi aztán még ennél is gyorsabban ment. Egy-egy rövid, ócska kötelet rákötöttek az állat két hátulsó lábára és behúzták a közel lévő gödörbe. Ráöntötték a meszet. Az állatorvos fertőtlenítette a boncoló kést, aztán az előre elkészített vödör vízben alaposan megmosta a két kezét, fél alkar száríg. Az emberek ezalatt leöntötték mésszel az állat fejét, a felvágott hasat és a hátulját, behúzták a gödröt s aztán maguk is megmosták a kezüket és a szerszámokat. Ezzel szabályszerűen el lett intézve a parancs, és apám és Kálmán bácsi kiadta az új parancsot arról, hogy további intézkedésig az általuk kijelölt területen legeltetni nem szabad. Hogy aztán a pástor ezt hogy tudta végrehajtani, mert éppen a hűvös erdő alja esett tilalom alá, azt már nem tudom, de azt hiszem nem is ellenőrizte a nap minden szakában senki se. Több fertőzés azonban nem történt.

*

Mindig különös örömet okozott, ha apám a kornyesti kiszállását – legalább egyszer hetenként úgy osztotta be, hogy jövetben vagy menetben Kiskúton keresztül kellett menni. Megvolt ezzel minden oka nemcsak azért, mert megnézte az itt legelésző szarvasmarhákat, de maga is szerette ezt az alföldbe hajló erdős, dombos vidéket. Az állatok kora tavasztól késő őszig szabadban voltak. Jól elkészített karám zárta őket körül. Nem volt abban semmi különös. A szükség szerinti terület ágasait egymástól lehetőleg egyforma távolságra leásták és három elég vastag gömbfával elzárták. Ez a három gömbfa úgy volt odakötve, hogy akármilyen erővel dörgölődött is hozzá az állat – ami játék közben nem egyszer megtörtént – nem mozdulhatott meg a helyéből, mert az ágasok kívül voltak. Egyetlen helyen volt két ágas közt a könnyen nyitható és zárható bejáró. Itt a két ágasba laposra kovácsolt vaskarikák voltak erősen beleeresztve a fába. Az ebbe szolgáló három gömbfa olyan hosszú volt, hogy 40-50 cm-rel túlért a karikán. Az állatok tehát ezt se tudták kimozdítani a helyéből, s így arra soha példa nem volt, hogy az őrizők – mert hol ketten, hol hárman voltak – tudta nélkül a jószág kitörhetett volna. A pástoroknak a bejáró közelében volt a kunyhójuk s így a mindig éber kutyákkal megvédehették a jószágot a netalán rossz szándékú emberek elől. A pulik és a kunyhóban dugva tartott éles balták szolgálták a lábasjószág biztonságát, de abban az időben egyébként nyugodtan lehetett aludni. Kóbor cigányok ezen a részen soha se tanyáztak. Tudták, hogy az erdészlak elég közel van ide, és nem csak az erdész, de a vadászok is fel vannak fegyverezve. Azoknak ugyan nem sok köze volt az állatokhoz – volt nekik egyéb őrizni valójuk – de ha a szükség úgy kívánta volna, segítségül mentek volna az egy gazdát szolgáló pástoroknak.

A kiskúti erdő volt az uradalom legszebb része, de egyúttal a legféltettebb is. Egy része – ma már nem tudnám megmondani hány hold – drótkerítéssel volt elkerítve. Itt volt az uradalom vadaskertje. Bár erdészet, s főleg a vadnak védelmet nyújtó remíz az alföldi birtokon is volt, tudtommal ez volt az egész Wenckheim uradalom egyetlen vadaskertje. Kellott ez ide. Ha az osztrák-magyar monarchia császár királya a többi európai uralkodókkal versenyezve utánozta az egykori napkirályt még azzal is, hogy vadaskertet tartott, csak természetes, hogy ami grófjaink se lehettek meg nélküle. Nem is sejtem, mennyi pénzbe

került a fenntartása évenként, de hogy jövedelmet aligha jelentett, abban nincs okom kételkedni. Nem volt elég az, hogy az itt élő nemes vadak biztonságban legyenek a bekerített területen. A szarvas és őz azok közé az állatok közé tartoztak, amelyek zavartalan helyen bárhol meg lehettek, mint ahogy a környéken is meg voltak. Az nem volt elég, hogy vér felfrissítés céljából más területen befogott szarvasokat, őzeket, nyulakat hozattak, de olyan vad is kellett, amely ezen a vidéken nem volt. Dámvadakat hozattak távoli erdőkből, nagy költséggel, gondos állategészségügyi ellenőrzéssel. Az ott összefogott állatokat állatorvos vizsgálta meg, hogy a beteg állat már az új telepítésben ki legyen zárva a tenyésztésből. Aztán az állatok lehető kényelmes utazását biztosító láda ketrecekbe helyezték őket egyenként, és úgy rakták be a vasúti kocsiba és a Dunántúl nyugati sarkából átrakás nélkül zötyögtették végig Borossebesig. Természetesen az állomásig és az állomástól szekereken tették meg az utat. Milyen nagy félelem lehetett ezekben a szegény állatokban a különféle mozgások alatt, hallva azt a sok zagyva hangot, amely befogatásuktól kezdve, kiszabadulásukig legalább két nyelven, de mindig kiabálva rémítette a csendes erdőhöz szokott állatokat, azt riadt szemeik még az ACsEV állomáson is híven tükrözték vissza.

Mi itt találkoztunk velük először. Itt vette őket át apám és a kiskúti erdész azonnal, ahogy a tehervonat befutott. Egyenként rakták át a ládákat a szekerekre, ahol az állatorvosi vizsgálat csak annyiból állott, hogy kezét a szájukhoz tette s orrukon végighúzta, s minthogy a vizsgálat megnyugtató volt, megindultak az ökrösszekerek itt még sohasem látott különös terhükkel a vadaskert felé. Apám az erdősszel abban állapodott meg, hogy a ládákat az erdőszlak befelé néző oldalán egymás mellett helyezteti el, s a szabadon bocsátással várnak addig, amíg a tisztartó, apám és a kornyesi ispán meg nem érkezik. Mi még ráértünk indulni, mert pár órába beletartott, amíg az ökrösszekerek kíméletes lassúsággal a tethelyre kiszállították kérődző testvéreiket. Bár a sokszor göröngyös úton rázósan mentek a szekerek, bizonyára ez az útszakasz volt az egész utazás legsimább része. Hozzájárult ehhez az, hogy akár melyik oldal felé volt is fordítva a láda ketrec rácsos része, a megtört utasok mindenütt a szabad természetet látták. A szerencsésebbjét, pedig már az erdő is hívogatta. A távolról integető erdő, messze ködlő fái. Hosszú napok óta csak a zárt vasúti kocsi kopár oldalát láthatták s bár szénával, szemes takarmánnyal és időnként friss vízzel ellátták őket a kocsikba beosztott kísérők, bizonyára érezték, hogy bizonytalan útjuk utolsó részén járnak, és ha lassan is, de közelednek a céljuk felé, az új lakóhelyük még bizonytalan területére. Valóban meg is érkeztek. Az erdész gondosan lerakatta a ládákat, a ráccsal az erdő felé, az apámmal megbeszélt helyre. Alig tették le az utolsó ládát, mi is megérkeztünk. Aztán egymásután futottak be a kornyesi ispán és a tisztartó kocsija. Egyik se jött egyedül. A családok is kíváncsiak voltak erre a soha nem látott eseményre, az itt ismeretlen állatokra.

Négy ládát bontottak meg egyszerre. Nem az egész rácsot feszítették le, hanem csak annyi lécet, hogy az állat kiferhessen rajta. Gyanakodón fogadták e műveletet az állatok. Még mindig riadtan nézegettek, de mikor senkit se láttak a láda-ketrec előtt óvatosan megmozdultak. Elsőként a legnagyobb bika dugta ki a fejét. Óvatosan szétnézett. Egyet-kettőt lépett, aztán hirtelen megugrott és pillanatok alatt eltűnt az erdő szép szélfái között. Erre már a tehenek is bátrabbak lettek s követték örült iramban a mindegyre távolodó bikát. Most újabb négy ládát tettek szabaddá s végre az utolsó négyet. A jelenet pontosan ismétlődött. Nincs az a színházi rendező, aki ügyesebben rendezte volna ezt a valóban felejthetetlen szép jelenetet.

Mire a társaság tagjai elbúcsúztak egymástól s ki-ki a maga kocsijára ült, a szabadságot mohón élvező dámvadak már valahol a sűrűben örültek az életnek, de csak korlátozott szabadságot, mert a nagy iram csakhamar elvitte őket a távoli drótkerítéshez, amely korlátot szabott mozgási lehetőségüknek. De milyen nagy volt ez a lehetőség a néhány napos út szűkreszabott mozgásához képest. Ettől kezdve volt a kiskúti vadaskertnek dámvadja is, ha éppen arra akart vadászni grófi gazdája.

Jogász ember nem lakott a faluban, kivéve a vakációban hazajáró egyik Rasel fiút, de hát az még talán csak a római jognál tartott s bármennyire volt ... (olvashatatlan) is a falu többsége a rómaiaknak, perlekedéseit, veszekedéseit – amelyek túl terjedtek a közigazgatási, rendőrhatalási rezsorton - nem ehhez a joghoz igazodva intézték, ami elég nem szép volt tőlük, de hát így volt.

A főszolgabíróság vezetői nem voltak jártasak – képezésükről majd később esik szó – a polgári és büntető törvénykönyv horgas paragrafusai közt, de meg állásuknál fogva nem is foglalkoztak ilyen ügyekkel. Ügyvéd akkor még nem jött ide, mert a bíróság Buttyinban volt. Aki rászánta magát a kisvidéki életre ott telepedett meg s bizonyára jól is keresett a bíróság székhelyén. Peres ügyekben még azok sem kerülhették ki ezeket a számolni is jól tudó férfiakat, akik jól tudtak magyarul, vagy csak éppen ezen a nyelven tudtak, mert a törvény nyelve más volt, mint ahogy a magyar emberek beszéltek. **A jog volt benne, nem az igazság.** (Nem magam találtam ki ezt a megkülönböztetést. A negyvenes évek elején a szegedi ügyvédi kamara valóban köztisztviselőként álló elnökét Széll Gyulát ünnepelték 70. születésnapja alkalmával – ha semmi közbe nem jön egy éven belül utolérem, ha nem itt, a másvilágon bizonyára, ahova már elment szálláscsinálónak – egyik gyorsírástanítói vizsgán a bizottság nevében én köszöntöttem, kívánva, hogy még soká keresse a bizottságot.

Meghatottan köszönte ugyan meg a jókívánságokat, mondván, mi nem az igazságot, hanem a jogot keressük. Azóta tudom, hogy a két fogalom nem mindig egyezik, s ezért szaporodtak el annyira a jogászok a régi Magyarországon és ezért élnek meg ma is az ügyvédi munkaközösségek, keresvén az igazság helyett a jogot.) Ehhez legalább is a megköthető adásvételi és más szerződések erejéig – a faluban csak Mózes bácsi értett, a falu pennája, bár már elég öregember volt. Hogy a keresztnéve mi volt nem tudom, mint ahol azt se tudom, honnan vetette ide a sorsa, mert ő is jöttment ember volt, mint minden értelmiségi ebben a faluban, lett legyen magyar vagy román. Svábokról nem beszélek, mert ha elég szép számmal volt is német nevű ember a faluban, se németnek se svábnak nem tartotta magát senki az egy Mantza néni kivételével. Magyaroknak vallotta magát valamennyi, mint ahogy becsületes gondolkozással nem is tehetett egyebet, hiszen itt találta meg megélhetését, mindennapi kenyerét. Nem tudok róla, hogy a későbbi e tekintetben is válságos időkben egy is lett volna köztük vagy ivadékaik közt, akik beléptek volna a rossz emlékezetű Volksbundba. Mózes bácsit nem csak a hivatali felsőbbbsége szerette, mert pontos, kötelességtudó ember volt, hanem a falu is, mert emberséges ember volt. Eleget tudott tenni az előírt rendeletnek, de végre tudta hajtani úgy, hogy minél kevesebb fájdalmat okozzon vele. Olyan ember volt, aki belső kényszerből igyekezett jogot és az igazságot összeegyeztetni, s így mire a kemény szó az ő tolla alól is kikerült, már nem volt olyan rideg, merev, mint ahogy hozzáérkezett felülről. Ezt nemcsak a falu vette örömmel tudomásul, de a fölöttes hatósága is méltányolta. Igaz, hogy azok is emberek voltak a szó legtisztább értelmében. Később zugíráskodásnak minősítették volna azt a privát munkát, amit a hivatala mellett elvégzett, de minthogy jogtudó ember nem volt a faluban, akinek ez a munkakörébe tartozott volna, felsőbb hatósági engedéllyel folytatta a szerződések írását, ami persze elég jól jövedelmező foglalkozás lévén, jó anyagi körülmények közt is élt. De a természet örök törvényei szerint neki is le kellett tenni egyszer a falu pennáját, még pedig örökre. Egyik délben azzal jött haza apám, hogy Mózes bácsi meghalt. Hirtelen fejezte be az életét. Valóban megérdemelte a szenvedés nélküli halált. Akkor még nem is sejtettük, hogy a hasonló halál már ott ólálkodik a békés-kamuti Wieland tanyán is, várva az időt, amikor elsuhintja nesztelen kaszáját. Másodnap volt a temetése. Apám és Pepi néni minket is magával vitt. Ekkora tömeget még soha se láttam együtt, mint akkor a jegyzői lakás tájékán.

A szertartás és a beszédek után olyan kocsira tették, amelyet én akkor láttam először, hiszen a szegény embereket szekéren szokták utolsó útjukra vinni. Talán nem is esne jól a rugós kocsin való első és utolsó utazás. Nagyon megbámultam az oszlopos gyáskocsit, amely kivitte Mózes bácsit a katolikus temetőbe, ahhoz a sírbolthoz, amelyben már hosszú évek óta várta Mózes néni. Az ő tiszteletére épült ez a kriptá. Nem is volt ezen kívül csak még egy az egész temetőben, ahol a katolikusok és reformátusok külön-külön részben temetkeztek. A rövid szertartás után leeresztették a Mózes bácsi koporsóját a kriptába. Bezárták az ajtót és a kísérők széteszlottak. Mi is hazamentünk, de tőlem hiába kérdezték volna a részleteket, nem tudtam volna elmondani, mert végig sírtam az egész temetést. Mózes bácsi tehát nem volt többé, de ott volt a kriptá a maga rejtélyével. Csodálatos, hogy a sír gyermeki képzeletünket nem ragadta úgy meg mint a kriptá. Elképzelésünk csak a kriptát tette félelmissé, a sírt soha. Talán ösztönösen éreztük, hogy a mulandóságnak az előbbi a természetes velejárója, a kriptá túl van azon, ami természetes. Sokat beszélünk róla, s ezért maradt meg az emlékezetemben az első temetés reám gyakorolt hatásával együtt.

*

Végén járt a tavasz, amikor Mózes bácsi után bezáródott a kriptaaajtó. Apám gondja, munkája napról-napra szaporodott. Grófi látogatás, megbeszélések, tervezgetések, külsőmunka. Mindezt jó kedvvel, mondhatnám játszi könnyedséggel végezte apám, aki ez idő tájt már 45 éves volt s csak a kora tavasszal heverte ki alapos megfázás utáni súlyos mellhártya és tüdőgyulladását. Ebben az időben Ormi bácsi naponta kétszer is meglátogatta. Nyugalma érdekében elrendelte, hogy az irodában aludjék. Szobájába csak a legnagyobb csendben volt szabad bemenni. Priznic és pióca járta. Az előbbit gyakran kellett váltogatni, utóbbit azokra a részekre kellett felragasztani, amelyek a test felső részén kívül estek a priznicen. Ha néha-néha bent voltam a szobában, amikor Pepi néni nagy szakértelemmel cserélgette a fenevadakat, kíváncsian néztük ezt a műveletet. A felragasztás csak apámnak volt kellemetlen, de a lesózás, - mert magától egy se akarta elengedni a jó táptérületet bármennyire is teleszívta magát - az nem volt kedvünkre való látvány. A kíváncsiság természetesen odavitt, ahol kinyomkodták a jóllakott állatokból az apámból szívott vért, amit gondosan félretettek, hogy Ormi bácsinak megmutassák. Mi csak annyit láttunk belőle, hogy sokkal sötétebb piros, mint a miénk, ha elvágjuk a képünket vagy az orrunk vére folyik. Éppen ezért kellett megmutatni, hogy addig rakassa Ormi bácsi a piócat, amíg a „rossz” vér ki nem jön. Hát soká volt ilyen sötét színű, de lassan világosodott, s akkor a fenevadakat – megtévén kötelességüket - elásták. Ha újra kellett volna, volt a patikában elég. Talán mondanom sem kell, hogy nemcsak az Ormi bácsi előírására, de „komendálás”-ra is nagy volt a kereslet, a „nadály, nadálypiócából, amely - a piacon vele kereskedők szerint – mindkét végén csíp, harap.” Ormi bácsi, éppen nem lévén ragályos betege, apám betegsége alatt többször elvitt minket kocsikázni, ami különös esemény volt. Nem azért, mintha nem kocsikázhattunk volna eleget akár hintón, akár un. Kivágott kocsin, amivel apám szabadon rendelkezett, hanem azért, mert az Ormi bácsi kocsija - bár se a kocsiban, se benne nem volt filozofálási hajlam - Ding an sich volt. Nagy, már elég ütött-kopott batár volt, amelyben kényelmesen bele lehetett egy kisebb családot telepíteni. Ami számunkra a legérdekesebb és Ormi bácsi számára a legfontosabb volt, fűteni lehetett. Kis vaskályha volt benne, amelynek a csöve a batár tetején vígan eresztgette a füstöt. Apróra vágott fával maga Ormi bácsi fűtött benne. Neki már nagy szüksége volt erre a melegre. Munkában megöregedett teste, de főleg keze lába állandóan fázott, és e nélkül az egyszerű megoldás nélkül valóban nem tudta volna végezni áldásos munkáját. Elvitt egész délelőttre, s aztán lelkünkre kötötte, hogy csendesek legyünk, ne zavarjuk apánkat, s akkor máskor is elvisz. Ő becsületesebben beváltotta az

ígéretet, mint mi a feltételeket. Sokszor kocsikáztunk, míg apám állapota annyira javult, hogy elhagyhatta az ágyat. Nem tudom, hogy ez a betegség vagy más valami ismeretlen dolog volt az oka, hogy anyám zongorája egy szép napon eltűnt a házból, de nem ment a két nagyobb testvér után Békésre. Megvette a tanító. Mi sajnáltuk, bár mióta Borossebesben laktunk, soha se hallottuk apámat zongorázni, pedig jól tudott. Nekünk azonban az volt a fontos, hogy felgyógyult. Amúgy is nagy baj zúdult családunk nyakába. Távirat érkezett, amit – apám valahol kint járt a gazdaságban – Pepi néni bontott fel. Sírástól elcsukló hangon olvasta fel újra és újra a lesújtó hírt. Wieland nagyapám hirtelen meghalt. Gyermeki eszünk csak annyit fogott fel a rideghangú táviratból, hogy az az ember, akit tiszteltünk, becsültünk és szerettünk éppen úgy nincs többé, mint Mózes bácsi és őt is el fogják temetni a békési temetőbe, édesanyánk mellé, aki már két éve pihent a föld alatt. Tudtuk, hogy aki meghal, az többet vissza nem jön, hiszen édesanyám is csak gondolataimban tért vissza, de így nagyon gyakran. Nekünk fogalmunk se volt arról, hogy mindezeket túl mit jelentett nagyapám halála, de Pepi néni jól tudta. Tudta, hogy nemcsak az ő megértő támasza költözött el, hanem elveszett az egész család biztonsága, eddig is nehezen biztosított élete. Meghalt az az igazi családfő, aki minden áldozatra kész volt a család minden egyes tagjáért. Aki egy életen keresztül csak ad, azután nincs mit örökölni, de ha nemes gondolkozásából, jócselekedetekre mindig kész alkatából csak egy kis rész is öröklődik egyik vagy másik leszármazottjában, az egy hosszú életre egy olyan lelki gazdagságot örököl, amit nincs olyan vagyon, ami pótolni tudna. Nem lakván vele egy városban, csak néha-néha voltam a házában hosszabb-rövidebb ideig, s így maradt róla emlékem, ami mindig úgy éreztem, kötelez arra, hogy nyomdokain járjak s most öreg koromban is elmondhatom, boldog voltam, ha az ő szellemében tehettem valamit azokért, akik közel állottak hozzám. Terhes örökség, de többet ér, mint veszendő vagyon. Mihelyt a szabadságharcban vállalt és becsülettel teljesített kötelességének s az érte kapott golyó általi halálbüntetés helyett Milánóban kitöltött katonai szolgálatának eleget tett, s a kigyósi uradalomban megélhetését az öreg József Antal gróf, aki egyébként apjának pertu barátja, neki pedig keresztapja volt, biztosította, azonnal magához vette a negyvennyolcas hősi halott pártában maradt menyasszonyát, Pepi nénit. Nem kegyelemkenyeret adott neki, hanem házassága után is családtagként tartotta magánál, ezt egészen természetesnek tartotta. Hogy a Pepi néni elhalt testvérének árván maradt leányát nemcsak házához vette és kiházásította, hanem elválása után második férjhezmeneteléig is gondoskodott róla, azt is csak kötelességének tekintette, és se köszönetet se elismerést nem várt érte Károly öccsét, aki főhadnagy bátyjával egy huszárezrednél szolgált hadnagyként, amikor 16 éves korában ugyancsak büntető szolgálatra sorozták be vele együtt, az ő biztató szavai mentették meg az elviselt szenvedések miatt már-már önként vállalni szándékozott haláltól. Hét gyermeke közül három fiút a saját házában járatott a békési gimnáziumba, egyik lánya pedig, mint Lotti néném testi-lelki barátnője több időt töltött nála, mint a szülei házában. A sok gyermekes, kis jövedelmű testvér természetes támogatásának tekintette, amiért soha viszont szolgálatot nem várt, de az egyik fiútól busásan kapott a már nélküle élő család. És ezek mind messzebb estek tőle mint unokái, akik részben még az ő életében az ő házában találták meg otthonukat. Lotti néném alig pár éves házasság után halálos beteg férjével és kisfiával, Gyurkával nála talált menedéket, az elveszett helyett meleg otthont. Böske néném és Benci bátyám már anyám betegsége idején vele együtt az ő házában voltak szívesen fogadott lakói. Keresheti-e ezek után valaki, hogy a 70 holdas tanya – ahol állandóan ott lakott, segítve nagyapámnak Csontos Pista bácsi, a milánói legtöbbet szenvedett bajtárs, – annyira meg volt terhelve adóssággal, hogy nagyapám halála után azonnal el kellett adni, amivel lényegesen megváltoztak a családi körülményei. Ezen nem segíthetett az, hogy amikor az unokák hozzákerültek, két szenvedélyét – a szivarozást és a mindennapi kártyamentes kaszinót adta oda áldozatul. Parányi cseppet az érthető okokból egyre növekvő tengerbe. Bármilyen kicsinek látsszék is ez az áldozat, nagyon jellemző arra, aki vállalta és be is tartotta. De – mondhatná valaki, ez még

csak a család, akiknek gyámolítását a vér szava parancsolta. Hány beosztottjával, alatta szolgáló öreg uradalmi cselédjével beszéltem később, mikor már magam is a békési öregház lakója voltam, aki olyan szeretettel beszélt róla, hosszú-hosszú idővel halála után, amelyet nem lehetett kiszínéskedni magából, ha ilyen érzék egyáltalán lett volna a békési parasztban. De nemcsak a volt cselédek, de az egykori öreg jobbágyok is szeretettel emlegették az öreg tisztartót, akiknek akkor volt velük dolga, amikor az akkor még 60 000 holdat jelentő békési uradalom 30 000 holdját az örökváltság végrehajtása során egymaga jutatta az arra jogosultak kezébe. Nem rajta múlt, hogy a váltságból váltság lett sok esetben, és a megélhetést banki kölcsönrel pótoló kis parasztok földjét, sokszor ingóságát is a bank üthette bottal. Az örökváltság végrehajtása során ismerte meg igazán a magyar parasztot, akkor, amikor jogi félként tárgyalt velük. Nem csak megismerte, de meg is szerette a jobbágyból lett kis parasztot, és ez a szeretet bennem is tovább öröklődött és él a mai napig is, amikor az élet messze vitt tőle, de sokszor hónapokat dolgozva velük, közel is hozott hozzájuk. Ez a részrehajlás emberen múlt, mint ahogy emberen múlt az alkalmazottakkal, családokkal való bánásmód is. Sokszor hallottam később, amikor a gróf kegydíjas nagyanyám valamilyen kérését nem kedvezően intézte el, hogy annak mindig rossz tájékozottság az oka. Nagyapánk véleménye az volt, hogy a gróf intézkedései mindig a tisztartó jó - vagy rosszindulatának a függvénye. És ez – ismerve az akkori, szinte a merevségig menő elzárkózást – valóban így is volt. Hogy mennyire szerették és becsülték azok, akiknek az örökváltság során sok aprócseprő ügyét is magáénak érezte, amihez pedig valójában semmi köze nem volt, azt az a tömeg bizonyította legjobban, amely utolsó útjára kísérte. Ha a paraszt mondja az „úr”, hogy úri ember volt, többet jelent, mint egy kaszinó ítélete, mert a paraszt nem a külsőségekben kereste ennek a szónak a valódi értelmét, hanem a vele való bánásmódban, amiért valóban megérdemelte ezt a lélek formálta jelszót. Ilyen volt az az ember, akinek csak elbeszélésből – sokak elbeszéléséből – ismert példája még akkor is mélységesen hatott volna rám, ha a vér nem kapcsolt volna olyan közélről hozzá. Engem és Miklós bátyámat nem vittek el a temetésre, de hárman elutaztak: Pepi néni, apám és Paradeyzer Lajos bácsi, aki még csak nem is sejtette, hogy a családból ő a soros a halál listáján. Minket arra az időre, amíg visszatérnek, Lajos bácsi felesége, Gizella néni vett a szárnyai alá. A család „vak bárónéja”, ahogy mindenki hívta a nagyon kedves és közvetlen grófnőt. Ha otthon hagytak volna bennünket a Zuzi gondozása alatt, a kis cseléd lány elképzelte játékok között, amelyek lényegesen innen voltak azon, ahogy ez a fejlődő, valóban szépnek mondható román leány, fiúkkal játszani szeretett volna, de túllépték azt a határt, amelyet a jólneveltség számunkra előírt. Gondolom ez is oka volt annak, hogy ha már – anyagi okok miatt, mert enni-inni való bőven, de pénz mindig szűken volt a háznál – elvinni nem tudtak, majdnem egy hétre a főszolgabírói lakásba kerültünk mindenféle játékkal és természetesen fehérneművel is felszerelve.

Sok mindent láttunk mi ez alatt a hét alatt, ami újdonság volt a számunkra. Apámnak livrés, parádés kocsisa volt, de ennek gazdagon zsinórozott ruhája fekete posztóból készült. Itt Arad vármegye színeiből kombinált zsinórzattal sújtásozott hajdú szolgált fel minden étkezésnél, szó nélkül tartva oda a tálát még nekünk is, mialatt egyetlen arcizma meg nem rándult mindig frissen borotvált, pedert, kikötött bajuszú arcán. Elég volt Gizella néni egyetlen szemrándulása – pedig csak az egyiket tudta rándítani, a másakra valóban vak volt – már tudta, kinek és mit kell vinnie vagy éppen behoznia. Nekünk, akik a Pepi néni szóbeli dirigálása mellett történő ide tedd, oda vidd felszolgáláshoz voltunk szokva, nagyon imponált ez a valóságos gépmember kiszolgálás, egyetlen szem távirányításával. Minden halkan ment. A tányér és az evőeszköz csörömpölés nélkül került az asztalra és onnan vissza a tálalóra. Bár Pepi néni is csendesen irányított, ott mégis röpködtek a vezényszavak, pedig itt volt a katona formájú hajdú, de az olyan jól volt házilag iskolázva, hogy a nagy jelenéskor már jobban ment minden – mint az egy évvel későbbben lezajlott zemerdi hadgyakorlaton. De voltak itt egyéb csodálatos dolgok is. És ez mind a hajdú körül forgott. Korán reggel civilbe öltözött és a

takarításban segédkezett. Nem portörölővel, nem porolóval és nem seprővel jelent meg a küzdőtéren, hanem két jó nagy és széles kefével, amelyeknek a derekán olyan kenderből fonott szalag volt, mint amilyet a lóistállóban a lovat pucoló kocsis kezébe láttunk, aki minden húzás után a vakaróhoz nyomta a keféit, hogy a port kivigye belőle. De itt két kefe volt és valami viaszféle, amihez odadörzsölte a keféket. Aztán lehúzta a cipőjét s a két kefével úgy húzta fel a két lábára mint a kocsis a kezére. Aztán elkezdett táncolni a parkettán, aminek fényességét mi már sokszor megcsodáltuk, de hogy ez kefével táncolva lesz olyan szép fényes, arról fogalmunk sem volt. Nagyon szépen táncolt, s mi sem természetesebb, hogy ezt a „mulatságot” nekünk is meg kellett próbálni. Az eredmény nem is maradhatott el, mert vagy lecsúszott a kefe a lábunkról vagy elestünk nagy nevetés közt, egészen elfelejtkezve arról, hogy mi tulajdonképpen milyen alkalomból vagyunk most itt. Mikor aztán vége volt ennek a munkának a hajdú visszavonult a szobájába és magára öltötte a vármegye mindennapi, de még így is tekintélyadó egyenruháját és jelentette Gizella néninek, hogy a postára megy. Ha volt feladni való magával vitte s a hivatali postával együtt elvitte. Ez már dél felé volt, s hazajövet már csak a terítés valóban nem fárasztó munkája várakozott rá, amit el is végzett szokás szerint rendesen. A főszolgabírói lakás egyébként is sok rejtelmet őrzött számomra. Nagy széles folyosójának a végén 5-6 lépcső vezetett egy másik folyosóra, amely szöveget alkotva futott a ház végénél. Itt két dolog volt, ami vonzott bennünket. Az egyik a hajdú szobája volt. Ennek az ajtaján volt a ruhák kefélésénél használt lehajtható és használatkor feltámasztható kis fogas. Nem csak a saját ruháját gondozta ezen a hajdú, hanem az egész háznépét, ami ugyan csak két emberből állt, mert Lajos bácsiéknak gyerekük soha se volt. Az igazi csoda azonban bent volt a szobában, szekrényben gondosan elzárva. Ez volt a hajdú nagy parádéja, amit csak jeles alkalmakkor ölthetett magára. A ragyogóra fényezett fekete csizma, a szűk csizmanadrág, a feszülő atilla és a zsinóros prémes mente még így a szekrényben lógva is imponáló volt a tarsollyal és a széles karddal együtt. Semennyiért nem adtuk volna, ha magunkra ölthetjük volna. A hajdúnak nem is lett volna kifogása ellene, de amikor reánk tette a mentét, s abban hosszúsága miatt még mozogni se tudtunk, beláttuk, hogy kicsik vagyunk még arra, hogy egy ilyen hatalmat jelentő ruházatot magunkra öltünk. Így csak a kardot vettük a kezünkbe anélkül, hogy kihúztuk volna a tokjából, mert azt a hajdú nem engedte, hogy kárt nem tegyünk magunkban. (Később, amikor ezt apánknak elbeszéltük, megtudtuk tőle, hogy annak a kardnak nincs is éle, nagyon lecsökkent a hajdú tekintélye. Ekkor tanultam meg, hogy nem minden jelent azért hatalmat, ami messziről annak látszik, de hát az élethez sok illúzió kell.) A másik sem volt megvetendő élmény. Erről a folyosóról át lehetett látni a kastély udvarára, ahol hosszú és széles drótketrecben fácánok és őzek képviselték az állatkertet. A kastélyban, ebben az időben csak az épületre felügyelő s azt tisztán tartó személyzet lakott, de már közeledtek élete legszebb napjai, amire lassanként már megjött az előkészületek megtételét elrendelő parancs. A gyerek mindig gyerek volt s a változott körülmények közt is az fog maradni. Míg a család a legnagyobb csapást jelentő gyász egyházilag is előírt formái közt legfájdalmasabb napjait élte, mi – bár Gizella néni is sokszor kegyelettel és nagy szeretettel beszélt nagyapánkról – mindenről megelégedve élveztük a szokatlan körülmények, nyújtotta szórakozásokat. És mikor apámék visszajöttek Békésről, egy nekünk addig új világból költöztünk haza a megszokott formák közé és szomorú szívvel vettük tudomásul, hogy Pepi néni már csak rövid ideig lesz velünk, mert a haláleset miatt beteggé lett nagyanyánk azt szeretné, hogy Békésre költözzék. Apámmal együtt vártuk a változást, amely csakhamar bekövetkezett. Apám özvegyen maradt testvére – Terka nénénk vette át a ház és a felettünk való parancsnokságot, de azért Pepi nénitől se búcsúztunk véglegesen. Tudták, hogy ha hamarabb nem is, de a jövő nyáron köztünk lesz újra. Hiszen a negyvennyolcas honvéd kapitány özvegyen maradt menyasszonya sem maradhat el onnan, ahová a császár- király ünnepélyes fogadtatások közepette be fog vonulni. És valóban mind a ketten ott voltak.

Nem ismerem Borossebes történetét. Nem tudom, mikor alapították. Jelentékenyebb szerepet a környék történetében nemigen játszhatott. Azt hiszem, hogy a történelmi események kisebb-nagyobb csetepaték Dézna, illetőleg a déznai várhoz fűződtek. Akié Dézna volt, azé volt Borossebes is.

Nem hiszem, hogy eleven királyt egész régebbi történetében valaha is látott a maga területén – nem mondhatom, hogy falai közt, mert falai csak annyiban voltak, amennyiben a területén lévő házaknak voltak falai. Hogy miből – fából vagy kőből – az kinek kinek a gazdasági körülményeitől függött. Falai 1894-ben se voltak, de a király, I. Ferenc József valóban itt járt, amikor gyakorlatot tartott. Ne kérdezze tőlem senki, hogy ez a gyakorlat milyen képzeletbeli ellenség ellen folyt, mert Zemer, ahol a végkifejtés lejátszódott távol volt az ország minden határától. Engem csak a sok lőtás-futás, előkészületekkel és kivitellel járó felfordulás érdekelt, ami csaknem egy évvel előbb kezdetét vette. Annyi tisztet, amennyi ez alatt az idő alatt itt szaladgált, soha életünkben sem azelőtt, sem azóta nem láttunk és mivel abban az időben még nem ismerték a gépkocsit, nem lehetett egy nap alatt elintézni a – gondolom - Aradról irányított előkészítő műveleteket. Szálloda nem volt a faluban. A kaszinót is magába foglaló kocsmá épületében, úgy emlékszem volt egy-két nagy vendégszoba, de hát abba nem igen szállott olyan ember, akinek csak a legkisebb igénye is volt. A hivatalos dologban jövő-menő tisztok – néha elég szép számmal – vagy a főszolgabírói lakásnak a hajdú folyosóján lévő vendégszobában vagy apámnál – a szalon bútorral berendezett vendéghálóban és az irodában vagy éppen a tisztartó lakásában voltak beszállásolva. A vendéglőnek ilyen jó kosztosai csak ritkán akadtak. A rendes kosztot hordató családokkal nem sok komédiát csinált, mint azt magunk is tapasztaltuk egy időben. Akkor nevezte el apám a keményre sikerült rostélyost „bocskortalp”-nak, ami aztán akkor is rajta maradt, ha – „uram bocsá” véletlenül fiatalabb marha szolgáltatta is hozzá az alapanyagot. A szállóvendégeket szokás volt meghívni egy-egy vacsorára, s akkor hosszú vacsorautáni beszélgetésekbe torkollott az együttlét, s ha minket el is küldtek a szomszédos hálószobába aludni, soká hallottuk a vidám beszélgetést, tréfálkozást, aminek az alapját a már Terka néni ellenőrzése alatt készített ételek adták. A jó magyarait csak szélesítette az alapot, amelynek felépítménye volt a baráti hangulat. Így volt ez minden vendéglátó háznál. Minden jóval elhalmozták a vendégtiszteteket. A költségeket meghatározott össze erejéig az uradalom fizette, de hogy abból a pénzből nem lehetett kiállítani a társadalmi szokások által megszabott fogásokat, azt mindenki tudta, de senki se akarta tudomásul venni. (Wieland nagyapám ezért lett kegyvesztett.) A haszon a következő kiszállás alkalmával térült meg, abban a doboz bonbonban vagy jelentősebb darab ementáli sajtnak, amit némi viszonzásul magukkal hoztak. Terka néni beosztással mérte ki a bonbon egy-egy szemét, ha éppen úgy tartotta a kedve, de a lyukas sajt az pár napig eltartó közpréda volt. Hol vannak már azok a becsületesen lyuggatott ementáli sajtok, amelyek csak ilyen vendégeskedések alkalmával kerültek puhán, frissen az asztalra. Ennél kedvesebb ajándékot valóban nem hozhattak volna. Hogy ezért a vendégszeretettel adott ellátást, a jó bort és feketekávé, teát stb. kaptak ellenértékül, az olyan üzletet jelentett, mint a lim-lomokért beszerzett gyarmati áru. Itt azonban mind a két fél jó cserét csinált, mert azt kapta, amit egyébként beszerezni nem tudott. Ilyen volt az előszele a nagy királyi gyakorlatnak. És ez a szél egyre erősödött. Nem kétséges, hogy a főhadiszállás megválasztásában - mert az voltunk – főszerepet játszott a lakatlan vadászkastély. Be is bútorozták, de csak azért nem lett „Potemkin” kastély, mert a király különvonata egyenesen ide jött és innen egyenesen Bécsbe szaladt. Ha még két-három helyen fel kellett volna ütni a főhadiszállást és mindig lakatlan kastélyban, lehet, hogy a bútort is továbbszállították volna, hiszen valóban mindegy lett volna a szegedi Lengyel bútorkereskedő cégnek, akivel apám vezette a soká tartó tárgyalásokat, ha a részben használatra adott bútorokat tovább is szállítják.

Ő jól keresett és kitehette a cégtáblájára, rányomathatta a névjegyére, az üzleti papirosaira a Szegeden addig még nem látott varázsszót „cs. és kir. udvari szállító”. (Trianonban Borossebes a kastélyával együtt elveszett, de a cégtábla Szegeden még a második világháború kitörésekor is ott volt a Klauzál tér sarkán s az akkor már öreg Lengyel, olyan volt, mint a többi szegedi jómódú kereskedő. Az udvari szállítói cím nem konzerválta örök életre.)

Nagy volt a sürgés-forgás a kastélyban. Iparos iparosnak adta a kilincset, ki Aradról, ki Szegedről jött, de a malterhordók és egyéb napszámosok a borossebesi népből teltek ki. Ennyi haszna a falu népének is volt a nagy felfordulásból. Dolgozott is parkettás, tapétás, épületasztalos, lakatos, üveges, tetőfedő, villany- és vízvezeték szerelő, kőműves, akik a külső és belső munkát végezték, nagy hozzáértéssel apám ellenőrzése mellett. Egy embernek elég lett volna maga a mindennapi ellenőrzés, ami természetesen első fokon a vállalkozó kezében volt, de hát a felelős számadónak is itt kellett tartani a szemét. Ki volt itt minden számítva, gondosan felmért négyzetméterre. Ebből – legalább is így hitte az uradalom – a világon semmit se lehet ellopni. De olyan tömegben szállították ide az anyagot, előre láthatóan sükségen felül, hogy éppen azért nem lehetett megállapítani, mit használtak föl sükségen alól, de hogy volt ilyen, az nem kétséges. Ezt a ritka alkalmat még a sok munkával ellátott vállalkozó se hagyhatta kihasználatlanul és ravasz számításait, elgondolásait nem hevertette parlagon. Elvégre Borossebesben csak egyszer volt „királyfutás”, mert senki se beszélt róla másként. Ha valaha nagyváros lett volna Borossebesből, ez a dátum lett volna az „ab urbe condita”. De hát ezért igazán nem lehet a királyt vádolni, még annak se, aki nem legitimista. Mennél jobban közeledett a hadgyakorlat ideje annál nagyobb volt a készülődés. Már kora tavasszal rendbe szedték az elöregedett parkot. Nyesték a fákat, készítették a virágágyak földmunkáit. A máskor szegényes üvegház tele volt majdan kiültetendő cserepes virágokkal, mert ebből kellett ellátni a most parkírozott kastély udvarát is, már legalább is azon a részen, amit erre a célra kijelöltek, bokrosítottak. Már ezekre az előmunkálatokra is szakértő segítséget kapott a kertészet. A saját üvegházából vonta meg a gróf a tanult személyzetet, hogy illendően hódoljon a monarchia urának. Pedig ez még mind csak uradalmi előkészület volt, sok más egyébbel együtt. Az egy percig sem volt vitás, hogy a király a tiszteletére berendezett vadászkastély lakója lesz arra az egy-két napra, ameddig hivatali kötelessége ehhez a faluhoz fűzi. Így lesz Borossebes, ha rövid időre is, az „összmonarchia” központja, telerakva az udvartartás nélkülözhetetlen embereivel, magas rangú katonai és polgári méltóságokkal. Mert az csak természetes hogy az uralkodó egy pillanatig nem maradhatott tájékozatlan még a politikai ügyekről sem. Hogy ki mindenkinek kellett e célból itt tartózkodni, arra én már nem emlékszem, pedig már az előkészületek alatt is ez volt a fő beszédtema, minden csak legkevésbé is érdekelt családban, arról talán felesleges is beszélni. Az a néhány elszállásolásra alkalmas ház alig győzheti magába fogadni a sok hivatalos személyt. Meg kellett tehát csinálni jó előre a terveket, amiből aztán kiderült, hogy jó egynéhány családnak ki kell mozdulni megszokott, – annyira, amennyire – kényelmes otthonából és mással kellett időlegesen összeköltöznie. (Merje még valaki Borossebest elmaradt falunak nevezni. Több mint fél évszázaddal megelőzte az egész Magyarországot a társbérlet rendszerének bevezetésében. Igaz, hogy ez nem volt olyan hosszú lejárátú, mint a maiak, de senkitől sem hallottuk, hogy visszakívánta volna.) Mi jártunk a legrosszabbul, de végeredményében a legjobban. Minket mindenestől kiköltöztettek a házból. A konyháig és a kamráig mindent át kellett adni, mert Sárosy Gyula szülőházát az a megtiszteltetést érte, hogy ezt találták legalkalmasobbnak a királyi konyha felállítására. Apám azonban okos ember volt és semmiféle társbérletet nem vállalt. Nem is tehetne volna. Mi magunk ugyan csak négyen voltunk, de a külső és belső személyzet másik három embert jelentett, akiket szintén nem lehetett – pláne ilyen katonákkal megspékelt faluban – az eresz alatt hálátlni. De még ez nem volt elég. Családunk száma rohamosan megsaporodott. Apám már tudta, hogy Pepi néni hozza a két Békésen iskolázó testvért, Böskét és Bencit, ami – vakáció lévén – egészen

természetes volt. Ezzel se volt vége. Jöttek Anti bátyámék a három gyerekkel – az ikreket még Malvin néni hordta – Zoltánnal, Edittel, Vicával, mert ha már a király nem ment el Szatmárra, el kellett nekik jönni erre a nagy szenzációra. S ha már ők itt voltak a Mezőhegyesen lakó Gyula bátyám is eljött, hogy megkezdett mézesheteit itt fejezze be fiatal feleségével, Irén nénivel együtt. (Szerencse, hogy még csak a házasságuk elején voltak, mert ha pár évvel később lett volna a hadgyakorlat, ők is hozhattak volna három csemetét.) Szerencsére a Banner és Wieland család többi tagjai megelégedtek azzal, hogy majd elolvassák, amit az újságok írnak a mozgalmas napokról. Apám megtalálta a legjobb megoldást. Már eleve úgy határozott, hogy a kiköltözés idejére a magtárban lévő irodabódéba költözünk. Mikor aztán ilyen szépen felszaporodott a vendégek száma, még két bódét építettek, mindegyiknek a nagyságát hozzámérve az elfoglaló családhoz. Mivel mi voltunk így a legtöbben, a mienk lett a legnagyobb bódé s Gyula bátyáméké a legkisebb, de az eredeti. A személyzet a magtárban kapott helyet bódé nélkül, de a kamarának jól elkülönített és zárható háza volt. A fából összetákolts konyha, elővigyázatból a magtáron kívül kapott helyet. Egyetlen család se volt ilyen jól elkülönítve, de hát ennyi kényelmet biztosíthatott kibővült családjának az, akinek a vállain nyugodott minden olyan intézkedés, amihez az uradalomnak a legkisebb köze volt. A község pedig, ha le is vett a terhekből valamit, ha egyebet nem, de a fuvart az uradalomtól kapta.

Hetekkel előre megkezdték a tribün építését, a hídra tervezett diadalkapu felállítását, mindent csak nyersen, durván, díszíteni még korán lett volna. Nem volt nap, amikor ne érkezett volna valami, amit szekérszámra, ládákba csomagolva kellett volna a vasúttól beszállítani. Azt hiszem ilyen teherforgalom nem volt itt, amióta megépült az ACsEV Arad-Brád közti vonala. Olasz bácsi – a vasúti főnök – soha annyit nem szaladgált a forgalmi iroda és a raktár között, mint ebben az időben és mi soha nem irigyeltük jobban a két pajtást: Olasz Margitot és Vickót mint most, pedig ládánál egyebet valóban nem láttak, de azt előbb láttak, mint mi. De ők visszairigyeltek bennünket, különösen akkor, amikor eljöttek a magtárba és látták, hogy a „királyfutás” jogcímén nekünk milyen regényes életünk van a magtárban, ahol minden emeleten szabadon, de engedelem nélkül, sőt tilalom ellenére kedvünkre garázdálkodhatunk, természetesen Lambival együtt, Hári bácsi szembehunyása mellett.

Hagyjuk, azonban egy kis időre a profán dolgokat s nézzük meg, mit tett a kis kápolna kegyura, a legfőbb kegyúr kedvéért, az Isten tiszteletére. Beszéltem már róla, hogy a mi utcánk végén lévő bekerített telken állott a római katolikus kápolna. Kicsi volt biz ez, de annak a maroknyi seregnek, aki kéthetenként idejárt misét hallgatni, vagy itt akarta – akkor még egyedül itt – törvényes házasságára a pap áldását kérni, éppen elég volt. Elég, de sehogy sem méltó sem az Istenhez, sem a kegyúrhoz, aki Magyarország egyik leggazdagabb főura volt. Nem mondom én, hogy mennél díszesebb egy templom, mennél klasszikusabb benne a misét kísérő egyházi zene, annál nagyobb benne az áhítat. Szó sincs róla. Ütött-kopott falusi templomban is megtalálja a hívő lélek az utat az Istenhez, és ha félreviszi is az éneket – nem lévén hallása – nem tud-e oda emelkedni, mint a megfizetett énekes, aki iskolázott hangjával hasogatja a templom mennyezetét. De hát ott tenni kellett valamit, sőt tenni kellett volna már régen. Hát most itt volt a legjobb alkalom. Egy szép napon a kőművesek felállították az állványokat a falak körül. Kihordták a padokat, leszedték a képeket. Valóságos képrombolás volt, de ez még csak a kezdetet jelentette. Sok oltárfosztást láttam később a nagypénteki ceremónia alatt, de ilyet soha. Igaz, hogy a pap előre elvitte a szentséget, de aztán szétszedtek ott mindent. Csak az oltár köve, alépitménye maradt meg. Aztán kocsira raktak mindent, amit meg lehetett mozdítani és másnap reggel üresen találtuk a templomot s fogalmunk se volt róla, hova vitték a felszerelését. Apánktól tudtuk meg, hogy elraktározták, de hogy hova, azt nem mondta meg. Ismertük a természetét. Tudtuk, hogy ha valamit nem mond meg saját akarataból, hiába kérdezzük. Hát nem is kérdeztük. Másnap már belől is dolgoztak a kőművesek, aztán a festők. És mikor ezek a torony tetejéig mindennel kész voltak s az ácsok

az utolsó zsindelet is felszegezték, és a bádigosok felszerelték a csatornákat is, jött a nagy meglepetés. Hordták a vadonatúj padokat, felépítették az oltárszekrényt dús aranyozással. A régi oltárképet megújítva akasztották a helyére. Új zászlók kerültek a tartókba. Olyan volt az egész, mint mikor a foltos, kopott ruha helyett vadonatújba öltöztetnek valakit s még a kalapját se felejtik el kicserélni. Így újhodott meg a kis kápolna sokkal kisebb költséggel mint a vadászkastély, de sokkal több ember épülésére. De Terka néni itt tartózkodása alatt is a nagy régi imakönyvet vitte továbbra is magával, ami összekötötte az ütött kopott kápolnát a fényes köntösbe öltözöttel, amelyikbe talán még a király is eljön egyszer imádkozni. A nagy nyüzsgésben kezdtünk már lassanként tisztábban látni. Tudtuk, - apánk elég sokszor beszélt róla – hogy miért megy mindez, de azért továbbra is voltak rejtélyek, amit nem értettünk. Elég régen laktunk már a faluban, de soha nem láttuk, hogy az uradalmi cselédség – kivéve a gyors küldöncöket – valaha is lovagolt volna. Most pedig mindegyre láttuk, hogy 50-60 ember, Kálmán bácsi vezetésével kilovagol a faluból s aztán jó idő múlva visszatér.

A konyhában is suttoztak erről, de apám nem beszélt erről soha. Beszélték, hogy bandérium fogadja a királyt, de nekünk sehogy se tetszett, hogy ha már a kastélyt meg a kápolnát olyan főúri módon kitatarozták, – ezt munka közben is sokszor láttuk apámmal – miért akarnak a király elé ilyen ütött kopott ruhájú cselédséget küldeni, mikor amúgy is annyi katona lesz itt, hogy akár a tisztekből és összeállíthatnának ennyi embert, ha már éppen szükség van rá. Hát ezt hiába kérdeztük, se apám, se Terka néni nem mondta el. Aprópénzzel kielégítettek bennünket.

Végre elérkezett az a meleg augusztusi nap, amikor már csak egy nap választott el a legfőbb hadúr érkezésétől. Most már csak az utolsó simításokat kellett mindenütt megcsinálni, hogy minden kifogástalan legyen. Ki-ki a maga reszortjába tartozó részletet vizsgálta még egyszer és utoljára felől. Lajos bácsi a tribünök most már készen álló díszítését nézte meg, amelyen Arad vármegye címere és színei pompáztak. Aztán a lombokkal és címeres nemzeti zászlókkal díszített diadalkaput nézte meg. A fenyő szálakból összeeszkábált kaput, amelynek felső részén a császár-király kétszeres életnagyságú szobra állott családi címerével, a nekünk valóban annyira drága madarakkal, olyan sűrűn és ügyesen rakták be frissen vágott tölgyfa gallyakkal, hogy az egész zöld színű tömör oszlopnak látszott. Rendes munkát végeztek az uradalom ácsai. Ezt a munkát senki másra nem lehetett rábízni, csak a sokszor kipróbált emberekre, mert ez alatt vitt el a király útja. Apám s velük együtt mi is a kastély udvar és a nagy park már teljesen kiültetett virágágyait néztük meg. A kastélyban már az udvartartás emberei rendelkeztek, ott már mindenért őket terhelte a felelősség, amiért apám – akin már erősen mutatkoztak a fáradság jelei – a legkevesbé sem hazagondolt. Nem volt gondja már a saját lakásában felállított konyhával sem, csak az egyébként most már rendelkezésén kívül álló kertészetet tartotta szemmel mindvégig. Innen kellett ellátni a kastély szobáin kívül, a különböző étkezések, díszebédek asztaldíszítését. Az a tömérdék ideszállított virág, a frissen tartásukkal járó, nagy szakértelmet igénylő, csak szeretettel végezhető munka figyelése volt az egyetlen emberi vonást mutató művelet hosszú hetek óta. Pihenés, felüdülés volt ez a számára, s amikor ideje engedte szívesen is tartózkodott a kertészetben. A megérkezés napjára megfelelő karhatalmat is vezényeltek ki. A napokkal előbb megérkezett csendőrségnek nem akadt ezen a csendesen lángoló helyen semmi dolga, a hadgyakorlat terepét, pedig a katonaság biztosította nemcsak sűrű őrzéssel, de a gyakorlat előírta valóságos megszállással is. A csendőrségnek nem is jutott más szerep, minthogy díszruhájában kordont alkosson, amelyen belől csak azok mehettek, akiknek igazolványuk volt. Díszszázad volt a nagy bevonuláshoz. A tér elzárt része és a bevonulás útvonala teljesen üres volt. A hídhöz vezető út baloldalán felállított tribünökön foglaltak helyet a megye és a szomszédos törvényhatóságok képviselői, a különböző egyházak papjai és azok, akiket a helybeliek közül meghívtak. A hosszú tribünön sokan voltak, ki-ki a maga módja szerinti díszbe öltözve. Díszmagyartól, reverendától, szalonkabátig volt itt minden, ami itt összehozta, egyébként

megkülönböztette az embereket. Egy deszkán is különböző portékát árultak. Hát még azok, akik csak a kordon mögül nézhették végig a bevonulást, azok, akiknek sok anyagi gondját esztendőkre enyhíteni lehetett volna azon a pénzen – nem azon, amibe az egész hadgyakorlat került – amibe a fogadás előkészületeivel, lezajlásával együtt került. Vajon hányan ültek a tribünön olyanok, akiknek ez eszébe jutott. Én ismertem közülük egyet, aki családi körben beszélt róla, mert igaznak érezte. Aki egyáltalán gondolkozott, annak csak az jutott eszébe, hány embernek jut ezért kitüntetés és abban a „hány”-ban benne lesz-e ő? Az „előkelőségek” tribünje éppen szemben volta katolikus kápolnával. Újonnan készült Potemkin kerítésével szépen szegélyezte az utat. A kápolna fala mellett szerényen húzódott meg három egyszerű szék. Egy 90 felé járó, apró kis öreg néni ült rajta, mellette egy-egy kis gyerek. A negyvennyolcas honvédtiszt pártában maradt menyasszonya volt, két, éveken át gondjaira bízott gyerekekkel, Miklós bátyám és én magam. Mi is vártuk a királyt. Mire az első ágyúlövés elhangzott már mindenki elfoglalta a helyét a tribünön, természetesen mi is. Kevéssel az utolsó után a kordont alkotó csendőrök olyan vigyázállásba meredtek, hogy egy arcizmuk meg nem rándult.

*

Az ünnepi fogadás a Borossebes-Buttyin állomáson folyt le. (Tévedés ne essék, másik nem is volt. Még az épülő menyházai kisvasút két mozdonya is ide húzta felváltva minden rangú kocsijait.) Csak elbeszélésből emlékezem rá, hogy Arad vármegye alispánja fogadta a királyt, előírt pár szavas beszéddel, a többi ceremónia természetesen a jelentésekből, a csapat előtt való ruganyos lépésű elvonulásig már a katonaság dolga volt.

Aztán kocsikra – hintókba – ült a király, a kíséret és a polgári lakosságot jelképező – ha úgy tetszik képviselő – néhány díszbe öltözött közigazgatási férfiú, és – ha jól emlékezem – a kastély ura, a bakokon a hajdúk, fekete zsinóros ruhába öltözött inas és a csendőrök hosszú sorfala közt megindult a falu felé. Amikor a diadalkapun átrobogott a lipicai lovak húzta hintó, amelyben a császár-király ült, a tribünön mindenki felállt és harsányan éljenezte az akkor még nagy hatalom már öregedő, békére vágyó uralkodóját. Természetesen mi is állva kiabáltunk és éljeneztünk úgy, ahogy Pepi néni dirigálta. Lengette a zsebkendőjét és közbe-közbe törölt is a szemén egyet-egyet. Hogy ez a pillanatnyi örömteli jel ennek vagy a kísérteti visszajáró múltnak, a budai várában csak ritkán lakó királynak vagy a vár visszafoglalásában hősi halált halt vőlegény emlékének szólt-e, azt csak ő tudta volna megmondani. A király odaszalutált, sőt integetett és fehér kesztyűs kezével, amire mi még jobban éljeneztünk és Pepi néninek a könnyei még jobban potyogtak. Később sokszor mondtam, hogy én már öt éves koromban láttam a királyt uralkodni, annál csúnyább volt, hogy amikor mindent meggondolt és mindent megfontolt én nem mentem a segítségére és soha nem viseltem - sem sapkarózsán, sem kardbojton a monogramját. Csak az nyugtat meg, hogy ha viseltem volna se menekült volna meg a monarchia a széthullástól, amit én nem is nagyon bántam volna, ha széthullása Magyarország jelentős részét nem vitte volna magával. Ki gondolta volna ezt a millenium küszöbén.

A hosszú kocsisor elvonult. De a legnagyobb meglepetés a végén következett. Jött a bandérium Kálmán bácsi vezetésével, amely ott sorakozott a fogadáson s aztán menet bezáróként az utolsó kocsisor után. Most már tetszett. Nem a kopott ruhás cselédek voltak ezek, hanem bő ujjú ingbe, bőszárú, hófehér gatyába, fekete pruszkikba öltözött árvalányhajás daliák, akik úgy ültek a lovon, mintha odacövekeltek volna őket. Nem csoda, alig volt köztük egy-kettő, aki ne a huszároknál tanult volna lovagolni, egyedül a vezetőjük nem volt katona, de abban benne volt az intelligens ember vak fegyelme és kötelességtudása. Aztán jöttek a katonai napok, a zemerdi befejező csata. Azóta többször megtanultuk, hogy háborút befejező

csata nincs. Hogy egy a sok közül utolsó, az természetes, de hogy azt hol és milyen eredménnyel vívják meg, azt soha se tudják akkor, amikor mindent megfontolnak, mindent meggondolnak. A katonai napokból mi kicsik csak annyit láttunk, amennyit a faluban látni lehetett. Jövés-menés, kikocsizás, ebédekre való meghívások futár kézbesítéssel, a szokottnál megszámlálhatatlanul több kettős csendőrzár, díszőrség a kastély kapujában, ismeretlen, jól öltözött polgári ruhás emberek főleg a park kerítésein belől vezető utakon, egy-egy Zemerdfelől érkező vágató huszár, a Sárosy-féle házban lévő konyhai sürgés forgás majd kasztrojokban történő ételszállítás és ha apánk elvitt a meghívott vendégek számára megterített hatalmas méretű asztalok, a legfinomabb üvegekkel, porcelánnal. Szóval minden, ami máskor nem volt – és soha többé nem lesz. Az asztalokon temérdek virág, olyan pompás környezetben, hogy az ember nem is hitte volna, hogy a kaszinó vendéglő ez alkalomra alaposan tatarozott, máskor ütött-kopott falusi bútortatú helyiségeiben van, ahol minden tányérban névjegy jelzi, hogy ki fogja ott elfogyasztani a kaszinóba szállított finom ebédet. Minden teríték előtt két-három nagyméretű, becsomagolt bonbon hol a király, hol a királyné képével díszítve és finom üvegcsőbe zárt szivarok, amelyek, ki tudja mennyi idő óta elzárva őrizték azt a finom aromát, amelyet ki tudja melyik világrész finom dohányt termő vidékének talaja és éghajlata produkált. A magas üvegtartókban felhalmozott drága déli gyümölcsök csábították az embert – pláne a gyereket – a hozzányúlásra, megízlelésre. De hát ez csak azoknak volt a megengedett időben szabad, akik hivatalosak voltak az ebédre. Apám, akinek annyi munkája benne volt a fogadtatás polgári részének előkészítésében, minden alkalommal hivatalos volt. Ennyit legalább megérdemelt, ha már a konyha az ő lakásában volt. Sokszor mondta is tréfásan, hogy mindenki az ő konyhájáról eszik, de ő már nehezen várja, hogy valóban a saját házába kerüljön vissza. A szép képes bonbonokat mindig hazahozta. Ő nem evett édességet, de a szivar az ízlett, de természetesen nem lehetett ott elfogyasztani, hiszen az asztalbontás elég gyorsan ment. Természetesen volt egy szűkebb kör, amelyik a kastélyban ebédelt, valóban a királynál, semmivel sem más körülmények közt, más konyháról. Ide azonban csak válogatva hívták meg a polgári fejeseket. Apám – valójában ez ő feje vezette a gazdaságot, - nem tartozott a fejesek közé, de ezért egy cseppet se volt megsértve. Ment oda, ahova hívták, mert most az volt a kötelessége.

A záró gyakorlaton kijelölt helyen a polgári lakosság is megjelenhetett. No nem a Jánosok, Andrások, Mitruk, Iuonok, pedig a szemben álló két ellenség zömét ezeknek sorköteles korosztálya tette ki. Körülbelül azok, akik hivatalosak voltak az ebédekre, kibővítve a családokkal, és azok, akik a szomszédos falvakban laktak, de ha történetesen a mi falunkban, szintén hivatalosak lettek volna. Mi azonban itthon rendetlenkedtük végig a zárógyakorlatot a magtárban a Szatmári unokatestvérekkel együtt, akik valamennyien fiatalabbak voltak nálunk. Csak akkor értesültünk a történetek felől, amikor a családi szemtanúk hazatértek. Hogy mi történt, abból a kis területből, amit a kijelölt helyről láttak, valóban nem sokat lehetett látni. Értelmetlen mozdulatok, távoli ágyúszó, puskaropogás, – gépfegyver még nem volt – ez volt, amit a hozzá nem értők láthattak az egészről. A kiértékelés szigorúan és természetesen a vezérkar dolga volt. Hogy milyen rendjel- és csillageső volt utána, hogy kit küldtek a jól megérdemelt nyugdíjba, arra már én nem emlékszem, de még arra se, hogy ennek részleteit – pedig atyafi katonatiszt is volt a csapatban – soha nem beszéltek.

Beszéltek azonban arról, hogy két katonát éles lövés ért, s az egyik meg is halt. Mennyi volt az igaz ebből, akkor se tudta senki megmondani, s ma már nem emlékszem rá. Arra azonban emlékszem, hogy apám némi gúnnyal mondta, hogy ilyen minden hadgyakorlaton történik, mert az éles lövéshez is hozzá kell szoknia a katonának.

Két háború után úgy fogalmaznám meg, hogy a hősi halált is gyakorolni kell, hogy a veszteséglista se maradjon üres. Ha komolyan megy ez a világ legigazságtalanabb véres játéka.

A zemerdi csata után megindult a szétoszlás. **A király elutazott Aradon keresztül. Nem tartom valószínűnek, hogy valaki is lett volna a környezetében, aki felhívta volna a figyelmét a vasútról jól látszó vaskerítéssel kerített emlékoszlopra, amelynek alapját ő rakta le 1849. október hatodikán a kilenc bitófával.**

Aztán vége volt az aranyszínű szép napoknak, amelyek szépek voltak azoknak, akik a hosszú előkészületek megtörténte után különvonatokban érkeztek oda, ahol egy esztendő megfeszített munkájának csillogó eredményeiben osztozni akartak. Nekünk persze

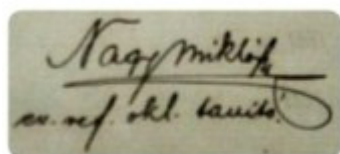
minden tetszett, hiszen soha mozgalmasabb életet nem láttunk, de apám akkor volt boldog, amikor napok múlva újra a nagy kertre néző hálósobában lévő ágyába feketett le. Augusztus végén jártunk, s most már én reám is következett a megszabott kötelesség. Bár még messze voltam a hat évtől, de hogy otthon ne unjam magam Miklós bátyám után két esztendővel engem is iskolába adtak, hogy az azóta eltelt 65 év után is, mai napig szinte mindennapi kötelességem legyen.

*

Iskola! Nem volt ez már új fogalom a mi családuink legfiatalabb tagjai közt sem, hiszen Miklós bátyám már két éve járta a borossebesi iskolát, Benci bátyám és Böske néném, pedig a békési iskolákat negyedik éve, másképp volt, mint itt a faluban. Erről azonban majd akkor essék szó, ha a magam e téren szerzett gazdag tapasztalataimról beszámolok. A Miklóssal szerzett tapasztalatok révén apám nem volt elragadtatva ettől az iskolától, de három megoldás közül mégiscsak ezt választotta. Mehettünk volna Békésre mi is, de nem akart apám a két kisebb gyerektől is megválni, hiszen a két nagyobbat is szívesen visszahozta volna. De erről nagyanyám és nagynéném – ők tudták miért - hallani sem akartak. Hozhatott volna nevelőt mellénk, hiszen tejben-vajban fürödhetett volna, mint magunk, csak éppen nem tudott volna megtörölközni a fürdő után s főleg nem lett volna mit magára vennie, mert a pénz még a család számára is szűkös volt. De más oka is volt. Ő, akinek, a legmagasabbnak tartott köröktől a legegyszerűbb napszámosig, az emberi természetet és jellemet olyan különböző hangnemben hangszerelt skáláján kellett játszania, aki tudta, hogy az emberkezelésbe nem lehet beleszületni, hanem mindenkit egyénileg megismerve kell azt egy életen át megtanulni. Azt is tudta, hogy ezt a tanulást nem az elvégzendő tananyagból, hanem a mindennapi életet sokszor tükröző iskolában lehet elsajátítani. Olyan iskolában, amelybe a társadalom legkülönbözőbb rétegeibe tartozó gyerekek együtt tanulnak, s az közülük a győztes, aki a legjobb tanuló és nem az, akinek a legjobb ruhája van. Egyszóval nyilvános iskola, még akkor is, ha nem a legjobb. Ebben a kérdésben – ha sokban nem is – megegyezett anyai nagyapámmal, aki maga is ilyen meggondolásokkal irányította Benci bátyám iskoláztatását. Böskével ezt gyenge fizikuma miatt nem mindig tehette. Közös gondolkodásukra nagyon jellemző ez annál is inkább, mert fölfelé nézve még csak nyomát se láthatták a szabad versenynek, sőt maguk közül szétnézve is csak itt-ott találhatott visszhangra elgondolásuk. A születéssel szerzett jog még erősen tartotta a maga pozícióját főleg a közéletben, amire számtalan példát lehetne bizonyítékul felhozni. Sajnos még egyikőjük se tudhatta, hogy a maguk is szolgálta feudális világban ennek a szabad versenynek erős korlátai vannak, s a felnövőben lévő – hogy úgy mondjam alulról jött – új értelmiség is csak addig jelentett ebben a tekintetben reménységet, ameddig ilyen vagy amolyan diplomával a zsebében, már nem

törődve a saját osztályának az érdekével, hanem a fentvalók érdekeit védő jegyző, vagy még inkább prókátor lett belőle. És ha valahova beházasodott, még a saját testvéreit is megtagadta. Mi, akiket ők indítottak meg ezen az úton, később már tisztábban láttuk ezt és sajnos – minthogy többet láttunk a társadalom nagy igazságtalanságaiból - ezektől is elszakadtunk.

Hogy ebben ennek és a többi osztatlan iskoláknak nagy része volt, hogy ezeknek nem hivatalosan kialakított, hanem maguktól kialakult szelleme nevelt bennünket ilyenekké, ezt ma öreg fejjel, de még ép ésszel egészen világosan látom. És ha kevesebb tudást adott is ez az iskola, mint egy városi minden tekintetben osztott, egy életre útravalót adott a társadalmi és felekezeti türelemből, mert itt e tekintetben mindenki egyforma volt. A béres gyerekek egy padban ültek a kasznár gyerekeivel és a két zsidó gyerekkel. A szünetekben együtt játszottak velük és mind a játéokban, mind a leckék alatt mindenkinek szabad volt ugyanazzal a játékkal játszani, ugyanabból a tárgyból jobban felelni, szebben írni, jobban olvasni. Nem az iskola hibája volt, ha egyik-másik fejbe nehezebben ment be a tudomány vagy egyik másik kéz förtelmes csúnyán vetette a betűt a palatáblára a „girifli”-vel, mint például jó magam, akit az íráshoz valóban nehéz kezét apámtól örökölttem, akinek kínszenvedés volt az írás, pedig de sokat kellett ezen a téren szenvednie a heti jelentések írásánál. Nem is kaptam dicséretet soha az írásomért, ami a legjobban mutatja, hogy Nagy Miklós tanító úr, aki az első év utolsó hónapjáig tanított, milyen igazságos ember volt. Miklós bátyámat csaknem két évig tanította, sőt még a német nyelv rejtelseibe is megkísérelte bevezetni, mert a második osztályban már ezt is megengedhetőnek tartotta. Az otthoni tanítás azonban – bár a család csak magyarul

beszélt – sokkal eredményesebb volt.

De hát ki vesztett azzal, hogy szegény jó Nagy Miklós a jó előhaladást a maga javára könyvelte, azzal a havi pár forinttal együtt, amit ezért fizetni kellett. Mire e tekintetben reám kerülhetett volna a sor, első tanítóm, akinek tapasztalt vezetésével tettem meg az első lépéseket a tudomány faiskolájában, szomorú nevelőintézetbe került. Háborodott elmével szállították be valamelyik elmeegógyintézetbe. Mire a vizsgára került a sor, az egyszer elrontott vizsgalapot már az a fiatal új tanító íratta velünk, aki csak az év végéig maradt az iskolánál. Jellemző, hogy még a neve se maradt meg az emlékezetemben. A rend egyébként ugyanaz maradt, mint Nagy Miklós idején. Fiúk, lányok egy teremben, de két oszlopban ültek, osztályonként beosztva hol egy, hol két padban. Akkora létszám sohase volt, hogy egy osztálynak kettőnél több padsorra lett volna szüksége. Az ötödik-hatodik sokszor már egy padot se töltött meg. Ha jól emlékszem 8-11 és 2-4 közt volt a tanítás. Déli szünetben mindenki haza mehetett, hiszen a cselédlakások közel voltak az iskolához, s alig-alig volt gyerek, aki a falu más részéről járt volna az iskolába. Ebből a részből rekrutálódtak a román iskola gyerekei, s ők is hasonló egy tanítós iskolába jártak és természetesen – ha tudtak is egy-egy keveset magyarul – a tanítás nyelve román volt. Ahogy a református iskolába véletlenül se jött román gyerek, a román iskolába soha se járt magyar. Hogy ez a különválasztás mire vezetett, azt nem csak mi, de mind a két rész már későn vette észre. Olyan esetre azonban nem emlékszem, hogy a két iskola tanulói valaha is megverekedtek volna. Az apák közös nehéz sorsa útját állta minden torzsalkodásnak, ami uszítás nélkül gyerekek közt egyébként is ritkán történik. Az iskola értékét nem tudom, próbálták-e már számokkal, pozitíve kifejezni. Nem azokra a ma divatos számokra gondolok, amelyek – még az egyetemen is – a kapott érdemjegyekből adódnak és nem az iskolák, hanem az osztályok előmenetelét jelentik. Más számokra gondolok. Úgy tudnám kifejezni, hogy az olyan osztályt, amelyikben egy tanító tanít egy osztályt 1/1-gyel jelölnék, az osztatlan iskolát 1/6-tal. Ez fejezné ki nemcsak az egy-egy osztályra eső tanulmányi időt, de az elérendő eredmény reménységét is. Azt hiszem, ez reális szám volna. Hát ha ez a mi iskolánk az 1/6 értékűek közé tartozik 1/6 rész valódi tanulási, foglalkozási idővel, s ennek megfelelően 1/6-nyi eredménnyel. Nem csoda tehát, hogy ha a tanító a lelkét beleadta a munkába, ennél az

eredményénél többet kihozni nem tudott. Rosszabb csak az az eredmény lehetett később, amely 1/8-cal jelölhető, lett légyen az 8 osztályú elemi vagy általános iskola. Utóbbit még a tanulási kötelezettség is terheli, ami papiroson gyönyörű, de a gyakorlati életben sok nehézséget jelent. Szegény jó Nagy Miklós, idő előtt bolondult meg, nem várta meg az 1/8-ot. Ahogy visszaemlékszem a viszonyoknak megfelelően hosszú tanterembe három lépcsőn kellett felmenni, egyenesen az udvarról. Folyosónak köve se volt és bizony hiába állott ott a lábtisztító, örökké kitágult forgó tisztítóvasával, mindenki sáros lábbal ment be, mert ha teljesen megtisztította volna a csizmát vagy cipőt, soha se ért volna be az elkezdett tanításra. Aztán beültünk a padokba és néztük az írás-olvasást megkönnyítő – valójában lélektelen – szemléltető táblákat. Reánk csak az tartozott meg a számológép. Ez legalább sok volt, s az iskola szemléltető eszközeinek túlnyomó részét tette ki. Ha nem akartuk volna is látni kellett a többi felszerelést is. Valóban nem kellett hozzá külön szertár. Három-négy ütött kopott térkép volt az egész, amelyek a tábla két oldala mellett lógtak. A szekrény tetején – amelyben a mértékrendszer kézzel fogható darabjai és a tanító úr néhány könyve, hivatalos írásai voltak – állott a ferde tengelyű földgömb. A szekrény mellett a mértékrendszert szemléltető falitábla. Ezeken felül, ha csak a Steiner Számitól vásárolt nádpálcát nem említjük, nem volt az ég világán semmi. Ezen a felszerelésen tanultak az erősen nemzetiségi falu magyar gyerekei egy egész életre szóló tudományt. Hogy még mást is szoktak jobban felszerelt iskolában szemléltetni, azt még csak nem is sejtettük. Vajon mit jelentett volna az uradalomnak, ha saját cselédsége gyermekeinek tanítása céljából megvesz ennek az iskolának mindent, amire szüksége van. Parányi hányada lett volna ez annak az összegnek, amit borossebesi lakásom idején parádéra kiadott. Tudom én, hogy így is lehet tanítani, hiszen mi is így tanultunk. De mennyivel többet vesződött a jó tanító úr és mennyivel nehezebben tanultunk e nélkül. És minket még tudtak odahaza is tovább tanítani, de ki tanította a béres gyerekeket? Olyan kérdés, amire felesleges feleletet adni. Megvolt erre is a hivatalos felfogás: arra hogy béres legyen, éppen eleget tanul ebben az iskolában éppen úgy, mint a román iskolában. Így nézett ki az iskolakötelezettség a millenium felé közelgő Magyarország egyik nemzetiségi falujában s bizonyára a másikon is, még akkor is, ha szín magyar volt az a falu. És még az állapot nem volt a legrosszabb. Ez az iskola nem volt az uradalomé, tehát a gyerekekkel nem rendelkezett úgy mintha maga fizette volna a tanítót és maga tartotta volna fenn a semmivel se jobban felszerelt iskolát. (Tudok a két világháború közti időkből esetet, amikor a mákba beleesett az ormányosbogár, a gyerekek a tanító vezetésével heteken át szedték a bogarakat és a felettesek csodálkoztak rajta, hogy a gyerekek a vizsgán nem tudnak. És ez nem a legnagyobb, de a legelölkelőbb nagybirtokosnál történt. Igaz, hogy ott a tisztek nemcsak fizetést, de a tiszta jövedelem után percentet is kaptak. Ma úgy mondanánk: érdekelve voltak a termelésben.)

Hát ilyen volt az az iskola, ahol a tudomány mezején való ügyelgése, sokszor botladozásom megkezdődött. Tanítóim közül senkit se vádolok azért, hogy ilyen körülmények közt eredményesebb munkát nem tudott végezni. Ha megpróbáltak egy-egy felfedezett gyereket kiemelni a többiek közül, az csak azok rovására történhetett, mert a választás csak az lehetett, hogy vagy ezzel az eggyel, vagy valamennyivel foglalkoznak. De még ennek is akadálya volt. Az 5 óra időből minden osztályra jutott termékeny munka, olyan, amikor valóban foglalkozott is a tanító az osztály gyerekeivel. Ilyenkor a többieknek adott valami feladatot, később csendes foglalkozásnak mondták. Hogy aztán a csendes foglalkozásba igen gyorsan egy csendben kezdődő verekedés éles szava sikított bele, azt mindenki tudja, aki valaha ilyen iskolát látott, vagy éppen úgy hozta a szerencséje, hogy járt is bele. Ha még hozzá vesszük, hogy sokszor karban kellett mondani a beelmézendő dolgokat, főleg az egyszer egyet, elképzelhető, hogy végezhetette a csendes foglalkozást a másik osztály. És mi volt a beelmézés eredménye. A füle és a szája tanulta meg az egyszer egyet, – vagy egyebet – de az esze nem. Hogy valaha is megmagyaráztak volna, – akár babbal, vagy krumplival szemléltetve, mert ez a szemléltető eszköz megteremtett Borossebesben is – hogy a két szám szorzata miért annyi,

amennyi, szóval gondolkozni és tanítottak volna, arra – emlékezetem szerint soha nem volt eset. De hát azért ismétlődő egy osztályban se volt, mert soha nem osztályoztak. Ha már osztályoztak az csattogott. A Steiner Számi pálcája volt az előmenetel és a magaviselet egyetlen osztályozója. Statisztikát lehetett volna készíteni az elégtelen és rossz jegyekről abból, hogy egy esztendő alatt, hány pálcát vett a tanító úr és mennyit koptatott el a „térképmutatás”. Az ilyen mutatást annyszor láttuk, hogy szinte csoda, hogy a földgömböt nem két egymás melletti gömbnek képzeltük, amelyen a nádpálca az egyenlítő.

Bizonyítványt, amelyben minden tárgyból kapott osztályzat volt, soha se kaptunk. Kivétel volt a negyedik osztály. Annak elvégzése után lehetett bizonyítványt kapni, de csak annak, aki bejelentette, hogy magasabb iskolába akarja folytatni a tanulást. Aki ötödikre is beiratkozott, annak erre se volt szüksége. Hogy Miklós bátyám hittanból hogy kapott osztályzatot, azt nem tudnám megmondani, mert hittan óra soha se volt. Nem egyezett itt senki se az elméletet a gyakorlattal. A lényeg az volt, hogy mikor a butyini plébános kéthetenként misézett s utána bejött apámhoz reggelizni, mi is ott voltunk és szépen tudtuk mondani: „Dicsértessék a Jézus Krisztus.” A vallás lényegéről, a parancsolatokról, azok kötelező betartásáról csak gyakorlatilag volt tudomásunk. Otthon tanultuk meg éppen úgy, mint az imádkozást. Terka néni erre olyan nagy gondot fordított, hogy nekem nem jutván más, s bár még a magyar betűt is alig ismertem, valami régi német imakönyvet nyomott a kezembe, mikor misére mentünk s rám parancsolt, hogy szorgalmasan forgassam. Hát én forgattam is és nézegettem benne azt a kevés képet. A betűk szúrták a szememet – mind mai napig is a gót betű -, de minden alkalommal csalódtam, mert nem találtam benne se Izsákot, se Noét, mint a Rasel Irén bibliájában. Ha a hit és a türelem egy, akkor nagyon jó módszer volt a Terka néni iskolája, csak az volt a baj, hogy – mint később tapasztaltam – éppen nem jelent egyet, se egyik, se másik torony alatt. A mi házuknál, pláne később lutheránus nagymama vegyes vallású családjában, valóban egyet jelentett. Ha mindenütt így lett volna, soha se lehetett volna vallásháborúkat kezdeni. Pedig nagyanyám olyan családból származott, amelyik a XVII. században Morvaországból éppen a vallásüldözés miatt menekült Nyitra megyébe. Alig fejeztük be a tanévet, híre jött hogy Nagy Miklós tanító úr befejezte szomorúan végződött életét. A tébolydában meghalt. A helyettese visszament a tanítóképzőbe, ahonnan hirtelenül előkaparták. Új tanítót választottak, egy szimpatikus, jó kinézésű fiatalember személyében. Hogy ki választotta, azt bizonyára tudták a református gyerekek, s valami sejtelmünk – eleget hallván az iskolában – nekünk is volt róla. Természetesen csak a szóról. Hogy ki az a presbitérium, arról fogalmunk se volt. Csak később – békési diákkoromban – tudtam meg, hogy ez az az egyházközséget kormányzó választott testület, amelyben mindenki azt hiszi, hogy ő a legokosabb és ehhez mérten igyekszik is mindenbe beleszólni. Hát itt nem lehetett százfejű gyülekezet, mert ennyi ember csak akkor volt az egyházközségben, ha már a gyerekeket is beleszámították. Ez választotta az új tanítót is. Ócska iskolába új tanító. Tele ambícióval, lelkesedéssel, tettvággyal... végezve beletörődéssel, letöréssel. Mindenre megtanították a tanítóképzőben, hiszen a gyakorlóiskolában minden felszerelés megvolt, amelynek segítségével, az új módszerekkel, jól felkészült embereket lehet nevelni. Ment is ott minden, mint a karikacsapás. Egyet azonban elfelejtettek megtanítani. Soha se mondták meg, hogy Magyarország elemi iskoláinak legnagyobb részében hiányoznak azok az eszközök, amelyekkel a tanulást és tanítást egyaránt meg lehet könnyíteni. Ilyen iskolába való tanítás módszereiről soha se hallott az új tanítónk, akinek a nevét – nem szép tőlem – de elfelejtettem. Írhatnék ide akármilyen jóhangzású nevet, de nem sértem meg vele az emlékét, vagy ha még, úgy nyolcvanon túl, még él valahol, őt magát. Bevallom becsületesen, hogy bár két évig tanított, úgy elfelejtettem a nevét, mintha soha se hallottam volna. Lehet hogy fiatalsága következménye volt, de nagyon közel tudott férkőzni hozzánk. Megkísérelte mindenkiből kihozni, ami jó benne volt. Imádta a természetet, s mikor apám írásbeli engedélyt adott neki arra, hogy a Plesában nem nemes vadra vadászhat, valósággal megtalálta

az élet célját. Nem ment ez a kedvtelés az iskola rovására. Ellenkezőleg. Javára szolgált. A hazahozott zsákmányt, lett légyen az négylábú vagy madár, gondosan megnyúzta, a bőrét méreggel kikészítette és eredeti alakjára kitömte. Úgy látszik nagyon jó természetrajz tanára lehetett, aki nemcsak az állatok tömésére, de a növények préselésére is megtanította. Aligha csalódom, hogy az aradi képzőben végzett, mert ennek később is volt ilyen beállítottsága, megőrizve és tovább fejlesztve a hagyományokat. Lakása – mint erről már volt szó – az iskola végéhez épített két szobakonyhás, kertes lakás volt. Jól el volt dugva a világtól, jellemző példaként a tanító megbecsülésének. Ebben a faluban nem volt olyan értelmiségi ember, akinek az ablakai udvarra néztek. Egyedül a tanító. Nagyon megszerettük ezt a valóban jobb sorsra érdemes fiatalembert. Kérdeztük is apánktól, miért olyan kicsi és eldugott annak a lakása, mikor nekünk milyen szép négyszobás verandás lakásunk van, s még a használaton kívül álló istállónak is van akkora, hogy az ő lakását mindenestől bele lehetne rakni. Apám nem haragudott a kérdésért, de csak azt tudta válaszolni, hogy szegény az eklézsia. De bennünk tovább motoszkált a rokonszenv gyújtotta kíváncsiság s azt is megkérdeztük, miért nem a Steiner Számi lakik abban a lakásban, hiszen ő is abban a házban van? Erre röviden már csak annyit felelt apám, hogy ha a Számi nem fizet lakbért a lakásért és a boltjáért, az eklézsia nem tudja fizetni a tanítót. Szomorúan bele kellett nyugodnunk abba, hogy az egyik ember azért fizet, hogy a másikat fizetni lehessen. Összefüggés van a dolgok között még Borossebesben is. Ma már tudom, hogy apám templomba járt ugyan, de a jelenségeket összefüggésükben szemlélvén, korát megelőzve dialektikusan gondolkozott. És ezt a felfedezést most utólag köszönöm meg elfelejtett nevű tanítómnak. Különös élmény volt számomra, ha a tanítás végeztével behívott a lakásába. Nem mondom, hogy az első szobáját Lengyel cs. és kir. udvari szállító rendezte be, sőt még a királyfutás után ottmaradt bútorok közül se jutott oda egy se, de úgy, ahogy egy fiatal legénynek kellett, be volt rendezve. Asztal, két szék, ágy és szekrény volt a bútor és a tisztaságot szolgáló egyszerű mosdó fölöttük tükrrel. Egy-két színes illusztráció keret nélkül képviselte az esztétikát. Alig valamivel kevesebb, mint egy – apám rendelkezésére nem álló – uradalmi segédtsztnek szokott lenni. Láttunk már ilyet eleget. De a belső szoba annál többet ért. Itt se volt ugyan többegy nagyobb asztalnál és egy éppen használatban lévő teljes iskolapadnál és egy széknél. Ez is félhomályban, mert az egyetlen ablakot zöld tüllfüggöny sötétítette el, a legyek elleni védekezéséért. Erre itt valóban nagy szükség volt, mert ha itt a legyek lerakták petéiket a frissen nyúzott vagy már száradó bőr belső oldalára, akármilyen gondosan voltak is megtisztogatva a hústól és a vértől, megpondrosodtak volna a kitömött állatok a mérgezés ellenére is. Lehet, hogy az életük nem soká tartott volna, de csak nem lettek volna hasznára a konzervált állatoknak. Így tehát nagyon kellett vigyázni. Mikor a szemünk megszokta a világítást vagy és inkább a félhomályt, élénk tárult ennek a valóságos boszorkánykonyhának minden titka. Két-három már kész állat várta a fára szerelést. Nem voltak ezek különös állatok, mi, akik erdőn mezőn gyakran jártunk, egymás után ismertük meg bennük az ürgét, a mókust, a bábaszarkát és a mátyásmadarat. De a lenyúzott bőrök is sok ismerőst takartak lenyúzott korukban. Volt itt pacsirta, veréb, fecske, búbosbanka, varjú és az isten tudja még miféle állat, egy-egy flóbertes kiránduló zsákmányaként kiterítve, bemérgezve várták a régi formába visszatérést. Egy kis skatulyába különböző számú és nagyságú üvegszemek húzódtak meg, amiből ki lehetett válogatni a kitömésre szánt állatnak az éppen megfelelőt. Temérdek vékonyabb és vastagabb drót, amire szükség volt egy állat vázának felépítéséhez. Az asztalon szerteszét mindenféle szerszám, amelyek nélkül nem lehetett volna folytatni ezt a holtat elevenné varázsló mesterséget. A kész példányok olyanok voltak, mint az élők csak éppen mozogni nem tudtak. Ezzel töltötte szabad idejét a tanító úr, ha éppen nem növényeket préselt, amelyeket gondosan gyűjtött a Plesárról és a Czigány-hegyről, külön tartva mind a kettőt. Ha ott öregedett meg, amilyen nagy igyekezettel kezdte ezt a szép munkát, bizonyára megismerhette Borossebes egész állat- és növényvilágát. De ez még csak kedvtelés lett volna,

ha a hiányosan felszerelt iskolában is nem mutogatta volna a magasabb osztályú gyerekeknek, akik így nem képről, hanem a valójában halott és mégis eleven természetből tanította a két nagyvilág itt élő egyedeit. És még ezzel se elégedett meg. Kifőzte a legjellegzetesebb állatok csontvázait és az így nyert koponyákon tanította meg a nagyobbakat, no meg azokat a kisebbeket is, akik a csendes foglalkozást megcsalva szívesen nézegették ezeket a csodákat. Gyűjtötte a környék közeteit és ásványait ugyancsak ezzel a kettős céllal. Annyira megkedveltette a természet érdekes világát kicsivel, naggyal egyaránt. Nem jártam annyi ideig „elébe”, hogy tudatosabban értékelni tudtam volna ezt, amit tanultam így is tőle, de nem hiszem, hogy tévednék, ha későbbi ilyen irányú gyűjtési szenvedélyemnek ez az ütött kopott tanítói lakás – a maga nekünk csodálatos világával – adta az első indítékot. Hogy ez aztán más irányba is kiszélesedett, annak már mások Békésen megismert gyűjteményei voltak az okai. Az új tanító úr az év végén nem az iskolában, hanem a templomban tartotta a vizsgát. Nem jelentett ez nagy nyilvánosságot, hiszen az iskolába járó gyerekek szülei hétköznapi nem érték rá ilyen időtöltésre még akkor sem, ha a gyerekeket nem csak feleltek, hanem szavaltak is a templomi vizsgán. Nagy dolog volt ez, mert szavalni csak azokat jelölte ki a tanító úr, akik nemcsak az év folyamán elvégzett tananyagot jól tudták, de arra is vállalkoztak, hogy a kijelölt hosszú verset hiba nélkül megtanulják. Én olyan verset szavaltam Miklós bátyámmal és még egy gyerekkel együtt, amelyik három, egyenként is hosszú részből állott. Mindegyikünk csak egy-egy részt tanult meg és sorrendben, egymás után mondtuk el, úgy, ahogy a tanító úr betanította. A vers címére és szerzőjére már nem emlékszem s azóta is csak egyszer láttam valamelyik versgyűjteményben. Azt tudom, hogy a tatárjárás szomorú történetét meséli el. Egyes sorai még ma is visszacsengenek a fülemben.

„Sátorában Béla,
Gondolkozó méla!
Majd elalszik, de álmából
Fel-felriad néha.”

Talán ha nagyon felszífolnám az eszem, több is eszembe jutna és ki is kereshetném életem első versét, de ez valóban nem volna fontos. Első – a borossebesi mérsékelten nagy nyilvánosság előtti – fellépésem annyira jól sikerült, hogy az új főszolgabíró Baross Ferenc egy ezüst forintot adott elismerése kifejezéséül. A versszavalást azonban még ezzel sem tudta megkedveltetni. A nagy templom és a kis tanítói lakás közül az utóbbi vonzott jobban a maga különös szép világával, Isten színpompás, tarka teremtményeivel, megelevenített négy lábúival, madaraival, gombostűre tűzött bogaraival. Ez volt a legnagyobb élményem a borossebesi iskolából, a csúnya írás, gyengén menő olvasás és bizonytalanul induló számoláson kívül. Azt azonban most is resteltem, hogy a gyűjtőszenvédélyt megalapozó fiatal tanító nevét örökre elvitte a feledés hajója. A verset még – ha időt áldozok rá – megkereshetem, de az ő nevét – a változott viszonyok közt, a határon túlról – aligha fogom valaha is megtalálni.

*

Mint említettem, első nyilvános szereplésem jutalom díját az új főszolgabírótól, Baross Ferenc-től kaptam, aki Paradeyzer Lajos bácsi halála után került a járás élére. Apámmal jó viszonyban volt, mint mindenki, aki a borossebesi értelmiség közé tartozott. Minket is szívelt – amit a jutalom adása is bizonyított -, de mi már a rokonság révén is annyira szerettük Lajos bácsit, hogy ha a főszolgabírói lakásba mentünk mindig fájt, hogy nem találtuk ott, ahol annyi tréfát tett mindannyiunkkal, de különösen velünk, gyerekekkel. Halála híre nagyon levert

mindnyájunkat, de a család távolabb lakó tagjait is. És ez természetes is volt. Minket csak egy-két év alatti borossebesi tartózkodásunk alatt érzett szeretet, anyám családjának az ő korosztályában lévő tagjait együtt töltött fiatalságuknak sok felejthetetlen kedves emléke kötötte hozzá. Lajos bácsi nagyapám három leány testvére közül a középsőnek volt, korán teljes árvaságra jutott fia. Apjának jelentős birtoka volt és így legtermészetesebbnek látszott, hogy saját birtokát maga kezelje, megfelelő tanulmányok után. A gyámja nagyapám volt, aki mint gyakorlott gazda jól tudta, hogy egy kisebb birtoknak idegen alkalmazottal kezelése szülhet ugyan másik, még kisebb birtokot a kezdő részére, de a nagyurat játszó tulajdonos előbb-utóbb arra ébred, hogy a vagyona kicsúszott a kezéből. A nem régen rendszeresített telekkönyvön lesz ugyan szépszámu holdakban kifejezett föld az „A” lapon, de a bankok szívességéből – de főleg üzleti érzékéből – addig szaporodik a „C” lapon betáblázott összeg, míg egy szép napon vagy el kell adni a birtokot, vagy kótyavetyére kerül, ahogy az árverést abban az időben a valóságot jobban kifejező módon hívták. Ettől a kellemesnek éppen nem mondható végzetszerű középirtokos sorstól – amely az egy gazdatiszttal, ellenőrzés nélkül dolgozó, vagy talán éppen a dologtól irtózó földtulajdonosokat olyan sokszor érte – akarta nagyapám elővigyázatossága Lajos bácsit megszabadítani. A vagyon jövedelme megengedte s ezért túlnézett az ország határán. Nem magyarországi gazdasági tanintézetbe küldte, hanem Hohenheimba, amely abban az időben Németország leghíresebb ilyenemű intézményének a székhelye volt. Itt szerezte meg azt a tudást, amellyel nyugodtan vezethette gazdaságát, amit nagyapám gondos gyámsága sértetlenül őrzött meg Lajos bácsi számára. Ha ő is azt tette volna, halála után boldogok lehetek volna a nevető örökösök, mert itt csak oldalági örökségről lehetett volna szó, nem lévén leszármazottja. A birtok sorsáról soha se hallottam, de azt tudom, hogy a hohenheimi egykori gazdász Arad vármegye szolgálatába lépett s mikor apám Borossebesbe került, már ő volt a járás főszolgabírája. Hogy volt-e – később megkívánt – államtudományi képesítése vagy Königsberg Gizella grófnővel kötött házassága vitte előre a közigazgatási pályán, ezt már én nem tudom. Ki kereste ezt abban az időben? Lajos bácsi csinos növésű magas ember volt, úgy Wielandok átlagos magasságáig. Egyik térdé merev volt, s így a járása – bár alig észrevehetően – bicegős. Ez a kis testi hiba azonban sem tekintélyén nem ejtett csorbát, sem rokonszenves egyéniségének nem volt kárára. Mindenki szerette, akivel dolga volt, ha barát volt, ha hivatali ügyfél, kihágásért előállított ember. Még annak is tudott a szája íze szerint beszélni. Ebben a tekintetben olyan gyakorlatra tett szert, hogy a soha se kellemes ítéletet úgy tudta beadni, mint mikor a keserű orvosságot ostyába göngyölgetik. Puritán volt és nem részrehajló. Nem azok közé tartozott, akik az igazságot a hatalomhoz mérik; már hogy a más hatalmához. Mindegy volt, hogy az uradalom vagy egy egyszerű román paraszt állt előtte, egyformán a rendeletek szelleméhez tartotta magát. Ezért volt közkedvelt. Ő volt az első amatőr fényképész, akit életemben láttam. Bár ez a ma nagyon elterjedt szép szórakozás és vele együtt az egész fényképezés még gyermekcipőben járt, nem volt olyan trükk, amit nem ismert volna. Az első fokú rendőrhatalóság még ebben a munkájában is érezte a maga hatását. Tudta, hogy mi a különbség az engedéllyel dolgozó és az a nélkül titokban munkálkodó iparos között. És bár Borossebesben nem volt fényképész, ő olyan fénykép kardonokat készített Aradon, amelyek hátlapjára rá volt nyomtatva: *Kontárfényképezés Borossebesen*. Természetesen ez is csak olyan tréfa volt, mint mikor a család sürgetésére végre fényképet küldött a rokonságnak, amit aradi fényképezéssel készíttetett. Hátról fotografáltatta le magát úgy, hogy csak a gyengén kopaszodó fejéről lehetett ráismerni. Halálra tudott rémiszteni bennünket, amikor hirtelen megfogott és kinyitva kettősen összehajtható bicskáját kilátásba helyezte, hogy megférfiatlanít bennünket. Természetesen nem válogatott kifejezéssel mondta, hanem úgy, ahogy mi azt ezerszer hallottuk az uradalomban, hol a disznóólak, hol a csikó-, vagy borjúistállók tájékán, sőt nem egyszer magunk is szemtanúi voltunk ennek a barbár műveletnek. El tudtuk tehát képzelni s ezért féltünk. Nem emlékszem olyan találkozásra, amikor ezt kilátásba ne helyezte volna,

nagy bicskacsattogatás közben. Sokat járt a házunkhoz. Apámmal is erősen tartotta az atyafiságot, de különösen szerette a mindig jókedvű, minden tréfát megértő Pepikét s nagyon tisztelte boldogult anyánk emlékét. Hivatali munkásságából csak egy alkotását ismertem, ami nagyon imponáló volt. Az ő kezdeményezésére alakult meg a borossebesi önkéntes tűzoltó egyesület, bizonyára az ő kívánságára apám parancsnoksága alatt. Nagyon tetszett, amikor apám magára öltötte az „angyalbőrt”. A három rozettai blúzt, a hosszú elejű sapkát, a tokjából, szíjából soha ki nem vett szép nikkelezett csákányt s a három osztályparancsnokkal együtt gyakorlatoztatta a nagyobbára iparosokból álló kb. 30 főnyi csapatot, amely a helyőrséget pótolta Borossebesben. Ezeket a gyakorlatokat sokszor nézte Lajos bácsi is, aki előtt tisztelegve vonult el a jól idomított csapat. Ennek a munkájának az eredményében azonban nem soká gyönyörködhetett, pedig nagyon meg lett volna elégedve azzal a felvonulással, díszőrséggel akkor, amikor kevéssel utóbb az ő koporsóját kísérte az egyik alparancsnok vezetésével. Apám a családdal együtt vett részt a temetésen a gyászoló rokonok között. Mózes bácsi temetésén is a falu minden épkézláb embere ott volt, de most a messze környékről, sőt Arad megye többi járásából is jött egy-egy kisebb-nagyobb küldöttség és maga az alispán is megjelent. Kivonult a mi iskolánk is. A természetbarát tanítónk minden gyerek kezébe kis virágcsokrot adott, hogy majd, ha a ládába tett érckoporsót beemelik a feketével bevont teherkocsiba, kettős sorban elvonulva, mindegyik gyerek bedobja a ládába, hogy utolsó utazásán végig kísérje a legfiatalabb nemzedék tisztelő kegyelete. Fájó szívvel dobtuk be a virágokat, amelyek pár óra múlva összetaposva száradtak a teherkocsiban. Összetaposták azok, akik a nehéz ládát kibontották, hogy a koporsót az aradi temetőben lévő sírbolthoz vigyék. Apámmal mentünk haza. Sokszor emlegettük a jó Lajos bácsit, akinek a halála a mi lelkünkben is nagy űrt hagyott, de úgy láttuk, hogy Mladin szolgabíró ideiglenes vezetésével a közigazgatási gépezet tovább dolgozott s az élet megy a maga mindennapi útján. Ekkor hallottam először apámtól: Pótolhatatlan ember nem volt és soha se lesz a világon. Akkor nagyon rosszul esett, mert mindig úgy éreztem, hogy anyámat soha senki se tudja pótolni. Ma is ezt vallom, de tudom, hogy apámnak is igaza volt.

*

Amikor Monyászából Menyháza lett, az uradalom építette fürdőkön és kisebb villaszerű szállodán kívül mások is telket vásároltak és építettek. Így épült egymás mellett két villa: az ACsEV villája és a Paradeyzer villa. Mind a kettő emeletes volt. Lajos bácsi már nem sokat időzhetett benne. Ha már ekkor nálunk is szaladgáltak volna az autók, amelyek ez időtájon külföldön már megtették az első gyermekgurulásukat, inkább formázva a lovas közlekedés számára megfelelő hintót – évente legalább három hónapig innen kormányozhatta volna a megye bizalmából reábizott borossebesi járást. Így ő is csak vendég volt itt, – akkor ugyan még nem volt divat nálunk víkendre menni, leginkább csak főszezonban, mert máskor nem volt itt élet. Júliusban és augusztusban jöttek ide inkább üdülni, mint gyógyulni. Ilyenkor olyan eleven volt itt az élet, hogy aki a milleniumot közvetlenül megelőző időben látta ezt a szépen fásított, gondosan kezelt fürdőcskét, el se tudta képzelni, hogy pár évvel ezelőtt milyen ütött-kopott hely volt ez a természeti szépségekkel bőven megáldott kis völgy. Romantikát az akkor is divatozó szerelem hozott ide, néha olyan erősen, hogy egy-egy menyházai nyaralás nem egyszer az egy életre összekötött házasságot is elválasztotta egymástól. A szelídebbek éppen itt szőtték a kapcsolatokat, festették a délibábot ugyancsak egy életre. Menyháza azonban – mint a neve is mutatja – valóban nem tehetett se egyikről, se másikról, de helyet és alkalmat mindkettőnek adott. Bizony nagyon egyszerű kis kezdetből fejlődött ez a kis fürdőhely. Sok-sok ember munkája volt benne köztük apámé is, aki az uradalom részéről ellenőrizte a vállalkozók munkáját. Azok, akik később itt üdültek, nem gondoltak arra soha, mennyi fáradságot, időjárás okozta kellemetlenséget kellett azoknak elszenvedni, akiknek

közüik volt az építéshez. Mikor a nagy építkezés megindult, természetesen még a keskenyvágányú kisvasút se volt meg, de csakhamar hozzákezdtek a pálya kiméréséhez. De hiába mértek, hiába rajzolták a terveket, olyan tervet nem tudtak készíteni, amelynek kivitelezésénél az uradalomnak ne kellett volna engedményeket tenni. Hogy az uradalmi területeken kívüli tulajdonosoknak is kellett a közös érdekért áldozatot hozni, ezt mindenki természetesen találta. Nem tudom mennyi ellenállást fejtett volna ki az uradalom, ha ez a kis vasút Menyházával együtt az ő érdekét is nem szolgálta volna, de hát elsősorban ezt szolgálta. A két kis mozdony – egy-egy fiatal grófról elnevezve – nemcsak a személyforgalmat bonyolította le, de jelentős nyersanyag szállítás céljait is kielégítette, ami elsősorban az uradalomnak volt hasznára. Ezért ment könnyen az egyébként elképzelhetetlen telek kettévágás, amelynek éppen az uradalmi szérűskert egysége esett áldozatul. A területből természetesen jóformán semmi sem veszett el, hiszen alig pár méter széles volt az a földszalag, amelyiken két font kerítés közt a kis vonat útja vezetett. A kettévágott területen csak kapun lehetett közlekedni, amelyektől az út a síneken vezetett keresztül. De a csendnek vége volt, mert a kerítések közti egész úton élesen fütyülve ment át a vonat mindaddig, amíg az állomás felé vezető úton is át nem haladt. És ezt jövetbe, menetbe egyaránt meg kellett tenni. Nekünk, s velünk együtt a cselédlakások gyerekeinek nagyon tetszett mindez, de az állatok nyugalma erősen zavarta. De hát a haladás nem megy áldozatok nélkül. Bizony volt rá eset, hogy a haza- vagy kifelé haladó állatok megbokrosodtak, sőt szerencsétlenül is jártak. Gondolom ezért nem járt külön dicséret azoknak, akik éppen felelősek voltak az így veszendőre jutott állatokért. Ezek azonban elenyésző csekélységek voltak ahhoz a haszonhoz képest, amit a vonatok hoztak, nemcsak az uradalomnak, de a közvetlen környék lakóinak, sőt a fürdőt távolról, leginkább Arad és Békés megye enyhe hegyi levegőre vágyó, mi tagadás tehetősebb lakószáma számára is. E nélkül nehéz lett volna megközelíteni, mert Borossebesből még jó kocsival is pár órát tartott az út. Pontosan már nem tudnám megmondani mennyi ideig tartott, pedig főleg a születése előtt – de azután is – alig volt olyan hét, hogy apánkkal ki nem kocsikáztunk volna. Nekünk kocsikázás volt, de apánknak fárasztó munka, amely akkor kezdődött, amikor a kocsiról leszállott és addig tartott, amíg késő délután újra fel nem szállt a legtöbbször „kivágott” kocsiba, ha éppen többedmagával nem jöven, hintóval tette meg az utat. De fárasztó volt azért is, mert olyan időben is mennie kellett, amikor minket nem engedett magával menni, amit mi természetesen igen zokon vettünk. Ilyenkor, amikor elázva, megfázva hazajött, soha se mulasztotta el magára mutatva megmondani, hogy ezért nem vitt el. De hát van-e olyan gyerek a világon, aki a más kárán akar tanulni. A következő hasonló alkalommal újra kezdődött a gyakorlás nélkül is jól menő nóta, megfelelő bögésekkel, s este újra jött a tanulság levonásának elmaradhatatlan, de legfeljebb a következő alkalomig érvényes szertartása. Sok könnyünk épült így bele a fürdőbe, amit éppen úgy nem tart nyilván a történelem, mint az apám vesződését és a sok munkás túl semmi szín alatt nem fizetett izzadságát. A hosszú út a patak völgyén vezetett felfelé. Most hogy leírom eszembe jut, hogy Dézna-pataknak hívták és még Buttyin előtt torkollott a Fehér-körösbe. Egy-egy cseppje még később békési fürdőzésünk közben is érintkezhetett a bőrünkkel, de hogy melyik jöhetett innen, azt ráfogni lehetett volna, de valójában kitalálni és felismerni soha. Úgy összekeveredett, mint az életben az emberi jó és gonosz szándék, amely gyakran takarja egymást felismerhetetlenül. Az út legtöbb helyen enyhén, általában lassan, egyenletesen emelkedett, itt-ott egy-egy erősebb kapaszkodóval. Az apám lovai játszva húzták felfelé az aránylag könnyű terhet, de az építkezési anyag egy részét szállító ökrös szekerek jámbor kérődzői alaposan beledőltek a járomba. Ha valamelyik igyekezett kevesebb részt vállalni és már a „Hajsz – kajla ne sa ho” sem segített, csattant a hosszú ostor szíjcsapója, ha ugyan egyiknek-másiknak nem drót volt a végébe fonva. Ha ezzel odavágott a béres, nehéz volt eltitkolni. A nyoma véres hurkaként árulója lett az állatkínzásnak, s bizony, aki tette nem vitte el szárazon. A jó karban tartott állatok mindig büszkeségei voltak az uradalomnak és Mitru

vagy Iuon felelős volt a rábízott hat állatért: és ebben – akár hogy is próbálók igazságtalanságot keresni – nem tudom hibáztatni a gazdát. Rá kellett nevelni az embereket, hogy azt a hat állatot, amelyiknek gondozása, munkája az övével együtt egyetlen alapja volt kisebb-nagyobb családja megélhetésének, meg is becsülje. Mikor aztán az erős kaptató másik oldalán lefelé kellett ereszkedni, behajtotta a kocsis a féket, s a kerekek krákolva zörögtek s a lovakat keményen kellett szárban tartani. Nagy gyakorlata volt ebben az uradalom területén, vagy arra vezető utakon nap-nap után járó keménykezű kocsisnak. A kaptató végén kioldott fákkal vidáman húzták a kocsit a gyenge galoppba eresztett összetanult lovak. Ha innen visszanéztünk, láttuk az ökrös szekeret. Ezeket még csak akkor készítették elő a leereszkedésre a béresek. Ez a munka nagy gondosságot követelt, mert ha a jól megterhelt szekér megindult a lejtőn, emberben, állatban egyaránt kárt tehetett volna.

Az út mindvégig a patak mellett haladt, hol az egyik hol a másik oldalon, a szerint, ahogy az évszázados gyakorlat megtalálta a közlekedésre legalkalmasabb talajt. Nem volt itt akkor még köves út s patakon átvezető fahidak se képviselték az állandóságot. Nehezen is tarthatott volna igényt erre, hiszen egy-egy kisebb áradás, amely a Codru Moma oldaláról leszaladó vízzel töltötte meg a patakot elég volt arra, hogy szinte nyom nélkül elsodorja az egymás után következő hidacsákat, ha ugyan megelégedett ennyivel s a szárfákból is nem döntögetett ki néhányat.

A legszebb rész Dézna környéke volt. Nem a falu, amelynek néhány nagyobb házon kívül csak kisebb viskói sorakoztak – úgy, ahogy – utcákká. De a vár tele romantikával, a múltról beszélő romos falaival. De nekem akkor még nem a múlt imponált. Sokkal jobban éltek bennem a Hári néni meséinek képzeletbeli alakjai, amelyekkel ilyen kirándulásokon betöltöttem a romokat. Senki se beszélt itt arról, hogy itt a történelemnek egy már haldoklása végén járó emlékeről van szó, pedig már volt valami sejtelmem a történelemről is, hiszen ha én nem is, de Miklós bátyám szorgalmasan olvasgatta a Dolinai Gyula szerkesztette *Hasznos mulattató* mellékleteként megjelent történelmi arcképek legnagyobb világcsalását, amit persze még egyikünk se tudott. Maradandó nyomokat hagytak ezek bennem is és nem kis örömet jelentett, amikor életem derekán újra találkoztam velük a Somogyi Könyvtár raktárpólcain. Akkor már nem táplálkozott vele az ifjúság, de bennem rég elmúlt gyermekkorom emlékeit idézte fel. Hát ebben egy szó se volt Déznáról és így nekem csak a mesebeli alakok lakásaként maradt meg az emlékezetemben.

Az építkezés szépen haladt előre Menyházán. A falut ez csak kissé érintette, de jelentősen. Kissé annyiban, amennyiben egyetlen szalma vagy deszka fedelű román viskója se esett áldozatául, jelentősen, amennyiben éveken át megismétlődő újabb építkezéseivel hónapokon át a szokottnál könnyebb, bár így is nehéz munkához juttatta a messzeföldre bányamunkára járó szegény embereket. Épült a hosszú fürdőépület, egy emelettel. Sok egymás mellett elhelyezett fürdőszobája s a hozzá épített vízvezeték apránként kiszorította a régi épület legtermészetesebb – ha egészségügyi szempontból nem is legmegfelelőbb – WC-jét. Azóta se láttunk ehhez hasonlót. Úgy volt megépítve, mint minden falusi – ha úgy tetszik – illemhely. Az ismert láda rendszer, túl nagyra vagy túl kicsire méretezett kerek kivágásával. De ezt soha se kellett a tartalmától kiüríteni. Egész tisztogatása csak annyiban állott, hogy ha már a méretek miatt mulaszthatatlan szükség volt rá, néha-néha lemosták, lehetőleg szárazra törölték. A tartalmat elvitte a patak azon frissében, senkinek nem volt vele több gondja. Hogy a földszinten vagy az emeleten volt-e a helység, az mindegy volt. Attól hogy ez a módszer vagy talán éppen szabadalmazás nélkül működő rendszer betegséget terjesztett volna, nem kellett félni, mert pár méterrel az épületen túl már alig úszkált belőle valami, s már azt is erősen csipkedték a seregesen hozzászegődött kisebb-nagyobb halak. Mire a régi faluig érkezett volna, már nyoma se volt, s ami ezen túl is jelentkezett a vízben, az már a faluból származott s ezért a fürdőt semmiféle felelősség nem terhelhette.

Ennek a paradicsomi állapotnak legalább is a fürdőtelep területén véget vetett az építkezés, amely az ősi állapotokat megszüntette. Akkor még nem tudtam, s velem együtt még senki se tudta, hogy volt ennek még kezdetlegesebb foka is, akkor, amikor a nagy barlangot, amelyből a patak napvilágra jött a hegy belsejében lévő rejtett források összetevőjeként, a paleolitikum embere lakta. Háromszor jártunk mezítláb ebben a hideg vízben, amelynek ezen a szakaszán még nem voltak kerekre kopva a kavicsai, úgy, mint a patak borossebesi szakaszán. Tudtuk is mi, s tudták is azok, akik ide jártak üdülni, eljöttek megnézni a patakot szülő barlangot, hogy azok az éles törmelék kövek az ősembernek, a község legrégebb lakójának kész eszközei, gyártási hulladékai voltak, s úgy mosódtak bele a barlangba lévő telepről, műhelyekről a patak vizébe. Nehéz volna igazságot tenni, ha ezt a területet, amelyet a román földbirtokreform kisajátított, a régi tulajdonosának kellene visszaadni. Nem történelmi, de „történelem előtti” nemzedékek is felemelnék szavukat, sőt kőfegyverüket is, jogos tulajdonuk védelmében. Nem tudnák ugyan jogaikat telekkönyvi kivonatokkal igazolni, de szétszórtan heverő kőeszközeik akkor is igazolnák első szerzeményi jogaikat s azt, hogy ott, ahol a fürdőt környező erdőket gondozó uradalmi erdész korszerű fegyverrel irtotta a dúvadat és gondosan számontartotta az orvvadászokat, egykor ezek a kőfegyveres emberek üzték a hasznonra való vadat – a megmaradt agancsok és agyarak tanúsága szerint nem is eredménytelenül. Mi szolt volna az építető uraság s később a fürdőzők előkelő társasága, ha egy szép holdvilágos estén, az időrendet hihetőleg megtartó feltámadás éppen ezekkel kezdődvn, betelepédtek volna a „kúrszalon”-ba, az első birtoklás jogcímén. 50000 esztendő fantazmagóriák ezek csak, s ettől nyugodtan alhattak akkor is, de nyugodtan alhatnak a mostani tulajdonosok is. Kialakult is lassanként minden s az egykor vad völgyet korszerű épületek töltötték be, és helyet adtak mindenkinek, akinek pénze volt hozzá, hogy egy-két napot vagy hetet eltöltsön itt. Vagy azért, hogy kikapcsolódják a mindennapi élete gondnak tűnő, kellemetlennek látszó történéseiből vagy azért, hogy megrongált egészségét helyreállítandó anyagi gondokat vegyen a nyakába és egy esetleg két évig nyögje a tőke – és kamattörlesztéssel járó váltó kölcsönét. De jöttek turisták is, akik itt vonultak keresztül hátizsákjaikkal, szegestalpú cipőikkel, hogy a Moma Codrun keresztül Hunyad megye hegyei közt folytassák útjukat. Vagy már éppen onnan jöttek, hogy egy-két napot itt pihenve menjenek vissza lakóhelyükre, sok szép élményt és sok fáradsággal szerzett szép emléket vigyenek magukkal. Ezeket jobban irigyeltük, mint a verandákon kényelmes székekben pihenő öregeket, akik aligha tudtak volna csak egy óra hosszat is amazokkal tartani. Pihenni azonban amazoknak is érdemes volt. Itt frissíthették fel magukat a fárasztó út utána kristálytisza vizű uszodában, ahol életemben először láttam embert valósággal békamódon úszni, Szegedi Kálmán személyében – amely az egész fürdő nekünk legjobban tetsző intézménye volt, külön a nők és külön a férfiak részére. Ki gondolt még akkor közös strandfürdőre. Élénken emlékszem egy kiránduló csoportra. A békési értelmiség rendezett ide három napos kirándulást. Több rokon és jó ismerős közt anyám legfiatalabb özvegyasszony testvére is ott volt, s minket – éppen az ő tiszteletére – apám kivitt Menyházára. Tisztára pucolva ültünk a kocsira, s délig nem is történt semmi baj, de délután addig mászkáltunk az egyik hidacskárról a patakba, hogy vízimalmot építünk, míg nyakig maszatosak lettünk. Mire az uzsonnára került a sor, Lotti nénénk nem győzött kitakarítani s megszáritani bennünket. Nem hiszem, hogy ezt a napot tartotta a három napos kirándulás fénypontjának, de hogy a békési atyafiság előtt hosszú időre levizsgáztunk, az nem lehetett kétséges. Nem mondom, apám sem dicsért bennünket túlságosan. A „csokoládékávé” – ahogy mi neveztük – felejtette velünk a valódi szégyent. Apámat, pedig már út közben azzal ijesztettem meg, hogy másodszor is látni akartam a csokoládét, amit a kocsi kirázott belőlem. A betegség felhője eltakarta a szégyent, s mire másnap a szívérvány is átragyogott rajta, minden bűnünk meg volt bocsátva. De ezért később volt még ennek folytatása olyan atyafiak részéről, akik nem szívelhették apámat, s ezt a gyerekcsínyt is a rossz nevelés számlájára írták, sőt be is

nyújtották nagyanyánknak. Nem lehet Menyházára emlékezni a nélkül, hogy a „hegyi manó”-ról ne szóljak. Hogy ez az emlékezés aztán valamivel távolabb is vezet, annak nem én vagyok az oka, hanem az a rendszer, ami az uradalomban kialakult.

Közjogi tudásom szerint csak a Habsburgoknak voltak családi törvényei, minden más halandó a magyar törvényeknek nem volt alávetve. De hát miért nem csinált volna törvényt a 100 000 holdon felüli nagybirtokos is, hiszen ezrével volt az ember, aki tőle függött, ha úgy tetszik, az ő kenyerét ette.

A „hegyi manó” nem a Hári néni mesevilágából került Menyházára, hanem az ókígyósi uradalomból, ahol nemcsak a kastély, de az egész major orvosa volt. Becsületes nevén Dr. Hajnal Albertnek hívták és testvére volt Hajnal Pista bácsinak, édesanyám unokatestvére, Fazekas Anna urának. A „hegyi manó” név a Wieland-család közismert gúnynevéről tárából ragadt rá, ahol a legtokéletesebb konfekció állott belőle rendelkezésre. Nem volt ez soha se sértő. Olyan volt, mint a szellemes karikatúra, amelyben a naprakészség és a fordított tükörkép egyesülve teszi az egyént felismerhetővé. Lehetett volna-e keresve is jobb nevet, jellemzőbb elnevezést találni egy kis növésű, kissé görbetartású emberre, aki mellig érő szakállát simogatva, szertartásos mozdulatokkal kísérte mindig kenetteljes szavait. A szertartásosságot bizonyára a kigyósi kastélyban tanulta, a kenetteljességet, pedig a békési református parókián, ahol nagy tekintélyű apja Hajnal Antal kormányozta a saját gyülekezetén kívül a békés-bánati óriási református gyülekezetet is. Nem ok nélkül lett belőle uradalmi orvos, annak ellenére, hogy nem volt katolikus. Abban az időben kevés olyan orvos szaladgált az Alföldön, aki tanulmányait a budapesti egyetemen kívül a bécsin is végezte. A két Hajnal testvér a kevesek közé tartozott, de egyik se akart mást, mint kora színvonalán álló tudását az Alföld népének szolgálatába állítani. Pista bácsi Békésen telepedett meg s ott is élt haláláig, Berti bácsi az igényes grófi család belső szolgálatán kívül a népes kigyósi major beteg cselédségének gondozója is volt haláláig. Hogy a választás rá esett annak oka kitűnő végzettsége és szakértelme volt és csak természetes, hogy neki kellett a menyházai fürdőorvosi állást is betöltenie. Lehetne arról vitatkozni, hogy takarékoság volt-e ez, vagy a megbecsülésnek mástól is fizetett megnyilvánulása, de legyünk jóhiszeműek, ha tudunk. Nem könnyű feladat, ha az ember más hasonló esetre is tud példát, ha állatorvosi alapon is. Apám öccse, Béla bácsi, aki vele együtt végezte a keszthelyi gazdasági tanintézetben mezőgazdasági tanulmányait, - s akinek kedvéért apám érettségi bizonyítvánnyal zsebében nem Óvárra ment az akadémiára – nem elégedett meg azzal, hogy mint okleveles gazda induljon neki az életnek. Megszerezte az állatorvosi oklevelet is. És attól a pillanattól kezdve, amikor a kigyósi hitbizomány szolgálatába lépett, az állatorvosi szolgálatot is ellátta mindaddig, míg – már, mint tisztartó – az uradalom szolgálatában állott. Állatorvosra külön nem költött az uraság. De hát Béla bácsi fiatal korától egyre terebélyesedő testén, akár fát is lehetett volna vágni, vagy gyújtóst hasogatni. A jól beágyazott idegszálak mindent elviseltek, kibírtak. A „hegyi manónak” még változatosságot is jelentett a menyházai fürdő orvosi állása. Ez alatt az idő alatt értelmes tanult emberekkel érintkezett és a kigyósi praxisához képest úgy érezhette magát, mintha egy képzettségének megfelelő nagyobb városban szolgált volna az egészségügyet. Azt hiszem, szívesebben töltötte volna az egész esztendőt itt, a pormentes üdülőhelyen, emberhez méltó környezetben. Hogy valóban így volt-e nem tudom, de hogy élete végéig megmaradt ebben a kettős munkakörben, azt az ókígyósi valóban hangulatos kis temetőben lévő sírköve bizonyítja a legjobban.

A fürdő felépítése óta sok víz lefolyt a Dézna-patakon, sok jött belőle a Fehér-körösbe. Sokat is fejlődhetett a fürdő, de az én emlékemben most is úgy él, ahogy a millennium körüli időben a „hegyi manó” egészségügyi kormányzata alatt állott és fejlődött. Nagyon kevesen vagyunk már, akik erre az időre emlékezünk. Dézna neve azonban még egyebet is eszembe juttat. Az első kis leányt, aki nagyon megtetszett nekem. Volt a mi baráti körünkben nem egy lány. Nálam fiatalabbak és idősebbek egyaránt, de én ezt láttam a legcsinosabbnak,

legszebbnek. Finom kis arca most is úgy áll előttem, ahogy Hári néniéknél találkoztam vele. Szégyellem, hogy az első kis lánynak csak a keresztnéve maradt meg az emlékezetemben. Ellának hívták, és mi, hogy az egyébként ismeretlen Ellák közül külön is kiemeljük déznai Ellának hívtuk, de semmi egyebet sem akkor, sem azóta nem tudtunk róla. Ha még él valahol, ő se mondhatja magát fiatalnak, s bizonyára szőke haját is régen fehérre cserélte be a legmegbízhatóbb hajfestő fodrásznál a hetedik X-nél.

*

Sokszor gondolkoztam már azon, mi lehet az oka annak, hogy egyazon kor emlékei közül egyikre olyan világosan emlékszik az ember, mintha most történt volna, a másik, pedig teljesen kiesett az emlékezetéből. A Zemerdre vezető út, a közbeeső falvakkal a szélesen terpeszkedő major, a hegyi gazdaság – apám szerint nem elég – nagy istállóval, nemcsak tisztán áll előttem, de a sokszor végig kocsikázott útnak egyes szakaszaira is jól emlékszem. Azon azonban, hogy az uradalomnak ezt a királyjárta részét ki vezette, ki volt itt az ispán, végleg elfelejttem, s olyan ember, aki eszembe juttathatná már nem él. Hogy családos ember volt, tőlünk lefelé következő gyerekekkel azt tudom, hogy sokszor voltunk náluk, arra is élénken emlékszem, de a neve úgy eltűnt, mint azok a – nekünk gondtalan, de apánknak és egész családunknak annál több gondot okozó - évek, amelyek egy-egy családra neheztedek a második évezredbe reménykedő nemzetvezetők akkor még mindent virágosnak látó elgondolásában. Ki gondolta volna, hogy már két évtized se választ el a katasztrófa kezdetétől. Hogy is nem emlékeztünk volna a nyomorúságos román falvakon keresztül vezető útra, hiszen az annyi – felfogásunk szerint – veszedelmet rejtegetett számunkra, de szerencsére olyan jól elrejtette, hogy valójában veszedelmes csak az a felhőszakadásban, égzengés közt megtett egyetlen út jelentett, amelyikről már szó volt. Az épülő buttyini híd, a bakokkal leverésben lévő hídtartó cölöpök, a nagy hórukkolással, ütemesen felhúzott, majd leeresztett bak csattogása, a csak lépésben járható, ideiglenes póthíd, ma már kezdetlegesnek látszó, de akkor egyetlen lehető technikája, mind-mind új világot, új foglalkozást, új munkát tárt a szemeink elé, s újra meg újra csak a munka becsületére tanított bennünket. A ragályt jelző cédulákkal teleragasztott kis falvakon szánk, orrunk elé tartott zsebkendővel történő átvonulás, az egyik falu erős lejtője miatt éppen a frissen hantolt kis sírok közt átvezető gyalogút, akaratlanul is a cédulák, és a kis sírok közti kapcsolatot juttatta volna eszünkbe még akkor is, ha apánk nem figyelmeztetett volna a veszedelmekre. De sohase mulasztotta el, s nekünk csak az volt érthetetlen, hogy ő, aki mindezeket tudja, két kezét elmaradhatatlan botjára támasztva nyugodtan ült és eszébe se jutott a nekünk megparancsolt és ellenőrzött védekezés. Emlékszem az egyik nyírfaerdőre, amelyben Gyula bátyám – apám 13 testvére közül a végéről számítva a második, nekünk nagyon imponáló módon akkor lőtte le a mókust, amikor egyik fáról a másikra repülve igyekezett biztos fedezéket keresni magának. Imponált, de nagyon sajnáltuk a kedves, játékos állatot s az se vigasztalt, mikor kitömve vitte el magával Mezőhegyesre vadásztrófeaként. Láttunk mi trófeát azelőtt is, de azok őz és szarvas agancsok voltak a vadászkastély nagy nyitott folyosóján, amelyek – úgy látszott – hozzátartoztak a holt felszerelésekhez. Régen lettek holtak, de a mókus alig pár hete még eleven valóság volt, s ez soká nem hagyott bennünket nyugodni. Most is láttam a falu közepén folydogáló, erősen kavicsos medrű patakot, amelyen híd sehol se volt, s a kis mokány lovak vagy ökrök által húzott szekerek sorban állva várták, hogy a gázlón átkeljenek könnyebb-nehezebb terheikkel. Apám kocsija is közibük állott és sohase ment át soron kívül. Nem is tehette volna még akkor se, ha annyira sietős is volt a dolga. Az uradalom kasznára nem mutathatott rossz példát az alkalmazottaknak, még akkor se, ha a kocsisoknak kedve lett volna hozzá. Itt a gázlónál már akkor divatban volt a sorállás, mint a rossz vizű kutaknál. Azóta sokszor láttam, hogy a várakozók között került egy-egy olyan, aki az élet gázlójánál gondolkodás nélkül gázolt

keresztül embertársain, azért hogy Ady szerint „Vállát véresre taposták. Birkózni tudó ügyesebb legények”. Apám példája erre soha se tanított, pedig, ha morogva és magunk előtt eresztették volna a „domnu kasznár”-t, akinek volt valami köze ezekhez a falvaknak román lakosságához is. Szaporítani lehetne még az emlékeket, de a zemerdi intézőt akkor se tudnám visszaidézni az emlékezetemben. Annál közelebb vannak hozzám a kornyestiek. Gramling – akinek később a Széchenyi gróf vérbajának beszerzéséhez is volt valamelyes köze, lévén a fiatal házas grófnak oláh menyecske szállítója – alakja elmosódva él bennem. Inkább későbbi szereplésére emlékezem jobban. De Benedicty Kálmán és Govrik Jancsi bácsik kornyesti élete még akkor is élne bennem, ha később kapcsolataim nem lettek volna velük. Mindketten anyám atyafiságához tartoztak. Kálmán bácsi már ebben az időben atyafiság szerető ember volt s az is maradt mindvégig, ámbár öt leány taníttatásával, kiházásával járó gondjai idővel nagyon megszorodtak. Jó humora, de főleg a készen való nevető készsége, minden fiatalos mulatságra mindig kapható természete miatt a nagykiterjedésű atyafiság hasonló természetű fiatalsága s örege egyaránt szerette. Akkoriban volt fiatal házas s alig egy esztendő múlva fiatal apja elsőszülött lányának, Margitnak, akivel később nemcsak atyafiságos szeretet, de őszinte barátság szálai is összefűztek. Kálmán bácsi – mivel a tisztartóval került após-vői viszonyba, nem soká maradhatott Kornyesten. Első gyermeke születése után nem sokkal a Moson megyei lébényi birtokra helyezték át s ott kapta meg húsz éves szolgálat után az obsitot, ugyanolyan nyugdíjjal, mint amennyi az obsitos katonának járt. Ekkor került a Merán gróf körösladányi gazdaságába, s itt is erősödtek meg közöttünk azok a kapcsolatok, amelyek innen történt elbocsátása után is megmaradtak. Benne vagyunk itt az uradalmi tisztek rózsásnak valóban nem mondható helyzetének festésében, – bár időrendben valóban nem ide kíváncsozok – nézzük ezt meg egy kicsit, éppen Kálmán bácsival kapcsolatban, részletesebben. Az elbocsátás soha se okkal, hanem csak ürüggyel történt. Így volt ez az ő esetében is. A növekvő család igényei nagyobb fizetést kívántak volna. Merésznek kellett lenni. Meg kellett mondani a grófnak nyíltan az igazat. Igaz, hogy Kálmán bácsinak csak öt gyereke volt – egyetlen fia pár nap alatt meghalt - a grófnak hét. Nem lehet tagadni, hogy neki volt több gyereke, de azt sem a sok gyermekes gróf sem az egy leányos tisztartó nem értette meg, hogy a gyerek neveléséhez több pénz kell, mint amennyit egy mindezért felelős ispán kap, még ha modern gépekkel felszerelt tejüzemet vezet is, mert ez is volt Lébényben. A bátorság rosszul fizetett. Az őszinte szó nem csak elutasításra talált, de a felmondó levelet is meghozta. A szerencse ezúttal az igazság oldalára állott, amit nem mindig szokott tenni. Merán gróf nem volt olyan gazdag, mint az előbbi gazda, de gyermeke több volt, s így a díjlevél – vagy nem tudom minek hívták – az öt leányos intézőre sokkal kedvezőbb volt, mint az addigi. Sokat határozott, hogy a dunántúli uradalmi központtól, Ibrénytől amúgy is távol lévén Kálmán bácsi közvetlen a gróffal levelezett, ami német szótározással nem volt ugyan könnyű feladat, de a nehezen értés ebben az esetben megértést jelentett, és ha 1918. őszi rózsás forradalma közbe nem jön, meg is maradt volna. Igaz, hogy a forradalmat nem Kálmán bácsi csinálta még Körösladányban sem, de a gróf se jött oda lecsitítani. A birtok – a család életét kellett menteni – gazdátlan maradt, s mi tagadás a kommenciót nem az előírt vékával mérték, a malacok, anyakocák, szarvasmarhák, lovak se voltak mind a helyükön, amikor a nagy vihar után számba vették. Jutott azokból sokfelé, csak éppen Kálmán bácsinak nem, aki Békésen várta meg az utolsó villámok becsapását. Belé nem is ütött a villám, de a gróf, aki az ország határán kívül vészelte át a nehéz napokat, felmondás nélkül azonnal elbocsátotta és nyugdíjat csak akkor állapított meg a számára, amikor a földbirtok rendezés során, az uradalom megbízott szakértőjeként védelmezte a szegény gróf érdekeit, a két szűkös holddal kielégített földigénylő ladányi parasztokkal szemben. Ez volt egy szépen megindult gazdasági karrier záróakkordja. Még szép volt a gróftól, hogy az utódává lett segédtisztnak nem tiltotta meg, hogy Kálmán bácsi második lányát, Tinkát (ő már az anyja után kapta a nevét) feleségül vegye. Azt hiszem, ez a kis történet is elég volna a viszonyok megismeréséhez. De közben is

történetek jellemző dolgok. Az öreg Rasel halála után - gondolom az ügyvéd fia, rávette a testvéreit és az anyját, pereljék be a gróft, az apjuk részére járó évi percentek kifizetéséért. A beadványt az akkor már régen más gazdát szolgáló Kálmán bácsi felesége – Tini néni – kivételével mindenki aláírta. A pör az aradi törvényszéken folyt, de nem tudtak olyan tanút állítani, aki megesküdt volna arra, hogy az uradalom valaha is adott volna percentet az évi tiszta jövedelem után a gazdatiszteknek. Voltak ugyan még emberek, akik szolgáltak a borossebesi uradalomban, de ezek akkor is az akkor már özvegy grófné szolgálatában állottak s így saját érdekük ellen való lett volna, ha a soha nem szokásos – de summának mégis jelentős – percent megkapásáért lelkiismeretük ellen esküdve még az állásukat is veszélyeztették volna. Nem tudom kinek jutott eszébe, hogy apám ebben az uradalomban szolgált, míg úti laput nem kötöttek a talpa alá. Ki is hallgatták, s mi sem természetesebb, hogy az igazat vallotta, a koronatanú vallomása alapján állapította meg a bíróság, hogy a keresetnek jogalapja nincs, mert a borossebesi uradalomban percentrendszer éppen úgy nem volt soha, mint a hitbizományhoz tartozó többi birtokon. Ha apánk hamisan esküdt volna, súlyos gondokkal terhelt nehéz életén jelentősen segített volna, de ezt a becsülete nem engedte meg annak az embernek, akit – mint még látni fogjuk – egy fillér nyugdíj nélkül közel két évtizeddel azelőtt bocsátottak el az uradalomtól. Ekkor ébredt fel a grófné lelkiismerete is egy rövid pillanatra, s attól kezdve apám havi 50 (mondd és írd ötven) korona járandóságot kapott. Aztán a lelkiismeret újra elaludt és apám ügye örökre rendezetlen maradt. De a Rasel családi ügy tovább folytatódott, nem a bíróság előtt, hanem a kúriai kastély és a tarhosi ispán lakása, illetőleg a kettő érdekelt felei közt. Kálmán bácsi Margit lányának – akit anyja a többiekkel együtt kitűnő, valóban gazdatiszthez illő gazdasszonnyá nevelt – udvarolni kezdett a nemrég kinevezett tarhosi ispán, Ulrich Ödön. Nem volt sem húgomhoz illően fiatal, se leányálom, de kifogástalan ember volt, korrekt, tisztességes, kötelességének élő. A házasságot nem a Margit szerelme, hanem Tini néni – ahogy Böske néném Wieland nyelve nevezte: Gyurkovics Mama – jól meggondolt terve kormányozta, úgy mint a többiek egy részénél is. A tarhosi kocsi egyre gyakrabban tette meg a közel harminc kilométeres utat a Lája majorig (Ladislája grófnő után nevezte így el, bizonyára az uradalom kívánságára a gróf). Az egy párrá összeválasztott két ember között már a rendes útján haladt a kihirdetés irányában is megtett lépés, amikor valakinek eszébe jutott, hogy a házasságok ugyan a menyben köttenek, de az Úristen ilyen irányú elhatározását még a kegyelmes grófnőnek is jóvá kell hagynia. Kálmán bácsi tehát figyelmeztette leendő vejét, hogy ezt a kötelességét el ne mulassza. Ödön sógor evangélikus volt, de hát szívesen adott reverzálist, ami egészen természetesnek látszott egy olyan családban, ahol maga a családapapa is reverzálistal esküdt a borossebesi kápolnában. Ez kétségtelenül jó pontot jelentett a nagy katolikus grófi családban. A bejelentő levél el is ment. A kiterjedt rokonságban nem is túlságosa suttogva beszéltek, hogy a boldog vőlegény, az ünnepélyes alkalomhoz illő – de a hivatalos formák között mindmáig szokatlan – rózsaszín levélpapíron írt levélben jelentette be szándékát a neki legmagasabb földi hatalmasságnak. Lehet, hogy a szín is hozzájárult a grófnő határozatához, de hát ez csak a már ismert ürügy lett volna. Itt nyíltan kijöttek az okok is. A Rasel család elveszett pöre – aminek még a pörköltsegeit is a család fizette a bírósági ítélet alapján – volt az ok. Ennek alapján írták meg a vőlegénynek, hogy a házasság megkötésének semmi akadálya sincs, de a tarhosi intézői állás abban a pillanatban meg is üresedett. Az ügy elintézését az uradalom ügyésze – Szegedi Kálmán, békési ügyvéd – vette a kezébe. Ő ismerte legjobban a pör iratait, hiszen annak idején ő képviselte az uradalmat. Felvilágosította a grófnőt, hogy a testvérek közül egyedül Benedicty Kálmánné nem írta alá a családi beadványt, nincs tehát semmi oka arra, hogy a mindenképpen ártatlan lányát büntesse. A grófnő kijelentette, hogy mindezt tudja, de ha a pört megnyerték volna, bizonyára Benedictyné is megkapta volna a ráeső részt és elhatározását nem hajlandó megváltoztatni.

Arra már nem emlékszem, hogy a kanosszajárás meddig tartott, s végül is mi készítette a grófnőt határozata megváltoztatására, de az esküvő mégiscsak megtörtént, s a húgom nyugodt élete biztosítva volt az ura szerencsétlen körülmények közt bekövetkezett hirtelen haláláig. (Családunkban ez a házassági hercehurca nem volt egyedülálló. Anyám húgának, Lotti néninek vőlegényét, Márki Gábor bácsit csak ezért bocsátották el azonnali hatállyal a földvári ispáni állásából, mert a szolgálatból évtizedekkel előbb elbocsátott nagyapám lányát vette el feleségül.)

Jól elkanyarodtam térben is időben Kornyestől, de hát e nélkül nehéz lett volna ismertetni, a tejben-vajban fürdő gazdatisztek független életét. Kálmán bácsiéknál igen gyakran megfordultunk. Ha apám hivatalosan kiszállt, s ha mi nem voltunk iskolában, szívesen vitt ki magával. A kocsin volt hely, mi pedig mindig kaphatók voltunk a kellemes kocsikázásra. Élénken emlékszem, hogy egyszer előkészület nélkül bizonyára telefon jelentésre kellett kimennie. Mi Pepi nénival a parkban sétáltunk. Utunk éppen amellet a kerítés mellett vezetett el, amelyik a kornyesti úttal párhuzamosan haladt a téglakerítés belső oldalán. A kerítés téglanagyságú lyukain keresztül láttuk az apám kocsiját bekanyarodni. Tudtuk, hogy csak Kornyestre mehet. Miklós bátyám – aki sokkal fürgébb mozgású volt, mint én – pillanat alatt a kerítés tetején volt, ott hagyott engem, aki csak lassabban tudtam felkapaszkodni. Mire felmásztam, s azon gondolkodtam, hogy kellene a másik oldalon lemászni – mert ugrani nem mertem – Miklós már apám mellett ült, s a kocsi meg is indult. Én már a kerítés tetején bögttem és mint a vert csapat indultam vissza halálos sérelmemmel, amiért Pepi néni hiába próbált megvigasztalni. Hát ez csak egyszer történt. Kornyesten apám végezte a hivatalos dolgait, mi pedig Tini néninek alkalmatlankodtunk és csodáltuk nemsokára a pólyás gyereket, akit az anyja – csak úgy, mint anyánk minket és a béresasszonyok az övéiket – nem kórházban, hanem itt kint a pusztán hozott a világra. És nem dőlt össze a világ és a kis Margitka is szépen nőtt naponként anyja, apja öröme. Ő volt az első Rasel unoka. Kálmán bácsi azonban nem sokáig maradhatott Kornyesten. A gróf úgy gondolta, hogy a nem jó az apósa kormányozta uradalomban maradni, még akkor sem, ha nem közvetlenül az ő utasításait kell követnie. Még itt érte meg apósa-anyósa ezüstlakodalmát. Most is magam előtt látom a családi felvonulást, amelyben a résztvevők gyalog jöttek a tiszttartói lakásból a kis kápolnába az újabb áldásért. Elöl Rasel bácsi ment a nászasszonyával, Paula nénival – nagyanyánk testvérével, aki kövérsége miatt ide-oda bicegve, szinte az egész menetet himbálta. Nem volt a menet hosszú s csak a közeli atyafiságból állott, de a kis kápolna megtelt az uradalom alkalmazottaival, a falu értelmiségével, mert úgy illett, hogy mindenki ott legyen, szívből gratuláljon s – a zsebbe fügét mutatás mintájára – gondolja azt, amit akar. Nem rontott ez az ünnepségen éppen semmit, mint ahogy nem javított a házaselet egyéni értelmezésén se semmit. Az oltár lépcső és a gyóntatószék jól meg vannak építve. Kálmán bácsiék távozása nem okozott örömet sem a tiszttartóéknál, sem apámnál. A legmesszebb fekvő birtokra, Moson megyébe helyezték. Így akaratlanul is dunántúliak lettek, s ettől kezdve csak ritkán láthattuk őket. Apámnak természetesen nem volt beleszólása abba, ki legyen a kornyesti ispán. Merő véletlen volt tehát, hogy újra atyafiak kerültek oda. Az új ispán, Govrik Jancsi bácsi lett, aki anyám unokatestvére leányának, Hajnal Rózának volt az ura. Az apja Hajnal István nagytekintélyű békési orvos, anyja nagyapám leánytestvérének, Farkas Józsefné Wieland Annának volt a leánya. Róza néni nagyapja Farkas József – akit a Wieland család nem szenvedhetett és csak Kis úr néven titulált családi körben – egyik tagja volt Krisztina grófnő gyámi tanácsának, s halála után 600 holdas birtok és még néhány tanyát és járulék földet hagyott hátra, amit részben Pepi bácsi, részben Nina néni (Hajnalné) örökölt. Hogy ez a tisztas vagyon hogy keletkezett, arról soha se hallottam családi körben beszélni. Mocsok nem igen tapadhatott hozzá, mert akkor már csak azért is beszéltek volna, mert Kis urat még kisebbre csökkenthették volna ez által. Ránk nézve teljesen közömbös ez a kérdés. Az 1944-45-ben elpusztult Wenckheim családi levéltár bizonyára tudott volna beszélni róla, hiszen

Csorvás is a családé volt valamikor. Talán több volt a gyermeki kíváncsiságnál, hogy nehezen vártuk az első kornyesti találkozást. Nem kellett soká várni. Apámnak kellett Kálmán bácsitól átvenni és Jancsi bácsinak átadni a majort teljes felszerelésével, a távolabb eső nagy hizlaldával, a kiskúti állatállománnyal együtt. Ez nem történhetett egy nap alatt. Jancsi bácsi hol nálunk volt szállóvendég, hol a majorban. Mikor minden elvégeztetett, költözhetett csak el Kálmán bácsi és hozhatta el Jancsi bácsi a négyszobás lakás teljes felszerelését. Volt az ökörszekernek dolga, mind a két lakás berendezésének fuvarozásával. Kített az idejükből, s a béreseknél is jelentett egy-egy kis pálinkát a faluba jövés, mert bizony Kornyesten csak aratáskor járt pálinka, s még akkor se a béreseknél, csak az aratóknál. A Govrik házaspárt mi gyerekek csak most ismertük meg és meg is szerettük őket. Róza néni mindig kenetteljes, sopánkodó beszéde olyan volt az első pillanatban is mint fél évszázad után, amikor utoljára beszéltem vele. Ha a „hegyi manó” leánya lett volna se lehetett volna szertartásosabb. Mindig nagyon kedves volt, de mindig volt benne valami mesterkéltség. Csakhamar megszületett az első gyermekük: Laci. Újra volt hát kisgyerek, akit babusgathattunk, ha éppen úgy hozta a kedvünk. Jancsi bácsit nagyon megszerettük. Igen jó megjelenésű férfi volt. Az ifjúkori himlőnek a nyomai meglátszottak ugyan az arcán, de ennek ellenére is igen megnyerő arca volt. Örökös jókedve mindenkire ráragadt, aki a környezetében élt vagy vele érintkezett. Csak ilyen ember bírhatta ki azt az örök költözést, ami náluk volt. Ha egy hónapig nem voltunk Kornyesten egészen biztos, hogy átforgatott lakást találtunk. Csak egy szilárd pont volt a házban: az iroda. Ez is csak ezért, mert ez volt a legjobban elkülöníthető a lakás többi részétől. S ennek a folyosó felől is volt bejárata. Erre pedig már azért is szükség volt, mert ide nemcsak a segédtisztek, de a béresgazdának, sőt még a cselédségnek is volt bejárása, ha a szükség megkívánta. A másik három szoba, a háló, az ebédlő és vendégágyas is szolgáló fogadóval szabadon kártyázhatott Róza néni. Rakosgatta is őket hol teljes egészükben, hol bútoronként úgy, mintha pasziánszozott volna velük... Hol együtt háltak, hol külön, ami soha se a Jancsi bácsi szeszélyének a következménye volt. Hát ezt csak azzal a természettel lehetett kibírni, ami ebben a drága jó emberben lakozott. Kissé rekedtes és mégis kellemes férfihangja nemcsak a beszédben, a parancsok kiosztásában, de összejövetelek alkalmával éneklés közben is érvényesült. E mellett tele volt tréfával, az életből vett anekdotákkal s mindenkivel kitűnően tudott bánni. Tréfás, humoros jó kedélyét egy később elbeszélt közte és Róza néni közt lezajlott beszélgetéssel szeretném jellemezni. Egyik este a pólya védő és izzasztó felszerelése közt szenvedő Laci a szokottnál többet sírt. Aztán pihent egy kicsit és újra kezdte. Az éjszaka folyamán ez a sírás és csendes alvás többször is megismétlődött. Róza néni is elkezdte a sopánkodást, csak Jancsi bácsi nem jött ki a türelemből. Nyugodtan fordult oda pelenkába rakás közben a feleségéhez és nyugodt hangon kérdezte: Mondd Róza, ilyennek képzelted te a családi boldogságot? Aztán újra befordult és igyekezett a megcsönkített éjszaka még megmaradt részét erőgyűjtésre használni. De ilyen volt minden dolgában. Kitűnően tudott fegyelmet tartani, ami természetesen nem ment káromkodás nélkül. Később mesélte el ezzel kapcsolatban a következő esetet, ami már akkor történt, amikor a szöllősi uradalom ispánja volt, ahova Borossebesből került. Missio volt Orosházán. Az uraság jó néven vette, ha a tisztek vallási kötelei teljesítésében jó példával járjanak a cselédség előtt, de lelkiismereti kényszer nem volt. Róza néni azonban rábeszélte az urát, menjenek be a missióra, és szent beszédek meghallgatása után szabadítsák meg magukat a jezsuita páterek segítségével jócskán felszaporodott bűneiktől. Jancsi bácsi engedett a rábeszélésnek s végigjárták a missziót, s a végén valóban meg is győnt. Bűnei közt a káromkodás nagy súllyal esett a mérlegre. Nemcsak azt vallotta be, hogy káromkodott, de azt is megmagyarázta az atyának, hogy e nélkül lehetetlen a cselédséggel, hőszámos munkásokkal boldogulni. Az atya rugalmas volt és azt a tanácsot adta, hogy ha már elkerülhetetlen hát nem ellenzi, de ne szidja az emberek istenét, hanem elégedjék meg azzal, ha annyit mind: „Csípje meg a kakas!” Nehéz volna eldönteni, mire volt jellemzőbb ez a beszélgetés, de szeretném látni azt az embert, aki ilyen

káromkodással fegyelmet tud tartani. Fegyelmet pedig azután tartott. Hogy Jancsi bácsi, aki bihari örmény családból származott, hogy került az uradalomba nem tudnám megmondani. Szolgálatát Békésen, valamelyik külső gazdaságban kezdte. Rokonságban volt az Asztalos családdal, s így kerülhetett össze Rózsi nénivel. Udvarlásáról Kálmán bácsitól hallottam egy feljegyzésre érdemes dolgot. Valamelyik bál utáni napon, amikor már tudták egymásról, hogy mi a szándékuk, Jancsi bácsi nem titkolózott tovább, hanem a csabai cigánnyal éjjeli zenét adott Róza néninek. Pár nap múlva Kálmán bácsi látogatta meg Hajnalékat és a kedves jó Nina néni, a maga szokott kissé szintén sopánkodó modorában mesélte el az éjjeli zene történetét. Tudod, Kálmán, majd elfeledtem. Mikor az a bolond Jancsi azt húzatta: „Édes kincsem, mit csinálsz te most?” Róza éppen a serblin ült és pisilt. Hát a párti ettől nem ment szét, de össze is nehezen ment, mert a puritán Pista bácsi sehogy se akarta hozzá adni a víg kedvű, mulatni is szerető Jancsi bácsihoz Róza nénit. Ha nehezen is ment, de mégis házasság lett belőle. Ennyi minden kapcsolódik a kornyestiek személyéhez. De van egy könnyen végzetessé válható emlék: Felhőszakadás volt és Jancsi bácsi telefonon jelentette apámnak, hogy a kiskúti terület lapos részét elöntötte a víz, és a közben lévő magasabb területen bent rekedt a lábasjóság. Mi sem természetesebb, hogy apám nyomban fogatott s még természetesebb, hogy egy ilyen látványosság nélkülünk nem lehetett volna teljes. Addig könyörögtünk, míg magával vitt. Az idő ragyogó szép volt a futó felhőszakadás már rég elvégezte a maga dolgát. Kivitt. Én voltam a soros arra, hogy a kocsis mellett üljek, mert – bár köztudomás szerint Miklós bátyám volt a kedvenc – az igazság, igazság volt. Nem is igen vitattuk ezt a jogot egymástól. Már megnéztük a félelmesen szép látványt. Az állatokat, a bent rekedt őrzőikkel együtt szerencsére jelentős nagyságú szigetet formálva vette körül a már látszólag apadásban lévő víz. A szigeten még sok volt a legelni való s az állatok nyugodtan legelésztek. A kutakat elöntötte ugyan a víz, de azért az állatok látszólag jó ízűen ittak belőle. A gulyások is el voltak látva élelemmel, de nekik se jutott már ivóvíz, mint a gondjaikra bízott állatoknak. Nem most történt ez velük életükben először. Apám Jancsi bácsival megbeszélte a mentés dolgát, ami nem volt nagyon sürgős. Úgy intézkedett, hogy az embereknek vizet kell bevenni, ha másként nem megy, hevenyészett tutajon. Aztán mérni kell az apadó vizet, s ha már olyan alacsony lesz, hogy a bent tartózkodó legkisebb állat is veszedelem nélkül átlábolhat, ki kell hajtani az egész gulyát. De addig is gondolkodni kell arról, hogy a vezér állatok meg se kíséreljék a kitörést, mert az a kisebb állatoknál könnyen veszedelembé döntheti. Ha már kint volt, más területen is szét akart nézni apám. A rendes úton hajtattott a fiatal üszők gulyája felé. Az úton erős nyomokat hagyott a felhőszakadás. Itt ott nemcsak kátyúk, de kisebb tócsák feküdtek az út közepén. Egyik se volt olyan, hogy kocsival, lépésben, óvatosan hajtva át ne lehetett volna menni. A kerekek azonban sehogy se kerülhették el a csaknem agyig érő sarat. A kocsis, apám tilalma ellenére, a kelletténél jobban kerülgette a tócsákat. A kocsi sokszor erősen oldalt dőlt, s ha apám 100 kg körüli testével vissza nem nyomja, fel is dőlt volna. Még mindig megmaradt a csendes figyelmeztetésnél. De mikor a legközelebbi tócsa kikerülésénél, közel az árokszélnél egy magasan elfűrészelt fiatal akác törzsében a kocsi hirtelen megakadt, az istráng elszakadt, s én az ütközés következtében az ülésről lecsúszva jobb lábammal a kerék közé akadva leestem, kitört apámból az út eleje óta visszatartott méreg. És amit soha nem hallottam, megbecsült emberét úgy lehordta, mint az időt lopó munkásokat. Nemcsak én miattam kapott a kocsis, hanem elsősorban a könnyelműségéért, a lovak, a kocsi, a szerszám veszélyeztetéséért, de a saját életének könnyelmű veszélyeztetéséért. Én bizony nem tudtam a lábamat behajtani, a térdem is megmerevedett és valóban nem viseltem magam olyan nyugodtan, mint a szigeten rekedt állatok. Bőgtem, fáj a lábam, de azért titokban nagyon bántott, hogy a kocsis – akivel már foglalkozása miatt is a legjobb barátságban voltunk, úgy éreztem, miattam kapott ki a kelletténél jobban. Természetesen hátra kerültem a második ülésre, s Miklós se ülhetett a bakra. A bizalmatlanságnak a kétségtelenül történt kifejezése – mint később mondta- is –

jobban fájt a kocsisnak mint a gyermekek előtti, egyébként érthető leszidás. Vele együtt tudtuk, hogy a könnyelműségben szerepet játszott a kocsi- és lótarítás is. Pár napig bicegtem, talán jobban is, mint ahogy kellett volna, hiszen nem adtam volna semmiért, hogy a kirándulás szenvedő hőse én voltam. Nagyobb hősnek éreztem magam, mint amennyit szenvedtem, hiszen hazafelé jövet nem bögtem végig az utat. A kocsis soká jártatta a lovakat. Aztán behajtott a híd mellett a patakba. Levetkőzött. Az ülés alól kihúzott kötőt áthúzta a két lába közt, hátul beleakasztotta a pertlibe, leszállt a kocsiról, levetette az istrángot, leszedte a szerszámot, feltette a kocsira és addig csutakolta a lovakat, addig tisztította a sáros kerekeket, kocsikast, míg egészen tiszta lett. A kellemetlen incidens saras maradványait elvitte a víz. Úgy szétfoszlott, mint az apám haragja, de a kocsis esti parancs kiadás után eljött bocsánatot kérni, s ezzel az egész ügy – ami tagadhatatlanul mindnyájunkra nézve rosszabbul is végződhetett volna, örökre lekerült a napirendről. Csak most tért vissza az emlékek közt, csúnya és szép oldalaival együtt.

*

A Wenckheim családnak sem bárói, sem grófi ága nem dicsekedhetett sem hosszú múlttal sem országos viszonylatban jelentősebb közéleti szerepléssel. A bárói ág is csak az egy Béla bárót adta, aki nem csak miniszter viselt ember, de az akkor még csak a főurak szórakozását jelentő sportban is kiváló volt. Vadászat, agarászat s mindaz, amit akkor sportnak neveztek – hírül se a maiak – egyaránt érdekelte. Egyik szerkesztője és írója volt a „Magyar sport és vadászat” c. díszalbumnak, amely az ötvenes évek végén akkor jelent meg magyar és francia nyelvű kiadásban, színes fametszetű illusztrációkkal, amikor a magyar hazafiak vagy még börtönben, büntető katonai szolgálatban sínylődtek vagy teljes passiv resistenciában várták a magyar feltámadást.

Jellemző, hogy ő volt, aki a csárdást magyar tánccá tette, s még ebben a bármely külföldi nyomdának díszére váló kiadásban is helyet szorított a számára. Mondhatnók hogy a „csardas” ekkor vonult be a Magyarországról ismerni való különlegességek közé. Ez az egy Wenckheim a körösladányi kastélyból indult a szereplés útjára, s megpihenni is oda tért meg a családi nyitott kápolnaformára épült sírboltba, a katolikus temetőbe. A kastély könyvtárának alapjait is ő vetette meg, kora színvonalán álló beszerzéseivel. Nem az ő hibája, hogy a későbbi gyarapítókat inkább a szép kötés érdekelte jobban. Még az utóbbi is a polgári tömegízlés könyvárusi színeit és betűit követve került a polcokra. Egyéniségnek, iparművészi érzéknek a legkisebb nyoma sem volt rajtuk. Frigyes gróf családjába három történeti név is beházasodott: egy-egy Nádasdy, Zichy és Széchenyi gróf. Ha emlékezetem nem csal, az utolsó volt a legelső. Nem a vagyona miatt, hanem időrendben. Egy szegény Széchenyi gróf a gazdag Wenckheim családban. Nem mondom, hogy ilyet – de legalább is hasonlót - nem látott volna a Wenckheim család. Igaz, hogy akkor a szegény és gazdag is Wenckheim volt. A szegény éppen maga Frigyes gróf volt. Az ő négyezer holdja vette el a százezer holdat, rokoni alapon. Most nem rokoni alapon ment a házasság, de ennek csak az a négyezer hold volt a gazdasági alapja, ami eredetileg is a Frigyes grófé volt a Békés megyei Porteleken. Itt azonban a majoron kívül semmiféle épület nem volt, s így addig, míg a kastély fel nem épült, a borossebesi vadászkastélyt rendezték be a fiatal pár számára. Elvégre, ha a királynak jó volt a zemerdi hadgyakorlat idején, jó volt a fiataloknak is, ameddig jobb nem lett. Most térült meg a királyfutásakor befektetett nem csekély kiadás. Még a bútor egy része is megvolt, csak pótolni kellett egyet s mást. Magán az épületen csak kisebb átalakításokat kellett végezni, hiszen a nagy renoválás csak nemrégiben történt. Ennek ellenére mozgósítva volt az uradalom minden szükséges embere. Máskor csak este volt villanyáram, amit a vasgyárral egybeépített vízierő fejlesztő telep látott el a szükséges energiával, a Leinwalter Gyula bácsi

parancsnoksága alatt. Most egész nap be lehetett kapcsolni az áramot, mert az öreg grófné megérkezett, természetesen a megfelelő személyzettel, hogy a felbontott ládákat saját kezeivel csomagolja ki, és a drága textíliákat, étkező felszerelést ugyanígy rakja be a szekrénybe s egyéb alkalmas bútordarabokba. Hogy ki mindenki vett részt ebben a munkában, azt már én nem tudom, de hogy apámnak naponta kétszer is ott kellett lennie, arra jól emlékezem. Nem volt ez ingyért végzett munka. Alig volt nap, amikor apám néhány akkor divatos, kivágott kontúros, szépen színezett képet nem hozott volna nekünk – mint a grófnő kedves megemlékezését - aminek mi nagyon örültünk, hiszen mi ilyeneket azelőtt soha se láttunk, és valóban szépek is voltak. Volt ezek közt Mikulás, angyal s mit tudom én már miféle alakok fölös választékban. Olyan képek, amelyek akkor divatosak voltak Bécsben, s a fehérnemű-kereskedő figyelmességéből tette a különböző csomagokban, kétségtelenül nem azért, hogy a borossebesi Banner gyerekeknek szerezzen velük örömet. Olyan „billige Geschenke für die Kinder”, s valóban erre a célra is használták fel. Mindegy, nekünk tetszett és ez volt a fontos. Egy napon örömmel jelentette apám Terka néninek, hogy vége a belső szolgálatnak, a grófnő elutazik. A felszabadulás azonban nem könnyítette meg a munkát. Meg kellett szervezni a fiatal pár ünnepélyes fogadását. Ezt még ha így akarta volna sem csinálhatta apám egyedül. Be kellett vonni minden alkalmas embert, akit a faluban célra be lehetett szervezni, sőt még idegen szakembereket is kellett szerezni. Olyanokat, akik a bonyolultabb villanyvezetéshez, de főként a tűzijáték előkészítéséhez és kivitelezéséhez is értenek. Az előbbieknak az állomás, az út, a tér és a kastélykapu díszes kivilágítását kellett előkészíteni, az utóbbiaknak a Plesa tetején rendezendő tűzijátékot. Dolgozott itt rajzoló, díszletező, a rakétaállványozó és a favágó. Egyik a Széchényi és a Wenckheim család nagyméretű címerét szerelte a kastély kapu fölé, a másik a színes körtéket osztotta szét arányosan, a harmadik a Plesa tetején csinálta a különböző színű rakéták állványát, amelynek közepén a kettős címer foglalt helyet. A favágó pedig irtotta a máskor nagyon féltett erdőt. – amely miatt a főszolgabírósnak, sőt a buttyini bíróságnak is sok pörös büntető ügye akadt – ott, ahol a cifra tűzijáték helyét pontosan kijelölték. Előkerültek a királyfutás óta gondosan őrzött banderista ruhák, megkezdődött a lovas gyakorlat Jancsi bácsi vezetésével, gyakoroltak a tűzoltók, hogy a nemrégiben alakult testület kitegyen magáért. Mire a megérkezés napja megjött, fáradt volt mindenki, akinek szerepe volt az ünnepélyes fogadtatásban. Hogy az állomáson ki és hogy fogadta az új párt, azt már nem tudom, csak azt írom le, amit magam láttam. Mi Terka néniel a Számi lépcsőjéről néztük végig a bevonulást. A rendezés ellen valóban nem lehetett kifogást emelni. Olyan tömeget varázsoltak a térre és a zsidó templom elé vezető utcára, hogy nagyobb már a legnagyobb igyekezettel se lehetett volna Borossebesben. Ragyogtak a színes lámpák, a sorfalat álló tűzoltók lobogtatták a fáklyákat, ha gyengén égett, a földhöz ütögették. A fiatal pár méltóságteljesen integetve vonult a szabadon tartott úttesten a vadonatúj hintóban és egyenesen behajtott a kastély kapuján. A tömeg éljenzett, a kapu bezárult és néhány perc múlva kinyílt a Plesa felé néző egyik ablak és a grófi pár újra megjelent. Újra integetett és tőle telhetően mosolyogva fogadta a mindegyre feltörő éljenzést. Aztán a tűzoltók eltaposták a fáklyákat, a világítás az egész faluban megszűnt és a Plesa tetején a heraldika szabályainak megfelelő színezettel megjelent a Wenckheim és Széchényi család kivilágított címere, a vőlegény és menyasszony oltár előtt elfoglalt helyének megfelelő patriarchális sorrendben. A kivilágított címer körül megkezdődött a jól rendezett, sok pénzt felemésztő tűzijáték és fél órán keresztül mindenféle színű rakéták repültek, nagy durrogások és sistergés között a magasba. Aztán újra csak a két címer ragyogott és az utcai színes világítás ismét kigyulladt. A fiatal pár még egyszer integetett és eltűnt a kivilágított teremben. Az ablak bezárult, a tömeg eloszlott. Kigyulladt a rendes világítás. Mindenki hazatért, s ki-ki a saját gondolata szerint kommentálta a község fennállása óta legnagyobb fényűzéssel történt lakásfoglalást. És ettől kezdve állandó grófi lakója volt Borossebesnek. Így került bele a falu a gótai almanachba. A grófi pár fogadásának az egész falu kíváncsiságát megmozgató és kielégítő látványossága

megmutatta, hogy a „panem et circenses”¹ örök kívánsága nem múlt el az ókorral, mint ahogy nem fog elmúlni egyetlen egy korszakkal sem, bármilyen hosszan is terpeszkedjék a történelem immár megmérhetetlen mezején. De azt is megmutatta, hogy itt, ebben a faluban – és sok-sok ezer más faluban – mind a kettőt az uradalom tudja csak kielégíteni a késői feudalizmus korában. Kenyér és szórakozás – már hogy ilyen nagyméretű – csak innen jöhetett, sőt a látszólag tőle független olcsó – és az emberből minden állati vonást előcsaló – multság és a regále révén hozzá is tért vissza. Vitték magyarok és románok a heti kereset ide szánt részét – a világ legnagyobb adóját – minden szombaton a pálinkamérésekbe és folyékonyra változtatva a kemény filléreket, ittasan, énekelve, ordítózva vagy éppen veszekedve mentek haza a család számára megmaradt keresettel. És ezt szórakozásnak nevezték, és semmiféle hatalom vissza nem tarthatta volna őket, még ha akarta volna sem. De hát miért akarta volna, hiszen az italért kifizetett pénzekből az állam is megkapta a maga, nem is jelentéktelen részesedését. De voltak másfajta szórakozások is. Néprajzi értekezést is lehetne írni azokról a szokásokról, amelyek az év jeles napjaihoz fűződtek, sőt a kétféle lakosság egymásra hatását is tanulmányozni lehetne, de ez nem lehet célunk. Nem is él mindegyik az emlékezetemben, s ma már nem tudnánk megmondani, melyik szokást, melyik fajtájú emberek közt láttuk. Ne essék itt most szó a betlehemezésről, a sokszor halálos kimenetelű húsvéti öntözésről, a három királyjárásról, a Szt. János napi tűzugrásról. Valamennyit és még sok mást megőrizte a, hogy úgy mondjam, együtt lakó mindkét falu, mindegyik a másik módosított formájában. Egyre azonban élénken emlékszem. Tikkasztó nyári napok voltak és hétről hétre hiába ismételték meg a templomokban az esőért való könyörgést, a Codru Moma nem szedte elő a pipáját, s a tenyéryi nagyságú nyári fellegek minden emberi képzeletet felülmúló magasságban úsztak csendesen a sok portól már kékségét elvesztett égbolton. Se eső, se harmat nem vigasztalta az embereket. Mindenki aggódva gondolt a mindennapi kenyérre vagy máléra, a maga receptje szerint. Már nem tudnám megmondani miért, de utunk Bienstockék felé vezetett, a szokásos kerülővel. Soha se mentünk a kastélykapu oldalán, mert nem szerettük a pálinkamérésből kiáramló szagot. Bármilyen jó illat volt ez azoknak, akik kedvelték, nekünk nem illat, nem is szag, hanem undorító bűz volt. De respektáltuk a kibotladozó részeg embereket is, sőt talán ez volt az igazi ok. Pedig soha se bántott, akár csak szóval is, egy se. Ösztönös irtózás volt ez attól, amihez aránylag szűkebb családi körben később, hosszú éveken át valóban bőségesen hozzájutottam. Elég volt tisztos távolságból nézni azt a mozgást, amelyről a szenvedő fél bizonyára azt hitte, hogy nem ő, hanem a föld mozog. Ez a tisztos távol az utca másik oldala volt, a Moser és Rásel lakás biztonságot ígérő nyitott kapuja. A kis boltok ajtaja előtt a megszokottnál nagyobb elevenség uralkodott. Máskor egy-két dologtalan vagy éppen dologkerülő ember csetlett-botlott az üdvöztető pálinkához vezető úton, ha éppen nem a falat vagy fát támasztotta. Most se volt több a hasonló céllal ögyelgők száma, de annál többen voltak azok, akik hangos kiabálással, messzire hallatszó röhögéssel vették körül azt a két-három leveles vesszőkbe burkolt, dülöngélő alakot, aki sorra járta a boltokat és szertartásos mozdulattal, hangosan mondta az esőt varázsló román mondókát, s utána egykedvűen várta a vödörszámra ráöntött vizet, örülve annak, hogy babonás varázslása a földre is lehozza a sóvárogva várt termékenyítő esőt. A babona küzdött itt a hittel, s ha csakugyan megindultak az egek csatornái, mindegyik a maga javára könyvelte a sikert. De ez nem volt fontos. A fő dolog az volt, hogy a szomjúhozó növények, végre vízhez jutottak, s a megszakadó fellegek közt már a kék égbolt ragyogott szívderítő kristálytisztaságában.

A babonához kapcsolódó multság olyan volt, mint a templomi búcsú szertartásához elválaszthatatlanul hozzákapcsolódó népi multságok. De ez is csak alkalom szülte szórakozás volt, mint minden, amit itt látni lehetett. Ne beszéljünk itt most a vásárok

¹ panem et circenses (latin) Kenyeret és cirkuszt (a népnek)

közismert s a milleniumi népmulatságoknál még amúgy is említendő népszórakoztatási – akkor még a magántulajdon alapján álló – vállalkozásokról. Volt itt olyan – néha-néha előforduló – szórakozás, amelyet irigykedve nézhetek volna a finom színházi előadáshoz szokott városi gyerekek. Izgalmasabb volt minden színdarabnál, félelmesebb minden állatprodukciónál. Ha csak úgy mondom el a jelenetet, ahogy már az egyébként is nagy nyilvánosságot jelentő szabad téren, a faluban utca hosszan lezajlott, minden érdekessége mellett veszít izgalmasságából. De ha vándorútján, faluról falura vándorlás közben történt első találkozásunkról számolok be, sokkal érdekesebb lesz a dolog.

Buttyinon keresztül vezetett apám hivatalos útja. A megszokott, jól fegyelmezett két ló volt befogva. Öröm volt nézni, milyen gyönyörűen fordították befelé a fejüket. A gyeplő kifogás nélkül feszült a sokszor kipróbált, katonaviselt kocsis izmos kezében. Úgy mentek mintha kocsi nem is lett volna utánuk, ami nem volt csoda, mert nem egyszer ettek porción felül adott zabot, amit a kocsis „lopott” a számukra. Az uradaloméból, az uradaloménak, minden napos jószágát szerető kocsis „bűn”-ként. Túl voltunk már a falun. Az úton jó távoból néhány románból álló csoport közeledett. Egyébként néma csend volt. Alig mentünk valamivel tovább, mikor a két ló nyugtalankodni kezdett, majd hirtelen megállva felágaskodott és két első lábával kapálózva védekezett valami rém ellen, mit sem a lovak, sem mi nem láttunk. Apám azonban már sejtett valamit, de nekünk nem szólt. Leszállt a kocsiról és bennünket is leparancsolt. A kocsis keményen tartotta az orrlyukait tágtva fújó paripákat. Apám simogatta az egyiket és vizsgálódva nézett előre. Aztán integetni kezdett a szembejövő csoportnak és torkaszakadtából kiáltotta, hogy térjenek le az útról. A románok engedelmeskedtek és lementek az út szélén lévő tarlóra. Most már látni lehetett, hogy a hat ember három medvét vezetett, amelyek engedelmeskedve kínzóiknak, a biztosítóláncon vezetve s a védő rúddal távol tartva levonultak az útról és befelé igyekeztek a tarlón. A lovak most már négy lábra ereszkedtek, de minden részük reszketett az izgalomtól és szakadt róluk a verejték. Ott a helyszínen meg kellett csutakolni mindkettőt, amiben apám közel 50 esztendejével éppen úgy kivette a maga részét, mint a 30 felé lassan közeledő derék kocsis. Ne kérdezze senki, hogy velünk mi történt. Tünetek rajtunk is mutatkoztak, de csutakolni azért még nem kellett, és büszkék voltunk arra, hogy a lovak jobban meg voltak ijedve, mint mi, mert azoknak négy lába reszketett, nekünk csak kettő. Ösztön volt-e vagy kifinomult szaglás, ami ezt a lovasparádét előidézte, nem tudnám megmondani, de hogy napokig beszéltünk róla, mindegyre visszatért álmainkban és hogy máig sem felejtettem el, azt ezek a legkevésbé sem kiszínezett sorok igazolják. Mikor délután visszajöttünk, sehol se láttuk a medvés embereket. Borossebesig se volt nyomuk se. Bizonyára Buttyin girbe-gurba utcáit rótták, állatkínzó, de így is keserves kenyérkeresetükkel. Harmadnap már a mi zsákutcánkban hangzott fel a halálosan unalmas dobolás, amelynek állítólagos taktusára ide-oda himbálta magát a szerencsétlen medve, amelynek táncával beleénekelte kínzója és tulajdonosa az egyszer ismételt egyhangú nótát. Két verssorból állott az egész, de még ma sem felejtettem el.

„Zságe minye urszule!
Ade domnu picule”

Ezt énekelte akár „domnu”-tól várta a pénzt akár a maga fajta szegény embertől, aki mégse volt egészen az ő fajtája, mert ez csak magát táncoltatta, magát kínoztta munkájával, hogy családjának meg legyen a betevő falatja.

Ez az un. „medvetáncoltatás” szörnyű állatkínzás volt. A lánc felkötésében nem volt egyenjogúság. A románnak a tüszőjére erősített karikában volt az egyik vége, de szegény medvének az orrát lyukasztotta át az utolsó, legnagyobb láncszem. És még jó, ha csak ennyi volt. De volt a három közt egy olyan is, amelyik nemcsak mindegyiknél nagyobb termetével tűnt ki, de szigorúbban is kezelték, mint a többi. Bizonyára oka volt ennek. A másik kettőnél

elég volt, hogy a láncon kívül egy villás ágú bottal tartották tisztas távolban a táncoltatótól, de a legnagyobbak még ezt a botot is az orrkarikához illesztették.

Hogy mit szenvedett ez a szerencsétlen állat, azt már a szinte böggő hang is elárulta, bár a többinek is volt oka a morgásra. Mi lett volna, ha ezek tűzhatték volna a tüszőjükbe a karikát, de hát ilyen hatalmi változást nem ismer a medvetáncoltatás íratlan története. De elszabadult medve vérengzéséről nem egyszer írtak a régi újságok. Ha féltem akkor, amikor Buttyinon túl a lovaknak segítettem ebben, ezt látva mélységes volt bennem a szájalom. Nem tehetek róla, elsősorban az állatokat sajnáltam, „akik” – mert ők voltak a kenyérkeresők – életük végéig erre a szomorú sorsra voltak kárhoztatva. Az embereket éppen ezért nem sajnáltam, de helyettük is szégyelltem magam, mert a foglalkozásukat nem tartottam emberekhez méltónak, sőt egyenesen megalázónak. De hát akinek úgy tetszik, az bizonyára nem is óhajtja másképp. Ez is egy módja a szabadság értelmezésének. A falu népe azonban nagy élvezettel nézte a mulatságot, amit nem is vehet rossz néven senki, aki bikaviadalokban gyönyörködő spanyol előkelőségekről valaha is hallott. Valamivel szelídebb állatkínzás volt a „majom táncoltatás”. Szelídebbé tette a majom természetétől is meglévő humorérzéke, komikus, groteszk mozdulatai. Ez volt benne az „állati”. Ami „emberi” volt, az ízléstelen volt. A cifra ruha, kalap vagy sapka, amibe öltöztette a „talián”, mert itt minden majomtáncoltató talián volt. De azt hiszem, hogyha a legközönségesebb olasz kifejezéseket leszámítottuk volna pergő nyelvvel előadott mondókájából, csupa halandzsa maradt volna belőle vissza, amit Olaszországon kívül, bárhol meg lehetett volna tanulni. A két „táncoltatás” közt nagy volt a különbség. Amannak veszélyességét mindenki átérezte, de némán szemlélte. Ennek sokkal nagyobb volt a sikere, ami sok hangos kacagást váltott ki, ami nagyon tetszett a majomnak és a gazdájának is jövedelmezett. Lényegében mind a kettő állatkínzás és naplopás volt, bizonyára gyenge keresettel, s ha az ide-oda járkálás változatosságot hozott is – ha ezt életnek hívják – élni lehetett belőle. Nagy élénkséget hozott a faluba a „csimpolyás”. Egy délelőtt Moser Ángi állított be hozzánk lelkendezve. Nem is nekünk beszélt, hanem apánknak mondta el azt, amit látott. Egy szuszra fújta a mondókát: „Józsi bácsi! Ilyet még nem láttam. Itt jár egy ember, aki rázza a lábát és szól.” Hát erre nem kellett megparancsolni, hogy nézzük meg ezt a csuda embert, rohantunk a nélkül is. Méltóságteljesen sétált. A fejére cintányér, a hátára dob volt erősítve, a szájában furolát tartott. Ha lépett, a cintányér nyílt szét, majd összeütődött, a dobot a könyökére kötött verővel ütötte, két kezével a furolát kezelte és olyan zenében csapott, amitől minden kutya vonyítva húzódott félre, de a gyerekek körülvették, és hogy minél tovább játsszon, ők mentek a csimpolyás kalapjával bevasalni a gyengén csörgedező tiszteletdíjat. A falunak ez volt a legmagasabb zenei élvezete. Ezen csak az egyébként tapasztó cigányok tudtak szebben muzsikálni. Pedig mennyi szép román és magyar népdal röpködött a két-egy falu táncmulatságán, fosztókáin, fonókáin. Összegyűjtésükre soha nem gondolt senki.

Borossebes csendes, dolgos lakossága se nagyobb tolvaj, se verekedősebb természetű nem volt, mint akármelyik hasonló községé. Bepálinkázott fejjel történő verekedések itt se voltak ritkák, hangosabbá váló családi összezördülések itt se háborgatták jobban a szomszédokat, mint máshol. Csirke- és falopások se adtak több gondot a nyomozó hatóságoknak. Nagyobb, szenzációszámra menő büntetéseket nem igen jegyzett fel a helyi krónikát pótoló szájhagyomány, amit röviden pletykának is lehetne nevezni. Az a két eset, ami több okból is idekívánczozik, vagy mint kárvallottat érte a lakosság nem éppen legszegényebb részét vagy még szenvedő részese se volt az eseménynek. Kóbor cigányok – ahogy itt mondták oláh-cigányok – voltak a részesei, s hozzájuk illő kegyetlenséggel is hajtották végre. Nevüket bizonyára azért kapták, mert a saját nyelvükön kívül románul beszéltek, ami itt nem volt meglepő, hiszen az összefüggő lila folt a Magyarország néprajzi térképén itt kezdődött. Ezek azonban sokkal távolabbról jöttek, Hunyad megyéből és az Alföldnek nemcsak román lakta vidékét kalandozták be, nem éppen legnagyobb öröme a falusi és tanyasi lakosságnak.

Minden elképzelhető büntett hozzájuk fért. Kár itt felsorolni a büntetőtörvénykönyv meghatározó paragrafusait. Legyen elég annyi, hogy sokszor már nagyon megnövekedett bűnlistájukon a csalás volt a legkisebb. Ritkán mosott szurtos, piszkos kezük enyves volt. E tekintetben még az üstfoltozó kézműves vagy a teknővájó cigányok se voltak kivételek, vagy csak nagyon elvétve. Egy késő tavaszi reggelen megvasalt kezű és lábú cigányokat hoztak be a csendőrök a főszolgabíróság udvarára. A többiek négy-öt ekhós szekéren jöttek a szomorú menet kíséroiént, nem éppen jószántukból, hanem azért, hogy a gyilkossággal vádolt legények ügyében tanuk legyenek. Nem voltak ugyan a legmegbízhatóbb tanuk, de mivel a veszekedés közben már az elfogatás helyén két táborra oszlott a karaván, remélni lehetett, hogy az igazság az ellentmondó vallomásokból egy kis erőszakkal majd csak kiderül. Bár a faluban nagyon rövid utat tett meg ez az anyagilag és erkölcsileg nagyon szomorú menet, hiszen pár száz méter volt az út a főszolgabíró hivatalig, pillanatok alatt elterjedt a híre az itt valóban ritka gyilkosságnak. Még hozzá apagyilkosságnak. Az történt ugyanis, hogy a buttyini híd közelében táborozó karaván egyik öreg emberét a fia, két másik legény segítségével, a sátor léceivel agyonverte. Nem állottak meg addig, amíg az öreg el nem nyúlt. A három legény kereket oldott ugyan, de pár óra alatt már jelenlétükben zajlott le a szembesítés. A karaván egy része tagadta, a másik beismerte, meg is nevezvén a tetteseket. Ez alatt kígyót-békát kiabált egymásra, s így a csendőrök nemcsak a gyilkosokat fogták el, hanem egész csomó eddig eredménytelen nyomozás bűnügyeinek a tetteseit is kézre kerítette. A nagy veszekedésben senki sem törődött azzal, hogy kit kever bele, s valósággal a testvér testvért, apát, fiút adott fel, ami – mint életem további folyásán tapasztaltam – nem is kizárólag cigány szokás. Az egész karaván zárt helyre került, ahova a kintrekedt tömeg nem mehetett be. Ott tanyáztak a cigányok a magtár háta mögött lévő nagy udvaron, amely a főszolgabírói hivattal, a szolgabírói és Baumgarten féle lakással, a tisztai istállókkal, az üvegházzal teljesen körül volt véve. A kőoszlopos nagy kaput bezárták, s onnan eleven cigány addig ki nem jöhetett, amíg nem engedték. A kiabálás, amit a több mint félszáz cigány aprajagya félig sírva, félig fenyegetve, de mindig ordítva véghez vitt, betöltötte az egész környéket. Mi – természetesen apánk tudtán kívül – a magtárból szemléltük az eseményeket, ameddig az idegeink bírták, mert ehhez idegek kellettek. A pofon, a szíj, nádpalca, kötél vagy éppen puskatus csattogása olyan zenei aláfestése volt ennek a pokoli műsornak, amelyre emlékezve még napok múlva is fel-felriadtunk a csendes éjszakában. Legborzasztóbb volt az asszonyok és a gyerekek állati üvöltése, amelybe a halott jajveszékkelő siratása is belevegyült. A gyerekek tudattalanul ordítottak, az asszonyok tudták miért kell sírniuk és tudták, hogy a három legény nem egyhamar kerül vissza a piszkos kocsikba, az „otthonába”. Aztán mikor már tisztában voltak azzal, hogy a gyilkosság és egyéb bűnök kiket terhelnek, a bűnösöket egy üres istállóba zárták, a többieket kocsikba visszapakolva kitoloncolták a faluból. Közben két csendőr egy plajással megkezdték a makacsul tagadók „kihallgatását”. Egyelőre azonban a cigányok hallgattak. A verés se használt semmit. Más „módszerhez” kellett folyamodni. Az udvaron lévő ölfából emelvényt csináltak, s a cigányokat úgy ültették rá, hogy a meztelen talpukat két lécre kellett tenni, amelyek 10-15 cm-re voltak egymástól. A lábujjukat ezekhez kötötték, de a derekukat is hozzákötötték az emelvényhez úgy, hogy mozdulni se tudtak. A plajás a lécek alatt állott nyitott bicskával, s ha a cigányok nem vallottak, a hegyes bicskával szurkálta a talpukat. A bicska hol csontba akadt, hol kettő közt beljebb szaladt. Talán felesleges is mondanom, hogy a vallomási jegyzőkönyv elég gyorsan megszületett és a gyilkos cigányok, mert csak ezeket vették itt kezelésbe, másnap már úton voltak az aradi ügyészség fogháza felé. A többieket nem vették itt kezelésbe. Borossebesi éveimnek ez volt a legborzalmasabb, kísérteti sokszor visszajáró emléke. Cigány emlékem azonban másik is van. Ne essék itt szó arról, ami valóban sokszor megtörtént. Különösen, ha Zemerdre mentünk gyakran megesett, hogy egy-két kocsis cigánnyal találkoztunk. Az alig vagy sehogyse öltözött rajkók, a cifra rongyokba takarózó koravén asszonyok, a bozontos szakállas férfiak bizonyára

a konyhában hallott rémmesék, a megkínzott gyerekekről elbeszélrt rémes históriák miatt, még ha távolról láttuk is őket, félelmet keltettek bennünk és – bár távol voltunk tőlük – meglapulva húzódtunk apánk vagy a kocsis oldalához. Ha aztán ilyenkor megállott a kocsi, magunk se tudtuk mit csináljunk, pedig soha nem láttunk köztük olyan arcot, amely ne vér lett volna a vérünkéből, hús a húsunkból. De hát a gyereket nehéz meggyőzni annak az ellenkezőjéről, amit a babonás, mindent elhívó idősebbektől hallott, még ha csupán ijesztgetés céljából is. Ha aztán még olyan dolgok is történtek, hogy egyazon éjszaka tizenhat helyen követtek el betörést, félig agyonverve a magukét vagy a közét védő embereket, akkor nincs olyan megnyugtató szó, aminek hitelt adna. Ez, pedig egy sötét téli éjszakán megtörtént Borossebesben. Ma már nem emlékezem kik voltak azok, akiknél betörték, hiszen nagybárá akkor is ismeretlen emberek voltak előttem. De néhány helyre mégis emlékszem. Nem féltek ezek az emberek a zsidó templom rejtelseitől sem. Ott kezdték sötét munkájukat, bizonyára nem várt csekély eredménnyel, hiszen pénzt nem találtak, a kegyszerek, pedig értéktelenek voltak. Nem is tehettek velük egyebet, minthogy szétdobálták, vagy összetörték. A gyógyszerárban se volt szerencsájuk, mert a kéz, amely a zörgés megakadályozása céljából sárral tapasztotta be az ablakszemet, erősebben nyomta meg az üveget és összetört egy orvosságos üveget is, amelyben valami maró folyadék volt s a benyúló kezét összeégette. A Bienenstock bolt ajtaját sikerült feltörni, de mikor a zörgést fent az emeleten meghallották, azonnal felgyújtották a bolthelyiség minden lámpáját, ami továbbállásra kényszerítette a betörőket. Volt ház, ahol az aznap levágott kövér disznó feldolgozott húsát, szalonnáját az utolsó falatig elvitték, egy disznóölő késsel együtt. Ezzel akarták leszúrni a harmadik szomszéd disznáját, de a visításra felriadt háziak megugratták a cigányokat. A kést másnap megtalálták az ólban.

Egy péktől több zsák lisztet vittek el a műhelyből, s mikor itt és a többi előre kiszemelt helyen elvégezték a dolgokat, a mi házunk felé vették az irányt, amely elég magányosan állott a nem lakott magtárral szemben. Itt is meglepetés várta őket. Apám alig pár héttel előbb vezette a villanyt az üveges verandára, amely teljes világosságával fogadta a kerítésen átmászókat. Nem mertek a világos épületbe betörni, s még az udvaron is kártevés nélkül vonultak keresztül. A Hári bácsiék lakása felé vonultak a hídra, akik – az egyébként ember nem járta helyen – fel is ébredtek s hallották is a jellegzetes beszédet, de természetesen mozdulni se mertek. De mikor virradni kezdett, Hári bácsi hozta feleségével az első hírt az éjszakai sétáról. De csakhamar jöttek a hírek más felől is. Legelőször az állomásról, amely aljas munkájuknak utolsó próbálkozása volt. Kiderült, hogy amikor Hári bácsiék előtt elvonultak, az állomásra mentek. Az éjjeliőrt kicsalták az épületből s a pályaudvar távolabbi részén agyba-főbe verték. Ott hagyták vérében fetrengve a téli éjszakában s visszatértek az épületbe. Kicipelték a wertheim szekrényt a síneken túli földekre és gyakorlott betörőkre nem valló módon feltörték. Ezt a munkát olyan csendesén végezték el, hogy a hivatalos épületekben lakó vasutasok csak akkor vettek róla tudomást, amikor a magához tért éjjeliőr visszatérve felzörgette az állomásfőnököt. A nyomozás természetesen azonnal megindult, s két nap alatt már kézre is kerültek a betörő cigányok. És akkor napfény derült a sötét téli éjszaka mind a tizenhat betörésére, s vele együtt még egy néhány régen nyomozott bonyolult bűnügyre is. Borossebes és közvetlen környéke nem volt jó terület az oláh-cigányok számára. Ennél radikálisabban csak anyám egyik unokatestvére, Wieland Sándor bácsi, szarvasi főszolgabíró intézte el járása megtisztítását. Nem puskatussal, nem bottal, nem kínvallatással dolgoztak a járási csendőrök. A főszolgabíró parancsára összefogták a járás területén kóborló karavánokat – a már régen letelepedetteket nem bántották. Behozták valamennyit egyszerre a városháza udvarára. A száznál jóval több cigány csak úgy hemzsegett az udvaron, mint a tetű a fejükben. Mikor aztán az utolsó karaván is beérkezett, berendelte a város minden borbélyát és kopaszra nyírva, borotválva hagyta őket egymásra nézni. Ha akárhogy kínozták volna őket, nem ordítottak, süvöltözhetek volna jobban. Aztán karavánonként elengedték valamennyit.

Ilyen szégyen még nem esett cigánnyal. El is hurcolkodtak úgy a járás területéről, hogy – visszahagyva a fákra akasztott veszedelmet jelző rongyaikat – soha többet cigány nem táborozott a szarvasi járásban. Ezt a módszert még nem ismerte a borossebesi közigazgatás. Igaz, hogy a radikális módszer végrehajtásához nem is lett volna elég borbély sem a faluban, sem a járás területén. Cigány azonban annál több volt, s ha az Alföld felé tovább is vándorolt egy része, annál több jött a Hunyad megyei tartalékból.

*

Mikor az ACsEV első vonata begördült a Borossebes-Buttyin állomásra, bizonyára senki se gondolt volna arra, hogy a guruló állomány milyen karácsonyi ajándékot pótló játékszer is lesz a borossebesi állomásfőnök gyermekei és pajtásaik részére. Nagy közgazdasági érdek fűződött ennek a vasútnak a megépítéséhez. Rengeteg átereszt, néhány hidat és kilométer számra készülő alépítményt kellett megépíteni, hogy a Brád környéki bányavidéket összekösse Aradon keresztül az ország többi részével. Nehéz lett volna ennél az építkezésnél a közérdeket a magánérdektől elválasztani: legalább annyi volt az utóbbi, mint az előbbi. Most utólag már nehéz volna megállapítani, hogy egy-egy állomás miért épült ott, ahol van, hiszen a falu, amelyiknek a nevét viseli az állomás, sokszor több kilométer távolságra van az állomástól, de ugyanakkor közvetlen közelében ott terpeszkedett egy-egy nagybirtok, amelynek szállítási érdekei úgy kívánták, hogy a vasútvonal a közelében fusson. Körülbelül így volt ez a mi állomásunkkal is. Aki Buttyinba akart utazni és nem ismerte a viszonyokat, nyugodtan leszállt az állomáson, s aztán, mivel itt bérkocsi soha se volt, – mert ugyan miért lett volna, – nyakába szedhette a lábát és mehetett gyalog. Borossebesre menve is kellett egy kicsit sétálni, de hát ez csak valamivel volt hosszabb út egy kilométernél. De legyünk igazságosak. Ezen az állomáson még a menyházai főszezon idején se jelentett a személyforgalom annyit, mint az uradalom vállalkozásaiból és mezőgazdaságából rá jutó teherforgalom. Ilyen teherforgalmat Buttyin soha se adhatott volna, s így természetes volt az állomás elhelyezése. Világos azonban, hogy az uradalomnak is érdeke volt a közelebb fekvő állomás, de a vasúti bevételhez is jelentős összeggel járult hozzá, még ha volt is a szállítási kedvezménye. Be kell vallani, hogy ezek a problémák minket a legkevésbé sem izgattak, s odahaza se beszélt róla senki, hiszen mikor mi ideköltöztünk, már a régen kész vonat hozott bennünket a mindig félelmes borosjenői korlát nélküli fahídon. (Bár többször utaztam rajta keresztül, mindig az volt az érzésem, hogy a vonat okvetlenül beledől a Fehér-Körösbe, de soha se tette meg.) Sokszor vetődött azonban fel a kérdés, mikor a menyházai kisvasutat építették, aminek rövidségéhez mérten szintén jelentős teherforgalma volt, de a környező vidék lakóit is közelebb hozta a kialakult központhoz. Ennek a szerelvénye is rendelkezésünkre állt az állomás komoly célokra készült játékszerei közt. A főnök Olasz bácsi volt, apám jó barátja, házunk gyakori vendége családjával együtt. Eredetét a neve mutatja. Apja még mindig jobban beszélt olaszul, mint magyarul. Ha jól emlékszem Fiuméből került – mint özvegyen maradt nyugdíjas ember – a fiához, ahol mindenki megbecsülte a kreol bőrű öreg talját. Mint minden későn nyelvet tanuló ember sajátságos kiejtéssel és olaszba oltott magyar szavakat használva beszél. Szóval olaszul gondolkodott. Apám különösen élvezte ezt az idiómát, de soha se nevette ki az öreg kecskeszakállú bácsit. Egy mondatát azonban mindig ismételte, ha pipás, szivaros ember létére véletlenül cigarettával kínálták meg. Ilyenkor engedelmet kérve idézte az öreg talián mondatát, amit ugyanilyen alkalommal a fiának mondott: „A fene egye meg a te szivar...tokat (olvashatatlan).” A két olasz gyerek, Margó és Vilkó velünk egykorúak voltak és beletartoztak a pataki fürdőtársaságba. Így sokat voltunk együtt, de legszívesebben ősszel és tavasszal, kint az állomáson. Különösen ősszel volt szabad a vásár. Ilyenkor minden épkézláb ember el volt foglalva a rakodással, és mi nyugodtan bevehettük magunkat egy-egy kocsiba, kedvünkre ugrálhattunk rajta és benne és

vidáman játszottunk olyan játékokat is, amelyekért bizonyára kikapott volna a kétféle gyerek, ha a nagyok látták volna. Ártatlanok voltak ugyan ezek a játékok, de mégis volt olyan ízük, amelyek állattenyésztési ismeretek nélkül aligha lettek volna elképzelhetők. A falusi gyerek játéka ösztönösen más, mint a városi és ezért kevesebb veszélyt is rejt magában. Nálunk – a mi testi fejlettségünk mellett – legalább így volt. Veszedelmesebb volt ennél, mikor a kisvasút kocsijait tologatni kezdtük és mikor már mozgásban volt, kalauzt játszottunk rajtuk, fel-leugrálva a – nem gyors, de mégis – mozgásban lévő kocsikon. Ha meglátták, kikaptunk érte és mi sem természetesebb, hogy ha nem látták újra kezdtük. Komoly bajunk soha se lett belőle. De a személykocsik kényelmes lépcsője nem elégítette ki ugrándozó kedvünket. Felmásztunk a csukott teherkocsik nehezen járható lépcsőin is. A legnagyobb öröm azonban mégis az volt, ha egy-egy fékező fülkébe másztunk, és ide-oda csavargattuk a féket, nem sokat törődve azzal, hogy ugyanúgy álljon, mint ahogy eredetileg találtuk. Ebből csak azért nem származott ránk nagyobb baj, mert mire a kocsi újra üzembe állott vagy más fékező vette át a szolgálatot vagy a régi és elfelejtette, hogy hagyta a féket. Távolabb eső mellékvágányokon még a váltón is átvittük a kocsit, aztán újra visszatoltuk és helyreállítottuk a váltót is. Ebből is látható, hogy egészen rendesen rendetlenkedtünk s magunkénak tekintettük az állomást. A játékot természetesen viszonzni kellett egy kis pálinkaházi vagy magtári rendetlenkedéssel. Az előbbinek nem volt – hogy mai szóval éljek – felelőse, de a magtárban Lambi volt a felelős, hogy a multság egyenértékű legyen a vasúti szórakozással, s nyugodtan mondhatom, nem maradtunk adósok a szórakoztatás terén. Beszerveztük az egész társaságot a mi tűzoltó csapatunkba, és a magtárból láttuk el valamennyit kimustrált gépek gurítható alkatrészeivel. Sokkal fegyelmezetlenebb játékot csaptunk, mint a pályaudvaron. Egyik helyen Hári bácsi megértő elnézése tette ezt lehetővé, a másikon az, hogy soha, senki oda nem tette a lábát. Tombolt a gondtalanság, a fiatal évek legnagyobb áldása, jótéteménye. Az Olasz család későbbi sorsáról semmit nem tudok. Az öregúr csakhamar meghalt, sírba vivén magával eredeti olasz nevét, amelyet legalább a legésszerűbben ültetett át magyarba. Olasz bácsi – még apámtól hallottam – az örültek házában fejezte be az életét. Vilkó az első világháború áldozata lett. A többiekről semmit nem tudok, mint ahogy ez már igen sokszor megesik a gyerekkor kedves emlékeinek részeseivel. Hatvan egynéhány esztendő után még jó, hogy ennyi is él az emlékezetemben.

*

Ha leszállt az est és már elültek a fecskék, a verebek és az a kevés, de mégis jelentős számú éneklő madár, amelynek változatos skálájú éneke pitymallatkor megtöltötte a nyitott ablakú hálósobát, más repülők töltötték meg a ház tájékát. Egy részük hangtalanul, de szeszélyes zezzugos vonalban röpködött, másik részük rászállt a háztetőre és tőle telhetően hangosan fújta a maga – babonás embereknek halált jelentő – egyhangú nótáját. Későbbi életem hosszú során soha nem láttam annyi denevért és baglyot, mint itt egy-egy este. Ez valóban nem lehetett meglepő. Az a ház, amelyik az országút közvetlen közelében van, természetesen több kocsit lát, mint a zsákutcában álló társa; ha még olyan nagy is. Hát a mi házunk – máshogy az uradalom kasznári lakása – zsákutcában volt, s a ház elé ritkán tévedt az apám kocsiján kívül más kocsi, legfeljebb gabonás, ökrös, lovas szekerek hozták a másik oldalon lévő magtárba a betakarított szemes termést. Bezzeg nem így volt sötétedéskor. A házunk és egész környéke a denevérek és baglyok országútja mellett volt. A pálinkaháztól indult el a mindig egyéni utakra járó karaván minden tagja és élesen látó szemével figyelve röpködött az éjjeli bogarak után, amelynek éppen úgy nem kegyelmezett, mint a nappaliaknak a villózába repülő fecske. Sokszor gyönyörködtünk abban, milyen szeszélyesen csapkod ide-oda, hogy 24 órára megtöltse a gyomrát. A bagoly a ház gerincéről vagy magasabban úszva leste a földön szaladó prédát és hirtelen csapott le az egerekre, fákon meghúzódó kisebb

madarakra, de arra nem emlékezem, hogy valaha is láttam volna, hogy a közelében repülő denevérek közül csak egyet is üldözőbe vett volna. Ezekben az éjjeli ragadozóknak határozottan volt betyárbeccsület. De gondolom, ha a denevérek a baglyok élelmére vetették volna magukat, vége lett volna a természet adta gentleman's agreement-nek. A kis hatalmak csöndes megegyezése a nagyhatalmakkal. A természeti törvények érvényesítése a társadalomban vagy megfordítva. Ennek a sok éjjeli állatnak adott társbérleti lakást a pálinkaház. Nem mondom, jobban is ki lehetett volna használni és sok cselédlakás, sokszor elviselhetetlen együttesét lehetett volna megszüntetni a patak másik partján. Itt, ahol mindenféle építőanyag csaknem ingyen állott rendelkezésre, csupán a munkadíjjal kellett volna megterhelni egy évi költségvetést. És ez is megtérült volna az egészségügyi kiadásokon esetleg két-három év alatt. Nem tudok arról, hogy erről az elgondolásról valaha is hallottam volna, még apám se gondolt rá, pedig idejét-korát meghaladóan szociális gondolkodású volt. Maga se szerette volna, ha az ő konyháján a Pepi vagy Terka néni vezetésével folytatott főzés még másik, esetleg még három másik család főzésével egy időben történt volna, ami akkor még elég gyakori volt az egész ország területén levő uradalmakban, nem is szólva arról, amikor még a lakószobát is több család osztotta meg. Én nem mondom, hogy a magyar káromkodások szókinséte ez a kényszerű együttlakás nem tette lényegesen gazdagabbá, a már meglévő kifejezéseket jobban kicifrázva, de volt ennek olyan mérvű erkölcsi hatása is, amit e sorson valóban átment népi íróink nálam költőibb módon már régen megörökítettek. A nemi élet magas iskolája volt ez, hiszen emberire fordította le azt, amit az állatok között nap-nap után láttak a gyerekek, kevesebb szóval és veszekedéssel. Külön fejezete lehetne ez az uradalmi cselédség történetének, olyan fejezete, amit az uradalmi levéltárak irataiból soha se lehetne megírni. Ott csak az évi bérekre vonatkozó adatokat találná meg a kutató, a lakásviszonyokról nem találna statisztikát. Csak az tud ezekről, aki maga is végigélte, vagy legalábbis olyan közlelő látta, mint jómagam vagy azok az innen - onnan már kiöregedő gazdatisztek, akik maguk se nézték jó szemmel a lehetetlen állapotokat, de mit se tehettek ellene. A pálinkaház hát megmaradt baglyok és denevérek lassanként romosodó tanyájának, csak a pincéjét használták a legkülönbözőbb anyagok raktározására. Nagyobb részében még ez is lomtár volt. Mi aztán birtokunkba is vettük az egészet és sehogy se tetszett, hogy kevéssel utóbb az épület egy részébe a márványcsiszoló tervező rajzolója foglalt el egy jelentéktelen részt. Szinte jogtalanul éreztük ezt a cselekedetet, de azért nem költözködtünk ki belőle. De ezen az egy kis részen kívül nem volt olyan rész, ahova szabad bejárást ne engedélyeztünk volna magunknak, ha még olyan nyaktörő módon is. Már az épületbe jutás se volt egészen veszélytelen. Ócska, korhadt falépcső vezetett kívülről az első emeletre. Ennek az emeletnek még megvolt az eredeti, helyenként már erősen kopott pallója, amely egyik másik helyen már nagyon korhadt gerendán feküdt. Valaha nagyon jó lehetett, de komoly célokra már nem lehetett volna huzamosabban használni. Minket azonban nem érdekelt ez a kis hiányosság. Berendezkedtünk a magunk módján, egy kicsit betyárosan, ami stílusos is volt ebben a megközelítésben is romantikus helynek. Olyan, szinte fává nőtt bürköket, karvastagságú szárakkal azóta se láttunk. Nem irtotta senki, hiszen nem volt senkinek az útjában. A mi aprójóságunknak sok enyhelyet biztosított. Egy évben egyszer lekaszálták az előző évi „termést” s összehordva vontató módjára, szép szélmentes napon felgyújtották. Ebben a felnőttéltől elzárt gyerekszobában játszottunk naponként óraszámra, idecsödtett, de hívás nélkül is idecsödtülő barátokkal kora tavasztól késő őszig. Kitűnő iskolája volt ez az épület az öntevékenységre nevelésnek, mert természetesen nem maradtunk meg a betyáros lakásban. Először felfelé szerettünk volna menni, mert az emeletnek már nem volt mennyezete, csak a gerendái maradtak meg, s azon felül csak a zsindeletető volt, az is meglehetősen lyukas állapotban. Nagyon szerettünk volna a tető közelébe férközni, mert felfedeztük, hogy az a sok fekete pont, amelyik a lécekbe kapaszkodik nem kevesebb, mint egy-egy idehúzódtott denevér. Az egyik pajtás hallotta odahaza, hogy ha a denevért kézzel

megfogják, megölik és kiszárítva porrá törik, kitűnő gyógyszere a tüdővésznek. Nekünk ugyan – hála Istennek – akkor még fogalmunk se volt arról, hogy mi az a tüdővész. A tüdőről – már hogy az emberi tüdőről – akkor hallottunk először, mikor apám tüdőgyulladással hosszú ideig beteg volt, de a vész szót jól ismertük. Eleget hallottunk sertésvészről, büszkék voltunk arra, hogy apánk a tűzvész megfékezésére szolgáló csapat parancsnoka, hallottunk veszett kutyáról is, hát úgy gondoltuk, hogy a tüdővész valami nagyon rossz lehet. Sajnos később még a családban és szűkebb baráti körben is tapasztaltuk, hogy valóban az. No hát ha rossz és itt minden fekete pont az orvosságot jelenti, akkor okvetlenül hozzá kell férni az orvossághoz, milyen jó lesz ez azoknak, akik tüdővészen szenvednek. A felfelé jutást azonban leleményes módon lefelé kezdtük. Egyszerűbben is lehetett volna, hiszen Hári bácsiéknál is, meg nálunk is volt létra, nálunk nem is egy. De ha ezeket elhoztuk volna, kiderült volna, hogy mit akarunk. A messzebb lakók meg éppen nem hozhattak, mert azt még többen is látták volna. A tanakodás soká tartott, de a Lámbi leleményessége eredményre vezetett. Emlékezett rá, hogy mikor a kastélyt királyfutáskor tatarozták, sok nagy ajtószárnyat vittek a pincében lévő raktárba. Ha oda bejutnánk, biztosan tudnánk azokból létrát csinálni. Nem kétséges, hogy ez a terv súrolta a betöréses lopás büntetét, sőt tovább is ment a súrolásnál. Még az előre megfontolt szándék is könnyen bizonyítható lett volna. Nem magamat akarom védeni, ha azt mondom, hogy ma, érett – lehet, hogy már túlrett ésszel se minősíteném másnak, mint gyermeki meggondolatlanságnak, s ezért nem tudtam soha és ma se tudnék pálcát törni hasonló csínyek fölött, természetesen akkor, ha hasonló naivitás lett volna a rugója. A pincébe tehát bejutottunk. Nem ment egészen simán, de egy szál deszka felfeszítése után már nyitva állt az út a bátrabbak előtt, nem mondom, hogy én voltam a legelső, de hát a születés sorrendjében is az egész bandában (mert ez a betörés már azzá tett bennünket) én voltam a legutolsó. Bátorságra két szempontból is szükség volt, mert ugrás volt a sötétbe. Ugrás, mert lejárát természetesen nem volt, hiszen a pincebejárat kívülről volt, mint minden becsületes pincéé. Sötét, mert a magas pincének voltak ugyan kisebb ablakai, amelyek szolgáltatnak annyi világosságot, amennyi a hozzászokott szemnek elég volt, de mi világosról ajtónyílás nélkül jöttünk, s így az első pillanatokban valóban nem láttunk semmit, de azután annál többet. Lámbi igazat mondott. Csakugyan itt voltak a szárnyas ajtók, félig vagy egészen kitört üvegekkel. Csak kettőt kellett belőlük valahogy összeerősíteni, máris meg volt a vágyva-vágyott létra, s ezzel az út a tüdővészt gyógyító orvosság felé. Össze-vissza dobálva feküdt itt a még mindig használható, de a kastély átalakításakor már feleslegessé vált ajtó, ablak, némelyik keretével együtt. Mi azonban nem akartunk egyebet, mint két létrához elegendő anyagot, ami éppen négy ajtószárnyból telt ki. A kiszállítás és a kimászás kérdését is hamar megoldottuk. A felfeszített palló közelébe összehordtunk egy néhány ajtót, ablakkeretet s azokat egymásra fektettük, ráállítottunk egy ajtószárnyat és azon másztunk fel, mintha létra volna. Ketten lent maradtak, hogy az ajtószárnyakat kiadogassák. Mikor mind a négy kint volt, feljött a két utolsó pajtás is, a létrának használt ajtószárnyat eldöntöttük, a padlóból néhány szegyet kivetünk és lezártuk a lejáratot. Nem is gondoltuk, hogy máskor is használni fogjuk. Amit akartunk a kezünkben volt. Nem kellett félni attól, hogy a betörést felfedezték. Senki se tudta, hány ajtószárny van odalent, mert minden egymás hegyén-hátán feküdt. Ez biztató volt. Tudtuk mi, mi a rend. Láttuk Hári bácsinál a magtárban. Ott a különféle eszközök, kapa, kasza, ásónyelek külön-külön rakva, bizonyos szám szerint összekötve már messziről mutatták, hogy itt mindent számon tartanak, és pontosan tudják, miből hány darab van. Hát itt a pincében ilyenre még gondolni se lehetett. Itt nyugodtan lophatott volna, aki akart. De mi semmit se akartunk kivinni a pálinkaházból, csak az orvosságnak valót, amire – most már közben jut eszembe – a postát kihordó suhanc, akinek csúzlizó talentumát annyira megcsodáltuk, hívta fel a figyelmünket. A létra nyersanyaga már megvolt, de sok minden kellett hozzá, hogy valóban létra legyen belőle. A szeg és szerszám megszerzését is nehezítette az, hogy mindent titokban akartunk csinálni, mert ha kiderült

volna, apám örökre kitiltott volna bennünket a pálinkaház paradicsomból, s a mi leszármazottainknak már két eredendő bűne lett volna. Na de mi ügyesebbek voltunk, mint Ádám. A szerszámokat, ha lopva is, de csak kölcsönként hoztuk el hazulról és becsületesen vissza is vittük, de a szeg valamennyiünk lelkiismeretét terheli, ha egyedül Lambi volt is az, aki ötön vette (?) ott, ahol legtöbb volt belőle. Igaz, hogy csak 10-20 szegről volt szó, de az legalább a legöregebbjéből való volt. Annyi sok szeg közt még a súlyát is el lehet mérni ennyinek. Hát ebből se származhatott veszedelem, hiszen nem esett idegennek. Az uradalom magtárából szerzett szeg mind egy szálig a kastély szárnyas ajtaiba verődött, az uradalom pálinkaházában. Csak helyet cserét, de gazdát nem, és ha kell, meg is esküszöm rá, mi azon mód ott hagytuk, amikor végleg eljöttünk Borossebesből. Ha nincs ott, más lopta el. Most már – ha lehet – még többet jártunk a pálinkaházba. Most kezdődött ott tartózkodásunk fénykora. És az Isten most vigyázott ránk a legjobban, de valóban szükségünk is volt rá. Bizonyára méltányolta emberbaráti szándékunkat, még akkor is, amikor mi már – szomorú szívvel bár, de – letettünk róla. Igaz, hogy ezért se vagyunk felelősek. Sok bajunk volt e létrakészítéssel. Lámbi ugyan elég jó nagy szegeket hozott, de igazán jók csak a még nagyobbak lettek volna. Akarva nem akarva rongálni kellett az ajtószárnyakat. No de itt is igyekeztünk minél kevesebb kárt tenni az uradalomnak. Csak egy-egy ajtószárnyat faragtunk meg egy kicsit, annyira, hogy a bevert szeg hegyét vissza is hajthassuk. Láttunk mi már ilyen munkát többször is. Összetettük az eszünket és magunk próbáltuk megcsinálni. Hívhattunk volna segítséget, mert az apámnál szolgáló hetes boldogan jött volna segítségünkre, de még őt se akartuk beavatni a dolgunkba. Kínlódunk hát magunk addig, míg a kastélyban feleslegessé vált ajtószárny – a természet örök törvényei szerint, mint anyag – nem pusztult el, csak éppen nekünk való létrává alakult át, egy azon gazda tulajdonában.

Jó darabig tanakodtunk azon, hol másszunk fel. Azt láttuk, hogy a tető belső részén ott van a legtöbb fekete pont, ahol nagyobb a megvilágítás. Ez a felfedezés volt a szerencsénk – sajnos nem a tüdővészések szerencséje. Az épület két vége felé a rossz megvilágítás félhomályba ment át, mert itt a padlás még megvolt. Lentről nézegetve is láttuk, hogy ott még több a fekete pont. Itt kellett és itt is lehetett csak felmászni. Ide támasztottuk tehát a két létrát és egyenként próbáltunk behatolni a denevérek várába. Se forró víz, se forró szurok nem ömlött a nyakunk közé. S így szerencsésen fel is jutottunk valamennyien. Itt aztán valóban sok volt a fekete pont. Tele volt denevérral az egész padlás. Azt hittük minden zsebünk tele lesz denevérral és aztán már el is dicsekedhetünk azzal, amit eddig gondosan titkoltunk. Sajnos gyenge természetrajzi ismereteink ezúttal is megcsaltak. Úgy tudtuk és láttuk, hogy a denevér csak éjszaka tud repülni, és ő végzi a rovarirtás éjjeli műszakát. Nappal alszik. Hát ez igaz is, de nem kell soká költogetni, hogy felébredjen, azonnal felébredt és repült a még sötétebb részek felé. Egyikünknek sikerült ugyan egyet megfogni, de ész nélkül el is eresztette, mert beleharapott az ujjába. Aztán elment a kedvünk a denevérvadászattól, mint ahogy a nyúl vadászattól elmenne mindenkinek, ha a nyúl visszalőne. Így lett vége az orvosságnak, és ne csodálkozzék tehát senki rajta, hogy a tüdővész azóta is terjedt Magyarországon. De a pálinkaházba járni ezzel nem ért véget, sőt most kezdődött a legizgatóbb szakasz. Eleinte csak a lepadlózott részre mászkáltunk, immár nemes szándék nélkül, csupán szórakozásból. A betyárbútort is felköltöztettük, néha a létrákat is felhúztuk és a legteljesebb biztonságban játszottunk olyan játékokat, amelyeket nyugodtan játszhattunk volna sokkal veszélytelenebb körülmények közt, akár az öreg diófa alatt. De itt, ahol rajtunk kívül csak a denevérek és baglyok tartózkodtak, sokkal romantikusabb volt. Most már a padlás lett a szilárd alapja további felfedező útjainknak, amelyek közül az egyik izgalmas eredménnyel végződött, de a végleges felfedezéstől nem kevesebb, mint három mennyezet gerenda sor választott el bennünket, ami azt jelentette, hogy a megpillantott és a körvonalaiban csak gyengén felismerhető leletek a pincének olyan részében voltak, amelyet fal választott el attól a résztől, ahol a hevenyészett lejárót csináltuk. Valamelyik nagyobb fiúnak eszébe jutott, hogy fent a

padlás magasságában, gerendáról gerendára ugrálva eljuthatunk az épület másik végén megmaradt lepadlásolt részbe. A felfedezést tett követte, s előbb a nagyok, majd sorban a kisebbek is kísérletet tettek a veszélyes kirándulásra. Nem néztünk mi mélyen a lábunk alá, már csak azért sem, mert az egyszer kimért lépés ösztönös betartása biztosabb volt, mint a hirtelen mélyebbé váló szakadék. Az ismert fal után ugyanis már a pincének se volt mennyezete, s így az egy emeletnyi mélység egyszerre kétemeletnyi lett. Ezen csak átszaladni lehetett már a megindulás adta erővel. Megtorpanni annyit jelentett volna, mint az emeletes ház padlásáról a pincéjébe zuhanni. Ma bizonyosan nem tenném meg, de akkor nem gondoltunk a veszéllyel és hála Istennek, nem is történt egyikünkkel se semmi.

Nem mondom, hogy a visszafelé vezető út első lépését nem félve tettük meg, de hát az is jól sikerült. Ettől kezdve rendszeresen folyt ez a magaslati séta, napról napra nagyobb biztonsággal és mindig szerencsétlenség nélkül. Most már ide hordtuk át a betyárbútort, mert ez a hely – ha egyáltalán szükség lett volna rá – még az előbbinél is védettebb volt. Hogy erre ki vagy mi ellen volt szükség, azt valóban nem tudtuk volna megmondani.

Ha útközben nem is nézegettünk lefelé, az új tanyából már nyugodtan szemlélhettük a pince rejtelmait. A nem egészen világos mélységből olyan pad félék körvonalai bontakoztak ki, mint amilyeneket a kis kápolnából a királyfutás előtt elhurcoltak. Ezt már közelebbről meg kellett nézni. Egyelőre azonban nem tudtuk, hogyan férközzünk hozzá. Olyan hosszú létránk nem volt, amelyikkel ezt meg lehetett volna kísérni. De nem volt olyan hely sem, ahol jól bevált létránkat meg tudtuk volna támasztani, hogy az utat két szakaszba tegyük meg. Már-már kivihetetlennek látszott a vállalkozás. Az egyik szemfüles, nagyobb fiú addig egyensúlyozott egyik közbeeső gerendán, míg észrevette, hogy abban a helyiségben, amelyben az ajtószárnyak egymás hegyén-hátán fekszenek, valami ajtónyílásféle látszik a falban. Ha tehát leereszkedünk, most már létrán a pincébe, szétrakva az útban álló ajtókat, ablakokat, veszedelem nélkül átjutunk az ígért földjére. Nem késtünk sokáig most se, mint ahogy soha se késtünk, ha valami tervünket keresztül akartuk vinni. Másnap már újra bontottuk az először felfeszített deszkát. Most lényegesen könnyebb volt a leereszkedés; nem kellett ugrani a sötétbe. Létránk ugyan kelleténél hosszabb volt, de ez nem volt olyan nagy baj, mintha fordítva lett volna. Lementünk mindnyájan és igyekeztünk a nagy összevisszaságban fekvő fatárgyakat annyira rendbe rakni, hogy helyt csinálhassunk az ajtónak látszó mélyedés megközelítésére. Nem volt könnyű munka, de mégis sikerült. Arra óvatosan ügyeltünk, hogy túlságosan nagy rendet ne csináljunk, mert arról könnyen felfedezhetik az idegen behatolást. Megtaláltuk a mélyedést. Valóban ajtó volt; még a félfája is megvolt, s ami a legfontosabb a többi része, úgy látszott soha se volt meg. Se sarokvas, ütköző nem volt rajta soha. Egymásba nyíló pincékben szoktak ilyenek lenni, ahol valóban nem fontos, hogy a belső helyiségek be legyenek külön is zárva. Örömünk azonban korai volt. Ha ajtó nem is volt, a nyílás a másik oldalról reáfekvő ócska bútorokkal úgy el volt torlaszolva, hogy azoktól egyelőre mozdulni se lehetett. A világítás is elég gyatra volt, csak éppen hogy egy kicsit lehetett látni. Arról, hogy alulról húzgáljuk befelé az egyes darabokat szó se lehetett, mert bár úgy látszott, hogy lazán fekszenek egymáson, mégis meglehetősen súlyos nehezedtek a mélyebben fekvőkre. Nehezítette a munkát, hogy egy részük befelé, másik oldalt lejtve feküdt, s így félő volt, hogy feszegetés közben mégis csak lefelé csúsznak és még a kezünket is összetörhetik. A kifelé lejtőket kezdtük hát nyomogatni. A módszer bevált. Hosszabb erőfeszítés után észrevettük, hogy egy-egy darab megindul és enged a további nyomásnak. Végül néhány valóban lecsúszott és az így támadt részen óvatosan ki lehetett kapaszkodni. Egyenként bújtunk át. Most már igyekeztünk gondosan megtisztítani az átjárót, de most is vigyáztunk arra, hogy túlságosan nagy rendet ne csináljunk. Rendcsinálás közben vettük észre, hogy a torlasz túlnyomó részében a kápolna padjaiból állott. De itt találtuk az oltár keretet, sőt félredobva a szentségházat is, kinyílt ajtóval. A szép csillogó kárpit több helyen leszakadozott, a forgatható belső állvány félrebillent. Forgatni nem lehetett,

kárpítja csaknem egészen le volt szakítva. Az egész szomorúan vedlett állapotban volt. Nekem eszembe jutott, milyen gyönyörűen ragyogott, amikor még az oltáron Isten szolgálatában állott, s milyen áhítattal nézte mindenki, amikor a pap kiemelte belőle egyik vagy másik szentségtartót. Visszafojtottam a sírást. Talán nem is a pusztulást sirattam volna, hanem azt a barbár módot, amivel elbántak ezzel az életem első szentségházával, amelyhez több ösztönös, mint tudatos emlék s korán belém nevelt kegyelet fűzött.

Sokszor nem gondoltam rá, de most tudom, milyen boldoggá tehetett volna a kegyúr ezzel a felszereléssel egy kis szegény templomot, amelyiknek ez az egész berendezés mérhetetlen gazdagságot jelentett volna, ha már a magyar katolikus egyház legfőbb kegyura egy vagy kétszeri mise hallgatására nem lehetett megfelelő. Az ige és a cselekedet között akkor láttam először a nagy ellentétet, s nem tagadom ez a szomorú felfedezés sokszor visszajárt kísérteni s reám – aki sokszor a legjobb játékból kiállva, elbújva sírtam, mert édesanyám jutott az eszembe – maradandó hatással volt. De nem mindenki volt ilyen – nem leendő férfinak való – lány szíve, az emlékekhez ragaszkodó természete. Engem ilyennel vert, de mások érdekében ilyennel áldott meg az Isten. Hogy honnan örököltem – minden őszömet nem ismervén – nem tudnám megmondani. Hogy anyám ilyen volt – nem hiszem, hogy sok testi és lelki szenvedése tette azzá – azt sokszor hallottam, de a hatalmas, erős férfit, apámat is láttam zokogva sírni. Megtörölte a szemét és tovább ment az élete nem maga választotta útján.

Nem magunk irányítjuk az életünk minden lépését. Bizonyára mi is belesegítünk a magunk, agyonbefolyásolt akaratával, de ez magában nem volna elég. Aki ebből a gondolatból hitet akarna formálni, az alighanem összeütközésbe kerülne a dogmával. Nagyképűség volna azt mondani, hogy én itt, a meg nem engedett paradicsomban, életemben először ütköztem össze a dogmával, hiszen azt se tudtam, hogy ilyesmi van a világon, de hogy a tiltott kirándulás gyümölcse megkeserítette a pálinkaház vidám szórakozását, azt biztosan tudom. S leverő tapasztalat után rendbe szedve mindent visszavonultunk a régi padlás részre, és soha többet nem másztunk le a pincébe. Az életveszélyes ugráندozás a korhadó gerendákon tovább folyt. Sohase jutott eszünkbe, hogy otthon valaha beszéljünk róla. De az nagyon nehezemre esett, hogy a pincében szerzett tapasztalatokról ne szóljak apámnak. A betyárbecsület azonban úgy kívánta, hogy arról is hallgassak. Én is hallgattam. Most hogy erről az épületről annyit beszéltem, vidámat, merészet és lehangolót egyaránt, nem az azóta talán okosabban felhasznált épületet sajnálom, hanem azt a veszélyt nem ismerő vakmerőséget, amely régen elszállt, mert megismerte, hogy az élet korhadó gerendáin is el lehet hibázni a lépést és a bátorságnak megfontoltsággal kell párosulnia. Nem tudom, vajon illik-e rám ez az – ha úgy tetszik – életfilozófia. Ha nem, az csak azért van, mert az ember tudja ugyan, hogy mit kellene tenni, de az érzései mást diktálnak. És az érzései után menni hajlandó ember, nem mindig hallgat se a maga, se a más esze szavára. Magára vessen, ha nem oda jut, ahova menni akart.

*

Terka nénénk se oda jutott, ahova akart, pedig ő már valójában érett ésszel meggondolhatta volna, mit cselekszik, s ha már ő nem volt képes arra, hogy asszonyi hiúságát legyőzze, hallgathatott volna apám higgadt szavára, s nem követte volna el a második férjhez menést.

Terka nénénk Dr. Komáromi Sándornak a jó módú békéscsabai üvegkereskedő tanult fiának (eredetileg Kracsmariknak hívták, s így szlovák származását, ha akarta volna se tudta volna eltitkolni) volt az özvegye, amikor apám házához költözött, hogy a háztartást irányítsa és a kettőnk nevelését is kezébe vegye.

Apámmal igen jól meg is férték és anyám emlékét is nagy tiszteletben tartotta, s ezt belénk is nevelte. Akárhogy gondolkozom rajta, soha nem hallottam kettőjük közt a legenyhébb

szóváltást sem. Minket példásan gondozott. Ha büntetnie kellett, – mert hát kellett – abba csontunk soha nem tört. Apánk dolgainak se volt szigorú bírása s még a következményt is megértéssel istápolta. Talán az volt az oka annak, hogy régi függetlenségét szerette volna visszaszerezni, s ezért határozta rá magát, hogy másodszor is férjhez megy. Apám baráti köréhez tartozott Mózes bácsi segédjegyzője: Árkosi Aurél, akinek a neve éppen úgy eltakarta a román eredetét, mint a Komáromi Sándoré a szlovákot. Furcsa keverék család lett volna, ha az első házasságából gyereke lett volna s lett volna a másodikból is. De hát az elsőből nem volt, a másodikból meg már nem lehetett, mert Terka néném már túl volt a termékeny idején. Árkosi jó megjelenésű, jómodorú, jóarcú ember volt, akire más fehérség is szívesen vetette szemét, sőt - mint a házasságkötés után pár évvel kiderült - nagyobb áldozatokra is hajlandó volt. Bár több mint 10 évvel fiatalabb volt Terka néninél, a nem éppen szegény és kora ellenére még mindig jó kinézésű asszony felkeltette érdeklődését. Apám nem volt az az ember, aki a más ügyébe bele szokott avatkozni, de az idősebb testvér tapasztalatával feltárta Terka néni előtt a valót. Figyelmeztette, hogy ebből jó házasság nemcsak a különbség, de Árkosi csapodár természete miatt nem lehet. Elmondta, hogy volt férjével közös szerzemény eredetű vagyonkaja is egyik rugója Árkosi szándékának. Mikor látta, hogy minden szava annyit ér mintha borsót hányna a falra, felhagyott a kapacitálással és Terka néni annak rendje és módja szerint reverzálist kérvén a kis kápolnában oltárhoz vezette magát Árkosival. Apám előre látó szavai a legkisebb mértékben sem zavarták meg a két testvér közti jó viszonyt, sőt az Árkosival való immár rokoni kapcsolatot, ami kettőt is mutat. Mutatja, hogy Terka néni, ha nem is fogadta meg apám óva intő szavait, nem is sietett azt Árkosi tudomására hozni, de mutatja azt is, hogy apám – gondolom a vagyonkára vonatkozó észrevétel kivételével - ugyanazokat a kifogásokat, férfi módjára megmondotta Árkosinak is. Mi gyerekek talán még előbb megszerettük Árkosit mint Terka néni: Egy fúró-faragó embernek mi sem könnyebb, mint levenni a lábáról két olyan gyereket, akik mindig csinálni akartak valamit, ha egy faragásra alkalmas fa került a kezük közé. Ilyet, pedig valóban nem volt nehéz találni a nagy udvaron. Melyikünk gondolt arra, hogy Árkosi nemcsak nekünk farag, hanem a mi rokonszenvünkön keresztül a saját terveit is. De becsületére legyen mondván, hogy a faragás nem szűnt meg a házasság után sem, s mi mindvégig jó barátságban maradtunk vele. Két lakásuk volt, míg Borossebesben laktak. Mind a kettő távol esett a falunak attól a részétől, amelyikben mi laktunk, s ezzel életterünk lényegesen kiszélesedett. Bérbe vett ház volt mind a kettő. Az egyik a környesti utat keresztező utcában volt. A falunak ebben a részében – egy-két ember kivételével – románok laktak, jelentékeny részük boronaházakban. Így bőven volt alkalmunk megfigyelni, hogy ácsolták a fákat, vágták ki a csapolásokat, és hogy illesztették össze az egy-egy sor gerendát a ház négy sarkán. Nagy gyönyörűség volt nézni az ügyes kezű barkácsoló embereket, akik közt szabályszerűen kitanult ács éppen úgy nem volt, mint ahogy nem volt kitanult kőműves azok közt, akik a kőalapot rakták, ügyesen forgatva, illesztve össze a nehéz köveket. Minden munka szép, ha rendesen csinálják. Ez pedig mindig így megy, ha a gazda szeme rajta van a dolgozókon. Hát itt valóban rajta volt, mert legtöbbször az építető is ott segített vagy egyik vagy másik munkában. Szemünk láttára együtt épült fel azon a telken, ahol Terka néniék laktak, egy ilyen épület, amin nemcsak a gazda, de még Aurél bátyánk is rajta tartotta a szemét. Öröm volt nézni, hogy készül az alap, hogy rakja rá az első csapolt gerendázatokat, hogy hagyják ki az ajtók és ablakok helyét, hogy ezek elkészülése után újra sorjában rakják a csapolt gerendákat,(olvashatatlan) az utolsóval, amelynek már a tető szarufáit kellett tartania. Akarva nem akarva jól megfigyeltük a munkát. Akkor még fogalmunk se volt arról, hogy voltaképpen néprajzi megfigyeléseket végzünk, s azokat egy életre elraktározzuk magunkban. Aurél bácsi nagyon örült ennek az alsó épületnek. Nemcsak azért, mert ő maga is felelevenítette román falusi gyerekkori emlékeit, de főként azért, mert Terka néni már alig várta, hogy faragószékével, szerszámaival kirakhassa a konyhából, ahol valóban nem sok hely

volt ennek a valóban sok helyet igénylő szép mesterségnek a folytatásához. Mihelyt kész lett az épület, ki is vonult mindenestül, sőt gyalupadot is szerzett be, hogy finomabb munkákat is végezhesen. Ettől kezdve mindig a „műhelyben” lehetett a legkönnyebben megtalálni, ahol egyszerű polcoktól igényesebb asztalokig mindent készített. Nem mondom, ez az újszerű látványosság sok időnket elvette a pálinkaházba járástól, s ma már nem tudom, nem éppen ezért hívott-e Terka néni olyan szívesen, fűrésztött tejben-vajban, mert valakitől megtudta ottani gaztetteinket. Említeni azonban soha nem említette. Neki volt igaza. Bár soha nem tanulta a lippai zárdában, kitűnő pedagógiai érzéke volt. De tudott Aurél bácsi egyebet is. Vonókéssel kinagyolva olyan puskatust készített, hogy huncut az a gyár, amelyik tökéletesebbet csinál, amelyik jobban szereli fel a kétcsövű puskákat. Nézni – napról-napra – hogy alakul az idomtalan keményfa a hozzáértő kéz alatt finom vonalú puskatussá, minden egyébbel felért. Aztán ócska puszkacsöveket vágatott rövidebbre és pisztolyszerű mordályt készített belőle, hatalmas faragott aggyal. Valóságos ezermester volt és minden szabadidejét a műhelyben töltötte. Sokszor ránk esteledett náluk, de csak akkor, ha tudtuk, hogy apánk is ide szándékozik jönni egy kis quaterkázásra. Mert egyikőjük se volt ellensége a hegy jó levének. A rosszabbra rá se néztek. Ilyenkor megesett, hogy itt maradtunk vacsorán a Terka néni keze alól kikerült finomságokra, de sokszor meg is hívott. Előfordult, hogy az éjfél vetett haza, s mi már aludtunk is egy sort a díványon. Ha indulás előtt felébresztettek bennünket, és hajlandók voltunk teljesen magunkhoz térni, első dolgunk volt a nagy faliórára nézni. Kémleltük, hogy van-e már éjfél, mert attól nagyon féltünk. A konyha folklórja ugyanis sokszor beszélt arról, hogy aki éjfélnélkor a keresztúton átmegy, azt a kerekas dráku menthetetlenül elviszi. Hogy az kivel és mikor történt meg, soha se mondták, de a kerekas dráku fogalomná vált és mi sem természetesebb, hogy mi nagyon féltünk tőle. Ha közeledett az éjfél, kértük apánkat, hogy siessünk. Apám – bizonyára szándékkal vagy a szent János áldásáért – nehezen indult. Nem is nagyon siettünk, de mi két oldalt úgy kapaszkodtunk a karjába, hogy mindig vele lévő botját alig tudta maga után húzni. Volt úgy, hogy éjfélt ütött az óra, de a dráku nem jött. Volt úgy, hogy valamivel későbbben vagy korábban mentünk a keresztúton és láttuk, hogy a dráku fényes szeme messziről villog. Mi remegtünk, apám pedig nyugodtan lépegetett, de a dráku se ijedt meg. Megállt, leugrott a földre és nagy barátsággal köszöntötte apámat. A dráku az állatorvos volt, aki biciklin – akkor még fölöttébb ritka szerszámon – igyekezett hazafelé. Esze ágában sem volt, hogy elvigyen bennünket a harmadik falu határáig, hogy éjnek idején magunkra hagyjon bennünket kábult fejjel. Igaz, hogy a mi fejünkben alkohalmámornak nyoma sem volt, és nem kellett otthon az asszonyoknak alibit igazolni. Így csökkent le a kerekas dráku tekintélye, de csak előtünk, mert a babonás románoknak nem lehetett kivenni a fejéből. Szükségük volt a drakura, hát meg is tartották maguknak, mert a konyha tájékán továbbra is(olvashatatlan) a híre. A másik lakás vadonatúj volt, amikor Terka néniék beleköltöztek. A Czigányhegy oldalán vezető utcában volt, de az eljövendő gyümölcsöse drótkerítéssel kerítve majdnem a hegy tetején lévő filagóriáig ért. Nagyméretű sziklák ütköztek ki mindegyre a földjéből, amely helyenként vékony rétegben borította a hegyoldalt. Eljövételünkig – elköltözésünkig csak a gyümölcsfák megásott gödre mutatta a leendő sorokat. Ha valóban beültették – amiről nem tudok – szépen gondozott fiatal fák lehettek rajta az öregkor megérésének minden veszedelme nélkül. A fűrés-faragás itt is tovább folyt, de itt már ennél is nagyobb élvezetet jelentett az idelátszó kőbánya és kőzúzó, amely szintén az uradalomé volt. A háttérben a Codru Moma sokszor pipáló csúcsa szolgáltatta, amely a falu bármely részében látható volt. Ez a hegy lévén a falu rothadt sarka, apám már a pipálásból jósolta az esőt, amely menthetetlenül bekövetkezett, ha a csúcsot felhő takarta.

A bánya berendezése azonban csak ide látszott. Innen néztük, sokszor messzelátóval, hogy fűrik a hegyet, több helyen is, hogy előkészítsék a déli robbantást. Aztán megtöltötték dinamittal a lyukakat, hosszú kanócot tettek bele s mentek a következőhöz. Délig 20-30 lyuk

elő volt készítve a robbantásra. Ilyenkor a déznai úton leállt a forgalom s pontosan délben egymás után robbantak a töltetek, omlasztva, szétverve a megfúrt sziklákat. Micsoda öröm volt, amikor délben a Czigány hegy oldalán felkapaszkodva végignéztük a kövek repülését, oldalak leomlását. A hely, már a távolság miatt is egészen biztos volt. Itt semmiféle babona nem tiltotta el a szemlélődést. Ide nem tudott feljönni a kerekas dráku, már csak azért sem, mert teljes tizenkét óra hiányzott még a jelezési idejétől. A robbantás ugyanis – óra igazító pontossággal – mindig déli 12 órakor volt. Nem emlékszem mikor költöztek el Terka néniék Borossebesből. Csak azt tudom, hogy Aurél bácsit valamelyik környékbeli kisebb falu, vezető jegyzőnek választotta meg. A tiszta választásban apám keze is benne volt, s így mint ebből is látható a községi autonómia sérelme nélkül történt. Azt már csak Békésen tudtam meg, akkor amikor Terka néni Igaz Károly ügyvédet bízta válóperének a levezetésével, hogy a jegyzői kocsi szinte többet állt éjszaka a Leinwalter kolna előtt, mint otthon az istállóban. Hogy Aurél bácsi ez alatt hol volt, találja ki, aki tudja. Én inkább arra volnék kíváncsi, hogy hol volt ez alatt Leinwalter Gyula bácsi? Mert ketten egyszerre aligha fértek el a kolna kis hálósobájában. A válópör sok egyéb pört zúdított Aurél bácsi nyakába, amit az öreg, igaz – a parasztok véngaznak hívták – egymás után nyert meg, de nagynénéimnek minden találkozásnál elmondta, – mikor nagy köhögések közt szíva négyszögletű lyukkal ellátott levelezőlappal lefedett csibukját, – „könnyebb egy zsák bolhát kiherélni, mint Terézia húgom ügyét elintézni”. De azért elintézte, s Terka néni jó módban élt Aradon az első világháborúban bekövetkezett haláláig. Ennek a házasságnak – apám szavait használva – csak ilyen vége lehetett.

*

Itt az ideje, hogy a Sárosy Gyula szülőházát, apám hivatali lakását is bemutassam, mielőtt eltávozom belőle. Ismert típusú városi ház volt, falusi, mondhatnám majori környezetben. Az utcára két szoba volt, két-két ablakkal, a két első között az emléktáblával. Az egyiknek a verandáról volt a bejárata. Ez volt az apám szobája. Ebből nyílt a szalon. Az L alakú épületben még két keskenyebb, de hosszabb szoba volt. Az egyiknek ajtaja és két ablaka volt a folyosó felé. Ezt a folyosót négyszögletes hozzáépítéssel már apám kívánságára üvegezett verandává építették ki. Ezzel ugyan lényegesen sötétebb lett az amúgy sem túl világos ebédlő, de olyan helyiséget kapott az épület, amely az év 7-8 hónapjában használható volt, természetesen megfelelő fűtéssel. A hálótól, amelynek az ebédlőből és a vendéghálónak is használt szalonból és a konyhából is volt ajtaja, két ablak nézett a kertre. Ez az öt helyiség volt a ház lakott része. A többi rész a háztartás céljait szolgálta. Nagy előtérrel védett konyha, a konyhából nyíló cselédszoba. Az előtérből nyíló a háztartáshoz mért hatalmas kamra tartozott hozzá. Az előtér egy szokott magasságú korláttal védett nyitott folyosóra nyílt, amelynek végén lévő kis ajtó a gazdasági udvarra vezetett. Ma is le tudnám rajzolni, hogy az egyes bútordarabok hol állottak, mi volt rajtuk, mi és hol volt a falakon. A helyett legyen elég csak annyit mondani, hogy minden darab nagy gyakorlati érzékkel úgy volt elhelyezve, ahogy azt a használhatósága megkívánta. Öt évig laktunk itt. Ez alatt két vezetője is volt apám háztartásának: Pepi néni, majd Terka néni. Kettőjük között igen nagy volt a korkülönbség, nyilván az ízlésük se volt egyforma. De soha sem jutott eszébe egyiknek sem, hogy bútorokat ide-oda tologassanak, szobákat cseréljenek át, hogy cél nélkül felfordulást csináljanak. Olyan lakályos volt minden, annyira igyekezett a lehető kényelmet biztosítani, hogy felesleges volt minden költözés jellegű hurcolkodás. Elég volt a nagytakarítások alkalmával. Lakott volna csak Róza néni pár hónapig itt, olyan bútortáncoltatás lett volna, hogy senki se találta volna meg a helyét. Jó volt így, ahogy volt, mert ha ezerszer forgatták volna is össze, összkomfortos

lakást soha se lehetett volna belőle csinálni, mert se fürdőszoba, se vízvezeték nem volt. Hogy is lehetett volna évenként megtrágyázni a legalább negyed hold spárgát, ha a fekáliát a víz lesodorta volna a patakba. Így nem ment kárba semmi. A kert többi részére amúgyis istállótrágyát kellett hozni, persze fizetség nélkül, mert ha nem is volt benne a díjlevélben, ez is a deputátumba járt. Ami pedig járt az járt, kár lett volna ki nem venni. A kertet magas téglakerítés választotta el az udvartól. Ez kötötte össze az épület sarkát a soha nem használt istállóval, fásszínnel. A lakóházhoz közel volt a vaskapu, amely végelláthatatlan – nekünk mérhetetlenül nagynak tűnő – birodalomba vezetett. A sűrű haszon-bokrok - ribizke, pöszméte, málna és a szépen fejlett gyümölcsfák minden irányban eltakarták a kerítéseket, s mivel a mi házunkon túl már semmiféle épület nem volt, valóban azt hihette, aki soha se látta, hogy nagy kiterjedésű gyümölcsösbe lépett. De a látszat csalt, mert ha jobban megnézte, észrevehette, hogy a csendesen bólogató fák egy része már nyárfa, amelyek közt egy-egy ezüst levelű is csillogtatta a maga hol fehérnek, hol zöldnek látszó lombjait. Városi utcák körülményében lakó gyerekeket lehetett volna boldoggá tenni a másfél holdnyi kert gondozott útjaival, de nekünk ez is szűk volt. A gondozott utak helyett a bürök és keserűlapu rengetegeket bújtuk, mert ez – éppen úgy, mint a mögötte lévő pálinkaház – romantikusabb volt, mert akár el is veszhettünk benne. Pedig a házhoz tartozó kert még nem is ért véget azzal, ami az épület háta mögött volt. Csaknem akkora terpeszkedett a ház előtt is, előtérben a nagy diófával, másik főhadiszállásunkkal. Ülhattunk volna alatta kényelmesen. Szék és asztal nyújtotta volna a kényelmet, de mi, szép nyári napokon, megkapva tízórainkat, mint a majmok másztunk a fára, s ültünk be a biztonságot jelentő gallyelágazásokban, soha se estünk le róla. A diófán túl gondozott virágoskert, a végén levő spalíron túl veteményes kert következett. Apám nagy barátja volt a virágoknak, de csak a szépeknek, nemeseknek. Gyönyörű magas törzsű és bokorrózsáit maga gondozta legszívesebben. Nem volt a faluban még egy, amely vetekedett volna a mi kertünkkel, pedig a kastélypark kertészetéből bárki beszerezhetette volna az első elindulást. Be is szerezték, de hiába, ha nem értettek a gondozásához és nem volt türelmük vele pepecselni. Sajnos, ezt a hibát nincs jogom ócsárolni, mert e tekintetben csak a virágszeretetet örökölttem apámtól, de türelmem soha se volt hozzá. Már ott laktunk, amikor az utcai vaskerítéshez csatlakozó rácsos kaput, magas, rácsos vaskapuvál és ajtóval cserélték ki. Ha jól emlékszem ez is a királyfutás kedvéért történt. Ha a gazdaság vezetését a vezetője háza tájáról lehet megítélni, úgy az apám háza nem vetett rossz fényt a borossebesi gazdaságra. Rend és tisztaság mindenütt, amerre szemünk nézett. Jó nevelő iskola a magunk további életére. A rendetlenséget – hiszen még csak jártunk az iskolába – mi, gyerekek csináltuk. Ha Miklóssal voltunk otthon ketten, négyen, ha a Békésen tanuló Böske és Benci is itt volt, sőt Gyurkát, a velem egykorú unokatestvéremet is felhozva, öten. De még ilyenkor se fordult fel a ház, legalább is a belseje. Egész nap kint voltunk, s ha az eső esett se mentünk beljebb a verandánál. Ha többen voltunk szinte kevesebb volt a baj velünk, mintha csak ketten voltunk Miklóssal. Ilyenkor volt olyan játékunk, amelyből csoda, hogy ép bőrrel szabadultunk meg, de megszabadultunk. Sőt még túlságosan ki se kaptunk, pedig okulásul is megérdemeltük volna. Iskolaidőben volt, apám tehát nyugodtan ment a dolga után, a két haramia biztonságban volt a tanító úr szeme előtt. A számításba azonban hiba csúszott, mert apám a szokottnál későbben jött haza, s ez a kis elcsúszás nekünk elég volt a nagyobb szabású rendetlenkedésre. Apám vadászember volt. Dolgozószobájában ott volt a falon a puskatartója, két un. „lefogó” puskával, tölténytáskával, amely soha se volt üres. Az asztalon néhány töltetlen hüvelyt talált Miklós, amelyben még puskapor se volt. Ezeket magához vette és kinyitva verandán lévő vaskályha ajtaját, tűzbe dobta. A két hüvely lángra kapott, majd a kapszlik is elcsattantak, nem erős hangot hallatva. A játék nagyon érdekesnek látszott, de a hüvely elfogyott. Ekkor kezdődött az Istenkísértés. Miklós most már a tölténytáskából vett ki 4-5 kész patront és ezzel folytatta a kísérletet. Az első már nagyobbat durrant s a nyitva hagyott kályhaajtót is megmozgatta. Aztán egyszerre

kettőt dobott be, s én egészen közről néztem, hogy veti a lángot, és mekkorát durran. Az ajtót még jobban rázta. Erre már nyílt a veranda ajtaja és jött a konyhai segélycsapat hangos sipítózással. De már késő volt. Az utolsó patronok is robbantak már a kályhában, és mi ketten maradtunk, mert azok, akik segíteni jöttek, ész nélkül, de annál nagyobb lármával menekültek vissza s csak azután jöttek be újra, mikor már több durranást nem hallottak. Ők voltak a legjobban meglepve, hogy mi nyugodtan álltunk a kályha mellett s mintha semmi se történt volna, néhány darab fát tettünk még a tűzre és ezzel befejeztük az aznapi tűzijátékot, amely valóban nagy szerencsénkre nem került a szemünk világába. Tudtuk, hogy tagadni nem lehet, hiszen nemcsak a patronok hiánya árult volna el bennünket, hanem a halálra ijedt konyha népe is. Az igaz, hogy nem magunk dicsekedtünk el hőstettünkkel, de amikor kiderült, bevallottuk becsületesen. Nem mondom, hogy délben nagyon nyugodtan tudtunk ülni az asztalnál, de hát ezzel a fáradsággal akár megsebesülve vagy holtan is fekhettünk volna. De többé nem nyúltunk a patronokhoz, csak akkor, amikor tölteni segítettünk apáknak. Igaz, hogy ő is elzárta ezeket a szelíd és mégis veszedelmes jószágokat. Ez az egyetlen egyszer lejátszott tűzijáték késő tavaszi multság volt és szép csendesen feledésbe is merült. Az idő még nem engedte meg az állandó kint játszást, de hát azért ki-kiszöktünk egy-egy kis időre. Ezért nem is haragudtak, hiszen friss levegőn voltunk a hosszú tél után, s kiskabátban szaladgálva edzettük magunkat. Legjobban szerettünk volna a pálinkaházba menni, de arra még sár volt és az őszi maradt bürök és lapu összenedvesítette volna a ruhánkat. Nem voltunk ugyan kényesek, de a vizes ruha elárult volna bennünket. Valami más, de hasonló szórakozást kellett találni, közelebb. A lakóház padlása zárva volt. Gabona volt rajta. Oda nem mehettünk. Pedig, ha egyszer-egyszer felszöktünk, milyen jó volt. A gerendákon egyensúlyozva sétálni vagy lefordulva a gabonában hemperegni. A kulcs azonban el volt zárva és Terka néni jobban vigyázott rá, mint a hétfejű sárkány. De ott volt a szénapadlás, szabadon álló létrájával. Az nem elégített ki, hogy fogódzkodva menjünk rajta. Úgy akartunk, mint a padlásfeljárón. Kezdtük egy-két fokkal, aztán mindig több sikerült. Végre egészen feljutottunk. Ott már szabad volt a nyitott két félfájában megkapaszkodni. A dolog többször is hiba nélkül sikerült. Aztán kitaláltuk, hogy lefelé is fogódzás nélkül, de lassan jöjjünk. Ez kétségtelenül nehezebb volt, mert a mélység állott előttünk, amit felfelé figyelve észre se vettünk. Miklós szépen lassan, két kezével egyensúlyozva le is ért, de én a második lépcsőn elvesztettem az egyensúlyt és ívben zuhantam lefelé. Szerencsére az egyik lábfejem megakadt és megcsináltam ugyan az ívet, de lógva maradtam a második fokon. A kezem tele lett szálkával, de az ijedtségen kívül más bajom sem történt. Hogy ez a játék is a tilalom listára került, azt talán felesleges mondani. A veszedelmes játékok hát nem hoztak veszélyt. Az ártatlan szórakozás azonban majdnem az életembe került. Nyáron volt. A sárgabarack már úgy megérett, hogy lekvárt lehetett főzni belőle. Dúsan rakott kosarakban feküdt a konyha földjén és a Számi kontós könyvébe beírt süvegcsukor valóban süveg számra várta, hogy bárdal széttörve egybekeljen az aranyárga híguló majd sűrűsödő lével. Minket ugyan csakhamar kitessékeltek a konyhából, de nem üres kézzel. Néhány barackot kaptunk – kivételesen nem a fejünkre – és mehettünk dolgunkra Szidával együtt. Hogy, hogy nem a hálósobába mentünk, nagy csendben, hogy apámat ne zavarjuk a heti jelentésírás keserves munkájában. Ez volt az a munka, amely a hét egy-két napját megkeserítette, csupán azért, mert az írás mindig fizikai fájdalmat jelentett számára. Rendesen bevonultunk, s minthogy a barackmagot is meg akartuk enni, nem dobtuk ki az ablakon. Játsoztunk vele. Miért, miért nem a díványra feküdtem, s hanyatt fekvé játszóttam egy számba vett barackmaggal. A játék igen szórakoztató volt, de egyszerre a mag a kelleténél lejjebb csúszott és elzárta a légsövémet. Ijedten és hápogva ugrottam fel, de alig álltam a lábamon. Ha magam lettem volna a szobában, aligha írnám ma ezt a visszaemlékezést. Szida azonban nem vesztette el a lélekjelenlétét. Átölelt és húzott maga után, előre kiabálva apámnak. Mire a veranda ajtajához értünk, már ott állt apám, s kifeszítve a számat, meggörbített mutatóujjal a torkomba nyomta

és mint egy műszerrel kihúzta vele a barackmagot. Most segített másodszor életet adni nekem, de most nem szegény jó anyám volt, aki világra hozott, hanem Szida, akinek lélekjelenléte hozott vissza az ismeretlen nagy útról. Azóta még nem volt olyan barack szezon, amikor ez a játék a halállal eszembe ne jutott volna. Jót tettek-e velem, s azokkal, akikkel később összevetett az élet, ne én mondjam meg. Mondják meg azok, akik életem folyamán közel voltak hozzám. A ház, amelyet most már mindenki ismer, aki ezt az írást elolvasta, apám, akinek egyénisége akarva-nemakarva kibontakozik ezekből a sorokból, vendégszerető volt és a bort sem vetette meg. Mi sem természetesebb, hogy a vendégszeretet nem lehetett meg bor nélkül. Volt belőle bőven, juthatott belőle jó barátoknak is. Nem kellett erre okvetlenül alkalomra várni, jött ez a vendégeskedés mondhatnám megrohanás szerűen is, hiszen a jól felszerelt falusi háztartást, ahol számlálatlanul szaladt az aprójóság, ahol évente három-négy disznó hagyta a sörtéjét a kopasztó teknőben, soha se volt igazán váratlan a váratlan vendég. A parádés nap azonban apám neve napja volt, amikor – nagyapám haláláig – együtt ünnepeltek Pepi nénivel, mert József és Jozefa összeesik a kalendáriumban, sőt nincs is külön-külön belenyomtatva. Ilyenkor – bár már ez idő táján igen csak kint volt az étkezés a verandán - az ebédlőben terítettek, hosszú nagy asztalon, megrakva mindennel, ami jó. Nem férfitársaság gyűlt ilyenkor össze. Nők és férfiak vegyesen voltak, fiatalok, öregebbek egyaránt. A sok közül csak két alkalmat akarok megemlíteni. Az egyikén már lehetőséggel emelkedett volt a hangulat. Felköszöntő, felköszöntőt ért, s már apám is elérkezettnek látta az időt, hogy a maga és a Pepi néni nevében megköszönje a sok jókívánságot. Felállt és poharával a kezében mondta el rövid rögtönzött beszédét, amelynek alaphangját még nem a bor adta. Míg beszélt, Miklós elhúzta háta mögül a széket és mint aki jól végezte dolgát, szótlanul rá is ült. Tréfát akart-e csinálni vagy sem, soha se derült ki, de mikor apám mit sem sejtve vissza akart ülni, a földre esett s csak az ő lélekjelenlétén múlt, hogy a felterített asztalt magával nem rántotta. Hogy nekünk véget ért a József-nap, arra jól emlékszem, de hogy volt-e másnap folytatása vagy Pepike kikunyerálta a büntetés elengedését a liebling számára, azt már nem tudom megmondani. Bizonyára nem kellett apámnak túlságosan kunyerálni. A másik eset sokszor visszazengett a lelkemben. A szokott társaság volt együtt, köztük fiatal asszonyok, idősebb lányok. Vidáman folyt a beszélgetés, az énekszó. Apám két nő között ült, s mikor arra mentem maga elé állított és megkérdezte: „mondd kisfiam, melyiknek udvaroljak a kettő közül”. Egy pillanatra gondolkoztam. Élénken emlékszem, azt akartam mondani, hogy „neked apám már volt kinek udvarolni”. De nem szóltam semmit. Könnyű jött a szemembe és észrevétlen pityergéssel vonultam be a hálósobába s levetkőzve felmásztam a hálós ágyba, belefúrtam a fejem a párnámba és csendesen sírtam magam álomba. Soha se járt az anyám ebben a házban, és én még így is úgy éreztem, hogy köztünk van, pedig csak egy nagyon rossz festmény volt róla az apánk ágya fölött, amelyiknek különös fa rájárába egy éjszaka belekapott az égve felejtett gyertya lángja. Erre még a bagolymécses is rávetette gyenge fényét. Másnap az élet tovább ment, mint bármelyik másik névnap után. Apám nem tért vissza erre a bizonyára neki is fájó incidensre, hiszen lényegében csak tréfálkozott s nem is gondolhatta, hogy érzékenyen érinti vele annak az egyetlen fiának túlérzékeny lelkét, amelyik jóformán nem is ismerte az édesanyját. Reggel azonban, mielőtt Zemerdre¹ indult, kétszer is megcsókolt. Ő elment, mi pedig a kerten keresztül a parkba igyekeztünk sétálni. Az átvezető úton túl a kertészet munkatársai tűz körül ültek, amely körül volt rakva kövekkel. Szalonnát pirítva jóízűen falatoztak. A hajnalban kezdődő munka után már valóban megéhezhettek. Megálltunk velük beszélgetni.

¹ Zemerdpuszt, Rossia és Diécs között helyezkedik el

Ma sem tudom megmagyarázni, amit akkor láttam. Az egyik munkás a többféle kő közül kigörgetett egy cipó nagyságút és leszelt belőle egy darabot. Hogy valóban kő volt-e, vagy ügyes trükkkel odacsempészett kenyér, soha se tudtam meg, de sokszor gondoltam rá. Pepi néninek ez volt a mindennapi sétája. Ha csak elfoghatott bennünket, velünk tette meg, de legtöbbször egyedül. Igaza volt. A poros faluban a mi kertünkön kívül ez volt az egyetlen olyan terület, ahol nyoma se volt a pornak és itt senki se zavarta a sétáját. Ha kétszer megkerülte a négyholdas parkot, öreg lábai már kívánták a pihenőt. Leült, kipihente magát és ment tovább az üvegház felé, amit nem volt az a séta, amelyen meg nem nézett volna. Érdekelte a szemzés, az oltás, a stupferolás, szóval minden, ami a kertész keze alól kikerül. Óraszámra ült a szorgos kezű emberek közt, ahol mindenki a legnagyobb tisztelettel vette körül. Végleges eltávozása után Terka néni csak ritkán látta el Pepi néni e tisztét. Ő, ha mozogni akart, inkább látogatóba ment, s olyankor este sok hallgatnivalója volt zárkózott természetű apámnak. Nem rosszindulatú pletyka volt ez, csak csendes falusi időtöltés. De mit is lehetett volna csinálni a 19. század legbékésebb időszakában, egy kis faluban, ahol az embereket a napilapon túlmenően az ég világán semmi nem érdekelt. Ha divatlapot vettek kézbe, talán egy-egy komplikáltabb szabású tetszetősebb formájú ruha tanulmányozása közben bele-bele olvastak egy-egy kisebb elbeszélésbe, de komoly könyvet én soha se láttam a faluban. Anyám egykori szalonjának az asztalán azonban ott feküdt Petőfi és Eötvös díszkiadású költeményeinek egy-egy példánya, s még néhány regény ugyancsak az ő idejéből. És ez nem is volt csoda. Anyai nagyanyámnak is voltak könyvei szép számmal. Volt honnan örökölni az ilyen irányú érdeklődést. Ennek azonban már csak a romjai voltak meg a borossebesi lakásban, de ezek is róla beszéltek.

„Ezer esztendeje annak,
Hogy a magyarok itt laknak.
Árpád alatt jöttek ezen szép hazába,
Mi is velünk testvéreink hazájába.”

Ki ne tudná, hogy a millenium évében jártunk, amikor ezt a hazafias éneket tanultuk, gyakoroltuk csaknem egy egész tanév minden napján az iskolában, hogy majd, ha az iskolai és községi ünnepély napja elérkezik, hiba nélkül, lelkesen énekeljük. Olyan lelkesen, ahogy a – most már tudom – ritmus és az ének dallama megkívánta. Soha se untuk meg, mindig szívesen énekeltük nemcsak ezt, hanem a többi strófát is, mert a tanító úrnak volt olyan didaktikai érzéke, hogy nem elégedett meg egy versszak hibátlan eléneklésével, hanem valamennyit külön-külön énekelve is betanította. Tudta miért teszi. Csak így lehetett megtanulni, az agyunkba vésni a szöveget, a fülünkbe a dallamot és a hangszálainkra a megfelelő hangot, tiszta, hamisságtól mentes kifejezéssel. A betanítás, mint ebből is látszik, teljesen mechanikus volt. Nem volt itt kotta, amelyek nem érthetetlenül ugráló zászlóval díszített vagy éppen kettővel is felszerelt, ha nem csak zászlónyéllel ellátott fekete pontjai közt – a tanító úron kívül senki se tudott eligazodni. Nem nyújtogattuk a kezünket, ha hangot akartunk adni. Kijött az magától is, ha a tanító úr meghúzta a vonót és érces hangjával előénekelt. Ki törődött még akkor azzal, hogy az ének tanítás kottából történjék, tudjanak szolmizálni. Ha mechanikusan is, de csak megtanított bennünket az előírt énekre, a kedve szerint válogatott dalokra. A fontos az volt, hogy biztosan tudjuk és tudtuk is. Mire ki kellett vele állani a vizsgán, mindenki tudta. Hogy zsoltárénekléskor egy-egy gyerek félrevitte az éneket, az itt is olyan természetes volt, mint a templomban, ahol az öregek közt is akadt olyan, aki nem is lett volna boldog, ha együtt énekel volna a többivel. Ez a kiváltság azonban csak a zsoltárok részére volt fenntartva. A komoly évfordulóra készült hazafias versek tanulása, felmondása, majd szavalása is napirenden volt, sajnos ezeknél sem az értelmén volt a hangsúly, éppen úgy, mint a zsoltároknál. Felnőtt koromban beszélte el nekem az egyik leg-

kiválóbb pedagógus, akivel gyakorló évem alatt vetett össze a jószerencse, hogy jó tanuló lévén hamar megtanulta csak hallás után a zsoltár sorait:

„Imbé jöttünk nagy örömmel
A te szent hajlékodbá
Felséges Úristen.”

és énekelte rendületlenül, de fogalma sem volt arról, mi lehet, az az „Imbé”. Megkérdezni nem akarta, hogy ki ne nevéssék érte, s csak akkor jött rá, amikor már jól tudott olvasni, hogy ez két szócska, amelynek második része az utána következőhöz tartozik s helyesen így szól: „Im bejöttünk” stb.

Hát a milleniumi előkészületek nekem is okoztak ilyen fejtörést. Nekem a Himnusz második versszakának egyike sora volt érthetetlen:

„Általad nyert szép hazát
Bendegúznak vére.”

Megtanultam én is úgy, ahogy a többiek, de mivel fogalmam nem volt nekem se – gondolom a többieknek sem – hogy a Bendegúz egy szó, még hozzá személynév, én úgy gondoltam, hogy a gúz valami állat, amelynek vére a szép hazában van és mivel a bende szót még így sem értettem, még a nagy ünnepségen is „benne gúznak” énekeltem. Sem az egy évi tanulás alatt, sem az ünnepélyen senki észre sem vette, s mos öreg koromban se vádol a lelkiismeret azzal, hogy ezért indult ilyen rosszul a második ezer év.

A tanító úr se vette észre, hiszen neki elég baja volt a dallam megtanításával. És ő olyan nagy tekintély volt előttem – nem a gúzáért, hanem a kitömött állatokért – hogy otthon se kérdeztem meg, pedig apám bizonyára jót nevetett volna rajta. Így aztán senkit nem akarván megbántani, megmaradtam a magam értelmes szövege mellett. Istenem, ha csak ez az egy szöveghamisítás terhelte volna az egész országot, nagyon jó lett volna. Hogy az iskola ünnepélyre vagy vizsgára készül ez már harmadik éve előttem is egészen természetes volt, de most úgy látszott, hogy a készülődés az egész falura átragad. Bizottság alakult, amelyben nemcsak a magyar értelmiség vett részt, hanem a román értelmiséget képviselő pópa, tanító, szolgabíró, aljegyző. A két utóbbi nem volt feltűnő, mert azok már hivataluknál fogva is húztak a magyarsághoz. A két előbbi azonban természetesen a maga nyájához tartozott, de hát ilyen országos ünnepen nem húzódhatott vissza. Egyházi felsőbbbsége is utasíthatta erre, hiszen püspöke a magyar főrendiháznak is hivatalból tagja volt. A bizottság gyakran ülésezett. Ezeken természetesen apám is mindig jelen volt. Két minőségben vett részt. Ha Rasel Pista bácsi egyszer-egyszer ott is volt, rendszeresen apám képviselte az uradalmat, amely több ponton is érdekelve volt. De mint a már ismertett helyőrség parancsnokaként is volt beleszólása a program megállapításába, majdan kivitelezésébe is. Pár ülés után kiderült, hogy mint minden szervezésnél, apámnak volt igaza, amikor két bizottság alakítását ajánlotta. Külön kívánta választani a hivatalos programot a nép szórakoztatásától. Így is lett. Igaz, hogy ezzel két dolog szakadt a nyakába, mert neki a kettős minőségben, mind a két bizottságban benne kellett lennie. De mi volt ez annak az embernek, aki székkudvari kasznár korában – bár előre megjósolta a kudarcot – végigvezette a kisjenői választókerületen Frigyes gróf balul kiütött képviselő választási próbálkozását. Itt minden esetre kevesebb volt a tét, mert itt lehetett jobban vagy kevésbé jól rendezett ünnepséget elővarázsolni, de egyikért nem járt jutalom se másikért existenciát veszélyeztető korholás. Vállalta és csinálta, illetőleg nagy tapasztalatával irányította. Segítséget adott a járás, a község, az uradalom, egyszóval minden intézmény, amelyiktől az egész falu lakossága függött. De szükség is volt a segítségre. Azt hiszem, mióta a falu fennállott, olyan tanácskozás még nem volt egyik intézményénél sem,

amely művészeti kérdésben döntött. Megtörtént ugyan a hetvenes évek dereka táján, talán éppen húsz esztendővel a millenium előtt, hogy a falu szülöttének, Sárosy Gyulának a szülőházát egyszerű, de ízléses emléktáblával jelölték meg; ennek a tervei azonban Aradon készültek és a Kölcsey Egyesület állította. Igaz, helyi bizottságra nem volt szükség, s bizonyára – uradalmi épületről lévén szó – az akkori uradalom belügye volt. Most azonban a márványcsiszoló rajzolója tervezte az emlékoszlopot és a szürkés fehér emlékművet a márványcsiszolóban készítették el. Ha jól emlékszem négy részből állott, és az egyszerű oszlop meghaladta a kétszeres embermagasságot. Felső része obeliszkyszerű volt. Hogy hány kicsinyített másolat készült belőle a mintapéldányon kívül, nem tudnám megmondani, de hogy nekünk volt – ott állott apám íróasztalán – arra jól emlékszem. Később még sokszor játszottuk meg körülötte a leleplezés ünnepségének házi másolatát. Mikor a kis példányokat megláttuk, azt hittük, hogy a felállítása nagyon egyszerű dolog. De nem így volt. Mély alapozást ástak, s azt éppen úgy telerakták mészhabarcba ágyazott terméskövel, mint a házalapokat. Aztán csigák segítségével emelték rá az egyes részeket egészen az obeliszkig. Közben a megfelelő állvány is elkészült, hogy az összeillesztő mester kényelmesen dolgozhassék. Mindebből a járókelők nem láthattak semmit, mert az oszlop magasságának megfelelő deszkakerítésen belől folyt a munka. Mi persze mindennap bejártunk apámmal, mert nagyon érdekelt a nagy pontossággal végzett munka. El se tudtuk képzelni, mennyi nézés, színtegyengetés kell egy ilyen egyszerűnek látszó oszlop felállításához, pedig jó szakemberek végezték, akiknek egy része talián lelkét adta bele a jó szívvel végzett munkába. A tér közepén kocsit vezetett át, nem lehetett tehát a geometriai középre felállítani. Nem is sokat törték a fejüket azon, hova tegyék. Mivel az utat a park bejáráirányában másik metszette, s ezzel az egész tér négy részre volt osztva, a bizottság úgy határozott, hogy abban a tükörben állítják fel, amelyik a kastély előtt fekszik. Nem volt ebben semmi olyan szándékosság, amelyet – a más esetekben mindig kéznél álló részrehajlással lehetett volna kapcsolatba hozni. A kastélynál jobb háttérrel nem lehetett volna találni a nagyon különböző nagyságú épületekkel és kerítésekkel körülvett téren. És ha szándékosság lett volna is benne, nem esett idegennek. A márványt az uradalom adta, a csiszolást is az végezte sőt még a felállítással járó költségeket is az uradalom vállalta. Nem különös dicséretképpen mondom mindezt. Az 1000 esztendőből 200 év már a Harruckern család leszármazóinak ontotta a különféle javakat három vármegye területén. Kis morzsáját se jelentette ez a költség nemcsak ennek a nagy területnek, de magának a borossebesi uradalomnak jövedelméből. Egy magyar főrend hozhatott annyi áldozatot a nagy ünnepség alkalmából.

Már régen állott az oszlop, de a kerítést csak később bontották le. Akkor, amikor az oszlopot a lábától a tetejéig ponyvával takarták be, s a kerítés helyén az uradalmi kertészet is elvégezte a maga díszítő munkáját. A program minden részét percnyi pontossággal dolgozták ki. Nem hiába nem rég zajlott le a királyfutás percre járó nagy szertartása. A mi ünnepségünk az iskolában kezdődött. Ez volt a főpróbája a községi ünnepélyen való szereplésünknek; már ami az éneket illette, mert a szavalatok csak itt hangzottak el. Vékony gyerekhangunk elveszett volna a rossz akusztikájú téren, s olyan lett volna, mint a pusztába kiáltó szó. Az énekhangunk – természetesen egy szólamra – szépen zengett már akkor is, amikor az iskola udvarán próbáltunk. Tanító úr tehát nyugodtan állíthatott bennünket osztályonként párba – mert négyesével nagyon rövid lett volna a sor. Ő maga vitte elől a nagy nemzeti színű zászlót, de mindnyájan lengettünk egy-egy kisebbet. Én nagyon büszke voltam a magaméval. Nem csak azért, mert szép ...(olvashatatlan) selyem szalagból volt, hanem azért is, mert a nyele esztergályozva volt. Apámnak volt valami sárga kék színű rendezői zászlója. Hogy mikor és mit rendezett vele, azt már nem tudom. Erről vették le az eredeti szint és nemzeti színnel cserélték fel. Olyan boldogan lengettem, hogy azt hittem mindenki azt nézi. Hát ilyen valóban senkinek sem volt. A hiba csak az volt, hogy nem volt az enyém. Csak kölcsön adta apám,

mert neki a délutáni versenyeken volt rá szüksége. Ez azonban nem volt akadálya annak, hogy délelőtt én legyenek rá büszke.

Mire mi az emlékoszlop elé értünk, már gyülekeztek díszbe öltözött bizottsági tagok és a különböző templomokból érkező közönség. A fekete férfiruhának akkor divatos nappali formái közül egy fekete díszmagyar emelkedett volna ki, ha az alak, aki viselte alkalmas lett volna a kiemelésre, de alacsony, vékony alakja szinte elveszett a díszruhában. Az oszlopot a tetejétől a talpáig érő nemzetiszínű lepel borította. Úgy nézett ki vele, mintha végig palástba takarták volna. Kis emelvény volt előtte, amelyen a himnusz éneklése után – megjelent a díszmagyarba öltözött szónok, Rásel Pista bácsi. Hogy kinek volt az ötlete, hogy ő mondja az ünnepi beszédet, soha se tudtuk meg. Apám csak annyit mondott, hogy felsőbb kívánságra történt. A magánbeszélgetések alkalmával is dadogó ember valóban nem termett ünnepi szónoklatra. Valóban nem emelte az ünnepség fényét. Milyen más lett volna, ha apám mondta volna el a beszédet, akibe szükséztudása ellenére is volt erre való készség. Bizony, ha a két évig viselt kék reverendát nem cserélte volna fel a keszthelyi gazdaszkalappal, már sok prédikáció után lett volna, hiszen már csak két év választotta el 50. évétől. Ha így rendeltetett, hát így is végeztetett el. Bizonyára a szónok örült a legjobban, amikor befejezte a beszédet és a felhangzó szózat már lehetetlenné tette, hogy még – ha akart is – többet beszéljen.

Aztán jött az oszlop megkoszorúzása. Szerencsére sok szép virággal és okosan kevés szóval. Majd újra a régi bandérium lovagolt el az oszlop előtt. Ezt követte apám vezetésével a tűzoltóság teljes felszereléssel, jól begyakorolt menetben. Mire a déli harangszó megszólalt, ott állott a múltat dicsőítő, a jövőben reménységet jelképező oszlop. Ma aligha áll a helyén, hiszen a történelemnek újabb időszámítása kezdődött, annyi sok ezerrel együtt ebben a faluban is. (Az évek már akkor meg voltak számlálva, és még az eseményeket várók se hitték, hogy alig húsz esztendő választ el a sors beteljesedésétől). A kaszinóban tartott díszebéddel zárult a délelőtti hivatalos rész. A népmulatság délután kezdődött az egész téren. Ez volt életem első népünnepélye, amelyet végignéztem, egy-egy számban versenyeztem is, de amely nem tudta velem ezt a műfajt megkedveltetni. Én a csendes, józan, dolgos népet ismertem eddig. Itt a másik oldalát mutatta legalább is egy része. Lärmás, ittas, kötekedő emberek ezt az oldalt érezték ünnepinek, sokszor az asszonyokkal, gyerekekkel együtt. De természetesen volt itt egyéb is, amivel életemben most találkoztam először. Mindaz, amit később a békési vásárokon annyiszor volt módom látni, itt jelent meg az életemben először. Dobáltak itt karikát késekre, birkákra; dobáltak bádor korongokat a kiállított tárgyak számaira; egérrel, papagájjal húzták a planétát és a csíziót. Kb. ez volt az, ami a nyelési vágyat és a bizonytalan jövő iránti kíváncsiságot igyekezett kielégíteni. Az előbbi igen gyéren, mert sok pénzt eldobáltak a vállalkozók addig, amíg egy-egy rossz bicska vagy lehetővékony üvegből készült virágváza valakinek osztályrészül jutott. Az utóbbi legtöbbször kielégítette a hiszékenyeket. Természetesen csak jót jósoltak a planéták, amelyekre a jobb napokat látott tollait már erősen hullató papagáj vagy előregedett fehér egér harapta rá a pecsétet. Ki tehetett arról, ha már másnap történt olyasmi, ami nem egyezett a jóslattal.

Volt hajóhinta, amelynek a tulajdonosa olyan szédületesen forgatta a négy vasrúdon lévő hajóját, hogy a fiatalság azon nyomban kedvet kapott az utánzására. Hogy sikerült-e vagy sem, az teljesen mindegy volt, a fő dolog az volt, hogy a menet árát megfizesse a vállalkozó. Nekem a körhinta – a Ringlspiel tetszett a legjobban. Kiállítása is nagyon tetszetős volt. Kárpitszerű függöny takarta el a titokzatos belsejét. Először csak kocsiba volt bátorságom beülni, de a következő menetben már magam is lóra ültem és szédítettem magam a többiekkel együtt. A harmadik menet már nem lett volna kíváncsi, mert aligha nem takarítási költséget is kellett volna fizetni. A verkli egyre szólt, a csengő jelezte az indulást és a megállást, de hogy mi mozgatja ezt a szép masinát, azt nem tudtam elképzelni. Nagyon lecsökkent az értéke, amikor apám megmagyarázta, hogy 4-6 gyerek sétál körbe az eltakart részen, s kap is ezért valamit a hintástól, a fő fizetsége az, hogy a lecsengetés után ráülhet a rúdra, amelyet

addig tolt vagy húzott, és míg a hinta meg nem áll, ő is foroghat, ha jóval kisebb körben is mint azok, akik egy-egy menetbe beváltakoztak. Kiábrándultunk ebből az igazságtalan szerszámból és nyugodt lélekkel elmondhatom, hogy a borossebesi milleniumi népünnepélyen ültem életemben először és utoljára rajta. Ezek a szórakozási lehetőségek a kastélykert közelében voltak elhelyezve. Nem tudom, mit vétett az a szegény komédiás – műintézetét cirkusznak nevezte – aki a hídra vezető út mellett, a kaszinó épületén túl fizethette a helypénzt. Hát valóban szerény volt ez a komédia, amely egy fedett sátorban tartotta az előadását. Egy kevéssé jól ápolt fehér lova és kutyája volt, az elmaradhatatlan bohócon és két légtornászon kívül. Ez utóbbiak közül az egyik meglelt izmos férfi, a másik gyengén fejlődött gyermek leány volt. Sokszor jutott eszembe ez a két szomorú kenyerét kereső ember évtizedek múlva is. Az auschwitz haláltáborban elpusztult barátom, Várnai Dezső vezérigazgatói szobájában, a Szeged Városi Nyomdában, ha akartam, ha nem, meg kellett látnom azt a pasztell képet, amely majdnem szemben volt a bejáró ajtóval. Nem tudom, kinek a műve volt, de a címére jól emlékszem. „Közöny” volt a címe ennek a képnek, amely egy a borossebesi komédiában látott légtornász párhoz hasonló alakokat ábrázolt: izmos férfit, ványadt lányt. A legény a magas hintán végezte volna előírt mutatványát, de a lecsúszott keze és a lezuhanás veszélyét biztosan váró kétségbeesett arca kifejezte, hogy már nem ura az akaratának és a szerencsétlenség elkerülhetetlen. A férfi ott állt a hinta mellett s mit sem törődve azzal, hogy társával mi történik, egykedvűen sodorta cigarettáját, mintha semmi köze nem volna a kétségbeesett társához. Valahányszor láttam ezt a képet, nekem mindig a borossebesi első komédia jutott az eszembe és mindig szégyelltem magamat, hogy embernek ilyen lealacsonyító módon kell kenyeret keresni. És ha még kenyér volna! Talán innen van, hogy ha valami szánalmas produkciót látok, vagy un. színművészeket látok egy emberi méltóságot sértő silány szerepben játszani, mindig a szégyen érzete fog el, s míg a közönség jelentékeny része hangos röhögéssel jutalmazza a szánalmas erőfeszítést, én mindig, mai napig is szégyenlem magam sokszor azokért is, akik így reagálnak az ostoba jelenetre. Bizonyára én vagyok a hibás, mert az első komédia végignézése már kiváltotta belőlem azt az érzést, amely úgy látszik velem született. A bohócon természetesen mindenki nevetett, akár értette akár nem, amit mondott. A mimika szórakoztatott, de én féltem tőle. Mikor hegyes sapkáját két kézre fogva sorra pumpolta az előadás nézőközönségét, három nyelven is megköszönte a sapkába hullatott rézpénzeket. Köszönöm szépen, danke schön, mulcam s utána a szájával fülsértően puttyogatott. Reám a köszönésnek ez a része esett, ami nagyon kellemetlen volt, nemcsak a hang, hanem az alkoholszagú permetezés miatt is. Nem bántam volna, ha már vége lett volna a szánalmas előadásnak. De még hátra volt a kutya és a ló. Előbb együtt, majd külön-külön szerepben léptek fel, a légtornászok és a bohóc után valóban megnyugtató módon. A ló számolni is tudott. Mikor a gazdája kiadta a parancsot a közönség közt ülő legszebb asszony kikeresésére, szemlélődve körbejárt s aztán a második körben pont Zuzival szemben állott meg. Mikor, pedig megkérdezte, hogy hány éves ez a szépasszony, első lábával 32 dobbantott. Lehet, hogy egy-két dobbantással túldobolta a Zuzi korát, lehet, hogy kevesebbre becsülte, de hát a nagy nevetésben se a tiltakozás, se az elismerés hangja nem hallatszott. Így kerültünk a komédiában az érdeklődés középpontjába és nagyon boldogok voltunk, amikor négy óra felé odaérkeztünk, ahol a tűzoltóság már a különböző versenyek előkészítésével volt elfoglalva. Komolynak mondható verseny csak három volt – már amennyire ebben az eldugott faluban komolyságról beszélni lehetett. Volt futás, magas- és távugrás. Bár egyikben sem születtek új rekordot állító eredmények. Itt azonban valóban csúcs volt a legjobb eredmény, mert a falu fennállása óta ez volt az első verseny. Nem futottunk itt időre, csak helyezésre. Magam is részt vettem a futásban és a három első közt értem be a célba, ami igen nagy teljesítmény volt, mert én cipőben futottam, társaim, pedig mezítláb. A startnál a tűzoltó főparancsnok állott s kezében az én délelőtti lengetett zászlómmal indította el a futamot. A célbíró az egyik szakaszparancsnok volt, aki részrehajlás

nélkül végezte bírói teendőit. Ha jól emlékszem a harmadik helyezett egy koronát kapott, amit akkor még köznyelven ötven krajcárnak mondták. Ebből ki lehet számítani, hogy az első három koronát kaphatott, a második kettőt. Indultam még a két ugrásban is, de a hosszabb lábú legények mellett erősen lemaradtam. A család azonban így is bekerült a legjobbak közé. Miklós hosszúugrásban második lett. Ő emlékezhetne rá, mivel jutalmazták érte, ha még életben volna. A többi szám, ha verseny jellege volt is, már csak szórakoztató volt, zsákban futás, virsli kapkodás, lepényevés, fazéktörés - nagy multság volt nemcsak a résztvevők, de a nézők számára is. A verseny igazságos lebonyolítását a tűzoltók ellenőrizték s főleg a lepényevésnél pálcáutással figyelmeztettek a verseny íratlan szabályait be nem tartókat a rendre. Csalni próbált a sok szilvalekváros képű maszatos gyerek s hogy gyorsabban a középre helyezett egy koronához jusson, nem nyelte le a harapott falatot. A tűzoltó szigor a harmadik szabálytalanság után már disqualifikálta a résztvevőt és így sokan kihullottak menet közben. Ez a népmultság sötétedésig tartott. Ekkor kezdődött a kivilágítás, a grófi pár fogadásakor kipróbált módon. Tűzijáték zárta be a nagy ünnepnapot. Olyan volt, mint a fogadáskor, azzal a különbséggel, hogy az egész az ország címere körül játszódott le, de semmivel sem kisebb pompával. Most sem takarékoskodtak a rakétákkal, hiszen millenium minden ezer esztendőben csak egyszer van. Akkor még nem tudtuk, hogy másodszor nem fog megismétlődni.

Nem hiszem, hogy valaha is írt volna valaki arról, hogy ünnepelte meg ez a vegyes lakosságú falu a milleniumot. Álljon hát itt ez az elkésett riport!

*

Az ünnepi év nyarát a békési gyerekek is velünk töltötték és az utolsónak ígérkező menyházai kirándulástól eltekintve a szokott szórakozások között zajlott le. Se jobbak, se rosszabbak nem voltunk a megszokottnál. Volt azonban egy felhő, amely a legszebb napsütést is beárnyékolta. Ez volt a jövő iskolaév, amelyre – úgy látszott – már csak magam rovom a megszokott iskola útját, mint negyedosztályos, mert Miklós bátyám már kikopott abból az osztályból is, amely után a középiskolának kellett következni. Hogy ő Békésre megy a másik kettő után, nem is lehetett kétséges, bár a Banner-család elgondolásaival ez sehogy se találkozott. Már mikor Benci bátyámat középiskolába kellett adni, Béla bátyám – minden költséget vállalva – felajánlotta, hogy a nagyvárad premontrei gimnáziumban taníttatja. Ebbe nagyanyánk természetesen nem ment bele, mert még legalább hat évig a családi házból járhatott iskolába. Hogy neki volt igaza, az nem lehet kétséges. Őt nem az vezette, hogy Békésen református gimnázium volt, hanem az, hogy a család az ő gyámolításával együtt maradjon. Hogy ez a gondolat az erősen katolikus beállítottságú Banner-családban Miklós bátyámmal kapcsolatban is felvetődött-e, azt nem tudom, de hogy a nyáron már kialakult, hogy ő is Békésre megy, az tény. A labda már csak én voltam, de csak szépen játszottak velem, úgy, hogy én nem tudtam róla, pedig a család távolabbi tagjai is beleavatkoztak a játékba. Nálunk nem sok szó esett róla, inkább a Miklós már amúgy is biztos Békésre meneteléről. A millenium nyara több nem vagy alig ismert atyafit is Menyháza felé terelt. Nem a Banner atyafiságból, mert azok közül csak azok jöttek, akiket már régen jól ismertünk, s ezek különben sem Békésről jöttek, hát oda nem is vihettek hírt felőlünk. Három atyafira jól emlékszem, akik megfordultak nálunk. Nem szállóvendégek voltak, csak egy rövid délelőtti látogatásra jöttek. Nem szándékosan választották az időt, de apám egyik alkalommal sem volt odahaza. A két első Benedicty Gyula bácsi volt – anyám első unokatestvére – a feleségével, Marcsa nénivel. Nagy játékban találtak bennünket. Miklóssal együtt – apánk tilalma ellenére – mezítláb voltunk és éppen nyaláb számra hordtuk a kert frissen kaszált fűvét, amit képzeletünk kalászos gabonává léptetett elő és nagy igyekezettel hordtuk a cséplőgéppé

kinevezett mosóláb elé, hogy szabályszerűen etetve kiveressük belőle a beleképzelt gabonát. Miklós állt a „dob” mellett, én adogattam a „kévéket” és Etel valódi gereblyével húzta hátra a kicsépt szalmát. Ebben a szabályszerűen elképzelt játékban zavartak meg a látogatók. Tudtuk, hogy ebből baj lesz, mert kitudódik, hogy mezítláb voltunk. Gyorsan beugrottunk hát a verandára és igyekeztünk minél hamarabb felhúzni a harisnyát és cipőt. De már késő volt. Észrevették. Marcsa néni megbocsátással leplezett hangon mondta: „Hagyjátok, hiszen úgyis tudjuk, hogy van cipőtök!” Aztán leültek a nagy diófa alá és igyekeztek volna velünk beszélgetni, de a mi zavarunk nem tette lehetővé a társalgást. Nem csak mezítláb voltunk – mert a megszégyenítő felszólítás után így maradtunk - de a vadságból és szeretetlenségből is letettük a vizsgát. Apám szégyellhette volna magát, ha ezt láthatta volna. Hát hogy ennek a látogatásnak a híre biztosan eljutott Békésre nagyanyánkhhoz és szegény anyánk testvéréhez, az még előttünk se volt kétséges. Pár nap múlva újabb rokon érkezett, a puritán erkölcsű Zolnay Béla bácsi személyében, aki szintén nem könyv mellett talált bennünket, szelíden olvasgatva. Ezúttal nem cséptünk, mert már a fű nagyon megszáradt – hanem valamennyien a diófán voltunk, mint egy nap csak az isten tudja hányszor. A vadsági vizsga most is jól sikerült. Annyira jól, hogy Béla bácsi – mint ezt már felnőtt koromban Lotti néném-től hallottam, hazaérve azonnal felkereste nagyanyánkat és a maga szokott, ellentmondást nem tűrő modorában kijelentette: „Poli néni a két gyereket azonnal el kell hozni Borossebesből.” Ha a szándék már amúgy is nem lett volna meg, ez a határozott fellépés az én sorsomat is végérvényesen eldöntötte. Hogy ebben a kérdésben nem a mezítlábaskodás, nem is a diófán élés játszott nagy szerepet, azt később megtudtuk. És ebben sok minden közrejátszott. Pepi néni már jóval több volt a 80. életévén, Terka néni kísérletezett az önállósággal, s apám háza tája kezdett szétesni. Zuzi kezében volt a vezetés, és ha még úgy törődött is velünk apám, és ha még úgy szeretett is, cseléd kézbe kerültünk és mi tagadás apránként oda került teljesen apám is. A bomlásnak tehát meg kellett indulnia és nem sokára meg is indult. Egyelőre azonban, ha minden nyári nappal kevesebb ideig is, de még itt voltunk. Béla bácsi, egyébként jóindulatú fellépése megszámlálhatóvá tette az én borossebesi tartózkodásom napjait is. Több okom van rá, hogy Béla bácsira akkor se tudtam haragudni, amikor erről a fellépéséről először hallottam. Ő azonban soha se tudta apámnak megbocsátani azt, amiről bizonyára nem egy család suttogott a faluban, de hiszen a kétségtelen bizonyíték ott játszott velünk akkor is, amikor a sorsdöntő látogatás megtörtént. (Két évvel ezelőtt Béla bácsi Dani fia – a Hajnal Ninuska néni középső fia – azzal kedveskedett nekem, hogy a Békésmegyei Történeti és Régészeti Társulat Évkönyvének egy hetvenes évekből való kötetét újévi ajándékként elküldte nekem, mint az apja könyvtárában talált egyik – engem is érdeklő – példányt. Az évkönyvben a kor szokásához híven a társulat tagjainak névsora is benne volt, így apámé is, Béla bátyám is. A névsor első lapján csillag alatt jegyezte meg, hogy az aláhúzottakat személyesen ismeri. Béla bátyám neve alá volt húzva, de apámé nem. Még az ismeretséget is megtagadta még akkor is, amikor apósa halála után ez az egy kötet hozzá került. A többi bizonyosan a többi örökös közt oszlott meg, mert a hagyaték felosztásakor még a Pallas lexikon köteteit is kötetenként, sorszám szerint osztották szét. A haragot azonban nem vitte át az egyenesági leszármazottakra. Nagyon jó viszonyban volt haláláig velünk.

Nem emlékszem rá, mi volt az oka annak, hogy egy szép meleg napon úgy határoztunk, hogy nem a szokott helyre megyünk fürödni, hanem a pataknak a tisztartói lakás alatti részébe. Talán Rasel bácsi és a két Moser lány beszélt rá bennünket erre a vízi randevúra, ami semmi szín alatt nem szólt se Miklósnak, se nekem. Mi voltunk a felesleges személyek, de hát annyi eszük nekik is volt, hogy nem Bencit hívták egyedül, aki akkor már a kamaszkor közepén állott. Azzal hogy nemcsak függvényei voltunk ennek a kirándulásnak, valóban nem törődünk. A fontos az volt, hogy fürödni megyünk és eddig ismeretlen részét tapasztaljuk ki a pataknak. Vettük a fürdőnadrágot és vidáman kiléptünk a rácsos vaskapun. Még az udvaron állva feltűnt, hogy egy rendesen felöltözött ismeretlen alak imbolyog az utcában és úgy tűnt,

mintha valamit dobált volna maga elé. Hogy idegen volt, azt már az is mutatta, hogy a poros úton jött, középen. Néztük távolról, aztán mit se törődve vele elindultunk. Úgy a mi kertünk végénél lehattunk, amikor az ismeretlen alak felénk fordult és kimeresztett, vérben forgó szemekkel követelte, hogy adjuk vissza az ellopott dollárjait. Én annyival is ártatlanabbnak éreztem magam, mert fogalmam sem volt róla, hogy mi az a dollár. Se kérdezni, se nevetni senkinek nem volt kedve. Egy pillanatra gyökeret vert ugyan a lábunk, de mikor az ismeretlen rém ordítva követelte ismételtén is a maga vélt tulajdonát, megfordultunk és futva menekültünk a házunk felé. Apám az irodában dolgozott. Hozzá rohantunk és elmondtuk a történeteket. Kinézett az ablakon, aztán értesítette a főszolgabíró, s két csendőr elvezette a kiabáló embert. Este már kiderült, hogy a bolondok házából szökött szerencsétlen beteg ember volt, akit vissza is vittek a borzalmak házába. A fürdés azért nem maradt el, de mi nem mertünk a rendes úton menni, hanem a patak partján kerülve, a kaszinónál visszatérve mentünk a tisztartói lakás felé. Ennél nagyobb kerülőt soha se tettünk. És, még ha lett volna miért. A pataknak ezen a részén lehetett szép tarka lekoptatott kavicsokat fölös számban találni, de a víz csak vékonyan csörgedezett, s még a lábunkat is alig lepte el. Ez aztán igazi pancsoló hely volt, nem is hagytuk magunkat többször ide csábítani. A következményeiben nagy kihatású rokonlátogatásokon kívül, ennek a szerencsétlen embernek a megjelenése volt igénytelen kis életünk legnagyobb eseménye. Nem csak soká beszéltünk róla, de óvatos szétnézés nélkül nem is igen mertünk kilépni az utcaajtón. Mire a nyárnak vége lett, az én sorsom felett is határoztak apámmal egyetértésben. Már én is tudtam, hogy a többiekkel együtt én is Békésen fogok iskolába járni. Ha jól emlékszem, Lotti nénénk jött értünk. Pár napot nálunk töltött, és ha tréfát akarnék csinálni, azt mondanám, leltár szerint vett át bennünket az apámtól. A leltárban azonban csak két tétel volt: Miklós bátyám és én.

Sajnálunk itt hagyni apánkat. Talán éreztük, hogy ezzel végleg kikerülünk a keze alól, legfeljebb a nyári vakációban jöhetünk el hozzá úgy, mint Böske és Benci szoktak. Ebben a tudatban vettünk búcsút, s valóban így is volt, sajnos alig egyszer-kétszer. Borossebesbe csak egyszer jöttünk még el, a következő nyáron.

Aradig zökkenőmentes volt az út. Én újra vártam, hogy a vonat a borosjenői fahídról belecsúszik a Körösbe. Most se történt meg. Ismerős nem volt a vonaton. A két nagy és utána mi, anélkül hogy tudtuk volna, mit akarunk, addig könyörögtünk, míg Lotti néni bevitt az étkezőkocsiba. Alig szálltunk fel és ültünk az asztalhoz, hogy a kikönyörgött „csokoládékávét” megigyuk, Lotti nénénk ránk parancsolt, hogy ne mutogassuk magunkat az ablaknál, mert a peronon ott van Hajnal Pista bácsi és megszól, ha ezt a fényűzést látja. Volt már egy békési ember, akitől félni kellett: a Nagymogul, ahogy Böske és Benci mondták, bizonyára nem a maguk esze után.

Mikor a fiáker – mert családi kocsi nagyapám halála óta nem volt – bedöcögött velünk a Teleki utca 8. számú ház kapuján, akarva nem akarva látni kellett, hogy Békés nagyobb város, mint Borossebes. Így lettem 1896. őszétől kezdve békési lakos, hogy 10 évig az öreg ház minden örömében és bánatában osztozzak azokkal, kik szeretettel vártak, szeretettel hoztak és szeretettel neveltek bennünket.

Apám magára maradt, de nem volt egyedül.

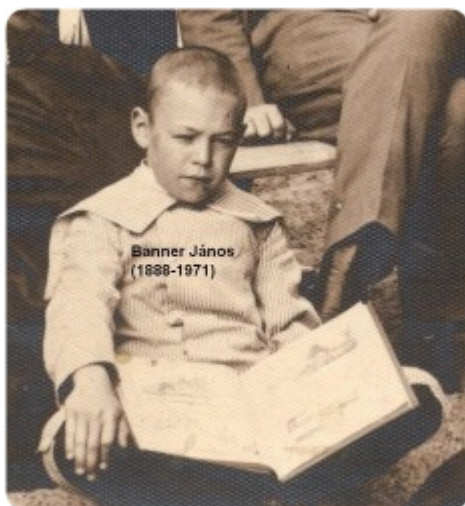
[Az eredeti kéziratból legépelte: Szablyár Anna]

Banner János

„1910-ben a kolozsvári egyetemen földrajz-történelem szakos tanári diplomát és egyetemi doktori címet szerzett. Tanított Makón, Gyulán, Jászberényben. Móra Ferenc támogatásával 1920-tól Szegeden oktatott, 1924-től a szegedi tudományegyetem régiségtani intézetének adjunktusa, majd 1937-től 1946-ig tanszékvezető egyetemi tanára és intézeti igazgatója volt. 1946-tól a budapesti egyetem ősrégészeti tanszékének vezetője volt. Hódmezővásárhely és a régiségtani intézet közötti megállapodás alapján, 1929. és 1944. között, munkatársaival feltárta a város páratlanul gazdag újkőkori, rézkori és bronzkori lelőhelyeit (Kökénydomb, Kotacpart, Szakálhát). Hazánkban ő alkalmazott először légi fényképezést a régészetben, az elsők között volt a világon, akik az ún. „in situ” (eredeti állapot megtartása) módszerrel dolgozott. Tagja volt számos külföldi tudományos társaságnak. (Meghalt 1971-ben, Budapesten).”

Forrás: www.emlekpont.hu

Képtulajdonos: Szablyár Anna

Banner János Békésen, még a Sebesi évek előtt

* * *

Képtulajdonos: Szablyár Anna

Banner József, a borossebesi Wenckheim-uradalom gazdatisztje, a 19. század utolsó évtizedében

Az 1814-ben épült borossebesi udvarház a Wenckheimék korában

1893.

cca. 1899.

cca. 1905.

Képtulajdonos: Szablyár Anna

Banner József gazdatiszt gyermekei: Benedek, Mária („Böske”), Miklós és János. Az özvegyen maradt apa két nagyobb gyereke: Benedek és Mária a békési, Wieland nagyszülőknél nevelkedett, míg Miklós és János, Borossebesen töltötték (édesapjuknál) az első iskolai éveiket, mint az ev. református iskola tanulói. A fotón az unokatestvér, Márky György is látható. (a szerk.)

* * *

Képtulajdonos: Szablyár Anna

Banner János és bátyja, Miklós a borossebesi évek után, már mint békési lakosok folytatták tanulmányaikat. A felvétel 1901. aug. 19-én készült Békésen.

A BOROS-SEBESI HADGYAKORLATOK

Katonai tudósítónktól

„Az Aradmegyében összevont 7-ik hadtest teljes létszámú csapatjaival vett részt a szeptember¹ 10-én *Albrecht* főherczeg tábornagy vezénylete alatt megkezdődött hadgyakorlatokban, a melyek alkalmával ezen hadtest két részre, u.m. a 17-ik gyaloghadosztályra (15 zászlóalj, 7½ lovas század, és 36 ágyú *Wannisch* altábornagy vezénylete alatt) és a 34-ik gyaloghadosztályra (16 zászlóalj, 6½ lovas század és 36 ágyú *Catinelli* vezérőrnagy alatt) osztva, a nyugati és keleti sereget alkotta.

A hadászati föltevés az volt, hogy a 17-ik gyaloghadosztály szeptember 10-én Erdélyből Körösbányán át Nagy-Halmágyra érve a Fehér-Körös völgyéből előrenyomuló ellenséget nyomja vissza. E napon a két sereg előőrseinek előretolása által az ellenségeskedések megkezdődtek és mindkét fél lovassága nagyobb kémszemlékre indult. Másnap *Wannisch* altábornagy gurahonczy főhadiszállásából Revetis felé vezette csapatjait, hogy az ellenségnek az ottani szorosból való kinyomulását megakadályozzák. *Catinelli* vezérőrnagy, — az ellenség, — ezen mozdulatot megelőzendő, sokkal nagyobb erővel indult Revetis felé. Pontban 7½ órakor a két fél összechapott, mikor a király összes kíséretével a csatatéren megjelenván, a lovasság sikertelen támadásait figyelemmel kísérte. A lovasság harcza után a gyalogságra került a sor, melynek működése alatt a tüzérség ütegei folyton tüzeltek. Midőn mindkét fél tartalékainak a harczvonalba kellett volna vontatni, Ő Felsége a gyakorlat befejezését parancsolta, mely alkalommal az önálló csapatparancsnokokat egybehívatván, a király teljes meglegedését nyilvánította előttük. Megdicsérte továbbá a honvéd gyalogság és huszárság kitűnő kiképeztetését, tűz-fegyelmét és nyugodtságát.

A Boros-Sebes és Gurahoncz körül táborozó csapatok szeptember 13-án helyőrségeikbe térnek vissza. Ő Felsége szeptember 12-én este 7 órakor vendégeivel együtt elutazott Boros-Sebesről Bécsbe.”

Forrás: Vasárnapi Újság — 38. szám. 1893. 40. évfolyam

¹ 1893-ban

A KIRÁLY BOROS-SEBESÉN

„A boros-sebesi hadgyakorlatok ugyan már lezajlottak, de a király¹ ott időzésével kapcsolatos eseményekről és jelenetekről még mindig elég ok van újra, meg újra megemlékezni. Ez úttal különösebben a városka egyszerű lakosságának magatartásáról jegyzünk fel egyet-mást.

Szinte gyermekded örvendezéssel nézett a nagyobb részt oláh lakosság a király megérkezése elé. A sok utasítás és oktatás után sem tudta, hogy mittevő legyen, ha majd az a hatalmas úr, kinek nagyságát és felségét képzelettel nem tudja fölérni, színről-szinre megjelenik a helységben. Inkább bámúlta, mint követte a nagy vendég fogadására tett előkészületeket. Legfőleg az asszonyok és lányok meszeltek, súroltak, hogy házikóik valamennyire ünnepi színt öltsenek.

Mikor aztán híre futott, hogy «jön a király», apraja-nagyja összefutott részint a vasúti állomás, részint a királyi szállás környékére s szinte mesebeli káprázatnak vélte, a mint a fényes uraságok seregében a király fölment személyét több-kevesebb bizonyossággal fölismerte. Volt akárhány a kinek a nagy elfogódástól az «éljen» kiáltás is a torkán akadt vagy könnyek lepték el szemeit, hogy azt se lássa a mit lát.

Majd a nagy fölindulásból kiocsúdva, zsúfolt tömegekben csoportosultak a királyi szállás kerítése mellé, fedetlen fővel lesve, hogy mikor lép ki a király a lakásából s halad át kapuja két oldalán fölállított két magas oszlop között, hogy a közeleső kaszinó ebédlővé átalakított termébe menjen.

A királynak ez az útja „L” alakú volt s mellette természetesen örök voltak felállítva, hogy Ő Felsége járását-kezelését semmi ne akadályozza. A nép e hajlott útnak a belső oldalán volt elhelyezkedve, s ha a király ide, vagy oda ment, rohanva rohant az „L” alak egyik végpontjától egyenesen a másik felé.

Élénk volt e kép nappal is, de még élénkebbnek látszott este, mikor nemcsak az utcák úsztak villamfényben, hanem a király kapuja előtti zászlós oszlopokban is kigyúlt az a fényes láng, mely az oszlop áttetsző takarójára festett I.F.J. betűket és a koronás magyar címet megvilágította.

A nép hemzsegeése azonban csak Ő Felsége lenyugvásáig tarthatott ki, mint tudjuk, a korán fekvés és korán kelés híve. A királyi őrség egyetlen fölszólítása rendesen elég volt, hogy a nép haza menjen.

Egyik képünk², melyet rajzolónk³ a helyszínén vett fel, híven ábrázolja a király szállása elé torlódott sokadalmát a boros-sebesi népnek, melyre nézve bizonynyal örökre emlékezetes marad az, hogy saját községében láthatta a koronás királyt.”

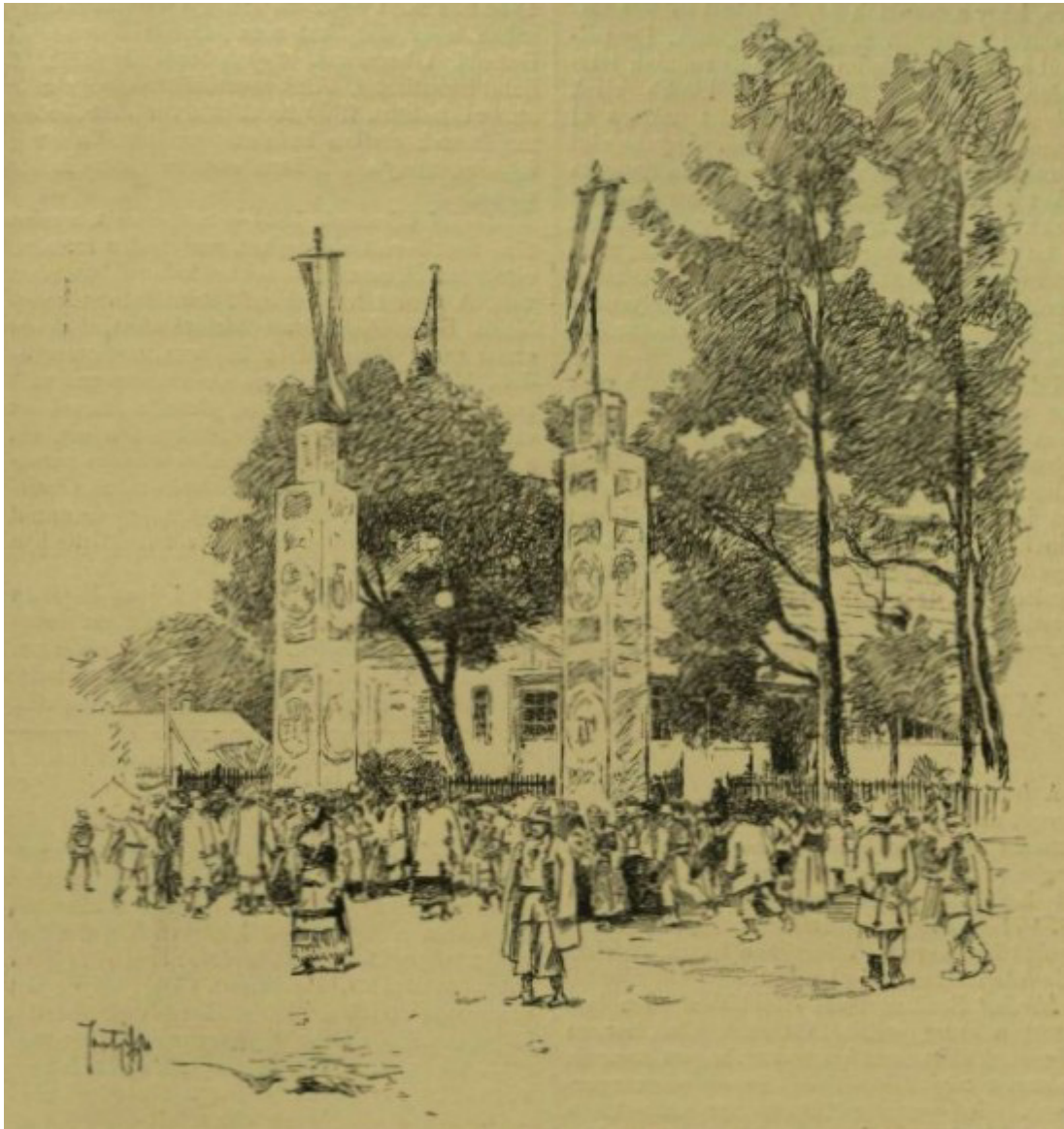
Forrás: Vasárnapi Újság — 38. szám. 1893. 40. évfolyam / foto: Fotográfiai Múzeum, Kecskemét)

¹ I. Ferenc József

² Következő oldalon, a felső kép

³ Jantyik Mátyás

Az eredeti helyesírási módot meghagytam. (a szerk.)

A Wenckheim-udvarház kelet, valamint dél felől (alsó kép) nézve, 1893-ban

Dr. Kéry Imre¹

(1825–1829. között a borossebesi uradalom orvosa)

„Aradmegye főorvosa, kir. tanácsos, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, szül. 1798. nov. 12. Késmárkon (Szepes m.) hol atyja Bittner Jácint róm. kath. iskolai tanító, utóbb városi tanácsos volt; a gymnasiumot Miskolczon és Kis-Szebenben végezte, a bölcséletet és jogot Kassán hallgatta; szegény sorsa miatt úri házaknál nevelősködéssel tartotta fenn magát. Így került az akkor abaujmegyei főorvos Keresztesy mellé nevelőül és ekkor az orvosi pályához nyert kedvet. 1819-ben a pesti egyetemen az orvosi karba iratkozott be. Tanulmányainak befejeztével, hogy a rigorozumhoz szükséges költséget megszerezze, egy betegnek kísérőjeként hosszabb utazást tett Ausztriában, Cseh-, Bajor- és Poroszországban; ekkor tanulmányai tárgyává tette a karlsbadi s marienbadi fürdőket és a vízgyógyászatot. Karlsbadban tartózkodása alatt azon szerencsétlenség érte, hogy hallása nagymértékben meggyengült, a mi aztán egész életében nagy hátrányul szolgált, és különösen legfőbb vágyától, a tanszéktől megfosztotta. Némi vigasztalásul a latin, magyar és német irodalom tanulmányozásába mélyedt, sőt a fűvészetet, földtant és csillagászatot is elsajátította. 1825. decz. 10. Pesten orvosdoktori oklevelet nyert. Tanárainak ajánlatára Königsberg gróf borossebesi uradalmában orvosnak hívta meg és 1826-ban a pesti orvosi kar, később az orvosegyesület tagja lett, 1829-ben Aradmegye másodorvosának neveztetett ki (később főorvosa lett), mely hivatalát néhány év kivételével 1872-ig, összesen 34 évig viselte. 1831-ben a cholera idején Hódmező-Vásárhelyen, hol naponként közel 120 halottat temettek, küzdött a nép babonái ellenében a ragályos betegség orvoslásával. 1848-ban Bittner családi nevét Kéryre változtatta. 1858. decz. 15. a M.T.A. levelező tagja lett. Figyelemmel kísérte az akadémia ügyeit: neje a Thurzó család egyik ivadéka volt és ennek révén jutott Thurzó György nádor fali órájához, melyet később az akadémiának ajándékozott. 1861. a buttyini kórházalap főgondnokának választották. 1872-ben borossebesi borával a gyoroki borkiállításán elismerő oklevelet nyert. 1875. decz. 10. ünnepelték meg orvosi működésének 50 éves jubileumát, amikor albummal és ezüst serleggel tisztelték meg. A közéletben, jelesen a közegészségügy terén erélyes és szakértő tevékenységet fejtett ki, jelesen a himlő, cholera s más járványok idején, a mivel megyéjének, mely benne közegészségi ügyeinek intézőjét tisztelte, az egymást felváltó kormányoknak, valamint ő felségének elismerését kiérdemelte; a Ferencz József koronás érdemkeresztet, majd a kir. tanácsosi czimet nyerte. Meghalt 1887. máj. 15-én Boros-Sebesen.”

Szinnyei József

¹ Járványüggyel, botanikával, csillagászzal és geográfiával foglalkozott. – *Fm.: Dissertatio inagurualis medica de choleritis humanis* (Pest, 1825); *A Bántás poszlázairól* (Pest, 1847); *Eszmék a közorvostan szabályzására* (Pest, 1848); *A menyházai ásványforrás...* (Pest, 1866) – *Irod.: Katona I.: Dr. K. (Bittner) I-ről* (Orvostört. Közlem., 1858, 8-9. sz.). (Forrás: Magyar Orvoséletrajzi Lexikon)

Sírja a nemrég feldúlt borossebesi katolikus temetőben volt, obeliszkje a mostani, vegyes felekezetű temetőben folytatja pályafutását, immár más név alatt (felett). Sajnos csak kevés család tudott ellenállni az ó-temető felszámolását követő előnyös üzleti ajánlatoknak. Az utódok nélkül maradt elhunytak értékesebb gránit- és márvány-síremékei csakhamar új gazdára leltek. (a szerk.)

Bodányi Ödön¹ (1858-1921)

A borossebes-menyházai keskenyvágányú helyiérdekű vasútnak- és ezzel kapcsolatban a lokomotiv-gyártás újabb haladásának ismertetése. (részlet)

Aradmegyében fekvő Borossebes, Új-Dézna, Monyásza és Ó-Dézna községek vidéke lakosságának ezelőtt virágzó fa- és vasipara volt; az utóbbi években azonban a nagy vasgyárak versenye és a vasút hiánya következtében használt közúti fuvarozás elégtelensége és drágasága miatt mostoha viszonyok közé jutott. A régibb és víziművekkel hajtott vashámorok működését beszüntették, sőt a Borossebestől 20 km távolságra fekvő egykor híres Menyháza gyógyfürdőt is a mondott okból és a vidék elszegényedése következtében egészen elhanyagolták.

A több négyszög-mérföldnyi kiterjedésű borossebesi uradalom idegen kézben volt s jóllehet annak buzgó igazgatója az elhanyagolt ipar és forgalom fellendítése érdekében sokat fáradozott, az uradalom előbbi tulajdonosának közönyén megtört minden jóakarat, minek következtében a vidék közgazdasági viszonyai sokat szenvedtek.

A borossebesi uradalom jelenlegi tulajdonosa Wenckheim Frigyes gróf meggyőződést szerezvén arról, hogy a fennálló viszonyok és körülmények között jobb gazdasági eredmény csakis az ipari tevékenység felköltésével és előmozdításával érhető el, a mi ismét szoros összefüggésben áll az említett vidék erdei, hegyi és bányatermékeinek, nevezetesen fának, vasércnek, mészkő- és márványbányák termékeinek olcsó és biztos elszállításával; e cél elérése érdekében a Borossebesből kiinduló Déznán át Monyászáig vezetendő keskenyvágányú vasút kiépítését határozta el.

A tervezett vasút hivatva volt, hogy az említett vidék nagymértékben aláhanyatlott közgazdasági viszonyait fellendítse, a szünőfélben levő vasipart újból felvirágoztassa; továbbá, hogy az erdei hegyi termékeknek piacot teremtsen, a menyházai híres fürdőt az alföldi lakosság érdekében megközelíthetővé tegye, s azt fellendítse, nemkülönben, hogy a 20.000 lélekből álló elszegényedett lakosságot keresethez juttassa.

Ha a grófnak némi kételye merült volna fel e páratlan áldozatkézség hasznos és üdvös volta iránt, azt igyekezett eloszlatni az aradi és csanádi egyesült vasutak igazgatósága, a mely régi elveihez és törekvéseihez híven szintén felajánlotta erkölcsi és anyagi támogatását. A vasút előmunkálatainak készítéséhez ingyen engedte át mérnökeit, a vasút kiépítésének vezetését a lehető legelőnyösebb feltételek mellett vállalta el s mindennemű anyagi és szállítókedvezményrel támogatta. A gróf a vasút kiépítésével *Rasel István*-t, az uradalom gazdasági felügyelőjét hatalmazta föl; aki tekintettel arra, hogy a vasút az uradalom beruházásának tőkéjét majdan 300.000 *frt*-tal emeli, jó gazdákhoz illően a legnagyobb takarékoságot tartotta szem előtt és a vele folytatott tanácskozások folyamán a vasútépítés programját következőkben állapították meg:

1. A vasút nyomtávolsága 76 cm legyen. A pálya iránya úgy választandó meg, hogy a földmunkálatok a lehető legkevesebbe kerüljenek, mindamellett, mivel a völgy emelkedése átlag 8‰, ellenesések nem létesítendőek.

2. Tekintettel az uradalmi erdőségekből olcsón beszerezhető faanyagra, a hidakat és átereszeket fából építsék.
3. A felépítmény a keskenyvágányú vasutak építésénél nyert tapasztalatok alapján a lehető legtakarékosabban, vagyis 8.0 kg-os rendszerű sínekkel tervezendő.
4. A magas építményeknél szintén a legmesszebb menő takarékoság legyen irányadó. Az első években várható csekély forgalom mellett a menetjegyeket és a darabáru forgalmat a vonat személyzete kezelje, a majdnem kizárólag nyerstermékekből álló tömeges szállítmányok, pedig Borossebesen számolandók el.
5. A forgalmi eszközök, tekintettel a takarékos felépítményekre, a legjobb minőségű és a keskenyvágányú vasutak üzeménél legcélszerűbb és legtöbb biztonságot nyújtó szerkezetek legyenek. Mivel a völgy emelkedése 8‰, a teherforgalom, pedig a völgy esésének irányát követi, ennél fogva 4 tengelyű 12 t adhézió súlyú *Mallet*-féle kettős kompaund-lokomotívok alkalmazandók.

← A 76 cm-es nyomtávolságú sínpár Menyháza térségében, 15-20 évvel a kisvasút megnyitása után.(a szerk.)

A vasút építésekor e programtól a kormány rendeletei értelmében, igaz, hogy a takarékoság rovására, de az építés szoliditásának javára egy némely dolgon eltértek.

A borossebes-menyházai vasút az aradi és csanádi egyesült vasutak Borossebes állomásából indul ki a honnan rendes nyomtávolságú 1.8 km hosszú, már korábban létesített iparvágány vezetett a trachyt-kőbányához. Ezt a meglevő rendes nyomtávolságú vágányt az új vasút céljaira is felhasználták úgy, hogy középebe harmadik sínszálat és megfelelő szerkezetű, kombinált kitérőket fektettek le a keskeny nyomú járművek számára.

Az újonnan épült vonal a kőbányánál kezdődik; a hámorcsatornát megkerülve a 2. és 3. km között, e csatornát átmetszve a Dézna-patak bal partján a hegyoldalban a borossebesi uradalom tulajdonát képező második hámorig; innen tovább a hámorcsatorna mellett a Plockse-patakot átmetszve, dűlőút mentén halad el; ezután uradalmi területeken keresztül *Bohány* község délkeleti sarkáig egyenes irányt követ.

Bohány községet elhagyván, másik dűlőút mentén folytonosan, keleti irányban *Dézna* község északnyugati sarkához kerül s a patak és község között halad. A község északkeleti szélén van az állomás elhelyezve. *Dézna* mögött átszeli a hasonló nevű patakot, valamint a megyei utat. A déznai várhegy alatt ez út és a halastavak között balra kanyarodva, északkeleti irányban a monyásza völgybe tér. *Dézna* és *Monyásza* között a szűk völgyben a vasút váltakozva, hol a pataknak jobb, hol bal oldalára kerül; helyenként sziklavágások váltak szükségessé. *Monyásza* község egy részében a főútcán halad. Az épületek és a hámorcsatorna miatt a vonal vezetése itt több helyen nehézségekbe ütközött és csak beható tanulmányozás után volt megállapítható.

A 19. és 20. km között a *Monyásza*-patak kétszeri áthidalása helyett a megyei utat 1118 m hosszúságban, a patakot, pedig 180 m hosszán helyezték át. *Monyásza* községben, a hámor előtt van a község számára szolgáló megállóhely őrházzal, a községen túl, pedig a fürdővel szemben *Menyháza-fürdő* megállóhely, csinos felvételi épülettel. A vasút és *Meggyes-*

valamint *Monyásza*-patakokat újból áthidalva a munkásházak és magaskemence között a lokomotívszínnel és fordítókoronggal felszerelt *Menyháza-állomás* nevű végállomásba fut. A fővágány, mint iparvágány még 600 m-rel tovább terjed és a patak bal partján a márványműhelynél végződik.

A legkisebb görbületi sugarat 50 m-re állapítottuk meg. Az egész vonalon összesen 106 kanyarulat van, melyek közül két körív 50 m-, 18 körív 60-90 m sugárral, 86 pedig 100 m-nél hosszabb görbületi sugárral bír. A vasútvonal *Borossebestől* kezdve folytonosan emelkedik. Ellenesések nem fordulnak elő. A közforgalmú vonalon a legnagyobb emelkedés 18 ‰, az iparvágányokon 39 ‰. A pálya kezdő és végpontja közötti magassági különbség 172.53 m.

A kisajátításra való tekintettel a vonalat lehetőleg uradalmi területen vezettük, ahol pedig ez lehetséges nem volt és idegen területet kellett érinteni, a vasút nagyobbrészt csak a földek széleit metszi, hogy a parcellák megmunkálását ne nehezítse, a kisajátítás pedig olcsó legyen. *Ravna* és *Monyásza* községek határában a tervezett vasutat a megyei út és *Monyásza*-patak között fekvő köves legelőterületen vezettük át, hogy a kisajátítás költségeit ezzel is apasszuk.

A tűztávolság a községekben és azok közelében, betartható nem lévén 30 épület tűzbiztos befedése vált szükségessé. A pályatest szabványszelvényén a földmunka koronaszélessége 2.8 m, 1½-szeres rézsűkkel. A töltés anyagát többnyire a két oldalon létesített árokból vettük, kivéve azokat a helyeket, hol az út vagy patak közelsége nem engedte meg. Patakok mellett a töltés azoknak medréből nyert földes görgetegből és durva kavicsból készült, minek következtében egyrészt a patakok medrét kimélyítették és szabályozták, másrészt a töltések köves anyaga az árvizek ellenében is nagyobb biztosítékot nyújt. Teljesítettek 88,400 m³ földmunkát és 2300 m³ sziklamunkát, továbbá 1853 folyóméter partvédművet 3335 m³ lekövezéssel, melyhez 2410 m³ köanyagot használtak fel.

Az arad-csanádi és dobojtuizlai vasutak szabványainak mintájára készített hidak fából valók és cölöpözött jármokon nyugszanak. A tölgyfaanyagot, valamint az összes talpfákat és váltó különfákat, borossebesi uradalom saját erdeiből szereztük be. Az uradalom az 1½ m hosszú, 13 cm vastag és 20 cm széles talpfákat darabonként 25 kr.-ral a hídfákat m³-ként 25 frt-tal számította. Felhasználtak összesen 2000 m³ fát.

A felépítményekhez a tervezett 8.0 kg-os sínrendszer helyett az engedélyokmány értelmében fm-ként 10.9 kg súlyú síneket használtak. E követeléssel szemben viszont megengedték, hogy a vonatok maximális sebessége óránként 20 km helyett 25 km legyen. Mivel a resicai és diósgyőri gyárak 10.9 kg-os sínszelvénye már elavult, a szelvényt a *Bessemeracél* anyagának és a gyártás mai tökéletességének megfelelően átalakítottuk, karcsúbbá és 70 mm helyett 75 mm magasra készítettük, minek következtében teherbírása növekedett. A sínek terhelése a használatba vett járművek 4 t legnagyobb tengelynyomása és 68 cm talpfatávolság mellett cm²-ként 947 kg. A kitérők görbületi sugara = 50 m, a kereszteződés szöge 7°15'. A síneket az osztrák-magyar államvasút társaság resicai vasművei, a kitérőket és fordító korongokat a budapesti Ganz és Társa cég szállította.

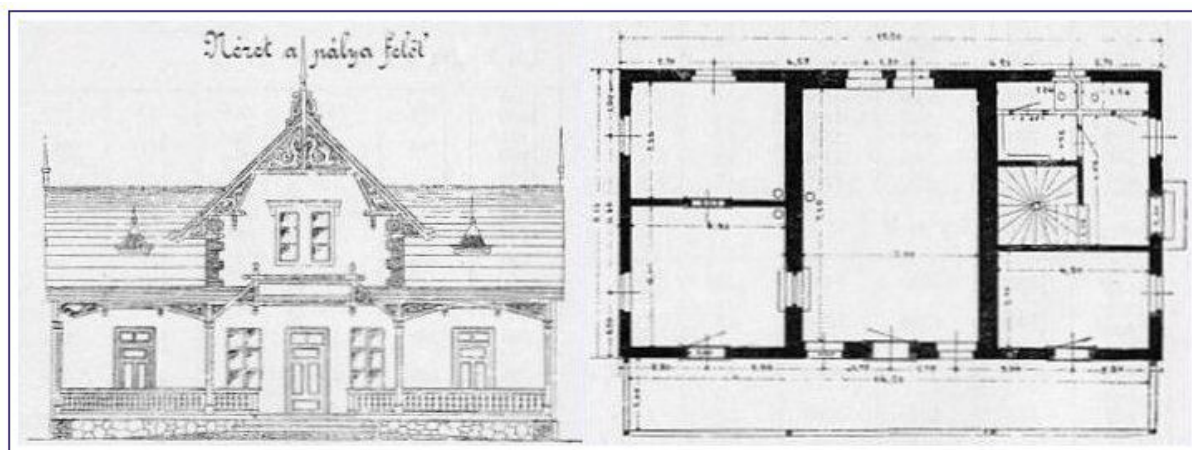
A pályát részben a patakok medréből, részben a Dézna-patak mentén előforduló kavicszátonyokból kavicsozták. A Monyásza közelében fekvő részen a patakból ásott kavicson kívül a monyászai magaskemencéből nyert salakot is használták; ez az üvegszerű kemény szilikát e célra igen alkalmasnak bizonyult. Felhasználtak összesen 15649 m³ kavicsanyagot.

A 22 km hosszú vonalakon aránylag sok állomást és megállót létesítettek. Rendes állomások: Borossebesen (400 m.h.), Déznán (300 m.) és Menyházán (200 m). Kitérők: Prezesten (200 m) Bohányon (200 m). Megállók: Ravnán, Monyászában a községben és a fürdőnél. Iparvágányok ágaznak ki: Prezesten a fűrészmalomhoz; Menyházán a márványfűrészhez, a meggyesvölgyi mészkőbányához, a magaskemencéhez és a

márványbányához. (Ez utóbbi iparvágányt egészen a Codru-hegység vasércbányáihoz hosszabbították meg. Hossza 7 km, a legnagyobb emelkedés, mint az uetli hegyi vasúton 70 ‰) A felsorolt iparvágányok összes hosszúsága 1313 m. A fővonalat így módon az ipartelepekkel közvetlen összeköttetésbe hozták és így a vasút fő célját teljes mértékben elérték.

Borossebesen az aradi és csanádi egyesült vasutak állomása közelében van az átrakó és rendező állomás 4 mellékvágánnyal. A szállítmányoknak a keskenyvágányú kocsikból a szélesvágányúakba való átrakása céljából 70 m hosszú rakodópad szolgál. Itt van továbbá egy lokomotívszín két lokomotívállással, továbbá fordítókorong és egyéb állomási berendezés.

A magasépítményeknél a kormány nem engedélyezte a legmesszebb menő takarékoságot, minek következtében Déznán csinos felvételi épület és külön álló árurakótárat, Menyháza-fürdő megállóhelyen csinos felvételi épületet építettek. A csinos őrházakat téglából építették az arad-csanádi vasutak szabványa szerint. A tisztító gödröket faragott kövekkel burkolták. A lokomotívszíneket, pedig szivattyús kúttal és víztartóval szerelték föl.

Menyháza-fürdő vasútállomásának tervrajza

Az elkészült épület homlokzati, fa oromdísze, a tervrajzhoz képest egyszerűbb lett. (a szerk.)

A vízállomások berendezése a képzelhető legegyszerűbb. Déznán, Ravnán és Monyászában a patak mellett csak kútalakú medencéből állnak. A vizet a lokomotívok oldalán alkalmazott ejektor készülékkel és hajlékony cső segítségével emelik föl, mely utóbbit a lokomotív magával hordja. Az ejektor a vizet a medencéből 3-4 m magasra emeli, illetve a lokomotív víztartójába felhajtja. A medencéket úgy készítették, hogy télen a befagyástól óva legyenek.

A tervben volt Mallet-féle lokomotívok helyett takarékosági szempontból két darab három csatlós és 3.8 t tengelynyomású 10 t adhézió súlyú lokomotívot szereztek be a Sigl-féle bécsújhegyi gyárból. Noha e lokomotív kissé gyengének bizonyult, mindamellett mivel a terhet ereszkedő pályán szállítják, az első tíz-tizenöt év tartamára, addig, míg a vasút forgalma kifejlődik, teljesen beválik.

Mivel a legkisebb görbületi sugarat 50 m-ben állapították meg, elegendőnek mutatkozott és bizonyult a steyrthali vasút mintájára 2 tengelyű, illetve 4 kerekű személykocsik alkalmazása. E kocsik csapágytokjai a villaalakú tartókban eltolódhatnak, ami a kerekeknek az ívekben való megfelelő elhelyezkedését, ezen kívül a hosszanti tartóknak a rugókon való szabad felfüggesztését még inkább elősegíti. A teherkocsikat a tengelynyomás alacsonyra szabott maximuma miatt trakkokkal látták el.

	Darab
1. Lokomotívok: Siegl-féle 3 csatlós 10 t adhezió súllyal	2
2. Személyszállító kocsik:	
I. oszt. teremkocsi fékkel	2
II. oszt. személykocsi, fékkel	2
III. oszt. személykocsi, fékkel	2
3. Podgyász és postakocsi kombinálva, fékkel	2
4. Nyolckerekű fedett teherkocsi, küllős kerekekkel, fékkel, 6 t teherbírással	5
Nyolckerekű nyitott teherkocsi 6 t teherbírással, fékkel	21
Nyolckerekű nyitott teherkocsi 4 t teherbírással	10
5. Hajtány	1
6. Pályakocsi	6

A személykocsik és fedett teherkocsik az aradi *Waitzer János*-féle waggongyárban, a nyitott teherkocsik az aradi és csanádi egyesült vasutak aradi műhelyében készültek. Az utóbbi kocsik szerkezete renkívül ügyes és nem kevésbé célszerűek és szilárdnak bizonyult. A négykerekű alvázakat közönséges kereskedelmi vasból készítették. Az arad-csanádi vasutak vonatmozgósító felügyelője *Medveczky Ede* és *Zinner Ede* fűtőházi főnök e szervezetre szabadalmat is vettek.

A borossebes-menyházai vasút építésekor két fontos és az építés módját illető elvi kérdés merült fel:

1. Fahidak alkalmazása. Az aradi és csanádi egyesült vasutak vonalain, éveken át gyűjtött statisztikai adatok azt igazolják, hogy a fahidak évenkénti gondozása mérsékelt faárak mellett sokkal kevesebbe kerül, mint amennyire a vashidakba építendő töke kamatai rúgnának; ezért kisebb forgalmú vasutakon mérsékelt faárak mellett közgazdasági szempontból a fahidak ajánlhatóbbak.

2. A felépítmény megállapításakor szintén közgazdasági szempont volt irányadó. Itt az amerikai vasutak példáját tartottuk szem előtt, ahol inkább a felépítmény előállítása és gondozás dolgában takarékoskodnak, de a közlekedés magasabb fokú biztonságának elérése végett tökéletesebb szerkezetű járműveket alkalmaznak. A költséget kevésbé kímélik a kocsiknál, amelyeket legtökéletesebb szerkezettel, kényelemmel és fényűzéssel látnak el. Ez az eljárás teljesen megokolt egyrészt azért, mert a közönség a kocsikat közvetlen használja, és jogosan megkövetelheti kényelmi igényeinek kielégítését, másrészt, pedig közgazdasági szempontból, mert a különösen gyérebb közlekedésnél a felépítmények egyes részeit naponként csak néhány percig használják, míg a kocsikat folytonosan, az egész menetidő alatt. A töke tehát hasznosabban van elhelyezve a járművekben, mint a felépítményben. A borossebes-menyházai vasút építésekor is igen helyesen, legfőképpen az üzleti szempont volt irányadó. Üzleti szempontból minden iparvállalatba, addig, míg annak jövedelmezősége be nem bizonyul, lehetőleg kevés töke ruházandó be és inkább az üzem

kerüljön többre. Később, ha a vállalat életrevalónak bizonyul, mindig lehet bővíteni, kiegészíteni és a technika naponkénti nagymértékű haladásával lépést tartani.

A vasutak forgalma rendszeren csak 10-15 év alatt fejlődik ki. Amíg a vasút jövedelmezőségéről meggyőződést nem szerezhettünk, addig itt is jogosult a legmesszebbmenő takarékoság.

Ha a keskenyvágányú vasút nagyobb mértékben fejlődik ki és jól jövedelmez, az aránylag gyöngye sínek pedig már nem válnak be, ekkor mi sem könnyebb mint azoknak nehezebbekkel való kicserélése. Akkor már a gyöngébb sínek busásan meghozták kamataikat és még mindig előnyösen értékesíthetők a fővonalból kiágazó iparvágányokban.

A borossebes-menyházai vasút mindazáltal nem a legmesszebb menő takarékosággal épült. 8 kg-os rendszerű sínek helyett 10.9 kg-osak alkalmazása 15.000 *frt*-tal több kiadást okozott. A magasépítményeket mondhatni némi fényűzéssel állították ki, a járműveket, pedig valósággal bőkezűleg szerezték be. Az első oszt. teremkocsik belseje és az asztalok diófával burkolván, az ülések a legdrágább zöld peluche-ből, a függönyök nehéz selyemszövetből, az ablakok tüköruvegből valók; padozatát, pedig vastag smyrna-szőnyeg fedi. A vasút összes költségére 313.000 *frt*-t irányoztak elő, mely összeg a kormány kívánata többletépítményekkel 330.000 *frt*-ra emelkedett. Járművekre 93.000 *frt*-t fordítottak. A teljesen felszerelt vasút tényleges építőköltsége 303.000 *frt*-ra vagyis *km*-kint 13.765 *frt*-ra rúgott.

E vasút példaképpen szolgálhat arra, hogy keskenyvágányú kisvasút milyen jelesen megfelel céljának, és tökéletesen kielégíti vidékének forgalmi igényeit. Mert olyan vidéken is, ahol a forgalom csekély, kívánatos, hogy az élénk is legyen.

Hogy milyen ügyes és élénk közlekedő eszközt képez egy ilyen kis vasút, arról meggyőzhet a menyházai vasútforgalom kezelése is. Az arad-csanádi vasutak iskolázott személyzete minden tolató és vonatrendező szolgálatot félannyi idő alatt teljesít, mint a fővonalon, mert a kis lokomotívot és kis kocsikat gyorsabban, biztosabban és ügyesebben kezelhetik, mint a nagy járműveket. Meglepő az a gyorsaság, mellyel az ilyen kis vasúti vonatot szétszedik és összeállítják.

*

A borossebes-menyházai vasút *Boros Béninek* újabb úttörő alkotása és példaképpen szolgálhat hasonló olcsó és ügyes kisvasutak építéséhez. *Boros Béni* megmutatta, hogy ilyen viszonyoknak és helyérdekeknek teljesen megfelelő és forgalmi eszközökkel felszerelt kis vasút kilométere 13.700 *frt*-ból kiépíthető. A vasút építéséhez *Tüdős Béla* és *Németh Zsigmond* mérnököket küldötték ki. Az építés központi vezetését, pedig az arad-csanádi vasutak műszaki osztálya intézte. A vasutat 1893. augusztus 12-én adták át nagy ünnepséggel a forgalomnak. A gróf 1892-ben vette át az uradalmat és mindjárt az első években a következő beruházásokat eszközölte:

1. A borossebesi vasgyár átalakítása	92.000 <i>frt</i>
2. Villamos világítás a gyárban és Borossebes községben	8.000
3. A borossebes-menyházai h. é. vasút	300.000
4. Menyháza-codruai iparvasút 7 <i>km</i>	70.000
5. Fűrészmalom Prezesten	6.000
6. Mészkemence Borossebesen	30.000
7. Márvány fűrész	3.000
Összes beruházások	509.000

A kis Borossebes városkát a gróf megajándékozta villamos világítással. A villamos áramot ma már a paraszt házakba is bevezetik.

A menyházai gyönyörű, rózsaszínű márvány díszépítkezésekre, különösen belső díszítésekre nagyon alkalmas. Ha a gróf megkezdett áldozatkészségével a menyházai fürdőt kiépítteti, az erre fordítandó tőkét tulajdonképpen a leghasznosabban fekteti be, mert ha az első években az csak 1-2%-ot jövedelmez annál több hasznot hajt idővel, ha a fürdőhely kifejlődik mert jelenleg is elég keresett üdülőhely.

A borossebesi uradalom, jóllehet Wenckheim Frigyes gróf birtokainak csak kisebb része, területre felér egy német hercegséggel, eddig nem érezhette a hazafias kezek ápolását, mert csak kiaknázták a közjólét és közművelődés érdekeire való tekintet nélkül. Aradmegye közönsége különösen hálás a nemes főúrnak, hogy ezt az uradalmat birtokába vette és az e fölötti öröm a vasút megnyitása napján csak fokozódott, mert a szárnyas kerék eddig nagyon is elhanyagolt vidékre vitte be a kultúrát és új keresetforrást nyitott az elszegényedett lakosságnak.

(Foto: Dr. Károlyi Zsolt)

A borossebes-menyházai kisvasút egy fedett tehervagonja 1973-ban, Cegléden még használatban volt, de már a MÁV (Ga 1001 p.sz) állományában

¹ Bodányi Ödön az ACsEV főmérnöke volt 1879-1893. között. Ezen írása a Magyar Mérnök- és Építész Egylet közlönyében, 1894-ben jelent meg. Az írás leközlésénél a második részt (mely a korabeli lokomotívokat ismerteti) kihagytam. Az eredeti, teljes tanulmánya megtalálható az OSZK-ban. (a szerk.)

Karikás Frigyes, az OKP tagjának önéletrajza¹

1891-ben születtem Borossebesen (Erdélyben), apám szentkép- és szobafestő volt, és ezenkívül földműveléssel is foglalkozott. 1902-ben kovácsinas lettem, azután pedig üzemben szerszámlakatos. 1912-ben behívtak katonának és katonai szolgálatban álltam egészen a háborúig. 1914. dec. 27-én, az orosz fronton fogságba estem. Az orosz hadifogság idején gyárakban és bányákban dolgoztam az októberi forradalomig. A háború előtt és után különböző országokban dolgoztam: Németországban, Ausztriában, Romániában, Szerbiában, Bulgáriában, Törökországban és Olaszországban). Beszélek németül, magyarul, románul, oroszul és keveset olaszul.

1907-től kezdve veszek részt a munkásmozgalomban. 1907-ben beléptem Aradon a szociáldemokrata ifjúsági szervezetbe. 1908-tól tagja voltam különböző országok szociáldemokrata pártjainak (Magyarországon, Németországban, Ausztriában, Romániában), és a fémipari munkások szövetségének, többnyire küldötti minőségben. Az OKP(b)-ba 1917. máj. 5-én léptem be a moszkvai Guzsón gyárban, ahol ebben az időben dolgoztam. A februári és októberi forradalom közti időben a román és magyar hadifoglyokat szerveztem Moszkvában. Az októberi forradalomban fegyverrel a kézben vettem részt (a lefortovi kadéthadtest ellen s másutt).

1917. novemberétől 1918. márciusáig a külföldi munkások forradalmi bizottsága magyar és román szekciójának titkára voltam. 1918-ban különböző frontokon részt vettem az ellenforradalmárok elleni harcokban.

1918. júliusától 1918. nov.16-ig, az Osztrák-magyar monarchia összeomlásáig a nyugati fronton zászlóaljparancsnok voltam és agitációs munkát végeztem a német katonaság között. 1918. novemberében az OKP KB-a Kun Bélával együtt Magyarországra küldött. Magyarországon aktívan résztvettem a KP megalakításában; a KB, szervezési osztályának titkára voltam. A proletárdiktatúra idején az elsőtől az utolsó napokig a fronton tevékenykedtem különböző, felelős beosztásokban. A diktatúra után 1920-ban, Németországban (Berlinben) dolgoztam a mozgalomban, a Kapp-Lüttwitz puccs ellen. 1920. júniusától októberéig a KMP KB megbízásából illegális munkát végeztem Romániában. 1920. októberében a KP bratislavai (Csehszlovákia) városi bizottságának titkára, 1921-ben, pedig a sóbányászok szakszervezetének titkára voltam Aknaszlatinán (Kárpátalja). 1921-ben a KMP a Komintern kongresszusára delegált, de útközben lefogtak.

1922-ben Bécsben a kommunista emigránsok tanácsadó irodájának titkára lettem. 1923-ban, Moszkvában kétszer voltam egy alapszervezet vezetőségének tagja, 1924 januárjától titkára. Forradalmi munkásságomért a következő üldöztetést szenvedtem: 1912. V. 24-től IX. 2-ig Budapesten börtönben; 1919-ben, börtönben Magyarországon, 1920-ban 7 hónapig Németországban, 1921-ben 4 hónapig Németországban és Ausztriában.

Iskolai végzettségem a falusi iskola 5 osztálya; különböző technikai és társadalomtudományi esti tanfolyamok, önképző módon és szemináriumokon való részvétellel (Lukács, Rudas és Lengyel elvtársak vezetésével) szereztem némely ismereteket a filozófiatörténet terén. Állandó munkatársa voltam különböző munkásújságoknak.

Jelenleg a 2. sz. Kardolenta gyárban dolgozom, mint szerszámlakatos. Ugyanott az OKP alapszervezetének titkára vagyok. Nős vagyok, lányom két és fél éves. Az elmondottakat a Párt KB előadói igazolhatják, így Rudas és Varjas elvtársak, aki engem még Magyarországról ismernek.

Karikás Frigyes

Karikás Frigyes (a VKP-[b] tagjának) önéletrajza

Magyarországon, Arad vármegyében Körösbökenyben² születtem 1891-ben. Apám szent-képfestő volt és ezenkívül földműveléssel is foglalkozott. 1902-ben kezdtem dolgozni, mint kovácsinas; 1904-ben egy gépgyártó üzembe kerültem szerszámlakatosnak. 1912-ben behívtak katonai szolgálatra; a régi osztrák-magyar hadseregben szolgáltam a háború kitöréséig. 1914. dec. 27-én, az orosz fronton fogságba kerültem, s az októberi forradalomig, mint lakatos és gépész dolgoztam Oroszországban. A háború előtt és után Európa különböző országaiban: dolgoztam mint lakatos, szerelő és gépész. Anyanyelvem magyar, beszélek még németül és franciául. A munkásmozgalomban 1908. óta veszek részt; Németországban, Magyarországon, Ausztriában, Romániában tagja voltam a szociáldemokrata pártnak. 1908-tól tagja voltam a fémipari munkások szövetségének. Az OSZDP tagjai sorába 1917 májusában léptem be a moszkvai Guzson gyárban, ahol ez idő tájt a karbantartás vezetőjének helyetteseként dolgoztam.

A februári és októberi forradalom közti időben a magyar és román hadifoglyok szervezésével, foglalkoztam Moszkvában és környékén, ugyanitt vettem részt az októberi forradalomban; a kínai városrészben harcoltam a lefortovi kadétheadtest stb. ellen. 1917. novemberétől 1918. márciusáig a külföldi munkások forradalmi bizottsága magyar és román szekciójának titkára voltam; márciustól kezdve a különböző ellenforradalmi frontokon harcoltam a nemzetközi csapat egyik zászlóaljának parancsnokaként, 1918. júliusában a Párt KB. a nyugati frontra vezényelt azzal a feladattal, hogy szervezzem a forradalmi propagandát a német hadseregben; innen az Osztrák-magyar monarchia bukása után Magyarországra küldtek. Magyarországon aktívan részt vettem a KP megalakításában, s a Párt KB-a szervezési osztályának titkára voltam. A magyar proletárdiktatúra idején az erdélyi Vöröshadsereg parancsnokaként tevékenykedtem a fronton, majd az 5. hadosztály 39-es dandárának parancsnoka voltam. A magyar tanács hatalom bukása után Németországban dolgoztam és részt vettem az 1919/20-as forradalmi harcokban. 1920. után Csehszlovákiában és Romániában dolgoztam a bányászszövetség titkáráként s a bratislavai városi pártbizottság titkára voltam. 1921-ben a KMP küldötte voltam a Komintern II. kongresszusán. 1922-ben a kommunista emigránsok tanácsadó irodájának titkára voltam. 1922-23-ban ismét Moszkvában dolgoztam, mint karbantartó lakatos s egyidejűleg felelősségteljes pártmunkát végeztem. 1923-ban kineveztek az állami Kardolenta-gyár igazgatójává és műszaki vezetőjévé; s megbíztak a kártszalaggyártó iparág megszervezésével, ahol igazgatói minőségben dolgoztam. 1928 októberében a Komintern külföldi pártmunkára irányított és erről a munkáról 1935. augusztusában tértem vissza. Forradalmi tevékenységem miatt ötször büntettek meg s összesen 5 évet és 1 hónapot töltöttem el kapitalista börtönökben. Öt osztályt végeztem egy falusi iskolában és esti tanfolyamon általános, műszaki és politikai ismereteket szereztem. Nős vagyok, 19 éves lányom van. 1935-ben külföldről való visszatérésem után a Szu. Nehézipari Népbiztosságán a kisegítő üzemek trösztigazgatójának helyetteseként dolgoztam. Jelenleg, a tőzegkitermelést gépesítő vállalat igazgatója vagyok

Moszkva, Dinamovszkaja ul. 24. Kv. 8.

Karikás Frigyes

¹ Az életrajzok 1923-ból és 1937-ből valók, azokat orosz nyelvből magyarra K. Nagy Magda és Illés László fordították

² Máiig sem tisztázódott a születési hely: Borossebes ill. Buttyin (Bökeny) két, eltérő megjelölése. Az elemi iskolai osztálynaplókban is e két helység szerepel, felváltva. (a szerk.)

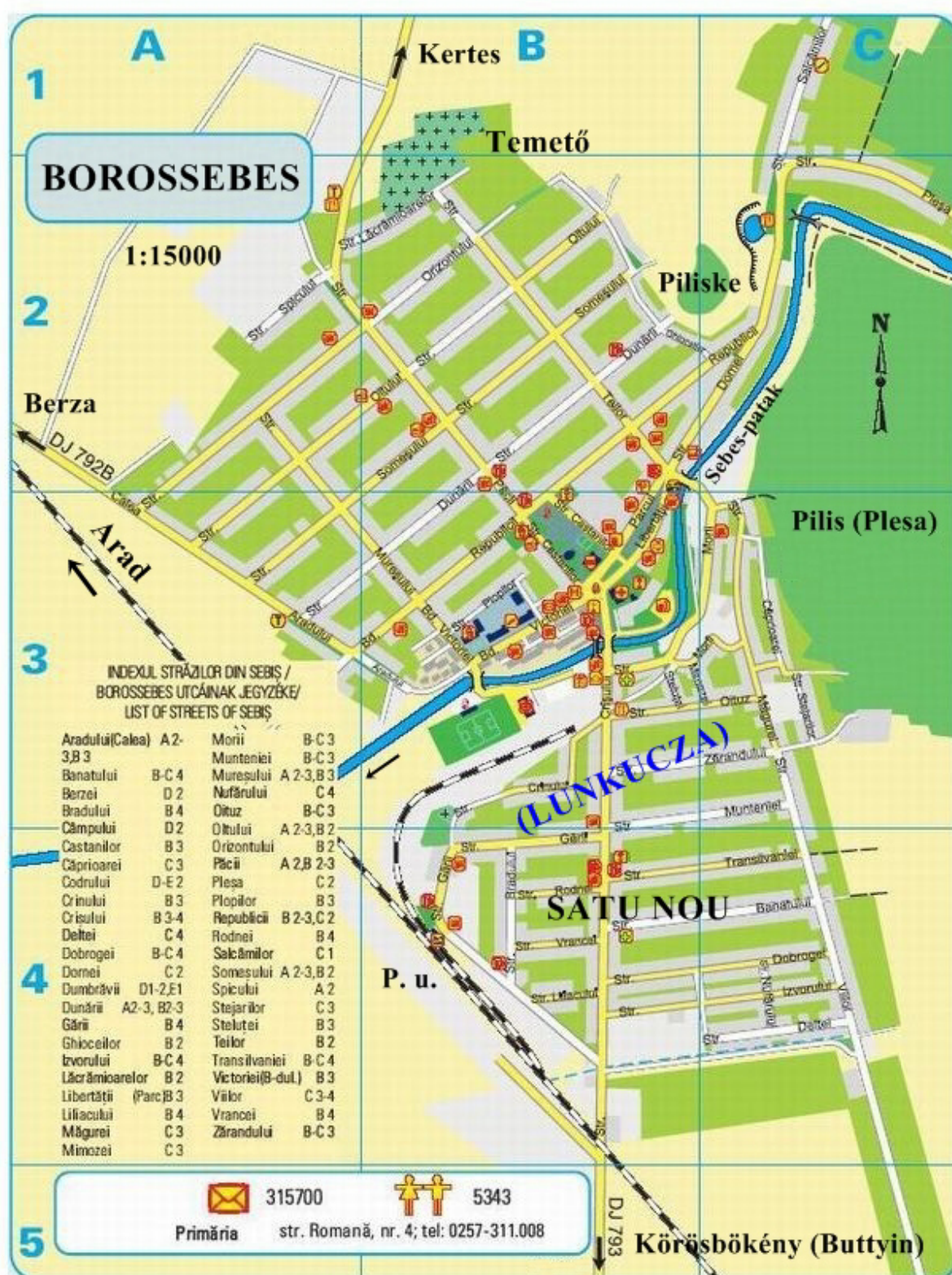
Internetes elérhetőségem: kiss948@gmail.com Ha valakinek észrevétele van e kiadvánnyal kapcsolatban, kérem, jelezze! Ha Önnek van olyan fotó, képeslap, dokumentum, térkép stb. a birtokában, mit másokkal is megosztana, kérem, bocsássa rendelkezésemre, hogy minden idevágó információt megőrizzünk az utókor számára.

Kiss László

* * *

A szerkesztés lezárult: 2014. augusztus 20-án.

Sebiş város mostani térképe, kissé magyarítva

Forrás: www.primariasebis.ro

V é g e

